

ALEXANDR SOLŽENICYN

Dvě stě let pospolu

Dějiny
rusko-židovských vztahů
v letech 1917–1995

ACADEMIA

ALEXANDR SOLŽENICYN

Dvě stě let pospolu

Dějiny
rusko-židovských vztahů
v letech 1917–1995

ACADEMIA

Z ruského originálu *Dvesti let vmeste (1917–1995)*. Část 2,
Moskva, Russkij puť 2002

Překlad: kapitoly 13–16 Jiří Barbaš, úvod a kapitoly 17–18
Ema Rozgonyiová, kapitoly 19–20 Vlasta Tafelová, kapitoly 21–24
Alena Vinterová, kapitoly 25–27 Ema Rozgonyiová a Vlasta Tafelová

Dvě stě let pospolu – Díl druhý

© 2001 Alexandr Solženicyn, pro ruský jazyk

© 2002 LIBRAIRIE ARTIÈÈME FAYARD, pro ostatní jazyky

Translation © Jiří Barbaš, Ema Rozgonyiová, Vlasta Tafelová, Alena Vinterová,
2005

ISBN 80-200-1267-2

Pro objasnění

Každé zkoumání významné role Židů v životě zemí a národů, kde žijí v diaspoře – stejně jako to činí naše kniha – nevyhnutelně naráží na otázku: „Kdo je Žid? Koho máme považovat za Žida?“ Dokud Židé žili mezi ostatními národy v izolovaných enklávách, nebyl pro tuto otázku důvod. Jak se ale začali asimilovat nebo rozsáhleji zapojovat do okolního života, začala tato otázka stále více vyvstávat a projednávat se – a nejvíce u Židů samých. Je přirozené, že i v porevolučním Rusku – až do zahájení židovské emigrace, ale i později – se odpovědi neustále měnily, a již proto pokus o jejich přehled nemusí být zbytečný. A není divu, že se od počátku setkáváme s velkými protiklady a diskusemi, i s překvapující pestrostí a rozmanitostí názorů.

Předrevoluční Židovská encyklopedie v hesle Žid nepodává žádnou definici. Pouze stanoví, že „termín Žid pro označení Izraelity na rozdíl od Egyptana se vyskytuje již v nejstarších částech Pentateuchu“, a uvádí odporující si hypotézy o etymologii tohoto slova.¹ Současná Židovská encyklopedie však vystačí s touto definicí: „Osoba náležející k židovskému národu.“²

Jak je ale zřejmé, mnozí se s touto definicí nespokojili. „Koho máme považovat za Žida? Kdo je Žid?“ a dále „Co je židovství?“ – to nejsou ani pro dnešní Židy jednoduché otázky. Rusko-židovští autoři o pojmu „židovský“ píší: „Ani v Izraeli, ani za jeho hranicemi neexistuje žádná shoda, pokud jde o obsah tohoto pojmu. Čím více se k němu nováček přibližuje, tím zamlženější se pro něj tento nepolapitelný obraz stává“³;

¹ *Jevrejskaja Enciklopedija* (dále JE), v 16 svazcích, Petrohrad, Obščestvo dlja Naučnych Jevrejskich Izdanij i Izdatelstvo Brokgauz-Jefron 1906-1915, sv. 7, s. 434-436.

² *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin 1982, sv. 2, s. 405.

³ A. Voronel, *Ljogkoje porchanije vokrug tažolych problem*, in „22“: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelligenčii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1992, č. 82, s. 125.

„po sedmdesáti čtyřech letech od ruské revoluce a čtyřicet tři roků od zrození Izraelského státu je snaha definovat Žida téměř neřešitelným úkolem.“⁴

Tato otázka však nikdy nebyla komplikovaná pro religiozni Židy. Definice ortodoxních rabínů zní: „Žid je ten, kdo se narodil z židovské matky nebo byl obrácen na židovskou víru v souhlase s halachou.“⁵ (Halacha je reglementace života Židů, „souhrn zákonů obsažených v Tóře, Talmudu i v pozdější rabínské literatuře“.⁶)

„Co nám dávalo a i nyní dává sílu žít a v čem je smysl tohoto života? *Jedno i druhé spočívá v oblasti náboženství.*“⁷ – Arthur Koestler napsal: „Charakteristickým rysem Žida... je nikoli jeho příslušnost k té či oné rase, kultuře nebo jazyku, ale jeho náboženství.“⁸ – Také v dnešním izraelském časopise se píše: „Židovské národní sebeuvědomění je možné jen v náboženském způsobu života.“⁹

Ale již v antickém světě bylo možné pozorovat spíš národní impulz k společenství než náboženský. S. J. Lurje uvádí jako příklad „essejce“. Byla to „židovská sekta, která spatřovala spásu nikoli v národním, ale v individuálním sebezdokonalování. Essejci byli „služebníci míru“ a místní vládcové, kteří si vážili jejich názorů, je nenutili k vojenské službě. „Nícméně když začalo hrozit nebezpečí hlavnímu centru světového Židovstva, přes svůj skeptický názor na svatost chrámu a obětí a přes svůj ostrý principiální antimilitarismus se zapojili jako dobrovolníci do řad bojujících Židů... Národně vlastenecký rys byl v nich silnějším než přesvědčení, které bylo podstatou jejich života.“¹⁰

Také v 19. století se objevoval názor, že „Židů kráčejí před judaismem“, že „musíme ustavičně rozšiřovat naše chápání „židovství““, že se musíme „vyprostit z omezení halachistického judaismu a zapojit se do širšího světa“.¹¹

V sekulárním 20. století již náboženské pojetí ponenáhlu ustupovalo a vytrácelo se. V úvaze (porevoluční) G. Sliozberga byl náboženský motiv vytlačen: „V čem je kritérium židovské národnosti? V průběhu tisíci-

⁴ E. Norden, *Peresčityvaja jevrejev*, in „22“, 1991, č. 79, s. 118.

⁵ Tamtéž.

⁶ KJE, sv. 2, s. 7.

⁷ I. M. Bikerman, *K samopoznaniju jevreja: Čem my byli, čem my stali, čem my dolžny byt*, Paříž, 1959, s. 12.

⁸ A. Kestler, *Juda na perepuťje*, in „Vremja i my“ (dále VM): Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennych problem, Tel Aviv, 1978, č. 33, s. 99.

⁹ A. Kučerskij, *Jevrejskaja paradigma*, in „22“, 1993, č. 88, s. 142.

¹⁰ S. J. Lurje, *Antisemitizm v drevnem mire*, Tel Aviv, Sova 1976, s. 171 (1. vyd. Petrohrad, in „Byloje“, 1922).

¹¹ G. Galkin, *Čto takoje „jevrejskost“?*, in „22“, 1989, č. 66, s. 94–95.

letí spočívala národní podstata právě v židovství. Tkví v nepřetržitém řetězu výjimečné židovské kultury, v jednotné duchovní podstatě všech Židů ve všech zemích.¹²

I ž v polovině 20. století upozorňovala Hannah Arendtová: „Judajismus zdegeneroval v židovství, světový názor se změnil v souhrn psychologických rysů.“¹³ Téměř totéž zmiňuje izraelský spisovatel Amos Oz: „Uplatnil se tu tragický sklon k záměně judaismu jakýmsi duševním stavem, který se po celém světě nazývá ‚jidiškaitj‘... je to jen jedna z odnoží judaismu, jedna větvička, jeden výhonek.“¹⁴

V druhé polovině 20. století jeden z nejvýznamnějších židovských intelektuálů řekl: „Vážím si náboženského přesvědčení... ale... trvám na tom, že židovství nemusí být nutně spojeno s náboženstvím, že když mluvíme o židovství, máme na zřeteli něco jiného. Jaké je vlastně to ‚jiné‘, je neobyčejně obtížné určit. Jsou to jakési všeobecné hodnoty? Nepochybně. Nebo společná historie? Nepochybně. Či společné znaky osobnosti? Nepochybně.“¹⁵

Když v roce 1958 Nejvyšší soud Izraele projednával jakýsi konkrétní případ, rozhodl s odvoláním na rabínskou literaturu: „Z hlediska halachy Žid, který přestoupí na jinou víru, zůstává přesto Židem... Žid nepřestane být Židem, dokonce ani když překračuje židovský Zákon.“ Pro Žida „přestoupení... na jinou víru je v podstatě nemožné“.¹⁷

Význačný menševik Solomon Švarc, o němž jsme se v této knize nejdou zmínili, o sobě r. 1966 prohlásil, že je „světský, nikoli nábožensky cítící Žid“, ale: „já hluboce pociťuji svoje židovství, a nikdo mě od něj nemůže odloučit. A co je mnohem důležitější: takových světských, nevěřících Židů jsou statisíce a možná miliony... je jich mnoho i mezi takzvanými Američany židovského vyznání, pro jejichž významnou část se příslušnost k židovskému náboženství redukuje jen na rituály.“¹⁸

S jistotou o to větší se sekulární úsudky vynášejí dnes: „Nelze... jednoznačně a přímočaře spojovat roli a záměry současného Židovstva,

¹² G. B. Sliozberg. *Děla minulých dnů: Zapiski ruskogo jevreja*, ve 3 svazcích, Paříž, 1955–1954, sv. 1, s. 7.

¹³ Channa Arendt. *Antisemitizm*, in „Sintaksis: Publicistika, kritika, polemika,“ Paříž, 1989, č. 26, s. 147.

¹⁴ Amos Oz, *O vremení i o sebe*, in „Kontinent“, *Literaturnyj, obščestv.-političeskij i religioznyj žurnal*, Moskva, 1991, č. 66, s. 240.

¹⁵ D. Levin, *Na kraju soblazna* (interview), in „22“, 1978, č. 1, s. 56.

¹⁶ G. Galkin, *Čto takoje ‚jevrejskost‘?*, in „22“, 1989, č. 66, s. 88–89.

¹⁷ KJE, sv. 6, s. 250.

¹⁸ S. Švarc. *Jevrei v Sovětskom Sojuze s načala I toroj mirovoj vojny (1939–1965)*, New York, Izd. Amerikanskogo Jevrejskogo Rabočego Komitěta 1966, s. 8.

kteří je izolované a nemá ani univerzální pojetí víry, ani jednotnou světskou kulturu, ani společnou ideologii, s vyprávěním o tom, jak si praotcové podmanili Zemi zaslíbenou, a s jejich morálkou starou tři tisíce let.¹⁹

A opravdu, dnešní Židé se té době hodně vzdálili. Dnes „ortodoxní Židé tvoří pouze nevelkou část světového Židovstva“.²⁰

Nyní se o tom mluví jako o něčem samozřejmém: „Řešení židovského problému, to znamená problému zachování Židů jako etnické skupiny“²¹ (kurziva moje – A. S.).

Avšak pojem *etnické skupiny* má tendenci zjednodušit se ke *společnosti podle krve*. V „knize o ruském Židovstvu“ se už prostě píše: „Nikolaj Metner (v jehož žilách proudila židovská krev).“²² – Stručná židovská encyklopedie při výběru osobností do svého jmenného seznamu s jistotou zařazuje i ty Židy, kteří přestoupili na křesťanskou víru, nebo například Ilju Mečnikova, syna gardového důstojníka, velkostatkáře, který se „o židovském původu své matky dozvěděl poměrně pozdě“²³ – ale to už bylo dostatečným důvodem pro jeho zařazení do této encyklopedie. Zařazují se dokonce i ti, kdo byli po celý život vzdáleni židovskému uvědomění, takže se definice židovství již řídí *podle krve* a nikoli *podle ducha*?

J. Karabčijevskij se spravedlivě rozhořčoval: „V zahraničních soupisech všelijakých zasloužilých a vynikajících Židů jsem se setkával se jménem Borise Pasternaka. Ale jakýpak je to Žid?... On sám se nikdy Židem necítil, a dokonce se nejdnou aktivně distancoval od židovského společenství, které ho zjevně dráždilo.“²⁴ – A opravdu to tak bylo. Illuboká opravdovost Pasternakových evangelijních básní neponechává pochyby o útočišti jeho ducha.

Od roku 1994 začala i v Rusku vycházet Ruská židovská encyklopedie, a to právě biografickými díly, to znamená výběrem osob. Hned v úvodu se vysvětluje: „Za Židy jsou nehladě na jejich vyznání pokládáni lidé, jejichž rodiče nebo jeden z rodičů měli židovský původ.“²⁵

Také mezinárodní sportovní slavnosti „makkabiády“ se „mohou zúčastnit jen Židé“²⁶ – je to třeba chápat tak, že i zde je to podle krve?

¹⁹ D. Šturman, *O nacionalnych fobijach*, in „22“, 1989, č. 68, s. 148.

²⁰ I. Ljblber, *Izrail – diaspora: Križis identifikacii*, in „22“, 1995, č. 95, s. 155–154.

²¹ A. Kacenenelbojgen, *Antisemitizm i jevrejskoje gosudarstvo*, in „22“, 1989, č. 64, s. 175.

²² G. Svet, *Jevrei v ruskoj muzyke*, in *Kniga o ruskom jevrejstve: Ot 1860-eh godor do Revoljucii 1917 g.*, New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1960, s. 465.

²³ KJE, sv. 5, s. 525–524.

²⁴ J. Karabčijevskij, *Borba s jevrejem*, in „Strana i mir“, Obščestv.-političeskij, ekonomičeskij i kulturno-filosofskij žurnal, Mnichov, 1989, č. 5, s. 111–112.

²⁵ *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija*, 2., oprav. a dopl. vyd., Moskva, 1994, sv. 1, s. 5.

²⁶ KJE, sv. 5, s. 49.

Proč je tedy třeba tak plamenně a výhružně vyčítat všem ostatním „evidenci podle krve“? Je třeba přihlédnout i k vlastnímu nacionalismu.

Například Louis Brandeis, vůdce sionismu v Americe a člen Nejvyššího soudu USA od roku 1916, prohlásil: když z nějaké příčiny „trpí lidé židovské krve, náš soucit a pomoc k nim směřují instinktivně, ať žijí v kterékoli zemi, a neptáme se přitom na odstíny jejich víry nebo nevíry“.²⁷ Amos Oz ještě dodává: „Být Žid znamená cítit: ať pronásledují a mučí Žida kdekoli – to pronásledují a mučí tebe.“²⁸ (A tento cit pomáhá Židům z tolika pohrom! Kéž bychom byli také takoví!...) Tomuto vnitřnímu spojení Židovstva, vzájemné pomoci a semknutosti Židů se často obdivovalo mnoho autorů v různých zemích a v nejrůznějších dobách. Mezi nimi samozřejmě i autoři ruští. Například filozof Sergej Bulgakov: Židé mají „výjimečnou semknutost, jež není v takové míře vlastní žádnému jinému národu“, „národní duch a semknutost Židovstva se nedají rozložit a přemoci žádnými silami národního soupeření a antagonismu jiných národů“.²⁹

Avšak Židé by nebyli Židy, kdyby se jejich představy a úvahy redukovaly na takovou jednoznačnou prostotu. Nikoli, jsou opravdu rozvětvené.

A opět Amos Oz: „Co znamená být Židem v současné sekularizované společnosti poslední třetiny 20. století? Jestli to není ‚židovská obec‘... tak co to je? A jestli to je *nejen* ‚židovská obec‘, co to tedy je?“³⁰ – „V mém slovníku Žid je ten, kdo se považuje za Žida nebo je předurčen být Židem. Žid je ten, kdo souhlasí s tím být Židem. Jestliže s tím souhlasí otevřeně, je Židem podle volby. Jestli se k tomu přiznává jen sobě, je Židem z přinucení nebo pod tlakem okolností. Jestliže neuznává žádnou spojitost mezi sebou a Židovstvem... pak není Žid, byť ho takto definovaly dokonce i náboženské předpisy... Být Židem znamená účastnit se židovské přítomnosti... v činech a úspěších Židů jakožto Židů a sdílet odpovědnost za nespravedlnost spáchanou Židy jakožto Židy (odpovědnost – nikoli vinu!).“³¹

Tento přístup se mi zdá nejsprávnější: příslušnost k národu se určuje podle *ducha a uvědomění*. Tak si to myslím i já.

²⁷ *Great Jewish Speeches Throughout History*, coll., ed., Steve Israel, Seth Forman, Northvale (New Jersey): London, Jason Aronson Inc. 1994, s. 70.

²⁸ Amos Oz, *Poňatije otčestva*, in „22“, 1978, č. 1, s. 50.

²⁹ Sergej Bulgakov, *Rasizm i christianstvo*, in *Christianstvo i jevrejskij vopros*, Paříž, YMCA-Press 1991, s. 66, 95–94.

³⁰ Amos Oz, *O vremení i o sebe*, in „Kontiněnt“, 1991, č. 66, s. 254.

³¹ Tž. *Poňatije otčestva*, in „22“, 1978, č. 1, s. 29–50.

Avšak I. Bikerman vůbec odmítal definovat židovství: „Žádný národ, tím spíš žádný kulturní národ nemůže být beze zbytku definován jedinou formulí.“⁵²

Stejný názor má i filozof Nikolaj Berďajev: „Ve skutečnosti se národ nepodřizuje žádným racionálním definicím... Bytí národa se nedefinuje a nevyčerpává ani rasou, ani jazykem, ani náboženstvím, ani územím, ani státní suverenitou, byť jsou všechny tyto znaky více či méně pro národní existenci podstatné. Nejvíc mají pravdu ti, kdo definují národ jako jednotu historického osudu... Avšak jednotu historického osudu je též iracionálním tajemstvím... Židovský národ tuto tajemnou jednotu hluboce pociťuje.“⁵³ – To překvapuje i M. Geršenzon: „Důslednost židovských dějin je podivuhodná. Zdá se, jako by tu jakási osobní vůle uskutečňovala prozíravý záměr, jehož cíl je pro nás zatím neznámý.“⁵⁴

To je ale mlhavé vyjádření. Musí se hledat praktické definování, a tak se hledá. – „V diaspoře, kde jsou Židé rozptýleni, pohybují se z místa na místo a jsou proměnliví... je jediným způsobem“ považovat za Židy ty, „kteří sami sebe považují za Židy“.⁵⁵ – „Nám se jeví jako nejsprávnější považovat za Židy ty, kdo jimi byli nejen podle původu, ale kdo se za ně pokládali ve svém vlastním prostředí.“⁵⁶ – „Židem je člověk, kterého ostatní považují za Žida – to je jednoduchá pravda, z níž je třeba vycházet.“⁵⁷ – Avšak tato pravda není tak prostá. Vždyť masové vnímání Židů „původními“ národy bylo tak často zabarveno i odcizením. A kdo to vnímá – vyvozuje nikoli bez hořkosti: „Žid – to není národnost, ale sociální role. Role Cizáka. Někoho odlišného od všech ostatních.“⁵⁸

Avšak žít mezi cizími národy znamená také i žít v cizích státech. – „V tom je podstata židovské otázky,“ zdůraznil Bikerman tučným písmem. „Jak můžeme přestat být cizí ve státech, kde žijeme teď a budeme žít v budoucnu? Nejde o to, aby ti, co nás obklopují, v nás neviděli cizince, ale abychom jimi nebyli ve své podstatě... Tato židovská otázka kladá požadavky nikoli na druhé, ale na nás samotné.“⁵⁹ – Grigorij Landau napsal: „Třebaže závisíme na národech, které nás obklopují“,

⁵² I. M. Bikerman, *K samopoznání ževreje...*, s. 101.

⁵³ Nikolaj Berďajev, *Filosofija neravenstva*, Paříž, YMCA-Press 1970, s. 74.

⁵⁴ M. Geršenzon, *Sudby jevrejského národa*, in „22“, 1981, č. 19, s. 106.

⁵⁵ E. Norden, *Peresčityvaja jevrejev*, in „22“, 1991, č. 79, s. 119.

⁵⁶ Dž. Mjuller, *Dialektika tragedii: antisemitizm i kommunizm v Centralnoj i Fostočnoj Evrope*, in „22“, 1990, č. 75, s. 96.

⁵⁷ Žan-Pol Sartr, *Razmyšlenija o jevrejskom voprose*, in „Něva“, 1991, č. 7, s. 151.

⁵⁸ Aleksandr Melichov, *Ispoved jevreja*, Petrohrad, Novyj Gelikon, 1994, s. 14.

⁵⁹ I. M. Bikerman, *K samopoznání ževreja*, s. 64.

ale „v jisté míře si my sami vytváříme svůj osud a svými skutky předurčujeme vztah okolí k nám... Nemůžeme ze sebe svalit úkol – poznat sebe, svoje silné a slabé stránky, svoje chyby a provinění, svoje neštěstí a choroby. V tom... je naše povinnost vůči našemu národu a jeho budoucnosti.“⁴⁰

Přímo opačný názor měl jejich současník, vynikající a mnohými uctívaný publicista Žabotinskij: „Pro lidi mého tábora není podstata věci v tom, jak se k Židům chovají ostatní národnosti. Kdyby nás milovaly, zbožňovaly, zvaly do své náruče, my bychom neochvějně vyžadovali ‚rozlišení‘.“ A dále píše: „Jsme takoví, jací jsme, pro sebe dobří, jiní nebudeme a být nechceme.“⁴¹

Také Ben-Gurion, jak vzpomínají pamětníci, kdysi jako by „celému světu řekl: ‚Důležité je, co Židé dělají, a ne co tomu říkají gójové‘.“⁴²

Berdajev vyložil tento pocit Židů takto: „Ztráta vlastního státu, vlastní nezávislosti a suverenity je pro národ velké neštěstí, těžká nemoc mrzačící duši národa. To, že židovský národ... zcela ztratil stát a žil ve světě jako tulák, zlomilo a zmrzačilo jeho duši. Nakupila se v něm averze vůči všem národům žijícím ve vlastních státech“, a jeho sklon k internacionalismu „je jen rubem jeho chorobného nacionalismu“.⁴³

Filozof Vladimír Solovjev napsal: „Nacionalismus dovedený do krajního napětí ničí národ, který mu propadl, činí z něj nepřítel lidstva, jež se vždy projeví jako silnější než jednotlivý národ.“ To mínil jako upozornění nacionalistům ruským, ale i když byl upřímně nakloněn Židům, v této souvislosti přiznává: „Tvrzení o mimořádném poslání vlastního národa a jeho uctívání je stanovisko starojudejské.“⁴⁴

Současný jeruzalémský rabín Adin Steinsalz uvažuje takto: Židé se neustále nacházejí pod vlivem dvou hybných sil. Jednou je „naše podivuhodná schopnost měnit se, přizpůsobovat se, stát se podobným lidem, mezi nimiž žijeme... Schopnost... vstřebávat okolní kulturu... Naše adaptace – to je vnitřní přeměna. S jazykem cizího národa k nám přichází hluboké chápání jeho ducha, jeho tužeb, jeho způsobu života a jeho myšlenek. My se pouze neopičíme, ale stáváme se součástí toho

⁴⁰ G. A. Landau, *Revolucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti*, in *Rossija i jevrei*, sb. 1 (dále RiJ), Otčestvennoje objediněnije russkich jevrejev za granicej. Paříž. YMCA-Press 1978 (1. vyd. Berlín, Osnova 1924), s. 105.

⁴¹ V. Žabotinskij, *Na ložnom puti*, in V. Žabotinskij, *Feljetony*, Petrohrad, Tipografija „Gerald“ 1915, s. 249; tentýž, *Vmesto apologii*, tamtéž, s. 205.

⁴² A. Eterman, *Istina s blizkogo rasstojanija*, in „22“, 1988, č. 61. s. 98; viz též A. Voronel, in „22“, 1978, č. 2, s. 195; V. Meniker, in „22“, 1978, č. 3, s. 181.

⁴³ Nikolaj Berdajev, *Filosofija něravenstva*, s. 82–83

⁴⁴ V. S. Solovjev, *Nacionalnyj vopros v Rossii*, vydání první, 1883–1888, in *Sobr. soč.*, v 10 sv., Brusel, 1966, sv. 5, s. 15, 16 (fotokopie: *Sobr. soč.* 2. vyd., Petrohrad, 1911–1914).

národa,“ – a dokonce, přehánějí rabín, „my se ocitáme ve stavu, kdy chápeme tento národ lépe než on sám sebe.“ A proto „se u druhých národů vytváří mínění, že Židé jim nejen berou peníze, ale že jim odcizují duši, a tak se stávají jejich národními básníky, dramatiky, výtvarníky, a po nějaké době – ústy a mozkiem jejich národa“.⁴⁵

Ano, Židé, kteří v sobě podivuhodně spojují rodovou věrnost a univerzalismus, velmi talentovaně přebírají kulturu okolních národů. Avšak v této naprosté adaptaci, kdy se současní vzdělání Židé ztotožňují se světovou kulturou jako se svou duchovní vlastí, nelze opomíjet, že taková všestranná adaptace téměř znemožňuje ponořit se do největší hlubiny tradice a historie původního národního života. Jediné vložky Židů jsou beze vší pochybnosti. Ale Norman Podgorec, dlouholetý redaktor amerického židovského konzervativního časopisu *Commentary* (ve výkladu M. Vartburga), vyslovil i tuto významnou úvahu: „Židé v cizích kulturách vždy ‚stáli na ramenou‘ původních národů a díky tomu osvobodili sami sebe od ekonomických, vojenských, politických a ostatních ‚obyčejných‘ starostí, které zatěžují každý normální národ a které upoutávají tak významnou část jeho vlastního kolektivního génia.“⁴⁶

Steinsalz pokračuje v úvaze o dvou hybných silách. První vytváří ze Židů „lidi, kteří disponují mimořádnou schopností přežít v nejrůznějších podmínkách“. Současně však působí i druhá síla: „V naší duši ustavičně zvučí panovačná výzva,“ která je opakem přízpůsobení, „existuje v nás jakési jádro“, nezměnitelné – a právě proto se Židé v okolních národech nerozplynou úplně. Židé jsou národ, „který je možné rozervat na kousky, ale tyto kusy zůstanou živé a vyrostou znovu“. A tak jsou Židé „pružnější, tvárnější než cokoli jiného na světě. Současně jsme tvrdší než ocel“. A „tyto charakteristické rysy jsou v nás zakořeněny tak hluboko, že je nemůžeme jen tak vyrvat a odhodit podle své vůle“.⁴⁷

Vždyť dokonce židovský národ se i zrodil „v bloudění bez domova Sinajskou pouští. On... sám sebe vskrytu vnímal jako kočovný... Bezdomovectví je mu vrozené“; „celými dějinami židovského rozptýlení prochází zvláštní antinomie: čím více se Židovstvo rozdrobuje fyzicky, tím víc se sjednocuje vnitřně.“⁴⁸

Koneckonců Židé přežili nikoli ve své zemi, ale v diaspoře. V rozptýlení dokonce „vytvořili specifický kulturní, náboženský a společenský

⁴⁵ A. Štejnalc, *Kto my: tragičeskije aktory ili samobytnaja nacija?* in VM, Tel Aviv, 1975, č. 1, s. 139, 140.

⁴⁶ M. Vartburg, *O sebe, ob Izraile, o jevrejstve*, in „22“, 1986, č. 47, s. 220.

⁴⁷ A. Štejnalc, *Kto my...*, in VM, 1975, č. 1, s. 141, 142.

⁴⁸ M. Geršenzon, *Sudby jevrejskogo naroda*, in „22“, 1981, č. 19, s. 106, 107, 108.

život, který nazýváme židovskou civilizací“.⁴⁹ – „Mnohá společenství umírala a umírají při pouhé ztrátě státnosti,“ ale „Židovstvo coby společenský systém bylo zářným příkladem podivuhodné schopnosti přežít a opět se obnovit po ničivých katastrofách... Židovstvo vytvořilo zcela nový základ pro pospolitost... duchovní jednotu.“⁵⁰

Ano, bezpochyby je to tak.

Čistě intuitivní hodnocení židovské pospolitosti podává G. Sliozberg, když popisuje dojmy profesora Hermanna Cohena, zakladatele marburské filozofické školy, který přijel do Petrohradu v roce 1914, z jeho setkání se zdejšími Židy: „Takové shromáždění, prodchnuté skutečně židovským duchem, nebylo možné uspořádat nikde jinde na světě, kde se nacházejí Židé, než v Rusku, a právě v Sankt Peterburgu.“ Avšak potom i v „litevském Jeruzalémě“ – „mu bylo zatěžko odtrhnout se od této čistě židovské atmosféry, jaká ho obklopovala ve Vilně“.⁵¹

Tento dojem přesvědčuje svou naprostou věrohodností, je možné ho pochopit a pocítit.

Ale o čem to vlastně vypovídá? K tomu o půl století později říká Amos Oz: „Postačí jen letmý pohled, aby se člověk přesvědčil, že všichni ti lidé jsou Židé. Neptejte se mě, co je to Žid. Je okamžitě zřejmé, že jsi mezi Židy... A to je – kouzlo. To je výzva, to je velký zážrak.“⁵²

Tuto „výzvu“, tento „zážrak“ pocítoval i M. Geršenzon, který napsal již v letech ruské revoluce: „Židovský národ se může beze zbytku rozptýlit ve světě... Avšak duch Židovstva se tím jen upevňuje.“ A dále: „Kdo je Žid? Ten, v kom působí národní vůle Židovstva. Jak se to dá poznat? To poznat nelze ... Židovské království – není z tohoto světa.“⁵³

Mysticky viděl problém i Dostojevskij: „Ještě se nenaplnily všechny časy a dny, ačkoli uplynulo čtyřicet století, a že poslední slovo lidstva o tomto velkém národu ještě má být proneseno.“⁵⁴

Nedá se ovšem říct, že by nám to, co už bylo řečeno, problém nějak zvlášť objasnilo, ale jakési definice nám byly poskytnuty – a u těch se zastavíme.

Avšak jak se hned tady nezmnít, že právě o Židech, jimž je věnována tato kniha, je nejobtížnější vynést úsudek jako o celém národu. Patrně

⁴⁹ Š. Ettinger, *Kratkaja jevrejskaja enciklopedija na ruskom jazyke* (interview s red. kolektivem), in „22“, 1987. č. 55, s. 208.

⁵⁰ N. Vajman, *Krizis celi*, in „22“, 1979, č. 7, s. 150.

⁵¹ G. B. Sliozberg, *Děla minulých dnů*, sv. 3, s. 309–310.

⁵² Amos Oz, *O vremeni i o sebe*, in „Kontiněnt“, 1991, č. 66, s. 242–243.

⁵³ M. Geršenzon, *Sudby jevrejskogo naroda*, in „22“, 1981, č. 19, s. 114–116.

⁵⁴ F. M. Dostojevskij, *Dennik spisovatelův*, III/1877, Praha, nákladem Jana Leichtera 1911, s. 108, přel. Ignác Hošek, vyšlo v řadě Otázky a názory, XXX.

neexistuje na Zemi národ diferencovanější a různorodější, pokud jde o charaktery a typy. Málokterý národ skýtá takové bohaté spektrum typů, charakterů a názorů od nejbystřejších mozků lidstva až po šejdiře. A ať si uděláte o Židech jakoukoli představu, ať se pokusíte dát jim souhrnnou charakteristiku, oni vám hned odůvodněně předvedou ty nejzřejmější a nejpřesvědčivější výjimky z této představy.

Idea Bohem vyvoleného židovského národa je ze Starého zákona natolik všeobecně známá, že nepotřebuje znovu vykládat. Pro mnoho židovských ortodoxních učenců i prostých věřících je tato idea podnes určující.

Ale cožpak je možné vysvětlit bez náboženského principu jedinečnou odolnost Židů v diaspoře?

Je pravda, že i zde se názory rozdvoují. Perec Smolenskin, praotec palestinoфильského hnutí v Rusku, se domníval: „Židovstvo se zachovalo nikoli díky náboženství – to samo je jen produktem národního úsilí o sebezáchovu.“⁵⁵ – A současný izraelský vědec se ptá: Jak tedy máme pochopit tuto vyvolenost? „Kdo koho vytvořil: Tóra Židy nebo Židé Tóru?“ – „Tóra uchránila Židy. Ale jiný národ by neuchránil Tóru – s jejími 613 příkázáními a s velmi složitými rituály.“⁵⁶

Pravoslavný bohoslovec a církevní historik A. V. Kartašov v roce 1937 napsal: „Židé jsou velký světový národ. Pro historika a teologa k tomuto tvrzení postačí pouhý fakt, že darovali světu Bibli a dali vzniknout třem světovým monoteistickým náboženstvím. Je to národ, který hraje obrovskou roli, proporcionálně přesahující statistickou menšinu, ve světovém hospodářství, světové politice a světové kultuře; národ, který překonal všechny ostatní svou národní existencí navzdory tisíciletým rozptýlení... Je to svého druhu velmoc, i když ne teritoriální. Není objektem filantropického soucitu, ale rovnoprávným subjektem ve světovém soutěžení velkých národů.“⁵⁷

Berdajev: „Židovská otázka... to je osa, kolem níž se otáčejí dějiny náboženství. Historický osud Židů je tajemný... Ani jeden národ na světě by nepřežil tak dlouhé rozptýlení, určitě by ztratil svou tvář a rozplynul se mezi jinými národy. Avšak podle nevyzpytatelných cest Božích se tento národ musí uchovat do konce věků. Ovšem nejobtížněji ze všeho by bylo možno objasnit historický osud Židovstva z hlediska materialistického chápání dějin.“⁵⁸

⁵⁵ JE, sv. 14, s. 405.

⁵⁶ E. Mendžerickij, *I Tora, i geny*, in „22“, 1992, č. 80, s. 152, 164.

⁵⁷ Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii (GARF), f. 5802, op. 1, jed. chr. 31, l. 419–420.

⁵⁸ N. Berdajev, *Christianstvo i antisemitizm (Religioznaja sudba jevrejstva)*, Paříž, Izdani-je Religiozno-filosofskoj akademii (1938), s. 4–5.

„To, že se Židé nerozplynuli v okolních národech... je pro (S.) Bulgakova příznakem toho, že předurčenost Boží spočívá na Židovstvu, i když nepřijalo Krista.“⁵⁹ Sám Bulgakov napsal, že „s duchovními osudy Izraele jsou záhadně a nevyvratitelně spojeny i osudy křesťanského světa“.⁶⁰

Že si Bůh vybral pro své vtělení a jako východisko svých kázání právě tento národ, který již kvůli tomu je *vyvolený*, to nemůže křesťan popřít. „Ukřižuj ho, ukřižuj!“ takhle všeobecně všude běsnila každá fanatická lůza proti svému ušlechtilému prorokovi – my ale stále mějme na paměti, že Kristus přišel z jakéhosi důvodu k Židům, třebaže vedle žili Heléni jasného rozumu a kousek dál všemocní Římané.

Jak neuznat tuto záhadu náboženské vyvolenosti!

Apoštol Pavel v jednom ze svých vášnivých výbuchů volal: „Přál bych si sám být proklet a odloučen od Krista Ježíše za své bratry, za lid, z něhož pocházím. Jsou to Izraelci“, ale „vždyť ne všichni, kteří jsou z Izraele, jsou Izrael“, „dětmi Božími nejsou tělesné děti, nýbrž za potomky se považují děti zaslíbené“. (Římanům 9: 3, 4, 6, 8)

Vědomí výjimečného předurčení, historické vyvolenosti pomohlo Židům přežít v neporušeném stavu bezpříkladně dlouhé rozptýlení. Avšak právě tento pocit vyvolenosti je znepráčetelil s okolními národy. Mnoho staletí trávající očekávání mesiáše, a s ním spojeného vítězství na celé zemi, je samozřejmě naplňovalo hrdostí, ale zároveň je odcizovalo jiným národům. „Hlavní roli v tom sehrál pocit duchovního prvenství, který byl vlastní Židům, ať žili kdekoli a přejímali jakékoli zvyky.“⁶¹

Jistě by znělo pokorněji, že v š e c h n y národy jsou děti jednoho Boha a z nějakého důvodu je potřebný každý národ.

Významný izraelský historik, odborník na judaistickou mystiku Gerson Šalom upozorňoval, že pro Židy je „světскost nemožná“ a „jestli se Židé pokusí objasnit sebe jen z historie, dovede je to k sebelikvidaci, k úplnému krachu, neboť v takovém případě vymizí jakýkoli podnět k jejich existování jako národa“.⁶²

Ale podobně jako to bývá v geologických procesech, kdy jedna hornina vyplavuje druhou, přičemž se však výrazně zachovávají tvary horniny předchozí (pseudomorfóza), tak se i v sekulárních dobách u samotných Židů představa, že si je vyvolil Bůh, nevyhnutelně musela nahradit představou prosté historické a lidské jedinečnosti.

⁵⁹ N. Struve, *Ot izdatelja*, in *Sergij Bulgakov. Christianstvo i jevrejskij vopros*, Paříž, YMCA-Press 1991, s. 6.

⁶⁰ Sergij Bulgakov, *Sion*, tamtéž, s. 7–8.

⁶¹ P. Samorodnickij, *Strannyj narodec*, in „22“, 1980, č. 15, s. 137.

⁶² S. Cirjulnikov, *Filosofija jevrejskoj anomalii*, in VM, New York, 1984, č. 77, s. 144.

Jak vznešená, pozoruhodná, zlatá slova – i pro Židy, i pro Nežidy. Co všechno sebeomezení neléčí! Jenže největší potíž je v tom, že právě sebeomezení je všeobecně pro lidi to nejtěžší.

Max Brod, přesvědčený sionista a napohled naprostý Zweigův antipod, odpověděl téměř doslovně totéž: „Pro Židy je velmi nebezpečné vměšovat se do politického života jiných národů... Taková účast nás určitě rozdrtí a zahubí.“ Žid „se musí omezovat, být rezervovaný... Být rezervovaný, ale neuchylovat se do ústraní! Chovat se rezervovaně znamená neusilovat o vůdcovství nebo o vyznamenání v cizí politice, ale jednat s vědomím odpovědnosti, otevřeně, jasně, vůbec ne skrytě, v zákulisi.“⁷⁷

A to je poslední dodatek – a zase skvělý. (A opět, upřímně řečeno: jak těžké bývá i pro všechny lidi, i pro Židy řídit se podle toho.)

I v dnešním Izraeli rozumně myslící lidé jasně říkají: „Naše vměšování do záležitostí jiných národů se vždy zvrtilo špatným směrem i proti těmto národům, i proti židovskému národu.“⁷⁸ – My „jsme mnohokrát v současných dějinách... odhalovali nespravedlnost v základech existujících společností a naše nezodpovědnost jako menšiny přispívala k vytvoření nových, ještě horších nespravedlností.“ Byli jsme „dědiční rádcové“.⁷⁹

Současný židovský autor z diaspory, když se ohlíží nazpět na sovětská desetiletí, střízlivě píše: „Tyto dějiny (Židů) byly samozřejmě, stejně jako u jiných národů, nejen dějinami lidí zbožných, ale i nestoudných, nejen bezbranných a hnaných na smrt, ale i ozbrojených, působících smrt, nejen pronásledovaných, ale i pronásledujících. V této historii existují stránky, které nelze otevřít bez zachvění. A právě tyto stránky se systematicky a záměrně vymazávaly z vědomí Židů.“⁸⁰

Podle Ernsta Renana bylo údělem národa Izraele od počátku stát se *kvasem* pro celý svět. Tuto myšlenku, souhlasně nebo polemicky, opakují i naši současníci: „My jsme se stali kvasným základem mezi Nežidy, mezi nimiž jsme žili.“⁸¹ „Že prý vyvolenost židovského národa spočívá také v tom, aby věčně žil v rozptýlení. ‚My jsme kvas... naším úkolem je zakvasovat cizí těsto.‘“⁸²

⁷⁷ Maks Brod, *Ljubor na rasstojanii*, tamtéž, s. 200–202.

⁷⁸ R. Nudelman (interview s I. Pljuščem), in „22“, 1978, č. 5, s. 192.

⁷⁹ A. Voronel, *Jakov ostalsja odin*, in „22“, 1985, č. 40, s. 126.

⁸⁰ Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert*, Berlin, Siedler Verlag, 1992, s. 151.

⁸¹ I. Eldad, *Jevrejskaja anomalija v trjoch izmerenijach*, in VI, New York, 1984, č. 76, s. 147.

⁸² N. Voronel, *Ogljanis v razdumje...* (rozhovor u kulatého stolu), in „22“, 1982, č. 24, s. 118.

A podle mnoha historických příkladů i podle všeobecného aktuálního vnímání je třeba přiznat: ano, je to vystiženo velice věrně. Řekneme to ještě současněji: je to katalyzátor. Při chemické reakci nemusí být přítomno větší množství katalyzátoru, a přitom působí na celou hmotu.

K tomu je třeba dodat nejen nespornou čílost myslí Židů, jejich „důvěru v rozum a pocit, že konstruktivním úsilím je možné vyřešit všechny problémy“⁸³, ale i pronikavou citlivost k proudům doby. Myslím, že na světě v celých dějinách nebyl a není citlivější národ než Židé. Sotva se u státního nebo společenského organismu začnou projevovat první molekuly tlení – už se Židé od něj odvracejí, a i když až dosud byli jeho přívrženci – už se ho zřikají. A sotva někde vypučí první výhonek budoucího mohutného kmene – už si ho Židé všimnou, chválí ho a brání. „Ta povahová vlastnost, totiž že se Židé vždy ocitají na straně ‚nejpokrokovějších‘ idejí.... je pro nás Židy velice charakteristická.“⁸⁴

Tento přehled názorů do jisté míry přispěje k pochopení dalších řádků.

⁸³ A. Voronel, *Trepet iudějskich zabot*, 2. vyd., Ramat-Gan, Moskva-Jeruzalém, 1981, s. 65.

⁸⁴ Tentyž, *Agasferičeskoje soznanije i sionizm*, in „22“, 1992, č. 80, s. 204.

Díl druhý

V sovětském období
(1917–1995)

Birževyje vědomosti: „Nezákladnější zásada občanské svobody, bez které naše země nemůže být svatou, bez níž lid nemůže být spravedlivý a činy hrdinské... je odbourání náboženského a rasového omezování.“

Zrovnoprávnění Židů postupovalo velice rychle. Prvního března, den před carovou abdikací a několik hodin před věhlasným „Rozkazem č. 1“, který uvrhl armádu do naprosté zkázy, dali komisaři výboru státní dumy V. Maklakov a M. Adžemov delegovaní na ministerstvo spravedlnosti schválit ministerský výnos, podle něhož všichni židovští zástupci právních obhájců byli zařazeni do stavu soudní advokacie. – „Úč 5. března... předseda státní dumy M. Rodzjanko a ministerský předseda Prozatímní vlády kníže G. Lvov podepsali deklaraci, v níž se pravilo, že jedním z hlavních cílů nové vlády je „zrušení všech stavovských, náboženských a národnostních omezení.“⁴ – Den na to 4. března ministr vojenství Gučkov předložil návrh, aby se Židé mohli stát důstojníky, a ministr školství a osvěty A. Manujlov, aby byla zrušena procentní norma pro přijímání Židů do škol. Oba návrhy hladce prošly. – Šestáho března ministr obchodu a průmyslu A. Konovalov začal rušit „národnostní omezení v akcionářském zákonodárství“, kde bylo dotud zakázáno, aby společnosti, které měly v představenstvech Židy, kupovaly půdu.

Všechna tato nová ustanovení se rychle začala uplatňovat v praxi. Osmého března bylo jmenováno z řad Židů sto deset zástupců právních obhájců v Moskvě, 9. března 124 v Petrohradě⁵, 8. března 60 v Oděse⁶. Devátého března Kyjevská městská дума mimořádným nařízením, aniž vyčkala další volby, zařadila mezi své členy pět židovských radních⁷.

„Dvacátého března Prozatímní vláda schválila usnesení, které připravil ministr spravedlnosti A. Kerenskij za účasti členů politického byra židovských poslanců ve 4. státní dumě... Tento zákonodárský Akt (uverejněný 22. března) rušil všechna „omezení práv občanů Ruska podmíněná příslušností k tomu kterému náboženskému vyznání nebo národnosti.“ To byl fakticky první významný zákonodárský akt Prozatímní vlády. „Na žádost politického byra (židovských poslanců) se tu o Židech vysloveně nemluví.“⁸

Aby bylo možné „zrušit všechna omezení platná pro Židy v celém našem zákonodárství, aby byla... úplně vymýcena nerovnoprávnost Ži-

⁴ *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), sv. 7, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin, Jeruzalém 1994, sv. 7, s. 577.

⁵ „Reč“, 9. března 1917, s. 4; 10. března 1917, s. 5 ad.

⁶ „Birževyje vědomosti“, 9. března 1917, s. 2.

⁷ Tamtéž, 10. března 1917, s. 2.

⁸ KJE, sv. 7, s. 577.

dů," vzpomíná G. B. Sliozberg, „bylo třeba vytvořit úplný seznam všech omezení... Vytvoření seznamu rušených zákonů o omezeních Židů vyžadovalo velkou obezřetnost a značné zkušenosti“ (chopili se toho Sliozberg a L. M. Bramson).⁹ – Izraelská encyklopedie o tom píše: do Aktu „byl zařazen seznam paragrafů ruských zákonů, jež schváleným usnesením pozbyly platnosti; téměř všechny tyto paragrafy, jichž bylo 150, obsahovaly nějaké omezení pro Židy. Pod rušení spadaly konkrétně všechny zákazy ohledně existovavšího pásma židovského osídlení: tak bylo fakticky uzákoněno zrušení pásma, k němuž došlo v r. 1915.“¹⁰ – Omezení se rušila vrstva po vrstvě – ohledně volného pohybu, místa bydliště, studia na školách, účasti v místních samosprávách, ohledně práva získat do vlastnictví majetek v celém Rusku, smluv na státní dodávky, činnosti v akcionářských společnostech, práva najímat si posluhu, dělníky a cestovní agenty z osob jiného vyznání, ohledně získávání hodností ve státní a vojenské službě, poručnictví a opatrovnictví. V souvislosti s případem zrušení smlouvy se Spojenými státy byla zrušena podobná omezení vztahující se na „cizince mocností nebojujících proti Rusku“, totiž především na americké Židy příjíždějící do Ruska.

Uveřejnění Aktu vyvolalo spoustu emotivních ohlasů. – Tak poslanec státní dumy N. Fridman poznamenává: „V posledních pětácti letech bylo ruské Židovstvo pronásledováno a ponižováno neslychanou a nebývalou měrou, dokonce i pokud jde o dějiny našeho těžce zkoušeného národa. Vše bylo přineseno v oběť státnímu antisemitismu.“¹¹ – Nebo advokát O. O. Gruzenberg: „Byl-li ruský stát zlověstným obrovským vězením... pak nejsmrutější a nejkrutější cela, nejspíš by se dalo říci samotka, připadla nám, šestimilionovému židovskému lidu. A poprvé poznalo naše dítě lichvářský termín – ‚procento‘ – ve státní škole. Všichni Židé byli podobně jako odsouzenci cestou na Sibiř spoutáni, zde jedním společným řetězem pohrdavého odcizení... Krupěje krve našich otců a matek, krupěje krve našich sester a bratří padly na naši duši, zapalovaly a rozdmýchávaly v ní neuhasitelný revoluční plamen.“¹²

Vinaverova manželka Roza Georgijevna vzpomíná: „Ta událost přišla o židovském svátku Pesachu. Vypadalo to jako druhý exodus. Jak dlouhou cestu útrap máme za sebou a jak rychle se vše událo! Bylo svoláno velké židovské shromáždění“, na němž vystoupil Miljukov a řekl: „Ko-

⁹ G. B. Sliozberg, *Děla minuvších dnůj: Zapiski ruskogo jevreja*, ve 5 svazcích, Paříž 1953–1954, sv. 3, s. 360.

¹⁰ KJE, sv. 7, s. 577.

¹¹ „Reč“, 25. března 1917, s. 6.

¹² Tamtéž.

nečně je z Ruska smazána ostudná skvrna a ono se bude moci zařadit mezi civilizované národy.“ Vinaver pak „shromáždění navrhl na památku této události zbudovat v Petrohradě velký židovský národní dům, který se bude jmenovat Dům svobody“.¹³

Tři členové státní dumy, M. Bomaš, I. Gurevič a N. Fridman, vydali výzvu k židovskému národu: dnes „by naše neúspěchy na frontě byly pro dosud neposílené svobodné Rusko nenapravitelným neštěstím... Svobodní židovští vojáci... načerpají nové síly pro odhodlaný boj a se zmnohonásobenou energií rozhojní své statečné činy.“ Stejně tak přirozený je výhled do budoucna: „Židovský národ neprodleně začne organizovat své vlastní síly. Nedávno zaniklé formy našeho zřízení založeného na zásadách komunity musí být obnoveny... na principech svobody a demokracie.“¹⁴

Novinář a spisovatel David Ajzman se ozval na Akt rovnoprávnosti výzvou: „Je to naše vlast! Je to naše domovina! A je v nebezpečí... budeme bránit svou zemi... s nezdolným zápalem, jaký jsme neprojevili od dob obrany Chrámu.“

Sliozberg vzpomíná: „Štěstí dožít se vyhlášení židovské emancipace v Rusku a konce bezprávního postavení, proti němuž jsem po tři desetiletí podle svých sil bojoval, mne nenaplnilo radostí, jaká by byla přirozená.“ Hned se totiž projevil rozkladné tendence.¹⁵

Po sedmdesáti letech dokonce jistý židovský autor vyjádřil pochybnosti: „Změnil snad formálně právní akt reálnou situaci v zemi, kde všechny právní normy bleskurychle ztrácely jakoukoli platnost?“¹⁶

U znejme však, že se nedá jen tak zdálky znehodnocovat dosažené výsledky. Tehdy Akt znatelně zlepšil a značně změnil postavení Židů. A že se vzápětí pořítil celá země do propasti, to už je všepohledující závan Dějin.

Nejrychleji a nejvýrazněji proběhly změny v oblasti soudů. Vyšetřovala-li dříve Baťušinova protikorupční komise zřejmého podvodníka D. Rubinštejna, pak to nyní dopadlo právě opačně. Případ Rubinštejn byl zastaven, a Rubinštejn navštívil Mimořádnou vyšetřovací komisi sídlící v Zimním paláci a úspěšně se dožadoval stíhání Baťušinovy komise. Hned v březnu byl zatčen generál Baťušin, plukovník Rezanov a další vyšetřovatelé, od dubna byli vyšetřováni a zjistilo se, že vymáhání úplatků od bankéřů a cukrovarníků z jejich strany bylo zřejmě rozsáh-

¹³ R. G. Vinaver, *Vospominanija*. (New York 1944), in Archiv Hooverova institutu války, revoluce a míru. – Stanford, Kalifornie; strojopis, s. 92.

¹⁴ „Russkaja volja“, 29. března 1917, s. 5.

¹⁵ G. B. Sliozberg, *Děla minulých dnů*, sv. 5, s. 560.

¹⁶ B. Orlov, *Rossija bez jercejev*, in „22“, Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv 1988, č. 60, s. 157.

lé. Byly otevřeny Baťušinem zapečetěné sejfy bank Volžsko-kamské, Sibiřské a Junkerovy a dříve zabavené listiny bankám vráceny. (Hůře dopadli Simanovič a Manus. Na Simanoviče byla uvalena vazba jako na Rasputinova tajemníka. Ten nabídl strážným z konvoje patnáct tisíc rublů, aby ho nechali zatelefonovat, strážní však „odmítli jeho žádost splnit“¹⁷. Manus podezíraný z transakcí s německým agentem jménem Kolyško se musel přes dveře střelbou bránit proti agentům kontrarozvědky. Byl zatčen, ale později unikl do zahraničí.) – Ovzduší Mimořádné vyšetřovací komise Prozatímní vlády lze vysledovat z protokolů výslechů z konce března. Protopopova se dotázali, za jakých okolností byl jmenován ministrem vnitra, a on v odpovědi mluvil o svém občánku, jímž „značně rozšiřoval práva Židů na pobyt“ v Moskvě, na dotaz o celkových hlavních úkolech – „za prvé otázka potravin, následuje pokrokové hnutí: židovský problém...“ Ředitel policejního odboru A. T. Vasiljev nezapomněl zdůraznit, že pomáhal hájit cukrovarníky (Židy): „Gruzenberg mi volal ráno do bytu a děkoval za pomoc“; „Rozenberg... mně přišel poděkovat za ochotu, kterou jsem v jeho záležitostech projevil.“¹⁸ Takhle vyslyšení hledali, co by svědčilo v jejich prospěch.

Charakteristickým znakem týdnů kolem března byly energické zákroky proti známým či věhlasným judeofobům. Prvním zatčeným byl 27. února ministr spravedlnosti Ščeglovitov. Byl obviněn, že právě on vydal pokyn vyšetřovat případ Bejlis s použitím násilí. Bezprostředně na to byli zatčeni žalobci v Bejlisově případu prokurátor Vipper a senátor Čaplinskij. (Konkrétní obvinění však proti nim vznesena nebyla a v květnu byl Vipper pouze zbaven funkce hlavního prokurátora trestně kasačního odboru senátu. Odveta ho stihla až později za bolševiků.) Soudnímu vyšetřovateli Maškevičovi bylo nařízeno, aby složil funkci z toho důvodu, že ve věci Bejlis připustil nejen expertizu proti existenci rituální vraždy, ale i druhou, kladnou. Všechny materiály Bejlisova případu si z Kyjevského okružního soudu vyžádal ministr spravedlnosti Kerenskij¹⁹ a očekávala se veřejná revize tohoto případu. V bouřlivém roce 1917 k ní však nedošlo. Zatčen byl též dr. Dubrovin, předseda Svazu ruského lidu, a jeho archiv zabaven. Dále byli zatčeni vydavatelé krajně pravicových listů Glinka a Jančevskij a Polubojarinovová, knihkupectví Monarchického svazu byla prostě spálena. Dva týdny se pátralo po zmizelých černosotněncích N. Markovovi a Zamyslovském

¹⁷ „Reč“, 17. března 1917, s. 5.

¹⁸ *Paděnice carského režimu*, Sténografičeskije otčoty doprosov i pokazanij, dannyh v 1917 g. v Črezvyčajnoj Sledstvennoj Komissii Vremennogo Pravitelstva, Leningrad, GIZ 1924, sv. 1, s. 119–121, 429.

¹⁹ „Russkaja volja“, 21. dubna 1917, s. 4.

(kromě Petrohradu se konaly noční prohlídky v Kyjevě a v Kursku), po Zamyslovském pro jeho aktivní účast v Bejlisově případu, po Markovovi zřejmě kvůli projevům ve státní dumě. Vedle toho zůstal v klidu V. M. Puriškevič, patrně vzhledem k jeho revolučním projevům v dumě v listopadu a k účasti na zavraždění Rasputina. Objevila se pomluva o tom, že se Stolypin zapletl do vraždy na publicistovi Grigoriji Iollosovi a Stolypinova ulice v Kremenčugu byla přejmenována na Iollosovu.

Po celém Rusku se hromadně zatýkalo, teď už za dřívější funkce nebo dřívější názory:

Nutno zdůraznit, že vyhlášení rovnoprávnosti Židů nevyvolalo žádný pogrom. Tuto okolnost stojí za to uvést nejen pro porovnání s rokem 1905, ale i proto, že celý březen a celý duben se v hlavních zprávách novin a v projevech stále tvrdilo, že se připravují nebo užuž mají propuknout protižidovské pogromy.

Pověsti se začaly šířit 5. března, že prý snad v Kyjevské, snad v Poltavské gubernii je nebezpečí pogromu a v Petrohradě kdosi vylepil protižidovský leták. Jako odpověď na to vytvořil Výkonný výbor sovětu dělnických a rolnických zástupců zvláštní „meziměstskou komisi pro spojení s jinými místy ve složení M. G. Rafes, V. Alexandrovič, N. N. Suchanov“. Jejich úkolem bylo „posílat komisaře do různých měst, především do těch oblastí, kde se černá sotňa, služka starého režimu, snaží rozdmýchat mezi obyvatelstvem rozbroje“.²⁰ V Izvěstijích SRSD vyšel článek Pogromová agitace: „Bylo by obrovskou chybou, ba přímo zločinem zavírat oči před novou snahou svržené dynastie...“ – to ona stále pletichaří... „V Kyjevské a Poltavské gubernii probíhá nyní mezi zaostalými vrstvami obyvatelstva agitace namířená proti Židům... Židům se vytýká porážka naší armády, revoluční hnutí v Rusku, pád absolutismu... To vše je starý úskok... o to nebezpečnější, že přichází právě teď... Je třeba neprodleně zakročit proti agitátorům pogromů.“²¹ Poté vydal velitel Kyjevského vojenského okruhu generál Chodorovič rozkaz: všechny vojenské útvary vykonají veškerá opatření k tomu, aby se předešlo možným protižidovským nepokojům.

Ještě dlouho poté, dokonce i v dubnu se v různých novinách jednou za dva až tři dny objevovaly nové zvěsti o přípravách protižidovských pogromů²² nebo přinejmenším o převážení „pogromistických tiskovin“ vlaky. Nejvytrvaleji proudily zvěsti o chystaném pogromu v Kišiněvu,

²⁰ „Izvěstija Petrogradskogo Sověta Rabočich i Soldatskich Děputatov“ (dále Izvěstija), 6. března 1917, s. 4.

²¹ Tamtéž, s. 2.

²² Např. „Birževyje vědomosti“, 8. dubna a 12. dubna 1917; „Russkaja volja“, 9. dubna 1917; „Izvěstija“, 15. dubna a 28. dubna 1917 ad.

a to koncem března, právě mezi židovským Pesachem a pravoslavnými Velikonocemi, jako se událo v roce 1905.

Objevilo se ještě množství soukromých sdělení (dokonce, že pogrom připravují v Mogilevu policisté v součinnosti s hlavním stanem nejvyššího velitele), ale vždycky to byl planý poplach.

Je třeba připomenout fakta oněch měsíců, pocítit „únorovou“ atmosféru, jak jsou právě poraženy pravicové síly, jak jásají levicové, jak ohromený a bezradný je prostý lid, abychom mohli s jistotou tvrdit, že tehdy byly protižidovské pogromy nejvyšší nepravděpodobné. Jenomže – jak by mohl prostý židovský obyvatel Kišiněva nebo Oděsy zapomenout na ty hrozné dny před dvanácti lety? Je pochopitelné, že se při každém šustnutí nastraží.

Něco jiného je informovaný tisk. Když v novinách bili na poplach vzdělaní lidé z liberálního tábora i polovzdělanci z tábora socialistického, nelze to nazvat jinak než politickou provokací. Naštěstí provokací, která nezabrala.

Jediná epizoda, k níž skutečně došlo, se udála na Besarabském trhu v Kyjevě 28. dubna. Děvčátko tam u židovského stánku ukradlo ústřížek stužky a utíkalo pryč. Prodavač je dohnal a zbil. Dav se na něj vrhl, aby si to vypořádal s ním i s majitelkou stánku, ale policie je ubránila. – A pak ještě v Rogačovském újezdu jako reakce na drahotu potloukli stánky, z nichž mnohé měly židovské majitele.

Se zřejmými antipatiemi přijalo svobodu Židů naše legendárně revoluční Finsko a náš velký spojenec Rumunsko. Ve Finsku (jak jsme viděli už v desáté kapitole u Žabotinského) měli dříve Židé stálý pobyt zakázán, od r. 1858 jej měli povolený jen „potomci židovských vojáků, kteří zde sloužili“, tedy kteří sloužili za krymské války ve Finsku. „Zákon o osobním dokladu z r. 1862 potvrdil zákaz Židům jezdit do Finska“, měli „povolen pouze dočasný pobyt podle uvážení místního gubernátora“ a nemohli získat finské občanství; chtěl-li se Žid oženit, musel jet do Ruska; měli rovněž omezené svědecké právo u finského soudu. Několik pokusů o zmírnění nebo o dosažení rovnoprávnosti ztroskotalo.²⁵ – Nyní, třebaže byli Židé v Rusku zrovnoprávněni a Finsko ještě nevyhlásilo úplnou nezávislost, přesto neprojednalo ve svém sněmu zákon v Rusku přijatý. Ba co více, vystěhovalo je nejbližším vlakem zpět, pokud sem bez povolení přijeli. (Takový případ se stal 16. března 1917 a v ruském tisku vyvolal velký ohlas.) Jenomže bylo zvykem Finsko chválit za pomoc revolucionářům, a liberální i socialistické kruhy teď byly na rozpacích. Pouze Bund se v telegramu poslaném fin-

²⁵ *Jevrejskaja Enciklopedija*, v 16 svazcích, Petrohrad 1906–1915, Obščestvo dlja Naučnych Jevrejskich Izdanij i Izdatělstvo Brokgauz-Jefron, sv. 15, s. 281–284.

ským socialistům (dostí vlivným) pozastavil nad tím, že dosud nejsou zrušena nařízení, která se „ve Finsku dochovala z doby středověku“. Bund, „strana židovského proletariátu v Rusku, vyjadřuje pevné přesvědčení, že se zbavíte této ostudné skvrny na svobodném Finsku“, psalo se v telegramu.²⁴ Ve svém přesvědčení se však Bund zmýlil.

Velký vzruch v poulnorovém tisku vyvolalo také pronásledování Židů v Rumunsku. Noviny napsaly: Ve městě Jasy je zakázáno užívat na shromážděních a na ulicích města židovský jazyk. Též všeruský sionistický studentský sjezd Hechover se usnesl: „Vehementně protestujeme proti případu občanského bezpráví Židů urážejícího světové Židovstvo a ponižujícího světovou demokracii, jak k tomu došlo ve spojeneckém Rumunsku a ve Finsku.“²⁵ – Po velkých válečných porážkách bylo Rumunsko oslabeno, a tak se premiér Ion Brătianu v Petrohradě v dubnu 1917 omluvil, řekl, že „většina Židů v Rumunsku... tam přijela“ z Ruska, a to „rumunskou vládu přimělo, aby omezila politická práva Židů“, ale zároveň slíbil nadále jejich rovnoprávnost.²⁶ V květnu však čteme: „Fakticky se v tomto ohledu nic nedělá.“²⁷ Rovněž v květnu sdělil tamější komunista Rakovskij: v Rumunsku je „situace Židů... nesnesitelná“, jsou obviňováni z porážky země, z bratření v obsazené části Rumunska s Němci. „Kdyby se rumunské úřady neobávaly (reakce ze strany dohodových Spojenců), mohli bychom se strachovat o jejich životy.“²⁸

Světový ohlas Spojenců na Únorovou revoluci se nesl v duchu hlubokého zadostiučinění, mnozí byli nadšeni, ale krátkozrace počítali s tím, že se Rusko stane neporazitelným ve válce. Ve Velké Británii a Spojených státech došlo k masovým shromážděním na podporu revoluce a práv ruských Židů. (Něco z těchto ohlasů jsem uvedl ve svém Březnu 1917, v kapitolách 510 a 621.) Z Ameriky došla nabídka, že pošlou do Ruska kopii sochy Svobody. (Ale vše se zvrtilo špatným směrem a socha nedorazila.) Devátého března dostal anglický ministr zahraničí v Dolní sněmovně dotaz ohledně Židů v Rusku, zda nehodlá konzultovat s ruskou vládou záruky pro Židy do budoucna a jejich odškodnění za minulost. Ministrova odpověď vyzněla v plnou důvěru britské vlády k nové vládě ruské.²⁹ – Prezident Mezinárodní židovské asociace poslal z Paříže blahopřání předsedovi vlády kn. Lvovovi a ten v odpovědi zdůraznil: „Od nynějška svobodné Rusko dokáže respektovat náboženství a zvyky

²⁴ „Izvěstija“, 26. března 1917, s. 2.

²⁵ „Russkaja volja“, 15. dubna 1917, s. 4.

²⁶ „Birževyje vědomosti“, 25. dubna 1917, s. 5.

²⁷ Tamtéž, 19. května 1917, s. 1.

²⁸ „Deň“, 10. května 1917.

²⁹ „Birževyje vědomosti“, 11. března 1917, s. 2.

všech jeho národů navěky spojených náboženstvím lásky k vlasti.“ Birževyje vědomosti, Reč a další listy citovaly, jaké sympatie projevil Jacob Schiff, „známý předák severoamerických kruhů nepřátelských Rusku“: „Vždy jsem byl nepřitelem ruského samoděržaví, které nelitostně pronásledovalo mé souvěrce. Nyní mi dovozte, abych poblahopřál ruskému lidu... k velkému dílu, které tak skvěle vykonal.“⁷⁰ A „na závěr nové Rusko vyzývá, aby s Amerikou uzavřelo rozsáhlé kreditní operace“.⁷¹ A skutečně „tehdy podnítil podporu Kerenského vlády podstatným kreditem“.⁷² – V pravicovém ruském emigračním tisku se objevovaly úvahy snažící se dokázat, že Schiff aktivně financoval samu revoluci. Není vyloučeno, že sdílel krátkozraké tužby západních kruhů, aby ruská liberální revoluce utvrdila Rusko v pokračování ve válce. Ostatně i Schiffovy známé a veřejně demonstrované kroky ruskému samoděržaví vždy nepřátelské měly větší váhu než jakákoli možná utajovaná pomoc této revoluci.

Samá Únorová revoluce často a záměrně hlásala podporu Židům jako celému porobenému národu. Jsou známy četné důkazy, kdy ruští Židé nadšeně přivítali Únorovou revoluci.

Máme však i opačná svědectví. Socialistů Grigorij Aronson, který vytvořil a vedl sověť dělnických poslanců ve Vitebsku (později se jeho členem stal příští historik Jevgenij Tarle), vzpomíná na tehdejší dění. Zpráva o revoluci do Vitebska dorazila týž den. V budově městské dumy zasedala nově zvolená Bezpečnostní rada a hned na tomto zasedání Aronsona pozvali na shromáždění představitelů (rozumí se samých vážených) židovské obce. „Zřejmě cítili potřebu domluvit se se mnou jako s představitelem nové epochy, která právě přichází, o dalším postupu... Vycítil jsem odcizení vůči těmto lidem, vůči okruhu jejich zájmů i jejich atmosféře, jaká na tomto shromáždění panovala, řekl bych dost napjaté... Měl jsem dojem, že ta obec ve své většině patří k starému světu, který odchází do nenávratné minulosti.“⁷³ „Také se nám nepodařilo překonat bůhvíjak vzniklé vzájemné ochlazení. Ve tvářích lidí, s nimiž mne spojovala práce i osobní vztahy, jsem neviděl žádné vzrušení, žádnou víru v něco. Chvillemi mně připadalo, že tito nezištní veřejní pracovníci cítí tak trochu svou přináležitost k starému režimu.“⁷⁴

⁷⁰ Tamtéž, 10. března 1917, s. 6.

⁷¹ „Reč“, 10. března 1917, s. 5.

⁷² *Encyclopaedia Judaica*, Keter Publishing House, Jeruzalém 1971, sv. 14, s. 961.

⁷³ G. J. Aronson, *Intěrvju radiostancii „Svoboda“, též I ospominanija o rrvoljucii 1917 goda*, in „Interview“ č. 66, Mnichov 1966, s. 13–14.

⁷⁴ G. Aronson, *Revoljucionnaja junost': I ospominanija, 1903–1917*, in *Inter-University Project on the History of the Menshevik Movement*, Paper spis č. 6, New York, srpen 1961, s. 133.

To je zřetelné svědectví. Takové rozpaky, opatrnost a váhání se neprojevíly u nábožensky založených konzervativních Židů jen ve Vitebsku. Uvážlivé staré Židovstvo v sobě mělo vstřebány staleté zkušenosti, a tak bylo zřejmě ohromeno náhlým svržením monarchie a plno nejistých předtuch do budoucna.

Dynamická část každého národa, ovšem i židovského, již byla v duchu 20. století sekulární a nesevřená tradicemi se vrhla do budování „šťastného nového světa“.

Židovská encyklopedie zaznamenává „prudké zesílení politické aktivity Židovstva znatelného dokonce i na pozadí bouřlivého společenského vzestupu, který zasáhl Rusko po Únoru 1917“.⁵⁵

Po mnoho let jsem se zabýval „únorovým“ tiskem a vzpomínkami pamětníků Února 1917 a nemohl jsem si toho „prudkého zesílení“, toho náporu vichru nevšimnout. V těchto materiálech nejrozličnějších svědků a účastníků událostí se židovská jména vyskytují často a účast Židů je silně znát. Podle paměti předáka okťabristů Michaila Rodzjan-ka, městského hejtmana A. P. Balka, generála Globačova a mnoha dalších od prvních dnů revoluce bil v Taurickém paláci do očí velký počet Židů – členů velitelství, vyslyšacích komisí, prodavačů brožur. Všimněme si, že i V. D. Nabokov, který měl k Židům sympatie, uvádí, že 2. března u vchodu do Taurického parčíku před budovou dumy „došlo k hrozné tlačenci a zaznívaly výkřiky; u vstupní brány jacísi mladíci židovského typu dávali dotazy kolemjdoucím“.⁵⁶ Podle Balka dav, který devastoval Astorii v noci na 28. února, tvořili „ozbrojení... vojáci, námořníci a Židé“.⁵⁷ Připouštím však i opožděné podráždění emigrantů, že „všechno to spískali Židi“ – Ale i takový nestranný pozorovatel jako metodistický pastor dr. Simons, Američan, který navíc tou dobou už trávil deset let v Petrohradě a město dobře znal, odpověděl komisi amerického Senátu: „Brzy po březnové revoluci 1917 bylo všude (v Petrohradě) vidět skupiny Židů, kteří stáli na lavicích, bednách od mýdla atd. a řečnili... Existovalo omezení práva stálého pobytu Židů v Petrogradu, ale po revoluci se jich sletěla celá hejna a většina agitátorů byli Židé... odpadlíci od židovské víry.“⁵⁸ „Student Chanoch“ přijel do Kronštadu několik dní před krvavým zúčtováním

⁵⁵ KJE, sv. 7, s. 578.

⁵⁶ V. Nabokov, *Izremennoje pravitelstvo*, in Archiv russoj revolucii, izdavajemj I. V. Gesenom, Berlín, Slovo, 1922–1957, sv. 1, s. 15.

⁵⁷ A. Balk, *Poslednije pjať dněj carskogo Petrograda (23–28 fevralja 1917)*, *Dněvník posledněgo Petrogradskogo Gradonačalnika*, in Archiv Hooverova institutu, strojopis, s. 16.

⁵⁸ *Okťabrskaja revolucija pred sudom amerikanskich senatorov*, Oficialnyj otčet „overmenskoj komissii“ Senata, Moskva, Leningrad, GIZ 1927, s. 5.

s šedesáti důstojníky (podle připravených seznamů) a vystoupil jako iniciátor a předseda kronšadtského „Výboru revolučního hnutí“. (Rozkaz výboru zněl: všechny důstojníky do jednoho zatknout a soudit. „Kdosi pečlivě šířil falešnou informaci“ a ta vyvolávala krvavé zúčtování – napřed v Kronštadtu, pak v Sveaborgu, za „naprosto nejasné situace, kdy jakýkoli výmysl mohl znít jako skutečný fakt.“)³⁹ Dál převzal kronšadtskou štafetu nedostudovaný psychoneurolog „doktor Rošal“. (S. G. Rošal se po Říjnovém převratu stává velitelem v Gatčíně, v listopadu je jmenován komisařem celého Rumunského frontu, kde je po příjezdu zavražděn.)⁴⁰ – Byla vytvořena revoluční milice Vasiljevského ostrova a jejím jménem vystupují Solomon a Kaplun (příští krvavý pacholek Zinovjevův). – Petrohradští advokáti vytvořili „komisi pro kontrolu oprávněnosti při zadržování osob zatčených během revoluce“ (takových osob bylo v Petrohradě na tisíce), tj. o oprávněnosti rozhodovat bez soudního řízení; sem spadali i všichni někdejší četníci a policisté. V čele komise stál právní zástupce Goldštejn. – Jedinečné vyprávění poddůstojníka Timofeje Kirpičnikova, jímž začala pouliční revoluce, zaznamenal písemně v březnu 1917 a uchoval pro nás milovník historie Jakov Markovič Fišman (s díky jsem se v Rudém kolese na tento záznam spolehl).

Židovská encyklopedie uzavírá: „Židé poprvé v dějinách Ruska obsadili vysoké funkce v ústřední i místní administrativě.“⁴¹

Na nejvyšších místech, ve Výkonném výboru sovětu dělnických a rolnických poslanců, který neviditelně řídil v těchto měsících zemi, stáli jeho dva lídři, Nachamkis-Stěklov a Gimmer-Suchanov. Ti v noci z 1. na 2. březen nadiktovali sebevědomě zaslepené Prozatímní vládě program, který předem zrušil její moc pro celou dobu její existence.

Rozvážný G. A. Landau vysvětluje příklon Židů k revoluci všeobecně platným zákonem: „Neštěstí Ruska – i neštěstí ruského Židovstva – tkvělo v tom, že výsledky první revoluce ještě nebyly stráveny, nevstřebaly se do nového zřízení, ještě nevyrostla nová generace, a už propukla velká a ničivá válka. Když pak přišla hodina zkázy, překvapila generaci, která byla od počátku v jistém smyslu odkojena předchozí revolucí, a zastihla setrvačnost překonané duchovnosti bez organické spojitosti s daným okamžikem, jež byla naopak spoutaná duchovní strnulostí

³⁹ D. O. Zaslavskij, Vl. A. Kantorovič, *Chronika Fevral'skoj revoljucii*, Petrohrad. Bylo je 1924, sv. 1, s. 65, 65.

⁴⁰ *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (RIE), 2., oprav. a dopl. vyd., Moskva 1995, sv. 2, s. 502.

⁴¹ KJE, sv. 7, s. 581.

s obdobím před deseti lety. A z organické revolučnosti začátku dvacátého století vzešla ‚permanentní revolučnost‘ válečné doby.⁴²

Ve své mnohaleté a detailní práci jsem měl příležitost zamýšlet se nad podstatou Únorové revoluce a zároveň nad úlohou Židů v ní. Usoudil jsem pro sebe a nyní mohu zopakovat: nikoli, Únorovou revoluci neudělali Židé Rusům, ale nesporně sami Rusové, a domnívám se, že jsem to dokázal dostatečně v Rudém kolese. My sami jsme zavinili tu katastrofu: náš pomazaný car, dvorské kruhy, ubozí nejvyšší generálové, zdřevěnělí státní úředníci a zároveň jejich odpůrci – výběr inteligence, okřabristé, zemci, kadeti, revoluční demokraté, socialisté a revolucionáři a spolu s nimi drancující část rezervistů, s nimiž se nedůstojně zacházelo v petrohradských kasárnách. Právě se vším tím k nám přicházela záhuba. V prostředí inteligence ovšem už bylo hodně Židů, ale proto ještě nemůžeme revoluci nazývat židovskou.

Revoluce lze klasifikovat jednak podle jejich hlavních hybných sil, a pak je Únorovou revoluci třeba hodnotit jako ruskou vzhledem k státu nebo přesněji vzhledem k národu; pokud bychom usuzovali podle toho, jak to dělají materialističtí sociologové – kdo nejvíce, nejrychleji, nejpevněji a nadlouho měl z revoluce prospěch, pak bychom ji mohli označit jinak (jako židovskou s otazníkem, ale v tom případě také jako německou, rovněž s otazníkem, vždyť Vilém v prvních chvílích dost vyhrál). A celé ruské obyvatelstvo téměř od začátku bylo jen poškozeno a rozvráceno. To však nečiní revoluci „neruskou“. Židovské společenství v Rusku Únorovou revolucí hodně získalo – vše, oč usilovalo, a Říjnový převrat byl Židům vskutku nanic, nepočítáme-li hrdlořezy mezi sekulární židovskou mládeží, kteří spolu se svými ruskými bratři internacionalisty v sobě měli silný náboj nenávisti vůči ruskému státnímu zřízení a hrnuli se „prohlubovat“ revoluci.

Jak jsem se měl, v Březnu 1917 a pak v Dubnu zachovat, když jsem toto pochopil? Když jsem popisoval revoluci doslova hodinu po hodině, objevoval jsem občas četné epizody nebo rozmluvy s židovskou tematikou. Jistě bych si nepočínal správně, kdybych to všechno nahromadil ve svém Březnu 1917. Kdybych přitakal vábníciče svrhnout všechno na Židy, na jejich činy a názory, kdybych dovolil, aby se v nich spatřovala hlavní příčina událostí a uhnul tak od odhalení skutečných hlavních příčin, jen bych zatížil knihu a unavil čtenáře – pokolikáté už v dějinách – pikantním pokušením.

⁴² G. A. Landau, *Revolucionnyje idei v jevrejskoj obščestvennosti*, in *Russija i jevrei*, sb. 1, Otščestvennoje objedinenje russkich jevrejev za granicej, Paříž, YMCA-Press 1978, s. 116, první vyd. Berlín, Osnova 1924.

Jen aby nedořlo k sebeklamu Rusů, vytrvale jsem v Rudm kolehu znan ptulumil celou vpove o vlastním idovskm tématu proti tomu, jak znělo v tehdejsm tisku a jak byla atmosféra.

Ůnorov revoluce byla spáchána ruskma rukama a ruskou nechpavost. Zároveň sehrála významnou, dominantn úlohu v její ideologii absolutn nesmiřitelnost s ruskou historicky danou vládou, nesmiřitelnost, k níž Rusové neměli důvod, avřak id ano. (O tom viz též 11. kapitulu.) Nesmiitelnost se vzedmula zvlřt po procesu s Bejlisem a poté po masovm vysídlování id v roce 1915. A nesmiřitelnost zvítězila nad umírněností.

Jinak vyhlz Vkonn výbor sovětu dělnických a vojenských zástupců vytvoření v prvních *hodinách* revoluce. Tento Vkonn výbor byla tvrd stnov vláda, kter zbavila liberln Prozatímní vládu veřker reln moci, avřak zloinn se sama otevren moci nechopila. Rozkazem . 1 Vkonn výbor zbavil vlády dstojnictvo a opřel se o zdemoralizovanou petrohradskou posádku. Právě Vkonn výbor vtáhl zemi nejkratř cestou do zkázy, ne prvn zástupci, dvevařt magnti nebo bankéři. V létě 1917 vysvětloval člen VV Josif Goldenberg francouzskému diplomatovi Claudu Anetovi: „Rozkaz . 1 nebyla chyba, to byla nutnost... Ten den, co jsme dělali revoluci, jsme pochopili, že nezlikvidujeme-li starou armádu, zlikviduje ona revoluci. Museli jsme volit mezi armádou a revoluci. Bez váhání jsme zvolili revoluci... (a zasadili), dovolím si řici, geniln ránu.“⁴³ Takhle Vkonn výbor zcela vdom zničil uprostřed války armádu.

Zeptáme-li se, zda je ppustn otázka, kdo vlastn byli ti natolik spřn a osudov jedinci, kteří tvořili VV, dojdeme k názoru, že ano, otázka je ppustn, alespoň pokud činy lídrů rzn mn pbh dějin. Je třeba řici, že v r. 1917, dokud členové VV byli utajeni za pseudonymy a dva měřice se skrývali před zraky lid, veřejnost velice iritovalo, že Rusko řid někdo – neznámo kdo. Pak se ukázalo, že ve VV je asi deset prostých, a prostnkch vojak, jen tak naoko nastrčených, kteří stojí stranou rozhodování. Z počtu asi třiceti ostatních reln působících přes polovinu byli idovřt socialist. Dále tam byli Rusové, Kavkazani, Lotyři a Poláci, Rusů mn než čtvrtina.

Umrnn socialist V. B. Stankevič se zmiňuje, že „pekvapiv pro složen Výboru (bylo), že početnost neruskho prvku... byla zcela neso-
soumrn počtu těchto osob v Petrohradu i v celé zemi“, a t se: „Byla to nezdrav sedlina rusk společnosti, nebo to byl důsledek hřich starého režimu, kter neruskou st nsiln tlačil směrem k levici? Nebo to byl prost výsledek voln soutěže?“ Potom vřak „zůstává nezod-

⁴³ Claude Anet, *La révolution russe, Juin–Novembre 1917*. Pařz. Payot et C-ie 1918, s. 61.

povězena otázka, kdo je více vinen, zda ti Nerusové, kteří tam byli, nebo ti Rusové, kteří tam nebyli, ačkoli být mohli.¹⁴

Pro socialistu to možná znamená vinu. Ale upřímně řečeno – nejlepší by bylo vůbec se do toho prudkého kalného proudu nenořit. Pro nás, pro vás, pro ně.

¹⁴ V. B. Stankevič, *Vospominanija, 1914–1919*, Berlín, Izdatělstvo I. P. Ladyžnikova 1920, s. 86.

Během roku 1917

Začátkem dubna 1917 Prozatímní vláda s podivem zjistila, že se ruské finance, které na tom byly beztak zle, měsíc po revolučním Únoru řinou rovnou do propasti. Doufajíc ve vlastenecké nadšení s pompou vyhlásila *Půjčku svobody*:

O půjčce se proslýchalo už v březnu a ministr financí M. I. Těreščenko prohlásil tisku, že už „přicházejí prohlášení o mnohamilionových dotacích“. Půjčky svobody ze strany bankéřů, „převážně bankéřů židovských, což nelze neuvést do souvislosti se zrušením náboženských a národnostních omezení“.¹ Po vyhlášení půjčky se v tisku skutečně objevily zprávy o tom, že se na značné částky upisují právě Židé. Hesla psaná palcovým písmem hlásala například: „Občané Židé! Upisujte se na Půjčku svobody!“, „Každý Žid má mít obligace na Půjčku svobody“.² Jednorázová akce v moskevské synagoze vynesla půjčky za 22 milionů rublů. Židovské obyvatelstvo Tiflisu během dvou dnů nakoupilo úpisy za půldruhého milionu rublů, v Minsku za týden za půl milionu, židovská obec v Saratovu za 800 000, dědici Brodského v Kyjevu za jeden milion, Klara Ginsburgová za jeden milion. Přihlásili se též Židé ze Západu. Jacob Schiff se upsal na jeden milion, londýnský Rothschild na stejnou částku, v Paříži se „z Ginzburgova podnětu... ruští Židé rozhodli k aktivní účasti... Úpis už dosáhl několika milionů“.³ Vznikl Židovský výbor na podporu úspěchu Půjčky svobody, který vydal vlastní výzvu.⁴

Po měsíci od vyhlášení půjčky se však ukázalo, že naděje Prozatímní vlády byly přehnané. Začátkem května a pak začátkem června a kon-

¹ „Dělo naroda“, 25. března 1917, s. 5.

² „Russkaja volja“, 14. dubna 1917, s. 1; 20. dubna 1917, s. 1; „Reč“, 16. dubna 1917, s. 1; 20. dubna 1917, s. 1.

³ Tamtéž. 25. dubna 1917, s. 4.

⁴ „Birževyje vědomosti“, 24. května 1917, s. 2.

cem července noviny uveřejnily jako pobídku seznamy osob, jež se upsalý více než na 25 000 (přičemž se zároveň měli zastydět boháci, kteří zatím ničím nepřispěli).⁵ Překvapivé na těchto seznamech je kromě hojných židovských jmen a hned za nimi jmen porušitelých Němců (kteří byli za války v těžké situaci vzhledem k nepřátelskému Německu) především to, že půjčku až na několik předních moskevských kupců ignorovala velkoburžoazie.

Na politickém kolbišti „začal bouřlivý růst levicových a centristických stran a značně Židů se zapojovalo do politického života země“.⁶ Hned v prvních poúnorových dnech se v petrohradských novinách objevila spousta zpráv o soukromých schůzích, shromážděních a zasedáních židovských stran, hlavně Bundu, pak Po'alej Cijonu, sionistů, socialistických sionistů, sionistů teritorialistů nebo Socialistické židovské dělnické strany (SJRJ). – Už od 7. března noviny píší, že se očekává brzké svolání Celoruského židovského sjezdu. O ten usiloval Dubnov „dlouho před revolucí“ a nyní tato myšlenka došla „širokého uznání“. Sjezd se však pro „ostré rozpory mezi sionisty a bundovci roku 1917 nekonal a pro občanskou válku a odpor bolševických úřadů k němu nedošlo ani r. 1918“.⁷ – „V Petrohradu byla obnovena Židovská národní skupina v čele s M. Vinaverem.“⁸ Byli to socialisté, nikoliv liberálové! Její stoupenci zprvu chtěli být v kontaktu s židovskými socialisty. Vinaver prohlásil: „Bund působil v předvoji revolučního hnutí, a my tuto stranu vítáme.“⁹ Socialisté však odpověděli tvrdošijným odmítnutím.

Bouřlivé oživení židovských stran v Petrohradě nepřímó ukazuje, že ve chvíli revoluce už v metropoli bylo početné židovské obyvatelstvo. Téměř tu však nebyl „židovský proletariát“, a proto úspěch Bundu zvlášť překvapuje. Bund zde vystupoval ze všech nejenergíctěji – shromáždění své organizace pořádal v Petrohradě v Advokátním klubu (v Moskvě dokonce ve Velkém divadle), 1. dubna v Těniševském učilišti (škole založené mecenáškou M. K. Těniševovou) a shromáždění s koncertem v Michajlovském divadle, „14. až 19. dubna se konala v Petrohradě celoruská konference Bundu, která znovu vyhlásila požadavek národní a kulturní autonomie pro Židy v Rusku“.¹⁰ (A „po prone-

⁵ Např. „Russkaja volja“, 10. května 1917, s. 5; „Birževyje vědomosti“, 9. května 1917, s. 5; 1. června 1917, s. 6; „Reč“, 29. července 1917, s. 6.

⁶ *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE). Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin, Jeruzalém 1994, sv. 7, s. 599.

⁷ Tamtéž, s. 580–581.

⁸ Tamtéž, s. 579.

⁹ G. Aronson, *Jevrejskaja obščestvennost v Rossii v 1917–1918 gg.*, in *Kniga o russkom jevrejstve, 1917–1967* (dále KRJ–2), Sojuz russkich jevrejev, 1968, s. 6.

¹⁰ KJE, sv. 7, s. 578.

sených projevech všichni účastníci konference zazpívali hymnu Bundu Přísaha, Internacionálu a Marseillaisu“.)¹¹ Ostatně Bund musel tak jako dříve vyvažovat stanovisko národnostní a revoluční. Tak roku 1903 (zvláště proti Leninovi) prosazoval svou národnostní samostatnost na SDDSR, přesto se však v roce 1905 vrhl do víru společné revoluce v Rusku a též poté v roce 1917. Bundovci obsadili důležitá místa ve Výkonném výboru sovětu dělnických a rolnických zástupců, a rovněž mezi kyjevskými sociálními demokraty. „Koncem roku 1917 působilo v Rusku 400 sekcí Bundu sdružujících téměř 40 000 členů.“¹²

Podivně se projevovala strana Po'alej Cijon. Na počátku dubna se v Moskvě shromáždila její celoruská konference. Na jedné straně v její rezoluci stálo: shromáždít celoruský židovský kongres, projednat problém emigrace do Palestiny. Na straně druhé byl ve stejných týdnech na oděské konferenci Po'alej Cijonu vyhlášen nesmiřitelný třídní program: „Úsilím židovské revoluční demokracie, nehledě na odpor buržoazie zprava a Bundu zleva... Vyřešení osudu židovského lidu je vymaněno ze špinavých rukou ‚blahobytných a usedlých‘ Židů... Nedopustíme, aby buržoazní strany přitáhly špínu starého řádu... Nedáme hlasy licoměrníkům, kteří nebojovali, málem na kolenou prosili o práva pro lid v kancelářích antisemitských ministrů, kteří nevěřili na revoluční akci mas.“ V dubnu toho roku došlo v této straně k rozkolu – „Radikálně socialistická“ Po'alej Cijon se odtrhla od základní „Sociálně demokratické“ Po'alej Cijon a přidala se k sionistům.¹³ Sociálně demokratická Po'alej Cijon měla později vstoupit do 3. internacionály.¹⁴

Socialistická židovská dělnická strana též konala celoruskou konferenci a na ní se spojila se sionistickými socialisty do společné Sjednocené židovské socialistické dělnické strany (Farejnikt), opustila své dřívější teritoriální požadavky ve prospěch „‚exteritoriálního‘ židovského národa“, který by měl vlastní sněm a „vlastní národnostní“ autonomii. Sjednocení „se obrátili na Prozatímní vládu s výzvou, aby vyhlásila rovnost jazyků a zřídila radu pro národnosti“, která by mimo jiné „financovala židovské školy a společenské organizace“. Zároveň tato strana „těsně spolupracovala“ s esery.¹⁵

„Nejvlivnější politickou silou v židovském prostředí se však stalo sionistické hnutí.“¹⁶ Už začátkem března se v rezoluci petrohradského si-

¹¹ „Izvěstija“, 9. dubna 1917, s. 4.

¹² KJE, sv. 7, s. 578–579.

¹³ Tamtéž, s. 578.

¹⁴ „Izvěstija“, 15. září 1917, s. 2.

¹⁵ KJE, sv. 6, s. 85; sv. 7, s. 579.

¹⁶ Tamtéž, sv. 7, s. 578.

onistického hnutí pravilo: „Vyzýváme ruské Židovstvo k všestranné podpoře Prozatímní vlády, k činorodé práci, k jednotě a organizovanosti v zájmu rozkvětu židovského národního života v Rusku a k národní politické renesanci židovského národa v Palestině.“ Shodou historických okolností právě v březnu 1917 postupovala anglická vojska k Jeruzalému. Již 19. března vydali sionisté v Oděse výzvu, která hlásala: nastala „doba, kdy se státy přebudovávají na národnostní zásadě (v Rusku tomu bylo opačně – A. S.). Běda nám, nevyužijeme-li tuto historickou chvíli.“ Výrazně je v dubnu podpořilo veřejné prohlášení Jacoba Schiffa, že se sám nyní také hlásí k sionismu a „vysvětlil své rozhodnutí obavami, že výsledkem rovnoprávnosti Židů v Rusku může dojít k jejich asimilaci. Schiff považuje Palestinu právě za ten středobod, z něhož židovská kultura může šířit své ideály.“¹⁷ Začátkem května se v sále petrohradské Fondové burzy konalo početné sionistické shromáždění, které několikrát zpívalo sionistickou hymnu. Koncem května se pak v petrohradské konzervatoři shromáždila 7. celoruská sionistická konference, jež formulovala úkoly sionistů heslovitě vzato takto: „kulturní obrození židovského národa“; „sociální převrat v ekonomickém systému, tj. změna národa kramářů a řemeslníků na národ sedláků a dělníků“; rozhojnit emigraci do Palestiny a „zmobilizovat židovský kapitál ve prospěch financování osídlovací činnosti“. Diskutován byl též plán Žabotinského na vytvoření židovského legionu jako součásti britské armády a plán Josepha Trumpeldora – „vytvořit v Rusku židovskou armádu, která by táhla přes Kavkaz osvobodit Erec Jisra'el (Zemi izraelskou) od turecké nadvlády“. Poslední dva návrhy byly zamítnuty pro neutralitu Světové sionistické organizace ve světové válce.¹⁸

Konference se usnesla v příštích municipálních a parlamentních volbách do Ústavodárného shromáždění hlasovat pro strany „nepůsobící pravěji než národní socialisté“ a nevolit ani kadety, třeba jako D. Pasmanika, který se pak podivil: „Vznikl z toho úplný nesmysl, jako kdyby ruští Židé i s celou velkou a maloburžoazií byli sami socialisté.“¹⁹ Jeho podivení je vskutku na místě.

Začátkem dubna se v Petrohradě sešel sjezd studentské sionistické organizace Hechover z pětadvaceti měst a všech univerzit v Rusku. Ve svém usnesení praví, že Židé netrpěli proto, aby získali rovnoprávnost v Rusku, ale pro obrodu židovského národa v rodné Palestině. Sjezd

¹⁷ „Birževyje vědomosti“, 12. dubna 1917, s. 4.

¹⁸ KJE, sv. 6, s. 465, 464.

¹⁹ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja*, in *Rossija i jevrei*, sb. 1 (dále RiJ), Otčestvennoje objediněnije russkich jevrejev zagranicej, Paříž, YMCA-Press 1978, s. 211 (1. vyd. vyšlo v Berlíně, Osnova 1924).

rozhodl ihned začít s formováním legionů, které vybojují Palestinu. – „Během léta a podzimu 1917 sionistické hnutí v Rusku stále sílilo, až v září dosáhlo početnosti tří set tisíc členů.“²⁰

Méně se ví, že také židovské „ortodoxní organizace byly značně populární a početností se řadily hned za sionisty a před socialistické strany“ (jako ve „volbách do řídicích rad reorganizovaných židovských obcí“).²¹

Pořádaly se mítinky („V nenávisti i přízni se Židé spojili s národním demokratickým Ruskem“), přednášky („Židovská otázka a ruská revoluce“), celopetrohradské (i v jiných městech) „shromáždění židovských středoškolských studujících“ (vedle shromáždění studujících gymnázií). V Petrohradě sídlil Ústřední orgán židovského studentstva (avšak Bund ani další levicové organizace s ním nepočítaly). – Rozpadly se četné provinční výbory pro pomoc obětem války (totiž židovským uprchlíkům a deportovaným) – „demokratické živly považují za účelné věnovat se nyní širší společenské činnosti“. Avšak zhruba začátkem dubna vznikl Židovský ústřední výbor této pomoci. – Začátkem května byl zřízen Židovský národní svaz, který měl spojit všechny židovské síly k přípravě Celoruského židovského svazu a pro volby do Ústavodárného shromáždění. Koncem května se objevila další iniciativa – Organizační výbor židovského demokratického sdružení svolal konferenci všech židovských demokratických skupin Ruska. Dále se živě diskutovalo, zda svolat Celoruský židovský sjezd (Bund opět odmítal, neboť se to neslučovalo s jeho programem, kdežto sionisté se snažili prosadit do programu sjezdu problém Palestiny, a tedy byli odmítnuti); v červnu se v Petrohradě koná Celoruská konference pro přípravu Židovského sjezdu.²² Momentální politická situace a názorové tendence Vinaverovi umožňují, aby tam vyhlásil, že nastala chvíle vytvořit jednotný židovský národ, který však žije v různých zemích, a že situace, v jaké jsou Židé v Rumunsku a v Polsku, nemůže být ruským Židům lhostejná. Sjezd je ohlášen na prosinec.

Ten energický rozlet národní aktivity! Dokonce i v bouřlivém dění našeho roku 1917 se projevila židovská společenská a politická aktivita v celé své mnohostrannosti, důraznosti a metodičnosti.

Výrazné oživení aktivity se projevilo i v židovské kultuře a zdravotnictví, zde „doba mezi únorem a listopadem 1917 byla dobou rozkvětu“. Jako doplněk k periodiku *Jevrei Rossii* přibyla *Jevrejskaja nedělja* a Petrograd *Togblat* v jidiš a další tituly v jiných velkých městech. – Společnost

²⁰ KJE, sv. 7, s. 578.

²¹ Tamtéž, s. 579.

²² Tamtéž, s. 580–581.

Tarbut a Kulturliga vytvářejí „desítky dětských školek, základních a středních škol a pedagogických učilišť“ s vyučujícím jazykem ivritem a jidiš. V Kyjevě bylo otevřeno chlapecké gymnázium, v dubnu se v Moskvě konal 1. celoruský sjezd o židovské kultuře a škole pod heslem: provozoval židovské školy z prostředků státní pokladny. – Dále připomeňme sjezd Společnosti milovníků židovského jazyka a kultury. V Moskvě bylo otevřeno divadlo Habima, „první profesionální divadlo, v němž se hrálo v ivritu“.²⁵ V dubnu se konala výstava židovských výtvarníků a konference Společnosti pro ochranu zdraví židovských obyvatel.

Všechny tyto aktivity vynikaly zvláště na pozadí celoruského státního, hospodářského a kulturního zmatku v roce 1917.

Výraznou událostí té doby pro Židy bylo, že jim byly zpřístupněny důstojnické hodnosti v ruské armádě. Tato možnost měla široký dosah; tak v dubnu rozhodl štáb Petrohradského vojenského okruhu, aby gardové jednotky neprodleně poslaly všechny vysokoškolské studenty židovského vyznání jako velitele jednotek do přípravného školního praporu v Nižním Novgorodu a potom dál do učilišť.²⁴ To znamená, že se měli téměř hromadně stát důstojníky. „Již začátkem června 1917 bylo v Konstantinově vojenském učilišti 131 Židů po zrychleném kurzu zařazeno do důstojnických hodností. V Oděse získalo v létě 1917 důstojnické hodnosti 160 židovských frekventantů tamního učiliště.“²⁵ V červnu bylo v Rusku 2600 Židů jmenováno praporčíky.

Existují svědectví, že frekventanti vítali židovské junkery nepřátelsky, například v Alexandrově učilišti, kam bylo zařazeno přes tři sta Židů. V Michailově učilišti skupina junckerů přišla s rezolucí, v níž se pravilo: „Nemáme nic proti Židům obecně, ale považujeme za nemyslitelné, aby byli zařazováni do velitelského sboru ruské armády.“ Důstojníci z učiliště se od této rezoluce distancovali a skupina 141 frekventantů patřících k socialistům proti rezoluci „vyjádřila odpor“, neboť považovali „protižidovské projevy v armádě za ostudné“.²⁶ Rezoluce tedy nebyla schválena. – Když židovští praporčíci přišli k pluku, setkávali se i tam u vojáků často s nedůvěrou nebo nepřátelským postojem. Pro ruského vojáka bylo jejich objevení se v úloze důstojníků naprosto neobvyklé. (Avšak kdo se z těchto novopečených důstojníků vpravil do revoluční situace, ten si rychle získal popularitu.)

Na druhé straně zapůsobilo podivným dojmem to, co udělali židovští frekventanti učiliště v Oděse. Koncem března tam přišlo 240 nováčků

²⁵ KJE, sv. 7, s. 579.

²⁴ „Reč“, 27. dubna 1917, s. 5.

²⁵ KJE, sv. 7, s. 578.

²⁶ „Russkaja volja“, 25. dubna 1917, s. 5.

Židů. Tři týdny nato, 18. dubna (podle starého kalendáře) se konala prvomájová oslava a na ní procházeli junkeři a demonstrativně zpívali staré židovské písně. Chápali snad, že to ruského vojáka nemohlo nadchnout? Komu chtěli do budoucna velet? Jistě by se to hodilo pro zvláštní židovské prapory. Avšak, jak poznamenává generál Děnikin, přes jinak úspěšné zakládání národních pluků (polských, ukrajinských, kavkazských, lotyšské byly už dříve), „jen jedna národnost nevyžadovala sebeurčení ve vojenské službě, a to byli Židé. Pokaždé, když se na stížnosti (že jsou Židé důstojníci v armádě špatně přijímáni) jako odpověď navrhovalo, aby se vytvářely zvláštní židovské pluky, vyvolávalo to u nich bouři nevole, a levice to označovala za zlostnou provokaci“.²⁷ (V tisku se tehdy uvádělo, že návrhy na samostatné židovské pluky přicházely i v Německu, ale i tam byly odmítány.) – Tito noví, židovští důstojníci asi přece jen měli jakousi potřebu národní jednoty, třeba v jiné podobě. Osmnáctého srpna se shromáždění Židů důstojníků v Oděse usneslo organizovat informační sekci všech frontů „a zjistit, v jaké situaci se nacházejí Židé důstojníci v místech“. V srpnu „vznikly svazy židovských vojáků. Ty počátkem října fungovaly na všech frontách a v mnoha posádkách. Na konferenci v Kyjevě konané 10.–15. října byl zřízen Celoruský svaz židovských vojáků.“²⁸ (Ale i za nové, „revoluční armády“ si někteří novináři ze starého zvyku uchovávali nevraživost k důstojnictvu vůbec, i jen k důstojnickým nárameníkům. Tak A. Alperovič v listu *Birževyje vědomosti* rozpoutával ještě 5. května vášně proti důstojnictvu.)²⁹

Různé prameny podávají svědectví, že jako prostí vojáci šli Židé při odvodu r. 1917 do armády neochotně, údajně se vyskytovaly případy, kdy předkládali pod cizími jmény lékařská osvědčení o různých chorobách. Některé odvodní komise v újezdech začaly požadovat, aby osvědčení byla s fotografií brance (což se u ostatních z praktických důvodů nevyžadovalo). Jako reakce na to byly bouřlivé protesty zdůrazňující, že toto odporuje zrušení národnostních omezení, a ministerstvo vnitra nařídilo vyžadování fotografií zrušit.

Začátkem dubna se Prozatímní vláda telegraficky usnesla, že všichni Židé, kteří byli vypovězeni pro podezření ze špionáže, mají být z vyhnanství osvobozeni, a to bez individuálního zkoumání konkrétních případů. Některí měli svůj domov na okupovaném území, někteří nikoli, avšak většinou žádali, aby směli odjet do měst v evropském Rusku.

²⁷ A. I. Děnikin, *Očerki Russkoj Smuty*, Paříž 1922, sv. 1, *Krušenije vlasti i armii – Fevral-Senčabr 1917*, sv. 2, s. 129–130.

²⁸ KJF, sv. 7, s. 379.

²⁹ „*Birževyje vědomosti*“, 5. května 1917, s. 2.

Byl zaznamenán příliv Židů do Petrohradu, kde bylo v roce 1917 „kolem padesáti tisíc Židů“.³⁰ Také jejich početnost v Moskvě značně stoupla (na šedesát tisíc).³¹

Ruští Židé nyní dostali posilu ze zahraničích, sice nepříliš početnou, ale zato velmi energickou. Nechci se zde zešíroka zabývat dvěma proslulými vlaky, jež vezly přes nepřátelské Německo třicet osob v čele s Leninem a sto šedesát s Natansonem a Martovem a kde Židů byla většina, ani o tom, že v této skupině byly zastoupeny téměř všechny židovské strany (seznamy cestovatelů z „exteritoriálních vagonů“ zveřejnil jako první V. Burcev).³² Z těchto málem dvou set vracejících se emigrantů jen málokdo zůstal neznámým.

Mnohem více bylo takových, kteří přijeli do Ruska z Ameriky – byly to stovky starých židovských emigrantů nebo revolucionářů, případně mužů, kteří prchali před odvodem do armády, a všem se nyní říkalo „revoluční bojovníci“ a „oběti carismu“. Na pokyn Kerenského vydávalo ruské velvyslanectví ve Státech cestovní pas každému, kdo přišel a přivedl si třeba rovnou z ulice dva ručičí svědky. (Za mimořádné situace byla aktivní skupina kolem Trockého zprvu zadržena v Kanadě důvodně podezřelá ze styků v Německu. Avšak Trockij neměl nevýznamný ruský pas, ale věrohodný americký, který dostal za naprosto krátkého pobytu ve Státech, a navíc s velkým peněžním přispěním, jehož zdroj se nepodařilo zjistit.)³³ – Šestadvacátého června na exaltovaném „ruském mítinku v New Yorku“ (za předsednictví P. Rutenberga, napřed Gaponova usměrňovatele a pak jeho vraha) se šéfredaktor židovského listu Vorwärts Ebragem Kagan obrátil na ruského velvyslance Bachmeťjeva „jménem dvou milionů ruských Židů, kteří žijí v Severoamerických spojených státech“: „Vždycky jsme milovali naši vlast, vždycky jsme se cítili spojeni pouty bratrství s veškerým obyvatelstvem Ruska... Naše srdce jsou naplněna oddaností rudému praporu ruského osvobození a trikoloře svobodného Ruska.“ Také prohlásil, že sebeobětování narodovců „bezprostředně vyplynulo z faktu zesíleného pronásledování Židů“ a že „takoví mužové jako Zundelevič, Dejč, Geršuni, Liber a Abramovič patřili mezi ty nejstatečnější“.³⁴

A tak se rozjeli *navrátilci*, zřejmě nejen z New Yorku, protože v srpnu Prozatímní vláda zavedla slevy pro „politické emigranty“ vracející se z Ameriky a cestující přes Vladivostok. Koncem července na shromáždě-

³⁰ KJE, sv. 4, s. 775.

³¹ Tamtéž, sv. 5, s. 475.

³² „Obščeeje dělo“, 14. a 16. října 1917.

³³ E. Salton. *L'ol-strit i bolševickaja revolucija*, Moskva 1998, s. 14–56 (překl. z angl.).

³⁴ „Reč“, 27. června 1917, s. 5; 28. června 1917, s. 2–3.

dění ve Whitechapel v Londýně (už po tolika emigrantech, kteří se vrátili do Ruska) „bylo zjištěno, že jenom v Londýně prohlásilo deset tisíc Židů, že se chtějí vrátit zpět, aby se zapojili do boje o nové sociální a demokratické Rusko“.³⁵

Mnohé z těchto navrátilců spěchajících k revoluci v Rusku čekal zajímavý osud a horlivé zapojení do zdejších událostí. Byli mezi nimi mužové všeobecně známí jako V. Volodarskij, M. Urickij, J. Larin, rychlopečený tvůrce „ekonomiky válečného komunismu“. Méně je známo, že mezi ně patřil také bratr Jakova Sverdlova Veniamin (ten se sice nedostal výš než na funkci náměstka lidového komisaře dopravy a člena předsednictva VSŇCH³⁶, ale i to už bylo dost vysoko). – Leninův spolupracovník v emigraci Moisej Charitonov, který přijel spolu s ním, se projevil skandálně už v dubnu 1917, když napomohl anarchistům k velkému lupu; později se stal tajemníkem gubernského výboru Ruské komunistické strany bolševiků, postupně permského, saratovského, sverdlovského a pak tajemníkem uralského výboru ÚV. – Člen pařížské bolševické skupiny Semjon Dimanštejn stanul v čele židovského komisiariátu na lidovém komisiariátu pro národnostní otázky a později řídil židovskou sekci Celoruského ústředního výkonného výboru (VČIK) a též měl na starosti židovské problémy vcelku. Zajímavé v jeho případě je, že v osmnácti letech během jednoho roku „udělal zkoušku na rabína“ a vstoupil do SDDSR – sociálně demokratické strany.³⁷ – Patří sem též skupina, kterou s sebou táhl Trockij z New Yorku pro vysoké funkce – zlatník G. Melničanskij, účetní Friman, sazeč A. Minkin-Menson (brzy se dostali do vedení sovětských odborů, do redakce listu Pravda, do expedice asignací a cenných papírů), malíř pokojů Gomberg-Zorin (předseda petrohradského revolučního tribunálu).

Některá jména navrátilivších se po Únorové revoluci jsou zcela zapomenuta, ačkoli by jejich nositelé také stáli za zmínku, protože se i oni zapojili do revolučních událostí na důležitých úsecích. – Tak doktor biologie Ivan Zalkind se aktivně účastnil Říjnového převratu a pak za Trockého prakticky řídil lidový komisiariát zahraničních věcí. – Semjon Kogan-Semkov „se v listopadu 1918 stal politickým komisařem zbrojních a slévárenských závodů v Iževsku“, přesněji řečeno trestným komisařem nad účastníky potlačeného dělnického povstání³⁸ (byly zde několikatisícové oběti, jen na iževském Chrámovém náměstí bylo po-

³⁵ Tamtéž, 2. srpna 1917, s. 5.

³⁶ Vyšší sovět narodnogo chozjajstva, Nejvyšší rada národního hospodářství.

³⁷ *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), Moskva 1994 a dále (2. dopl. a opr. vyd.), sv. 1, s. 240, 427; sv. 2, s. 124; sv. 3, s. 29, 179, 280.

³⁸ RJE, sv. 1, s. 475; sv. 3, s. 41.

stříleno čtyři sta dělníků³⁹). – Tobinson-Krasnoščokov byl přední postavou na sovětském Dálném východě jako tajemník dalbyra (dálnovýchodního byra) ÚV a předseda místní vlády. Giršfeld-Staševskij velel pod jménem Verchovskij oddílu složenému z německých zajatců a přeběhlíků, tedy kladl základy bolševických internacionálních oddílů; týž byl náčelníkem agenturní rozvědky na Západním frontu (1920) a poté v „mírových“ dobách „z pokynu kolegia VČK... organizoval výzvědnou síť v západoevropských státech“, a také získal titul „čestný čekista“.⁴⁰

Mezi těmi, kdo se přidal, byli i takoví, kteří bolševiky nebyli vůbec, nebo se jimi stali až později, avšak Leninova a Trockého strana je s radostí přivítala. – Ačkoli se Jakov Fišman, člen Vojenského revolučního výboru (VRK) Říjnového převratu zapletl v červenci 1918 do vzpoury levých eserů, byl přijat do Ruské komunistické strany bolševiků a po léta pracoval ve výzvědné správě Rudé armády. – Jefim Jarčuk, ačkoli se navrátil do Ruska jako anarchosyndikalista, byl delegován petrohradským sovětem jako posila do kronštatdského sovětu a v říjnu odtud přivedl oddíl námořníků na obsazení Zimního paláce. Vsevolod Volin-Ejchenbaum (bratr literárního vědce Borise E.) po návratu do Ruska r. 1917 vytrvale zastával anarchistické názory, stal se ideologem Machnova hnutí a byl předsedou Machnova sovětu. Machno bolševikům víc pomohl než uškodil. A Volin mohl svobodně odejít do zahraničí.⁴¹

Očekávání navrátilců byla zcela opodstatněná, význam Židů v Rusku znatelně stoupl. „Nyní židovská otázka v Rusku více neexistuje.“⁴² (I když se v článku Davida Ajzmana Sura Alperovičová, manželka obchodníka, který přesídlil z Minska do Petrohradu, s pochybnostmi ptala: „Tak nám teď zrušili otroctví, no a co dál?“ Co uděláme s tím, že nám „Mikuláš včerejší uspořádal Kišiněv?“⁴³) Sám David Ajzman uvažuje takto: „Židé musí vymoženosti revoluce za každou cenu upevnit... tady nemůžeme váhat. Ať by to stálo jakékoli oběti, musíme je přinést. Tady jsou všechny počátky i všechny konce – (nebo) se všechno zhatí. I nejzaostalejší vrstvy židovských mas to chápou.“ Jak by dopadli Židé v případě „vítězství kontrarevoluce“, o tom „netřeba mluvit“. Je přesvědčen, že by přišly hromadné popravy. A proto „hnusná cháska musí být roz-

³⁹ *Narodnoje soprotivlenije kommunizmu v Rossii, Ural i Primorje; nojabr 1917–janvar 1919*. Sest. M. Bernštam, Paříž, YMCA-Press 1982, s. 356 (v knižnici Issledovanija novejšej ruskoi istorii, sv. 5).

⁴⁰ RJE, sv. 2, s. 85; sv. 3, s. 106.

⁴¹ Tamtéž, sv. 3, s. 224, 505; sv. 1, s. 259.

⁴² „Reč“, 28. června 1917, s. 2.

⁴³ „Russkaja volja“, 15. dubna 1917, s. 5.

drcena ještě dřív, než přišla na svět. Musí být zdeptáno její semě... Židé svou svobodu obhájí.⁴⁴

Zdeptat její *semě*. To je už zcela bolševický program, jenom vyjádřený starozákonně. *Či semě?* Monarchistů? Už byli zpacifikováni, a kdybychom z nich vypočítávali ty aktivní, bohaté by nám stačily prsty na ruku. Takže to mají být ti, kdo oponovali zuřivým a zpustlým sovětům, výborům a pomatenému davu, ti, kdo chtěli zastavit rozklad života, rozvážní měšťané, bývalí úředníci, a především důstojníci a starý voják generál Kornilov. Mezi takovými kontrarevolucionáři byli též Židé, ale ti se v mnohém podobali rodilým Rusům.

Než opustíme národnostní a židovské téma, nezapomeňme na tisk. V sedmnáctém roce se tisk prosazoval vlivem a počtem titulů i novinářů. Až do revoluce měl nárok na odklad vojenské služby jen nepatrný počet žurnalistů, a to pouze z těch tiskovin a tiskáren, které existovaly už před válkou. (A nyní byly považovány za „podniky pracující pro obranu“, byť zoufale bojovaly proti vládě a proti válečné cenzuře.) Od dubna byly po nátlaku vydavatelů úlevy novinám rozšířeny o počet pracovníků uvolněných od vojenské služby, platily pro novější i právě vznikající politické tiskoviny (někdy i fiktivní nebo trvající třeba jen dva týdny a s nákladem alespoň třicet tisíc výtisků). Dále byly úlevy poskytovány mladým ročníkům, „politickým emigrantům“ nebo osobám „osvobozeným z vyhnanství“. Byly tu všechny podmínky pro to, aby mnozí navrátilci zakotvili v levicových novinách. Zároveň byly zrušeny pravicové listy jako *Maleňkaja gazeta* či *Narodnaja gazeta* za to, že obvinily bolševiky ze styků s Německem. – Když byly v květnu v četných novinách uveřejněny zfalšované telegramy carevny (byly to podvrhy, to ano, ale jen „neškodný vtíp“ telegrafistky, která samozřejmě ani nebyla potrestána), jež potom musely být dementovány, *Birževyje vědomosti* k tomu utrousily: „Ukázalo se, že ani ve zvláštním archivu hlavní správy pošt a telegrafu, kde se uchovávaly telegramy carských manželů, ani v archivu válečné cenzury, ani v aparátu hlavního telegrafu se stopy žádné korespondence neobjevily.“⁴⁵ To jest, telegramy možná byly, ale stopy byly šikovně odstraněny. Ó, ten náš svobodný tisk!

U vážlivý Vinaver upozorňoval už počátkem března na shromáždění v Židovském klubu v Petrohradě: „Potřebujeme nejen lásku ke svobodě, ale také sebeovládání... Neměli bychom se hrnout na čestná a přední místa. Nespěchejte s realizací našich práv.“⁴⁶ Podle různých prame-

⁴⁴ Tamtéž, 9. dubna 1917, s. 5.

⁴⁵ „*Birževyje vědomosti*“, 7. května 1917, s. 5.

⁴⁶ G. Aronson, *Jevrejskaja obščestvennost'...* in KRJ-2, s. 7.

nů dostali M. M. Vinaver (a též F. I. Dan, M. I. Liber a L. M. Bramson) „v různé době nabídku na ministerská křesla, ale všichni ji odmítli v přesvědčení, že Židé nemají být členy ruské vlády“. Právník Vinaver však nemohl odmítnout senační jmenování do senátu a stal se jedním ze čtyř senátorů Židů (spolu s G. Blumenfeldem, O. Gruzenbergem a I. Gurevičem).⁴⁷ – Bezprostředně mezi ministry žádný Žid nebyl, avšak existovali čtyři vlivní náměstkové ministrů, V. Gurevič u Avksentjeva na ministerstvu vnitra, S. Lurje na ministerstvu obchodu a průmyslu, S. Švarc a A. Ginzburg-Naumov na ministerstvu práce. Také bychom mohli připomenout P. Rutenberga. Dále přednostu kanceláře Prozatímní vlády A. Galperna (od července po V. D. Nabokovovi)⁴⁸, A. N. Mandelštama jako ředitele 1. departmentu na ministerstvu zahraničních věcí. V červenci se stal tajemníkem velitele Moskevského vojenského okruhu podporučík Šer, v květnu náčelníkem správy pro zahraniční zásobování při generálním štábu A. Michelson. Komisařem Prozatímní vlády pro polní stavební správu byl Naum Glazberg. Několik Židů zařadil v květnu Černov jako členy Hlavního pozemkového výboru, který rozhodoval o všech otázkách přidělování půdy rolníkům. Většinou ovšem nešlo o klíčová místa a jejich váhu vůbec nelze srovnávat s vlivem Výkonného výboru, jehož národnostní složení vyvolávalo bouřlivé ohlasy.

Na celostátní poradě v srpnu věnované aktuálnímu stavu země byli přítomni vedle účastníků vedených v seznamech sovětských, stranických a korporativních také představitelé národnostních zastupitelstev, osm míst mělo zastupitelstvo židovské (G. Sliozberg, M. Liber, N. Fridman, G. Landau, O. Gruzenberg).

Oblíbené heslo roku 1917 bylo: „prohlubování revoluce“. Tím se zabývaly všechny socialistické strany. I. O. Levin napsal: „Není pochyby, že početnost Židů na účasti ve straně bolševické i v jiných – menševiků, eserů a dalších – přispěla k takzvanému prohlubování revoluce jak co do počtu zúčastněných, tak pokud jde o úlohu na vedoucích pozicích naprosto neúměrnou vzhledem k procentnímu porovnání Židů s ostatním obyvatelstvem Ruska. To je nesporný fakt, který má být vysvětlen, který by však bylo nesmyslné a neúčelné popírat.“ Přesvědčivé „poukazování na bezprávné postavení Židů v Rusku před březnovou revolucí... nevyčerpává celou otázku“.⁴⁹ Složení ústředních výborů socialistických stran je známé, přičemž v průběhu roku 1917 byl počet Židů ve vedení menševiků, pravých eserů, levých eserů a anarchistů mnohem

⁴⁷ KJE, sv. 7, s. 581.

větší než u bolševiků. „Na sjezdu socialistů revolucionářů konaném koncem května a počátkem června 1917 z 318 delegátů bylo 39 Židů. Do ústředního výboru strany bylo z dvaceti členů zvoleno sedm Židů. Jedním z lídrů pravé frakce eserů byl A. Goc, levé M. Natanson.“⁵⁰ (A jak bídně skončil Natanson, ten „moudrý Mark“, zakladatel ruského narodnictví! Za světové války přijal v zahraničí podporu od Německa, v květnu 1917 se vracel přes Německo, v Rusku okamžitě začal podporovat Lenina a autoritativně požeňnal jeho nápadu rozehnat Ústavodárné shromáždění, dokonce to jako první navrhl nahlas, ačkoli o tom Lenin beztak uvažoval.)

V létě 1917 se konaly volby do místní samosprávy. Vedly v nich socialistické strany a „Židé se aktivně účastnili místní a samosprávné činnosti též v řadě měst mimo pásmo osídlení“. Tak „eser O. Minor... stannul v čele městské dumy v Moskvě, člen ústředního výboru Bundu A. Vajnštejn (Rachmiel) v Minsku, menševik I. Polonskij v Jekatěrinoslavu, bundovec D. Čertkov v Saratovu“. G. Šrejder se stal „starostou v Petrohradě, A. Ginzburg-Naumov náměstkem starosty v Kyjevě“.⁵¹

Tyto funkcionáře však většinou smetl Říjnový převrat, o událostech v Rusku už nerozhodovali oni, nýbrž ti, kteří stáli na žebříčku níž, avšak po celé zemi a ve velkém počtu, zvláště v sovětech jako třeba L. Činčuk, předák moskevského sovětu dělnických zástupců, nebo v irkutském sovětu Nasimovič a M. Trilisser (ten po Říjnu působil v Ústředním výkonném výboru sibiřských sovětů a pak byl aktivním čekistou).⁵²

Také v provinčních „sovětech dělnických a vojenských zástupců byli Židé rozsáhle zastoupeni“.⁵³ Rovněž na Demokratické poradě v září, která natolik rozzlobila Lenina, že požadoval, aby bylo Alexandrovo divadlo obklíčeno a všichni účastníci porady zatčeni. (Vojenský velitel divadla soudruh Našatyr by musel být mezi postiženými, kdyby to Trockij Leninovi nerozmluvil.) Dokonce i po Říjnovém převratu se v moskevském sovětu *vojenských* zástupců vyskytovali, jak svědčí Bucharin, „dentisté, farmaceuti a tak dále, osoby, které mají k vojákům asi tak blízko jako k čínskému císaři“.⁵⁴

A nade vším, nad celým Ruskem stál od jara do podzimu 1917 – nikoli bezmocná, slabošská Prozatímní vláda – panovačný, do sebe uzavřený Výkonný výbor petrohradského sovětu a po červnu i Ústřední výkonný výbor pro záležitosti celoruské (CIK). Rusko ve skutečnosti řídily

⁵⁰ KJE, sv. 7, s. 599.

⁵¹ G. Aronson, *Jevrejskaja obščestvennost...*, in KRJ-2, s. 10; KJE, sv. 7, s. 581.

⁵² RJE, sv. 5, s. 162, 295.

⁵³ G. Aronson, *Jevrejskaja obščestvennost...*, in KRJ-2, s. 7.

⁵⁴ „Izvěstija“, 8. listopadu 1917, s. 5.

tyto dva sověty, v činnosti navenek jednotné, avšak vnitřně rozdírané rozpory a stranickými ideologickými zmatky. Petrohradský Výkonný výbor sovětu dělnických a vojenských zástupců zprvu (jak jsme si již řekli) družně schválil Rozkaz č. 1 a pak zazmatkoval ohledně války, nevěděl, zda armádu rozvracet, nebo upevňovat. (A s poměrně nečekanou rozhodností podpořil Půjčku svobody, čímž pobouřil bolševiky, avšak na druhé straně si kladným postojem k půjčce získal sympatie veřejnosti, zvláště liberálních Židů.)

Byro prvního celoruského CIK (začátek řízení Ruska sovětu) tvořilo devět mužů. Byl mezi nimi eser A. Goc, menševik F. Dan, bundovec M. Líber, eser M. Gendelman. (V březnu Gendelman a Stěklov žádali na poradě sovětů přísnější podmínky věznění carské rodiny a uvěznění všech velkoknížat. Tak pevní se cítili.) V tomto Výkonném výboru byl také přední bolševik L. Kameněv, dále Gruzíнец Čcheidze, Armén Sahakjan. Krušinskij (asi Polák), Rus Nikolskij. Odvážné složení skupiny, která měla v kritické chvíli vést Rusko!

Vedle CIK dělnických a vojenských zástupců existoval též Celoruský výkonný výbor sovětu rolnických zástupců, zvolený v květnu. Mezi jeho třiceti členy byli jen tři skuteční rolníci. Taková typicky ukázková byla už předbolševická státní moc. D. Pasmanik mezi těmito třiceti objevil sedm Židů a poznamenává: „Je to smutný zjev, a právě uvážíme-li zájmy Židů... příliš to kdekoho rozladilo.“⁵⁵ Tento rolnický sovět navrhl ze svého prostředí kandidáty do blížícího se Ústavodárného shromáždění. Na „námluvním“ seznamu jsou – Kerenskij, právě se navrátilivší z pařížské emigrace hlučný Ilja Rubanovič, terorista Abram Goc, málo známý Gurevič...⁵⁶ (Táž noticka v novinách uvádí, že byl zatčen pro dezerci praporek M. Golman, předseda mogilevského gubernského rolnického sovětu.)⁵⁷

Rozumí se, že skutky výkonných výborů nevyplývají pouze z jejich národnostního složení. (Mnozí z jejich činitelů se nevratně vzdálili svým komunitám a zapomněli cestu do svého městečka.) Každý z nich plně věřil, že svými schopnostmi a svou revolučností nejlépe prosadí záležitosti dělníků, vojáků a rolníků a už svým vzděláním a důvtipem zařídí věci lépe než nějaký neohrabaný prostáček.

Jenže na spoustu Rusů, od venkovských prostáčků až po generály, působila nanejvýš překvapivě tvářnost nových řečníků a pořadatelů schůzí a veřejných mítinků.

⁵⁵ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo (bolševizm i iudaizm)*, Paříž 1925, s. 153–154.

⁵⁶ „Reč“, 28. července 1917, s. 5.

⁵⁷ Tamtéž; G. Lelevič, *Okťabr v Starke*, Gomel 1922, s. 15. 66–67.

V. Stankevič, jediný socialistický důstojník ve Výkonném výboru, uvádí příklad: „Tato skutečnost (hojnost Židů ve výkonných výborech) sama o sobě ovlivnila reakce a sympatie veřejnosti... Ostatně jeden detail: když Kornilov poprvé navštívil výbor, seděl náhodou tak, že měl kolem sebe ze všech stran samé Židy, a naproti němu seděli dva nejen nedůležití, ale zcela bezvýznamní členové výboru, které si pamatují jen proto, že měli typicky výrazné židovské rysy. Kdoví, jak to ovlivnilo Kornilovův názor na ruskou revoluci.“⁵⁸

Ale též jaký vztah měla nová státní moc ke všemu ruskému. Koncem srpna přišly „Kornilovovy dny“. Rusko se viditelně hroutilo, prohrávalo válku, armáda byla rozvrácena, tyl rozložený. Generál Kornilov, dříve než je dovedně opuštěn Kerenským, téměř skučí bolestí: „Ruští lidé! Naše velká vlast hyne. Den jejího skonu se blíží... Všichni, komu bije srdce v hrudi, všichni, kdo věříte v Boha, jděte do chrámů a modlete se k Bohu, ať sešle velký zázrak a zachrání naši rodnou zem.“⁵⁹ – Ideolog Února, jeden z předních členů Výkonného výboru Gimmer-Suchanov se pochechtává: „Nešikovné, nerozumné, bezideové, politicky a literárně negramotné... takový nedokonalý plagiát suzdalštiny!“⁶⁰

Ano, znělo to pateticky, neobratně, nebylo v tom jasné politické stanovisko – Kornilov také nebyl politik. Ale ze srdce mu prýštila krev. Suchanov se však bolest netkne, ten neví, co znamená cit zachování živé kultury a země, ten slouží ideologii, Internacionále, kdežto zde před sebou vidí pouze bezideovost. Ano, odpovídá jedovatě. Zazlívat se mu dá jen ta výtka, že jde o plagiát, jenže výtka má širší platnost, říká „suzdalština“ – proč do toho míchat jakousi ruskou historií, posvátnost, staré umění? S takovou pohrdlivostí k veškeré podstatě ruských dějin vedli Únorovou revoluci Suchanov a jeho společníci, ona internacionální péna, v zlovolném Výkonném výboru.

Nezáleží tu na národnostním původu Suchanova a dalších, nýbrž právě na jejich beznárodním, protiruském, protikonzervativním zaměření. Ničméně i od Prozatímní vlády, jež měla celoruské státní povinnosti a byla cele ruská, bychom mohli očekávat, že alespoň někdy a alespoň v něčem vyjádří ruské hledisko. Ukázalo se však, že v ničem. Jejím nejpravděpodobnějším a nejvlastenečtější konáním bylo vést Rusko v jeho započatém rozkladu (vizme „oddělení“ „Kronštatdské republiky“ od Ruska, a nejen ono) a k válečnému vítězství! K válečnému vítězství za každou cenu! K věrnosti Spojencům. (Však ji také pobízeli sami Spo-

⁵⁸ V. B. Stankevič, *Vospominanija, 1914–1919*, Berlín, Izdatelstvo I. P. Ladyžnikova 1920, s. 86–87.

⁵⁹ A. I. Děnikin, *Očerki Russkoj Smuty*, sv. 1, *Krušenije vlasti i armii*, s. 216.

⁶⁰ Nik. Suchanov, *Zapiski o revolucii*, Izdatelstvo Z. I. Gržebina 1925, sv. 5, s. 287.

jenci, jejich vlády, veřejnost i finančníci. Tak v květnu noviny citují washingtonský *Morning Post*: „Amerika dala ruské vládě na srozuměnou“, že v případě separátního míru by Spojené státy „zrušily všechny finanční dohody s Ruskem“.⁶¹ Nebo kníže G. J. Lvov: „Naše země musí říci durazné slovo a poslat svou armádu do boje.“⁶²) Koho mělo zajímat, jaké následky bude mít pro Rusko pokračování ve válce? Ten úlet, tu ztrátu citu pro národní sebezachování lze pozorovat málem na každém zasedání Prozatímní vlády, málem na projednávání každého problému.

Docházelo až k směšnostem. Vláda rozhazovala miliony rublů napravo nalevo, ale vždy pohotově škrtila „kulturní potřeby národnostních menšin“, tak tedy – na svém zasedání 6. dubna (o velikonoční neděli) zamítla žádost již dlouho působícího „velkoruského orchestru V. V. Andrejeva“ o zaplacení služného, jež dostával dříve „z Osobní kanceláře Jeho Veličenstva“ (právě Prozatímní vláda tyto kredity konfiskovala). Andrejev žádal pro celý orchestr všehovšudy o třicet tisíc rublů na rok, což byl jeden plat pro tři náměstky ministra. – „Zamítnuto!“ (Třeba si orchestr s tak podivným názvem – „velkoruský“ – rozpusťte!) V domněnce, že jde patrně o nedorozumění, Andrejev žádost opakuje, je však jindy tak váhavou vládou na zasedání 27. dubna podruhé rázně odmítnut.⁶³

Nikdy žádná ruská nota nezazněla ten rok od ruského ministra a historika P. N. Miljukova. Ale ani „hlavní postavu revoluce“ Kerenského bychom nemohli obvinít, že hýřil národním duchem. Zato stále nastražení proti všem konzervativním, nebo tím spíše národním kruhům bylo znatelné. Kerenskij ve svém posledním projevu v Předparlamentu 24. října, ve chvíli, kdy už oddíly Trockého obsazovaly Petrohrad budovu po budově, kdy už byla v plamenech polovina Mariina paláce, přesvědčeně dokazuje, že jím zakázaný bolševický list *Rabočij put'* (Pravda) a pravicová *Novaja Rus* působí stejným směrem...

„Prokleté inkognito“ Výkonného výboru ovšem nezůstalo mimo pozornost. Tránilo zprvu petrohradské vzdělané publikum a nejednou se objevily dotazy v novinách. Dva měsíce se Výkonný výbor snažil udržet zahalen tajemstvím, ale začátkem května se už musel přiznat a odhalil téměř všechny pseudonymy. (Tajil se zatím Stěklov-Nachamkis a energický stálý předák sovětu Boris Osipovič Bogdanov zůstal pod tímto jménem, překrýváje se s Bogdanovem-Malinovským.) Toto nepochopitelné

⁶¹ „Russkaja volja“. 7. května 1917, s. 4.

⁶² Tamtéž, s. 6.

⁶³ *Žurnaly zasedanij Vremennogo Pravitelstva*, sv. 1, březen až květen 1917, zasedání 6. dubna (žurn. 44, čl. 5), a 27. dubna (žurn. 64, čl. 4), Petrohrad 1917.

utajení vyvolalo podrážděnou reakci, jež se šířila i mezi prostý lid. Jestliže v květnu zaznělo na plenárním zasedání sovětu: „Navrhujeme Zinovjeva a Kameněva,“ ozvaly se výkřiky ze sálu: „Říkejte pravá jména!“

Utajení jmen tehdejší prostý člověk nechápal, podle něho své pravé jméno tají jenom zločinec. Proč se Boris Kac stydí takhle jmenovat a říká si „Kamkov“? Proč se Lurje schovává pod jménem Larin? Proč Mandelštam je teď Ljadov? – Za mnohými se pseudonymy táhly z dob ilegální činnosti, když se museli skrývat, ale takový sociální demokrat Šotman z Tomska se ještě v roce 1917 stal Danilovem, a nejen on – proč?

Jisté bylo jedno, že totiž revolucionář, který si bere pseudonym, musí někoho mást, možná nejen policii a vládu. Takhle ani běžný občan nemá možnost pochopit a uhodnout, kdo jsou noví vůdcové.

Mnozí židovští řečníci se dali uchvátit víchrem prvních měsíců Únorové revoluce a nezpозorovali, že právě jejich časté hemžení na tribunách a shromážděních se začínalo brát s rozpaky a nedůvěrou. Do Únorové revoluce žádný „lidový antisemitismus“ ve vnitřním Rusku nebyl znát, existoval jen v pásmu židovského osídlení. (Již zmíněný Ebragem Kagan mohl r. 1917 prohlásit: „Měli jsme rádi Rusko, přes útlak, který na nás za starého režimu doléhal, vždyť jsme věděli, že za ten útlak nemůže ruský lid,“ ale jen carismus.)⁶⁴ Avšak za několik měsíců po Únoru se nevraživost proti Židům vzedmula právě v lidu a valila se po celém Rusku, každý další měsíc čím dál prudčeji. Dokonce i noviny únorového režimu psaly například o projevech nevraživosti ve frontách před obchody ve městech. „Vše se změnilo během toho nekonečného okamžiku, který stanul mezi starým a novým Ruskem. Největší změny doznaly ‚fronty‘. Kupodivu, zatímco všechno šlo doleva, fronty před obchody pádily doprava. Chcete-li si poslechnout černosotněnskou agitaci, jděte si stoupnout do fronty.“ Mezi jiným uslyšíte: „Ve frontách Židy není vidět vůbec. Oni tam chodit nemusí, oni mají mouku schovanou, a hodně.“ A na druhém konci fronty „se táhne legenda o Židech, kteří poschovávali mouku... fronty jsou nejnebezpečnější ohniska kontrarevoluce“.⁶⁵ – Podle spisovatele Ivana Naživina na podzim v Moskvě antisemitská propaganda nacházela nejživější ohlas v revolučních hladových frontách. „To je slota!... Všude se vecpali. Honosí se auty... Ve frontě není vidět ani jednoho židáka... Ale ať se těšej!“⁶⁶

Vůbec každá revoluce uvolňuje mezi lidmi nával špíny, závisti a zloby. To se přihodilo také ruskému lidu, který dávno ochabl v křesťanské

⁶⁴ „Reč“, 28. června 1917, s. 2.

⁶⁵ Tamtéž, 5. května 1917, s. 6.

⁶⁶ Iv. Naživin, *Zapiski o revoljucii*, Vídeň 1921, s. 28.

víře. A tak na Židy, z nichž mnozí se povznegli a získali postavení, na něž by dříve nedosáhli, a netají se, že mají z revoluce radost, nemusí stát fronty v obchodech, se řinula vlna lidské nenávisti.

O takových případech se v roce 1917 v novinách psalo často. Na Seněm náměstí a v Apraksinově tržnici byly u židovských obchodníků objeveny zásoby zboží. „Strhly se výkřiky... – ‚rozmlaťte židovské obchody‘, protože ‚Za všechno můžou Židi‘... všude se ozývalo slovo ‚židák‘.“⁶⁷ – U kteréhosi kupce z Poltavy objevili zásoby mouky a slaniny. Začali mu bořit stánek a zazněly výzvy k pogromu. Přijeli je uklidnit členové sovětu dělnických zástupců, mezi nimi Drobniš, a ten byl také zbit.⁶⁸ – V září vojáci v Jekatěrinoslavu drancovali stánky a při tom křičeli „bijte buržousty! bijte Židy!“ – Na Vladimírském bazaru v Kyjevě uhodil chlapec závaším do hlavy ženu, která se drala bez fronty pro mouku. Okamžitě se zvedl pokřik: „Židi bijou Rusy!“ a byla tu hned bitka. (Jsme v Kyjevě, kde už volají hesla jako: „Ať žije svobodná Ukrajina bez Židů a Poláků!“) – Často se při jakékoli pouliční potyčce, dokonce i v Petrohradě, bez jakéhokoli důvodu křičelo „bijte Židy“. – Stalo se, že zde v tramvaji dvě ženy „volaly, aby byl rozeznán sovět dělnických a vojenských zástupců, v němž podle jejich slov zasedají samí ‚Němci a Židi‘. Obě byly zatčeny a pohnány k odpovědnosti.“⁶⁹

List *Russkaja volja* napsal: „Před našima očima se znovu objevuje a rozrůstá nejprimitivnější antisemitismus. Stačí se (v Petrohradě) zaposlouchat do rozhovorů v tramvaji, ve frontě u obchodů, u stánků a na nespočetných improvizovaných shromážděních, která se konají kdekoli na rohu nebo na křižovatce... všude tam obviňují Židy z politického násilí, ovládnutí stran a sovětu a málem i z rozkladu armády... z drancování a utajování zboží.“⁷⁰

Četní židovští socialisté, agitátoři uvnitř armády měli neomezený úspěch na jaře tohoto roku, když se dalo vyzývat k demokratickému míru a bojovat nebylo třeba. Tehdy jim nikdo nevytýkal, že jsou Židé. Když se však od června politika Výkonného výboru změnila a podporovala se vojenská ofenziva, dokonce se k ní vyzývalo, tu se ozvalo „bijte Židy“ a židovští řečníci občas dostali od vojáků nějakou ránu pěstí.

O samotném Výkonném výboru se v Petrohradě říkalo, že ho „uchvátili Židi“. Začátkem června už byl tento názor hromadně rozšířen mezi petrohradskou posádkou a v továrnách. Právě tak pokřikovali na člena Výkonného výboru Vojtinského, když přišel k pěšímu pluku a rozmlou-

⁶⁷ „*Russkaja volja*“, 17. června 1917, večerní vyd., s. 4.

⁶⁸ „*Reč*“, 9. září 1917, s. 5.

⁶⁹ Tamtéž, 8. srpna 1917, s. 5.

⁷⁰ „*Russkaja volja*“, 17. června 1917, večerní vyd., s. 4.

val vojákům výhrůžnou demonstrací, kterou na 10. června připravovali bolševici.

V. D. Nabokov, který v žádném případě nemůže být podezírán z antisemitismu, řekl v žertu, že porada starších Předparlamentu v říjnu 1917 „by se dala směle nazvat synedrionem – z převážné většiny na ní byli Židé. Z Rusů sem přišli pouze Avksentjev, já, Pěšechonov, Čajkovskij...“ Upozornil ho na to Mark Višňak, který tam též seděl.⁷¹

Dojmy z aktivity Židů na moci se nahromadily kolem začátku podzimu, takže dokonce i v Iskrách, ilustrované příloze k velice mírnému Ruskému slovu, jež by si to se svými dřívějšími stanovisky nikdy nedovolilo, objevila se 29. října, už za říjnových bojů v Moskvě, ostře protizidovská karikatura.

Energicky proti antisemitismu vystupoval Výkonný výbor sovětu dělnických a rolnických zástupců. (Připustil bych, že v dubnu 1917 odmítl Plechanova, aby se stal jeho členem, v reakci na jeho protibundovské „hadí plemeno“, jež známe z Leninova polemického článku.⁷² Jaké jiné vysvětlení by mohlo být?) – 21. června vyhlásil I. sjezd sovětů výzvu k boji proti antisemitismu, jako téměř jedinou rezoluci, která prošla bez připomínek a bez rozporů.⁷³ – A když se koncem června (28. až 29. 6.) shromáždilo novosibirské byro Ústředního výkonného výboru, vyslechlo projev „o růstu antisemitské propagandy... především v severo a jihozápadních“ guberniích, rozhodlo okamžitě vyslat tam 15 členů CIK⁷⁴ se zvláštním zmocněním a podřídit je Oddělení pro boj proti kontrarevoluci.

Bolševici, hlásající své hnutí pod heslem „prýč s kapitalistickými ministry“, nejen netlumili tento proud, ale nestyděli se jej rozdmýchávat (i spolu s anarchisty, byť v čele s Blejchmanem) – s odůvodněním, že prý Výkonný výbor se chová k vládě tak mimořádně vlídně proto, že všechno uchvátíli kapitalisté a Židé. (Poznáváme způsoby narodovolců z r. 1881...)

A když se přiblížily dny 3. a 4. července, povstání bolševiků neproběhlo již vlastně proti bezmocné Prozatímní vládě, ale proti svému konkurentovi – Výkonnému výboru a v tichosti přitom bolševici také využili popuzení vojáků proti Židům, kteří měli podle nich ovládnout Výkonný výbor.

Jenže když bolševici své povstání prohráli, byla vyšetřující komise CIK o červencovém povstání utvořena převážně z Židů, členů byra Výkonného výboru. Vycházejíce ze svého „socialistického svědomí“ ne-

⁷¹ V. Nabokov, *Vremennoje Pravitelstvo*, in Archiv Russkoj Revoljucii, izdavaemyj I. V. Gessenom, Berlín, Slovo 1922, d. 1, s. 80.

⁷² Viz V. I. Lenin, *Sebrané spisy*, nakl. Svoboda 1980, sv. 1, s. 545.

⁷³ „Izvestija“, 28. června 1917, s. 5.

⁷⁴ Tamtéž, 30. června 1917, s. 10.

mohli povstání odhalit a přímo označit za zločin, dokonce pak svou komisi rozpustili, aniž došli k nějakým výsledkům.

Když se už bezprostředně schylovalo k rozhodnému povstání bolševiku, na posádkové poradě svolané Výkonným výborem 19. října „jeden ze zástupců 176. pěšího pluku, Žid“ upozorňoval: „Tam dole (venku) křičí, že za všechno můžou Židi.“⁷⁵ – Jak uvádí Gendelman, na jednání Výkonného výboru v noci na 25. října, když předtím ve dne vystoupil v Petropavlovské pevnosti a snažil se rozmluvit posádce povstání, křičeli na něj vojáci: „A, Gendelman, takže Žid a pravičák!“⁷⁶ – 27. října na Baltickém nádraží, když chtěl Goc jet v čele delegace ke Kerenskému do Gatčiny, málem ho námořníci zabili a nadávali, že „sověty se dostaly do židovských rukou“.⁷⁷ – A při petrohradském pogromu proti vodce, který následoval vzápětí po proslaveném bolševickém vítězství, se opět rozléhalo „bijte Židy!“

A přece celý rok 1917 se nekonal ani jeden *protižidovský* pogrom. Pogromy v Kaluše a Ternopolu – šílené řádění zpitých revolučních vojáků za nepřítomnosti a mimo působení vojenského velení, řádění *proti všemu*, co se namanulo, vytloukání obchodů a stánků, ty patřily většinou Židům. A odtud se rozneslo, že to byly „protižidovské pogromy“. Podobný pogrom byl ovšem v téže době ve Stanislavovu, kde žilo mnohem méně Židů a pogrom za protižidovský označen nebyl.

V ptíli roku 1917 se (na rozdíl od března a dubna) objevila hrozba ze strany popuzených městských obyvatel a opilých vojáků. Mnohem víc však Židy ohrožoval rozklad Ruska. Překvapuje, že židovská veřejnost, a rovněž tisk v mnohém se s ní shodující snad nepochopily úděsnou zkušenost roku 1917, nepoučily se z ní a hleděly jen na jednotlivé pogromové projevy toho roku, reagovaly na něco jiného než na reálné nebezpečí. Stejně tak reagovala výkonná moc. Ve chvílích německého průlomu u Ternopolu v noci na 10. července se konalo zoufalé zasedání Ústředního výkonného výboru vojenských zástupců společně s Výkonným výborem rolnických zástupců. Delegáti uznali, že se hroučí revoluce (to za prvé) a Rusko (to za druhé), označili Prozatímní vládu jako spásu revoluce a ve výzvě k obyvatelstvu prohlašovali: „Temné síly se chystají znovu drásat trpící vlast. Poštívají nevzdělané masy proti Židům.“⁷⁸

Sotva na mimořádné poradě členů státní dumy (což byl malý neduživý kroužek) 18. července vystoupil poslanec A. Maslennikov proti Výkonnému výboru a zároveň přečetl pravá jména jeho členů, ozvaly se

⁷⁵ „Beč“, 20. října 1917, s. 3.

⁷⁶ „Izvěstija“, 26. října 1917, s. 2.

⁷⁷ „Dělo naroda“, 29. října 1917, s. 1.

⁷⁸ „Beč“, 11. července 1917, s. 3.

ostré protesty na schůzi frakcí CIK v tom smyslu, že jde o případ *kontrarevoluce*, proti němuž je třeba uplatnit právě vydaný dekret ministra vnitra I. Cereteliho o potlačení kontrarevoluce. (Dekret vyšel hned po bolševickém povstání, ale nebyl užit.) – Nazítří se Maslennikov v listu Reč omluvil, ano, jmenoval Stěklova, Kameněva a Trockého jejich pravými jmény, ale „vůbec nehodlal štvát proti celému židovskému národu a napadal-li je, nehodlal v žádném případě činit židovský lid odpovědným za jejich jednání“.⁷⁹

A konečně vpůli září již byla celá stavba únorových idejí nenávratně v troskách. Ještě v předvečer bolševického převratu J. Kantorovič varuje v Reči před nebezpečím: „Ze všech koutů vylezou temné síly a zlí géniové Ruska a v jásavém chorovodu budou pořádat černé mše...“ – Ano, brzy tomu tak mělo být. Jenomže jaké mše? – „... zoologického patriotismu a pogromové ‚ryze ruské‘ státnosti.“⁸⁰ – V říjnu uspořádal v Petrohradu Trumpeldor židovskou sebeobranu pro ochranu před pogromy, nebylo jí však zapotřebí.

Popletli se rozumem Rusové, avšak popletli se rozumem také Židé.

Několik let po revoluci napsal G. Landau, když se smutně ohlížel na její průběh: „Účast Židů v ruských bouřích má v sobě rysy neuvěřitelné sebevražednosti; nemám na mysli působení v bolševismu, ale veškerou revoluci po celé její trvání. Nejde zde pouze o to, jak obrovské množství lidí se do ní zapojilo, ale o to, kolik aktivních straníků, socialistů a revolucionářů se jí účastnilo, jde o solidaritu, s jakou byla přijata... Vždyť opravdu mnozí opominuli pesimistické předtuchy, například v očekávání pogromů, avšak přesto se v nich tyto předtuchy nadále spojovaly s akceptováním bouří, které rozpoutaly hrůzy a pogromy. Táhlo je to jako hmyz k ničivému ohni... Je zřejmé, že existovaly nějaké silné motivy, které Židy vedly tím směrem, stejně je však nesporný jejich sebevražedný význam... Tím se ovšem Židé neodlišovali od ostatní ruské inteligence, od ruské společnosti... My jsme se však odlišit měli... my, starobylý národ obyvatel měst, obchodníků, řemeslníků, inteligence, od národa půdy a moci, rolníků, statkářů a úředníků.“⁸¹

Nezapomeňme na ty, kteří se odlišili. Musíme mít stále na paměti, že Židovstvo je vždy velmi rozrůzněné, že krajní křídla jsou od sebe hodně vzdálena podle spektra názorů a konání. Právě tak to vypadalo uvnitř ruského Židovstva v r. 1917. Samozřejmě, že se všude mimo centrum, ale i v metropoli vyskytovaly skupiny s rozumnými názory a v době do Října jich bylo čím dál víc.

⁷⁹ Tamtéž, 21. července 1917, s. 4.

⁸⁰ Tamtéž, 16. září 1917, s. 5.

⁸¹ G. A. Landau, *Revolucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti*, in Rič, s. 105, 106.

Pozoruhodný je tu především názor Židů na jednotu Ruska v době, kdy je rozdíraly na kusy nejen jiné národy, ale dokonce i Sibiřané. „Po celou dobu revoluce byli vedle Velkorusů nejvroucnějšími obhájci ideje velmocenského Ruska Židé.“⁸² Co mohlo nyní, když dostali v Rusku rovnoprávnost, spojit Židy s okrajovými národnostmi? Rozdělení jednotného státu na autonomie by rozdrobilo i Židovstvo. Na 9. sjezdu kadetů v červenci Vinaver a Nolde vystoupili otevřeně proti územnímu rozdělení národů a za jednotu Ruska.⁸³ Také v září v národní sekci demokratické porady vystoupili socialističtí Židé jako centralisté proti federalistickému zřízení v Rusku. – Dnes píše izraelský časopis, že Trumpektorovy židovské oddíly „dokonce působily na straně Prozatímní vlády a zhatily Kornilovovo spiknutí“.⁸⁴ Možná, ačkoli já jsem takové údaje nezískal, přestože jsem rok 1917 zkoumal důkladně. Naproti tomu ovšem začátkem května 1917 v halasně patriotické, v podstatě protirevoluční „Černomořské delegaci“ byl nejúspěšnějším řečníkem volajícím po obraně Ruska námořník Žid Batkin. Tak se věci mají.

D. Pasmanik uveřejnil dopisy milionáře majitele loděnic Šulima Bezpalo, který již v září 1915 psal ministru průmyslu a obchodu D. I. Šachovskému: „Přílišný zisk všech průmyslníků a obchodníků přivede naši zem k jisté záhubě,“ navrhl vydat zákon o omezení zisku 15 procenty a sám věnoval státu půl milionu rublů. K takovému sebeomezení tenkrát bohužel nedošlo – *pokrokové kruhy* deroucí se k svobodě, žel i Konovalov a Rjabušinskij, za války neváhali dosahovat zisku až sto ke stu. Později se Konovalov stal ministrem obchodu a průmyslu a Šulim Bezpalo mu 5. července 1917 napsal: „Přílišný zisk průmyslníků dnes přivádí naši zem na mizinu a nyní je třeba vybírat 50 procent z hodnoty veškerého majetku a nemovitostí“ a on osobně je k tomu ochoten. Konovalov ho ani teď nevyslyšel.⁸⁵

V srpnu prohlásil na státní poradě v Moskvě O. O. Gruzenberg (brzy se stane členem Ústavodárného shromáždění): „V těchto dnech se židovského lidu zmocnil společný pocit oddanosti své vlasti, společná starost obhájit její celistvost a dosažené vymoženosti demokracie,“ je připraven věnovat na obranu „všechny své materiální a intelektuální prostředky a schopnosti, věnovat to nejdražší, celý svůj výkvět, celou svou mládež.“⁸⁶

⁸² D. S. Pasmanik, *Ruskaja revolucija i jevrejstvo*, s. 245.

⁸³ „Reč“, 26. července 1917, s. 5.

⁸⁴ I. Eldad, *Tak kto že nasledniki Žabotinskogo*, interview, in „22“: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelliģencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1980, č. 16, s. 120.

⁸⁵ D. S. Pasmanik, *Ruskaja revolucija i jevrejstvo*, s. 179–181.

⁸⁶ „Reč“, 16. srpna 1917, s. 5.

To bylo vysloveno s vědomím, že únorový režim je pro ruské Židovstvo nejpriznivější, že mu nabízí ekonomické úspěchy a kulturní rozkvět. Toto přesvědčení bylo adekvátní.

Čím rychleji se přibližoval Říjnový převrat, čím zřetelněji rostla bolševická hrozba, tím více bylo Židovstvo prodchnuto tímto přesvědčením a tím větší opozici projevovalo vůči bolševismu. – Tyto nálady se přenesly i na socialistické strany a mnozí židovští socialisté byli v době Říjnového převratu naladěni proti němu, třebaže je brzdilo jejich socialistické povědomí: Jejich opozice se omezila na vyjednávání a novinové články, dokud bolševici jejich noviny nezakázali.

Je třeba jasně zdůraznit, že Říjnový převrat nepodnítilo Židovstvo (ačkoli probíhal za slavného spoluvedení Trockého a za energického jednání mladého Grigorije Čudnovského při zatýkání Prozatímní vlády a pobíjení obránců Zimního paláce). Celkem správně se nám oponuje: jak by mohla stosedmdesátimilionový lid donutit k bolševismu nepočtená židovská menšina? Ano, v roce 1917 jsme si svůj osud zvolili sami, z vlastní hloupé hlavy, počínajíc únorem a až po říjen a prosinec téhož roku.

Říjnový převrat se stal pro Rusko zdrcujícím osudem. Ale už stav před ním naznačoval máloco dobrého. V té době jsme ztratili veškeré odpovědné státní zřízení, což se v průběhu roku 1917 hojně projevilo. Rusko mohlo očekávat přinejlepším nedokonalou, neduživou, neuspořádanou pseudodemokracii nepodporovanou *občany* s vyvinutým právním vědomím a ekonomickou nezávislostí.

Po říjnových bojích v Moskvě se jednání o příměří účastnili zástupci Bundu a Po'alej Cijonu, a to nikoli jménem junkerů nebo jménem bolševiků, ale jako třetí, samostatná strana. Dostí Židů bylo mezi frekventy inženýrské školy, kteří 25. října bránili Zimní palác, ve vzpomínkách účastníka této obrany se vyskytují také židovská jména, a já jsem za svého věznění též znal mezi spoluvězni jednoho takového inženýra. Už v listopadu vystupoval o volbách do oděské městské dумы židovský blok proti bolševikům a převážil nad nimi, byl jen nepatrně.

Při volbách do Ústavodárného shromáždění „přes 80 % židovského obyvatelstva hlasovalo“ pro sionistické strany.⁸⁷ Lenin uvádí v jedné stati z té doby, že pět set padesát tisíc lidí hlasovalo pro židovské nacionalisty.⁸⁸ „Většina židovských stran vytvořila jednotný národní seznam, podle něhož bylo zvoleno sedm poslanců – šest sionistů“ a Gruzenberg. „Úspěchu sionistů“ napomohla mimo jiné před volbami uveřejněná deklarace anglického ministra zahraničí Arthura Balfoura o vzniku „př-

⁸⁷ V. Boguslavskij, *J zaščitu Kuňajeva*, in „22“, 1980, č. 16, s. 169.

⁸⁸ Viz V. I. Lenin, *Sebrané spisy*, nakl. Svoboda 1988, sv. 40, s. 26.

vodní domoviny“ v Palestině, „kterou většina ruských Židů přivítala s nadšením (v Moskvě, Petrohradě, Oděse, Kyjevě i četných dalších městech proběhly slavnostní manifestace, mítinky a bohoslužby).“⁸⁹

Před Říjnovým převratem nebyl bolševismus mezi Židy rozšířeným hnutím. Ale těsně před převratem stvrdili Natanson, Kamkov a Štejnberg jménem levých eserů bojovou dohodu s bolševiky Trockým a Kameněvem.⁹⁰ Někteří Židé se projevíli jako bolševíci, a v prvních bolševických vítězných akcích dokonce vynikajícím způsobem. Komisařem proslavených lotyšských pluků 12. armády, které pro bolševický převrat tolik udělaly, byl Semjon Nachimson. „Židovští vojáci z povolání sehráli velkou úlohu v přípravě a provedení ozbrojeného povstání v Petrohradě a v dalších městech v říjnu 1917 i později při potlačování vzpour a ozbrojených akcí proti nové sovětské vládě.“⁹¹

Na „historickém“ zasedání sjezdu sovětů v noci na 27. října, jak je všeobecně známo, byl schválen dekret o míru a dekret o půdě. Do dějin se však nedostalo, že po dekretu o míru a před dekretem o půdě prošla rezoluce, která prohlašovala: „Věci cti místních sovětů je nepřipustit protizidovské a všelijaké jiné pogromy ze strany temných sil.“⁹² (Ze strany světlých rudých sil se pogromy vůbec nepředpokládaly.)

Dokonce i zde, na sjezdu dělnických a rolnických zástupců měl židovský problém před rolnickým přednost.

⁸⁹ KJE, sv. 7, s. 581.

⁹⁰ Ch. M. Astrachan, *Bolševíci i ich političeskije protivniki v 1917 godu*, Leningrad 1975, s. 407.

⁹¹ Aron Abramovič, *V rešajušeej vojně, Učastije i rol jevrejev SSSR v vojně protiv nacizma*, 2. vyd., Tel Aviv 1982, sv. 1, s. 45, 46.

⁹² L. Trockij, *Istorija ruskoj revoljucii*, Berlín, Granit 1953, d. 2, Okfabrskaja revoljucija, část 2, s. 561.

Mezi bolševiky

Téma Židé a bolševici není vůbec nové. Bylo o něm napsáno hodně. Kdo chce dokázat, že revoluce byla neruská, „cizorodá“, ten často poukazuje na židovská jména nebo pseudonymy účastníků a snaží se zbavit Rusy viny za revoluci sedmnáctého roku. Židovští autoři i ti, kteří dříve popírali nějakou větší účast Židů na bolševické moci, i ti, kteří to nikdy nepopírali, všichni svorně tvrdí, že to nebyli Židé svým duchem, ale odpadlíci.

Také s tím souhlasím. Lidi se mají posuzovat podle jejich duchovního založení. Ano, toto byli odrodilci.

Avšak také ruští přední bolševici nebyli svým duchovním založením Rusové, často byli protiruští a samozřejmě protipravoslavní, a bohatá ruská kultura se v nich promítala zkresleně, optikou politické doktríny, politických hledisek.

Položme si otázku jinak: kolik náhodných odpadlíků je třeba shromáždit, aby se z nich stal směr, který už nebude náhodný? Jaká část z původního národa? O ruských odrodilcích víme, že jich bylo mezi bolševiky strašidelně, neodpuštělně mnoho. Ale jak rozsáhle a aktivně se upevňování bolševické moci účastnili odrodilí Židé?

A další otázka: jaký byl vztah jejich širokého okolí k nim. Lid může reagovat na odrodilce různě – od proklínání až po vychvalování, od ignorování až po spoluúčast. Tento úsudek, tento vztah se projevuje v činech lidových mas, ať ruských, židovských, nebo lotyšských, samým životem, a jen nepatrnou měrou odrazem ve výkladu historiků.

Pojďme ještě dál: mohou se národy zřící svých odpadlíků? Mělo by jejich zavržení nějaký smysl? Má si národ pamatovat své odrodilce, nebo na ně má zapomenout, má si připomínat pekelnou hrůzu, kterou zavinili? V odpovědi na *tuto otázku* nemůžeme váhat – to všechno si musíme pamatovat. Každý národ si je musí pamatovat jako *své vlastní*, s tím už se nedá nic dělat.

Ačkoli snad neexistuje výraznější příklad odpadlíka, než byl Lenin, musíme uznat, že byl Rus. Měl přece odpor k ruským starožitnostem,

k celým ruským dějinám, zvláště k pravoslaví. Z ruské literatury si oblíbil snad jen Černyševského, Saltykova-Ščedrina a pohrával si s Turgeněvovou liberálností a Tolstého nesmlouvavostí. Nezaujala ho ani Volha, vedle níž plynulo jeho mládí (a s venkovany na svém statku se soudil pro spasenou trávu), naopak celé Povolží nelítostně ponechal v jedenadvacátém roce hroznému hladu. To všechno je pravda. Avšak prostředí, v němž vyrostl Lenin, vyrostl se svou nenávisť, jsme vytvořili my, Rusové. To *v nás* zeslábla pravoslavná víra, v níž mohl vyrůst, a ne ji ničit. Kdo jiný už by byl odpadlík. ne-li on? Nicméně je Rus, a my Rusové jsme za něj odpovědní. – Pokud si připomeneme jeho etnický původ, nic nezmění na věci, že byl míšenec, že měl velmi různorodý původ. Jeho dědeček z otcovy strany Nikolaj Vasiljevič měl kalmyckou a čuvašskou krev, babička Anna Alexejevna Smirnovová byla Kalmyčka, druhý dědeček Izrail (po pokřtění Alexandr) Davidovič Blank byl Žid, druhá babička Anna Johannovna (Ivanovna) Grossšopfová byla dcerou Němce a Švédky Anny Beaty Estedtové. Ale to všechno nás neopravňuje, abychom jej odlučovali od Ruska. Musíme ho brát jako zrozeného nejen v Rusku, vždyť všechny národnosti, které jsou u jeho zrození, se účastní dějin Ruské říše, musíme ho navíc brát jako *ruský* výplod, výplod země, kterou jsme vypěstovali my Rusové, a její společenské atmosféry, přestože se svým duchem Rusku odcizil, občas byl vysloveně *protiruský* a je pro nás opravdu cizí výplod. Přece však se ho nemůžeme zříci.

A co odrodilci z židovského prostředí? Jak jsme viděli, během roku 1917 Židé k bolševikům netihli. Ale jejich aktivita při revolučním zvratu se ukázala i zde. Na posledním, pátém sjezdu RSDDS (v Londýně 1907), i když společně s menševiky, z tří set dvou nebo tří set pěti delegátů údajně bylo přes sto šedesát Židů, tedy více než polovina. Po dubnové konferenci 1917, na níž Lenin vyhlásil své výbušné „dubnové teze“, vidíme mezi devíti členy ústředního výboru bolševiků G. Zinovjeva, I. Kameněva, J. Sverdlova. Na VI. sjezdu KSR/b/ (přejmenované z RSDDS) byl zvolen jedenáctičlenný ÚV, v němž se ocitli Zinovjev, Sverdlov, Sokolnikov, Trockij, Urickij.¹ – Pak 10. října 1917 následovalo „historické zasedání“ na Karpovce (v bytě Gimmera a Flaksermanové), které schválilo usnesení o bolševickém převratu, zde mezi dvanácti účastníky byli Trockij, Zinovjev, Kameněv, Sverdlov, Urickij, Sokolnikov. To není málo! D. S. Pasmanik jasně říká: „Židovští odpadlíci nepochybně daleko překročili procentní normu... a obsadili mezi bolševickými komisaři příliš mnoho míst.“²

¹ *Kruthaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin, Jeruzalém 1994, sv. 7, s. 399.

² D. S. Pasmanik, *Ruskaja revolucija i jevrejstvo (Bolševizm i iudaizm)*, Paříž 1925, s. 155.

Toto je ovšem stav na vrcholku bolševismu a nesvědčí ještě o masovém židovském hnutí. Dodejme, že Židé v politbyru *nevytvořili* vlastní blok. Například Kameněv a Zinovjev se postavili proti převratu v tak brzké době. Zato Trockij se stal autoritativním řídicím géniem Říjnového převratu a ve Zkušenostech z Října svou úlohu nezveličil. Zbaběle se schovávající Lenin pro převrat nic podstatného nevykonával.

Lenin se vlastně v duchu svého internacionalismu již od rozbrojů s Bundem r. 1905 držel názoru, že „židovský národ“ ani nemá existovat, že jsou to reakční hrátky, které rozpolcují revoluční síly. (Stalin ve shodě s ním považoval Židy za „papírový národ“ a předpovídal jejich nevyhnutelnou asimilaci.) Zároveň Lenin považoval antisemitismus za manévr kapitalismu, za vhodnou metodu kontrarevoluce a nespátroval v něm nic organického. Lenin však dobře chápal, jak velkou mobilizující silou v celém ideologickém boji židovský problém má. A byl samozřejmě kdykoli ochoten využít pro revoluci navíc dodatečnou a zvláštní zatrpkllost Židů.

Hned od prvních dnů revoluce získal příležitost se této možnosti chopit. Stejně jako tolik dalších věcí nepředvídal ani zde, jak mu vzdělaná a v ještě větší míře polovzdělaná vrstva Židů válkou roztroušená po celém Rusku pomůže zachraňovat státní mašinerii v rozhodujících měsících a letech, počínaje tím, že nahradí ruské úředníky, kteří bolševiky masově sabotovali. Byla to právě ona vrstva židovských příhraničních vysídlenců, kteří se po válce navrátili domů. (Například z Židů vysídlených za války se po revoluci do Litvy vrátili většinou obyvatelé pocházející z městeček, „městečkové živly“, kdežto „urbanistická část“ litevských Židů a „mládež zůstala ve velkých městech Ruska“.)⁵

„Po zrušení pásma židovského osídlení r. 1917 nastal velký exodus Židů z těchto míst do ruského vnitrozemí.“⁴⁴ To už nebyl exodus uprchlíků nebo vysídlenců, nýbrž přesídlenců. Podívejme se na sovětské údaje z roku 1920: „V samotné Samaře se v posledních letech usadilo několik desítek tisíc židovských běženců a vysídlenců“, v Irkutsku „židovské obyvatelstvo vzrostlo na 15 000 osob... velké židovské osídlení vzniklo ve středním Rusku, v Povolží a na Uralu“. Avšak ještě větší množství „dále zůstává na sociálním zabezpečení a podpoře filantropických organizací“. List *Izvěstija* žádá: „Stranické organizace, židovské sekce a oddělení strany v lidovém komisariátu pro národnosti musí rozvíjet rozsáhlou agitaci v místech ne za návrat, pod

⁵ S. Gringauz, *Jevrejskaja nacionalnaja avtonomija v Litvě i drugih stranach Pribaltiki*, in *Kníha o ruskom jevrejstve 1917–1967* (dále KRJ–2), New York, Sojuz russkich jevrejev 1968, s. 46.

⁴⁴ KRJ, sv. 2, s. 512.

rodnou střechu⁵, ale pro zapojení do produktivní práce v sovětském Rusku.“⁵

Vzijme se do situace hrstky bolševiků, kteří uchvátili křehkou moc a hledají, na koho se mohou spolehnout, koho mohou volat o pomoc. Semjon (Šimon) Dimanštejn, bolševik málem od plenek a od ledna 1918 šéf speciálně vytvořeného židovského komisariátu při lidovém komisariátu pro národnostní záležitosti, taktó opakuje, co slyšel od Lenina: „Velmi posloužila revoluci také ta skutečnost, že se kvůli válce octlo v ruských městech značné množství židovské střední inteligence. Ti překazili onu generální sabotáž, které se nám dostalo hned po Říjnové revoluci a která byla mimořádně nebezpečná. Židovské živly, i když zdaleka ne všechny, sabotovaly tuto sabotáž, a tak zachránily revoluci v obtížné chvíli.“ Lenin považoval za „nevhodné tuto okolnost zvlášť podtrhávat v tisku..., ale zdůraznil, že ovládnout státní aparát a významně jej pozměnit se nám podařilo jen díky této rezervě vzdělaných a víceméně rozumných, střízlivých nových úředníků“.⁶

Tak tedy, bolševici povolali Židy od prvních dnů své vlády, některé na vedoucí místo, jiné na výkonnou práci v sovětském aparátu. – A mnozí, velmi mnozí šli, a šli okamžitě. Bolševická vláda velice potřebovala výkonné pracovníky, kteří by jí byli cele oddáni. Hodně takových objevila mezi mladými sekularizovanými Židy a to zároveň s jejich slovanskými a internacionálními pobratimy. Nemuseli to být odpadlíci, patřili mezi ně nestraníci, vůbec ne revolučně naladěni, do té doby zdálo by se apolitičtí. Pro některé to mohla být nikoli ideová, ale prostá životní úvaha, byl to však hromadný jev. Židé si tedy nyní pospíšili do těch dříve zakázaných a vytoužených míst, a do metropolí, Moskvy a Petrohradu. „Tisíce Židů se hrnulo za bolševiky, spatřujícíce v nich nejrozhodnější zastávce revoluce, nejspolehlivější internacionalisty“ a „spousta Židů se octla mezi nižšími vrstvami stranické struktury.“⁷

„Žid, člověk, který zaručeně nebyl šlechtic, nepocházel z rodiny duchovního nebo z úřednické rodiny, se okamžitě dostal do perspektivní skupiny nového klanu.“⁸ A tak „koncem roku 1917, kdy bolševici teprve začali v Petrohradu organizovat své úřady, již fungovalo židovské oddě-

⁵ „Izvěstija“, 12. října 1920, s. 1.

⁶ N. Lenin. *O jevrejskom voprose v Rossii* (úvod S. Dimanštejn), Moskva, Proletarij 1924, s. 17–18.

⁷ Leonard Schapiro, *The Role of Jews in the Russian Revolutionary Movement*, in „The Slavonic and East European Review“, sv. 40, Londýn, Athlone Press 1961–1962, s. 164.

⁸ M. Chejfec, *Vaši obščije uroki*, in „22“, Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelliģencij iz SSSR v Izraile. Tel Aviv, 1980, č. 14, s. 162.

lení komisariátu pro národnostní záležitosti“⁹, aby podnítilo působení Židů v bolševismu. Brzy nato, r. 1918 bylo oddělení reorganizováno na zvláštní židovský komisariát. V březnu 1919 se na VIII. sjezdu KSR/b/ připravovalo vyhlášení Židovského komunistického svazu sovětského Ruska jako organické, ale zvláštní součásti KSR/b/ napojené na Kominternu (čímž měl být definitivně paralyzován Bund). Vzniklo také samostatné židovské oddělení v Ruské telegrafní agentuře (ROSTA).

Ospravedlňující vysvětlení D. Šuba, že „početné kádry židovské mládeže proudily do komunistické strany“ jako reakce na pogromy na území bílých¹⁰ (tedy počínajíc rokem 1919) je zcela liché. Hromadný příliv Židů do sovětského aparátu se konal koncem r. 1917 a během roku 1918. Události z r. 1919 (viz 16. kapitolu) spojení s bolševiky nepochybně posílily, ale nevyvolaly.

Jiný autor, komunistický, vysvětluje „zvlášť vynikající úlohu židovských revolucionářů v našem dělnickém hnutí“ tím, že u židovských dělníků pozorujeme „zvlášť vyvinuté některé rysy psychologického ražení nutné pro úlohu předáků“, které u ruských dělníků teprve vznikají, tedy mimořádná energie, kulturní úroveň, solidarita a systematickosti.¹¹

Organizující úlohu Židů v bolševismu popírají jen málokterí autoři. D. S. Pasmanik zdůrazňuje: „Vznik bolševismu sám o sobě byl výsledkem ruských dějin..., ale organizovanost bolševismu byla vytvořena částečně v důsledku činnosti židovských komisařů.“¹² Dynamickou úlohu Židů v bolševismu tehdy zdůraznili rovněž američtí pozorovatelé. „Rychlý přechod ruské revoluce z destruktivní fáze do fáze konstruktivní je znatelným výrazem konstruktivního génia židovské nespokojenosti.“¹³ Kolik Židů samo mluvilo na vrcholu Října o své aktivitě v bolševismu s hrdě vztyčenou hlavou!

Připomeňme si, že jak před revolucí revolucionáři a radikální liberálové rádi aktivně využívali útisku Židů ne z lásky k nim, ale pro své politické cíle, tak také v prvních měsících a pak i letech po Říjnu využívali bolševici velice ochotně Židy ve svém státním a stranickém aparátu,

⁹ „Jevrejskaja tribuna“. Ježenedělnik, posvjaščennyj intěresam russkich jevrejev, Paříž, 7. září 1925, s. 1.

¹⁰ D. Šub, *Jevrei v ruskoj revoljucii*, in *Jevrejskij mir*, sb. 2 (dále JM-2), Sojuz russkich jevrejev v Nju-Jorke, New York 1944, s. 142.

¹¹ J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR*, Moskva, Leningrad, GIZ 1929, s. 260–262.

¹² D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja*, in *Rossija i jevrei*, sb. 1 (dále RiJ), Otčestvennoe objediněnije russkich jevrejev zagranicej, Paříž, YMCA-Press 1978, s. 212 (1. vyd., Berlín, Osnova 1924).

¹³ S. Tonjoroff, *Jews in World Reconstruction*, in „American Hebrew“, The National Jewish Weekly, 10. září 1920, s. 507.

a opět ne proto, že by jim byli tak blízcí, ale že bylo výhodné využít schopnosti a dovednost Židů a jejich odcizení od ruského obyvatelstva. Hodili se k využití na různých místech i Lotyšši, Maďaři a Číňané, ti nebyli útlocitní.

Celkově hledělo židovské obyvatelstvo na bolševiky s nedůvěrou, ne-li nevraživě. Když však od revoluce nakonec získali úplnou svobodu a s ní zároveň, jak jsme viděli, také vzestup židovské aktivity, společenské, politické, kulturní a dobře organizované, neupírali už po několika měsících bolševikům ze svých řad, aby se vyvíhli do popředí, a ti pak v plné míře využili získanou moc.

Od konce čtyřicátých let 20. století, kdy se komunistická moc povadila se světovým Židovstvem, tuto bouřlivou účast Židů v komunistické revoluci začali komunisté i Židé rozmrzele nebo opatrně zamlčovat a utajovat a pokusy připomenout ji židovská strana kvalifikovala jako krajní antisemitismus.

V sedmdesátých a osmdesátých letech začal názor na revoluční léta pod vlivem uveřejňovaných skutečností krystalizovat. Dostí hojně hlasy židovských svědectví se dostaly na veřejnost. Například básník Naum Koržavin uvádí: „Budeme-li působení Židů (v revoluci) tabuizovat, pak o revoluci vůbec nemůžeme mluvit. Byly dokonce doby, kdy se touto účastí pyšnili... Židé se účastnili revoluce, a to v neproporcionálním měřítku.“¹⁴ – Nebo M. Agurskij: „Účast Židů v revoluci a občanské válce se neomezila jen na tuto značnou účast na řízení státu. Byla mnohem rozsáhlejší.“¹⁵ – Nebo izraelský socialista S. Cirjulnikov: „Na počátku revoluce Židé... tvořili základ nového režimu.“¹⁶

Je však dost i takových židovských autorů, kteří ještě dnes buď přínos Židů k bolševismu hněvivě popírají, nebo častěji na každou připomínku o tom reagují bolestínsky.

Nicméně je nesporné, že tito židovští *odpadlíci* hráli mezi bolševiky vůdcovskou úlohu, byli v čele Rudé armády (Tročkij), Celoruského Ústředního výkonného výboru (Sverdlov), v obou metropolích (Zinovjev a Kameněv), v Kominterně (Zinovjev), v odborové internacionále, tzv. Profinternu (Lozovskij, vl. jm. Dridzo) a v Komsomolu (Oskar Ryvkin, po něm Lazar Šackin, tento také v čele Komunistické internacionály mládeže).

„V první radě lidových komisařů zasedal sice jen jeden Žid, ale ten jeden byl Tročkij, druhý muž po Leninovi, a svým vlivem předčil všech-

¹⁴ „Litěraturnyj kurjer“ (čtvrtletník, USA), 1985, č. 11, s. 67.

¹⁵ M. Agurskij, *Idéologija nacional-bolševizma*, Paříž. YMCA-Press 1980, s. 264.

¹⁶ S. Cirjulnikov, *SSSR, jevrei i Izrael*, in „Vremja i my“ (dále VM), Meždunarodnyj žurnal litěraturny i obščestvennyh problem, New York 1987, č. 96, s. 155.

ny ostatní.¹⁷ Od listopadu 1917 do léta 1918 nebyla reálnou vládou rada lidových komisařů (sovnarkom), ale tzv. „malý sovnarkom“: Lenin, Trockij, Stalin, Karelín, Prošjan. Neméně důležité než RLK bylo po Říjnu předsednictvo celoruského Ústředního výkonného výboru (ÚVV), mezi jehož šesti členy byli: Sverdlov (předseda), Kameněv, Volodarskij, Stětklov-Nachamkis.

M. Agurskij správně poznamenává: Pro zemi, kde nebylo zvykem, aby byli Židé u moci, je velice nápadný obrázek – „Žid prezidentem, Žid ministrem vojenství... Bylo to něco takového, s čím se původní obyvatelstvo mohlo jen obtížně smířit.“¹⁸ Nápadné bylo rovněž, *jaký* prezident a *jaký* ministr vojenství!

První z nejdůležitějších akcí bolševiků bylo sjednání separátního míru – brestským mírem nechali Němcům obrovský díl Ruska, jen aby udrželi při životě bolševismus. Vedoucím té delegace byl zpočátku Adolf Ioffe. Zahraniční politiku tehdy řídil Trockij. Jeho osobní tajemník I. Zalkind obsadil pracovnu náměstka ministra Něrátova, provedl čistku starého aparátu a dal dohromady nový lidový komisiariát zahraničních věcí.

Při zmíněném již projednávání v americkém Senátu počátkem r. 1919 vyslovil dr. A. Simons, představený metodistické episkopální církve v Petrohradu v letech 1907 až 1918, důležitou myšlenku: „V době, kdy Lenin, Trockij a jejich nohsledi často a ošklivě nadávali na spojení, ani jednou jsem od nich neslyšel nějaký odsudek Německa.“ Zároveň jsem z rozhovorů „s oficiálními osobnostmi sovětské vlády vyrozuměl, že mají snahu si pokud možno udržet přátelské vztahy s Amerikou. Tuto snahu si lidé z diplomatického sboru vysvětlili jako pokus odtrhnout Ameriku od jejích spojenců. Dále počítali s tím, že pokud by se bolševický režim zhroutil, stala by se naše země (USA) útočištěm, kde by se mohli bolševičtí démoni zachránit.“¹⁹

Logická a zřejmě i pravděpodobná úvaha. Patrně právě Trockij podle nedávné zkušenosti z Ameriky udržoval svou partu v takových představách.

Bolševické vedení však spoléhalo na finanční špičky USA v širším rozsahu a celkem důvodně.

Sám Trockij byl zajisté internacionalista a lze věřit jeho demonstračním deklaracím, jimiž se distancoval od všeho židovského, ale při

¹⁷ Leonard Schapiro, *The Role of the Jews...*, in „The Slavonic and East European Review“, sv. 40, 1961–1962, s. 164–165.

¹⁸ M. Agurskij, *Iděologija nacional-bolševizma*, s. 264.

¹⁹ Okfabrskaja revolucija pored sudom amerikanskich senatorov, Oficialnyj očetot „overmenskoj komissii“ Senata (dále Owerman), Moskva, Leningrad, GIZ 1927, s. 7.

obsazování funkcí mu židovští odpadlíci byli bližší než ruští. Jako nejbližší úředníky si ponechával téměř vždy Židy. Z jeho tří vedoucích tajemníků dva byli Židé – Glazman a Sermuks a velitelem osobní stráže Žid Drejcer.²⁰ Jestliže jako lidový komisař vojenství potřeboval autoritativního a bezcitného náměstka, bez váhání jmenoval lékaře Efraima Skljanského, zádného vojáka nebo štábního důstojníka, a jako zástupce předsedy Revoluční vojenské rady se též Skljanskij podepisuje nad vrchním velitelem generálem S. S. Kameněvem.

Trockij se vůbec nezamyslel, jak bude na vojáky z povolání působit nevhodné jmenování lékaře, a když pak vyzvedl Skljanského na celostátní formát, bylo mu zcela lhostejné, co tomu řekne Rusko. Věhlasná věta Trockého, že „Rusko nedospělo tak daleko, aby v jeho čele stanul Žid,“ svědčí o tom, že *jemu* – pokud jde o vlastní osobu – tato otázka nebyla zcela lhostejná.

Nebo takováto skvělá scéna: stalo se 5. ledna 1918, doyen S. P. Ševcov, poslanec za zemstvo, zahajuje zasedání Ústavodárného shromáždění. Přistoupí k němu Sverdlov, drže mu vytrhne zvonek, poslaneckého stařešinu vystrká z tribuny a zahájí znovu. Musíme si uvědomit, s jakými toužebnými dlouholetými nadějemi čekala ruská veřejnost na téměř vymodlené Ústavodárné shromáždění, jako na svaté sluníčko, které zahrne Rusko štěstím. A udusili je během několika hodin. Sverdlovem počínaje a námořníkem Železnakem konče.

Předtím byla rozehnána Celoruská komise pro volby do Ústavodárného shromáždění a její listiny byly předány mladému muži jménem Brodskij. Záležitosti tak očekávaného Shromáždění měl na starosti Urickij a novou kancelář mu dával dohromady Drabkin. Takové činy ovlivňovaly vytváření obrazu židovské vlády. – A těsně předtím zatkl v celém Rusku vážené členy Ústavodárného shromáždění, mezi nimi známou mecenášku hraběnkou Paninovou, jakýsi nicotný Gordon. (Podle časopisu *Děň* smolil kýčovitě vlastenecké články do listu Petrogradskij kurjer, pak obchodoval se zelím a chemikáliemi a nakonec se stal bolševikem.²¹)

Nesmíme také zapomínat, že si noví vládcové nenechali ujít příležitost obohatit se, řekněme rovnou – obírat bezbranné. Získané peníze se zpravidla převáděly na drahokamy. Skljanskij měl v Moskvě pověst „hlavního nákupčího briliantů“; v Litvě se při celní prohlídce přišlo na to, že Zinovjevova manželka Zlata Bernštejnová-Lilinová má „ve svém zavazadle klenoty v celkové hodnotě několika milionů rublů.“²² (A to

²⁰ Robert konkvest, *Bolšoj těrroř*; překl. z angl., orig. Firenze, Edizioni Aurora, 1974, s. 192.

²¹ „Děň“, 5. prosince 1917, s. 2.

²² S. S. Maslov, *Rossija posle četyrjoch let revoljucii*, Paříž, Russkaja pečat' 1922, díl 2, s. 190.

u nás koluje legenda, že první revoluční vůdcové byli nezištnými idealisty.) – Ve VČK, jak uvádí hodnověrný svědek, který r. 1920 prošel jejím presem, náčelníky věznic byli většinou Poláci nebo Lotyšši, „kdežto odbor VČK pro boj proti spekulaci, méně nebezpečný a výnosnější, měli ve svých rukou Židé“.²⁵

Vedle viditelných funkcí měla Leninova struktura ještě navíc od počátků konspirativně své spolehlivé neviditelné a němé osoby, jejichž předurčením nebylo zapsat se kdykoli do jakékoli kroniky, jeho nejoblíbenějším nohsledem J. Ganěckým počínaje až po mlhavé postavy typu Parvusova. (Jako třeba ona Jevgenija Sumensonová, jež pouze na chvíli vyplula na povrch v létě 1917, dokonce byla zatčena pro podezření z finančních machinací s Německem, zůstávala však nadále ve spojení s vrcholnými funkcionáři bolševiků, ale není vedena v seznamech aparátu.) Po „červencových dnech“ uveřejnila Ruskaja volja věrohodné materiály o utajené činnosti Parvuse a jeho blízkého kolegy Zurabova, který „nyní zaujímá v petrohradských kruzích přední funkci“; „aktivními spolupracovníky“ Parvusovými byli „rovněž pobývající nyní v Petrohradu pánové Binštok, Levin, Perazič a jiní“.²⁶ – Nebo: Samuil Zaks – Zinovjevův švagr ze sestřiny strany, vedoucí petrohradské filiálky Parvusovy pobočky, syn bohatého petrohradského továrníka, který bolševikům roku 1917 věnoval tiskárnu. – Nebo – také z Parvusovy družiny – Saul Pikker (Alexandr Martynov²⁵, s nímž kdysi jako s teoretikem veřejně polemizoval Lenin, a když se naskytla pro stranu vhodná chvíle, odešel Martynov do neznáma).

Ještě několik výrazných postav. Všeobecně je známa (z masových vražd na Krymu) Rozalija Zalkindová-Zemljačková, fúrie teroru, která byla vedle V. Zagorského, I. Zelenského a I. Pjatnického tajemnicí moskevského výboru bolševiků, a to v letech 1917 až 1920, dávno před Kaganovičem.²⁶ Nepřekvapuje, že „bylo hodně Židů v revolučních institucích Oděsy“, protože víme, že tam více než třetinu obyvatelstva tvořili Židé. Bylo přirozené, že tam zastávali různé funkce, tak V. Judovskij byl předsedou Vojenského revolučního výboru, pak předsedou „oděské rady lidových komisařů“, J. Gamarnik předsedou gubernského výboru strany.²⁷ Na Gamarnika pak čekal Kyjev, kde vykonával funkce předsede-

²⁵ S. J. Trubeckoj, *Minutěje*, Paříž, YMCA-Press 1989, s. 195–196. – Vserossijskaja Memuarnaja Bibliotěka (VMB), Serija: Naše nedavněje, sv. 10.

²⁶ „Russkaja volja“, 8. července 1917, večerní vyd., s. 4.

²⁷ *Bolševiki. Dokumenty po istorii bolševizma s 1903 po 1916 god byvsogo Moskovskogo Ochrannogo Otdělenija*, Sostavil M. A. Cjavlovskij s dopoln. spravkami A. M. Serebrennikova (dále *Bolševiki 1903–1916*), New York, Telex 1990, s. 318.

²⁸ KJE, sv. 5, s. 476.

²⁹ Tamtéž, sv. 6, s. 124.

dy gubernského výboru strany i výkonného výboru, poté dělal předsedu dálnovýchodního revolučního výboru a krajského výkonného výboru, tajemníka dálnovýchodního výboru strany, tajemníka ÚV Běloruska a konečně člena revoluční výkonné rady Běloruského vojenského okruhu²⁸. – Vycházející hvězda Lazar Kaganovič byl r. 1918 předsedou gubernského výboru strany. V srpnu až září začínají protokoly Nižněgorodského vojenského revolučního výboru o krutých teroristických akcích v gubernii slovy: „Kaganovič přítomen“, „Kaganovič přítomen“.²⁹ A bdí! – Nechtěně byla zveřejněna fotografie, kterou pak komentoval J. Larin: „Je to záběr na předsednictvo zasedání leningradského sovětu (Petrosovětu) po Říjnové revoluci. Naprostá většina členů předsednictva jsou – Židé.“³⁰

Komu by se chtělo vypočítávat všechna jména ve všech důležitých funkcích? Jen pro ilustraci připomeňme některá trochu podrobněji. – Tak Arkadij Rozen-golc: patřil mezi předáky Říjnového převratu v Moskvě, pak se stal členem revolučních vojenských rad různých armád a revoluční vojenské rady celé republiky, byl „blízký pomocník“ Trockého. Má za sebou dlouhou řadu funkcí: v lidovém komisariátu financí, v Dělnicko-rolnické inspekci (kontrolním a vyšetřovacím orgánu), sedm let byl lidovým komisařem zahraničního obchodu. – Semjon Nachimson: kolem Října byl komisařem věhlasných lotyšských střelců, krutý vojenský velitel Jaroslavelského vojenského okruhu (zabit při povstání v Jaroslavlí). – Samuil Cvilling: poté co porazil orenburského atamana Dutova, stanul v čele gubernského výkonného výboru v Orenburgu (brzy zabit). – Zorach Grinberg – komisař školství a umění v Severní komuně, odpůrce jazyka ivritu, pravá ruka Lunačarského. – Jevgenija Koganová (Kujbyševova manželka) – už r. 1917 tajemnice samarského gubernského výboru strany, 1918–1919 členka armádního revolučního tribunálu v Povolží, 1920 přeložena na městský výbor strany do Taškentu, od 1921 pracuje v Moskvě, ve třicátých letech až ve funkci tajemnice moskevského oblastního a moskevského městského výboru. – Kujbyševův tajemník Semjon Žukovskij – mihá se na politických odděleních na civilním úseku i v různých armádních svazcích ve vedoucích funkcích, je překládán tu na oddělení propagandy ÚV Turkestánu, tu jako náčelník politické správy Baltského loďstva (bolševici jsou se vším hned hotovi), tu na ÚV v Moskvě. – Bratři Běleňci – Abram Běleňkij je velitel Leninovy osobní stráže v posledních pěti letech Leninova života, Grigorij má funkce od obvodního výboru na Krasné Presni až po vedoucího agitpropu Kominterny, Jefim – na Vsesvazové radě národního hospodářství (VSNCH), Dělnicko-rolnické inspekci, lidovém komisariátu financí. – Dimanštejn – po židovském komisariátu a židovské sek-

²⁸ *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), 2., oprav. a dopln. vyd., Moskva 1994, sv. 1, s. 267.

²⁹ Nižněgorodskij partarchiv, f. 1, op. 1, d. 66, l. 5, 12 ad.

³⁰ J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR*, s. 258.

ci pracuje na ÚV Litvy a Běloruska, je také lidovým komisařem školství a osvěty v Turkestánu, vedoucím Hlavní správy politické osvěty (Glavpolitprosvet) Ukrajiny. – Nebo Samuil Filler, lékárenský uředník z Chersonské gubernie se povzněl do předsednictva moskevské Čeky a posléze do Dělnicko-rolnické inspekce. – Anatolij (Isaak) Koltun („dezertoval a brzy nato emigroval“, 1917 se navrátil) – je na vyšším místě v Ústřední kontrolní komisi VKS/b/ (Všesvazové komunistické strany bolševiků), na stranické práci v Kazachstánu, v Jaroslavlí, v Ivanovu a opět v Ústřední kontrolní komisi, pak u moskevského soudu – a náhle se stává ředitelem vědeckovýzkumného ústavu.³¹

Zvlášť výrazné je působení Židů v *potravinářských orgánech RSFSR* (Ruské federativní socialistické republiky), životně důležitém nervu té doby (válečného komunismu). Připomeňme si pouze klíčové funkce některých osob. – Moisej Frumkin je v letech 1918 až 1922 členem kolegia na lidovém komisariátu pro potravinářství RSFSR, o hladovém roku 1921 náměstkem lidového komisaře tamtéž, je též předsedou Glavproduktu (Hlavní správy potravinářského průmyslu), kde má jako vedoucího úřadu I. Rafailova. – Jakov Branderburgskij-Goldzinskij (1917 se navrátil z Paříže) ihned se ocitá v petrohradském zásobovacím výboru, 1918 v lidovém komisariátu zásobování potravinami, za občanské války mimořádný zmocněnec Celoruského výkonného výboru pro všeobecnou dodávkovou povinnost v několika guberniích. – Isaak Zelenskij – 1918 až 1920 působí v zásobovacím oddělení moskevského sovětu, dále je členem kolegia lidového komisariátu RSFSR pro zásobování potravinami, později v sekretariátu ÚV a tajemníkem středoasijského byra ÚV. – Semjon Voskov (1917 se navrátil z Ameriky, účastnil se říjnového převratu v Petrohradu) – 1918 komisař pro zásobování potravinami v rozsáhlé Severní oblasti. – Miron Vladimirov-Šejnfinkel – od října 1917 řídil petrohradskou zásobovací správu, pak kolegium lidového komisariátu zásobování RSFSR. 1921 lidový komisař zásobování Ukrajiny, dále lidový komisař zemědělství tamtéž. – Grigorij Zusmanovič – 1918 komisař pro zásobování armády na Ukrajině. – Moisej Kalmanovič – od konce 1917 komisař pro zásobování Západního frontu, 1919 až 1920 lidový komisař Běloruské SSR pro zásobování, pak Litevskoběloruské SSR a předseda zvláštní komise pro zásobování potravinami na Západním frontu (na kariérním vcholu je předsedou správy Státní banky SSSR).³²

Přednedávnm byly zveřejněny podrobnosti o tom, z jakého důvodu propuklo r. 1921 západosibiřské rolnické povstání (tzv. išimská vzpoura). Zásobovací komisař pro Tjumeňskou gubernii Idenbaum po drastickém výkupu r. 1920, kdy jej oblast od 1. ledna 1921 splnila na 102 %, vyhlásil další týden „konečného odvádění“ od 1. do 7. ledna, tedy na pravoslavný *předvánoční* týden. – Stejně jako v jiných újezdech dostal komisař v Išimu pro výkup direktivu: „Výkup musí být splněn bez ohledu na případné následky, až po konfiskování *veškerého obilí ve resnici* (kurziva – A. S.), i když ponecháte pěstitele na hladové normě.“ Idenbaumův osobní telegram požadoval „nejpřísnější jednání až po vyhlášení kon-

³¹ *Bolševiki 1903–1916*, s. 540; RJE, sv. 1, s. 100–101, 576, 427, 465–466; sv. 2, s. 51, 61, 521, 482; sv. 3, s. 506.

³² RJE, sv. 1, s. 160, 234, 250, 485, 502, 555; sv. 5, s. 260.

fiskace veškerého obilí ve vsi“. Při organizování zásobovacích oddílů byli s Indenbaumovým vědomím přijímáni bývalí kriminálníci, individua ze spodiny, kteří často neváhali rolníky surově zbít. Člen gubernského výboru Lotyš Matvej Lauris využil svého postavení k osobnímu obohacení a rozmaru. Když se svým oddílem dorazil do vsi, požadoval, aby mu místní dodali na noc jedenáctičet žen pro něho a jeho muže. Na X. sjezdu KSR/b/ tjumeňská delegace ohlásila, že „ty rolníky, kteří odmítli odevzdat, zahnali do jámy, zalili vodou a nechali zmraznout“.³³

O některých funkcionářích se veřejnost dovídala až po letech z nekrologů v *Izvěstijích*: „Zemřel na tuberkulózu s. Isaak Samojlovič Kizelštejn,“ delegát VI. sjezdu strany, člen „pětky“ pro přípravu Říjnového povstání v Moskvě; při přesídlení vlády do Moskvy „vykonal záslužnou práci jako zmocněnec kolegia VČK“, poté jako člen revoluční vojenské rady V. a XIV. armády, „vždy věrný bojovník strany a dělnické třídy“.³⁴ Avšak kolik takových „neznámých pracovníků“, zajisté příslušníků různých národů, se projevilo jako trapiči Ruska?

Vedle nezbytných revolučních přezdívek se židovští bolševici vyznačovali tím, že hromadili také pseudonymy nebo víceméně pozměněná příjmení. (Vizme nekrolog z roku 1928: zemřel starý bolševik Lev Michajlovič Michajlov, v závorkách: od r. 1906 znám ve straně jako Politikus – také přízvisko, své vlastní příjmení Jelinson si odnesl do hrobu.)³⁵ Co ponouklo Arona Rufeleviče dát si ukrajinské příjmení Taratuta? Styděl se za své příjmení Josif Aronovič Taršis, nebo se chtěl utvrdit v důležitosti, když si říkal Pjatnickij? Měli stejné pohnutky Židé Gončarov nebo Vasilenko? A nepovažovaly je jejich vlastní rodiny za zrádce? Nebo třeba jenom za zbabělce?

Zůstaly živé zážitky. I. F. Naživin píše ze svých časných sovětských dojmů: v Kremlu, ve vedení kanceláře rady lidových komisařů, „všude je nepředstavitelný nepořádek a zmatky. Všude jsou samí Lotyši, Lotyši, Lotyši, Židé, Židé, Židé. Nikdy jsem nebyl antisemita, ale tady jejich množství bilo do očí, a samí zelenáči.“³⁶

Dokonce i svobodomyšlný a snašelnivý spisovatel Vladimír Korolenko, který se Židy cítí a trpí pro pogromy proti nim, si na jaře 1919 zaznamená do svého deníku: „Mezi bolševiky je mnoho Židů a Židovek. A vyznačují se bezmeznou netaktností a sebevědomím, které člověka zaráží a dráždí.“ „Bolševismus se na Ukrajině již přežil. ‚Komuna‘ všude vzbuzuje nenávisť. Židovské fyziognomie míhající se mezi bolševickými funkcionáři (zvláště v Čece) rozněcují tradiční a velmi živé judeofobské instinkty.“³⁷

³³ „Zemlja sibirskaja, dalnevostočnaja“, Omsk 1993, č. 5–6 (květen–červen), s. 35–37.

³⁴ „Izvěstija“, 7. dubna 1931, s. 2.

³⁵ Tamtéž, 6. března 1928, s. 5; RJE, sv. 2, s. 295–296.

³⁶ Iv. Naživin, *Zapiski o revoljucii*, Vídeň 1921, s. 93.

³⁷ P. I. Nėgretov, *I. G. Korolenko – letopis žizni i tvorčestva. 1917–1921*, za red. A. V. Chrabrovickogo, Moskva, kniha 1990, s. 97, 106.

Převaha Židů se v prvních letech bolševické vlády projevovala zdaleka nejen v horních patrech strany a státních úřadů, ale ještě výrazněji a pro obyvatelstvo citlivější byla v terénu, v guberniích a újezdech, mezi středními a nižšími středními vrstvami. Právě tam se usídlila spousta bezejmenných „stávkokazů“, která se vyhnula na pomoc dotud křehké bolševické moci, upevnila ji a zachránila. V Knize o ruském Židovstvu čteme: „Nelze se nezmínit o početných Židech bolševicích pracujících na místech jako druhořadí agenti diktatury a působících obyvatelstvu nespočetná příkoří“ s dodatkem „a to i židovskému“.⁵⁸

Z takového nadměrného působení Židů mezi bolševiky v těch hrozných dnech a měsících nutně vyplývaly nejhorší důsledky. Projevilo se to i na zavraždění carské rodiny, o kterém teď všichni uvažují a mluví a u něhož už Rusové účast Židů se sebetřýznivou zlomyslností zveličují. Tak tomu je vždycky: ti dynamičtější mezi Židy (a je jich spousta) se museli objevit na nejdůležitějších místech činů a zhusta ve vedoucím postavení. Bylo tomu tak i v případě zavraždění carské rodiny – ve složení strážce (a zároveň popravčích) byli Lotyšši, Rusové, Maďaři a dvě osudové role tam sehráli Židé Šaja-Filipp Gološčokin a Jakov Jurovskij (pokřtěný).

Klíč k řešení byl v Leninových rukou. Odhodlat se k té vraždě mohl (přesto, jak křehká byla jeho vláda), když si správně uvědomil, že může očekávat naprostou lhostejnost spojenců Ruska (bratranec na britském trůnu zjara 1917 odmítl poskytnout Mikulášovi azyl) a osudovou slabost konzervativních vrstev v Rusku.

Gološčokin vypovězený 1912 na čtyři roky do Tobolské gubernie a 1917 pak na Ural se blízce seznámil se Sverdlovem (ostatně v r. 1918 si už tykali, jak zaznamenala telegrafická jednání Jekatěrinburgu s Moskvou). R. 1912 se Gološčokin (také spolu se Sverdlovem) stal členem ÚV bolševické strany a po Říjnovém převratu tajemníkem permského a jekatěrinburského gubernského výboru a poté uralského oblastního výboru strany, to jest nejvyšším pánem na celém Uralsku.⁵⁹

Záměr zabít carskou rodinu dozrál v Leninově hlavě a v hlavách jeho nejbližších spolupracovníků a zvlášť o tom uvažovali uralští vládcové Gološčokin a Běloborodov (tento jako předseda Uralského sovětu). Jak se ukázalo, Gološčokin začátkem července 1918 jel se svým návrhem do Kremlu, aby nadřízené orgány přesvědčil, že by bylo nevýhodné, kdyby carská rodina „uprchla“, přijatelnější verze má být veřejně prohlášena poprava. Lenina nebylo třeba přesvědčovat – „zničit“, o tom nepochyboval, jen se obával, jak bude reagovat obyvatelstvo v Rusku a Západ. Než rýsovaly se již příznaky, že to v klidu projde.

⁵⁸ G. Aronson, *Jevrejskaja obščestvennost' v Rossii v 1917-1918 gg.*, in KRJ-2, 1968, s. 16.

⁵⁹ *Bolševiki 1903-1916*, s. 283-284.

(Řešení by navíc záleželo na Trockém, Kameněvovi, Zinovjevovi a Bucharinovi, avšak nebyli tehdy právě v Moskvě, a jak je známe, neměli by proč namítat, až na Kameněva. O Trockém se ví, že událost s lhostejným klidem schválil. V roce 1935 píše do svého deníku, že přijel do Moskvy a během rozhovoru se Sverdlova „mimořádně zeptal: „Jo, a kde je car?“ a ten odpověděl: „Samozřejmě zastřelen.“ – „A co rodina?“ – „Spolu s ním.“ – „Všichni?“ zeptal se, patrně mírně překvapen. „Všichni,“ odpověděl Sverdlov. „A co?“ Zřejmě čekal, jak zareagují. Nic jsem mu neodpověděl. „A kdo to rozhodl?“ zeptal jsem se. „My tady...“ Udělal jsem nad tím kříž a dál už jsem se na nic neptal. V podstatě to bylo nejen účelné, ale také nutné řešení. Poprava carské rodiny byla nutná nejen prostě proto, abychom nepříteli zastrašili a vyděsili, abychom mu vzali jeho naději, ale také proto, abychom povzbudili vlastní řady a ukázali, že ustupovat není kam, že máme před sebou úplné vítězství, anebo úplnou porážku.“⁴⁰)

M. Chejfec zkoumá, kdo mohl být na této závěrečné Leninově poradě. Zjistě Sverdlov, Dzeržinskij, není vyloučeno, že Petrovskij a Vladimírskij (NKVD), Stučka (LK spravedlnosti) a možná V. Šmidt. A to byl tribunál pro cara. Š. Gološčokin se 12. července vrátil do Jekatěrinburgu a čekal na poslední signál z Moskvy. Nato Sverdlov sdělil do Jekatěrinburgu Leninovo konečné rozhodnutí. A Jakov Jurovskij, syn kriminálního odsouzeného na Sibiř, kde se ten miláček narodil, byl v červenci 1918 jmenován komandantem Ipatjevova domu, uvažoval tedy o akci a zorganizoval průběh vraždy (provede skupina Maďarů a Rusů, včetně Pavla Medveděva a Petra Jermakova) i utajení mrtvol.⁴¹ (Oblastní zásobovací komisař P. L. Vojkov vypomohl několika sudy benzínu a kyseliny sírové ke zničení mrtvol.)

Jak za sebou následovaly výstřely ve sklepení Ipatjevova domu, jak je dobýjeli, či výstřely byly rozhodné, to už se mohli navzájem dohadovat katani. Později „Jurovskij hystericky stavěl na odív svou zásluhu: „Jednou ranou z koltu jsem zabil Mikuláše.“ Pocta neminula ani Jermakova – „soudruh mauzer“.⁴²

Gološčokin po slávě nebažil, dostala se Běloborodovovi. Ve dvacátých letech všichni věděli, že on je hlavní vrah cara. Pyšnil se tím ještě na tribuně jakési stranické konference v Rostovu na Donu r. 1936 – rovnou z tribuny. (Za pouhý rok nato bude sám zastřelen.) Totéž stihlo r. 1941 Gološčokina. Kdežto Jurovskij, který po tom vraždění odjel do Moskvy

⁴⁰ Lev Trockij, *Dněvníky i pisma*, New York, Eremitage 1986, s. 101.

⁴¹ Michail Chejfec, *Careubijstvo v 1918 godu*, Knigotovariščestvo Moskva – Ijerusalim 1991, s. 246–247, 258, 268–271.

⁴² Tamtéž, s. 355.

a rok „pracoval“ v nejbližším okolí Dzeržinského, tedy zase na représích, zemřel přirozenou smrtí.¹³

Ve všech událostech revoluce se odrážela problematika národnostní otázky. Tak účast nebo spolučast na zavraždění významného politika P. A. Stolypina se dotkla ruských národních citů. Ale co vražda na carově bratru velkoknížeti Michailu Alexandrovičovi, a kdo byli vrazi? – Andrej Markov, Gavriil Mjasnikov, Nikolaj Žužgov a Ivan Kolpaščikov, zřejmě všichni Rusové.

Každý člověk má uvažovat, zda vrhá na svůj národ paprsek dobra, nebo jej špiní černým zlem.

To byli katani revoluce. Ale co její oběti? Většinou postřelené, utopené s vlečnými loděmi, rukojmí, zajatci, důstojníci, byli to Rusové, šlechtici, kněží, většinou Rusové, zemci, opět Rusové, a rolníci pochytaní po lesích, Rusové, kteří nechtěli jít do Rudé armády. A ona vysoce duchovní ruská protiantisemitská inteligence, i ona nyní objevila svá sklepení a smrtelný osud. Kdyby bylo možné dnes předložit jmenné seznamy postřelených a utopených v prvních letech sovětské vlády, počínajíc zářím 1918, a uspořádat je do statistických tabulek, byli bychom ohromeni, nakolik by se v nich ukázalo, že revoluce neprojevila v tomto ohledu svůj internacionalismus, nakolik byla protislovanská. (Připomeňme si ostatně vidiny Marxovy a Engelsovy.)

Právě to zanechalo drastický cejch na tváři revoluce, na tom, co definuje revoluci ponejvíce – *koho* vraždila, nenávratně, nenapravitelně unášejíc mrtvé z této špinavé revoluce, z této odsouzené země, z tohoto zpustlého národa.

Nutno říci, že Lenin v těchto měsících nepouštěl ze zřetele napětí vznikající kolem židovského problému. Už v dubnu 1918 publikovala „rada lidových komisařů Moskvy a Moskevské oblasti“ jakoby jen pro svou oblast, avšak přece jen v *Izvěstijích*¹⁴, oběžník sovětlům „o otázce antisemitské pogromové agitace“, o „vyskytujících se faktech protižidovského pogromu v některých městech Moskevské oblasti“ (ani jedno město neuvedeno). Musí se konat „zvláštní zasedání sovětlů věnovaná židovské otázce a boji proti antisemitismu“, a „mítinky a přednášky“ s agitační kampaní. Kdo je však hlavní viník, koho potříť? No samozřejmě pravoslavné duchovní. Bod první vyžaduje: „Vážně se zaměřit na černosotněnskou antisemitskou agitaci duchovenstva, podniknout co nejrozhodnější opatření v boji proti kontrarevoluční činnosti a agitaci duchovenstva“ (zatím nedešifrováno, jaká opatření, ale vždyť my víme

¹³ Tamtéž, s. 246, 278–280.

¹⁴ „Izvěstija“, 28. dubna 1918, s. 4.

jaká!). Vedle toho bod druhý: „Není třeba vytvořit zvláštní židovskou bojovou organizaci.“ (Diskutovala se tedy židovská garda.) Bod čtvrtý ukládal komisariátu pro židovské záležitosti a komisariátu vojenství „prevenci v boji s protižidovskými pogromy“.

Během bouřlivého r. 1918 Lenin namluvil na gramofonové desky „zvláštní projev o antisemitismu a o Židech“. To „prokletá carská monarchie“ poštlala „nevzdělané dělníky a rolníky na Židy. Carská policie v součinnosti se statkáři a kapitalisty organizovala protižidovské pogromy. Nepřátelství vůči Židům se pevně udržuje pouze tam, kde otrokářství statkářů a kapitalistů udržovalo dělníky a rolníky v zoufalé nevzdělanosti... Mezi Židy jsou dělníci, pracující a je jich většina. Ti jsou naši bratři, stejně jako my utiskovaní kapitálem, naši soudruzi v boji o socialismus... Hanba prokletému carismu... Hanba tomu, kdo rozsévá nepřátelství k Židům...“ – „Gramofonové desky s tímto projevem se tehdy agitačním vlakem rozvážely po frontě, po městech a po vesnicích. Tam gramofony reprodukovaly projev v klubovnách, na veřejných shromážděních, na schůzích. Rudí vojáci, dělníci a rolníci vyslechli slova svého vůdce a začali chápat, oč jde.“⁴⁵ Vytištěn však tento projev nebyl (nikoli náhodou), až v r. 1926 (v knize Agurského staršího).

A 27. července 1918 (hned po popravě carské rodiny) vydala RLK zvláštní zákon o antisemitismu: „Rada lidových komisařů prohlašuje, že antisemitské hnutí znamená nebezpečí pro věc dělnické a rolnické revoluce.“ A na závěr (podle svědectví Lunačarského Lenin vlastnoručně připsal): „Sovnarkom (RLK) zavazuje všechny sověty učinit rozhodná opatření k tomu, aby antisemitské hnutí bylo vykořeněno. Pogromisty a ty, kdo provádějí pogromovou agitaci, je třeba postavit mimo zákon.“ Podepsán Vl. Uľjanov (Lenin).⁴⁶

Pokud někdo v měsících rudého teroru nepochopil ta dvě slova mimo zákon, pak deset let poté je komunistický aktivista, jednu dobu také člen vlády, dokonce tvůrce válečného komunismu, ano, týž Larin, vysvětluje: „Postavit aktivní antisemity ‚mimo zákon‘ znamená zastřelit je.“⁴⁷

Připomeňme si navíc, že se Leninova proslulá odpověď Dimanštejnovi z r. 1919 týkala takovéto záležitosti: Dimanštejn „chtěl u Lenina dosáhnout, aby se přestal šířit“ leták Gorkého „obsahující takové vychvalování Židů, které by mohlo vytvořit ‚dojem, že se revoluce drží na Židech, zvláště na jejich středňáckém živlu.““ Jak jsme už četli, Lenin

⁴⁵ J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR*, s. 7–8 (s odkazem na: S. Agurskij, *Jevrejskij rabo-čij v kommunističeskom dviženii*, Minsk, GIZ 1926, s. 155).

⁴⁶ „Izvestija“, 27. června 1918, s. 4.

⁴⁷ J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR*, s. 259.

namítl, že vzápětí po Říjnu právě Židé zmařili sabotáž státních úředníků a tím zachránili revoluci, a tedy „názor Gorkého na velký význam těchto žvlů... je zcela správný“.⁴⁸ – Nepochybuje také Židovská encyklopedie: „Lenin odmítl konfiskovat obsahově příliš prosemitskou proklamaci M. Gorkého O Židech vydanou za občanské války v masovém nákladu i přes obavy, že mohla posloužit jako trumf pro nepřátele revoluce.“⁴⁹

Pro bílou stranu také ovšem posloužila – jako hodnověrné spojení obrazů Židovstva a bolševismu.

To, jak vůdcové necitlivě, překvapivě krátkozrace přehlíželi pocity rostoucí mezi lidmi, se projevilo také ve spoluúčasti Židů na pronásledování pravoslavného duchovenstva – právě v létě 1918 přišel bolševický útok na pravoslavné chrámy ve středním Rusku a zvláště v Moskevské oblasti (tehdy oblast zahrnovala několik gubernií), který zastavila až vlna farních vzpour.

Už v prosinci 1917 dělníci, kteří pracovali na Kronštadtské pevnosti, to nevydrželi a protestovali. Jejich rezoluci uveřejnily noviny Kronštadtskije izvěstija: „My dělníci jsme na svém shromáždění dnes (28. prosince) projednali jmenování pravoslavných duchovních do policejní služby, a domníváme se, že tam není výkonným výborem sovětu dělnických a vojenských zástupců jmenován ani jeden židovský rabín, mohamedánský mulla, římskokatolický kněz nebo německý pastor, jen samí pravoslavní duchovní. Je zřejmé, že výkonný výbor tvoří výhradně bezvěrci...“⁵⁰ (Poznamenejme na okraj, že i na tomto pevnostním ostrově v dobách „vězení národů“ působily svatostánky všech vyznání.)

Až do bolševického listu Pravdy se dostala (pod ironizujícím titulkem „Bijte Židy!“) výzva dělníků z Archangelska „uvědomělým ruským dělníkům a rolníkům“: všude „jsou haněny, špiněny, olupovány... jen ruské pravoslavné cerkve, ne však židovské synagogy... smrt hladem a z nemocí si odnáší statisíce nevinných ruských životů“, zatímco „Žid hladem a nemocemi neumírá“.⁵¹ (V létě 1918 také proběhl soudní případ o antisemitismu v chrámu Vasila Blaženého...)

Židovští aktivisté se nejnerozumnějším způsobem zapojovali do celobolševické důrazné zuřivosti v pronásledování pravoslaví (na rozdíl od vztahu k jiným církvím), v pronásledování duchovních, v znevažo-

⁴⁸ N. Lenin, *O jevrejskom voprose v Rossii*, Moskva, Proletarij 1924, s. 17–18.

⁴⁹ KJE, sv. 4, s. 766.

⁵⁰ „Cerkovnyje vedomosti“, Petrohrad, 1918, č. 1 (5. ledna), s. 38.

⁵¹ A. Meňšoj, „Bej Židov!“, in „Pravda“, 5. července 1919, s. 1.

⁵² *Sledstvennoje delo Patriarcha Tichona*, Sb. dokumentov po mat'erialam Centralnogo archiva FSB RF, Moskva 2000, dok. č. 58, s. 600–604.

vání Kristova významu v tisku. Vynasnažili se i ruští pisálkové jako básník Děmjan Bědnyj (Jefim Pridvorov), a nejen on. Židé však měli v tomto ohledu zůstat opodál.

Devátého srpna 1920 napsal patriarcha Tichon list předsedovi R.I.K. Uljanovovi-Leninovi (s kopií pro předsedu Celoruského výkonného výboru sovětů Kalinina), v němž žádá, aby byl z resortu církevních záležitostí odvolán vyšetřovatel Špicberg, „který měl na starosti rozvodové případy“ a poté záležitosti přicházející z lidového komisariátu spravedlnosti, jenž kontroloval případ s porušováním „ostatků svatých, přičemž se otvíraly schrány a hrobky s ostatky, jež pravoslavná církev měla za svátosti“. S odkazem na Ústavu RSFSR patriarcha požaduje, aby byl vyšetřovatel Špicberg „při příštím hodnocení (jeho) ‚činnosti‘ zbaven této funkce, protože koná vyšetřování a výslechy s použitím násilí, což se jasně prokázalo v minulých procesech... a konečně jako muže, který veřejně uráží náboženské vyznání, otevřeně zesměšňuje konání náboženských obřadů, v tisku v předmluvě ke knize Náboženský vřed (1919) nazývá Ježíše Krista hroznými jmény.“

List byl předán do malého sovnařkomu, kde se projednával na zasedání 2. září 1920, referoval – sám Špicberg. Pak následovala odpověď: „Stížnosti občana (patriarchy Tichona) se nevyhovuje.“⁵³ Jenže Kalinina to zarazilo a tajně a lísavě napsal Krasikovovi na lidový komisariát spravedlnosti. Domnívá se, že je vskutku nutné, „uvážíme-li hledisko prakticky politické... vystřídat s. Špicberga někým jiným“, protože „obecenstvo u soudu bude zřejmě ve své většině pravoslavné“, a tak zbavíme „duchovní kruhy hlavního argumentu pro národní odvetu“.⁵⁴

A co odstranění svatých ostatků? Čím si mohly masy věřících vysvětlit takové veřejné a vyzývavé hanobení jejich víry? „Copak by si tohle pravoslavní Rusové dovolili,“ říkalo se po Rusku. „To všechno natropili Židi. Ti se nerozpakují, Krista taky ukřižovali.“⁵⁵ – Cožpak za to nezodpovídají úřední místa, která bez skrupulí předkládají veřejnosti takovou podívanou?

Filozof Sergej Bulgakov, který bedlivě sledoval osudy pravoslaví za bolševiků, r. 1941 napsal: Pronásledování křesťanství v SSSR „překona-lo svou krutostí a rozsahem všechna předchozí, jaká kdy dějiny znaly. Nelze je zajisté cele připisovat na vrub Židovstvu, ale nelze tu jeho vliv ani podceňovat.“⁵⁶ – „V bolševismu se projevila především *volní* síla

⁵³ GARF, f. 150, inv. 4, arch. j. 94, s. 1 – Protokol zasedání malého sovnařkomu z 2. září 1920, č. 546.

⁵⁴ Tamtéž, f. 1255, inv. 56, d. 26, s. 43.

⁵⁵ S. S. Maslov, *Rossija posle četyrjoch let revolucii*, d. 2, s. 45.

⁵⁶ Sergej Bulgakov, *Christianstvo i jevrejskij vopros*, Paříž, YMCA-Press 1991, s. 76.

a energie Židů.“ – „Židovský podíl účasti na ruském bolševismu je pohříchu nesmírně značný. A znamená především *hřích Židovstva na svatém Izraeli...* A nikoli ‚svatý Izrael‘, nýbrž volní Židovstvo se v dušení ruského národa projevovalo v bolševismu jako mocenská síla.“ – „Pro následování křesťanstva tu sice vyplývalo z ideologického a praktického programu bolševismu všeobecně, bez národnostního ohledu, ale přirozeně nacházelo největší uplatnění v židovských ‚komisařích‘ nezabožství,“ jako když Gubelman-Jaroslavskij stanul v čele Svazu militantních bezvěrců – „před zraky celého ruského pravoslavného lidu je to drzý výpad proti náboženství“.⁵⁷

Rovněž bylo zřejmou drzostí přejmenovávat města a obce. To v podstatě není židovský zvyk, ale celosovětský. Mohli bychom snad tvrdit, že obyvatelé Gatčiny necítili žádnou nacionální pachuč, když se jejich město přejmenovalo na Trock? Nebo Pavlovsk na Sluck, když se z Palácového náměstí stalo Urického, z Isaakijevského – Vorovského, z Litějného prospektu se stal Volodarského, z Vladimírského Nachimsonův, z Admiralitního nábřeží – Rošalovo, z Tauridské ulice Sluckého, když byla kouzelná Michajlovská pojmenována podle průměrného výtvarníka Isaaka Brodského.

Tak jsme se do toho zabrali. Až se člověku zamotá hlava. V ruských prostorech to nemá konce. Jelizavetgrad se stal Zinovjevskem, a tak dále. Město, kde byl zabit car, se na počest jeho vraha stalo Sverdlovskem.

Je zřejmé, že představa o národní *odvetě* ze strany židovských bolševiků se v ruském povědomí rozšířila už v roce 1920, když se kuriozně dostala dokonce mezi dokumenty sovětské vlády (varující Kalininův argument).

Zajisté bylo správné Pasmanikovo dementi: „Zlí nebo tupí lidé si všechno vysvětlí velice jednoduše: židovský kahal si umanol ovládnout Rusko, nebo mstiví Židé si vypořádávají účty s Ruskem za minulé ústrky, kterých se jim v této zemi dostalo.“⁵⁸ Samosebou tak nelze vysvětlit vítězství a vládu bolševiků. – Jestliže však pogrom 1905 vězí v paměti tvé rodiny dál a jestliže v roce 1915 tvé soukmenovce vyháněli ze západních gubernií nagajkami, pak se za nějaká tři čtyři léta leckdo mohl za nagajku pomstít revolverem. Nehádejme, jako měrou mohli židovští komunisté odplácet Rusku, ničit a rozkouskovávat právě všechno ruské, popírat však takový pocit zcela znamenalo by odmítat jakoukoli spojitost židovského nerovnopráví za cara a účasti Židů v bolševismu. Spojitost, jež se stále vrací.

⁵⁷ Tamtéž, s. 98, 121, 124

⁵⁸ D. S. Pasmanik, *Ruskaja revolucija i jevrejstvo*, s. 156.

Když I. M. Bikerman stál „před skutečností takové neúměrné účasti Židů na barbarském boření“ a zřejmě v odpověď těm, kdo Židům uznávali právo na pomstu za dřívější pronásledování, toto právo odmítl. „Odpovědnost našich soukmenovců za bořivé snahy se přenáší na stát, který útlakem a pronásledováním Židy donucoval přiklonit se k revoluci.“ Nikoli, říká Bikerman: „Právě tím, jak kdo reaguje na zlo, jež ho utiskuje, odlišuje se jeden člověk od druhého člověka, jeden lidský kolektiv od druhého lidského kolektivu.“⁵⁹

Když se týž badatel ohlíží r. 1939 na historické osudy Židovstva, říká vstřícně valícím se mračnům dalšího období: „Výrazná odlišnost Židů od okolního světa tkvěla v tom, že Židé mohli být jen kovadlinou, a nikdy kladivem.“⁶⁰

Nehodlám hodnotit světové historické osudy, netroufám si diskutovat v takovém rozsahu a tak přesně, i kdyby byla situace po celé dějiny obdobná, avšak tvrdím, že od roku devatenáctistého osmnáctého a dalších zhruba patnáct let byli v Rusku Židé, kteří se přidali k revoluci, ve značném počtu *rovněž kladivem*.

A tu se ozývá v souladu s námi Boris Pasternak v Doktoru Živagovi, sice až po 2. světové válce a velké katastrofě Židů, s veškerým dopadem, se všemi změnami ve světonázoru, ale přece román hovoří právě o letech naší revoluce, autor píše o té „ostýchavé a obětavé izolovanosti způsobující jen útrapy“. A pak je tu ještě „jejich (Židů) slabost a neschopnost odrážet údery“.

Nicméně jsme se dívali na jednu a touž zem – v různém období, ale přece jsme zde žili ve dvacátých a třicátých letech. Současník té doby by měl strnout hrůzou: Pasternak nezpozoroval (věřím, že nezpozoroval), co se dělo? – Vždyť jeho rodiče, otec výtvarník, matka klavíristka, patřili k vysoce kulturnímu okruhu Židů, okruhu, který žil společným životem s ruskou inteligencí, on sám už vyrůstal v bohaté tradici, Rusku se věnovali bratři Rubiňštojnovi, úžasný výtvarník Levitan, vzdělaný historik umění M. O. Geršenzon, filozofové Frank nebo Šestov. Zřejmě celá ta kulturní orientace, ta nerozlučná služba i vlastní život připadaly Pasternakovi jako *norma* a hrozné odchylky od ní prostě minuly jeho zorné pole.

Ale to vše se dotýkalo tisíců jiných. Opět Bikerman jako svědek doby: „Účast Židů v bolševickém běsnění, která příliš bije do očí, k nám pouťá pozornost Rusů a pozornost celého světa.“⁶¹

⁵⁹ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 25.

⁶⁰ Týž, *K samopoznání jevreja: Čem my byli, čem my stali, čem my dolžny byt*, Paříž 1959, s. 42.

⁶¹ Týž, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 14–15.

Nikoli, Židé nebyli hlavní hybnou silou Říjnového převratu. Ba co víc, ruské Židovstvo, které získalo plnou svobodu, a to právě v Únoru, jej nepotřebovalo. Jakmile však převrat proběhl, aktivní sekularizovaná židovská mládež snadno a rychle přeskočila z koně na koně a s nemenší jistotou se hnala vpřed spolu s bolševickým tryskem.

Samozřejmě, že je k tomu nevedli židovští učitelé melamedové. Avšak rozváží mezi Židy včas nerozpoznali hrdlořezy. Tak se *odrodila* téměř celá jedna generace. A pádila kupředu.

Když G. Landau hledal *motivy* tohoto dynamického přeběhnutí židovské mládeže k novým vítězům, došel k takovýmto závěrům: „Působilo popuzení proti starému světu a jím uměle vyvolané odcizení od celoruské státnosti a dotavadního způsobu života, působil též svérázný racionalismus Židům často tak vlastní,“ a „volní tlak, u nicotných povah přecházející v prohnanost a opovážlivost.“⁶²

Nacházíme však i omlouvající vysvětlení: „Materiální podmínky po bolševickém převratu vytvořily stav, který Židy donutil jít s bolševiky.“⁶³ Takový výklad je dost rozšířený: „42 % židovského obyvatelstva v Rusku se živilo obchodem,“ pak o něj přišli, octli se v bezvýchodné situaci a neměli kam jít. „Aby nezemřeli hladu, musili se dát do služeb vlády a často nepohrdli jakoukoli prací,“ dokonce vedoucím místem v administrativě, musili nastoupit do sovětského aparátu, kde „byl počet židovských úředníků značný už od Říjnové revoluce“.⁶⁴

Že neměli jiné *východisko*? Měly snad východisko ty desetitisíce ruských úředníků, které odmítly sloužit bolševismu? Zemřít hladu? Z čeho žili měšťtí Nežidé? A pak tu byla pomoc (Joint, ORT) a podobné zásobování od štědrých Židů ze Západu. Jít sloužit do Čeky nikdy není *jediné* východisko. Existuje přinejmenším ještě jedno – nejt a vydržet.

A výsledek byl takový, uzavírá Pasmanik, že „se bolševismus stal pro hladovějící Židy stejným *řemeslem* jako dříve krejčovství, makléřství nebo lékárnictví“.⁶⁵

Je-li tomu tak, zeptejme se, zda lze s dobrým svědomím i po sedmdesáti letech říci: Těm, kdo „nechtěli emigrovat do Spojených států, aby se stali Američany, a nechtěli emigrovat do Palestiny, aby zůstali Židy, zbývá *jediné* východisko, totiž komunismus“.⁶⁶ Opět *jediné* východisko.

Toto tvrdit znamená ignorovat vlastní historickou odpovědnost...

⁶² G. A. Landau. *Revolucionnyje idej v jevrejskoj obščestvennosti*, in *Rij*, s. 117.

⁶³ D. S. Pasmanik. *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 156.

⁶⁴ D. Šub. *Jevrei v ruskoj revolucii*, in *JM-2*, s. 145.

⁶⁵ D. S. Pasmanik. *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 157.

⁶⁶ Š. Avineri. *Lozraščeniye v istoriju*, in „22“, 1990, č. 75, s. 112.

Podstatněji, závažněji zní: „Národ, který vytrpěl takové perzekuce“ během celého historického vývoje, „musil se stát nositelem revoluční internacionalistické doktríny socialismu“, neboť „ta dávala svým adeptům – Židům výhled, že přestanou být vydědění“, i v této zemi, ne v „iluzorní Palestině praotců“. A dále – „Již během občanské války a hned po ní nezřídka mnoho sociálních prázdnot vzniklých po revoluci zaplnili konkurenceschopnější, než byli pracovníci, kteří vyšli z mas původního obyvatelstva. Zároveň... se v převážné většině odcizili své národní a duchovní tradici“, načež „kdkoli z asimilantů, zvláště v době jejich masového výskytu již v první generaci zakořenil v poměrně povrchové vrstvě, která pro ně byla nová.“⁶⁷

Přece však se zeptejme, jak se mohlo stát, že se „staleté tradice této starobylé kultury ukázaly bezmocné proti zaujetí barbarskými revolučními hesly bolševismu“?⁶⁸ Když se „nad Ruskem... udál spolu s revolucí socialismus... – tehdy nejen tito Židé v celém svém množství a s veškerou svou energií jako první podlehli rozkladu. Tehdy ostatní Židovstvo zůstalo bez stmelující ideje, v rozpačitých sympatiích k nastávajícímu a s rozpačitou bezmocností vzhledem k jeho výsledkům“.⁶⁹ Jak se mohlo stát, že „značné vrstvy Židovstva s nadšením neodpuštělným pro národ vytrpěví tisíciletá zklamání přivítaly revoluci“? Jak se mohlo stát, že se racionalistický „střízlivý židovský národ opil revoluční frazeologií“?⁷⁰

Pasmanik si připomíná (1924) také „ty Židy, kteří hlasitě vyhlašovali genetické spojení bolševismu a judaismu, kteří se hlasitě chlubili rozsáhlými synpatiemi židovských mas ke komisaroděržaví“.⁷¹ Pravda, Pasmanik sám uvedl „body, podle nichž jsou si judaismus a bolševismus na první pohled vskutku celkem blízké... *pozemské štěstí a sociální spravedlnost*... Judaismus jako první přišel s těmito dvěma ušlechtilými zásadami.“⁷²

Obsažný výklad tohoto problému najdeme v anglickém listu Židovská kronika v ještě bouřlivém r. 1919. Stálý dopisovatel těchto novin jakýsi Mentor tu píše, že je nerozumné, tvrdí-li Židé, že je k bolševismu nevíže žádná spojitost. Tak americký rabín dr. Juda Magnes bolševiky podpořil, tedy neměl za to, že by bolševismus byl jev neslučitelný s judaismem.⁷³ – Týden poté se týž vyjádřil, že celkem vzato je bolševismus velké zlo, ale paradoxně zároveň naděje lidstva. Francouzská revoluce

⁶⁷ D. Šturman, *O nacionalnych fobijach*, in „22“, 1989, č. 68, s. 149-150.

⁶⁸ I. O. Levin, *Jevrei v revolucii*, in RiJ, s. 127.

⁶⁹ G. A. Landau, *Revolucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti*, in RiJ, s. 109.

⁷⁰ D. O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii russkogo jevreja*, in RiJ, s. 145, 146.

⁷¹ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja*, in RiJ, s. 225.

⁷² Týž, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 129.

⁷³ „The Jewish Chronicle“, 28. března 1919, s. 10.

těž byla krvavá, ale přesto ji historie ospravedlňuje. Žid je svou povahou idealista, a proto je nejen přirozené, ale naopak logické, že se vydal za sliby bolševiků. „Pozoruhodná je sama skutečnost bolševismu, pozoruhodný je fakt, že se mnozí Židé stali bolševiky, že se ideály bolševismu v mnoha bodech shodují s nejvyššími ideály judaismu, ideály, které se zčásti staly základem pro učení zakladatele křesťanství. To všechno musí myslící Žid důkladně promyslet. Lehkovážný je člověk, který v bolševismu vidí pouze odrazující aspekty...“⁷¹

Jenže judaismus je přece především představa jediného velkého Boha, a alespoň z tohoto důvodu je s bezvěreckým bolševismem neslučitelný.

Bikerman stále rozvažuje, stále hledá motivy tak hojného zapojení Židů do bolševického počínání: „Když vidíme takovéto skutečnosti, mohli bychom si nad budoucností našeho lidu zoufat, kdybychom nevěděli, že... nejhorší ze všech epidemií je slovní nákaza. Proč se židovské vědomí stalo tak vnímavým k této infekci, o tom bychom museli vyprávět příliš dlouho.“ Příčina „tkví nejen v okolnostech včerejška“, ale i „v prastarých představách, které Žida činí predisponovaným k chorobám povrchní a zkázonosné ideologie“.⁷⁵

Sergej Bulgakov navazuje: „Duchovní podoba Židovstva mezi ruskou většinou nevyjadřuje obraz Izraele. To v Izraeli samém je obsažen stav děsné duchovní krize navíc doprovázené zdivočením.“⁷⁶

Pokud jde o argument o dříve vytrpěném útisku jako důvodu, proč se ruští Židé přemetli k bolševikům, je třeba poukázat na další dva komunistické převraty, téměř synchronní s leninským, totiž na převrat bavorský a maďarský. V Levinovi čteme: „Počet Židů působících v bolševickém režimu v těchto dvou zemích je nezměrný. V Bavorsku... mezi komisaři vidíme Židy Leviného, Levina, Axelroda, anarchistického ideologa Landauera, Ernsta Tollera.“ – „Počet Židů v řídicí činnosti v Maďarsku dosahoval až 95 % z veškerého počtu těchto funkcionářů... Přitom právní postavení Židů v Maďarsku bylo skvělé, žádné omezování práv tam už dávno neměli, naopak zde zaujímal v kulturních a ekonomických vztazích postavení, kdy antisemité už mohli mluvit o převaze Židů.“⁷⁷ K tomu lze připojit poznámku významného dnešního židovského publicisty v USA, že i němečtí Židé „prosperovali a dosahovali vysokých hodnotí“.⁷⁸ Ani zde je k revolučnosti nedohánělo žádné proná-

⁷¹ Mentor, *Peace, War -- and Bolshevism*, in „The Jewish Chronicle“, 4. dubna 1919, s. 7.

⁷² I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 54.

⁷³ Sergej Bulgakov, *Christianstvo i jevrejskij vopros*, s. 124–125.

⁷⁴ I. O. Levin, *Jevrei v revolucii*, in RiJ, s. 125, 126.

⁷⁵ Norman Podgorec, *Jevrei v sovremennom mire*, (interview), in VM, New York 1985, č. 86, s. 115.

sledování nebo pogromy. (Po pravdě třeba dodat, že kvas k převratu dodávala v Bavorsku i v Maďarsku propaganda vojáků „navrátilivších se ze zajetí“. O těchto dvou převratech bude ještě zmínka v šestnácté kapitole.)

Všechny tyhle buřiče – i ty v dálce za oceánem – spojoval explodující a nezvladatelný revoluční internacionalismus, touha po revoluci, a to pokud možno světové a „permanentní“. Rychlé úspěchy Židů v bolševické správě byly nutně známy v Evropě i ve Spojených státech a ostudně se jimi dojímalí i tam. Americká židovská veřejnost na přelomu mezi Únorom a Říjnem nepolevila ve svých sympatiích k ruské revoluci.

Tou dobou bolševici neskládali ruce do klína také pokud jde o finanční operace, především přes Stockholm. Již od Leninova dubnového návratu jim docházela skrytá pomoc z německých pramenů přes švédskou Nia Banken Olofa Ashberga. Také několik ruských bankéřů, kteří uprehli v letech před revolucí, začalo dobrovolně pomáhat bolševikům. Americký výzkumník Anthony Sattton, který – třeba s půlstoletým zpožděním – získal důležité archivní dokumenty, na jejichž základě nám sděluje, že podle zprávy amerického vyslance ve Stockholmu pro State Department z r. 1918 „jedním z takových ‚bolševických bankéřů‘“ byl skandálně známý Dmitrij Rubinštejn osvobozený z vězení Únorovou revolucí, „který se usídlil ve Stockholmu a stal se tu finančním agentem bolševiků“. – „Dalším ‚bolševickým bankéřem‘ se stal Abram Životovskij, příbuzný Trockého a Lva Kameněva.“ Do syndikátu spolu s Životovským patřili: „Děnisov z někdejší Sibiřské banky, Kamenka z Azovsko-donské banky a Davidov z Banky pro vnitřní obchod.“ Další „bolševičtí bankéři“ byli Grigorij Lessin, Štifter, Jakov Berlin a jejich agent Izidor Kon.⁷⁹

Zároveň z Ameriky stále připlouvali *navrátilci*, částečně dávní, částečně noví „revolucionáři“, kteří nyní chtěli upevnit a budovat „nový šťastný svět“. O některých jsme se už zmínili ve 14. kapitole. Pluli a pluli přes oceány měsíc co měsíc, z newyorského přístavu východně, ze sanfranciského západním směrem, někteří jako dřívější ruští občané, a také někteří nadšenci, třeba ani neznalí ruštiny.

A. V. Týrkovová-Williamsová r. 1919 napsala v knize vydané tehdy v Anglii: „Mezi bolševickými předáky je velmi málo Rusů, tj. málo těch, kdož jsou prochnuti celoruskou kulturou a zájmy ruského národa... Spolu se zjevnými cizinci bolševismus přitáhl mnoho stoupenců z řad emigrantů, kteří žili dlouhá léta v zahraničí. Někteří v Rusku nikdy předtím ani nebyli. Mezi nimi se vyskytovalo mnoho Židů. Ti mluvili

⁷⁹ E. Sattton, *U ol-štrit i bolševickaja revoljucija* (přel. z angl.), Moskva 1998, s. 141–142.

špatně rusky. Lid, nad nímž získali vládu, jim byl cizí, navíc si vedli jako vítězové v poražené zemi.“ A pokud v carském Rusku „neměli Židé přístup k vedoucím místům a školy i státní služba před nimi zavřely dveře“, pak „v sovětském Rusku všechny výbory a komisariáty byly plné Židů. Ti si často přeměňovali svá židovská jména na ruská... Tato maškaráda však nemohla nikoho zmást.“⁸⁰

Ve stejné době, r. 1919, slyšíme v rozpravě Owermanovy senátní komise R. B. Dennise, který přednášel na univerzitě v Illinoisu a v listopadu r. 1917 přijel do Ruska, že podle jeho „názoru shodujícího se s názory jiných Američanů, Angličanů a Francouzů... tito lidé se v Rusku vyznačovali největší krutostí a nesmlouvavostí při vyřizování účtů s buržoazií“. Toto slovo – buržoazie – zde není použito hanlivě, ale pro označení městských obyvatel. – Nebo jiné svědectví: Mezi těmi, kdo prováděl „vražednou propagandu“ i v zákopech, byli též lidé, kteří „před rokem nebo dvěma (1917–1918) žili v New Yorku“.⁸¹

V únoru 1920 napsal Winston Churchill pro londýnský Sunday Herald článek Zionismus proti bolševismu, boj o duše židovského lidu, v němž čtete: „Nyní tato banda pozoruhodných osobností ze sklepení velkoměst Evropy a Ameriky popadla za vlasy a za hrdlo ruský lid a stala se nezvratnými pány v obrovské Ruské říši.“⁸²

Mezi těmito zaoceánskými cestovateli bylo mnoho známých jmen a ještě více neznámých. Patřil k nim například M. M. Gruzenberg. Poblýl už v Anglii (kde poznal Sunjatsena), dlouho žil ve Státech, „v Chicagu zřídil školu pro emigranty“ a v červenci 1918 se navrátil do Moskvy. V roce 1919 se z něho už stává generální konzul RSFSR v Mexiku (v něž se skládaly velké revoluční naděje, i Trockij tam později dorazí). V témže roce začal Gruzenberg působit v Kominterně, též ve Skandinávii, ve Švýcarsku, ve Skotsku zatčen, 1923 pod jménem Borodin i s pomocným agenturním štábem v Číně, dále jako „hlavní politický poradce Ústředního výkonného výboru Kuomintangu“. Protlačoval Mao Ce-tunga a Čou En-laje, když mu však Čankajšek na jeho rozvratnou činnost přišel, r. 1927 ho z Číny vyhostil. Gruzenberg šťastně přežil všechna nebezpečí r. 1937 a v letech sovětsko-německé války byl za Dridza-Lozovského hlavním redaktorem sovětské tiskové agentury Informbyra. R. 1951 zastřelen.⁸³ (O popravených židovských bolševicích viz 19. kapitolu.)

⁸⁰ Ariadna Tyrkova-Williams, *From Liberty to Brest-Litovsk*, Londýn, Macmillan and Co 1919, s. 297–299.

⁸¹ Overmen, s. 22–25, 26–27.

⁸² Dž. Mjuller, *Dialektika tragedií – antisemitizmus i komunizmus v Centralnoj i Vostočnoj Evropě*, in „22“, 1990, č. 75, s. 96, viz též: „Jevrejskaja tribuna“, 1920, č. 10, s. 5.

⁸³ RJE, sv. 1, s. 154.

Byl tu Samuil Agurskij, jeden z běloruských lídrů, 1938 zatčen, poslán do vyhnanství (otec předčasně zemřelého sovětského novináře, který se velmi vzdálil otcovým šlépějím).⁸⁴ – Nebo Solomon Slepak, významný funkcionář Kominterny – 1919 se vrátil přes Vladivostok, kde se účastnil krvavých hrátek, 1921 odjel do Číny, aby získal Sunjatsena pro spojení s komunisty (jeho syn Vladimír se bude s mezinárodním ohlasem zachraňovat z pasti, do níž se vrhl ve jménu šťastného komunismu jeho otec).⁸⁵ A takových paradoxních příběhů by bylo na sta.

Z emigrace přispěchali bořitelé „buržoazní“ židovské kultury. Jsou mezi nimi kolegové S. Dimanštejna z komisariátu pro židovské záležitosti eser Dobkovskij, právě zmíněný Agurskij, dále Kantor, Šapiro, „bývalí emigranti anarchisté dorazivší z Londýna a New Yorku, kteří byli vzdáleni ruskému Židovstvu“. Komisariát měl za úkol vytvořit židovské komunistické hnutí. Novokomunistický list *Der Emes* (Pravda) psaný v jidiš vyhlásil v srpnu 1918 „začátek proletářské diktatury v židovské uličce“. *Der Emes* se obořil na židovské školy *chedery*, na nichž se studovala Tóra. V červnu 1919 bylo rozpuštěno ústřední byro židovských obcí⁸⁶, orgán konzervativní části Židovstva, která se od bolševického uskupení distancovala. Toto rozhodnutí podepsali S. Agurskij a J. Stalin.

Jako správný přetrvává názor, že Židé socialisté netíhli především k bolševikům. Které socialistické strany to tedy jsou? A kde jsou? „Posílení pozice židovské sekce... nastalo vlivem rozpadu některých starých židovských politických stran... Bund, sionisté socialisté a členové Po'alej Cijonu se rozštěpili a značná část jejich předáků přešla do tábora vítězů, když se zřekla idejí demokratického socialismu,“ tak dopadli takoví lídři jako M. Rafes, M. Frumkinová-Ester, A. Vajnštejn, M. Litvakov.⁸⁷

A co Bund, tak bojovný za revoluce 1905, tak nesmiřitelný dokonce k Leninově linii, tak zásadový především pokud jde o kulturní a národní autonomii Židů? Ano, i ten... „Po ustavení sovětské moci se vedení Bundu v Rusku rozštěpilo na pravici a levici (1920). Značná část pravých emigrovala (1920) a leví rok nato Bund rozpustili. Někteří byli přijati do komunistické strany – KSR/b/.“⁸⁸ – Dřívější bundovci: zuřivý Da-

⁸⁴ RJE, sv. 1, s. 22.

⁸⁵ Chaim Potok, *The Gates of November – Chronicles of the Slepak Family*, New York, Alfred A. Knopf 1996, s. 57, 44–45.

⁸⁶ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 153–155.

⁸⁷ Tamtéž, s. 155–156.

⁸⁸ KJE, sv. 1, s. 560.

vid Zaslavskij se na celá desetiletí stal jízlivou hvězdou stalinské publicistiky (musel pranýřovat Mandelštama a Pasternaka). – Pak jsou tu bratři Izrail a Grigorij Leplevští (Izrail se od r. 1918 ponořil do čekistiky, Grigorij 1920 zaujme poměrně vysokou funkci v Čece, dokonce se stane náměstkem lidového komisaře, pak předsedou Malého sovnarkomu RSFSR, 1934–1939 zástupcem generálního prokurátora SSSR, 1939 zatčen). – Solomon Kotljar – tajemník stranických výborů v guberniích Orenburské, Vologodské, Těrecké, pak orelského okruhového výboru strany. – Bundovec Abram Chejfec se navrátil do Ruska po únoru 1917, zařazen do předsednictva hlavního výboru Bundu na Ukrajině, člen ÚV Bundu, v říjnu 1917 už boduje za bolševiky, 1919 září v Kominterně.⁸⁹

K levým bundovcům se po roce 1917 připojila levice sionistů socialistů a Socialistické židovské dělnické strany a pak 1919 vstoupili do komunistické strany – KSR. Levé křídlo Po'alej Cijonu též, v roce 1921.⁹⁰ (Ještě r. 1926 podle soupisu bylo v KSR 2500 bývalých bundovců. Některé z nich později semlely represe: „Za Stalina byla většina z nich vystavena krutému pronásledování.“⁹¹)

Bikerman zvolá: „Bund, který sehrál úlohu představitele židovských dělnických mas, se svou aktivnější většinou připojil k bolševikům.“⁹²

David Azbel ve svých pamětech částečně vysvětluje motivy takového přechodu podle svého strýce Arona Isaakoviče Vajnštejna, významného bundovce: „Dříve než jiní pochopil, že jeho strana, stejně jako další socialistické strany, je odsouzena k zániku... Pochopil také, že přežít a obhájit zájmy Židů může jen tehdy, dá-li se k bolševikům.“⁹³

Také mnozí jiní měli stejný motiv, proč přejít ke komunistům – za své přežít, za druhé obhájit zájmy Židů. Načas se dařilo i ledacos jiného.

Pozoruhodné rovněž je, že po Říjnu také další socialistické strany – eseři a menševici, jak víme, měli ve svém vedení hodně Židů – se nepostavily tvrdě proti bolševismu, dokonce přehlédly, že bolševici rozeznali Ústavodárné shromáždění. Přeshlapovaly na místě, znejistěly, také se rozštěpily, buď vyhlásily neutralitu v občanské válce, nebo dál vyčkávaly a eseři bolševiky pustili na jeden úsek Východního frontu a jali se demoralizovat zázemí bílých.

Avšak také mezi lídry dělnického odboje proti bolševikům r. 1918 se objevovala židovská jména; z šestadvaceti podpisů pod otevřeným

⁸⁹ RJE, sv. 1, s. 478; sv. 2, s. 78, 167; sv. 3, s. 286.

⁹⁰ S. Dimanštejn, *Revolucionnoje dviženije sredi jevrejev, in 1905: istorija revolucionnogo dviženija v otčelnyh očerkach*, za red. M. N. Pokrovského, Moskva; Leningrad, GIZ 1927, sv. 3, 1. vyd., s. 125.

⁹¹ KJE, sv. 1, s. 560.

⁹² I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 44.

⁹³ D. Azbel, *Do, vo vremja i posle*, in VM, New York 1989, č. 104, s. 251.

dopisem vězňů k případu dělnického sjezdu v taganské věznici byla židovských jmen asi čtvrtina.⁹⁴ Vůči takovýmto menševikům byli bolševici nemilosrdní. V létě 1918 však nebyl zastřelen významný menševický předák R. Abramovič jen proto, že Leninovi napsal Friedrich Adler, který r. 1916 zavraždil rakouského předsedu vlády a dostal v rakouském vězení milost. – Statečně si vedli Grigorij Binštok a Semjon Vajnštejn, kteří byli vězněni a posléze propuštěni k cestě do zahraničí.⁹⁵

V únoru 1921 menševici v Petrohradu sice vyjadřovali sympatie k nespokojenosti hladovějících a oklamáných dělníků, sice je ponoukali k protestům a stávkám, avšak nerozhodně. A neměli dost odvahy postavit se do čela hnutí ve chvílích kronšadtské vzpoury. Přesto však museli vypít kalich hořkosti do dna.

Známe nemálo menševiků, kteří bez skrupulí vystřídali stranicou nálepkou a přešli na stranu bolševiků. Připojil se k nim například Boris Magidov a stal se náčelníkem politických oddělení („politoddělu“) 10. armády, pak celého Donbasu (Doněcké pánve), tajemníkem poltavského a samarského gubernského výboru strany a posléze instruktorem Ú.V. – Přímými přeběhlíky byli Abram Děborin (dotáhl to na rudého profesora a všem nám vléval do hlavy dialektický a historický materialismus), Alexandr Gojchbarg (sibiřský revoluční výbor, žalobce při procesu proti Kolčakovým ministrům, člen I.K spravedlnosti, až předseda malého sovnarkomu). Jedni se dlouho drželi, dokud nakonec nebyli uvězněni, jako I. Ljachoveckij-Majskij⁹⁶, jiní ve velkém počtu souzení, počínajíc procesem smyšleného Svazového výboru menševiků r. 1951 (kam se dostal také N. N. Gimmer-Suchanov, teoretik taktiky Výkonného výboru v březnu 1917). Byl na ně uspořádán po celém Sovětském svazu velký záťah.

Z přeběhlíků z řad eserů bychom mohli jmenovat Jakova Livšice (od r. 1919 zástupce předsedy černigovské gubernské Čeky, poté charkovské, dále předseda kyjevské, postupoval rychle, až se stal náměstkem předsedy Státní politické správy – GPU na celé Ukrajině). – Od anarchokomunistů přeběhl Lazar Kogan (armádní zvláštní oddělení, asistent náčelníka vojsk VČK, 1930 náčelník Státní správy táborů – Gulag, 1951 v čele bělomorského NKVD). – Objevují se i zcela roztodivná jména – Ilja Kit-Vijtenko, poručík rakouské armády, v ruském zajetí, pracovník Čeky a pak GPU v nižších vojenských hodnostech, poté v armá-

⁹⁴ *Nézávisimoje rabočeje dviženije v 1918 godu, dokumenty i materialy*, sest. M. Bernštam, Paříž, YMCA-Press 1981, s. 291–295 – řada Issledovanija novějšej ruskoj istorii (INRI), sv. 2.

⁹⁵ RJE, sv. 1, s. 155–156, 199–200.

⁹⁶ Tamtéž, sv. 1, s. 551, 419; sv. 2, s. 221–222, 250.

dě, v třicátých letech se účastní reorganizace v Rudé armádě, až 20 let vězněn.⁹⁷

A co sionisté? Pamatujeme, že 1906 prohlásili, že nezůstanou stranou celoruského odporu proti samoděržavnému útlaku a aktivně se zapojí do boje proti němu. Přesto v květnu 1918 za celoruského útlaku, jenž nebyl menší než ten předchozí, prohlásili, že zůstanou neutrální, „zřejmě v naději, že zažehnají... obvinění z kontrarevolučnosti“, jehož by se jim od bolševiků dostalo.⁹⁸ Původně se jim to vydařilo. Celý r. 1918 a do poloviny 1919 nepocítili od bolševiků žádné ústrky, v létě 1918 uspořádali v Moskvě celoruský sjezd židovských obcí a ve stovce komunit „Palestinský týden“, bez omezení jim vycházely noviny, vznikl mládežnický Hechaluc.⁹⁹ – Na jaře 1919 začaly místní úřady rušit sionistický tisk a na podzim téhož roku i zatýkat osoby (za „špionáž ve prospěch Anglie“). Zjara 1920 uspořádali sionisté v Moskvě svou celoruskou konferenci. Avšak všech devadesát jejích účastníků bylo zatčeno a odvezeno do butyrské věznice a někteří odsouzeni, avšak delegace amerických židovských odborářů, která přijela do Moskvy, jim vymohla propuštění. „Předsednictvo VČK prohlásilo sionistickou organizaci za kontrarevoluční a její činnost v sovětském Rusku zakázalo... Od té chvíle byla činnost sionistů ilegální.“¹⁰⁰

Přemýšlivý M. Chejfec vhodně připomíná, že se s Říjnovým převratem časově shoduje Balfourova deklarace, tento první krok učiněný k vytvoření samostatného židovského státu. Co tedy dál? „Část židovského kmene se vydala cestou Theodora Herzla a Vladimíra Žabotinského. Druhá část (dodejme, že ta větší) neustála v pokušení a jde s bandou Lenina, Trockého a Stalina.“ (Čehož se obával Churchill.) „Herzlova cesta se tehdy zdála dalekou a téměř nereálnou. Cesta Trockého a Bagrického Židům umožňovala, aby se narovnali hned teď, aby se okamžitě stali v Rusku nejen rovnoprávným, ale dokonce privilegovaným národem.“¹⁰¹

Nejznámější přeběhlík je ovšem Lev Mechlis (z Po'alej Cijonu). Jeho kariéra je široce známa – ve Stalinově sekretariátu, v redakčním kolegiu Pravdy, je náčelníkem Politické správy Rudé armády, prvním náměstkem lidového komisaře obrany, lidovým komisařem státní kontroly, zhoubcem našeho Krymského výsadku 1942. Jako člen organizačního výboru ÚV KSSS pohřben u kremelské zdi.¹⁰²

⁹⁷ RJE, sv. 2, s. 36, 51–52, 176.

⁹⁸ I. B. Sechtman, *Sovětskaja Rossija, sionizm i Izrail*, in KRJ-2, s. 317.

⁹⁹ Tamtéž, s. 315.

¹⁰⁰ S. Gepštejn, *Ruskije sionisty v borbe za Palestinu*, in KRJ-2, s. 390–392.

¹⁰¹ M. Chejfec, *Naši obščije uroki*, in „22“, 1980, č. 14, s. 162.

¹⁰² RJE, sv. 2, s. 276–277.

Samozřejmě mělo ruské Židovstvo také početnou vrstvu, která bolševismus nepřijala. Netlačili se mezi bolševiky rabíni, soukromí docenti, známí lékaři ani masy měšťanů. Tyrkovič píše: „Tato židovská převaha mezi sovětským úřednictvem uváděla do zoufalství právě ty ruské Židy, kteří přes kruté nespravedlnosti carského režimu spatřovali svou vlast v Rusku, žili společným životem s ruskou inteligencí a spolu s ní odmítali jakkoli spolupracovat s bolševiky.“¹⁰³ – Ti však tenkrát nebyli ve společnosti vyslyšeni a tyto stránky nejsou plné jejich jmény, ale jmény vítězů, kteří ovládli chod událostí.

Samostatně činí dva věhlasné teroristické akty, oba provedené rukama Židů proti bolševikům r. 1918, zavraždění Moiseje Urického Leonidem Kanegisserem a atentát Fanny Kaplanové na Lenina. I po této stránce se židovský osud dostal do popředí. Dejme tomu, že u výstřelu proti Leninovi byly hlavní eserské zájmy. Pokud však jde o Kanegissera, dědičného šlechtice počínaje jeho dědečkem, Kanegisser byl v létě 1917 přijat do vojenské akademie (ostatně byl také přítelem Sergeje Jesenina), plně sdílím názor emigrantského prozaika Marka Aldanova, že to bylo cítění Žida usilujícího před zraky Židů i Rusů a před dějinami uplatnit proti jménům Urického a Zinovjeva jméno židovské. V tomto duchu napsal před provedením atentátu dopis své sestře, že se mstí za brestský mír, z pocitu ponížení za účast Židů v nastolení vlády bolševiků a za to, že petrohradská Čeka popravila jeho blízkého přítele z dělostřeleckého učiliště.

Musím poznamenat, že se poslední dobou objevily v tisku materiály o nejasných okolnostech obou těchto atentátů.¹⁰⁴ Existují přesvědčivé úvahy, že na Lenina nestřílela Fanny Kaplanová, ale že ji sebrali, aby mohlo být „uzavřeno vyšetřování“, že figurovala jako náhodná oběť, a ohledně Kanegissera se argumentuje tím, že mu úřední místa vytvořila k tomu výstřelu podmínky. O této druhé úvaze velice pochybuji – kvůli žádné provokaci by bolševici neobětovali svého oblíbeného předsedu Čeky. – Přesto je podivné, že za následného rudého teroru, kdy byly v Rusku zastřeleny tisíce zcela nevinných rukojmí nemajících k provedeným skutkům žádný vztah, propustili z věznic celou Kanegisserovu rodinu a nechali ji odjet do ciziny – to se bolševikům nepodobá! Nebo tu byla vlivná přímluva na nejvyšších místech? – Z nejnovějších publikací se dokonce dovídáme, že příbuzní a přátelé L. Kanegissera vypracovávali plán na ozbrojené přepadení Petročcky, aby Leonida osvobodili,

¹⁰³ Ariadna Tyrkovičová-Williams, *From Liberty to Brest Litovsk*, s. 299.

¹⁰⁴ B. Orlov, *Můj o Fanni Kaplan*, in VM, 1975, č. 2; G. Nilov, *Urickij, I otodarskij i drugije*, in „Strana i mir“: Obščestvenno-političeskij, ekonomičeskij i kulturno-filosofskij žurnal, Mníchov 1989, č. 6.

a že byli posléze ze zatčení propuštěni a dál zůstali v Petrohradu na svobodě. Tato mírumilovnost bolševických úřadů se vysvětluje tím, že se nechtěly dostat do rozporu s vlivnými kruhy petrohradských Židů. Kagnisserova rodina si ponechala židovské vyznání a jeho matka na jednom výslechu vypověděla, že Leonid zabil Urického pro to, že ten „opustil židovství“.¹⁰⁵

Všimněme si dalšího židovského jména, dosud málo známého, které není vyzvedáváno, jak by se slušelo. Jde o hrdinu protibolševické ilegální činnosti Alexandra Abramoviče Vilenkina. Ten se r. 1914 ve svých sedmnácti letech dobrovolně přihlásil na frontu, k husarům. Získal čtyři Kříže svatého Jiří („georgijevské“ kříže) z řady celkem pěti existujících, byl povýšen do důstojnické hodnosti, v době revoluce už jako štábní rotmistr. R. 1918 jej vidíme ve Svazu na obranu vlasti a svobody, zatčen čekisty jen proto, že se po neúspěšné akci své organizace zdržel, aby spálil dokumenty. Tento ukázněný, chytrý, energický muž nesmiřitelný vůči bolševikům povzbuzoval v ilegalitě a ve vězení ostatní k odporu a samosebou byl čekisty zastřelen. (Údaje o něm podává spoluúčastník z jeho odboje 1918 a pak spoluvězeň /1919/ kapitán ruské armády Vasilij Fjodorovič Klementjev.)¹⁰⁶

Na tyto bojovníky proti bolševismu pamatujeme i jako na Židy, ať byly jejich pohnutky jakékoli. Smutné je, že jich bylo málo stejně jako spojené bílé síly za občanské války.

Vítězství bolševiků podpořily také běžné životní okolnosti – k těm, kdo dostal od bolševiků zaměstnání, zvláště v metropolích opuštěné byty po „bývalých“ lidech, proudili na stálé živobytí jejich příbuzní z celého někdejšího pásma židovského osídlení. Vskutku nový exodus. G. A. Landau o tom píše: „Židé se sblížili se státní mocí a obsadili různé státní prebendy. Když obsadili tato místa, přirozeně za sebou táhli, stejně jako kterákoli společenská vrstva v běžném životním stylu příbuzné, známé, přátele z dětství, známé dívky z mládí... Počet Židů v sovětském aparátu neobyčejně zvyšoval naprosto přirozený proces, že se totiž dávaly funkce lidem, které člověk znal, kterým důvěřoval, kterým přál, ovšem též těm, kteří ho obtěžovali, obstupovali, využívali známost, příbuzenské vztahy a styky.“¹⁰⁷ – Nebudeme tu líčit, co příbuzných obklopilo Zinovjevovu manželku Lilinovou, nebo jak Zinovjev přímo legen-

¹⁰⁵ Nikolaj Koňajev, *On ubival, slovo pisal stichotvorenije*, in „Don“, Rostov n/D 1995, č. 10, s. 240–241, 250–252.

¹⁰⁶ V. F. Klementjev, *V bolševickoj Moskvě (1918–1920)*, Moskva, Russkij puť 1998, s. 241–245 – Vserossijskaja memuar'naja bibliotěka (VMB), serija Naše nedavnije, sv. 5.

¹⁰⁷ G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti*, in RiJ, s. 110.

dárně štědře rozdával lukrativní místa „svým“ lidem. To je jen křiklavá stránka, ale velké stěhování existovalo, skryté, nepozorovatelné, ale byly to desetitisíce případů. Oděsa se hrnula do Moskvy. (Vždyť i Trockij dal svému nepříteli milovanému otci sovchoz poblíž Moskvy.) Toto stěhování dobře ilustrují některá jména. Vezměme Davida Azbela (nepřetmá se ho s Markem A.). Ten jako mladíček přijel r. 1919 zničehonic z rodného Černigova do Moskvy. Měl tu dvě tety, nastěhoval se zprvu do Gagarinské uličky k jedné, tetě Idě, „úspěšné kupcové první gildy“, jejíž muž se pak navrátil z Ameriky, poté k druhé, tetě Ljole do Prvního domu sovětů (National), kde bydleli vysocí sovětské funkcionáři. Jejich soused U. Irich, později prokurátor z velkých procesů ve třicátých letech, s oblibou žertoval: „Proč se v Nationalu neotevře synagoga, když tu bydlí skoro sami Židé?“ Sovětská elita, která přijela po přenesení hlavního města do Moskvy, měla ještě Druhý dům sovětů (Metropol), Třetí (seminář v Božedomské uličce), Čtvrtý (ul. Mochová-Vozdviženka) a Pátý (Šeremeljevská ulička). – Každý z těchto domů měl restauraci pro své obyvatele a „prodejnu s bohatým přednostním zásobováním. Byl tu stále kaviár, sýr, máslo. losos“ (1920). „Vše bylo speciální, pouze pro novou elitu – dětské školky, školy, klubovny, knihovny.“ (V l. 1921–1922, v době hladomoru v Povolží, když ARA /American Relief Administration, Americký úřad pro pomoc/ posílala pomoc, se v jídelně experimentální školy dětem podávaly „americké svačiny – sladká rýžová kaše, bílý chléb, amolety“, také z ARA. A „nikdo si ani nevzpomněl, jak předtím /na hodině výuky/ halasili, že se všichni buržouští mají pověsit na lucerny“.) „Kluci z okolí ‚domsovětovců‘ nenáviděli a při každé vhodné příležitosti je nelítostně ztloukli.“ Pak přišel NEP a „obyvatelé Nationalu se začali... stěhovat do komfortních bytů a do vil bývalých aristokratů a buržoazie“. Že v r. 1921 „mělo být v Moskvě dusné léto?“ Račte na letní byt za Moskvou, do konfiskované uscdlosti, kde všechno „zůstalo jako za dřívějších majitelů“. Stačilo přidělat vysoký plot a k vratům postavit ochranku. Manželky komisařů začaly jezdit s dětmi do nejlepších lázní v cizině. – Za tehdejšího hospodářského rozvratu, nedostatku a schovávání zboží se zabývaly výhodným handlováním a šmelinou. „Teta Ida a strýček Míša skoupili u obchodníků prchajících do ciziny za babku štosy látek, tajně je prodávali“ a stali se z nich „patrně nejbohatší lidi v Moskvě“. Avšak v roce 1926 byl strýc zatčen a vyfasoval pět let za „hospodářskou kontrarevoluci“. Koncem NEP mu přidali dalších deset let v táboře.¹⁰⁸

A dále, „když se bolševici stali ‚státní mocí‘, táhli se za nimi všelijací další lidé z židovského lumpenproletariátu, kterému se poprvé

¹⁰⁸ D. Azbel, *Do, vo vremja i posle*, in VM, New York, 1989, č. 104, s. 192–196, 199, 205, 209, 225, 225–226.

naskytla možnost dostat se k panskému koláči¹⁰⁹ – Protože bylo veřejné obchodování a soukromé podnikání úředně zakázáno, došlo v mnoha židovských rodinách k domácímu převratu, „starší generace většinou degradovala a chlapečci a dívky oprostivší se od duchovnosti a sociální ‚přítěže‘ udělali kariéru a stali se živiteli starší generace... Proto tolik Židů v sovětském aparátu“. Všimněme si, že autor tento proces neospravedlňuje jako „jediné východisko“, ale smutně vidí to nejdůležitější: „Tento destruktivní proces v židovském prostředí nenarazil na patřičný odpor,“ ale našel si „ochotné vykonavatele a příznivou půdu“.¹¹⁰

Tak četní Židé postoupili do řad vládnoucí třídy.

Nižší vrstvy to musely vidět, prostě jim to nemohlo zůstat utajeno.

Člověk z lidu na to mohl odpovědět leda ironickou hříčkou jako „Vidím Rózu v sovnarchozu, mužskej Chajky z Črezvyčajky“ (sovnarchoz – zkratka pro Radu národního hospodářství; Črezvyčajka = totéž co Čeka, pozn. překl.). Nebo anekdotami, které se troušily už od r. 1918: „Čaj od Vysockého, cukr od Brodského, Rusko od Trockého.“ – Na Ukrajině se ozývala říkanka o všech Židech „náčelnících“.

Také se šířilo heslo: „Sověty bez Židů!“

Autoři sborníku Rusko a Židé napsali r. 1924 se znepokojením: Je zřejmé, že „nejsou všichni Židé bolševiky, tak jako všichni bolševici nejsou Židé, netřeba však dnes dokazovat, že účast Židů v trýznění napolo mrtvého Ruska bolševiky je nezměrná a nezměrně horlivá. Napak je třeba zevrubně objasnit, jak se tato účast Židů na zhoubném konání musela odrazit ve vědomí ruského národa. Rus nikdy dříve nezažil Žida ve vládní moci.“¹¹¹

Nyní ho však viděl na každém kroku. Viděl ho u kruté a neomezené moci.

„V celém problému odpovědnosti veškerého Židovstva za Židy bolševiky musíme přihlížet především k psychologii Nežidů, všech těch Rusů, kteří bezprostředně trpěli spáchanými zločiny... Židovští veřejní činitelé, kteří se snaží do budoucna zabránit krvavým tragédiím... a zachránit ruské Židy před pogromy, musí tuto skutečnost vzít v úvahu.“¹¹² – „Je třeba pochopit psychologii Rusů, když jsou náhle nuceni pociťovat na sobě vládu špinavé sebranky, nabubřelé a hrubé, příliš sebevědomé a drzé.“¹¹³

¹⁰⁹ V. S. Mandel, *Konservativnyje i razrušitelnyje elementy v jevrejstvce*, in RiJ, s. 200.

¹¹⁰ G. A. Landau, *Revolucionnyje idej v jevrejskoj obščestvennosti*, in RiJ, s. 111–112.

¹¹¹ I. M. Bickerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 22.

¹¹² D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?*, in RiJ, s. 212.

¹¹³ Týž, *Russkaja revoljucija i jevrejstvo*, s. 200.

Dějiny si nemáme pamatovat proto, abychom s někým účtovali, vzájemně se obviňovali, ale abychom dokázali vysvětlit, jak mohlo dojít k tak neúměrné účasti Židů v době vzestupu státu (1918) nejen necitlivého vůči ruskému národu, nejen nestmeleného s ruskými dějinami, ale často přinášejícího svému obyvatelstvu všechny výstřelky *teroru*.

Problém účasti Židů v bolševické státní správě *není* problémem „cizorodosti“ této správy. Když si všimáme, jaké množství židovských jmen se vyskytuje ve správě revolučního Ruska, není to přece nový zjev, vzpomeňme si, kolik německých nebo pobaltských jmen se před půldruhým nebo dvěma stoletími vyskytovalo v řídicích orgánech carského Ruska! Jde o to, nakolik tato správa jednala v zájmech země a jejího lidu.

D. Pasmanik uvažuje: „Ať si přemýšliví ruští lidé odpovědí na jednu otázku: mohl by bolševismus, třeba veden Leninem zvítězit, kdyby Rusko obývalo syté a kulturní rolnictvo, zajištěné půdou? Mohli by všichni ti ‚sionští mudrci‘, třeba i s Trockým v čele podniknout v Rusku velkou bouři?“¹¹⁴ – Má pravdu, samozřejmě by nemohli.

Ale uvažovat o Židech mezi bolševiky by měli především sami Židé. Tento úsek dějin by se jich měl až dodnes silně dotýkat. Měli by si v duchu klidného historického pohledu odpovědět na masovou účast Židů v bolševické správě a v bolševických zvěrstvech, rezolutně říci: byla to chátka, odtržená od Židovstva, proč za ně máme odpovídat?

D. M. Šturmanová správně připomíná má slova o všech komunistických vůdcích, příslušnících kteréhokoli národa: „Všichni se vzdálili svému národu, když se dali na nelidské jednání.“¹¹⁵ To je pravda. Avšak práv je také Pasmanik, který ve dvacátých letech napsal: „Nemůžeme se omezit na prohlášení, že židovský národ neodpovídá za ty či ony činy jednotlivých svých příslušníků. My odpovídáme za Trockého, pokud se od něho nedistancujeme.“¹¹⁶ Distancovat se neznamená nechat bez povšimnutí, nýbrž naopak se důsledně zříci jejich *činů* a vzít si z nich poučení.

Když jsem se zevrubně zabýval životopisem Trockého, dospěl jsem k názoru, že nebyl horlivým Židem, ale naopak odhodlaným internacionalistou. Takového soukmenovce by se snad mohli snadno zříci. Avšak už od vzplanutí jeho hvězdy, od podzimu 1917 měl mnoho obdivovatelů a málem se stal modlou radikální levice mezi americkým Židovstvem.

Ale co americkým! V padesátých letech byl se mnou v táboře tehdy mladý Vladimír Geršuni, zapálený socialista a internacionalista, bez ja-

¹¹⁴ D. S. Pasmanik, *Ruskaja revoljucija i jevrejstvo*, s. 157.

¹¹⁵ D. Šturman, *Gorodu i miru*, Paříž; New York, Tretja volna 1988, s. 357.

¹¹⁶ D. S. Pasmanik, *Ruskaja revoljucija i jevrejstvo*, s. 11.

kéhokoli zdání náboženské víry a snad ani židovského sebeuvědomění. V šedesátých letech jsme se setkali na svobodě a z nějakého důvodu mi poskytl své písemné poznámky. V nich stálo, že Trockij je Prométheus Října, a to ne jen tak pronic zanic, ale protože Trockij je Žid. „Nebyl Prométheem proto, že se jím narodil, ale proto, že je to syn národa Prométhea, který kdyby nebyl přikován ke skále tupé zloby řetězy utajovaného i zjevného nepřátelství, dokázal by pro lidstvo hodně vykonat.“

„Všichni badatelé, kteří neschvalují působení Židů v revoluci, mají snahu popírat příslušnost těchto lidí k židovské národnosti. Ti samí, mezi nimi i izraelští historikové, kteří interpretují židovskou hegemonii jako vítězství židovského ducha, nadšeně vzývají jejich příslušnost k Židovstvu.“¹¹⁷

Už ve dvacátých letech, hned po občanské válce se začaly ozývat odmítavé argumenty. Ve sborníku *Rusko a Židé* se jimi zabýval I. O. Levin (Židů prý mezi bolševiky není takový počet a neexistuje žádný důvod, aby celý národ zodpovídal za některé své příslušníky; Židé byli v carském Rusku pronásledováni, a tak tedy dnes... a za občanské války u bolševiků hledali ochranu před pogromy – a proto tedy...) a hned dodal, že přece jde „o odpovědnost nikoli trestní“, nutně osobní, ale o odpovědnost morální.¹¹⁸

Pasmanik se nedomníval, že je možné se takové morální odpovědnosti zbavit. Přece však hledal jistou útěchu: „Proč by měly židovské masy odpovídat za neřádstva jednotlivých židovských komisařů? To by zajisté bylo hluboce nespravedlivé. Avšak... přisuzování přísné odpovědnosti Židům jen dokazuje, že je uznávána existence samostatného židovského národa. Ve chvíli, kdy Židé přestanou být národem a změní se na Rusy, Němce nebo Angličany judaistického vyznání, zbaví se přitěže kolektivní viny.“¹¹⁹

Dvacáté století nám však ukázalo právě uznání židovského národa, který zakotvil v Izraeli. A kolektivní odpovědnost národa – rovněž i ruského – je neoddělitelná od jeho schopnosti vybudovat si důstojný život.

Ano, existuje mnoho důvodů, proč se Židé přidali k bolševikům (v občanské válce se k nim přidružily další pádné důvody). Jestliže však bude paměť ruských Židů o tomto období především *omluvná*, pak utrpí na své hodnotě úroveň jejich pojetí sebe samých.

Vždyť pak by se mohli vymlouvat také Němci za své hitlerovské období a říci: „Tamto nebyli skuteční Němci, ale chátra.“ oni se s námi ne-

¹¹⁷ Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen – Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert*, Berlín, Siedler Verlag 1992, s. 99–100.

¹¹⁸ I. O. Levin, *Jevrei v revolucii*, in *RiJ*, s. 125.

¹¹⁹ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 198.

radili. Každý národ je povinen morálně odpovídat za svou minulost, i za to, co v ní bylo ostudné. Ptáte se, jak se mají odpovídat? Snahou *pocho-pit*, proč k takovým věcem došlo, v čem jsme chybovali a zda se to nemůže znovu opakovat.

V takovémto duchu se má židovský národ odpovídat za své revoluční hrdlořezy a za houfy těch, kteří jim vypochoďovali sloužit. Nemají se odpovídat před jinými národy, ale sami před sebou, před svým svědomím, před Bohem. – Stejně jako se my Rusové musíme odpovídat za pogromy, za kruté vypalování statků rolníky, za zběsilé revoluční vojáky, za zdivočelé námořníky. (O nich jsem myslím řekl dost v Rudém kole-su. Teď jen přidám jeden případ. Rudogvardějec Basov, který eskortoval Šingarjova, toho zastánce lidu a milovníka pravdy. Napřed si na sestře zatčeného vymohl peníze jako „spropitné“ za to, že jej „doprovodí“ z vězení Petropavlovské pevnosti do nemocnice, tedy že Šingarjovovi nedopřál chvíli svobody, a pak za několik hodin, tutéž noc do nemocnice přivedl námořníky, aby zastřelili Šingarjova a Kokoškina.¹²⁰ Co měl tento zvrhlík z našich vlastností?)

Je třeba zodpovídat se, jako se zodpovídáme za členy své rodiny.

Zbavíme-li se odpovědnosti za své soukmenovce, ztratí pojem národa jakýkoli živý smysl.

¹²⁰ A. I. Šingarjova, (*Doslov*), in *Dněvník A. I. Šingarjova: Kak eto bylo – Petropavlovskaja krepost' 27. XI. 1917 – 5. I. 1918*, 2. vyd., Moskva 1918, s. 66–68.

Za občanské války

Trockij se kdysi pochlubil, že si „dokonce“ ve svém válečném vagonu za občanské války leckdy „našel čas“, aby si přečetl novinky francouzské literatury.

Snad si ani neuvědomil, co praví. Našel si něco jiného než chvíli času. Ve svém srdci našel dost prostoru mezi provoláními „k revolučním námořníkům“ nebo mužům násilně odvedeným do rudoarmějských oddílů a mezi ledabyly vysloveným rozkazem zastřelit v jednotce, která ustoupila, každého desátého muže, ostatně *výkon* svého rozkazu na vlastní oči nezhlédl.

Vedl krvavou válku na rozlehlých rovinách Ruska, aniž se ho citově dotkly útrapy obyvatel této země a její bolesti, míhal se nad tím vším na perutích internacionalistického zanícení.

Únorová revoluce byla revolucí ruskou – byť byla jakkoli krutá, chybná a zhoubná, neusilovala *vystřílet* veškerý předešlý život, veškeré předešlé Rusko. Avšak hned od Října se revoluce stala *internacionální*, převážně drtivou, živilo ji požírání, ničení starého řádu, který měla po ruce – co bylo zbudováno, to drtila, co vypěstováno, to zabavila, kdo odporoval, toho zastřelila. Rudí měli před očima jenom velký sociální experiment, který měl být následován, zopakován, rozšířen a realizován v mezinárodním měřítku.

Tento lehkovážný a nepromyšlený Říjnový převrat vyústil v tříletou občanskou válku a obyvatelstvu celého Ruska způsobil nevypočitatelné, krvavé útrapy.

K nelidským záměrům a zkušenostem rudých se přidružila skutečnost, že říše byla mnohonárodní, a také zpětný ráz světové velké války. Za první Francouzské revoluce v národnostně jednotné Francii až na krátkodobý vpád cizích vojsk žádní cizinci nezasahovali, tato revoluce a všechny její hrůzy byly od začátku až do konce národní. V naší revoluci však k ní přibýlo mnohonárodní šílenství: hojná účast rudých Lotyšů (občanů Ruska) plus německých a rakouských zajatců, někdy vytvá-

řejících celé pluky, jako Maďaři, a bylo tu i dost Číňanů. Hlavní bojovou sílu rudých ovšem tvořili Rusové, někteří za teroru pod hrozbou zastřelení, někteří v pošetilé víře, že si vybojují šťastnější budoucnost. V této pestré národnostní směsi mají své místo též Židé, rovněž tak občané Ruska.

Politicky aktivní část ruského Židovstva, jež koncem roku 1917 podpořila civilní vládu bolševiků, nyní se stejnou rozhodností vstoupila do válečných struktur bolševiků. V prvních letech po Říjnu v poblouznění internacionálním se státní moc sama přilepila k bolševikům a uhraula je, když ukázala svůj neomezený rozsah. A oni, samozřejmě ve jménu vysokých ideálů (někdy i nízkých), „úporný fanatismus jedněch, schopnost jiných přizpůsobit se“¹ – začali tuto moc využívat bez rozmyslu a bez jakékoli obavy z kontroly. Nikdo si tenkrát nedokázal představit, že už v roce 1919 občanská válka po celém ruském jihu rozpoutá nebývale kruté protizidovské pogromy, bohaté na oběti.

O tom, co znamená mnohonárodní válka, můžeme soudit podle rudého teroru při potlačení kronšadtské vzpoury v březnu 1921. Píše o tom známý eser a sociolog: „Tři dny lotyšská, baškirská, maďarská, tatarská, ruská, židovská a mezinárodní lůza jednající bez jakýchkoli zábran, pomátlá na rozumu, v krvavém chtíči a alkoholickém opojení, zabíjela a znásilňovala.“²

Co říká běžný pamětník? Na Tři krále roku 1918 v Tule vyšlo z brány tamního kremle pravoslavné procesí – a „internacionální oddíl“ je postřílel.

Avšak samotná „rudá garda“, třeba s internacionálními oddíly, už nestačila. Bolševická státní moc potřebovala pravidelnou armádu. R. 1918 „Lev Trockij za přispění Efraima Skljanského a Jakova Sverdlova zřídil Rudou armádu“. V jejích řadách „bojovalo mnoho Židů. Několik útvarů Rudé armády tvořili pouze Židé, jako například brigádu pod velením Josifa Furmana“.³ Ve velitelském sboru Dělnicko-rolnické Rudé armády (jak zněl její plný oficiální název) se podíl Židů rozrostl do značného počtu a dále pokračoval mnoho let po občanské válce. Touto účastí se zabývalo několik židovských autorů a několik encyklopedií.

V osmdesátých letech sestavil izraelský badatel Aron Abramovič s využitím děl Padesát let ozbrojených sil SSSR, rozsáhlé sovětské Historické encyklopedie, sborníků Pokyny velitelství frontů Rudé armády a dal-

¹ G. A. Landau, *Revolucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti*, in *Rossija i jevrei*, Sb. 1 (RiJ), Otščestvennoje objediněnije ruskich jevrejev za granicej, Paříž, YMCA-Press 1978, s. 117 (1. vyd., Berlín, Osnova 1924).

² Pitirim Sorokin, *Leaves from a Russian Diary*, New York, E. F. Dutton & Co. 1925, s. 267.

³ *Krutkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (KJE), Jeruzalém, Keter 1976, sv. 1, s. 686.

ších zevrubné jmenné seznamy Židů a pouze Židů na velitelských místech v RA, počínajíc občanskou válkou a včetně druhé světové války, s uvedením doby, odkdy dokdy který velitel danou funkci zastával.

Prohlédněme si stránky, které Abramovič věnoval občanské válce.⁴ Je to rozsáhlý seznam, počínající členy Revoluční vojenské rady, Revvojensovětu republiky (vedle Trockého a Skljanského tam byli A. Rozengolc a S. Gusev, vl. jm. Jakov Drabkin). Z rozkazu Trockého „byly vytvořeny fronty s vlastními štáby, a rovněž nové armády“ a „téměř ve všech frontech a armádách byli členy jejich Revolučních vojenských výborů také Židé“ (jmenuje nejznámější, objevují se tu D. Vajman, J. Pjatnickij, I. Glezarov, L. Pečerskij, I. Slavin, M. Lisovskij, G. Bitker, Béla Kun, G. Sokolnikov, vl. jm. Brilliant, I. Chodorovskij). – Předtím, počátkem občanské války, řídil Mimořádný štáb petrohradského vojenského okruhu Michail (Moisej) Urickij a členy petrohradského Výboru revoluční obrany byli: Sverdlov (předseda), Volodarskij, Drabkin-Gusev, J. Fišman – za levé esery, G. Čudnovskij. V květnu 1918 byli mezi jedenácti komisaři vojenských okruhů dva Židé: v Moskevském okruhu Jemeljan Jaroslavskij (vl. jm. Gubelman), v Jaroslavelském okruhu S. Nachimson. – Během války se Židé stávali též veliteli armád: M. Laševič velitelem 3. a pak 7. armády Východního frontu, V. Lazarevič velitelem 3. armády Západního frontu, G. Sokolnikov 8. armády Jižního frontu, N. Sorkin 9. armády, I. Jakir 14. armády. „Náčelníky štábů armád byli...“, „v revolučních vojenských výborech armád byli ze tří členů jeden nebo dva Židé“ (Abramovič je ze všech dvaceti armád vyjmenovává). – „Veliteli divíze byli Židé“ (následuje dlouhý výčet); „vojenskými komisaři divízi byli...“ (u tohoto ideového vedení je výčet trojnásobný); „náčelníky štábů divízi byli...“ (dlouhý výčet). – „Veliteli brigád...“, „komisaři brigád...“, „veliteli pluků a oddílů...“ (krátký seznam). „Náčelníky politických oddělení...“, „předsedy Revolučních vojenských tribunálů byli...“, „zvlášť velké bylo procento Židů mezi politickými pracovníky všech úseků Rudé armády...“ – „Významnou úlohu hráli Židé v zásobování frontů, armád a divízi potravinami. Jmenujme některé...“ „Židé zaujímalí vysoké funkce ve válečném lékařství: byli náčelníky zdravotních správ frontů a armád, hlavními lékaři svazků a jednotek...“ A „ti z nich, kteří... se stali veliteli svazků, jednotek a oddílů, vynikli svou statečností, hrdinstvím a vojevůdcovským mistrovstvím,“ nicméně „přehledný ráz této kapitoly neumožňuje podrobně vylíčit statečné činy rudoarmějců, velitelů a politických pracovníků z řad Židů“. (V rejstříku velitelů badatel opomněl uvést Tichona Chvesina, ten postupně velel 4. armádě Východního frontu. 8. armádě Jižního, donské skupině vojsk a posléze 1. armádě Turkeštánského frontu.)

O některých velitelích doplňuje údaje nebo dodává různá vysvětlení Ruská židovská encyklopedie. (Na tomto místě se o ní můžeme zmínit. Začala vychá-

⁴ Aron Abramovič, *V rešajušeej vojně: Učastije i rol jevrejev SSSR v vojně protiv nacizma*, 2. vyd., Tel Aviv 1982, sv. 1, s. 45–61.

⁵ *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), 2., opr. a dopl. vyd., Moskva 1997, sv. 3, s. 285.

zet r. 1994 v nové době zbavené zákazů, podnikla poctivý výběr, píše o všem bez utajování, i o tom, s čím se dnes nelze pochlubit.)

R. 1921 se stal Drabkin-Gusev náčelníkem Politické správy i celé Rudé armády, poté stanul v čele Ústavu dějin strany (Istpart), patřil mezi čelné postavy Kominterny, byl pohřben v kremelské zdi. – Michail Gaskovič-Laševič po funkcích v několika revolučních vojenských výborech velel Sibiřskému vojenskému okruhu, byl prvním náměstkem RVV SSSR. Pohřben pouze na Martově poli. – Izrail Razgon byl vojenským komisařem štábu Petrohradského okruhu (potlačoval kronštatdskou vzpouru), pak je z něho velitel bucharské Rudé armády (poté, co potlačil středoasijské povstání), účinkoval ve štábu Černomořského loďstva. – Boris Goldberg byl vojenským komisařem v Tomské oblasti, poté Permské, pak Povolžského vojenského okruhu, dále velitelem Rezervní armády republiky, posléze je z něj „jeden z tvůrců sovětského civilního letectva“. – Modest Rubinštejn – zástupce předsedy Vojenského revolučního výboru Zvláštní armády, náčelník politického oddělení armádní skupiny vojsk. – Boris Ippo – náčelník Politické správy Černomořského loďstva. (Později převelen do Politické správy postupně Baltského loďstva, Turkestánského frontu, náčelník Politické správy Středoasijského vojenského okruhu, poté Kavkazské armády.) – Michail Landa – náčelník politického oddělení armády, později zástupce náčelníka Politické správy Dělnicko-rolnické Rudé armády (pak náčelník Politické správy Běloruského vojenského okruhu, poté Sibiřského). – Lev Berlin – komisař Volžské válečné flotily (poté člen Politické správy Krymské armády, posléze Baltského loďstva).⁶

A kolik výrazných postav nižšího velitelského měřítka tu bylo! Tovaryš z hodinářství Sverdlova-otce Boris Skundin se v občanské válce vypracoval až na vojenského komisaře divize, komisaře štábu armády, politického inspektora frontu, až nakonec na zástupce náčelníka politického oddělení První jízdní armády. – Nebo Avenir Chanukajev – velitel partyzánského oddílu, 1919 vydán k soudu vojenského revolučního tribunálu za banditismus při obsazování Aščábádu, zproštěn viny, pak téhož r. 1919 – politický zmocněnec Turkestánské komise Celoruského ústředního výkonného výboru a rady lidových komisařů pro Kašgarsko, Bucharu a Chivu. – Moisej Vinnickij (zvaný též „Miška Japončik“) již r. 1905 člen oddílu židovské sebeobrany a střídavě parťák předpadové skupinky, z nucených prací osvobozen Únorovou revolucí; vedl židovskou bojovou družinu v Oděse, ale také oděské kriminální živly. Roku 1919 v Rudé armádě – velitel praporu zvláštního určení a velitel střeleckého pluku „složeného z anarchistů a kriminálních“. Zastřelen vlastními lidmi. – Nemohl být opomínut ani Isaj Calkovič, ten r. 1921 při potlačení kronštatdského povstání velel kombinované rotě sestávající z frekventantů vojenského učiliště.⁷

Ve velitelských funkcích se objevují také ženy: Naděžda Ostrovská se z předsedkyně gubernského výboru strany ve Vladimíru stala náčelnicí politického oddělení 10. armády. – Funkce Revecky Plastininové byly: archangelský gu-

⁶ RJE, sv. 1, s. 122, 340, 404, 515; sv. 2, s. 120, 126, 454, 511.

⁷ Tamtéž, sv. 3, s. 61, 278, 305, 503.

berský revoluční výbor, tamtéž gubernský výbor strany... Ještě se o ní zmíníme. – Cecilie Zeliksonová-Bobrovská v mládí pracovala ve Varšavě jako švadlena, za občanské války řídila *vojenské* oddělení moskevského výboru Komunistické strany Ruska.⁸ – Alespoň jmenujme ještě fúrii Jevgeniji Bošovou, roz. Majšovou a její sestru Majšovou-Rozmirovičovou.

Nebo si my sovětsí pamatujeme, že existoval „sbor rudého kozáctva“. Ve skutečnosti to nebylo kozáctvo, které dospělo k rudému uvědomění, ale kozáctvo banditské (převlékali se do uniformy bílých, aby je oklamali) a vytvořeno bylo z příslušníků nejrůznějších národů, až po Rumuny a Číňany, též mělo kompletní jízdní pluk ze samých Lotyšů, jen s ruským velitelem Vitalijem Primakovem, politické oddělení sboru řídil I. I. Minc (v 2. divizi Isaak Grinberg), náčelníkem štábu byl J. Turovskij, operační úsek štábu vedl A. Šilman, šéfredaktorem divizních novin byl S. Davidson a administrativní oddělení štábu měl na starosti J. Rubinov.⁹

Ve výčtu jmen pokračujeme až u špiček Rudé armády. Nezapomenutelná jména – Vladimír Antonov-Ovsejenko, Vasilij Bljucher, Semjon Buďonnyj, Klim Vorošilov, Boris Dumenko, Pavel Dybenko, Oleko Dundič, Dmitrij Žloba, Vasilij Kikvidze, Jepifan Kovtuch, Grigorij Kotovskij, Filipp Mironov, Michail Muravjov, Vitalij Primakov, Ivan Sorokin, Semjon Timošenko, Michail Tuchačevskij, Jeronim Uborevič, Michail Frunze, Vasilij Čapajev, Jefim Ščaděnko, Nikolaj Ščors. A vlastně vystačili by si bez Židů?

Vždyť sta ba tisíce *ruských* generálů a důstojníků z carské armády, kteří sloužili v Rudé armádě bolševikům, ne ovšem v politických odděleních (tam je nepovolávali), ale přesto také ve významných funkcích (třeba s komisařem za zády a mnozí pod hrozbou, že by jinak byly pronásledovány jejich rodiny, zvláště v případech válečných taktických neúspěchů) a byli jim velice užiteční, možná že rozhodujícím způsobem přispěli k úspěchu rudých. Poznamenejme jen mimochodem, že „jen důstojníků z generálního štábu přešla k bolševikům málem polovina“.¹⁰

Nelze pominout, jak v počátcích bolševická propaganda zhoubně zapůsobila na ruské rolníky (třebaže zdaleka ne na všechny). Šulgin bez okolků přiznává: „Smrt buržoustům“ se v Rusku proto tak vydařila, protože příliš mnohé Rusy pach krve přitahuje a uvádí je až k zvířecí zuřivosti.¹¹

⁸ Tamtéž, sv. 1, s. 144; sv. 2, s. 554, 588–589.

⁹ *Červonnoje kazačestvo – vospominanija vetěranov*, (sb.), Moskva, Vojenizdat 1969.

¹⁰ V. V. Šulgin, „Čto nam v nich ně nraivitsja...“: *Ob Antisemitizme v Rossii* (dále V. V. Šulgin), Paříž 1929, s. 145.

¹¹ Tamtéž, s. 157.

Nedejme se však znást krajnostmi jako třeba výroky: „Nejochotnějšími střelci v odděleních Čeky... nejsou žádní ‚rituální Židé‘, ale nedávní věrní sluhové trůnu, generálové a důstojníci.“¹² Ty by tak v Čece trpěli! Tam si je pozvali, leda když je chtěli zastřelit. Ale proč tolik vzruchu? Židé, kteří působili v Čece, byli samozřejmě „nikoli nějací rituální“, ale mladí „ideově zapálení“, s revolučním smetím v hlavě. Patrně ani nesloužili jako *střelci*, ale většinou jako vyšetřovatelé.

Čeka vzniklá r. 1917 okamžitě nabobtnala silou a už od začátku r. 1918 naháněla veškerému obyvatelstvu smrtelnou hrůzu. Tato *Črezvyčajka* (mimořádná komise) rozpoutala *rudý teror*; začala s ním od chvíle svého jmenování v prosinci 1917 a dlouho předtím, než jej sama 5. září 1918 veřejně vyhlásila, a pokračovala dlouho po skončení občanské války. Už od ledna 1918 byl v platnosti „trest smrti na místě bez soudního projednávání“. Pak následovalo brání stovek i tisíců nevinných *rukojmí*, jejich popravování v noci nebo utápění s nákladními loděmi. Historik S. P. Melgunov, který sám pobyl pod sekyrou ve věznicích Čeky, nezapomenutelně vykreslil ve své knize epopěj rudého teroru. „Neexistovalo město, neexistovala volost, kde by nebylo oddělení ruské všemocné Mimořádné komise, která se odtěď stala nejdůležitějším nervem státní správy a pohlcuje poslední zbytky práva“; „(v RSFSR) nebylo místo, kde by se nepopravovalo“; „jediný pokyn jednoho člověka (Dzeržinského) odsuzoval tisíce lidí k okamžité smrti“. Ale i když se případně provádělo řízení, bylo veřejně předepsáno (M. Lacis v bulletinu *Krasnyj Těrror – Rudý teror* ze dne 1. 11. 1918 a v *Pravdě* z 25. prosince téhož roku): „Nehleďte při šetření materiál a důkazy, že obviněný jednal s k u t k e m nebo s l o v e m proti sovětské moci. První otázka, kterou mu musíte položit, je: k jaké třídě patří, jaký má původ, jakou výchovu, vzdělání nebo profesi. Tyto otázky mají rozhodnout osud obviněného.“ Melgunov poznamenává: „Lacis vůbec nebyl originální, pouze si upravil Robespierrova slova v Konventu... o masovém teroru: ‚k odsouzení nepřátel vlasti stačí zjistit jejich osobnost. Není potřeba je trestat, ale zničit.‘“ Pokynů z centra se chápou týdenní tiskové přehledy Čeky vycházející po celém Rusku. Melgunov z nich bohatě cituje: „V Kyjevě vychází *Krasnyj meč*... žurnalista Lev Krajnij píše ‚Pro nás neplatí a nemohou platit staré zásady morálky a humanity vymyšlené buržoazií‘... ‚Vyhlášený rudý teror,‘ říká podobně jakýsi Švarc, ‚je třeba uskutečňovat proletářsky... Máme-li pro nastolení proletářské dikta-

¹² B. Mirskij, *Čornaja sotňa*, in „Jevrejskaja tribuna“, ježenučedělnik, posvjaščennyj interesam russkich jevrejev, Paříž 1. února 1924, s. 5.

tury na celém světě zničit všechny sluhy carismu a kapitálu, pak se před ničím nezastavíme“.¹³

To byl vědomý, předem promyšlený a dlouhodobě prováděný teror. Melgunov také uvádí předpokládané počty obětí (přesné údaje z té doby jsou prakticky nepřístupné). Mluví o „nevidaném rozměru vražd“. – Přesto však „toto hrůzné množství obětí je nepatrné proti tomu, co se dělo na jihu po skončení občanské války. Drtili Děnikinovu správu. Přicházela nová vláda a zároveň s ní vlna krvavého teroru pomsty, pouhé pomsty. To už nebyla občanská válka, ale likvidace dřívějšího protivníka.“ Nastaly laviny štvanic, domovních prohlídek, dalších štvanic a zatýkání. „Odváděli se hromadně vězni z cel a stříleli... Popravovali střelbou z kulometů, protože obětí bylo příliš, než aby mohla být zastřelena každá zvlášť“; „popravovali patnácti a šestnáctileté chlapce i šedesátileté starce.“ Vyhláška celoruské Čeky z října 1920 na Kubáni říká: „Kozácké stanice a osady, které ukrývají bílé a zelené, budou zničeny, veškeré dospělé obyvatelstvo zastřeleno a majetek konfiskován.“ Po Wrangelově ústupu „říká se Krymu ‚Celoruský hřbitov‘“. (Bylo zastřeleno podle různých pramenů sto dvacet až sto padesát tisíc lidí.) „V Sevastopolu nejen stříleli, ale také věšeli nejen po desítkách, ale dokonce po stech obětí.“ Nachimovův prospekt „byl plný šibenic – lidi zatýkali a na místě bez soudu popravovali“. Teror na Krymu pokračoval i v roce 1921.¹⁴

Ač zkoumáme jakkoli důkladně dějiny Čeky, zvláštních oddělení nebo útvarů zvláštního určení (ČON), přesto zůstane mnoho činů a jmen navždy neznámých, pohřbených spolu s mrtvými svědky a spálených spolu s bolševickými písemnými svědectvími. Avšak i to, co se uchovalo, výmluvně svědčí. Vizme kopii z tajného „výpisu z protokolu zasedání Politického byra ÚV KSR/b“ z 18. dubna 1919 (cit. podle archivu Trockého v Kolumbijské univerzitě).

„Přítomni ss. Lenin, Krestinskij, Stalin, Trockij.

Projednáno: ... 5. Prohlášení Trockého o tom, že velké procento pracovníků přífrontových ČK, přífrontových a týlových výkonných výborů a ústředních sovětských institucí tvoří Lotyšši a Židé, že jejich procento na frontě samé je poměrně nevýrazné, že se při této příležitosti mezi rudoarmějci vede a nachází jistou odezvu silná sionistická agitace, a podle názoru s. Trockého je třeba přerozdělit stranické síly ve smyslu rovnoměrnějšího rozdělení pracovníků všech národností mezi frontou a týlem.

¹³ S. P. Melgunov, *„Krasnyj Terror“ v Rossii, 1918–1923*, 2., dopl. vyd., Berlín, Vataga 1924, s. 45, 48, 57, 70–71, 72–75.

¹⁴ Tamtéž, s. 50, 99, 100, 105, 109, 113.

Usneseno: Navrhnout s. Trockému a Smilgovi, aby připravili odpovídající hlášení jako direktivu ÚV pro komisaře rozmisťující síly mezi ústředními a místními organizacemi a frontou.¹⁵

Ale těžko věřit, že by tato porada přinesla nějaký výsledek. Současný badatel, který si jako první všiml „problému úlohy a místa Židů (stejně jako zástupců dalších národnostních menšin) v sovětském aparátu,“ dochází na základě archivních materiálů k závěru, že „v počáteční etapě činnosti kárných orgánů tvořily v době rudého teroru národnostní menšiny 50 % v ústředním aparátu VČK. Zároveň (jejich) podíl na odpovědných funkcích v aparátu dosahoval až 70 %.“¹⁶ Autor uvádí statistické údaje do 25. září 1918: mezi národnostními menšinami jsou na pozadí množství Lotyšů a značného počtu Poláků dosti znatelní rovněž Židé, zvláště mezi „vedoucími a aktivními pracovníky VČK“ a mezi komisaři a vyšetřovateli. Například mezi „vyšetřovateli oddělení pro boj proti kontrarevoluci, ve struktuře Čeky nejdůležitější, tvoří polovinu pracovníků Židé“.¹⁷

Připomeňme si podle Ruské židovské encyklopedie několik čekistů, kteří působili mezi prvními.¹⁸

Skromný Veniamin Gerson pracoval v Čece od r. 1918, od 1920 jako osobní sekretář Dzeržinského. – Již uvedený Izrail Leplevskij, původně člen Bundu, 1917 se přidal k bolševikům, od 1918 pracoval v Čece jako náčelník Podolského gubernského oddělení GPU, pak zvláštního oddělení v Oděse. (Dostal se až do funkcí náčelníka OGPU SSSR, posléze lidového komisaře vnitra Běloruské SSR a Ukrajinské SSR.) – Zinovij Kacnelson – v Čece hned od Října; náčelník zvláštních oddělení u několika armád, pak celého Jižního frontu, posléze je na špičce VČK, ještě později předseda archangelské gubernské ČK, zakavkazské ČK, severokavkazského GPU, charkovského GPU, náměstek lidového komisaře vnitra Ukrajiny, zástupce náčelníka Gulagu (Správy tábora). – Solomon Mogilevskij. Už r. 1917 předseda tribunálu Ivanovo-Vozněsenska, 1918 vede saratovskou ČK, pak opět působí v tribunálu, pro změnu v armádním, poté jako zástupce vyšetřovacího oddělení moskevské Čeky, náčelník zahraničního oddělení VČK, předseda zakavkazské ČK.

Jestlipak se zamyslel Ignatij Vizner nad svým jednáním, když vyšetřoval případ básníka Nikolaje Gumiljova? Kdepak by mohl? Vždyť sloužil ve zvláštním oddělení při prezidiu VČK? Vytvářel brjanskou ČK, vyšetřoval v případě kronštadtské vzpoury a působil jako zvláštní zmocněnec prezidia VČK a poté GPU pro zvlášť mimořádné případy. – Nebo Lev Levin-Bělskij, původně člen Bundu:

¹⁵ Columbia University, New York, Trotsky's Archive, bMs Russ 15, sv. 160, případ *„Partij naja percipiska No 9 za 1919 g.“*, s. 9.

¹⁶ L. J. Kričevskij, *Jevrei v apparatě VČK – OGPU v 20je gody*, in *Jevrei i ruskaja revolucija: Materialy i issledovanija*, red. a sest. O. V. Budnickij, Moskva, Jeruzalém, Gešarim 1999, s. 321, 344.

¹⁷ Tamtéž, s. 327–329.

¹⁸ RJE, sv. 1, s. 106, 124, 223, 288; sv. 2, s. 22, 176, 302, 350, 395; sv. 3, s. 374, 475.

1918–1919 předseda simbirské gubernské Čeky, poté náčelník zvláštního oddělení 8. armády, pak předseda astraachaňské gubernské ČK, 1921 politický zástupce VČK na Dálném východě, 1923 politický zástupce OGPU ve Střední Asii, od začátku třicátých let působil v Moskevské správě OGPU. (později též náměstek lidového komisaře vnitra SSSR).

Pohledíme na Nauma (Leonida) Etingona: v Čece je od r. 1919, funkce – předseda smolenské gubernské ČK (dál je v baškirském GPU, ještě později organizuje zavraždění Trockého). – Isaak (Semjon) Švarc – 1918–1919 první předseda celoukrajinské ČK. – Vystřídal ho Jakov Lávšic, ten 1919 náčelník tajného operačního oddělení kyjevské gubernské ČK a náměstek jejího předsedy, poté zástupce předsedy černígovské gubernské ČK, charkovské gubernské ČK, náčelník operačního štábu celoukrajinské ČK, 1921 až 1922 předseda kyjevské gubernské ČK.

Včhlasný Matvej Berman začal u újezdni Čeky na severním Uralu, 1919 – zástupce náčelníka gubernské ČK v Jekatěrinburgu, 1920 předseda v Tomsku, 1925 v Burjatomongolsku, 1924 náměstek náčelníka OGPU pro celou Střední Asii, 1928 náčelník vladivostockého OGPU, od 1932 náčelník celé organizace Gulagu, od 1936 též náměstek lidového komisaře NKVD. (Jeho bratr Boris nastoupil do orgánů r. 1920, od 1936 zástupce náčelníka pro zahraniční rozvědku NKVD.) – Jako vzor spojený Žida a čekisty a jako předák vojáků z roku 1917 se proslavil Boris Pozern, komisař petrohradské komuny (Petrokomuny); se Zinovjevem a Dzeržinským 2. 9. 1918 spolupodepsal výzvu k rudému teroru. – (Encyklopedie opominula uvést Alexandra Joseleviče, tajemníka Petročcky, který v září 1918 svým podpisem schvaloval hned po Glebovi Bokijovi seznamy popravovaných za rudého teroru.)

Notoricky známý je čekista Jakov Agranov, fenomenálně úspěšný v popravování, též zfalšoval tzv. Tagancevovu vzpouru (Gumiljovův vrah), také řídil „kruté výslechy účastníků kronšadtské vzpoury“. – Dobře znám je také Jakov Bljumkin, spoluúčastník zavraždění německého velvyslance Mirbacha (1918), byl zatčen, pak amnestován, později pracoval v sekretariátu Trockého, dále působil v Mongolsku, v Zakavkazsku a na Blízkém východě. R. 1929 zastřelen.

Vedle každého organizátora Čeky musíme vidět další personál. A se všemi přišly při výsleších i při popravách do styku sta a tisíce nevinných lidí.

Mezi těmi nacházíme i Židy. Za hromadného komunistického zátahu proti „buržoazii“ byli postiženými především obchodníci. „V Maloarchangelském újezdu posadili muži z komunistického oddílu obchodníka Juškeviče za nezaplacení daně na rozpálený litinový plát kamen.“ (Tamtéž rolníky, kteří nesplnili povinný odvod, na lanech ponořovali do studní, „topili“ nebo za neodevzdání revoluční daně dělali z lidí ledové sloupy – co koho napadlo.)¹⁹ – Také spisovatel V. G. Korolenko uvádí

¹⁹ S. S. Maslov, *Rossija posle četyrjoch let revolucii* (dále S. S. Maslov), Paříž, Russkaja pečat' 1922, kn. 2, s. 195.

případ, kdy byli mlynáři Aronov a Mirkin bez soudu zastřeleni, protože porušili nesmyslnou cenu za mouku.²⁰ – Nebo další příklad. Bývalý kyjevský gubernátor Sukovkin r. 1913 se ujal obhajoby Bejlise. Po příchodu rudých byl zatčen. Několik tisíc Židů podepsalo žádost na jeho obhajobu, avšak Čeka ho zastřelila.

Jak si máme vysvětlit, že ruské obyvatelstvo běžně považovalo nový teror za teror židovský? Vždyť mnoho Židů, kteří se ničím neprovinili, bylo takto obviněno. Proč i mezi rudými, jak jsme viděli, i mezi bílými, vůbec mezi lidmi vznikl dojem, že čekisti a Židé jsou málem jedno a totéž. Kdo za takový dojem může? – No mnozí, a to i Bílá armáda, ale o tom se ještě zmíním. Mohou za tento dojem v neposlední řadě sami ti z čekistů, kteří se svou horlivou službou ve vysokých funkcích zasloužili o takovéto ztotožnění.

Dnes zaznívají hořké stížnosti na to, že nová moc zachutnala nejen Židům. Proč máme u těch židovských čekistů očekávat větší shovívavost než od ostatních? Správně řečeno. Tyto úvahy však nic nezmění na tom, že židovští čekisté, tehdy ve *vrcholných* úřadech a funkcích, reprezentující ruské Židy (ať to zní jakkoli hrozně), získali moc neslýchaného rozsahu, jakou nikdy neměli a o jaké se jim ani nesnilo. A tito zástupci svého lidu jím *nezvolení* v sobě nenašli dost sebekázně, kontrolující střízlivosti, aby se vzpamatovali, zastavili, uskromnili. Jak říká ruské přísloví: „Nespěchej uchopit, napřed si pořádek prsty.“ A židovský lid, třebaže tyto čekisty nevolil, židovská městská, už početná aktivní veřejnost (byli přece mezi ní i moudří starci!?) je také nedokázala umravnit. (Ostatně kdo tenkrát poslouchal moudré starce!)

G. Landau napsal: „Deklasování rozvrátilo všechny organické vrstvy Židovstva, zničilo vnitřní síly odporu, dokonce i stability a vrhlo je pod kola triumfujícího bolševismu.“ A zjišťuje, že vedle idejí socialismu, separatistického nacionalismu a permanentní revolučnosti „ohromilo nás to, co jsme v židovském prostředí nejméně očekávali – totiž krutost, sadismus, násilnosti, což vše jsme považovali za cizí lidu vzdálenému bojovného fyzického života: ti, kteří ještě včera neuměli zacházet s puškou, stáli dnes vedle katanských hrdlořezů“.²¹

Ještě dodatek ke zmíněné již Revece Plastininové-Majzelové z archangelského revolučního výboru: „Svou krutostí je známá po celém severním Rusku... z vlastní vůle ‚provrtávala lidem kulkou týl‘ nebo čelo, osobně zastřelila přes jedno sto osob.“ Tých autor říká „o Bakovi, kterému se pro jeho mládí a krutost přezdívalo ‚krvavý chlapec‘“ – ten pů-

²⁰ P. I. Nęcretov, *I. G. Korolenko: letopis žizni i tvorčestva, 1917–1921*, za red. A. V. Chrabrovického, Moskva, kniha 1990, s. 151–154, 252–256.

²¹ G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj občestvennosti*, in RiJ, s. 117–118.

sobil „v Tomsku, poté jako předseda gubernské „črezvyšajky“ v Irkutsku.²² (Plastininová se ve své kariéře dostala až do Nejvyššího soudu RSFSR, kde působila ve čtyřicátých letech.)²³ – Někdo se upamatuje na Mandelbaumův kárný oddíl na severu v okolí Archangelska, někdo na oddíl „Míšky Japončika“ na Ukrajině...

Co máme čekat od tambovských rolníků, když v ponurém doupěti tambovského gubernského výboru na vrcholu potlačování velkého selského povstání v této středoruské černozemní gubernii byli iniciátory vybírání dodávkové povinnosti tajemníci gubernského výboru P. Rajvid a Pinson a vedoucím oddělení propagandy Ejdman? (Máme tu i A. G. Šlichtera, s nímž jsme se setkali v Kyjevě r. 1905, a nyní je předsedou gubernského výkonného výboru.) Tambovským gubernským komisařem pro dodávky potravin je tu J. Goldin, ten, co pro nepřiměřené vybírání obilí vlastně vyvolal povstání, a velitelem oddílu pro vymáhání obilí byl N. Margolin, který se vyznamenal tím, že rolníky, kteří včas neodevzdali, dal *zmrskat*. (A nejen zmrskat, ale i popravit.) Jak uvádí Kakurin, náčelník Tuchačevského štábu, zmocněným zástupcem VČK pro Tambovskou gubernii byl v těch měsících – Lev Levin. – Samozřejmě nepůsobili pouze Židé! Jestliže se však v únoru 1921, kdy se potlačení vzpoury chopila rovnou Moskva a hlavní řízení samého potlačení, Mezioborovou komisí pro boj s banditismem vede Efraim Skljanskij, pak si tambovský rolník udělal vlastní závěry.

Co si máme pomyslet o genocidě v oblasti Donu, o zahubení několika set tisíc donských kozáků, generačního výkvětu mužů z kozáckého prostředí? Co se mohlo usadit v paměti kozáků po takových událostech, po takovém zúčtování, které stanulo mezi Židy (revolučními) a kozáky?

V srpnu 1919 Dobrovolnická armáda obsadila Kyjev, odhalila několik skupin Čeky i mrtvoly zcela nedávno popravených, jejichž jmenný seznam sestavený podle smutečních oznámení v obnoveném listu Kijevljanin uvádí Šulgin²⁴, – a zde jsou téměř výlučně slovanská jména, popravena byla „ruská elita“. O kyjevské Čece a jejím velitelském sboru čteme v materiálech Zvláštní vyšetřovací komise na jihu Ruska (svědectví podal v Kyjevě zatčený vyšetřovatel ČK)²⁵: „Počet pracovníků Čeky se pohyboval v rozmezí od sto padesáti do tří set... procento Židů vzhledem k ostatním pracovníkům Čeky bylo sedmdesát pět ku pětá-

²² S. S. Maslov, s. 196.

²³ RJE, sv. 2, s. 588–589.

²⁴ V. V. Šulgin. *Priloženija*, s. 515–518.

²⁵ *Čekist o ČK* (Iz archiva „Osoboj Sledstv. Komissii na Juge Rossii“), in *Na čužoj storoně: Istoriko-literaturnyje sborniki*, za red. S. P. Melgunova, Berlín, Vataga; Praha, Plamja 1925, sv. 9, s. 111–141.

dvaceti a velitelské funkce měli v rukou téměř jen oni.“ Z dvaceti členů komise, totiž jejího vedení, bylo čtrnáct Židů. „Všichni zatčení byli vězněni přímo v Čece, nebo v lukjanovské věznici... Pro popravu zastřelením byla upravena zvláštní kůlna vedle domu v Institutské ul. č. 40, na křižovatce s Levašovovou, kam popravování přešlo z jekatěrinské gubernské Čeky. Popravčí (... nebo někdy ‚dobrovolníci‘ z čekistů) přivedl oběť svlečenou donaha a rozkázal jí, aby ulehla. Pak ji výstřelem do týlu usmrtil. Střílelo se z revolverů (většinou to byly kolty). Protože šlo o střelbu z malé vzdálenosti, obvykle se lebka popraveného roztránila na kousky... Další oběť byla přivedena stejným způsobem a musela ulehnout vedle předchozí. Jestliže počet obětí překročil plochu podlahy, pokládaly se na ležící mrtvolky, nebo je zastřelili u vstupu do kůlny... Oběti většinou nekladly odpor.“

Mezi lidmi se o tom mluvilo. – Remizov (kterého bychom pro jeho revolučnědemokratickou minulost z antisemitismu nepodezírali) líčí scénu z Petrohradu: „Přednádnem tady vedle Akademie probíhalo cvičení, jeden rudoarmějce povídá: ‚Soudruzzi, na frontu nepudem! Pořád abysme bojovali kvůli těm židákům!‘ Kdosi s aktovkou v ruce se ho zeptá: ‚Z jakýho ty jsi pluku?‘ Ale voják znova povídá: ‚Soudruzzi, na frontu nepudem! Pořád abysme bojovali kvůli těm židákům!‘ Ten s aktovkou se rozkřikl: ‚Zastřelte ho!‘ Tu vystoupili dva rudoarmějci a tamten začal utíkat. Nestačil doběhnout k rohu a dohnali ho, vystřelili, až mu z hlavy tekl mozek a louže krve.“²⁶

Také kronštadtská vzpoura měla protizidovský nádech (i to přispělo k jejímu nezdaru): ničili obrazy Trockého a Zinovjeva, ne však Leniny. Zinovjev si také netroufl dostavit se do Kronštadtu, aby ho neroztrhali na kusy. Bolševici tam poslali Kalinina.

V únoru 1921 došlo rovněž v Moskvě k dělnickým stávkám s hesly jako: „Pryč s komunisty a se Židy!“

Už jsme se zmínili, že většina ruských socialistů, mezi nimiž bylo také hodně Židů, podpořila samozřejmě Lenina a ne Kolčaka, dokonce mnozí z nich bojovali na straně bolševiků. (Například bundovec Solomon Švarc, za Prozatímní vlády ředitel departmentu na jednom ministerstvu, za občanské války dobrovolně vstoupil do Rudé armády, neuvádí však, jakou měl hodnost, a později emigroval. V zahraničí vydal dvě knihy o postavení Židů v SSSR. Ještě se k této osobě vrátíme.)

Zdálo se, že Židé, a nejen bolševici mezi nimi, v občanské válce zvolili stranu rudých. Nemůžeme říci, že je k této volbě nikdo nepřiměl. Ale také nemůžeme říci, že jinou volbu neměli.

²⁶ Aleksej Remizov, *V zvrchennaja Rus*, Londýn, Overseas Publications 1979, s. 576–577.

Rovněž v Kyjevě líčí Šulgin grandiózní exodus na svátek Panny Marie Pomocné (Pokrov) 1. října (podle pravoslav. kalendáře) 1919, kdy bylo město odsouzeno k tomu, aby se vzdalo bolševikům. Přes dněperské mosty odcházeli pěšky, s ranečky Rusové. Šulgin se domnívá, že jich bylo kolem šedesáti tisíc. „Židé se tohoto exodu neúčastnili, nebyli mezi mnoha tisíci Rusů, mužů, žen a dětí, s uzlíčky. Za hustého deště plynuli nekonečným proudem přes velkolepý řetězový most.“ Šulgin poznamenává, že tehdy bylo v Kyjevě přes sto tisíc Židů. A mezi nimi dost skutečných boháčů, a přece neodešli, zůstali, i když měli přijít bolševici. „Židé nechtěli sdílet s námi společný osud. A tím mezi námi a sebou vytvořili novou, možná nejhlubší dělicí brázdou.“²⁷

Obdobně tomu bylo i jinde. Podle svědectví esera S. Maslova: „Je to skutečně fakt, že ve městech jižního Ruska, zvláště ve městech na pravobřežní Ukrajině (západně od Dněpru – pozn. překl.), která mnohokrát přecházela z jedné rukou do druhé, příchod sovětské vlády s největší radostí a s největší okázalostí vítali v židovských čtvrtích, nezářídka jen tam.“²⁸

Současný americký historik Bruce Lincoln, autor rozsáhlého díla o naší občanské válce, „řekl, že se celá ukrajinská Čeka skládala asi z 80 % ze Židů“ a že je to „dáno tím, že tam před příchodem rudých stále trvaly kruté pogromy, nejkrvavější od doby Bohdana Chmelnyckého“.²⁹ – K problému pogromů se hned dostaneme, ale ještě je třeba říci, že časová souslednost byla zřetelně opačná – těchto osmdesát procent pracovalo v ČK už v roce 1918 nebo od počátku 1919, kdežto Petljurovy pogromy se přehnalý během roku 1919 (pogromy od bílých na podzim 1919).

Nelze však vyřešit ten odvěký problém: kdo je vinen, kdo to přivedl ke zkáze. Vysvětlit jednání kyjevské Čeky pouze tím, že v ní působili ze tří čtvrtin Židé, ovšem nelze. Jde tu však znovu o otázku paměti Židů samých, o schopnost jejich vlastního úsudku.

Přece však někteří Židé oslovovali své soukmenovce ve snaze přesvědčit je o tragédii, která potkala Rusko a s ním i ruské Židovstvo. V svolání „K Židům všech zemí!“ tato skupina v roce 1923 píše: „Bez-
měrně horlivá účast Židů bolševiků v potlačování a rozvracení Ruska... klade se nám za vinu... Sovětská vláda se ztotožňuje s vládou Židů a lí-
tá nenávist k bolševikům se obrací ve stejnou nenávist proti Židům...“

²⁷ V. V. Šulgin, s. 95–96.

²⁸ S. S. Maslov, s. 44.

²⁹ Interpretace rozhovoru s B. Lincolnem viz V. Ljubarskij, *Čto dělat, a ně kto vinovat*, in „Vremja i my“, Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennych problem, New York 1990, č. 109, s. 134.

Vycházíme z pevného přesvědčení, že pro Židy stejně jako pro národy obývající Rusko znamenají bolševici *největší* z možných zel, že bojoval všemi silami proti vládě světové lůzy jest naší povinností před lidstvem, před kulturou, před vlastní a židovským národem.“⁵⁰ – Jenže „v židovské veřejnosti byly tyto projevy přijaty s velikou nevolí.“⁵¹ (O tom v další kapitole.)

Občanská válka částečně přesahovala hranice Ruska. Zmíňme se o tom, třebaže události v Evropě celkově jsou mimo látku této knihy.

Bolševici se vypravili proti Polsku v roce 1920. (Při této příležitosti si vzpomněli na „ruské národní zapálení a národní nadšení“ a hbitě se ho jali využívat, o čemž Nachamkis, revolučním jménem Stěklov, napsal článek do *Izvěstij*.⁵²) V Polsku židovské obyvatelstvo zřejmě vítalo Rudou armádu vřele. Podle sovětského pramene se v boji proti Polákům u Minsku účastnily celé prapory židovských dělníků.⁵³ – Stručná židovská encyklopedie praví: „Poláci nejednou obviňovali Židy, že podporují jejich nepřátele, že mají ‚protipolské‘, ‚probolševické‘, dokonce i ‚proukrajinské‘ tendence.“ Za sovětsko-polské války mnozí Židé „byli zabití (polskou armádou) po obvinění ze špionáže ve prospěch Rudé armády.“⁵⁴ – Ostatně vzpomeňme si na obviňování Židů ze strany Rusů ze špionáže za války r. 1915, i zde se mohlo zveličovat.

Sověty narychlo připravovaly revoluční „polskou vládu“ v čele s Felixem Dzeržinským. Měli v ní být také Julian Marchlevskij a Felix Kon. Samozřejmě měli i kriminálníky a horlivé propagandisty. (Vidíme mezi nimi někdejšího provizora z Mogileva A. I. Rotenberga. Po neuskutečněném rudém převratu v Polsku se Rotenberg odebral spolu s Bélou Kunem a Zalkindovou-Zemljačkovou vražedně „vyčistit“ Krym. A r. 1921 mu připadl další úkol – „vyčistit“ Gruzii, opět v čele s Dzeržinským. Mezi dvacátými a třicátými lety byl Rotenberg náčelníkem NKVD v Moskvě.)

Rudá revoluce dorazila nejen do Polska, ale také do Maďarska a do Německa. Americký badatel píše: „Ve východní i ve střední Evropě antisemitské předsudky živila účast Židů v revolučním hnutí.“ – „Začátkem roku 1919 sověty vedené v zásadě Židy zahájily povstání v Berlíně a v Mnichově“, a „podíl židovských aktivistů... v německé komunistické straně se projevil jako neúměrně vysoký“, ačkoli „židovská komunita tuto stranu celkem příliš nepreferovala“. – „Z jedenácti členů ÚV by-

⁵⁰ RiJ, s. 6, 7.

⁵¹ G. A. Landau, *Revolucionnyje iděi v jevrejskoj občestvennosti*, in RiJ, s. 100.

⁵² J. Stěklov, *Narodnaja oborona – nacionalnaja oborona*, in *Izvěstija*, 18. května 1920, s. 1.

⁵³ J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR*, Moskva, Leningrad, GIZ 1929, s. 51.

⁵⁴ KJE, sv. 6, s. 646; sv. 1, s. 526.

li čtyři Židé s univerzitním vzděláním“, mezi nimi Róza Luxemburgová, která v prosinci r. 1918 napsala: „Ve jménu nejvyšších cílů lidstva platí vůči našim nepřátelům heslo: Prstem do očí, kolenem do prsou!“ Povstání v Mnichově vedl Žid „bohémského vzezření“ divadelní kritik Kurt Eisner. Byl zabit, ale v konzervativním katolickém Bavorsku přišla k moci „vláda levicových židovských intelektuálů, která vyhlásila Bavorskou republiku rad“ (G. Landauer, E. Toller, E. Müsam, O. Neurath). Po jednotýdenním trvání republika „byla svržena ještě radikálnější skupinou“, jež vyhlásila druhou Bavorskou republiku rad, v jejímž čele stanul Eugen Leviné.⁵⁵ O něm ve Stručné židovské encyklopedii čteme: Narodil se v židovské živnostenské rodině v Petrohradě, byl eserem, účastnil se revoluce 1905, poté získal německé občanství, přidal se k Spartaku R. Luxemburgové a K. Liebknechta a vytvořil komunistickou vládu v Bavorsku, v níž byli dále E. Müsam, E. Toller a z Ruska pocházející M. Levin.⁵⁶ V květnu 1919 bylo povstání potlačeno. „Skutečnost, že předáci potlačených komunistických povstání byli Židé, se stala jedním z nejdůležitějších důvodů obrození politického antisemitismu v porevolučním Německu.“⁵⁷

„Byl-li v Rusku a Německu význam Židů v revoluci ‚velmi znatelný‘, stal se v Maďarsku rozhodujícím. Z devětačtyřiceti jejich lidových komisařů jedenatřicet byli Židé,“ figuruje tu především Béla Kun, „ministr zahraničí (fakticky hlava vlády)“, který jak už víme, za půldruhého roku vykoupe v krvi Krym. Je zde také Matyás Rákosi, Tibor Samuelli, György Lukács. „Předsedou vlády byl sice Nežid Sándor Garbai, ale později Rákosi žertem poznamenal, že Garbai je zvolen hlavou rady ministrů, aby někdo mohl podepisovat rozkazy k sobotním popravám.“ – „Sochy maďarských králů a hrdinů byly svrženy, národní hymna zakázána, nosit oděv v národních barvách bylo hodno trestu.“ – „Tragičnost situace prohlubovalo to, že historicky byli maďarští Židé mnohem bohatší než jejich východoevropští krajané a mnohem úspěšněji se uplatňovali v maďarské společnosti.“⁵⁸

Přímá souvislost Maďarské republiky rad s naší občanskou válkou je vidět i na tom, že byly připravovány sbory Rudé armády, které měly jít zachraňovat Maďarskou republiku rad, ale nestačily se shromáždit a vyrazit, dokud ještě existovala (padla v srpnu 1919).

⁵⁵ Dž. Mjuller, *Dialektika tragedií: antisemitizm i kommunizm v Centralnoj i Vostočnoj Jevrope*, in „22“, Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelligenčii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv 1990, č. 75, s. 96, 99–100.

⁵⁶ KJE, sv. 4, s. 755–754.

⁵⁷ Dž. Mjuller, *Dialektika tragedií...*, in „22“, 1990, č. 75, s. 99.

⁵⁸ Tamtéž, s. 100–101.

Pád tak nenáviděné Ruské říše přišel draho všem, Židy nevyjímaje. G. Landau píše: „Celkově je revoluce vždycky hrozná, riziková a nebezpečná. Zvláště hrozná a nebezpečná je pro menšiny, jež jsou hlavním masám obyvatelstva v mnohém cizí... Taková menšina se musí pro zajištění svého života všestranně opírat o zákony, o důsledně stálý pořádek, o právní setrvačnost. Revoluční rozkolísanost a anarchie těžce dopadá právě na takovou menšinu.“³⁹

To se rýsovalo dopředu, za práh prvních desetiletí plných naděje. V prvních letech, za občanské války nebylo zákonů a na židovské obyvatelstvo se sesypaly pogromy, jaké za carismu dlouho do minulosti nepamatovali. A pogromy na ně zpočátku dopadly odjinud než od bílé strany. Vydeme-li z hustoty obyvatelstva, uvidíme, že do jejich osudů kromě rudých a bílých nemohla nezasáhnout také třetí síla, ukrajinský separatismus.

V dubnu 1917, když vznikla Ukrajinská rada, „Židovstvo... ještě nevěřilo ve vítězství ukrajinismu“, což se ukázalo v letních volbách do městských správ (dum). Židé neměli „žádný důvod“ hlasovat pro ukrajinské separatisty.⁴⁰ – Ale v červnu, když se začala konstruovat ukrajinská správa jako reálná moc, pod kterou teď měli žít, vstoupili Židé do Malé rady, byl ustaven podsekretariát pro záležitosti židovské národnosti („židovské ministerstvo“) a ten vypracovával návrh „národní personální autonomie“, po níž židovská veřejnost dlouho toužila (každý národ, nyní tedy židovský, si vytváří svou národní celistvost, která bude moci vydávat zákony podle potřeb a zájmů sebe sama, a získá podporu ze státní pokladny; představitel národní celistvosti se stává členem vlády). – Právě vzniklá ukrajinská vláda zprvu pohlížela na Židy přejícně, ale koncem roku 1917 se situace změnila, návrh zákona o autonomii přivítalo shromáždění rady smíchem a s opovržením, přesto však, byl s obtížemi, byl v lednu 1918 přijat. Na druhé straně Židé schválili neochotně „třetí Univerzál“ (9. 11. 1918, začátek oddělení Ukrajiny od Ruska), neboť se nyní báli anarchie, pro židovské obyvatelstvo nebezpečné, a v důsledku toho se ruské Židovstvo štěpí. Židovští měšťané se uculovali nad ukrajinštinou a ukrajinskými nápisy, báli se ukrajinismu a tíhli k ruskému státu a ruské kultuře.⁴¹ Lenin poznamenal, že „ignorovat význam národnostní otázky na Ukrajině, což velice často dělají Velkorusové (a snad o něco méně často než Rusové to dělají Židé), znamená dopouštět se hrubé a nebezpečné chyby“.⁴²

³⁹ G. A. Landau, *Revolucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti*, in RiJ, s. 115.

⁴⁰ I. B. Šechtman, *Jevrejskaja obščestvennost na Ukrajině 1917–1919*, in *Kniga o ruskom jevrejstve, 1917–1967* (KRJ–2), New York, Sojuz russkich jevrejev 1968, s. 22.

⁴¹ Tamtéž, s. 29, 30, 35.

⁴² Viz V. I. Lenin, *Sebrané spisy*, sv. 40, s. 46, stať Volby do Ústavodárného shromáždění.

Čas se však chýlil právě k oddělení a židovští poslanci s výjimkou Bundu si nedovolili hlasovat proti čtvrtému Univerzálu (11. ledna 1918, jde již o úplné odtržení Ukrajiny). Vzápětí přišla bolševická ofenziva proti Ukrajincům. V jejich prvním ukrajinském ÚV KSbU, který se dal dohromady v Moskvě a přesunul se do Charkova, veden Georgijem Pjatakovem, byli Židé Semjon Švarc a Serafim Gopner. Když koncem ledna 1918 přijelo toto ÚV do Kyjeva, byl komisařem města jmenován Grigorij Čudnovskij, komisařem financí Krejberg, komisařem pro tisk D. Rajchštejn, komisařem pro armádu Šapiro. „Mezi bolševickými špičkami nebyla o Židy nouze ani v takových ukrajinských centrech jako Oděse nebo Jekatěrinoslavu. To stačilo, aby se v jednotkách věrných radě mluvilo o ‚bolševických Židech‘ nebo ‚židovských bolševicích‘. Slovní výlevy ohledně ‚zrádných Židů‘ byly téměř běžné“; „právě za nejprudších pouličních bojů (o Kyjev) byla jménem sionistické frakce nastolena otázka o protižidovských excesech“. Z dotazu se stala „slovní přestřelka mezi ukrajinskými poslanci a zástupci národnostních menšin“.¹³

Tak se mezi Židy a ukrajinskými separatisty protáhla brázda nepřátelství.

„Ukrajinská vláda a lídři ukrajinských stran uprehli do Žitomiru, avšak židovští představitelé je nenásledovali“ a zůstali s bolševiky. Navíc získali bolševici „podporu dost velkého počtu židovských dělníků, kteří se po (Čnorové) revoluci navrátili z Anglie“, ti se nyní „postavili plně na stranu sovětského režimu... obsadili funkce komisařů a úřední místa“, dokonce vytvořili „zvláštní židovský oddíl Rudé gardy“.¹⁴

Brzy nato, počátkem února 1918 vláda samostatné Ukrajiny uzavřela v Brest-Litevsku mír s Německem a pod ochranou rakousko-uherských bodáků se vrátila do Kyjeva. Nyní „hajdamáci“ a „volní kozáci“ pochytili a stříleli nedávné „židovské komisaře“, pokud některé objevili. To však ještě nebyly protižidovské pogromy. Brzy také Petljurovu vládu vystřídal na dalších sedm měsíců vláda hetmana Skoropadského. „Velitelství německých jednotek, jež okupovaly Kyjev na jaře 1918, se zachovalo k potřebám židovského obyvatelstva s porozuměním.“ (Poznamenejme, že Židé tvořili 21 % z veškerého obyvatelstva Kyjeva.)¹⁵ V hetmanově vládě se Žid Sergej Gutnik, kadet, stal ministrem obchodu a průmyslu.¹⁶ Za hetmana svobodně působili sionisté, dokonce bylo zvoleno Prozatímní národní shromáždění a Židovský národní sekretariát.

¹³ I. B. Šechtman, *Jevrejskaja obščestvennosť...*, in KRJ-2, s. 33–34.

¹⁴ Tamtéž, s. 35–37.

¹⁵ KJE, sv. 4, s. 256.

¹⁶ RJE, sv. 1, s. 407.

Hetman však padl a v prosinci 1918 přišlo z Vinnice do Kyjeva Petljurovo a Vynnyčenkovo Direktorium. Bund a Po'alej Cijon mu ze socialistického příbuzenství pomáhaly, doufajíce, že pro Židy nastane doba rovnoprávnosti s Ukrajinci. Také Židovský sekretariát se k nové vládě stavěl smířlivě. Avšak Petljurův oficiální orgán Vidrodženňa napsal: „Ukrajinský stát se Židům zjevil jako něco nečekaného. Židé to nepředpokládali, přestože jinak mají na všechno nové mimořádně dobré čich. Zdůrazňují svou znalost ruštiny, ignorují skutečnost ukrajinské státnosti... Židé znovu přešli do tábora našich nepřátel.“⁴⁷ Přičetla se jim na vrub všechna bolševická vítězství na Ukrajině. Kozáci ze Síče drancovali byty majetných lidí, kteří se usazovali v Kyjevě. Tím nevázaněji se toto drancování rozšířilo po malých městečkách, kde se daly do díla vojenské jednotky nebo svévolní atamani. Tzv. Petljurův pluk pogromem ve městě Sarny zahájil tento rok všeobecných pogromů.

Rostoucí pogromistickou atmosféru petljurovců se marně snažil zazrazit židovský poslanec v Malém národním shromáždění: „Musíme varovat Ukrajince, že na antisemitismu se jim vybudovat stát nepodaří. Necht' si pánové z Direktororia uvědomí, že mají co dělat s celosvětovým národem, který přežil své nesčetné nepřátele,“ a pohrozil, že proti takové vládě by propukl boj.⁴⁸ Židovské strany se rychle posunuly *doleva*, tedy nutně se stále víc přibližovaly k bolševismu.

Jak prohlásil Arnold Margolin, tehdejší tajemník ministra zahraničí v Direktoriu: „Situace na Ukrajině vypadá jako za nejhorších let Chmelnyckého a Honty.“⁴⁹ – D. Pasmanik s hořkostí poznamenává, že sionisté a židovští nacionalisté „dlouho podporovali chaotickou Petljurovu a Vynnyčenkovu vládu, a to i tehdy, když na Ukrajině probíhaly kruté protizidovské pogromy“.⁵⁰ – Jak mohou židovští socialisté, ptá se I. Bikerman, „kteří zasedají u jednoho stolu s Petljurovou a dalšími hrdiny Ukrajinské revoluce a spolu s ním měnili svět, zapomenout na pogromistické činy svých ideových spolubratří?... Ze socialistických sympatií přechootně zapomínají na židovskou krev, kterou prolévají potomci a pokračovatelé Chmelnyckého, Honty a Železňaka“.⁵¹ – „Od prosince 1918 do srpna 1919 zorganizovali petljurovci desítky pogromů, během nichž podle údajů komise Mezinárodního červeného kříže bylo zabito kolem padesáti tisíc osob. K nejhoršímu pogromu došlo 15. února 1919

⁴⁷ I. M. Trockij, *Jevrejskije pogromy na Ukrajině i v Belorussii 1918–1920 gg.*, in KRI-2, s. 59.

⁴⁸ Tamtéž, s. 62.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?*, in RiJ, s. 211.

⁵¹ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 66–67.

v Proskurovu... po nezdařeném pokusu o bolševický převrat.⁵² – „Bez ustání se táhly protižidovské pogromy, jež začaly téměř současně s organizováním ukrajinské státní moci, staly se zvláště krutými v období takzvaného Direktoria a nepřestávaly, dokud existovaly ukrajinské ozbrojené síly.“⁵³

Poslechněme si S. Maslova: „Židé byli zabíjeni při pogromech i za cara, ale nikdy ne v tak velkém počtu, nikdy s takovou samozřejmostí, téměř lhostejně, jako se to děje nyní“; „při protižidovských pogromech je selské povstalecké oddíly přepadávající městečka někdy zabíjejí všechny *do jednoho*. Nelitují ani děti, ani ženy, ani starce.“⁵⁴ Právě v té době bylo ve městech mnoho zboží, jež chybělo v prodeji, a rolníci z okolí přijížděli na povozech, aby vzápětí za pogromem rabovali.⁵⁵ „Po Ukrajině, když povstalci přepadávají vlaky, ozývá se ve vagonech volání: ‚Komunisti a Židi – ven‘. Kdo na takový povel reaguje, je okamžitě, ve vlaku zastřelen,“ případně se kontrolují doklady, nebo nutí vyslovit „kukuřiza“ (kukuřice) a kdo zaráčkuje, „je podezřelý, že je Žid, toho odvedou a zastřelí“.⁵⁶

Americký badatel se domnívá, že „masové vraždění Židů v Bělorusku a na Ukrajině za občanské války skutečně nebylo natolik výsledkem něčf politiky, jako spíše lidovou selskou reakcí“.⁵⁷

Nejbezohlednější a nejkrutější při pogromech byly na Ukrajině samovolné bandy Grigorjeva, Sokolovského, Zeljoného, Struka, Angela, Ťutunika, Jacejka, Volynce, Kozyra-Zyrka. Od nich se liší Machno.

Machno, toto organické spojení revolucionáře a kriminálního, naplno řádl za občanské války. Není úkolem tohoto díla vystopovat jeho zločinecké, až psychopatické výpady. Zdůrazněme jen, že Machnovi byl antisemitismus cizí a že machnovští anarchokomunisté schvalovali usnesení o „nesmiřitelném boji se všemi druhy antisemitismu“. Machnovým náčelníkem štábu byl jednu dobu Aron Baron, velitelem kontrarozvědky Lev Zadov-Ziňkovskij, vedoucím agitpropu zmíněný již Ejchenbaum-Volin, blízkým poradcem Aršinov, předsedou guljajpolského sovětu Kogan. Existovala dokonce samostatná židovská rota Taranovského o třech stech vojácích, ta však Machna zradila, Taranovského později Machno omilostnil a povyšoval postupně až na náčelníka štábu. Dočteme se, že „židovská chudina masově proudila do Machno-

⁵² KJE, sv. 6, s. 570.

⁵³ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoe jevrejstvo*, in RiJ, s. 65.

⁵⁴ S. S. Maslov, s. 25, 26.

⁵⁵ J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR*, s. 40, 41.

⁵⁶ S. S. Maslov, s. 40.

⁵⁷ Dž. Mjuller, *Dialektika tragedii...*, in „22“, 1990, č. 75, s. 97.

vy armády“, a dokonce atamana Grigorjeva vlákal do pasti a dal ho zastřelit, údajně za antisemitismus. V květnu 1919 Machno ztrestal rolníky ze vsi Uspenovky za pogrom židovské zemědělské kolonie Gorkoje. Ale vedle toho, že Machno „má nesporné zásluhy o Židovstvo“ (a v Paříži měl později „kolem sebe až do své smrti spoustu Židů“), provedla jeho nezvladatelná armáda také několik protizhiovských pogromů, například v prosinci 1918 v Jekatěrinoslavu⁵⁸ a v létě 1919 v Alexandrovsku. Přesto Stručná židovská encyklopedie zdůrazňuje, že „Machno a další pohlaváři (jeho) hnutí rozhodně bojovali proti pogromům a pogromisty stříleli“.⁵⁹

Máme před sebou knižní album *Jevrejskije pogromy 1918–1921*. Kniha byla připravena z pokynu Veřejného židovského výboru pro pomoc obětem pogromů (Jevobščestkom) r. 1925 a vyšla až r. 1926.⁶⁰ (Rok vydání mimo jiné vysvětluje, proč je v ní utajeno vše o pogromech, které podnikli rudi, dílo pojednává o „úloze, jakou sehrály armády Petljurova, Dobrovolnická a polská v pogromové bakchanálii uvedeného období“.)

Vojenské jednotky se projevily v pogromech kolem uzlových a velkých měst, kudy táhly, ale bandy atamanů „bašků“ operovaly v odlehlých místech, takže Židé neměli bezpečno nikde.

Mezi petljurovskými pogromy, které se vyznačovaly cílevědomou a promyšlenou krutostí a metodickým vražděním, někdy i bez rabování, zvláště vyniká pogrom v Proskurovu z února 1919, dále v blízkém Felštinu a Žitomiru (v únoru), v Ovruči (v březnu), v Troščanci (v květnu), Umani (v květnu), Novomirgorodu (v květnu). – A pogromy organizované bandami: ve Smele (v březnu 1919), v Jelisavětgradu (v květnu), v Radomyšlu (v květnu), ve Vapňarce (v květnu), v Slovečně (v květnu), v Dubovém (v červnu). – Děnikinovci měli na svědomí pogromy ve Fastovu (v září 1919), v Kyjevě (v říjnu). – V Bělorusku se o pogromy postarali Poláci v Borisovu a v Bobrujském újezdu, jednotky Bulaka-Balachoviče (1919, 1920, 1921) v Mozyru, Turovu, Petrakovu, Kopotkevičích, Kovčičích, Gorodatičích.

U krajinští Židé byli zachváćeni děsem z vyhubení. Židovské obyvatelstvo v hrůze masově přechalo z míst pogromů či z ohrožených oblastí. docházelo k exodu celých městeček a menších měst do velkoměst a k rumunským hranicím v marné naději na záchranu, nebo prostě „panicky přechali, aniž měli vytčený směr a cíl“, jako z Tětjjeva, z Rado-

⁵⁸ V. Litvinov, *Machno i jevrei*, in „22“, 1985, č. 28, s. 191–206.

⁵⁹ KJE, sv. 6, s. 574.

⁶⁰ *Jevrejskije pogromy, 1918–1921*. Sestavil Z. S. Ostrovskij, Moskva, Akcionérnoje občestvo „Škola i kniga“ 1926.

myšle. „Nejkrásnější osady se změnilly na pustá místa. Židovská městečka vypadala jako ponuré hřbitovy, domy byly vypáleny a zbořeny, ulice mrtvé a prázdné... Celá řada židovských obcí, jako Volodarka, Boguslav, Borščagovka, Znamenka, Fastov, Tefiopol, Kutuzovka a další byly celé vypáleny a zbyly z nich jen hromady trosek.“⁶¹

Podívejme se na stranu bílých. Zdálo by se, že kdo si zachoval alespoň trochu demokratického smýšlení, ten nešel pod rudý útlak, ale k bílým: u Děnikina a Wrangela byli nejen monarchisté, nejen nacionalisté z různých národností, ale také četné trosky liberálních skupin nejrůznějšího ražení a různé odstíny socialistů, kteří k bolševikům zůstali nesmiřitelní. Tak tomu bylo obdobně před Kolčakovým převrácením i na Východním frontu. Pokud je tomu tak, proč by se tam tedy nenašlo místo také pro Židy stejných politických názorů?

Avšak osudové a navzájem nenapravitelné kroky následných událostí cestu k Bílé armádě Židům zatarasily.

Stručná židovská encyklopedie nám sděluje, že „mnozí rostovští Židé zprvu podporovali bílé hnutí. 13. prosince 1917 velkopodnikatel A. Alperin odevzdal donskému atamanu A. Kaledinovi osm set tisíc rublů, které mezi sebou vybrali rostovští Židé na vybavení kozáckých jednotek bojujících proti Sovětům.“⁶² – A nyní jiný moment, také z Rostova: když generál Alexejev teprve dával dohromady svůj první oddíl (též v prosinci 1917), potřeboval peníze a žádal o ně – nerekvíroval, ale žádal – rostovskou a nachičevanskou buržoazii, kterou tvořili většinou Židé a Arméni. Rostovští boháči ho odmítli, vybrali sotva nějaké drobtý a tak se Alexejev musel vydat na „Ledový pochod“ v zimě s nevybaveným oddílem. A později: „Na všechna volání Dobrovolnické armády reagovalo obyvatelstvo haléřovými částkami, a když se tam též objevili bolševici, přinášeli na první okřiknutí miliony plnohodnotných rublů a celé obchody zboží.“⁶³ (A když koncem r. 1918 bývalý premiér G. J. Lvov hledal pomoc a žádal o ni ve Washingtonu a New Yorku, delegace tamějších Židů, s nimiž jednal, mu nic nepřislíbily.⁶⁴)

Pasmanik, pravda, uvádí dopis, podle něhož koncem r. 1918 „bylo v intimním kroužku Židů... shromážděno přes tři a půl milionu rublů“ s různými „sliby a ujištěními“ danými bílým vedením ohledně dobrého vztahu k Židům. V rozporu se sliby však byl vydán zákaz pro Židy ku-

⁶¹ Tamtéž, s. 73–74.

⁶² KJE, sv. 7, s. 403.

⁶³ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo: (Bolševizm i iudaizm)*, Paříž 1925, s. 169.

⁶⁴ T. I. Polner, *Žiznennyj put' Kňazja Georgija Jevgenijeviča Lvova*, Paříž 1952, s. 274.

povat v černomořské oblasti půdu s odůvodněním, že s ní „několik osob patřících k židovské národnosti zle spekulovalo“. Ostatně zákaz byl brzy odvolán.⁶⁵

Rovněž v Rostovu, na úsvitu bílého hnutí, když se začalo nesměle ukazovat a téměř skomíralo, když tápalo v beznaději, poznal jsem případ jednoho známého naší rodiny, inženýra A. I. Archangorodského, staršího Žida, průmyslového manažera, který se upřímně považoval za ruského vlastence, a ten o únorové noci, když mládež odcházela do „Ledového pochodu“, doslova hnal svého vzpouzejícího se syna, aby šel s dobrovolníky (je pravda, že chlapcova sestra tomu zabránila). – Podle právě zmíněné encyklopedie: „Židé z Rostova vstupovali do kozáckých partyzánských oddílů a do studentského praporu Dobrovolnické armády I. Kornilova.“⁶⁶

V roce 1975 mi v Paříži poslední velitel Kornilovova pluku plukovník M. N. Levitov řekl, že dost židovských praporčků školených za Kerenského zůstali v „kornilovských dnech“ v srpnu 1917 kornilovcům věrni. A jmenoval bojovníka Bílé armády Kacmana z 1. Kutěpovské divize, jako nositele Řádu svatého Jiří.

Je však známo, že mnozí bílí se sympatizujících nebo neutrálních Židů stranili u vědomí, že *jiní* jejich souvěrci jdou s rudými nebo jim straní, a bílí pak cítili k Židům v lepším případě jen nedůvěru, často i zlost. V současném vědeckém rozkladu čteme: „První rok bílého hnutí v něm prakticky neexistoval antisemitismus (v každém případě míváme v jeho masových projevech), a Židé dokonce sloužili v Dobrovolnické armádě. Ale r. 1919... se situace prudce změnila. Za prvé po vítězství Dohody nad Německem bylo masové přesvědčení bělogvardějců o německé podpoře bolševiků vystřídáno mýtem o Židech jako hlavní opoře bolševiků. Za druhé poté, co bílí obsadili Ukrajinu, octli se pod vlivem místního bezuzdného antisemitismu, což je přitáhlo k protižidovským výstřelkům.“⁶⁷

Bílá armáda „byla zhyponizována děsem z Trockého a Nachamkise, a ztotožnila si celý bolševismus s Židovstvem, a důsledkem pak byly pogromy“.⁶⁸ V představách bílých se zahnízdil názor, že Rusko, jež jdou osvobodit, je zahlceno židovskými komisaři. V nekontrolovatelné válečné situaci, kdy armáda sotva vznikla, působila na rozlehlých prostorech a měla přitom špatné řízení, kdy zápasila se svévolnými živly, ne-

⁶⁵ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 176–177.

⁶⁶ KJE, sv. 7, s. 405.

⁶⁷ G. V. Kostyrčenko, *Tajna politika Stalina: vlast i antisemitizm*, Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 2001, s. 56–57.

⁶⁸ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?*, RiJ, s. 216.

bylo divu, že mohlo snadno kdekoli docházet k spontánním výbuchům pogromů, bohužel ze strany *bílých*. „A. I. Děnikin... a spolu s ním řada dalších čelných důstojníků Jižní armády (V. Z. Maj-Majejskij) zastávali kadetská a eserská stanoviska a snažili se zlořádům svých vojsk zabránit. Jejich snahy však byly málo účinné.“⁶⁹

Mnozí Židé byli pochopitelně hnáni pudem sebezáchovy. Původně doufali, že k nim bude Dobrovolnická armáda humánní, jenže po pogromech, a to i od Děnikinovy armády, Židé celkově ztratili ochotu přidat se k bílým.

Živý příklad uvádí D. Pasmanik. „Na bolševicích je vybojován Alexandrovsk. Přišla sem Dobrovolnická armáda. Všichni obyvatelé města projevují všeobecnou radost... Hned první noc je polovina města vyrabována. Po celém městě se rozléhají nářky a výkřiky zoufalých trápených Židů. Ženy jsou znásilňovány..., muži bití, z židovských bytů se vynášejí veškerý majetek. Pogrom trvá tři dny a tři noci. Velitel města kozácký podporučík Sliva na stížnosti veřejné správy prohlásí: „U nás je tomu tak vždycky, když obsadíme město, tak je tři dny naše.“⁷⁰ Rabování a mučení civilistů vojáky Dobrovolnické armády se židovskými komisaři odůvodnit nedá.

Jeden z předních bílých generálů, A. von Lampe důrazně prohlašuje, že tvrzení o „bílých“ *protižidovských* pogromech jsou „tendenčně zveličeny“, že v armádě, která nemá intendanturu a regulérní zásobování ze zázemí, jsou drancovní „rekvizice“ nevyhnutelné, ne výlučně u Židů, ale u obyvatel obsazeného města vůbec, no a mezi nimi je často „hodně Židů a ti mají víc bohatství“, a proto jsou jejich „útrapy větší“. „Rezolutně tvrdím,“ píše von Lampe, „že v oblastech působení bílých armád protižidovské *pogromy*; tj. organizované zabíjení a rabování Židů..., neexistovaly. Docházelo k rabování, a dokonce i zabíjení, což bylo posléze speciálním tiskem nafouknuto a označeno za protižidovské pogromy... Kvůli těmto okolnostem byly rozpuštěny 2. kubánská pěší kozácká (plastunská) brigáda a Osetský jízdní pluk.“ Avšak „trpělo jak židovské, tak i křesťanské obyvatelstvo oblastí, již se zmocnily zmatky“.⁷¹ Na udání místních obyvatel docházelo i k popravám komisařů a čekistů, pokud nestačili uprchnout.

Jinak vypadaly události ve Fastovu v září 1919, jak čteme ve Stručné židovské encyklopedii: „Kozáci tam řádili... zabíjeli, znásilňovali, rabovali a uráželi náboženské cesty Židů (kozáci vtrhli o Jom kipuru do synagogy, zbili modlící se, znásilňovali ženy a trhali svitky Tóry). Zabý-

⁶⁹ G. V. Kostyrčenko, *Tajnája politika Stalina*, s. 56.

⁷⁰ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 185.

⁷¹ Gen. A. fon Lampe, *Pričiny neúdači vooružennogo vystuplenija bělych*, in „Posev“, 1981, č. 5, s. 58–59 (přetištěno z: „Russkij kolokol“, 1929, č. 6–7).

nulo na tisíc osob.⁷² – Jako přehlédnutý nebo „klidný“ pogrom bylo známo metodické rabování, jeden blok domů po druhém, v Kyjevě, když se tam nakrátko vrátili bílí koncem října 1919. Šulgin o tom píše: „Velitelství města drancování přísně zakázalo. Ale za prvé Židé skutečně dovedli dopálit, a za druhé ‚hrdinové‘ neměli co do úst... Dobrovolníci ve velkých městech napolo hladověli,“ byly tu noci rabování, ale bez vraždění a znásilňování. To „se dalo ke konci dění... na začátku agonie Dobrovolnické armády“.⁷³

„Po cestě své ofenzivy a zvláště defenzivy,“ v těžkém posledním ústupu v listopadu a prosinci 1919, uspořádala Bílá armáda „dlouhou řadu protizidovských pogromů“, které Děnikin přiznává, a zřejmě se to dělo ani ne tak pro rabování samo, jako ze msty. Bikerman však říká, že „vraždy, rabování a násilí na ženách nebyly pravidelným doprovodem (Bílé) armády, jak se tvrdívá a zveličuje pro vlastní cíle beztak hrozných činů našich (židovských) národních sociálů“.⁷⁴

Rovněž tak Šulgin: „Pro opravdovou bílou psychologii je divoké násilí na bezbranném obyvatelstvu, zabíjení žen a dětí, rabování cizího majetku něco naprosto nemyslitelného.“ Tak tedy „opravdoví bílí v tomto případě mohou jen za to, že takové činy *připustili*. Neodrazovali dostatečně energicky cháturu, která se vetřela do bílého tábora.“⁷⁵

Podobně Pasmanik: zajisté „všichni chápou, že generál Děnikin si nepřál pogromy, ale když jsem v dubnu a květnu 1919 byl v Novorossijsku a Jekatěrinodaru, tj. ještě předtím, než začal pochod na sever, pozoroval jsem houstnoucí atmosféru antisemitismu, který se šířil všude“.⁷⁶ Na této půdě, na pomstě nebo dopouštění, propukly „bílé“ pogromy roku 1919.

Zároveň „podle jednomyslného názoru lidí, kteří měli tu smůlu, že prožili ty i ony (petljurovské i běloarmějské) pogromy, petljurovci ze všech nejvíc bažili po tom zmařit život Židovi, dostat jeho duši, především ti vraždili“.⁷⁷

„S protizidovskými pogromy v novém Rusku nezačala Dobrovolnická armáda. Začaly v ‚obnoveném‘ Polsku, na druhý den poté, co se opět stalo svobodným a nezávislým státem. V Rusku samém je zahájila ukrajinská vojska demokrata Petljury a socialisty Vynnyčenko. Ukrajinci udělali z pogromu běžný jev.“⁷⁸

⁷² KJE, sv. 6, s. 572.

⁷³ V. A. Šulgin, s. 97–98.

⁷⁴ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 64.

⁷⁵ V. A. Šulgin, s. 86.

⁷⁶ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 186–187.

⁷⁷ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 65–66.

⁷⁸ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 173–174.

Pogromy ve skutečnosti nezačala Dobrovolnická armáda, ale pokračovala v nich, uplatňujíc falešné přesvědčení, že *všichni* Židé horují pro bolševiky. „Mimořádnou nenávist u bělogvardějců a petljurovců vyvolávalo jméno Lva Trockého – téměř každý pogrom provázelo heslo: ‚To máte za Trockého!‘“ Dokonce i „kadeti, kteří dříve odsuzovali veškeré druhy antisemitismu, a tím spíše pogromy... v listopadu 1919 na své konferenci v Charkově požadovali na Židech, aby ‚vyhlásili nelítostný boj těm žvlům v Židovstvu, které se aktivně podílejí na bolševickém hnutí‘“. Zároveň kadeti „tvrdili, že bělogvardějská moc dělá vše v boji proti pogromům“. Měli na mysli to, že začátkem října 1919 „velení této (rozuměj Dobrovolnické) armády začalo vůči pogromistům uplatňovat různé druhy trestů až po zastřelení“ a „pogromy na čas přestaly“. Avšak „v prosinci 1919 až březnu 1920, při ústupu Dobrovolnické armády z Ukrajiny, pogromy nabyly na krutosti“ a Židé byli obviňováni, „že při ústupu dobrovolců jim stříleli do zad“. (Důležité je porovnat, že „na území Sibíře, kde působila vojska A. Kolčaka“, – „pogromy nebyly“, „Kolčak pogromy nepřipustil“.)⁷⁹

D. O. Linskij, který osobně sloužil v Bílé armádě, s hlubokým citovým vznětem píše: „Židovstvu se asi naskytlá neopakovatelná možnost bojovat o ruskou zemi tak, aby jednou provždy zmizelo pomlouvačné tvrzení, že Rusko pro ně znamená zeměpis, nikoli vlast.“ V podstatě „tady neexistovala a nemohla existovat volba: vítězství sil nepřátelských bolševismu vede přes útrapy k obrození celé země a zároveň i židovského lidu... Židovstvo se mělo chopit celé ruských záležitostí, věnovat jim své životy a prostředky... Měli přes temné skvrny na bílých řízách spatřit čistou duši bílého hnutí. V řadách armády, která by měla hodně židovských jinochů, v armádě, která by se opírala o širokou materiální podporu Židovstva, by antisemitismus dodýchal a pogromistické hnutí by narazilo na vnitřní síly odporu. Židovstvo mělo podpořit ruskou armádu, která podstoupila nesmrtelný hrdinský čin boje o ruskou zemi... Židé byli odlučovani od statečné účasti v ruských záležitostech, avšak Židovstvo mělo překonat tyto překážky.“ Toto vše píše „na základě mučivé zkušenosti v bílém hnutí. Přes všechny těžké a ponuré stránky, které se v bílém hnutí objevily, se s úctou a nadšením skláníme s obnaženými hlavami před jedinou úctyhodnou skutečností, před bojem proti hanbě ruských dějin, kterou podmíněně nazýváme revolucí.“ Bylo to „velké hnutí usilující o neměnné hodnoty lidského ducha“.⁸⁰

Nicméně, Bílá armáda vůbec nepomáhala Židům, kteří se k ní přidali. Velké ponížení zažil doktor Pasmanik, který do ní vstoupil (a tím vy-

⁷⁹ KJE, sv. 6, s. 572–574.

volal proti sobě také velký odpor mnoha Židů, že „se dal k pogromistům“). „Dobrovolnická armáda systematicky odmítala přijímat do svých řad židovské praporčíky a junkery, a to i ty, kteří v říjnu 1917 statečně bojovali proti bolševikům. Byla to pro ruské Židovstvo morální rána.“ – „Nikdy nezapomenu na ten obraz,“ píše Pasmanik. „Jedenáct židovských praporčíků si ke mně přišlo v Simferopolu stěžovat, že je vyřadili z řadových útvarů a dali je do týlu ke kuchařům.“⁸¹

A co Šulgin? „Kdyby se tak v řadách bílého hnutí octlo tolik Židů, kolik jich bylo mezi ‚revolučními demokraciemi‘ nebo svého času v ‚konstituční demokracii‘... (Ale) jen nepatrný počet Židů se přidal k bílým... jen jednotlivé osoby, jejichž statečnost v době výrazného antisemitismu nedokážeme ani ocenit. kdežto v táboře rudých bylo Židů spousta a nadto zaujímalí vysoké funkce, což bylo ještě důležitější.“ A „copak nevíme o hořké tragédii ojedinelých Židů, kteří vstoupili do Dobrovolnické armády? Viselo nad nimi stejné nebezpečí jako od nepřátelské střely, jako od ‚týlových hrdinů‘, kteří po svém řešili židovskou otázku.“⁸²

Nezáleželo však pouze na „týlových hrdínech“. Protižidovské nálady se mezi bílými důstojnickými mladíčky z rodin ruské inteligence projevíly teď navzdory tradicím společenské vrstvy, v níž byli vychováni.

Itato okolnost odsuzovala Bílou armádu k izolaci a zkáze.

Linskij nás informuje, že v Dobrovolnické armádě nebyli Židé přijímáni do sdělovací agentury (obdoba oddělení propagandy), avšak vylučuje, že by materiály *Osvagu* (této agentury) obsahovaly antisemitskou propagandu a že by pogromisté zůstali beztrestní. Nikoli, „velitelství si nepřálo protižidovské pogromy, ale... nemohlo na to reagovat pogromy proti hromadným názorům... z psychologických ohledů nemohlo postupovat rázně a přísně zakročit... Armáda už nebyla na patřičné výši, nedaly se v ní uplatňovat běžné řády ruské armády ať mírové, či válečné,“ psychika všech vojáků už byla pošramocena občanskou válkou.⁸³ – „Děnikinova vláda si pogromy nepřála, ale neodvážila se veřejně antisemitskou propagandu odsoudit,“ ačkoli jí pogromy mimořádně uškodily. Dobrovolnická armáda „zaujala k celému ruskému Židovstvu vesměs nepřátelské stanovisko“,⁸⁴ dovozuje Pasmanik. – I. Levin namítá, že „veškerému hnutí se přisuzují názory pouhé jeho části, aktivních pogromistů“. Zatímco „bílý hnutí byl velice složitý proud, spojovalo v sobě směry... často zcela protikladné“⁸⁵ – A „brát v potaz jen bolševiky,

⁸¹ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jerrejstvo*, s. 185.

⁸² V. A. Šulgin, s. 55, 81, 82.

⁸³ D. O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii russkogo jerreja*, in RiJ, s. 157, 160–161.

⁸⁴ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jerrejstvo*, s. 181, 187.

⁸⁵ I. O. Levin, *Jerrei v revolucii*, in RiJ, s. 156.

schovávat se za jejich zády z obav z pogromů, to je zřejmý nerozum... Židovi zbývají buď bolševici, nebo pogromy, zatímco by si měl říci: čím déle jsou u vesla bolševici, tím blíž jsme ke zkáze.⁸⁶ – Bílí agitovali i s hesly o „židokomunistech“.

Se vším tím rázně skoncoval na Krymu Wrangel, tam k těmto nešvarům nedocházelo. (Wrangel dokonce zakázal knězi Vostokovovi jeho protižidovské kázání.)

Tam, na Krym Wrangelovi píše nám již známý židovský milionář Šulim Bezpálov v červenci 1920 z Paříže: „Musíme zachránit vlast. Zachrání ji zemědělci a průmysloví továrníci. Musíme věnovat 75 % svého majetku až do chvíle obnovené hodnoty rublu a normálního života.“⁸⁷

Bylo však již pozdě.

A část židovského obyvatelstva se evakuovala z Krymu spolu s Wrangelovou armádou.⁸⁸

Ano, bílé hnutí velice potřebovalo podporu veřejného mínění na Západě, které do značné míry určovalo osudy ruského Židovstva. Velice potřebovalo, ale jak vidíme, osudově a neodvratně splynulo s atmosférou nepřátelství k Židům, a proto nezabránilo pogromům. – Ministr války Winston Churchill „byl hlavním zastáncem západní intervence v Rusku a válečné pomoci bílým armádám“. Ohledně pogromů se Churchill obrátil osobně na Děnikina: „Můj úkol získat podporu parlamentu pro ruské národní hnutí bude nesrovnatelně obtížnější,“ jestliže pogromy nepřestanou. „Churchill se též obával reakce vlivných židovských kruhů britské elity.“⁸⁹ V Americe byly názory židovských kruhů obdobné.

Pogromy však neustávaly, což v mnohém vysvětluje chabou a neochotnou pomoc Západu bílým armádám. – A úvahy Wall Streetu samy o sobě vedly k podpoře bolševiků jako příštích vládeu ruských bohatých zdrojů. A celková atmosféra ve Státech i v Evropě svědčila ve prospěch budovatelů „nového světa“, ve prospěch jejich grandiózních plánů a velkých sociálních cílů.

A přece, chování nedávných spojenců Ruska po dobu celé občanské války překvapuje svou zjištěností a slepou lhostejností vůči bílému hnutí, dědici spojeneckého carského Ruska. Nutili bílou stranu, aby poslala do Versailí delegaci společnou s bolševiky; a pak ty marné vidiny o smíření s bolševiky na Princových ostrovech. Dohoda, ačkoli neuznala oficiálně ani jednu z bílých vlád, překotně uznávala stále další a další národní státy vznikající na okraji Ruska. Angličané si pospíšili oku-

⁸⁶ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoe jevrejstvo*, in RiJ, s. 81, 82.

⁸⁷ D. S. Pasmaňik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 181.

⁸⁸ KJE, sv. 4, s. 598.

povat bakuská ropná těžiště, Japonci Dálný východ a Kamčatku, Američané na Sibiři bílým jen překáželi a vlastně napomohli bolševikům obsadit Přímoří. Za každou pomoc bílým vojskům dřeli tučnou náhradu – od Kolčaka zlato, na jihu Ruska černomořské lodi, koncesionářské povinnosti. (Došlo to až k ostudnostem – když Angličané odjížděli ze severu, z Archangelska, část carských vojenských zásob vyvezli, část odevzdali rudým a zbytek utopili v moři, jen aby se ničeho nedostalo bílým.) Na jaře 1920 Dohoda ultimativně vyžadovala po Děnikinovi a Wrangelovi, aby ukončili boj proti bolševikům. (V létě 1920 Francie mírně podpořila Wrangela zásobováním, aby zachránil Polsko. Ale pouhého půl roku nato zabavila Wrangelovi vojenský majetek za stravování ruských vojáků, kteří ustoupili do Gallipoli.)

Co způsobily nečetné okupační síly Dohody, pozoroval na příkladu francouzské armády obsadivší Oděsu v roce 1919 takový seriózní diplomat, jako byl kníže Grigorij Trubeckoj: „Politika Francouzů na jihu Ruska a jejich názory na ruskou státnost byly překvapivě zmatené, Francouzi chápali situaci nesprávně.“⁹⁰

Série protizidovských pogromů se valila Ukrajinou po celý rok 1919 a na počátku 1920. Rozsahem a krutostí pogromy přesahovaly vše, co jsme si v této knize přečetli o letech 1881–1882, 1903 a 1905. Vysoký sovětský úředník J. Larin ve dvacátých letech napsal, že na Ukrajině za občanské války proběhl „dlouhý sled pogromů na židovském obyvatelstvu, které o hodně překonaly vše, k čemu došlo dříve, počtem obětí i počtem aktérů“. Vynnyčenko prý řekl: „Pogromy přestanou tenkrát, až Židé přestanou být komunisty.“⁹¹

Oběti pogromů nikdo nedokázal přesně spočítat. Ani v tehdejší situaci, ani během událostí, ani vzápětí po nich ovšem nikdo nemohl vést statistiku. V knize *Židovské pogromy* čteme: „Počet zabitých na Ukrajině a v Bělorusku za dobu od r. 1917 do 1921 včetně se pohybuje v rozmezí 180 000 až 200 000 osob. Už pouze jediný údaj – přes 300 000 sirotků svědčí o kolosálním rozsahu katastrofy.“⁹² První sovětská encyklopedie uvádí stejná čísla.⁹³ Dnešní *Židovská encyklopedie*: „Podle různých údajů zahynulo 70 000 až 180 000–200 000 Židů.“⁹⁴

⁹⁰ Kn. Gr. N. Trubeckoj, *Očerki vzaimootnošenij Vooružonnych Sil Juga Rossii i Predstavitelej Francuzskogo Komandovanija*, Jekatěrinodar 1919, in Kn. Gr. N. Trubeckoj, *Gody smut i naděžd.* Montreal 1981, s. 202.

⁹¹ J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR*, s. 38.

⁹² *Jevrejskije pogromy. 1918–1921*, s. 74.

⁹³ *Bolsaja Sovětskaja Enciklopedija*, 1. vyd., sv. 24, Moskva 1932, s. 148.

⁹⁴ KJE, sv. 6, s. 569.

Současný historik, když shrnuje údaje z židovských pramenů, napočítává až 900 *masových* pogromů, z nichž 40 % přisuzuje Petljurovým oddílům, zastáncům ukrajinského Direktorata, 25 % oddílům ukrajinských atamanů, 17 % Děnikinovým vojákům a 8,5 % První jízdni armádě Buďonného a dalším rudým.⁹⁵

Co poničených lidských osudů se skrývá za těmito čísly!

Již během občanské války se národní i socialistické židovské strany začaly spojovat s rudými. Z Farejnikte se stala Komfarejnikte, přijala komunistický program a spolu s komunistickou frakcí Bundu vytvořila (celoruský) Kombund (v červnu 1920); na Ukrajině původní členové Farejnikte spolu s ukrajinským Kombundem vytvořili Komfarband, Židovský komunistický svaz, a ten se spojil s KSR/b.⁹⁶ V Kyjevě r. 1919 publikoval oficiální sovětský tisk texty v ruštině, ukrajinštině a v jidiš.

„Bolševici pro sebe z těchto (ukrajinských) pogromů získali obrovský prospěch, velice dovedně je využívali pro působení na veřejné mínění nejen v Rusku, ale i v zahraničí... nejen v prostředí Židů, ale též v Evropě a Americe.“⁹⁷

Nicméně i rudí se namočili do protizhídvských pogromů, vlastně oni dřív než ostatní. „Na jaře 1918 pořádaly pogromy oddíly Rudé armády pod heslem ‚Bijte Židy a buržousty‘, když ustupovaly z Ukrajiny.“ – „Zvlášť kruté pogromy pořádala První jízdni armáda při ústupu z Polska koncem srpna 1920.“⁹⁸ – Pogromy, jichž se dopouštěla Rudá armáda, však v historii občanské války zůstaly zahaleny mhou. Zvolme si jen jedno svědectví, Bikermanovo: „První zimu bolševického vládnutí způsobila rudá vojska bojující pod rudým praporem řadu krvavých pogromů, mezi nimiž zvláště vynikají pogromy v Gluchovu a v Novgorodu Severském, které počtem obětí, krutostí a urážlivostí předčily zvěrstva způsobená v Kaluze. Když rudá vojska ustupovala pod tlakem Němců, rabovala židovská městečka, jimiž táhla.“⁹⁹

Prěsvědčivý je rovněž S. Maslov: „Cestu Buďonného První jízdni armády, když táhla z polského frontu ke krymskému, provázelo pobití tisíce Židů, tisíce znásilněných žen a desítky naprosto vydrancovaných židovských osad. V Žitomiru začínala pogromem každá další vláda téměř při každém svém příchodu. Charakteristické pro všechny ty pogromy – petljurovské, polské, sovětské – bylo značné množství mrt-

⁹⁵ G. V. Kostyrčenko, *Tajna politika Stalina*, s. 56.

⁹⁶ I. B. Šechman, *Sovětskaja Rossija, sionizm i Izrail*, in KRJ-2, s. 521; KJE, sv. 6, s. 85; sv. 1, s. 560.

⁹⁷ I. O. Levin, *Jevrei v revolucii*, in RiJ, s. 154.

⁹⁸ KJE, sv. 6, s. 570, 574.

⁹⁹ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 63.

vých.¹⁰⁰ Nejvíce v tom vynikal pluk Bogunský a Taraščanský, které mimochodem přešly od Direktoria k Budonnému. Tyto dva pluky prý byly proto odzbrojeny a podněcovatelé pogromů pověšeni.

Již námi citovaný S. Švarc z historické dálky (1952) usuzuje: „V letech revoluce, zvláště v letech občanské války... se antisemitismus rozšířil mimořádně, zvlášť zamořil hlavní vrstvy městského i venkovského obyvatelstva na jihu.“¹⁰¹

Bohužel odpor, který ruské obyvatelstvo kladlo bolševikům (kdyby toho nebylo, neměli bychom vůbec právo říkat si národ), se zarazil, v mnoha směrech ustal, a to i ze strany Židů. Bolševická vláda pak Židy všemožně lákala a oni se k ní přidávali a celá občanská válka tuto propast jen prohlubovala.

„Pokud revoluce všeobecně vzato zbavila Židy podezření z kontrarevoluce, pak kontrarevoluce pojala proti Židům jako celku podezření z revolučnosti.“ A tak tedy „se občanská válka pro židovské obyvatelstvo projevila jako nesnesitelné útrapy, které Židy utvrdily v nesprávných revolučních stanoviscích,“ a ti „nepochopili skutečnou spásnou podstatu bílých armád“.¹⁰²

Nezapomeňme, jak vypadala celková situace za občanské války. „Byl zmatek a nepokoje v pravém významu řečeného, bylo úplné bezvládí. Zabíjel a raboval každý, kdo byl schopen nebo chtěl a koho chtěl... Bouřící se chátra pobíjela důstojníky ruské armády. Vyvažďovaly se celé rodiny statkářů... hořely... statkářské usedlosti, rozkrádaly a ničily se kulturní hodnoty, v hospodářstvích se vybíjelo vše živé. V ulicích měst řádily samosoudy. Majitelé továren byli vyháněni ze svých podniků a bytů... Desetitisíce lidí po celém Rusku byly na počest proletářské revoluce postřeleny, další se mořili v páchnoucích věznicích plných nákaz jako rukojmí. Lidé nešli pod sekyru za nějakou vinu, ale za příslušnost k společenské vrstvě, stavu, třídě. Za takových okolností, kdy jsou k smrti odsuzovány celé lidské skupiny, byl by zázrak, kdyby to nezasáhlo skupinu zvanou Židé. Prokletím doby bylo to, že bylo možné zatratit společenskou třídu, stav, kmen... Odsoudit k vyhubení celou společenskou třídu... to je revoluce, kdežto zabíjet a rabovat Židy je pogrom? Pogrom Židů v jižním Rusku je součástí celoruského pogromu.“¹⁰³

Tak dopadla smutná „vymoženost“ národů Ruska a mezi nimi ruského Židovstva poté, co získalo příznivou rovnoprávnost po Revoluci, je-

¹⁰⁰ S. S. Maslov, s. 26.

¹⁰¹ S. M. Švarc, *Antisemitizm v Sovětskom Sojuze*, New York, Izdatelstvo imeni Čechova 1952, s. 14.

¹⁰² D. O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii russkogo jevreja*, in RiJ, s. 147, 148, 149.

¹⁰³ I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 58–60.

již blankyt zazářil v březnu 1917. – Jak hluboké sympatie ruských Židů k bolševické straně, tak vztah vzniklé Bílé armády k Židům zastínily, smazaly hlavní naděje bílého vítězství, které mohly být realizovány rozumnou evolucí ruského státu.

V emigraci mezi dvěma světovými válkami

Výsledkem Říjnového převratu a občanské války bylo, že stovky a stovky tisíc ruských občanů emigrovalo – ustoupili v bojích nebo uprchli. Byly mezi nimi i zbytky Bílé armády, které přežily, a část kozáctva. Za hranice utekla i stará šlechta, která se tak výrazně neprojevila v osudových letech revoluce a jejíž bohatství bylo v půdě, ve velkostatkách. A tak přijížděli do Evropy bývalí velkostatkáři a stávali se (ti, co nevyvezli drahocennosti) taxikáři a číšníci. Byli zde i kupci, průmyslníci, finančníci, málokdo měl v zahraničí peníze. Patřili k nim i ti nejprostší občané, ne všichni měli vzdělání, ale jejich srdce jim nedovolilo zůstat pod bolševiky.

Mezi emigranty bylo mnoho ruských Židů. „Mezi více než dvěma miliony emigrantů ze sovětských republik v letech 1918-1922 bylo více než dvě stě tisíc Židů. Většina z nich překročila polskou a rumunskou hranici a později emigrovali do USA, Kanady, zemí Jižní Ameriky a západní Evropy. Mnozí se později repatriovali do Palestiny.“¹ – Zvláštní roli zaujímal nově vzniklé Polsko. Samo mělo vlastní početné židovské obyvatelstvo i před revolucí, teď sem přijížděla i část navrátilců – přesídlenců válečných let. „Poláci odhadují, že po bolševické revoluci přijelo z Ruska do Polska“ dvě stě až tři sta tisíc Židů.² (Tento počet je možno připsat nejen emigraci, ale ve značné míře nové rusko-polské hranici.) – Ale „hlavní část Židů, kteří odjeli z Ruska v prvních letech po revoluci, se usadila v západní Evropě. Například v Německu ke konci první světové války bylo asi 100 000 ruských Židů.“³

¹ *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin 1996, sv. 8, s. 294.

² Džejms Parks, *Jevrei sredi narodov: Obzor pričín antisemitizmu*, Paříž. YMCA-Press 1952, s. 44.

³ D. Charuv, *Jevrejskaja emigracija iz Rossijskoj imperii i Sovětskogo Sojuza: statističeskij aspekt*, in *Russkoje jevrejstvo v zarubežje: Statji, publikacii, memuary i esse*, Jeruzalém, 1998, sv. 1 (6), s. 552.

„Jestliže se Paříž od samého počátku stala politickým centrem ruského exilu, jeho neoficiálním hlavním městem, pak jeho druhým, a jako by literárním hlavním městem od konce roku 1920 do začátku roku 1924 byl Berlín (intenzivním kulturním životem žila v dvacátých letech rovněž ruská Praha, která se stala... hlavním univerzitním městem ruského exilu).“⁴ V Berlíně kvůli inflaci „bylo vůbec snazší se usadit“. „Na ulicích Berlína“ bylo možné vidět „představitelů velkopřemyslu a obchodu, věrejší bankéře a živnostníky“⁵, a mnozí tady měli majetek. Ve srovnání s ostatními emigranty z Ruska židovští emigranti se méně obtížně aklimatizovali v diaspoře, žilo se jim s větší jistotou. Židovská emigrace se projevila čínoroději než ruská, židovští emigranti se zpravidla vyhnuli ponižujícím zaměstnáním. Velitel Kornilovovy armády Michail Levitov, který v emigraci vystřídal všechny nádenické práce, mi řekl: „A u koho jsme v Paříži měli obstojné živobytí? U Židů. Zato ruští multimilionáři na svých krajanech skrbli.“

V Berlíně a v Paříži „byla hojně zastoupena židovská inteligence: advokáti, vydavatelé, veřejní a političtí pracovníci, vědci, spisovatelé a novináři“⁶, mnozí z nich byli značně asimilovaní, ale ruští „velkoměstští“ emigranti patřili z velké části k liberálnímu směru – a to vytvářelo vzájemnou spřátelenost (která neexistovala s monarchistickou ruskou emigrací). V celém kulturním ovzduší ruského exilu mezi dvěma světovými válkami vliv a účast ruských Židů byly víc než znatelné. (V této souvislosti se nelze nezmínit o vydávání velice zajímavých sborníků *Židé v kultuře ruského exilu*, které započalo v devadesátých letech v Izraeli a pokračuje podnes⁷.) Některé židovské rodiny, které si zachovaly jistý blahobyt, vedly salony pro ruský umělecký svět a v tom se přesvědčivě projevilo, nakolik Židé tíhli k ruské kultuře a nakolik byli do ní pohroužení. Pro svou štědrost všeobecně známý dům M. O. a M. S. Cetlinových v Paříži, dále J. V. Gessen v Berlíně, I. I. Fondaminskij-Bunakov, neúnavný „ve věčné obětavé péči o ruskou kulturu v emigraci“⁸, Sofja Pregelová, Soňa Delone, Alexandr a Salomea Galpernovi – ti všichni se neustále zabývali nesnadnou organizací pomoci literátům a umělcům strádajícím nouzí; pomáhali hodně, a nejen těm slavným – Buninovi, Remizovovi, Balmontovi, Tefli, ale i ne-

⁴ Gleb Struve, *Russkaja literatura v izgnanii*, 2. vyd., Paříž, YMCA-Press 1984, s. 24.

⁵ A. Sedych, *Russkije jevrei v emigrantskoj literature*, in *Kniga o ruskom jevrejstve, 1917–1967* (dále KRJ-2), New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1968, s. 426–427.

⁶ Tamtéž, s. 426.

⁷ *Jevei v kulture Russkogo Zarubežja: Stafji, publikacii, memuary i esse*, v 5 svazcích, Jeruzalém, 1992–1996, sest. M. Parhomovskij, *Russkoje jevrejstvo v zarubežje: Stafji, publikacii, memuary i esse*, Jeruzalém, 1998 (vydávání pokračuje), sest.- red. M. Parhomovskij ad.

⁸ Roman Gul, *Ja uňos Rossiju*, New York, Most 1984, sv. 2, *Rossija vo Francii*, s. 99.

známým mladým básníkům a výtvarníkům. (Tuto pomoc neposkytovali „bílým“ a monarchistickým vrstvám ruské emigrace, k těm si podporovali vzájemné nepřátelství.) Vcelku vzato ruští Židé se v emigraci projeví nesrovnatelně aktivněji než ostatní ve všech oblastech kulturně společenské působnosti. To bylo natolik nápadné, že se to projevilo v článku Michaila Osorgina *Ruská osamocenenost*, který byl opublikován v listu *Rassvet* (Rozbřesk) obnoveném V. Žabotinským.

Osorgin psal: „V Rusku ani ve společenském, ani v revolučním hnutí (mám na mysli hlubiny, ne povrch) ‚ruská osamocenenost‘ nebyla pocíťována a nejvýznamnějšími osobnostmi, které udávaly tón i kolorit... byli Rusové – Slované.“ Nyní v emigraci tomu tak není: „Tam, kde je duchovní úroveň vyšší, kde existují hluboké myšlenkové a tvůrčí zájmy, kde je formát člověka větší – tam Rus pocíťuje osamocenenost národnostní; tam, kde je pokrevně bližších více – pocíťuje osamocenenost kulturní. Tuto tragédii já označuji slovy titulku: *ruská osamocenenost...* Nejsem ani v nejmenším antisemita, ale jsem ve větší míře ruský Slovan... Naši, Rusové, jsou mi mnohem bližší duchem, čistotou jazyka a mluvy, specifickými národnostními přednostmi a nedostatky. Pro mne je cennější, dokonce prostě pohodlnější a příjemnější, abych sdílel jejich smýšlení a oni byli mými spolubojovníky. V Rusku, v němž žije mnoho plemen a jež vůbec není jen ruské, si dovedu vážít i Žida, i Tatara, i Poláka – a jim všem přiznat naprosto stejné právo, jako mám já, na Rus, na naši společnou rodnou matku: ale já sám jsem z ruské skupiny, z té duchovně vlivné skupiny, která dala základní tón ruské kultuře.“ Avšak nyní „Rus za hranicemi zeslábl a poddal se, přenechal společenské funkce energii jiného plemene... Žid se aklimatizuje snáz... – jeho štěstí! Závist nepocíťuji, jsem ochoten se z toho radovat. S touž ochotou mu přepouštím pocty a místa v různých zahraničních společenských iniciativách a organizacích... Existuje však jedna oblast, kde mě ‚židovská převaha‘ naprosto bere za srdce: je to oblast dobročinnosti. Nevím, kdo má více peněz a brilliantů, jestli bohatí Židé nebo bohatí Rusové. Ale zcela přesně vím, že všechny velké dobročinné organizace v Paříži a v Berlíně mohou pomáhat strádajícím *ruským* emigrantům pouze proto, že sbírají potřebné částky mezi soucitnými Židy. Zkušenost z pořádání večírků, koncertů a autorských čtení dostatečně ukázala, že obracet se na bohaté Rusy – je zbytečná a ponižující ztráta času... Pouze abych změkčil tón tohoto natolik zjevně ‚antisemitského‘ článku, ještě dodám, že podle mého mínění národnostně citlivý Žid může často vidět nádech antisemitismu, kde ve skutečnosti je jen národnostní citlivost Slovana.“⁹

⁹ M. Osorgin, *Russkoje odinočestvo* (Publikacija A. Razgona, in *Jevrei v kulture Russkogo Zarubežja*, sv. 1, s. 15–17 (přetištěno z listu „Rassvet“, Paříž, 15. února 1925, č. 7).

Osorginův článek doprovázel v témž čísle redakční komentář (podle myšlenkového obsahu a stylu ho nejspíš napsal šéfredaktor Žabotinskij): M. A. Osorgin „se zbytečně obává, že čtenáři Rassveta najdou v (článku) antisemitské tendence. Je pravda, že jednu dobu existovala na světě generace, která se instinktivně vyhýbala slovu ‚Žid‘ v ústech Nežidů. Jeden ze zahraničních vůdců této generace prohlásil: ‚Nejlepší službou, kterou nám může prokázat pokrokový tisk, je – nezmiňovat se o nás.‘ Uposlechli ho a opravdu po dlouhou dobu se ve ‚slušných‘ pokrokových kruzích Ruska a Evropy na slovo ‚Žid‘ pohlíželo jako na neslušné. Chvála Bohu, ta doba je už za námi.“ Osorgina můžeme „ujistit naším pochopením a uznáním... Ale v jednom bodě s (ním) přímo nesouhlasíme. On přisuzuje příliš velký význam Židům ve vystěhovalecké dobročinnosti. Především – tato převládající role je přirozená. Vzájemná podpora je jedním z hlavních návyků diaspory. My jsme se učili technice způsobu života v diaspoře velmi dlouho, Rusové – nikdy... Existuje však i mnohem hlubší stránka tohoto problému... My jsme od ruské kultury dostali mnoho cenného – dokonce i pro naši budoucí samostatnou národní tvůrčí činnost... My, ruští Židé, jsme dlužníky ruské kultury a žádnými groši tento dluh nesplatíme. Ti z nás, kteří dělají, co mohou, aby jí pomohli přežít těžké období, postupují správně a doufáme, že tak budou jednat i nadále.“¹⁰

Vraťme se však k prvním porevolučním letům. „V ruské emigraci ještě zuřily politické vášně, bylo třeba prozkoumat to, co se událo. Začaly vznikat noviny, časopisy, vydavatelství.“¹¹ Někteří boháči, častěji Židé, financovali tento nově vzniklý ruský emigrantský tisk, od liberálního směru po levici. Mezi pišícími novináři, redaktory novin, časopisů i vydavateli bylo mnoho Židů. Podrobný výčet jejich přínosu do publikací a nakladatelství se uchoval v Knize o ruském Židovstvu (ale teď i ve svazcích Židé v kultuře ruského exilu).

Z prvních je třeba zdůraznit Archiv ruské revoluce J. V. Gessena, který má velkou historickou cenu (22 svazků). Sám Gessen, a společně s ním A. I. Kaminka a V. D. Nabokov (po jeho smrti G. A. Landau), vydával významné berlínské noviny Rul (Kormidlo), jež byly „jakoby emigrantským prodloužením Reči“, ale na rozdíl od Miljukova bylo stanovisko Josifa Gessena důsledně vlastenecké. V listu Rul působili i G. A. Landau a I. O. Levin, které často citujeme, a také proslulý literární kritik J. I. Ajchenvald. – Od Rulu politické spektrum berlínských novin směřovalo doleva, k socialistům. A. F. Kerenskij vydával Dni, kde publikoval i A. M. Kulišer-Junius, autor „řady vědeckých prací o sociologii“, sio-

¹⁰ Tamtéž, s. 18–19.

¹¹ A. Sedych, *Russkije jevrei v emigrantskoj literature*, in KRJ-2, s. 427.

nista z okolí Žabotinského; S. M. Solovejčik; O. S. Minor, známý svou eserskou minulostí (přispíval i do pražské *Volja Rossii*) a bývalý tajemník Ústavodárného shromáždění M. V. Višňak. – V Berlíně založili roku 1921 J. O. Martov a R. A. Abramovič *Socialističeskij věstnik* (který později přesídlil do Paříže a pak do New Yorku). Tam spolupracovali F. I. Dan, D. J. Dalin, P. A. Garvi, G. J. Aronson a další.

V. J. Žabotinskij, jehož příjezd do Berlína (po třech letech v Jeruzalémě) se časově shodoval s první emigrační vlnou, obnovil nejprve v Berlíně, pak v Paříži vydávání *Rassvetu* a publikoval i svoje romány. Kromě toho „mnoho ruskožidovských žurnalistů pobývalo v Berlíně v letech 1920–1925 a působili v místním i zahraničním emigrantském tisku“. Byli zde i I. M. Trockij z bývalého listu *Russkoje slovo*, N. M. Volkovysskij, P. I. Zvezdič (za druhé světové války zabit nacisty), menševik S. O. Portugejs, pod pseudonymem S. Ivanovič (z bývalého petrohradského listu *Děň*). Hrály se i hry Osipa Dymova-Perelmana, vyšly romány a povídky V. J. Ireckého.¹²

Berlín se stal též metropolí ruských nakladatelství: „V roce 1922 všechna ta ruská nakladatelství vydala více ruských knih a publikací, než vyšlo v témž roce v Německu knih německých. Většina nakladatelů a knihkupců byli Židé.“¹³ Z nich vynikla nakladatelství I. P. Ladyžnikova, jež náleželo ještě od války B. N. Rubinštejnovi (klasická, současná a naučně populární literatura), již od roku 1919 nakladatelství *Slovo*, které řídili J. V. Gessen a A. I. Kaminka (cykly ruské klasiky, emigrantští spisovatelé a filozofové, velmi cenné práce historické a memoárové), nakladatelství Z. I. Gržebina (který byl ve spojení i se Sověty, mnohé jeho publikace se prodávaly v tehdejším SSSR), umělecky jedinečné svazky *Ptáka Ohniváka* (A. E. Kogan). A také *Grani* pod vedením A. Cackise, *Petropolis* a *Obelisk* (J. N. Bloch a A. S. Kagan), *Gelikon* A. G. Višňaka, *Ski-fy* I. Štejnberga. – V Berlíně vyšly *Světové dějiny židovského národa* S. Dubnova v němčině v 10 svazcích, a rusky během třicátých let již v Rize.

Riga a vůbec města svobodných zemí Pobaltí (s početným židovským obyvatelstvem) se projeví jako živá centra židovské emigrace. A dále – „jediným společným jazykem Lotyšů, Estonců a Litevců byl jazyk ruský“, proto se „velmi vlivnými“ staly řížské noviny vydavatelů J. I. Bramse a B. J. Poljaka *Segodňa*. V nich „pracovalo mnoho ruskožidovských žurnalistů“, redaktorem byl M. I. Ganfman, po jeho smrti M. S. Milrud; *Segodňa* večerom redigoval B. I. Chariton (oba byli uvězněni NKVD v r. 1940 a zahynuli v sovětských táborech). V novinách *Segodňa* publikovali i ekonomové V. Ziv, M. K. Ajzenštadt (pod pseudonymem *Železnov*, po-

¹² A. Sedych, *Russkije jevrei v emigrantskoj literature*, in KRJ-2, s. 429, 450.

¹³ I. Levitan, *Russkije izdatelstva v 20-eh gg. v Berlině*, in KRJ-2, s. 448.

zději Argus), z Berlína psal i Geršon Svet, pařížským dopisovatelem byl Andrej Sedych (J. M. Cvibak), berlínským Volkovysskij, ženevským L. M. Němanov.¹⁴

Od konce dvacátých let, za ekonomické lability a rychlého růstu nacistu, začal Berlín ztrácet svůj význam emigrantského kulturního centra. Noviny Rul musely přestat vycházet v roce 1931. Emigrace se rozprehla – ale „hlavní proud zamířil do Francie“, především do Paříže, která beztak byla jedním z nejdůležitějších center emigrace.

V Paříži byly ústředními emigrantskými novinami s velkým nákladem *Poslednije novosti*, založené „na počátku roku 1920 petrohradským právním zástupcem M. L. Goldštejnem. Financování novin převzal M. S. Zalšupin“, ale za rok noviny přešly „do rukou P. N. Miljukova... Dokud se existence novin neupevnila, významnou podporu v oblasti financí jim poskytoval M. M. Vinaver.“ „Pravou rukou Miljukova“ tam byl A. A. Poljakov. „Úvodníky a politické články“ psal Kulišer-Junius (v roce 1942 byl ve Francii uvězněn a zemřel v koncentračním táboře). Zahraniční rubriku řídil M. J. Berchin-Benediktov, spřátelený s Žabotinským. Mezi spolupracovníky byl i břitký publicista S. L. Poljakov-Litovcev (naučil se „mluvit a psát rusky až v 15 letech“), B. S. Mirkin-Gecevič (pod pseudonymem Boris Mirskij), významný kadetský publicista Pjotr Ryss a další. V *Poslednich novostach* se objevily i fejetony I. V. Dioneo-Šklovského, „populárně naučné“ články J. Dělevského (J. L. Judělevskij). Jako humoristé vynikli V. Azov (V. A. Aške-nazi), Saša Čornyj (A. M. Gliksberg), „král humoristů“ Don-Aminado (Špoljanskij). *Poslednije novosti* byly nejrozšířenější emigrantské noviny.¹⁵ Šulgin je nazval „tvrzí politického Židovstva a prožidovských Rusů“.¹⁶ Sedych považoval takový názor „za zjevnou nadsázku“. Ale politické napětí kolem novin pocházelo ještě od toho, že hned po občanské válce směřovaly k odhalování, a tím i ke štvanicí na Dobrovolnickou armádu. Sedych se také zmiňuje: „rozštěpení probíhalo nejen po linii politické, ale i národnostní“, „mezi redaktory Miljukovových novin bylo mnoho ruskožidovských novinářů“, ale „na stránkách pravicově zaměřených novin *Vozrožděnije* se židovská jména (s výjimkou I. M. Bikermana) zpravidla nikdy neobjevovala“.¹⁷ (Ostatně list *Vozrožděnije*, který byl založen později než ostatní noviny, ztroskotal už v roce 1927, kdy boháč Gukasov propustil šéfredaktora P. B. Struveho.)

¹⁴ A. Sedych, *Russkije jevrei v emigrantskoj literature*, in KRJ-2, s. 451, 452.

¹⁵ Tamtéž, s. 451, 452–454.

¹⁶ V. V. Šulgin, „Čto nam v nich ne nraivitsja...“: *Ob Antisemitizme v Rossii* (dále V. V. Šulgin), Paříž, 1929, s. 210.

¹⁷ A. Sedych, *Russkije jevrei v emigrantskoj literature*, in KRJ-2, s. 452, 454.

V Paříži se od roku 1920 do roku 1940 vydával významný literárně-politický časopis *Sovremennyje zapiski*, který založili a vedli eseri N. D. Avksentjev, I. I. Fondaminskij-Bunakov, V. V. Rudněv, M. V. Višňak a A. I. Gukovskij. Sedych konstatuje: „Z pěti (jeho) redaktorů... tři byli Židé. V 70 sešitech tohoto časopisu najdeme beletristická díla, články na různá témata a vzpomínky velkého počtu židovských autorů.“ – „Ilustrované Rusko,“ v němž „ročně formou přílohy vyšlo 52 knih klasiků nebo děl emigrantských spisovatelů“, vydával M. P. Mironov, petrohradský novinář, potom B. A. Gordon (dříve majitel listu *Priazovskij Kraj*).¹⁸ (V literárním světě emigrace se vyskytovala i jména významných ruskožidovských umělců – Mark Aldanov, Semjon Juškevič, již zmínění Žabotinskij a Julij Ajchenvald, M. O. Cetlin /Amari/ – avšak tato kniha se nezabývá literárním životem, je to zvláštní velké téma.)

Zde je na místě vyzdvihnout osobnost a osud Ilji Fondaminského (narozen 1880). Pocházel ze zámožné kupecké rodiny a v mládí se oženil s vnučkou milionáře V. J. Vysockého, obchodníka s čajem. Když vstoupil do nově vzniklé strany eserů, „velkou část svého majetku a věna ženy věnoval revoluci“¹⁹ na nákup zbraní. V roce 1905 dal popud k zahájení generální politické stávky v Rusku a sám se účastnil činnosti eserského štábu povstání. V roce 1906 emigroval do Paříže, kde se sblížil s D. Merežkovským a Z. Gippiusovou a začal se zajímat o křesťanství. V dubnu 1917 se vrátil do Petrohradu. V létě 1917 byl komisařem Černomořského loďstva, pak poslancem Ústavodárného shromáždění a po jeho rozehnutí se skrýval. Od roku 1919 byl znovu v emigraci ve Francii a v období, které se zde zkoumá, žil v Paříži. Časopisu *Sovremennyje zapiski* věnoval mnoho duševních sil a usilovné práce; publikoval tam i sérii svých článků *Cesty Ruska*. Měl velkou úlohu v kulturním životě emigrace a všemožně podporoval ruské spisovatele a básníky. Na nějakou dobu se mu dokonce podařilo vytvořit v Paříži Ruské divadlo. „Ve smyslu horlivosti, mnohostrannosti, neúnavnosti a nezištnosti jeho činnosti... Ilja Izidorovič v emigraci neměl sobě rovného.“²⁰ Esery pak opustil a stal se křesťanským demokratem. Společně se „s ním souzvučnými“ G. P. Fedotovem a F. A. Stěpunem začal vydávat křesťanskodemokratický *Novyj grad*. „Stále více tíhl v těchto letech k pravoslaví.“²¹ „V červnu 1940 uprchl z Paříže před blížícími se německými vojsky“, pak se ale vrátil, v červenci 1941 byl zatčen a poslán do koncentračního tábora v Compiègne u Paříže, „podle některých

¹⁸ A. Sedych, *Ruskije jevri v emigrantskoj literature*, in KRJ-2, s. 435–456.

¹⁹ KJE, sv. 9, s. 255.

²⁰ Roman Gul, *Ja ušos Rossiju, sv. 2, Rossija vo Francii*, s. 100.

²¹ Gleb Struve, *Russkaja literatura v izgnanii*, s. 250.

svědectví se tam dal pokřtít... V roce 1942 byl deportován do Osvětimi a tam zahynul.²²

Pokud jde o židovské otázky ve vlastním slova smyslu, byl nejvýznamnějším orgánem, od roku 1920 do roku 1924, pařížský týdeník *Jevrejskaja tribuna*, který vycházel současně v ruštině a francouzštině za přímé účasti M. M. Vinavera a S. V. Poznera. Publikovali v něm i již vzpomínání novináři z jiných novin.

Ze zámoří se ozývaly noviny *Novoje ruskoje slovo*, které byly založeny roku 1910 ve Spojených státech a jejichž vydavatelem byl od roku 1920 V. I. Šimkin a šéfredaktorem (od roku 1922) M. J. Vejnbaum. Ten vzpomínal: „Noviny byly často kritizovány, a bylo za co; dělali si z nich legraci, a ne vždy to bylo bez důvodu. Ony však zapustily kořeny a získaly čtenáře.“²³ (Teď je na nich napsáno: „Nejstarší ruské noviny na světě“, a pokud to budeme posuzovat jen podle roků, tak jsou o dva roky starší než *Pravda*. Ostatní všude – v různé době a z různých důvodů – zanikly.)

Ruské noviny nacionálního a pravicového zaměření vznikaly v Sofii, Praze, dokonce i *Suvorinovo Novoje vremja* pokračovalo v Bělehradě jako *Večerněje vremja*, ale všechny zkrachovaly nebo postupně přestávaly vycházet, aniž zanechaly znatelnou stopu. (Vydavatel listu *Rus* byl v Sofii zabit.) Pařížské noviny *Vozrožděnije* pod vedením J. Semjonova (avšak dost dlouho byl v redakci *Struve*) „se neštítily antisemitských výpadů“.²⁴

Ti, kteří odjeli brzy po nástupu bolševiků, si vůbec nedokázali představit, jaký pekelný tanec se strhl v Rusku. Věřit zvěstem se zdálo být nemožné. Svědectvím z „bílého“ tábora se snažili nenaslouchat. Avšak ruští demokratičtí publicisté (kadetka A. V. Tyrkovová-Williamsová, v roce 1922 vyhoštěná socialistka J. D. Kuskovová, uprchlý eser S. S. Maslov) začali jeden po druhém – k velkému ohromení emigrace – zveřejňovat v tisku, že v Sovětském svazu rychle roste mezi lidmi antisemitismus: „Judeofobie je jedním z nejostřejších rysů na tváři současného Ruska. Možná je dokonce tím nejostřejším. Judeofobie je všude: na severu, na jihu, na východě, na západě. Neochrání před ní ani úroveň intelektuálního rozvoje, ani stranická příslušnost, ani národnost, ani věk... Dokonce ani příslušnost k Židovstvu před ní neposkytuje bezpečnost.“²⁵

²² KJE, sv. 9, s. 255.

²³ A. Sedych, *Russkije jevrei v emigrantskoj literature*, in KRJ-2, s. 445.

²⁴ Tamtéž, s. 452.

²⁵ S. S. Maslov, *Rossija posle četyrjoch let revolucii*, Paříž, *Russkaja pečaf* 1922, seš. 2, s. 57.

Taková tvrzení byla zpočátku přijímána židovskými emigranty, kteří odjeli z Ruska dříve, s nedůvěrou: proč by to tak bylo? V týdeníku *Jevrejskaja tribuna* v těch prvních letech bylo možné číst námitku: „Ruské Židovstvo, vzato v celku, jako národnostní skupina, utrpělo bolševismem téměř nejvíc ze všech ostatních národnostních skupin v Rusku“; a co se týká „banálního ztotožnění Židů s komisaři“ – to rozšiřuje „černá sotňa“. Od dřívější představy, že národ se antisemitismem neprohřešil a že jeho hlavním zdrojem byl carismus, se to nyní stočilo k představě, že ruský národ je sám o sobě jeho nositelem. Takže potlačení národního černosotěnství – je zásluhou bolševiků. (Někteří jim začali odpouštět dokonce i kapitulantský brestlitevský mír. A tak v *Jevrejské tribuně* byl v roce 1924 vytažen takový naftalínový argument: „Ruská revoluce roku 1917, která se tragicky dostala až k Brestu Litevskému, zabránila mnohem těžší osudné zradě Carského Sela.“)²⁶

Avšak svědectví se potvrzovala, a tu se i v samotném zahraničí u významné části ruské emigrace projevil protizidovské nálady. Svaz záchrany Ruska (uctívající velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče) vydával letáky pro SSSR v tomto duchu: „Rudé armádě. Sedm let Židé vládnu Velké Rusi...“ – „Ruským dělníkům. Tvrdili vám, že vy budete hospodáři země, že vytvoří ‚diktaturu proletariátu‘. Ale kdepak je? Kdo teď vládne ve všech městech republiky?...“ – Do SSSR se ovšem tyto letáky nedostaly, ale židovskou emigraci děsily a urážely.

S. Litovcev napsal: „Na počátku dvacátých let emigrantský antisemitismus měl prostě chorobný ráz – bylo to svého druhu delirium tremens.“²⁷ Ale i v mnohem širším rozsahu: v prvních letech po vítězství bolševiků mnozí lidé v Evropě vynášeli odsuzující a nepřátelské výroky vůči Židům, „ztotožnění bolševismu s judaismem se stalo všeobecně přijatou módou současného evropského myšlení. A bylo by směšné tvrdit, že jen antisemité hlásají tento sociálně politický blud.“²⁸ Možná že Pasmanik v roce 1920 spěchal se závěry, ale tehdy psal takto: „V celém civilizovaném světě, mezi všemi národy a mezi členy všech sociálních tříd a politických stran se upevnilo přesvědčení, že Židé hrají rozhodující úlohu ve vzniku a ve všech projevech bolševismu. Naše osobní zkušenost nám ukázala, že tento názor zastávají nejen zavilí antisemité, ale i... představitelé demokratické veřejnosti se odvolávají na fakta, tj. na roli Židů v bolševickém hnutí nejen v Rusku, ale i v Maďarsku, v Německu a všude, kde se objevovalo. Přitom zjevné antisemité se přliš ne-

²⁶ B. Mirkij, *Černaja sotňa*, in „*Jevrejskaja tribuna*“: Ježenédělnik, posvjaščennyj interesam russkich jevrejev, Paříž, 1. února 1924, s. 5.

²⁷ S. Litovcev, *Disput ob antisemitizme*, in „*Poslednije novosti*“, 29. května 1928, s. 2.

²⁸ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo: (Bolševizm i judaizm)*, Paříž, 1925, s. 9.

ohlížejí na pravdu. Pro ně jsou všichni bolševici Židé a všichni Židé bolševici.“²⁹

O rok později napsal také Bikerman: „Vlny judeofobie teď zalévají země a národy, a není ještě vidět, že by se blížil odliv“; „nejen v Bavorsku nebo v Maďarsku... nejen ve státech, které zčásti nebo úplně vznikly z trosek bývalého velkého Ruska..., ale také v zemích, které byly ušetřeny zmatků a které byly od Ruska odděleny celými kontinenty a oceány... Do Německa přijížděli japonští vědci, aby se seznámili s antisemitskou literaturou, a na vzdálených ostrovech, kde téměř vůbec nežijí Židé, o nás projevili zájem... A pokud jde o judeofobii: je to strach ze Žida jako z ničitele. Pádovým důkazem, odstrašujícím a pobuřujícím, je žalostný úděl Ruska.“³⁰

Také ve společné deklaraci „K Židům všech zemí“ (1925) tato skupina autorů znepokojeně psala: „Ještě nikdy se nad hlavami Židů nekulilo tolik bouřkových mraků.“³¹

Zdalipak tito autoři při své citlivosti nezveličují? Nevylíčili neexistující hrozby příliš černě? Ale jak hrozivě tady, při našich pozdějších poznatcích, zazněla i varovná zmínka o „antisemitské literatuře v Německu“.

„Názor, že bolševismus byl vytvořen Židy“, byl v Evropě již natolik rozšířen (a to byl „průměrný názor francouzských a anglických maloměšťáků“, poznamenává Pasmanik), že ho podpořil dokonce i Plechanovův zeť Georges Batault, který ve své knize³² vyslovil, že Židé jsou všeobecně svou podstatou revolucionáři: „Protože judaismus hlásá ideál sociální spravedlnosti na zemi... musí obhajovat revoluci.“ Pasmanik cituje Bataultovy výroky: „V průběhu staletí... Židé vždycky byli proti zavedenímu pořádku... To neznamená, že by uskutečnili všechny revoluce nebo že byli jejich jedinými, či dokonce hlavními autory; oni pomáhají revolucím a účastní se jich.“ „Je možné plným právem tvrdit, jak to dělají mnozí ruští patrioti, často dokonce z prostředí velice pokrokových lidí, že Rusko je teď v agonii pod vládou židovské diktatury a židovského teroru“; „Nezaujaté zkoumání situace ve světě dovoluje konstatovat všeobecné znovuzrození antisemitismu, zaměřeného ani ne tak proti Židům jako jednotlivcům, jako proti projevům židovského ducha.“³³ – Také Angličan Hilaire Belloc³⁴ píše o „židovském charakte-

²⁹ Tamtéž.

³⁰ I. M. Bikerman, *Rossija i russkoje jevrejstvo*, in *Rossija i jevrej*, sb. 1 (dále RiJ), Otěčestvennoje objediněníje russkich jevrejev za granicej, Paříž. YMCA-Press 1978, s. 11-12 (1. vyd., Berlin, Osnova 1924).

³¹ *K jevrejam vsech stran*, in RiJ, s. 6.

³² Georges Batault, *Le problème juif*, 5. vyd., Paříž. 1921.

³³ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 15-16, 95.

³⁴ Hilaire Belloc, *The Jews*. Londýn, 1922.

ru bolševické revoluce“, a to přímo takto: „židovská revoluce v Rusku“. A „kdo žil v posledních letech v Anglii,“ dodává Pasmanik, „ten ví, že Bellokúv názor není výjimkou“. Knihy jednoho i druhého autora „jsou nesmírně populární“; „zahraniční publicisté tvrdí, že všechny destruktivní ideje posledního století šířili Židé, především díky judaismu“.⁵⁵

„My se musíme bránit,“ píše Pasmanik, „protože nemůžeme popírat zjevná fakta... Nemůžeme se spokojit s prohlášením, že židovský národ neodpovídá za ty či ony činy svých jednotlivých členů... Naším cílem je... nejen boj s antisemity, ale i boj s bolševismem... musíme nejen odrážet úder, ale zasazovat je těm, kdo vyhlásili království Chámovo... Boj s Chámem musí vést i Jefet a Šém, i Heléni, i Judejci.“ – „Kde je opravdu třeba hledat kořeny bolševismu?“ – „Bolševismus je především – antikulturní jev, je to – problém ruský i všesvětový, a ne výsledek zločinů jakýchsi ‚sionských mudrců‘.“⁵⁶

„Povinnost bránit se“ Židé ostře pocítovali také proto, že poválečná Evropa a Amerika byly zaplaveny obrovskými náklady Protokolů sionských mudrců, které se rozšířily nenadále a bleskově: za rok 1920 to bylo pět vydání v Anglii, po několika v Německu a ve Francii, půlmilionový náklad v Americe, vydaný Henry Fordem. – „Neslýchaný úspěch Protokolů, které byly přeloženy do mnoha jazyků, dokazoval, nakolik byla rozšířena víra, že bolševická revoluce je revolucí židovskou.“⁵⁷ – Anglický vědec Norman Cohn napsal: „V letech, která následovala bezprostředně po první světové válce, kdy se Protokoly vynořily z mlhy a proslavily se po celém světě, mnoho lidí se zcela zdravým rozumem je přijalo naprosto vážně.“⁵⁸ Jejich pravost tehdy podpořily londýnské noviny Times a Morning Post, avšak již v srpnu 1921 list Times otiskl cyklus článků svého istanbulského dopisovatele Philipa Gravese, kde se senzačně odhalovalo obšírné textové přejímání Protokolů z politického pamfletu Maurice Jolyho, jehož terčem byl Napoleon III. (Dialog v pekle mezi Machiavellim a Montesquieuem aneb Machiavelliho politika v XIX. století, rok 1864). Ve své době byl celý náklad zabaven francouzskou policií.

Na Západ se Protokoly dostaly z Ruska zachváceného občanskou válkou.

Protokoly, publicistický falzifikát zhotovený na počátku století (v roce 1900 nebo 1901), byly poprvé otištěny roku 1903 v Petrohradě. Za jejich

⁵⁵ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 16, 78.

⁵⁶ Tamtéž, s. 11–13.

⁵⁷ M. Agurskij, *Idéologija nacional-bolševizma*, Paříž, YMCA-Press, 1980, s. 195.

⁵⁸ Norman Cohn, *Blagoslovenije na genocid: Mif o vseмирnom zagovore jevrejev i „Protokolach sionskich mudrecov“*, překl. z angl., Moskva, Progress 1990, s. 24.

iniciátora a „objednavatele“ je považován P. I. Račkovskij, který stál v čele agentury tajné policie pro práci v zahraničí od roku 1884 do roku 1902, za hlavního falzifikátora Matvej Golovinskij, agent tajné policie od roku 1892, syn petraševce V. A. Golovinského (ostatně nové verze se objevují podnes). I když byly Protokoly znovu vydávány v letech 1905, 1906 a 1911, prakticky se v předrevolučním Rusku nerozšířily: „V ruské společnosti nenašly významnější podporu... Jejich propagátoři nedokázali zajistit podporu dvora.“³⁹ Po mnoha bezúspěšných pokusech byly Protokoly přece jen roku 1906 předloženy Mikuláši II. a udělaly na něj hluboký dojem. Po okrajích je opatřoval poznámkami: „Jaká jasnozřivost!“, „Jak přesně se vyplnilo!“, „Náš Pátý rok přesně podle jejich dirigování!“, „O jejich pravosti nemůže být pochyb.“ – Avšak když pravcoví činitelé předložili plán širokého využití Protokolů, předseda vlády P. A. Stolypin přikázal, aby se tajně prošetřil jejich původ. Šetření odhalilo nepochybný podvrh. Panovník byl Stolypinovým referátem ořesen, ale neústupně napsal: „Protokoly stáhnout z oběhu. Není možné čistou záležitost bránit nečistými způsoby.“⁴⁰ – Poté se už „odmítavý postoj úřadů Ruska projevil tvrdě: žádné odvolávky na Protokoly... se nedovoľovaly dokonce ani v době přípravy procesu M. Bejlise.“⁴¹

Avšak „rok 1918 byl rozhodující v historii Protokolů“.⁴² Poté co bolševici uchvátili moc, co byla vyvražděna carská rodina a začala občanská válka, se zájem o Protokoly bouřlivě oživil, stal se masovým. Byly znovu a znovu vydávány odděleními Osvag (Informační agentura, kterou při Dobrovolnické armádě vytvořil generál A. M. Dragomirov) v Novočerkassku, Charkově, Rostově na Donu, Omsku, Chabarovsku, Vladivostoku, hodně se četly i mezi obyvatelstvem, i v Dobrovolnické armádě (později v prostředí emigrantů, obzvlášť v Sofii a Bělehradě).

„Po vítězství bolševiků bylo rozšiřování Protokolů v Rusku zakázáno“, bylo trestně stíháno, ale „Protokoly zavezené do Evropy bílou emigrací sehrály zlověstnou roli při formování ideologie pravicových stran, obzvláště nacionálního socialismu v Německu“.⁴³

Odhalení Protokolů jako podvrhu, a vůbec popření rovnosti mezi bolševiky a Židovstvem tvořilo značnou část publicistického života liberál-

³⁹ KJE, sv. 6, s. 846.

⁴⁰ Tyto informace V. L. Burcev dostal v roce 1954 od generála K. I. Globačova, který byl od února 1915 do března 1917 velitelem bezpečnostního oddělení v Petrohradě, a uveřejnil je roku 1958 v Paříži ve svém vyšetřování o Protokolech, viz V. L. Burcev, *V pogoně za prorokatorami: „Protokoly sionskich mudrcov“ – dokazannij podlog*, předml. J. V. Davydova; Pozn. L. G. Aronova, Moskva, 1991.

⁴¹ KJE, sv. 6, s. 847.

⁴² Tamtéž.

⁴³ KJE, sv. 8, s. 848.

ní emigrace dvacátých a třicátých let. Z ruských jmen jsou zde nejvýraznější Miljukov, Rodičev, Burcev, Kartašov.

Církevní historik a pravoslavný teolog A. V. Kartašov o tom, že antisemitismus je pro křesťana nepřijatelný, psal již v předrevolučním sborníku *Ščit*⁴⁴, často v této knize citovaném. V roce 1922 v emigraci napsal předmluvu ke knize J. Dělevského o Protokolech.⁴⁵ V r. 1937 se s žádostí o předmluvu obrátil ke Kartašovu také Burcev. Kartašov v ní napsal: „Člověk se zdravým úsudkem, s dobrou vůlí a aspoň se špetkou vědecké kázně dokonce ani nemůže vážně posuzovat otázku pravosti tohoto policejně publicistického podvrhu, napsaného svým způsobem talentovaně, ale pro nevzdělance nakažlivě... Není čestné po odhalení nesporného podvrhu podporovat zjevnou lež. Není ale čestné ani opačně ze snadného vítězství nad falzifikátory Protokolů činit laciné advokátské sofizma... Polopravda je lež. A plná pravda je ta, že židovský problém se týčí před lidstvem jako jeden z tragických problémů dějin. Nemůže být vyřešen ani barbarskými pogromy, ani pomluvou a lží, ale jen čestným a upřímným úsilím všeho lidstva. Pogromisté a klevetníci neobyčejně znesnadňují rozumné a čestné položení problému, obalamucují ho a dovádějí do absurdity. Matou i samotné Židy, kteří neustále vystrkují svoji „uraženou nevinnost“ a ode všech vyžadují jen soucit a jakési povinné judeofilství.“ Odhalení tohoto „halasného apokryfu“ Kartašov považoval za nepochybný „mravní dluh“ a zároveň předpokládal, že „když se oči nevzdělanců pročistí od prachu Protokolů, je nepřijatelné, aby se jím opět znečistily, a tvářit se, že tím je židovská otázka odstraněna“.⁴⁶

„Židovská otázka“ se opravdu ani články, ani knihami neodstranila. V postavení Židů v Pobaltí a v Polsku se ve dvacátých letech objevila nová realita. I když se v pobaltských republikách „Židům podařilo během řady let udržet si vlivné postavení v obchodu a průmyslu“,⁴⁷ pociťovali na sobě tlak prostředí. „Dobrá polovina ruského Židovstva patřila do nových států, které se odštěpily od Ruska... Každý nový stát šíří svůj nacionalismus s horlivostí o tolik větší, o kolik méně je přesvědčen o své

⁴⁴ A. V. Kartašov, *Izbrannyje i pomilovannyje*, in „Ščit“: Literaturnyj sbornik, za red. L. Andrejeva, M. Gorkého a F. Sologuba, 5., dopl. vyd., Moskva, Russkoje Obščestvo dlja izučeniija jevrejskoj žizni 1916, s. 110–115.

⁴⁵ J. Dělevskij, *Protokoly sionskich mudrecov: (Istorija odnogo podloga)*, Berlín, 1925.

⁴⁶ GARF (Gosudarstvennyj Archiv Rossijskoj Federacii), fond 5802, složka 1, spis 31, s. 417–421. Kartašov předmluvu napsal, ale z nějakých důvodů ji Burcev nezveřejnil, když mu vyšla kniha v roce 1938, zachovala se však v jeho písemnostech. – Tyto informace jsme čerpali z článku: O. Budnickij, „*Jevrejskij vopros*“ v *emigrantskoj publicistike 1920–1930-čh.*, in *Jevrei i ruskaja revoljucija: Mat'rialy i issledovanija*, red.- sest. O. V. Budnickij, Moskva, Jeruzalém. Gešarim 1999.

⁴⁷ I. Gar, *Jevrei v Pribaltijskich stranach pod německoj okkupacijej*, in KRJ-2, s. 95.

pevnosti.⁴⁸ Tam se „Židé cítí být obklopeni nepřátelským, a přitom aktivním, neúnavným živlem. Jednou je to požadavek, že na vysoké škole nesmí být proporcionálně více Židů, než je jich v armádě..., podruhé zase v každodenním životě atmosféra natolik houstne, že Žid nemůže dýchat... V prostředí národů, které dospěly k sebeurčení, boj proti Židům vede sama společnost: studenti, vojáci, politické strany, ulice.“ I. Bikerman usoudil, že „Žid, který si rozbíjel hlavu za právo národů na sebeurčení, připravoval pro sebe a své blízké omezení, a to těsnější závislost na cizím životě“.⁴⁹ – „Postavení Židů v Lotyšsku, Estonsku a Litvě je doslova tragické. Včerejší utlačovaní se rychle vpravili do role utlačovatelů, přitom krajně plebejských utlačovatelů, kteří se vůbec nestyděli za svou hrubou nekulturnost.“⁵⁰

A tak se ukázalo, „že rozpad Ruska znamená též rozpad ruského Židovstva“, historie paradoxně ukázala, že Ruské impérium, dokonce i se svým utiskováním, bylo pro Židy příznivější. V těchto odtržených okrajových zemích „jsou Židé věrnými ochránci ruského jazyka, ruské kultury a nemožou se dočkat obnovy velkého Ruska. Školy, v nichž se ještě vyučuje rusky, se zaplňují židovskými dětmi“, které se nechtějí učit jazyku nově vzniklého státu. „V těchto státech-klíčkách se ruský Žid, který poznal život v širokém prostoru velkého impéria, cítí stísněný, nesvůj a podřadný ve své občanské úrovni – nehledě na všechna práva a autonomie... Osudy našeho národa jsou vskutku těsně spojeny s osudy velkého Ruska.“⁵¹

Nicméně mezinárodní postavení Židovstva v rámci versailleské mírové smlouvy, a také v Paříži, bylo pevné, a to obzvlášť ve vztahu k sionismu. „V roce 1922 Společnost národů uznala Světovou sionistickou organizaci jako Židovskou agenturu“, která zastupovala zprvu především zájmy sionistů, pak i nesionistů a také upevnila postavení Židů v evropských zemích.⁵²

Sionistům Bikerman dával za vinu, že vidí „pro Rusko... rozdrobení jako ideální stav. Proto si organizace ruských sionistů dává jméno nikoli ruská, ale rusko-ukrajinská. Proto se sionisté a jim příbuzné skupiny tak horlivě bratřili s ukrajinskými samostijníky.“⁵³

Sovětské Rusko se po občanské válce ponořilo do hlubokého mlčení. Od nynějška – a na desetiletí dopředu – byly potlačeny všechny nezá-

⁴⁸ *K jevrejam vsech stran!* in RiJ, s. 6.

⁴⁹ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 87–89.

⁵⁰ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?*, in RiJ, s. 219.

⁵¹ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 84, 89.

⁵² KJE, sv. 7, s. 890.

⁵³ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 40.

vislé hlasy, všude bylo slyšet jen hlásnou troubu státu. Tím vášnivěji kypěla emigrace. Celý její rozptyl, od anarchistů po monarchisty, ozařovaly záblesky zármutku, vypjaté spory: kdo a nakolik je vinen tím, co se zběhlo?

Vznikla diskuse i uvnitř emigrantského Židovstva.

Podle Bikermanova hodnocení z r. 1925: „Žid na vše odpovídá obvyklým gestem a obvyklými slovy: to se ví – vším jsme vinni my; ať by se kdekoli stalo neštěstí, budou hledat a najdou Žida. Devět desetin z toho, co se píše v židovských periodikách o Židech a Rusku, tvoří jen reprodukci této stereotypní fráze. Protože vždy my vším samozřejmě vinni být nemůžeme, Žid z toho dělá pro nás velice lichotivý, a na první pohled pro každodenní život velmi pohodlný závěr, že my jsme ve všem nevinní.“⁵⁴

Ale stojí za to zamyslet se: „Dogma o spásnosti revoluce pro Židy židovská společnost zuřivě obhajovala tehdy (před revolucí), a s nemenším zápalem se jí zastává i dnes.“ A dokonce i židovské organizace, které shromažďují pomoc pro strádající soukmenovce v SSSR, při sbírání prostředků v západních zemích „odhalují, znevažují, haní všechny a všechno, co bylo před bolševiky a před revolucí silou ochrannou a tvořivou“, vždyť teď „se bolševické Rusko snadno přeměnilo v zemi zaslíbenou“, tam je rovnost a socialismus. Mnoho Židů, přistěhovalců z Ruska, se usadilo i ve Spojených státech a „mezi nimi se velice snadno rozšiřují bolševické ideje“.⁵⁵ Mezi Židy panovalo mínění, že je lepší bolševismus než restaurace carismu. Je rozšířen „názor, že pád bolševismu neodvratně hrozí Židovstvu novou vlnou krvavých pogromů a masovým vyhlazením... A na tomto základu se dává přednost bolševismu jako menšímu zlu.“⁵⁶

A tu se přihrнул NEP – takže bolševici se vyvíjejí k lepšímu! Nejsou úplně ztraceni! Rozevřely se ekonomické kleště – tím se bolševici stali přijatelnějšími. „Je tam NEP, jsou tam koncese, nějak se zařídíme.“⁵⁷

Nazvat židovskou emigraci probolševickou nelze. Ale bolševický způsob života pro ni nebyl hlavním nepřítelem, a mnozí si k němu zachovali i blahovůli.

Avšak zajímavý je i případ s židovským emigrantem literátem Gornjanským, ironicky vylíčený jako jízlivý fejeton v sovětských novinách.⁵⁸ V r. 1928 tehdy již slavný Babel (už hodně proslavený svou blízkostí

⁵⁴ J. M. Bikerman, *Rossija i ruskoe jevrejstvo*, in RiJ, s. 12.

⁵⁵ Tamtéž, s. 47, 48, 72.

⁵⁶ J. Dělevskij, *Meňšeje li zlo bolševiki?* in „Jevrejskaja tribuna“, 19. září 1922, s. 2.

⁵⁷ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 221.

⁵⁸ G. Ryklin, *Stučaj s Babelem*, in „Izvěstija“, 16. března 1928, s. 5.

k Čcece) kvůli umělecké inspiraci „dočasně pobýval“ v Paříži a zašel do kavárny Rotunda, a když tam uviděl „starého známého“, zřejmě z Oděsy, velkomyslně mu podal ruku: „Dobrý den, Gorjanskij.“ Ale Gorjanskij vstal – a s opovržením se od nabízené ruky odvrátil.

Jak se v Německu šířil hitlerismus – přirozeně se v celožidovském veřejném mínění ještě nadlouho udrželo upřednostňování bolševismu.

M. Višňak vyčítavě napsal: na 1. světovém židovském kongrese v Ženevě v srpnu 1936 vztah k bolševické moci, zřetelně vyjádřený N. Goldmanem, byl v podstatě takovýto: „Jestliže bolševiky přijímají, a dokonce jim pochlebují“ všelijaké svobodomyšlné vlády a organizace – tak „proč by neměli jít touž cestou i entuziasté židovské nacionálně kulturní jednoty?... A pouze přímá spoluúčasť Moskvy na antižidovském řádění v Palestině pozvedla o několik stupňů pobouření vedoucích kruhů kongresu proti politice Sovětského svazu. A to... jen formou rozhořčení nad zákazem hebrejského jazyka... nad zákazem emigrace z SSSR do Palestiny a nakonec nad ustavičným týráním sionistů v politických věznicích a v koncentračních táborech. Zde N. Goldman našel i potřebná slova, i patřičné nadšení.“⁵⁹ – A v r. 1939, v předvečer druhé světové války, se ještě poznamenávalo: „Nelze popírat, že mezi zahraničním ruským Židovstvem“ vládlo mínění, že je lepší „sázet na nedotknutelnost sovětské diktatury“, jen aby nebyly pogromy.⁶⁰

A jaký tedy mít vztah k židovským bolševikům? I. Bikerman: „Co je pryč, to je pryč – tak je možné... definovat postoj židovské veřejnosti k bolševikům, kteří vyšli z našeho prostředí, a k jejich satanské zlobě. Nebo současnými slovy: Židé mají právo mít svoje bolševiky“, tuto „deklaraci práv (jsem) slyšel tisíckrát“; na shromáždění židovských emigrantů v Berlíně „na tribunu vystupovali jeden za druhým kadet, demokrat, sionista“ – a všichni „hlásali toto právo Židů mít své bolševiky“, bylo to „prohlášení vlastního práva na zrůdnost“.⁶¹

„Ale následkem těchto řečí se veřejné mínění Židovstva na celém světě odvrátilo od Ruska a přiklonilo se k bolševikům“; „když starý zasloužilý židovský veřejný činitel (což je bílá vrána), kterého dobře známe, navrhl v jedné evropské metropoli vysokému židovskému hodnostáři duchovního stavu, aby se organizoval protest proti popravě pravoslavných kněží v Rusku (tj. v SSSR), hodnostář se zamyslel a pak mu odpověděl, že to by znamenalo bojovat proti bolševikům, což on ne-

⁵⁹ „Posledníje novosti“, 15. srpna 1936, s. 2.

⁶⁰ S. Ivanovič, *Jevrei i sovetskaja diktatura*, in (Sb.) *Jevrejskij mir: Ježegodnik na 1939 g.* (dale JM-1), Paříž. Objednáníje rusko-jevrejskoj intelligenции, s. 55.

⁶¹ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 25–24.

považuje za možné, protože pád bolševické moci by vedl k protižidovským pogromům.⁶²

Ale jestli je možné žít s bolševiky – tak co si myslet o bílém hnutí? Když v lednu 1922 Josif Bikerman vystoupil na shromáždění k 5. výročí založení Bílé armády – židovská veřejnost byla vcelku rozhořčena, pochopila to jako urážku Židovstva.

Mezitím dr. D. S. Pasmanik (na německé frontě byl do února 1917, pak byl v Bílé armádě do května 1919, kdy Rusko opustil) již dokončil a v r. 1925 publikoval v Paříži zde citovanou knihu *Ruská revoluce a Židovstvo (Bolševismus a judaismus)*, v níž vášnivě popíral všude zaznívající výklad – objasňovat bolševismus židovským náboženstvím: „Ztotožnění judaismu s bolševismem je obrovským nebezpečím pro celý svět.“ V r. 1925 společně s I. M. Bikermanem, G. A. Landauem, I. O. Levinem, D. O. Linským (který byl také v Bílé armádě) a V. S. Mandelem vytvořil Vlastenecké sdružení ruských Židů v zahraničí. V témž roce tato skupina vydala výzvu K Židům všech zemí! a brzy nato publikovala v Berlíně sborník *Rusko a Židé*.

Úkol, který na sebe vzali, a svůj stav popsali takto – Pasmanik: „Nevyšlovná bolest Žida a nepomíjející stesk ruského občana“ diktovaly tuto práci. „Nebylo snadné vypracovat harmonický postoj k ruské a židovské otázce ve spojitosti se všemi ponurými jevy posledních let. My... jsme se snažili spojit vjedno zájmy obnoveného Ruska a trpícího ruského Židovstva.“⁶³ – Linskij: „Bezměrný zármutek“ všech, kdo „si uvědomují svou příslušnost k židovskému národu, současně však se stejnou intenzitou se cítí být Rusy“. Mnohem lehčeji je tomu, u něhož „jedno z řečišť, jímž protéká proud vědomí, vysychá, a tak se člověk cítí být pouze Židem nebo pouze Rusem, a v souvislosti s tím se zjednodušuje jeho pozice na poli tragické zkušenosti Ruska... Podlé roky revoluce poničily... výhonky nadějí“ na sblížení Žida a Rusa, které se objevily těsně před válkou; nyní se „aktivně projevuje... mezi Rusy a Židy odpuzování.“⁶⁴ – Levin: „Na nás leží odpovědnost podle možnosti svědomitě a objektivně prozkoumat příčiny a rozsah účasti Židů v revoluci. To... může mít určitý vliv na další vzájemný vztah mezi Rusy a Židy.“⁶⁵ – Spoluautoři Sborníku správně varovali i Rusy, aby nezaměňovali smysl Únorové revoluce s účastí Židů v ní. Bikerman dokonce snižoval takovou účast (a většinu současníků byla nejasná srovnatelná role ÚV SDDRS a Prozatímní vlády). Avšak, předpokládal, po Říjnu –

⁶² I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 54–55.

⁶³ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 7, 14.

⁶⁴ D. O. Linskij, *O nacionalnom samoznaniu russkoje jevreja*, in RiJ, s. 141, 144–145.

⁶⁵ I. O. Levin, *Jevrei v revolucii*, RiJ, s. 124.

„z práva mít svoje bolševiky by pro židovský národ vyplývala povinnost mít svoje pravičáky a ultrapravičáky, kteří jsou v protikladu k bolševikům“.⁶⁶ – Pasmanik: „Bolševický komunismus ve všech svých podobách a projevech ... je zlý a nezměnitelný nepřítel Židovstva, neboť je to především – nepřítel osobnosti vůbec a kulturní osobnosti obzvláště.“⁶⁷ – „My jsme spojeni rozmanitými a těsnými pouty s naší vlastí, se státním zřízením, hospodářstvím a kulturou země – a tak nemůžeme žít šťastně, když kolem nás všechno hyne.“⁶⁸

Nelze nevidět, že tato skupina autorů chápala celý význam ruské katastrofy naprosto přesně. Při líčení těch let přirozeně čerpáme mnoho od těchto autorů, poněvadž jsme přesvědčeni, že jejich hořké, ale nikoli „nenávislné“ názory mohou být nakonec pochopeny správně a do hloubky.

V jejich Výzvě z roku 1925 čteme: „Vlastenecké sdružení ruských Židů vychází z pevného přesvědčení, že jak pro Židy, tak i pro ostatní národnosti obývající Rusko jsou bolševici *největším* možným zlem... Je načase, aby se Žid přestal s obavou ohlížet, jestli se neprohřešuje proti revoluci... Neměl by se prohřešit proti vlastní zemi (Rusku) a proti vlastnímu národu (židovskému).“⁶⁹

Stav židovského vědomí na počátku dvacátých let, podle mínění autorů Sborníku, vůbec není takový. „Sotva asi ve všech vrstvách a kruzích ruského obyvatelstva probíhá... proces sebekritiky, uvědomování si toho, co se zběhlo... Ať už jsou tato obvinění a pokání spravedlivá nebo ne, v každém případě odhalují činnost a myšlení, svědomí i bolest srdce... Nebude to přehnané, když řekneme, že nejméně patrná je taková činnost u židovské inteligence – a v tom se beze sporu skrývá její jakási neduživost... Při pohledu zvenčí bychom si mohli pomyslet, že z hlediska obyčejného židovského intelektuála... bylo všechno úplně v pořádku.“⁷⁰ Pro něj „jsou vinni všichni cizí – vláda, generálové, rolníci. My za nic nemůžeme... My jsme ani v nejmenším nebyli strůjci svého osudu a osudu ostatních lidí; my jsme – náhodný kolemjdoucí, na nějž se zřítíl trám“; „napomáhali boření (skutečnosti), ale po skončení boření nepostřehli svou účast v tomto konání.“⁷¹

Zvláštní bolestí pro autory Sborníku jsou židovští bolševici. „Je to hřích, který už sám v sobě nosí trest, neboť jaké může být větší neštěstí pro národ, než vidět svoje syny jako zpustlíky?“⁷² – „Není důle-

⁶⁶ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 24.

⁶⁷ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 215.

⁶⁸ *K jevrejam vseh stran!* in RiJ, s. 5.

⁶⁹ *K jevrejam vseh stran!* in RiJ, s. 7–8.

⁷⁰ G. A. Landau, *Revolucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti*, in RiJ, s. 100.

⁷¹ Tamtéž, s. 104.

⁷² *K jevrejam vseh stran!* in RiJ, s. 6.

žité jenom to, že se našli a byli potřební pro ruský zmatek takoví lidé, že takové lidi zrodilo židovské prostředí, ale podstatné je to, že se ve svém prostředí nesetkali s dostatečným odporem, s dostatečným protitlakem.⁷⁵ – „My jsme povinni ujmout se boje výhradně s židovskými bolševiky, s různými židovskými sekcemi a s židovskými komisari.“⁷⁴

Povšimněme si, že nejen tito autoři objasňovali, proč ruské (nyní i emigrantské) Židovstvo musí bojovat s bolševismem. Například i v týdeníku *Jevrejskaja tribuna* čteme: „V případě, že bolševismus v Rusku smete bouře lidového hněvu, na Židovstvo by v očích mas mohla padnout odpovědnost za prodloužení života bolševismu... Jen aktivní účast Židů na likvidaci bolševismu zabezpečí blaho Židovstva ve společném díle záchrany Ruska.“⁷⁵

Bikerman také upozorňoval: jestli podporujeme bolševiky „podle zásady: bližší košile než kabát“, pak „nezapomeňme, že i Rusovi musíme nechat totéž právo, aby se staral o svou košili, která je mu bližší. Heslo ‚bij Židy, zachráníš Rusko‘ dostává posvěcení.“⁷⁶

A – co k Bílé armádě? „Nedůstojný postoj Židů k lidem, kteří vzali na svá bedra nesmírně těžké břímě boje za Rusko, za miliony pokorných a nesamostatných, svědčí o hlubokém morálním úpadku, o zvrácenosti vědomí...“ „Tehdy, kdy jsme my všichni, Židé i Nežidé, pokorně nastavili šíji pod jařmo a záda pod klacek, někteří Rusové, stateční a hrdí, pronikli přes všechny hlídky, shromáždili se ze zbytků fronty, roztrhané na kusy, semkli se a vztyčili prapor boje ... Již samo to, že se odvážili v těchto podmínkách bojovat, povznášá tyto lidi a jejich činy do výšin, kam historie zaznamenává jen nepráchnivější skutky. A tito lidé se stali předmětem hanobení“ tolika Židů, „otrá se o ně kdejaký planě tlačhavý jazyk“; „místo tragiky pozorujeme všeobecnou lehkomyšlnost, bezmezný galimatyáš, triumfující povrchnost“. Avšak „Rusko, za něž bojovali bílí, pro nás není cizí, ono je též ‚naší košilí“.⁷⁷ – „Židovstvo by se muselo bit za věc bílých jako za věc záchrany samotného židovského národa, neboť... pouze v obnově a v neodkladné záchraně ruské státnosti najde Židovstvo spásu před záhubou, která mu nikdy nebyla tak nablízku jako v těch letech.“⁷⁸

(A Záhuba se skutečně blížila, i když ne z té strany.)

⁷⁴ G. A. Landau, *Revolucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti*, in RiJ, s. 118.

⁷⁵ D. S. Pasmaňik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 225.

⁷⁶ J. Dělevskij, *Meňšeje li zlo bolševiki?* in „Jevrejskaja tribuna“, 19. září 1922, s. 5.

⁷⁷ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 78.

⁷⁸ Tamtéž, s. 52, 53–54.

⁷⁹ D. O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii ruskogo jevreja*, in RiJ, s. 149.

Dnes, po sovětských desetiletích, kdo může něco namídat proti těm důvodům? Jen pár autorů – židovských nebo ruských – vidělo tak daleko dopředu. Avšak emigrantská společnost jako celek tyto myšlenky zavrhl. A tím selhala ve zkoušce nejdůležitějšího historického období. Namítá se, že toto nepřineslo Židovstvu tak velkou hmatatelnou újmu, tím spíš katastrofu, jakou přinesl hitlerismus. Ano, nepřineslo to srovnatelnou fyzickou újmu – avšak v perspektivě celé Historie – to způsobilo výraznou duchovní škodu, mezi jiným v tom, že se bolševikům podařilo vyhnat židovskou víru ze země, kde kdysi měla starodávné kořeny. A dále: mezi Židy ona „sázka na bolševismus“ měla vliv i na průběh událostí v Evropě.

Autoři Sborníku roku 1925 bezvýsledně vyzývali: „V mnohasetleté historii židovského rozptýlení... ještě nebyla taková politická katastrofa, která by tak hluboce ohrožovala naši národní existenci jako pád ruské říše, neboť ještě nikdy nebyly živé síly židovského národa v takové míře semknuty vjedno jako v bývalém Rusku. Dokonce i rozpad arabského chalífátu se stěží může srovnávat s neštěstím, které nás teď postihlo.“⁷⁹ – „Pro jednotné ruské Židovstvo je rozpad Ruska na jednotlivé národní státy, které dosáhly sebeurčení, *národním neštěstím*.“⁸⁰ – „Jestli v prostorách ruských zemí, v bezbřehé ruské duši není pro Židy místo, pak se (pro ně) nenajde nikde na světě... Běda nám, jestli to nepochopíme.“⁸¹

Na samém konci 20. století je ovšem snadné zavrhnout ty strašné věštby, byť na základech fyzických: jednak je na Zemi pro bývalé ruské Židy naprostý dostatek prostoru, jednak vznikl židovský stát a upevnil se, ale Rusko se rozpadlo, je nemohoucí a pokořené, takže upozorňování autorů Sborníku, jak je třeba s ním počítat, již vyznívá značně přehnané, jako nesplněné proroctví. A hloubat o tom zůstává ve sféře duchovní, která v Historii tak nečekaně spojila naše dva národy.

„Jestli Rusko není naše vlast, pak jsme cizinci a už nemáme právo vměšovat se do života země.“⁸² – „Rusko bude žít a jeho obnovení se musí stát naší národní záležitostí, záležitostí celého... ruského Židovstva.“⁸³ – A nakonec – už vášnivě kurzivou na půl stránky: „*Osudy ruského Židovstva jsou nerozlučně spojeny s osudem Ruska; je nutno spasit Rusko, jestliže chceme spasit Židovstvo... Židé musí bojovat s przniteli velké země bok po boku se všemi antibolševiky; společný jednomyslný boj*

⁷⁹ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoe jevrejstvo*, in RiJ, s. 92.

⁸⁰ V. S. Mandel, *Konservativnyje i razrušitelnyje elementy v jevrejstve*, in RiJ, s. 202.

⁸¹ D. O. Linskij, *O nacionalnom samoznanii ruskogo jevrja*, in RiJ, s. 155, 154.

⁸² D. S. Pasmnik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 227–228.

⁸³ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoe jevrejstvo*, in RiJ, s. 95.

*se společným nepřitelem ozdraví atmosféru a podstatně oslabí antisemitismus, který se rozlil širokou vlnou; pouze při zachraňování Ruska bude možné odvrátit židovskou katastrofu.*⁴⁸⁴

Katastrofu! – to bylo řečeno deset let před Hitlerovým nástupem k moci, osmnáct let před jeho ohromujícím postupem po území SSSR a před začátkem jeho programu vyhlazení Židů. Ale nezabránilo by Hitlerovi tak snadno a úspěšně šířit v Německu nenávist k „Židům a k bolševikům“, klást mezi ně rovnítko – kdyby zjevnými a úpornými bojovníky proti sovětské moci byli Židé? Autoři tohoto Sborníku ve svém duchovním hledání a proroctvích citem vystihovali *Katastrofu*, která již kráčela k Židovstvu, nicméně se zmylili v prostoru a nepředvíдали jiná osudná hnutí. Smysl této hrozivé výstrahy zůstal nevyslyšen.

V dějinách vztahů mezi Rusy a Židy neznám nic, co by se podobalo tomuto sborníku Rusko a Židé. Ve své době byl pro Židy v emigraci přímo šokující. Dovedeme si představit, nakolik bolestné bylo slyšet takové věci z židovských úst, zevnitř samotného Židovstva.

Ze strany Rusů – my se v žádném případě nesmíme na tento sborník dívat povrchně. Naopak, máme si z něj brát příklad: jak umět mluvit o svých chybách, jak při vši lásce k národu umět, když je třeba – mluvit nemilosrdně. A nikde se svého národa nezřfkát, nevydělovat se z něho. Nejjistější cestou k obecně platné pravdě je přiznávat *svoje* chyby z každé strany a z jakékoli strany.

Protože jsem těmto autorům věnoval mnoho času a mnoho rozjímání (a zavlekl do toho i čtenáře), chtěl bych v naší knize zachovat o nich stručné informace.

Iosif Menassijevič Bikerma (1867–1942). – Pocházel z chudé měšťanské rodiny. Učil se v chederu, v ješivě, od svých 15 let se staral o sebe sám; v těžkých životních podmínkách usiloval o sebevzdělání. V roce 1905 ukončil (s dvouletou přestávkou vyloučení za účast na studentských nepokojích) Historicko-filologickou fakultu Novorossijské univerzity. Byl odpůrcem sionismu jakožto ideje, protože byl podle jeho mínění iluzorní a reakční. Vyzýval Židy, aby se spojovali, aniž by se přitom vzdali duchovní individuálnosti, s pokrokovými silami Ruska v boji za blaho společné vlasti. Debutoval velkým článkem o sionismu v Ruskom bogatstve (1902, č. 7), který vyvolal ohlasy i za hranicemi. V r. 1905 se výrazně zapojil do osvobozenického hnutí. Byl spolupracovníkem Syna otěčestva, Ruskogo bogatstva, Našego dňa, Bodrogo slova. – V emigraci publikoval v pařížském *Vozrožděni*, když ho řídil P. B. Struve.

⁴⁸⁴ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 217–218.

Daniil Samojlovič Pasmanik (1869–1930). – Syn melameda (učitele v chederu). V r. 1892 ukončil lékařskou fakultu na univerzitě v Curychu, pak sedm let vykonával lékařskou praxi v Bulharsku. V letech 1899–1905 byl soukromým docentem na Lékařské fakultě ženevské univerzity. Od roku 1900 se přidal k sionistickému hnutí a stal se jedním z jeho nejvýznamnějších teoretiků a publicistů. Roku 1905 se vrátil do Ruska, získal zde nostrifikaci. Bojoval za občanská práva Židů v Rusku. Vystupoval proti Bundu, vypracoval teorii hnutí Po'alej Cijon. V letech 1906–1917 byl členem ÚV sionistické organizace v Rusku. Byl členem redakce časopisu Jevrejskaja žizň, potom Rassvetu. Ve sborníku Židovský svět a v Židovské encyklopedii publikoval mnoho článků. Lékařská díla vydával ve speciálních vydáních, v německém a francouzském jazyce. Válka v r. 1914 zastihla Pasmanika v Ženevě, odkud se s obtížemi dostal do Ruska, vstoupil do armády a sloužil v polních lazaretech do února 1917. Po Únorové revoluci vstoupil do strany kadetů. Podporoval generála Kornilova a bílé hnutí. V letech 1918–1919 se účastnil vlády Krymského kraje, byl zvolen předsedou Svazu židovských obcí. Roku 1919 emigroval do Francie. V letech 1920–1922 společně s V. L. Burcevem redigoval v Paříži běloemigrantské noviny Obščee dělo. Ze stovek jeho článků a desítek knih je třeba vyzdvihnout: Potulný Izrael. Psychologie Židovstva v rozptýlení (1910); Osudy židovského národa. Problémy židovské společnosti (1917); Ruská revoluce a Židovstvo (Bolševismus a judaismus) (1923); Revoluční roky v Krymu (1926); Co je judaismus (franc. vyd. 1930).

Isaak Osipovič Levin (1876–1944). – Historik, publicista. Před revolucí byl zahraničněpolitickým dopisovatelem listu Russkije vědomosti a časopisu P. B. Struveho Russkaja mysl. V emigraci žil zprvu v Berlíně. Byl členem Ruského vědeckého institutu, spolupracovníkem listů Ruľ, Russkije zapiski a historicko-literárního almanachu Na čužoj storoně; věnoval se i přednáškové činnosti (mezi jiným o německém antisemitismu). V letech 1931–1932 se přestěhoval do Paříže. Byl vdovec, žil ve velké chudobě. Z jeho děl vynikla Emigrace Francouzské revoluce a kniha o Mongolsku (francouzsky). Za německé okupace se zaregistroval „podle rasové příslušnosti“. Na počátku roku 1943 byl zatčen. Krátký čas pobyl v koncentračním táboře u Paříže, pak byl transportován. Zahynul v nacistickém táboře v r. 1944.

Grigorij (Gavriel) Adolfovič Landau (1877–1941). – Syn významného publicisty a vydavatele A. J. Landaua. V r. 1902 ukončil Právnickou fakultu Petrohradské univerzity. Od roku 1903 psal do periodik (noviny Voschod, Naš děň, Jevrejskoje obozrenije, časopisy Bodroje slovo, Ži-

dovskij mir, Věstník Jevropy, Sovremennik, Severnyje zapiski); spoluvydavatel ročenky Logos. Je jedním ze zakladatelů Židovské demokratické skupiny (1904) a Svazu pro dosažení plnoprávnosti Židů v Rusku (1905). Význačný kadet, člen ÚV kadetské strany. V r. 1917 byl účastníkem Státní porady v Moskvě. Od prosince 1917 členem výkonného výboru petrohradské židovské obce. Roku 1919 emigroval do Německa, od r. 1922 do r. 1931 byl zástupcem J. V. Gessena v novinách Rul. Kromě Rulu publikoval v časopise Russkaja mysl, v týdeníku Rossija i slavjanstvo, ve sbornících Čisla a v dalších. Často přednášel na emigrantských večírcích (r. 1927 v přednášce Euroasijská iluze kritizoval „euroasijství“, zavrhuje hodnoty ruské historie a vedoucí k ideovému bolševismu). Z nacistického Německa se přestěhoval do Lotyšska, pracoval v rižských novinách Segodňa. V červnu 1941 byl zatčen NKVD, v říjnu téhož roku zemřel v táboře v Usolje (blízko Solikamska).⁸⁵

Z jeho prací: Šaškovská kultura (Naš děň, 1908); článek Soumrak Evropy (Severnyje zapiski, 1914, č. 12) předjímající „mnohé, co potom vytvořilo světovou slávu Oswalda Spenglera“,⁸⁶ potom stejnojmenná kniha (Berlín, 1923); Polsko-židovské vztahy (Petrohrad, 1915); O přemožení zla (v knize Práce ruských vědců v cizině, sv. 2, Berlín, 1923); Byzantínek a Žid (Russkaja mysl, 1923, č. 1–2); Teze proti Dostojevskému (Čisla, kniha 6, Paříž, 1932); Epigrafy (Berlín, 1927). Mnohé, co napsal, zůstalo jeho současníky nepovšimnuto. Kvůli svému konzervatismu nebyl přijat pokrokovou veřejností. Byl to hluboký myslitel.

O D. O. Linském (za občanské války byl v Bílé armádě) a V. S. Mandelovi (byl aktivním účastníkem politických shromáždění 1907–1918 v Rusku, emigroval do Berlína, zemřel 1931) se nám nepodařilo najít nějaké významnější informace.

Avšak domluvy a výtky na adresu chování židovských emigrantů ve dvacátých letech byly ve Sborníku ještě otevřenější a ostřejší. Vybízely soukmenovce, aby „si uvědomili svou vinu a neposuzovali ono Velké Rusko, v němž žili a s nímž se szili v průběhu staletí“; bylo by třeba „připomenout si, jak oni sami vyžadují spravedlnost k sobě a jak jsou nespokojeni, když je všechny bez rozdílu odsuzují za činy jednotlivců“,⁸⁷ je třeba nebát se „svalit část odpovědnosti za všechno, co se zběhlo, i na

⁸⁵ Údaje o věznění a smrti G. A. Landaua podle článku: V. Gessen, *Iosif Gessen: jurist, politik i žurnalist*, in *Jevrei v kulture Russkogo Zarubežja*, Jeruzalém, 1993, sv. 2, s. 543.

⁸⁶ Fjodor Stěpun, *Byršeje i něbyršejesja*, 2. vyd., Londýn, Overseas Publications, 1990,

bedra Židovstva“.⁸⁸ – „Především je nutné přesně určit svůj *díl* odpovědnosti a tím vyvrátit pomluvy antisemitů... To vůbec neznamená přizpůsobit se antisemitismu, jak to hlásali někteří židovští demagogové... Toto doznání je důležité pro nás samotné, je to náš morální dluh.“⁸⁹ – „Židovstvo musí jít správnou cestou, odpovídající velké moudrosti jeho náboženských odkazů a vedoucí k bratrskému smíření s ruským národem... Budovat prastarou budovu ruského domu a židovského příbytku.“⁹⁰

Ale „my sejeme bouře a uragány a chceme, aby nás laskaly něžné vánky... Víím, že se spustí nářek: ospravedlňuje pogromy!... Znáím cenu těch lidí, kteří se považují za sůl země, za strůjce osudů a v každém případě za pochodně v Izraeli. Oni, kteří bez přestání mluvili o černé sotně, černosotěncích, (–) sami jsou tmáři, nevzdělanci, opravdoví *viri obscuri*, kteří nikdy nechápali... velikost tvůrčích sil v historii...“ Od nás se žádá „s velitelskou naléhavostí, abychom méně vynášeli do popředí svoji bolest, méně křičeli o *svých* ztrátách. Je načase, abychom pochopili, že pláč a štkání... častěji (svědčí) o duševní neukázněnosti, o nedostatečné kultuře duše... Ty nejsi na světě sám a tvůj zármutek nemůže zaplnit celý vesmír... vystavit na odív jen svoje hoře, jen svou bolest svědčí... o neúctě k cizímu hoři, k cizím útrapám.“⁹¹

Zní to – jako by to bylo vysloveno dnes. A – pro nás pro všechny.

A ta slova by neměly přehlušit ani miliony lidí, které přišly o život ve vězeních a táborech Gulagu, ani miliony udušených v nacistických táborech.

V tom roce – přednášky autorů Sborníku ve Vlasteneckém sdružení Židů „byly přijaty s velkým pobouřením“ emigrantské židovské veřejnosti. „I když uznávali, nahlas nebo mlčky, správnost faktických pokynů a analýz, vyslovovali rozhořčení nebo údiv nad odhodlaností vystoupit s nimi na veřejnost. Prý je nevhodné mluvit o Židech, kritizovat je, zjišťovat jejich revoluční hříchy a odpovědnost, když Židovstvo přežilo a když je možná před ním ještě tolik útrap.“⁹² Autory Sborníku „prohlásili málem za ‚nepřátele národa‘ (židovského), pomocníky reakce a spojence pogromistů“.⁹³

Jevrejskaja tribuna jim v těch měsících odpověděla z Paříže takto: „Otázku o ‚odpovědnosti Židů za ruskou revoluci‘ do té doby kladli jen

⁸⁸ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 210.

⁸⁹ Tamtéž, s. 212, 213.

⁹⁰ D. O. Linskij, *O nacionalnom samosoznanii ruskogo jevreja*, in RiJ, s. 152.

⁹¹ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 74–75.

⁹² G. A. Landau, *Revolucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti*, in RiJ, s. 100–101.

⁹³ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 226.

antisemité.“ Ale teď „je to úplné tažení kajcnosti i obviňování“, prý „je třeba „nejen obviňovat druhé, ale i přiznávat svoji vinu““ a neobjevuje se nic nového „kromě omrzující ‚evidence jmen“; „Příliš pozdě... si oblíbil p. Landau“ „starou ‚státnost‘“; „kající se Židé, kteří se stali nepopíratelnými reakcionáři“; jejich „projevy, neslučitelné s důstojností židovského národa... jsou naprosto neodpovědné“.⁹⁴ – Obzvlášť pobuřující je pokus „oddělit antisemitismus ‚veřejný‘ od ‚oficiálního‘“, dokazovat, že „národ, společnost, země – samo obyvatelstvo nenávidí Židy a považuje je za skutečné viníky všech národních pohrom“; stejně jako ti, kdo jsou shovívaví k pogromům, opakují „starou teorii ‚lidového hněvu‘“.⁹⁵ A to rovnou – nadávkami: „Skupina berlínských novinářů a činitelů, která se zřekla židovské veřejnosti... opět připomněla svou existenci... nevidí pro to lepší prostředek než táhnout proti svým rodákům – ruským Židům“; tato „skupinka Židů věrných starému režimu... oslepená zaujetím stůj co stůj obrátit kolo dějin nazpátek“ píše „nepřístojnosti“, dává „jalové rady“, bere na sebe „směšnou roli léčitele národních ran“. A tak pro ně platí ponaučení: „Mluvití stříbro, mlčeti zláto.“⁹⁶

Ale dnešní velmi vytrýbený autor nenachází pro Sborník lepší ocenění než „těžká hysterie“. A pokus jejich autorů, „i jejich další cesta – je opravdová tragédie“, a on považuje tuto tragédii za „komplex nenávisťi k sobě“ a takto ji i vysvětluje.⁹⁷

Ale copak Bikerman psal s nenávisťi zrovna na své „další tragické cestě“: „Židovský národ... nikoli sekta, nikoli řád, ale celý národ, rozptýlený po světě, ale přitom jedinečný, vztyčil prapor pokojné práce a semkl se kolem tohoto praporu jako kolem symbolu pořádku přijatelného Bohu?“⁹⁸

Nicméně se nedá říct, že evropští a emigrantští Židé vůbec nenaslouchali takovým výkladům a výstrahám. O něco dříve, v r. 1922, vznikla ještě jedna diskuse. V obnoveném sionistickém listu *Rassvet nacionalista* G. I. Šechtman napsal, že nechápe, jak inteligence jiných národností může být ne nacionalistická. Inteligence jistě patří ke své národnosti a cítí její bolesti. Žid nemůže být „ruským demokratem“, ale zcela přirozeně židovským demokratem. „Dvojí, nacionální a demokratic-

⁹⁴ A. Kulišer, *Ob odpovědnosti i bezodpovědnosti*, in „Jevrejskaja tribuna“, 6. dubna 1925, s. 3-4.

⁹⁵ B. Mirskij, „16 punktov“, in „Jevrejskaja tribuna“, 7. dubna 1924, s. 2.

⁹⁶ S. Pozner, *Čem že dělo?*, tamtéž, s. 1-2.

⁹⁷ Š. Markiš, *O jevrejskoj nenasivisti k Rossii*, in „22“: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1984, č. 38, s. 218.

⁹⁸ I. M. Bikerman, *K samopoznaniju jeveja: Čem my byli, čem my stali, čem my dolžny byt*, Paříž, 1959, s. 25.

kou, příslušnost já nepřijmu.“ Ale jestli ruská inteligence „necítí svou národnost“ (Gercen) – je to prostě proto, že „neměla potřebu ostře a bolestně pociťovat svou národní existenci, pečovat o ni. Jenže teď – ten okamžik nastal“. A nyní ruská inteligence „musí odhodit všechny nároky na ‚všeruskost‘; uvědomit si sebe jako *velkoruskou* demokracii“.⁹⁹

Bylo obtížné odpovědět. Avšak P. N. Miljukov rukavici zvedl, byť ne příliš jistě. Pamatujeme se (kap. 11), jak se i v roce 1909 zhroutil nad odhalením této bodavé, nepřijemné národnostní otázky: „Komu to prospěje?“, naše „národnostní tvář“ nás připojí k šovinistům. Ale nikoli jádro světového názoru ruského historika, nýbrž nevhodná nová situace, kdy tak četní ruští intelektuálové v emigraci zpozorovali, že propásli samotné Rusko – tato situace přinutila i Miljukova, aby poněkud zkorigoval svoje stanovisko. Nikoli ve svých novinách *Poslednije novosti*, ale v *Jevrejskoj tribune*, kde menším nákladem v neurčité odpovědi Šechtmanovi jako předtím trval na tom, že ruský Žid může a musí být „ruským demokratem“, Miljukov opatrně obrací hledisko polarizace: ale „když se tento požadavek... splní a objeví se ‚nová národnostní tvář‘ ruské demokracie (velkoruské)“ – tak první je Šechtman, kdo se bojí případného příchodu k moci ‚velkoruské... demokracie, která si uvědomuje svou velmocenskou národnostní podstatu‘“. Takže – potřebujeme tyhle příznaky? A – stojí nám za to kazit si naše vztahy?...¹⁰⁰

Emigrace žila v napětí nejen slovesném. V roce 1927 probíhal v Paříži senzací budící soudní proces: hodinář Samuil Švarcbarď, jehož celá rodina zahynula za pogromů na Ukrajině, pěti výstřely usmrtil Petljuru.¹⁰¹ (Švarcbarďův portrét soucitně uveřejnily sovětské *Izvěstija*.¹⁰²) Advokáti povýšili otázku ospravedlnění vraždy na spravedlivou odplatu pogromistovi Petljurovi: „Obžalovaný chtěl a musel postavit před svědomí světa problém antisemitismu.“¹⁰³ Před soudem vystoupilo mnoho svědků obhajoby dosvědčujících, že za pogromy na Ukrajině v době občanské války byl vinen osobně Petljura. Ze strany obžaloby zaznělo, že ta vražda byla – na objednávku Čeky. „Švarcbarď ze svého místa vzrušeně křičí: (svědek) nechce přiznat, že jsem jednal jako Žid, proto tvrdí, že jsem bolševik“.¹⁰⁴ Švarcbarď byl francouzským soudem uznán nevinným a osvobozen. – Na tomto soudním líčení byl již zmíněn i Děnikin a Švarcbarďův advokát prohlásil: „Jestli chcete zahájit proces

⁹⁹ P. N. Miljukov, *Nacionalnost i nacija*, in „*Jevrejskaja tribuna*“, 1. září 1922, s. 1–2.

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ „*Poslednije novosti*“, 14. října 1927, s. 2; 19. října, s. 1–2.

¹⁰² „*Izvěstija*“, 21. října 1927, s. 5.

¹⁰³ Tamtéž, 22. října 1927, s. 1.

¹⁰⁴ Tamtéž, 23. října 1927, s. 1.

proti Děnikinovi, jsem připraven přidat se k vám!"; „se stejně vášnivým přesvědčením bych zde obhajoval vykonavatele pomsty na Děnikinovi, stejně jako teď obhajuji vykonavatele pomsty na Petljurovi.“¹⁰⁵ Ale takový mstitel měl cestu otevřenou – Děnikin žil v Paříži, bez ochrany. Nicméně soudní proces s Děnikinem nevznikl. (Podobná vražda se stala i v Moskvě: tam roku 1929 Lazar Kolenberg zastřelil bývalého bělogvardějského generála Slaščova, který přešel k Sovětům, za to, že s jeho nadržováním došlo k pogromu v Nikolajevu – „v průběhu svědeckví byl uznán nepřičetným a osvobozen“.¹⁰⁶) – Ale žalobce při soudu Švarčardovi připomněl jeden proslulý případ (Koverdův): vždyť Petljura žil v Polsku, ale „vy (obraceje se k Švarčardovi) jste ho nezabil (tam), protože jste věděl, že v Polsku by vás předali válečnému polnímu soudu“.¹⁰⁷ V též roce 1927 za zabití bolševického zločince Vojkova ve Varšavě mladík Koverda, který také „chtěl postavit před svědomí světa problém“, dostal deset let vězení a celé si je odpykal.

Ve Varšavě tehdy, vyprávěl mi bílý emigrant ze Savinkovovy skupiny kapitán V. F. Klementjev, židovští obyvatelé spílali bývalým ruským důstojníkům „bělogvardějská chamrad“, „do židovského krámků se dokonce nedalo ani vstoupit“. Takové odcizení tedy bylo v každodenním životě, a nejen ve Varšavě.

Ruská emigrace po celé Evropě byla zdecimována chudobou, nuzotou, těžkými životními podmínkami, a tak pítváni otázky: „Kdo je víc vinen?“ ji vzrušovalo jen na krátký čas. V druhé polovině dvacátých let se protižidovské nálady v emigraci ztlumily, utichly. Od Šulgina pocházejí z těchto let i takovéto úvahy: „Cožpak naše ‚útrapy s výzy‘ nepřipomínají až neuvěřitelně omezení, která zakoušeli Židé kvůli ‚pásmu osídlení‘? Cožpak Nansenovy pasy, jež jsou svého druhu legitimací s poznámkou nespolehlivý, která bránila cestování, nepřipomínají poznámku ‚židovského vyznání‘, kterou jsme vpisovali do židovských pasů, zavírajíce tím pro Židy mnohé dveře? Cožpak (když jsme nebyli schopni prorazit kvůli našemu zvláštnímu postavení do státní služby nebo do některých profesí) se nezabýváme všelijakými ‚kšefty‘ (koncesionářstvím a podobně)? <...> Cožpak si postupně nezvykáme ‚obcházet‘ pro nás nepohodlné zákony navlas tak, jako to dělali u nás Židé a za co jsme jim nadávali?“¹⁰⁸

Ale právě v týchž letech se rozněcovaly protižidovské nálady v SSSR, ozývaly se i v sovětském tisku – a to vyvolalo neklid v židovské emigraci.

¹⁰⁵ „Poslednije novosti“, 25. října 1927, s. 2; 26. října, s. 1.

¹⁰⁶ *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), 2., oprav. a dopl. vyd., Moskva 1995, sv. 2, s. 59.

¹⁰⁷ „Poslednije novosti“, 25. října 1927, s. 1.

¹⁰⁸ V. A. Šulgin, s. 156.

V květnu 1928 byla v Paříži uspořádána veřejná „disputace o antisemitismu“. Zpráva o ní byla uveřejněna v Miljukovových novinách.¹⁰⁹ (Skupina Bikermana a Pasmanika, která se odmíčila, tam již nevystoupila.)

Podnětem pro besedu bylo: „V Rusku se v současné době valí po celé zemi mocná, periodicky se opakující vlna judeofobie.“ – Předsedal eser N. D. Avksentjev, v publiku bylo „více Rusů než Židů“. Mark Slonim vysvětloval, že „když dlouho utlačované ruské Židovstvo dostalo svobodu, vrhlo se vydobýt si pozice, jež mu byly do té doby nedostupné“, což dráždilo Rusy. „Celkem vzato, minulost osudově doléhá na přítomnost.“ A „neblahé příčiny“ (carských časů) „vyvolaly neblahé následky“. – S. Ivanovič: ve Svazu pronásledují Židy, protože kvůli NEP nebylo možné pronásledovat „buržoju“. Je však znepokojující, že kruhy ruské inteligence v SSSR, které jsou vůči židovské otázce neutrální, si teď dovolávaly myslet: tak dobře, „začne se od antisemitismu, a skončí se ruskou svobodou. Je to hloupá a nebezpečná iluze.“

Taková vystoupení pobouřila následujícího řečníka V. Grosmana: co je to za advokátský tón? „Jako by na lavici obžalovaných bylo Židovstvo!“ Je třeba hlouběji vytyčit otázku: „Není důvod odlišovat sovětský antisemitismus od antisemitismu ve starém Rusku,“ to znamená, že funguje pořád totéž nepotlačené černosotěnství, jež je Rusům tak drahé. „Tato otázka není židovská, ale ruská. Je to otázka ruské kultury.“

(Ale jestli je ta otázka – natolik ruská, veskrze ruská, primárně ruská – pak se ani nedá nic napravit? A co vzájemnost – ta není potřebná?)

Autor zprávy o disputaci S. Litovcev vyzval: „Bylo by třeba zapojit do sporu několik čestných lidí, kteří by měli odvahu prohlásit se za antisemity a otevřeně by vysvětlili, proč jsou antisemité... Prostě, bez záludnosti, by řekli: ‚Mně se na Židech nelíbí to a to...‘ A zároveň s nimi by mělo vystoupit několik neméně upřímných Židů s odpověďmi: ‚A nám se na vás nelíbí to a to...‘ Můžeme si být absolutně jisti, že taková čestná a otevřená výměna názorů, při dobré vůli ke vzájemnému pochopení, by přinesla skutečný užitek i Židům, i Rusům – i Rusku...“¹¹⁰

Tehdy se ozval Šulgin: „Zdá se, že teď v ruské emigraci je spíš třeba mít odvahu prohlásit se za filosemitu.“ Odpověděl pak celou knihou. do jejíhož názvu dal v uvozovkách Litovcevovu otázku: „Co se nám na nich nelíbí.“¹¹¹

Šulginovu knihu přijali jako antisemitskou, a navrhovaná „výměna názorů“ se nekonala. Katastrofa, která se stále zjevněji valila z Německa, brzy znemožnila všechny eventuální disputace.

¹⁰⁹ „Poslednije novosti“, 29. května 1928.

¹¹⁰ S. Litovcev, *Disput ob antisemitizmu*, in „Poslednije novosti“, 29. května 1928, s. 2.

¹¹¹ V. V. Šulgin, s. 11.

V Paříži vzniklo Sdružení rusko-židovské inteligence – jako pokus udržet spojení mezi oběma kulturami. A tu se zjistilo, že „život ve vyhnanství vyhloubil propast mezi ‚otci‘ a ‚dětmi‘,“ ty již nechápou, co to je „rusko-židovská inteligence“.¹¹² – A otcové se zármutkem konstatovali: „Ruští Židé, kteří v oblasti duchovní tvorby a národnostního budování dříve stáli v čele světového Židovstva, zmizeli jako takoví ze společenské arény.“¹¹³ Před válkou Sdružení stihlo vydat sborník Židovský svět-1. Po válce ti, kterým se podařilo dostat se za moře, tam vytvořili Svaz ruských Židů v New Yorku a vydali Židovský svět-2. Také tam, již v šedesátých letech, Svaz vydal dvě Knihy o ruském Židovstvu – před-revolučním a porevolučním. Táhlo je to ohlédnout se po dřívějším, již zmizelém životě v onom již neexistujícím Rusku.

Všechna tato díla s vděčností a úctou cituji v této své knize.

¹¹² S. M. Ginzburg, *O rusko-jevrejskoj intelligenii*, in JM-1, s. 53.

¹¹³ *Předislovje*, in JM-1, s. 7.

Dvacátá léta

Sovětská dvacátá léta, epocha s neopakovatelným ovzduším, nadlouho – na několik desetiletí – zakotvila ve vědomí nadšené světové liberální veřejnosti velikostí svého sociálního experimentu. Ne všude i do nynějška došlo k vystřízlivění. A kdo se toho otravného ovzduší důkladněji nadechli, teď již většinou tento svět opustili.

Výjimečnost ovzduší byla i v třídní krutosti, i v nadějně duze nevídaného nového světa, v novotě mezilidských vztahů, v přelomu celého hospodářství země, způsobu života, struktury rodiny; změny sociální, migrační, demokratické byly vskutku kolosální.

„Velký exodus“ židovského obyvatelstva do metropolí z různých příčin, které jsme uvedli, začal již v prvních letech sovětské moci. Někteří židovští autoři ho popisují kategoricky: „Tisíce Židů vyrazily z městeček a z několika jižních měst do Moskvy, Petrohradu, Kyjeva vstříc ‚opravdovému životu‘“;¹ od roku 1917 „se Židé valem hrnuli do Leningradu a Moskvy“.² Židovská encyklopedie poskytuje tato čísla: „Statisíce Židů se přestěhovaly do Moskvy, Leningradu a dalších velkých center“;³ „v roce 1920 žilo v Moskvě kolem 28 000 Židů, v roce 1923 kolem 86 000, podle soupisu z roku 1926 jich bylo 131 000, roku 1933 už 226 500.“⁴ Napůl žertem se tehdy v Oděse říkalo, že „do módy přišla Moskva“. – Lurje-Larin, fanatický a systematický představitel „válečného komunismu“, píše: v prvních letech nového režimu městečka opustilo „nejméně milion“ Židů; v roce 1923 ve *velkých* městech žilo „již... téměř 50 % veškerého židovského obyvatelstva Ukrajiny“; kromě toho

¹ M. Popovskij, *O nas – so vsej skromnostju*, in „Novyj amerikanec“, New York, 20. 26. září 1981, (č. 84), s. 7.

² A. Lvov, *Gdě ty, Adam*, in „Novaja gazeta“, New York, 28. listopadu–4. prosince 1981, (č. 82), s. 4.

³ *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Jeruzalém. 1976, sv. 1, s. 255.

⁴ Tamtéž, sv. 5, s. 477–478.

na Ukrajině a v Bělorusku nastal „odliv do RSFSR“ (to jest do „vnitřních gubernií“ předtím zakázaných), do Zakavkazska a Střední Asie, a tento odliv představoval půl milionu lidí: přitom čtyři pětiny směřovaly do RSFSR a každý pátý přesídlenec se usadil v Moskvě.⁵ M. Agurskij považuje tyto Larinovy údaje za „podstatně zmenšené“. A upozorňuje: tyto demografické změny zasáhly „základní zájmy ruského obyvatelstva“.⁶

Za válečného komunismu – spolu „se zákazem soukromého obchodu a s omezením drobné řemeslné výroby“ a s ještě neústupnějším postojem k „bývalým“ a podle „sociálního původu“ – byla zavedena kategorie „bezprávných“ (osob zbavených některých občanských nebo politických práv). A tak i mnozí Židé byli zbaveni občanských práv a stali se „bezprávními“. Přesto se „migrace židovského obyvatelstva Běloruska do vnitřních oblastí SSSR, především do Moskvy a Leningradu, nezpomalovala.“⁷ Přestěhovali se k příbuzným nebo ke krajanům, patřícím k plnoprávným občanům, na základě vzájemné výpomoci.

Podle sčítání obyvatelstva celého SSSR z r. 1926: ve městech a městečkách žilo 2 211 000 Židů (85 % všeho židovského obyvatelstva), na venkově jen 467 000. Ještě „asi 300 000 lidí o sobě neuvědli, že jsou Židé“, a žili „téměř vesměs ve městech“, takže „Židé v SSSR byli z pěti šestin“ obyvateli měst a tvořili v ukrajinských městech 23 % obyvatelstva, v běloruských 40 %.⁸

V hlavních městech i v městech menších byl příliv Židů nejvýznamnější do sovětské správy. Ordžonikidze r. 1927 (na XV. sjezdu komunistické strany) referuje, „jaké je národnostní složení našeho aparátu“. Podle jeho údajů v sovětském aparátu v Moskvě sloužilo 11,8 % Židů, na Ukrajině 22,6 % (v sídelním městě Charkově 30,3 %), v Bělorusku 30,6 % (v Minsku 38,3 %).⁹ Je-li to tak, pak se procento Židů v *městském* obyvatelstvu shoduje s procentem Židů v aparátu. – Solomon Švarc, opíraje se o statisticko-ekonomické přehledy Lva Zingera, také potvrzuje, že v letech 1925–1926 ve vedoucích sovětských orgánech „procento Židů se téměř nelišilo od jejich procenta ve složení městského obyvatelstva“ (ale ve VKS/h/ bylo podstatně nižší).¹⁰ Avšak i podle

⁵ J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR* (dále J. Larin), Moskva, Leningrad, GIZ 1929, s. 58–60.

⁶ M. Agurskij, *Idéologija nacional-bolševizma*, Paříž, YMCA-Press, 1980, s. 265.

⁷ KJE, sv. 1, s. 526.

⁸ J. Larin, s. 65–64, 74.

⁹ „Izvěstija“, 11. prosince 1927, s. 1.

¹⁰ S. M. Švarc, *Antisemitizm v Sovětskom Sojuze*, New York, Izdatelstvo im. Čechova 1952, s. 44–46, 48–49 (s odkazem na: L. Zinger, *Matériały i issledovanija Objedinonnoj statistiko-ekonomičeskoj komissii pri CK ORT*, Moskva, 1927, 1. vyd., Jevrejskoje naselenije v SSSR [statistiko-ekonomičeskij obzor], Moskva, Leningrad, Socegiz 1932).

údajů Ordžonikidzeho – v průměru po celé zemi byli Židé zastoupeni v aparátu šestapůlkrát více než v obyvatelstvu (podle soupisu z r. 1926 – 1,82 %).

Nepustíme ze zřetele tuto psychologickou nenadálou přechodu od předrevolučních omezení v právech: „Předtím neměli Židé k moci vůbec přístup, avšak teď byla pro ně dostupnější než pro kohokoli jiného,“ konstatuje I. Bikerman.¹¹ – Tato psychologická nenadálou působila, byť s různou intenzitou, ve všech vrstvách obyvatelstva. S. Švare píše: „Od poloviny dvacátých let se v Sovětském svazu zvedla nová vlna antisemitismu,“ – a ten „vůbec nebyl odezvou starého antisemitismu (dědictví minulosti).“ Rovněž „je mimořádně přehnané vysvětlení... že je způsoben vesnickým původem“ zaostalých dělníků – neboť „téměř neexistují zprávy“ o „antisemitismu na vesnici“. Nikoli. „to byl mnohem nebezpečnější jev“. Tento antisemitismus vznikl ve středních městských vrstvách – a pronikl „do horních vrstev dělnické třídy“, „do dělnického prostředí, které do revoluce zůstávalo antisemitismem téměř nedotčené“, „do prostředí vysokoškolských studentů, do prostředí členů komunistické strany a Komsomolu“, ale ještě dříve „do místního státního aparátu – především v menších provinciálních centrech“ a tak se doširoka rozlily „nálady aktivního a agresivního antisemitismu“.¹² – O tom píše i Stručná židovská encyklopedie, již ze samého konce 20. století: „I když oficiální sovětská propaganda tvrdila, že antisemitismus druhé poloviny 20. století byl ‚dědictvím minulosti‘... fakta dokazovala, že v podstatě vznikl tím, že se v těch letech ve velkých městech střetly neobvyklým způsobem různé sociální síly.“ Tomu napomáhalo „široce rozšířené mínění, že moc uchvátili Židé, kteří tvoří jádro bolševiků“.¹³ – Ale již v první polovině dvacátých let to se zostřeným znepokojením viděl Bikerman (1925) takto: „Nyní je Žid ve všech koutech a na všech stupních moci. Rus ho vidí i v čele sídelního města Moskvy, i v čele metropole na Něvě, i v čele Rudé armády, nejdokonalejšího mechanismu sebezničení. Vidí, že prospekt sv. Vladimíra se nyní jmenuje podle slavného Nachimsona... Rus teď vidí Žida i jako soudce, i jako kata; potkává na každém kroku Židy, ne komunisty, ale stejně utlačené, jako je on sám, přesto však rozkazující a uskutečňující záležitosti sovětské moci... Není divu, že ruský člověk, když srovnává minulost s přítomností, se utvrzuje v názoru, že nynější moc

¹¹ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoe jevrejstvo*, in *Rossija i jevrei*, sb. 1 (dále RJJ), Otčestvennoje objediněnije ruskich jevrejev za granicej. Paříž, YMCA-Press 1978, s. 28 (1. vyd. – Berlín, Osnova 1924).

¹² S. M. Švare, *Antisemitizm...*, s. 7, 17, 25, 29, 59.

¹³ KJE, sv. 8, s. 161–162.

je židovská... Že existuje pro Židy, že uskutečňuje židovské zájmy – a v tom ho ještě upevňuje moc sama.¹⁴

Neméně na očích než účast Židů na moci byly asi nové poměry ve vzdělání a kultuře. Nová nerovnost nebyla podle záměru národnostního – ale velkoměstského. Ruskému čtenáři není třeba vysvětlovat, jaké výhody v průběhu celého sovětského období, od dvacátých let do osmdesátých, poskytovala sídelní města ve srovnání s ostatními částmi země. K hlavním výhodám patřila úroveň vzdělání a šíře jeho možností. Kdo zapustil kořeny v sídelních městech hned zpočátku sovětských let, ten zabezpečil svým dětem a vnukům na desetiletí dopředu převahu oproti venkovu, pokud šlo o vysokoškolské vzdělání a aspiranturu, což dále skýtalo přímý a jistý přístup do třídy vzdělanců. – Ale ruskou inteligenci „převálcovali“ už r. 1918. Ve dvacátých letech *vylučovali* z vysokých škol i ty, kteří již na nich studovali – podle sociálního původu: děti šlechticů, duchovních, úředníků, důstojníků, kupců, dokonce i hokynářů, a po všechny následující roky je odmítali přijímat; totéž se týkalo i dětí z řad inteligence. – Tyto újmy se nevztahovaly na Židy jako na „národ utlačovaný za carského režimu“: židovskou mládež, i když *buržoazního původu*, na vysoké školy bez potíží přijímali; Židovi se promíjelo, že není *proletář*.

V Židovské encyklopedii čteme: „Protože při přijímání na vysoké školy neexistovala nějaká omezení podle národnosti ... ve studijním roce 1926–1927 Židé tvořili 15,4 % všech studentů... SSSR, což téměř dvojnásobně převyšovalo podíl Židů mezi veškerým městským obyvatelstvem země.“¹⁵ A dále židovští studenti „díky vysoké úrovni motivace“ ve studiu snadno předstihovali nerozvinuté „proletářské privilegované řadové pracovníky“, posluchače dělnické fakulty – a tak se jim otvírala volná cesta k aspirantuře. V první řadě tím byl příliv Židů, již od dvacátých třicátých roků v sovětské inteligenci tak významný, určen dlouho do budoucnosti. G. Aronson poznamenává: „Volný přístup na vysoké a odborné školy umožnil vytvořit nejen kádry lékařů, učitelů a především inženýrů a technických pracovníků mezi Židy, ale umožnil jim i pedagogickou a vědecko-výzkumnou činnost na univerzitách a v jiných institucích“¹⁶ – a pak ve vědecko-výzkumných ústavech, jichž později vznikl velký počet. Počátkem dvacátých let byl „předsedou Hlavní správy ústavů“ (po Hlavní správě paliv) nikoli vědec, ale bolševický funkcionář Martyn Mandelštam-Ljadov.¹⁷

¹⁴ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 22–25.

¹⁵ KJE, sv. 8, s. 186.

¹⁶ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in *Kniga o ruskom jevrejstve, 1917–1967* (dále KRJ-2). New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1968, s. 157.

¹⁷ *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), 2., oprav. a dopl. vyd., Moskva, 1995, sv. 2, s. 218.

Ještě výraznější změny postihly hospodářský život země. Bucharin se začátkem roku 1927 na stranické konferenci veřejně zmínil, že „v období válečného komunismu jsme v ruské střední a malé buržoazii společně s velkou provedli čistku“. Jak se povolil volný obchod, „židovská malá a střední buržoazie obsadila pozice malé a střední ruské buržoazie... Přibližně totéž se stalo s naší ruskou inteligencí, která se začala vzpouzet a provádět sabotáž: její místa leckde zaujala židovská inteligence“. K tomu ale „u nás v centrálních oblastech, ve vnitrozemských městech jsou soustředěny židovská buržoazie a židovská inteligence, které se přestěhovaly ze západních gubernií a z jižních měst“. A vždyť „dokonce i v některých kruzích naší strany se nezřídka projevuje antisemitská tendence, jakási malá úchylka“; „my, soudruzi, musíme s antisemitismem vést neúprosný boj“.¹⁸

Bucharin popisoval obraz, který měli všichni na očích. Židovskou inteligenci nevyhlazovali úplně jako ruskou. Židovský kupec se nesrovnatelně řídkěji stával zlořečeným „bývalým“, vyskytovali se ochránci i zachránci. Příbuzní nebo sympatizanti ze sovětského aparátu tu ulehčovali na daních, tu varovali před hrozící konfiskací nebo uvězněním. Jestli něco Židé ztráceli, tak to byl jen majetek, ne život. Tehdy se ta podpora projevovala i polooficiálně, a to židovským komisariátem při radě lidových komisařů: vždyť židovský národ byl dosud *utlačovaný*, tedy přirozeně potřebuje pomoc. Tak i Larin, obcházaje zúčtování s ruskou „buržoazií“, říká jen toto: teď vláda začala „napravovat onu abnormalitu, jaká existovala za carismu před revolucí“.¹⁹ – Tedy i při likvidaci NEP úder proti židovským nepmanům se nemohl nezmírnit díky jejich stykům s administrativními sovětskými kruhy.

Bucharin odpovídal na významný projev směnověchovce, bývalého kadeta, prof. J. V. Ključnikova. Profesor ho přednesl v prosinci 1926 „na mítinku k židovské otázce“ na Moskevské konzervatoři: „U nás existují některé projevy chuligánství, které jsou... zruďné. Zdrojem toho je uražené národnostní cítění (Rusů). Již Únorová revoluce (1917) stanovila rovnoprávnost všech občanů Ruska, mezi nimi i Židů. Říjnová revoluce šla ještě dál. Ruský národ projevil národnostní sebezapření. Vznikl jistý nesoulad mezi kvantitativním složením (Židů) ve Svazu a těmi místy, která ve městech Židé dočasně obsadili... My jsme tady ve svém městě, ale oni k nám přijíždějí a omezují nás. Když Rusové vidí, jak ruské ženy, starci a děti mrznou devět až jedenáct hodin na ulici, moknou na dešti nad (pultem) Mosselpromu (Moskevský státní trust na zpracování

¹⁸ N. Bucharin (Doklad na XXIV Leningradskoj gubpartkonferencii), in „Pravda“, 2. února 1927, s. 4.

¹⁹ J. Larin, s. 86.

zemědělských výrobků), a když vidí ty poměrně teplé (kryté židovské) kiosky s chlebem a salámem, objevuje se u nich pocit nespokojenosti. Tyto jevy jsou katastrofální... S tím je třeba se vyrovnat. Je nesmírně narušena proporce i ve státní výstavbě, i v praktickém životě a v dalších oblastech... Kdyby u nás v Moskvě neexistovala bytová krize – spousta lidí se tísní v místnosti, kde vůbec nelze žít, a současně vidíte, jak lidé přijíždějí z jiných částí země a obsazují byty. Ti přijíždějící jsou Židé... Roste národnostní nespokojenost a národnostní bdělost, ostrážitost jiných národů. Před tím nelze zakrývat oči. To, co řekne Rus Rusovi, to neřekne Židovi. Mezi lidmi se povídá, že v Moskvě je přespříliš Židů. S tím se vyrovnajte, ale nenazývejte to antisemitismem.²⁰

Nicméně Larin Ključnikovu řeč považoval právě za výzvu antisemitismu, a nejen to: „Toto vystoupení může sloužit i jako vzor shovívavosti sovětských orgánů v boji proti antisemitismu. Ključnikovovi pořádně vynadali další řečníci na téže mítinku, ale nebyla proti němu učiněna žádná administrativní opatření.“²¹ (Vida, to je to postesknutí komunistického aktivisty!) – Agurskij komentuje: ano, „za řeč podobnou Ključnikovově po celá dvacátá léta, dokonce i v třicátých letech, by nevyhnutelně následovala represe“, a Ključnikovovi to prošlo: tak prý jestlipak v tom nebyla něčí tajná podpora?²² (Mají se ale hledat tajná vysvětlení? Bylo by už příliš skandální trestat významného směnověchovce, který se právě důvěřivě vrátil z ciziny, a zmařit celý trend, tak užitečný pro sovětskou moc.)

Tomu se ve dvacátých letech říkalo židovské „dobytí“ ruských sídelních a velkých měst – kde jsou lepší podmínky, lepší zásobování. Probíhalo stěhování za větším pohodlím i uvnitř samotných měst. G. Fedotov o tehdejší Moskvě napsal: revoluce „zkazila její duši, obrátila ji naruby, vymetla dočista její paláce, naplnila ji cizorodými živly“.²³ A zde je židovská anekdota z toho období: „Dokonce i z Berdičeva přijíždějí do Moskvy staříci nad hrobem. Říkají: chceme zemřít v židovském městě.“²⁴ – V osobním dopise akademika V. I. Vernadského z roku 1927 čteme: „Moskva mi občas připadá jako Berdičev: síla Židovstva je strašná – ale antisemitismus (i mezi komunisty) nezadržitelně roste.“²⁵

²⁰ J. Larin, s. 124–125 (s odkazem na tésnopisný zápis Ključnikovovy řeči a s poukázáním, že její část byla otištěna v „Rabočej Moskvě“ 7. prosince 1926).

²¹ Tamtéž, s. 127.

²² M. Agurskij, *Idéologija nacional-bolševizma*, s. 225.

²³ G. P. Fedotov, *Lico Rossii: Sb. statěj (1918–1931)*, Paříž, YMCA-Press 1967, s. 57.

²⁴ G. Simon, *Jevrei carstrujut v Rossii: Iz vospominanij amerikancea*, Paříž, Rodnik 1929, s. 50.

²⁵ *Pismo B. I. Vernadskogo I. I. Petrunkeviču ot 14 ijuňa 1927*, in „Novyj mir“, 1989, č. 12, s. 219.

Larin: „My ani neskrýváme čísla o tom, že v Moskvě a ve velkých městech židovské obyvatelstvo roste“, růst je „naprosto nevyhnutelný i v budoucnu“; dále Larin předpovídá přesídlení ještě 600 000 Židů z Ukrajiny a Běloruska. „Není možné dívat se na tuto praxi jako na něco ostudného, co naše strana zamlčuje... Je třeba vytvořit v dělnickém prostředí takové mínění, že každý, kdo vystupuje s řečmi proti přílivu Židů do Moskvy... každý takový člověk, volky nevolky, je kontrarevolucionář.“²⁶

A *kontrarevolucionáři* patří – devět gramů olova, to je známá věc.²⁷

Co ale dělat s „antisemitskou tendencí“ – „dokonce v kruzích naší strany“? To ve stranických špičkách vyvolalo neklid.

V r. 1922, podle oficiálních údajů z Pravdy, Židé tvořili ve straně celkem 5,2 %.²⁸ M. Agurskij: „Avšak jejich podíl byl významně vyšší. V témž roce na XI. sjezdu strany Židé tvořili 14,6 % delegátů s rozhodujícím a 18,3 % delegátů s poradním hlasem, a z množství členů ÚV zvolených sjezdem to bylo 26 %.“²⁹ (Vyskytují se i náhodné údaje: tak užaslý moskevský memoárista v červenci 1930 rozvírá noviny s výsledky XVI. sjezdu a zaznamenává: „Dvacetipětičlenné prezidium VKS vyfotografované v Pravdě má 11 Židů, 8 Rusů, 3 Kavkazany a 3 Lotyšů.“³⁰) – Ve velkých městech bývalého pásma židovského osídlení: v minské stranické organizaci byl stav Židů v časných dvacátých letech 55,8 %, v Gomelu to bylo 21,1 %, ve Vitebsku 16,6 %.³¹ Larin poznamenal: „Mezi revolučním aktivem hrají židovští revolucionáři větší roli než v celé revoluční mase“, „díky svým vlastnostem se židovští dělníci často snáz dostávají do funkce tajemníků buněk.“³²

V témž oficiálním zveřejnění Pravdy se uvádí, že oněch 5,2 % umístilo Židy ve straně na třetí místo: po Rusech (72 %) a Ukrajincích (5,9 %), na čtvrtém místě byli Lotyši (2,5 %), pak následovali Gruzínci, Tataři, Poláci, Bělorusové; a na vysoké místo podle stupně stranickosti (procento těch, kdo vstoupili do strany); u Velkorusů – 3,8 komunistů na sto lidí; mezi Židy to bylo na sto osob 8,1.³³

²⁶ J. Larin, s. 61–63, 86.

²⁷ Tamtéž, s. 259.

²⁸ J. S., *O nacionalnom sostave RKP*, in „Pravda“, 21. srpna 1925, s. 5.

²⁹ M. Agurskij, *Idéologija nacional-bolševizma*, s. 264.

³⁰ I. I. Šitc, *Dněvnik „Velikogo pereloma“ (březen 1928–srpen 1931)*. Paříž, YMCA-Press 1991, s. 202.

³¹ *Jevrei v kommunističeskoj partii*, in „Jevrejskaja tribuna“, 1. června 1925 (č. 164).

³² J. Larin, s. 257, 268.

³³ J. S., *O nacionalnom sostave RKP*, in „Pravda“, 21. srpna 1925; s. 5.

M. Agurskij věrně zaznamenává: většinu mezi komunisty tvořili samozřejmě Rusové (Slované), ale „to bylo zastíněno pro Rusy neobvyklou rolí Židů“ u moci.⁵⁴ Bilo to příliš do očí.

Například Zinovjev „seskupil kolem sebe v petrohradském vedení mnoho Židů“. (Agurskij předpokládá, že právě to měl na mysli Larin, když ve své knize popisoval fotografii prezidia petrohradského sovětu v roce 1918.⁵⁵) R. 1921 „převaha Židů ve vedení petrohradské (stranické) organizace... se stala zřejmě natolik odlišná, že politbyro, s přihlédnutím k ponaučení z Kronštadtů a k antisemitským náladám v Petrohradu, se rozhodlo poslat tam několik ruských členů strany, ovšem výhradně z propagandistického hlediska“. Tak místo Zorina (Gomberga) byl tajemníkem gubernského výboru určen Uglanov, místo Trilissera Komarov a do Čeky Semjonov. Avšak „Zinovjev vypověděl nové skupině válku a podal opravný prostředek proti rozhodnutí politbyra“ – a tak Uglanova z Petrohradu odvolali, ale „v petrohradské organizaci se spontánně zformovala opoziční, čistě ruská“ skupina, která byla „nucena bojovat s ostatní částí organizace, kde tón udávali Židé“.⁵⁶

Avšak nejen v Petrohradu – na XII. stranickém sjezdu (1925) ze šesti členů politbyra byli tři Židé. A v „pomocníku strany“, v Komsomolu, v prezidiu Celoruské konference (1922) na sedm připadali tři.⁵⁷ Takové vzájemné poměry ve stranických špičkách se nepochybně staly nesnesitelnými pro některé komunisty: zřejmě se na XIII. sjezdu strany (květen 1924) připravoval protizidovský převrat: „Existují důkazy, že skupina členů ÚV zamýšlela na XIII. sjezdu odstranit z politbyra židovské vůdce a nahradit je Noginem, Trojanovským a dalšími, a že Noginovo úmrtí toto spiknutí zmařilo.“ Ta smrt „doslova v předvečer zahájení XIII. sjezdu“ byla výsledkem „neúspěšné (a nikoli nezbytné) operace žaludečního vředu“, a to skalpelem téhož chirurga, který za půldruhého roku odstraní Frunzeho při operaci, jež rovněž nebyla nutná.⁵⁸

Podle důležitosti byla další reálnou mocí v zemi ČK GPU. Badatel v archivních materiálech, kterého jsme už citovali v 16. kapitole, sděluje na základě statistických údajů o složení ústředních a místních orgánů Čeky velmi zajímavá čísla za rok 1920, 1922, 1923, 1924, 1925

⁵⁴ M. Agurskij, *Idéologija nacional-bolševizma*, s. 303.

⁵⁵ J. Larin, s. 258.

⁵⁶ M. Agurskij, *Idéologija nacional-bolševizma*, s. 258–259.

⁵⁷ „Izvěstija“, 17. května 1922, s. 4.

⁵⁸ *Bolševiki: Dokumenty po istorii bolševizma s 1903 po 1916 god byvš. Moskovskogo Ochrannogo Otdělenija*, sest. M. A. Cjavlovskij, s dopl. informacemi A. M. Serebrennikova, New York, Teleks 1990, s. 316.

a 1927.³⁹ Ze sledování jejich dynamiky autor vyvozuje: „Postupně k polovině dvacátých let se podíl představitelů národnostních menšin v aparátu snížil. Celkem v GPU tento ukazatel klesl na 30–50 %, ale ve vedení a mezi odpovědnými pracovníky na 40–45 %“ (ve srovnání s 50 % a 70 % v „epoše rudého teroru“). Avšak „projevilo se zmenšení procenta Lotyšů a zvětšení procenta Židů... dvacátá léta byla obdobím přílivu židovských kádrů do orgánů OGPU“. Autor to vysvětluje takto: „Židé se snažili realizovat svoje příležitosti nevyužité v předrevolučním období. S přihlédnutím k prohlubující se profesionalizaci orgánů státní bezpečnosti Židé častěji než ostatní odpovídali nárokům požadovaným od kádrů OGPU v nových podmínkách.“ A tak například „ze čtyř zástupců Dzeržinského ve funkci předsedy OGPU tři byli Židé“ – G. G. Jagoda, V. L. Gerson a M. M. Luckij.⁴⁰

Ve dvacátých a třicátých letech významní čekisté brázdili zemi jako supí mrchožrouti, rychle se přemísťující ze skály na skálu: od vedení Středoasijského GPU někam na Bílou Rus, ze západní Sibíře na severní Kavkaz, z Charkova do Orenburgu, z Orla do Vinnice – byla to ustavičná smršť přeletů a změn. A ojedinělé hlasy svědků nebo pozorovatelů, kteří zůstali naživu, jen vzpomínaly, bez přesného určení roku, na mihající se jména katanů. Čekisté prozrazovali svoje řady nanejvýš skoupě, veškerá jejich práce a síla spočívaly v absolutní utajenosti.

Avšak – uplynulo desetiletí slavné VČK. A my čteme v novinách rozkaz s podpisem všudypřítomného Unšlichta (od r. 1921 místopředseda VČK, od r. 1923 člen revoluční vojenské rady SSSR, od r. 1925 zástupce lidového komisaře válečného loďstva⁴¹): udílí se vyznamenání za „zvláště cenné zásluhy – těm nejznamenitějším – Jagodovi („obětavost v boji s kontrarevolucí“), M. Trilisserovi (vynikl „oddaností revoluci a neúnávností v pronásledování jejich nepřátel“) a ještě 32 čekistům... Ale jak to, že do nynějška nám nikdy jejich jména neoznámili?! Vždyť každý z nich jedním pohybem prstu mohl zničit kohokoli z nás. – Jejich řady jsou pestré – mezi nimi jsou: nám již známý Jakov Agranov (během těch let „vyráběl spisy ve všech závažných politických procesech“, měl ještě před sebou procesy s „průmyslovou stranou“, se Zinovjevem a Kameněvem a další⁴²) a zase Zinovij Kacnelson a Matvej Berman (přemístil se ze Střední Asie na Dálný východ) i Lev Bělskij (ten naopak

³⁹ L. J. Kričevskij, *Jevrei v apparatě VČK-OGPU v 20-je gody*, in *Jevrei i ruskaja revolucija: Materialy i issledovanija*, red.-sest. O. V. Budnickij, Moskva, Jeruzalém, Gešarim 1999, s. 530–536.

⁴⁰ Tamtéž, s. 540, 544–545.

⁴¹ RJE, sv. 5, s. 178.

⁴² Tamtéž, sv. 1, s. 21.

z Dálného východu do Střední Asie). Jsou tu i nová jména: Lev Zalin, Lev Mejer, Leonid Vul (solovecký „opatrovník“), Semjon Gendin, Karl Pauker. S některými jsme se už seznámili, teď se s nimi seznamoval i národ. V tomto jubilejním čísle novin⁴³ vidíme i velkou fotografii: chytřácky usměvavého Menžinského s jeho věrným zástupcem zachmuřeným Jagodou, ale můžeme vidět i Trilissera, kde jinde bys ho taky měl hledat! – Po krátkém čase se přišlo na to, že jich bylo vyznamenáno málo – a tak od výkonného výboru SSSR obdržely Řád rudého praporu ještě dvě desítky čekistů, opět jsou to pestré řady, s Rusy, Lotyšši, a Židé – v týchž proporcích, do třetice.

Mnozí se však na veřejnosti vůbec neobjevovali. Semjon Švarc v letech občanské války byl předsedou Všeukrajinské ČK. Jeho kolega Jevsej Širvindt byl potom celé desetiletí náčelníkem Hlavní správy věznic a eskort SSSR. – Samozřejmě neznámí zůstávali čekističtí agenti jako Grimmeril Chejfec, který byl agentem od konce občanské války až do konce druhé světové války, nebo Sergej Špigelglas, čekista od r. 1917, přes výzvednou službu povýšil na náčelníka Zahraničního oddělení GUGB NKVD, dvakrát obdržel titul „čestný čekista“. Jiní, jako například Albert Stromin-Strojev, který získal nemálo hodností tím, že byl členem komise pro čistku v Akademii věd v Leningradě a „vedl výsledky vědců týkající se „akademických záležitostí“ v letech 1929–1931“.⁴⁴

David Azbel vzpomíná na rodinu gomelských chasidů Něchamkinových. (Azbel seděl na udání mladšího Něchamkina, Ljovy.) „Revoluce vynesla Něchamkinovy na hřeben vlny. Zatoužili po pomstě: mstít se všem – aristokratům, boháčům, Rusům – jen pro pomstu samu! To byla jejich cesta k seberealizaci. Nikoli náhodou svedl osud odchovance tohoto slavného rodu do ČK, GPU, NKVD, prokuratury. Bolševici pro uskutečnění svých cílů potřebovali „zuřivce“, a našli je v rodině Něchamkinových. Jeden z této rodiny, Roginskij, dosáhl dokonce „zářících vrcholů“ – stal se zástupcem prokurátora SSSR, „ale v letech stalinových čistek, tak jako mnoho jiných, se ocitl v nemilosti, dostal se do tábora a stal se z něj sprostý udavač... Ostatní bratři Něchamkinovi nebyli tak známí široké veřejnosti. Změnili si příjmení na jméno více obvyklé pro ruské ucho a zaujímali vysoká postavení v různých orgánech.“⁴⁵

Avšak Unšlicht si jméno nezměnil „na obvyklejší“. Ostatně, nakolik se otcem ruského národa stal tento náš slovanský bratr: bojový letoun,

⁴³ „Izvěstija“, 18. prosince 1927, s. 1, 3, 4.

⁴⁴ RJE, sv. 3, s. 115–116, 286, 374, 394, 414.

⁴⁵ D. Azbel, *Do, vo vremja i posle*, in „Vremja i my“ (dále VM): Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennych problem, New York, 1989, č. 105, s. 204–205.

zkonstruovaný z prostředků rolnických podpůrných společností, to znamená za poslední kopějky, vytahané z rolníkovy kapsy, byl pojmenován „Unšlicht“ – rolníci by jeho jméno ani neuměli vyslovit, a jistě si o něm, Polákovi, mysleli, že je Žid. – A to odsouvá židovské téma a nálehavě nám připomíná, že zdaleka nejde o toto téma, protože ničivost ruské revoluce neobjasňuje, jen ji sytě zabarvuje. Jak ji pro ruského rolníka zabarvovalo i velké množství dalších jmen, která nemohl vyslovit – od polského Dzeržinského a Ejsmonta po lotyšské Vacetis. A co začít rozvíjet téma lotyšské? – kromě oněch střelců, co rozehnali Ústavodárné shromáždění a potom zajišťovali bezpečnost kremelské smetánky po celou občanskou válku, a kromě Gekкера, potlačitele jaroslavského povstání, se lotyšská jména táhla i skrz vyšší vedení – Rudzutak, Ejche, solovecký Ejchmans, M. Karklin, A. Kaktyň, R. Kisis, V. Knorin, A. Skudre (jeden z potlačitelů tambovského rolnického povstání), dále čekisté Peters, Lacis (k nim do party patří „čestný čekista“ Litevec I. Jusis) – a dosáhnou až do roku 1991 (Pugo...). – Ale jestli se mají stůj co stůj odlišovat Ukrajinci od Rusů, jak to vyžadují Ukrajinci teď – vidíme jich desítky na nejvyšších postech bolševické moci od jejího samého počátku až do samého konce.

Nikoli, moc tehdy nebyla židovská, to ne. Moc byla internacionální. Podle složení byla pořádně ruská. Ale při veškeré své pestrosti usilovala jednotně, zřetelně *antirusky*, o zkázu ruského státu a ruské tradice.

A nehledě na takové antiruské zaměření moci, i při takové internacionální pestrosti katanů – proč na Ukrajině, ve Střední Asii, nemluvě už o Pobaltí, lidé viděli podmanitele v Rusech? – Jsou to cizáci. Vlastní ničitelé – jsou přece jen vlastní, ale cizí ničitelé jsou od své cizoty neoddělitelní. I když objasňovat jednání ničitelů národními kořeny nebo pohnutkami je mylné, také v Rusku dvacátých let byla neodbytně živá otázka, jakou po mnoha letech položí i Leonard Šapiro: proč „každého, kdo měl to neštěstí, že padl do rukou ČK, čekalo s nejvyšší pravděpodobností, že se octne před židovským vyšetřovatelem nebo jím bude zastřelen“.⁴⁶

Ale jak vzdálení těmto otázkám jsou četní současní literáti – až do dnešního dne. A bez náznaku podobných myšlenek, dokonce se vzácnou pečlivostí židovští autoři vyšlárávají a citují v současných vydáních obsáhlé seznamy Židů, kteří tehdy byli na vedoucích místech. S jakým neočekávaným nádechem hrdosti časopis Alef v článku Židé v Kremle⁴⁷ uveřejňuje seznam, z roku 1925, Židů – úředníků rady lidových ko-

⁴⁶ Leonard Schapiro, *The Role of the Jews in the Russian Revolutionary Movement*, in *The Slavonic and East European Review*, sv. 40. Londýn, Athlone Press 1961–62, s. 165.

⁴⁷ M. Zarubežnyj, *Jevrei v Kremle*, in „Alef“, Tel Aviv, únor 1989, (č. 263), s. 24–28.

misařů; dále vyjmenovává osm z dvanácti členů vedení Státní banky, a právě tolik – ze špičky sovětských odborů. A hned vysvětluje: „My se vůbec nebojíme obvinění. Právě naopak: aktivní účast Židů na tehdejších státním životě může opět objasnit, proč tenkrát státní záležitosti na tom byly lépe než nyní, kdy Žida nahoře abys hledal za dne s lucernou.“ – Tohle bylo napsáno, těžko tomu uvěřit – v roce 1989...

Nebo další, již zmíněný nynější izraelský autor⁴⁸ ve svém pečlivém výběru hodností Rudé armády obezřele vypisuje dlouhatánský seznam velitelů občanské války, kteří se tehdy, ve dvacátých letech, usídlili ve většině případů ve štábech a v politických správách – a jestlipak je všechny, ke své hrdošti, vyhledal? – Co se týká armády, ještě jeden izraelský badatel uveřejnil statistické výčty na základě údajů soupisu z roku 1926: „Židovští muži tvořili v té době 1,7 % všeho mužského obyvatelstva SSSR... Mezi frontovými důstojníky bylo 2,1 % Židů... mezi velitelským sborem jich bylo 4,4 %... mezi politickým vedením – 10,3 %, mezi vojenskými lékaři – 18,6 %.“⁴⁹

Ale co viděl Západ? Jestliže funkce vnitrostátního aparátu mohou zůstat po dlouhou dobu utajené (při konspirativnosti VKS/b/, která již byla u moci), diplomaté jsou na očích celého světa. Na prvních diplomatických konferencích se Sověty – ženevská, haagská (1922) – si Evropa nemohla nevšimnout, že sovětské delegace a jejich aparát sestávají většinou ze Židů.⁵⁰ – Nespravedlivostí Historie upadla v naprosté zapomnění dlouhá úspěšná diplomatická kariéra Borise Jefimoviče Štejna (dokonce není uveden ani ve Velké sovětské encyklopedii z r. 1971). A přitom byl druhým nejvýznamnějším mužem sovětské diplomacie (Čičerinův zástupce) na ženevské konferenci; potom se zúčastnil i haagské konference; později vedl sovětskou delegaci na mnohaletých jednáních o odzbrojení; byl též členem sovětské delegace ve Společnosti národů. Působil jako vyslanec v Itálii a ve Finsku, s nímž vedl choulostivá jednání před sovětsko-fínskou válkou. Nakonec i v OSN od r. 1946 do r. 1948 byl v čele sovětské delegace. Dlouhé roky působil jako lektor na Vysoké škole diplomatické (propuštěn při antikosmopolitní kampani, pak rehabilitován r. 1953). – A ještě jeden muž z Čičerinova nejbližšího okolí, jeho tajemník Leon Chajkis, mnoho let pracoval v aparátu NKVD. R. 1937 byl poslán na neklidné místo – stal se

⁴⁸ Aron Abramovič, *V rešajusej vojne: U častije i rol jevrejev SSSR v vojne protiv nacizma*, 2. vyd., Tel Aviv, 1982, sv. 1.

⁴⁹ Icehak Arad, *Cholokaust: Katastrofa jevrejskogo jevrejstva (1933–1945)*, Jeruzalém, 1990, s. 96.

⁵⁰ *Ob etom, v častnosti*, viz D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo: (Bolševizm i judaizm)*, Paříž, 1925, s. 148.

vyslancem ve Španělsku u bojující republikánské vlády (v podstatě aby ji usměrňoval), to pak zmařilo uvěznění. – Ale cožpak není pozoruhodná postava Fjodora Rotštejna? Zakládá Komunistickou stranu Velké Británie v r. 1920 a v témž roce se za sovětskou stranu zúčastní jednání s Anglií! O dva roky později zastupuje RSFSR na haagské konferenci.⁵¹ (Je pravou rukou Litvinova, samostatně přijímá vyslance a chargé d'affaires, do r. 1950 byl členem NKID /lidového komisariátu zahraničních věcí SSSR/ a po 50 let, až do své smrti, byl profesorem na Moskevské státní univerzitě.)

A když na druhém konci světa, v jižní Číně (kde beztak šikovně rejdlil už pět let M. Gruzenberg-Borodin), v lednu 1927 vypuklo kantonské povstání ke svržení Kuomintangu (nezdařené), vyjde najevo, že ho připravoval náš vicekonzul Abram Chassis. Byl zabit čínskými vojáky (v Izvěstijích se na první straně objevilo několik článků, fotografie a nekrolog, je tam „skupina soudruhů v boji“ v čele s Kujbyševem, a přirovnání zabitého k Furmanovovi a Frunzemu není bezvýznamné).⁵²

V roce 1922 Gorkij řekl akademiku Ipatjevovi, že sovětská obchodní mise v Berlíně se z 98 % skládá ze Židů.⁵³ A můžeme si být jisti, že to moc nezveličil. – Podobný obraz je i v jiných západních metropolích, podle toho, jak byly ovládnuty Sověty. Co to bylo za „práci“ na raně sovětských obchodních zastupitelstvích, živě popsal ve své knize G. A. Solomon,⁵⁴ první sovětský obchodní zástupce v Tallinu – první evropské metropoli, která uznala bolševiky. Nedá se ani vypovědět, kolikrát v tomto raně bolševickém období bylo Rusko vydrancováno (současně s podvratnou činností proti západním státům), a vylíčit demoralizaci a úpadek těchto pracovníků.

Gorkij byl brzy po tomto rozhovoru s Ipatjevem „rozhorleně kritizován v sovětském tisku za článek, v němž vytýkal sovětské vládě rozmístění tolika Židů na odpovědná místa ve vládě a v průmyslu. Neměl námitky proti Židům jako takovým, ale oproti svému názoru z roku 1918 si dnes myslel, že Rusové musí dominovat.“⁵⁵ – Shodně se s rozhořčením ozvala moskevská *Der Emes* (Pravda): „Copak oni (Gorkij a Šolom Aš, který s ním měl interview) navrhuji, aby se Židé zřekli veškeré účasti ve vládním aparátu? Aby se klidili z cesty? Takové řešení mohou přijmout jen kontrarevolucionáři nebo zbabělci.“⁵⁶

⁵¹ RJE, sv. 2, s. 499–500; sv. 3, s. 275, 422.

⁵² „Izvěstija“, 22. prosince 1927, s. 1.

⁵³ Vladimir N. Ipatieff, *The Life of a Chemist*, Stanford, 1946, s. 577.

⁵⁴ G. A. Solomon, *Sredi krasnych vozdej*, část 2, Paříž, 1950.

⁵⁵ Vladimir N. Ipatieff, *The Life of a Chemist*, s. 577.

⁵⁶ „Jevrejskaja tribuna“, 6. července 1922 (č. 150), s. 6.

Během dvacátých let se však nic takového nestalo. V již jmenované publikaci *Židé v Kremlu* její autor, čerpaje z Almanachu lidového komisariátu zahraničních věcí za rok 1925, nás seznamuje s některými vedoucími jmény z ústředního aparátu NKID a uvádí i funkce. – Ale „v literárně-vydavatelském oddělení lidového komisariátu nenacházím ani jednoho Žida“. – A dále, jak se autor se zjevným dojetím zmiňuje, „začíná výčet zplnomocněných diplomatických zastupitelstev a konzulátů SSSR v zahraničí, a zde se vyjasňuje, že tehdy neexistovala ve světě země, do níž by Kreml nevyslal svého oddaného Žida!“⁵⁷ Autor uvádí i jejich zevrubný seznam.

Autor Alefu by mohl najít mnoho židovských jmen u Nejvyššího soudu RSFSR ve dvacátých letech⁵⁸ a na prokuratuře i v Dělnicko-rolnické inspekci (RKI). A. Gojchbarg, s nímž jsme se již setkali, po předsednictví v Malé radě lidových komisařů vypracovává zákonodárství nepovského období, řídí sestavení Občanského zákoníku RSFSR, byl též ředitelem Institutu sovětského práva.⁵⁹

Mnohem obtížnější je podat přehled o krajských a místních úřadech – a nejen proto, že se v ústředním tisku objevovaly jen málo, spíš kvůli jejich neobyčejné pohyblivosti a přemísťování z místa na místo. Tyto četné přesuny vedoucích činitelů na velké vzdálenosti byly v leninských časech nutné kvůli kritickému nedostatku spolehlivých kádrů, avšak za stalinských mohly být i příznakem nedůvěry: neměly je odtrhnout od vypěstovaných vztahů?

Zde je několik příkladů – Lev Marjasin: byl tajemníkem orlovského gubernského výboru, pak předsedou rady národního hospodářství Tatarska, poté vedoucím odboru na ÚV Ukrajiny a ještě potom předsedou vedení Státní banky SSSR a dále zástupcem lidového komisariátu financí. – Nebo Moris Bělockij: náčelník politického oddělení První jízdny armády (to už je něco!), účastnil se potlačení kronšadtského povstání, byl též prvním tajemníkem severoosetinského oblastního výboru a také prvním tajemníkem ÚV Kirgizie, a zase jedno za druhým. – Nebo Grigorij Kaminskij: tu byl tajemníkem tulského gubernského výboru, tu tajemníkem ÚV Ázerbájdžánu, tu předsedou kolchozního ústředí, pak byl lidovým komisařem zdravotnictví, prostě všestranný šikula. – Nebo Abram Kamenskij: lidový komisař státní kontroly Doněcko-Krivoorožské republiky a brzy nato zástupce lidového komisaře pro národnosti RSFSR a vzápětí tajemník Doněckého gubernského výboru, a když je třeba – tak lidový komisariát zemědělství,

⁵⁷ M. Zarubežnyj, *Jevrei v Kremlu*, in „Alef“, únor 1989, s. 26–27.

⁵⁸ „Izvestija“, 25. srpna 1927, s. 2.

⁵⁹ RJE, sv. 1, s. 551.

a když je třeba – ředitel Průmyslové akademie, a zas je třeba – lidový komisiariát financí.⁶⁰

Nemálo bylo i komsomolských vůdců. Například vsutku vzestupná dráha Jefima Cetlina. Od podzimu 1918 – první předseda ÚV RKSM; po návratu z občanské války tajemník ÚV a MV RKSM, od r. 1922 – člen výkonného výboru KIM (Komunistická internacionála mládeže); už v letech 1923–1924 – „na nelegální práci v Německu“, v letech 1925–1926 – „na stranické práci v Leningradě“, dále – v sekretariátu výkonného výboru Kominterny, v redakci Pravdy; potom – vedoucí Bucharinova sekretariátu, což bylo posléze jeho záhubou.⁶¹

Nápadná je též kariéra Isaji Churgina. – V r. 1917 byl „serpovec“, funkcionář Ukrajinské rady, ústřední i malé, zpracovává návrh zákona o židovské autonomii na Ukrajině; od r. 1920 – už v KSR/b/; od r. 1921 – obchodní zástupce Ukrajiny v Polsku; od r. 1923 – zastupuje v USA německo-americkou dopravní společnost, „fakticky plnil funkci zplnomocněného zástupce“ sovětského, byl zakladatelem a prvním předsedou AMTORG – a jeho životní dráha by pokračovala jistě skvěle dál, ale ve 38 letech (r. 1925) utonul v jezeru v USA.⁶² Jaká životní a politická dynamika!

A oblast hospodářská, stavební. – Místopředseda VSNCH (Nejvyšší rada národního hospodářství) – Mojsej Ruchimovič. – V Gosplanu SSSR (Státní plánovací výbor) Ruvim Levin – člen prezidia, byl též předsedou Gosplanu RSFSR (později zástupce lidového komisaře financí SSSR). – Zacharij Kacenenbaum – vynálezce spásné „Půjčky na industrializaci“ (a tedy všech našich následujících „půjček“), je také jedním ze zakladatelů Státní banky SSSR. – Mojsej Frumkin – od r. 1922 zástupce lidového komisaře zahraničního obchodu, ve skutečnosti jeho vedoucí; dále již zmíněný A. I. Vajnštejn – dlouhé roky člen kolegia lidového komisiariátu financí SSSR. – A opět vidíme Vladimirova-Šejnfinkela, nedávno lidového komisaře výživy Ukrajiny, potom lidového komisaře zemědělství RSFSR a zástupce lidového komisaře financí SSSR.⁶³

Kdo ví, co v hrnci vře, když je pod pokličkou.

V lednu 1927 se koná jubilejní zasedání vedení Státní banky SSSR (5. výročí zavedení červoňce), v novinách se objevil článek Z. Zangvilje o významu červoňce a skupinový snímek; mezi zasedajícími jsou zvláště jmenováni: „Předseda vedení Šejnman, člen vedení Kacenen-

⁶⁰ Tamtéž, s. 105, 536, 558; sv. 2, s. 256.

⁶¹ Tamtéž, sv. 3, s. 311–312.

⁶² Tamtéž, s. 302.

⁶³ Tamtéž, sv. 1, s. 197–198, 254, 275–276; sv. 2, s. 18, 140, 518; sv. 3, s. 260.

baum.⁶⁴ Šejnman byl nejen předseda vedení Státní banky, na každém červoňci byl právě jeho podpis; od r. 1924 byl i lidovým komisařem vnitřního obchodu SSSR. Ale teď se, čtenáři, podrž!... v dubnu 1929 zůstal v zahraničí⁶⁵, to znamená v prokletém kapitalismu!

Když proslulý profesor ekonomie B. D. Bruckus rozebírá šířeji průměrnou úřednickou úroveň v sovětských institucích, ptá se: „Copak revoluce neotevřela židovskému obyvatelstvu nové možnosti?“ K nim patří – státní služba. „Nejvíce bije do očí..., že se objevilo značné množství židovských sovětských úředníků, přitom často ve velice vysokých funkcích“; přičemž „většina židovských úředníků nepochází z židovské masy, ale z horní vrstvy židovského obyvatelstva“. – Avšak „horní vrstvy židovského obyvatelstva při svém nuceném přechodu do sovětské služby samozřejmě nevyhrály, ale naopak ztratily“ ve srovnání s tím, kdyby měly vlastní podniky, „v cizích kapitalistických nebo ve svobodných povoláních“. Navíc „Židé nastrčení do této (sovětské služební) hierarchie musí projevovat naprosto mimořádný takt, aby kolem sebe nevzbuzovali závist a nelibost. Masový výskyt židovských úředníků, dokonce nezávisle na (jejich) kvalitě, musel nikoli oslabit, ale posílit antisemitismus ve stavu úřednictva a inteligence.“ A konstatuje: „Židovských úředníků je obzvlášť mnoho v komisariátech, vykonávajících ekonomické funkce.“⁶⁶

Larin psal prostěji: „Židovská inteligence v té době vstoupila do služby vítězné revoluce ochotně, masově“, protože viděla „přístup ke státní službě, která předtím byla nedosažitelná.“⁶⁷

G. Pomeranc po padesáti letech na ospravedlnění říká: historie „zatahovala Židy do státního aparátu“, „Židé se neměli kam uchýlit, kromě státních institucí“, včetně ČK.⁶⁸ – K tomu jsme se vyslovili už výše. – Ale vždyť ani bolševici „se neměli kam uchýlit“, vysvětluje Jevrejskaja tribuna z Paříže: „Proč se na různých sovětských úřadech vyskytují Židé?“ – „Potřeba gramotných úředníků a ne ‚propadlých alkoholu‘ vede k (jejich) zapojení do sovětských kanceláří.“⁶⁹

Avšak v pařížském sborníku *Židovský svět* je možné přechíst i toto: „Není možné popírat, že významná část židovské mládeže“, v níž je velké procento „zoufalých smolařů“, „sociálně a kulturně neukázněných

⁶⁴ „Izvěstija“, 27. listopadu 1927, s. 4.

⁶⁵ RJE, sv. 3, s. 383.

⁶⁶ B. Bruckus, *Jevrejskoje naselenije pod kommunističeskoj vlastju*, in „Sovremennyje zapiski“, Paříž, 1928, seš. 36, s. 519–521.

⁶⁷ J. Larin, s. 75.

⁶⁸ G. Pomeranc, *Son o spravědlivom vozmezdii*, in „Sintaksis: Publicistika, kritika, polemika“, Paříž, 1980, č. 6, s. 52–53, 68.

⁶⁹ B. Mirskij, *Čornaja sotňa*, in „Jevrejskaja tribuna“, 1. února 1924, (č. 58), s. 5.

elementů... byla do bolševismu zatažena lákadly, která se neočekávaně objevila: kariéry – pro jedny, „světovou proletářskou revoluci“ – pro druhé, a ... směsicí dobrodružného idealismu s tvrdou bezzásadovostí – pro třetí“.⁷⁰

To se ví, ne všichni byli „zataženi do bolševismu“. Existovala i mírná židovská vrstva, kterou revoluce převálcovala. Ale život v bývalém *pásmu židovského osídlení* neměl na očích celý národ. Jenže před očima byla ta atmosféra, kterou plasticky líčí M. Chejfec: „Drzí, sebevědomě spokojení prospěvovali dospělí Židé o ‚rudých svátcích‘ a o svatbách: ‚Tam, kde sedávali carové a generálové, tam sedíme my, oni sedí pod námi.‘“⁷¹

Ale jacípak „my“? Byli to určitě ideoví bolševici? Ne, moc pozvala i „milióny obyvatel zahánvajících městeček, vetešníků, krčmářů, pašeráků, prodavačů selterské vody, kteří si brousili vůli v boji za život a mozky večerním čtením Tóry a Talmudu“, moc je „vzvala, aby se přestěhovali do Moskvy, Petrohradu, Kyjeva, aby vzali do svých nervních obratných rukou vše, co vypadlo z pěstěných rukou dědičné inteligence, všechno, od financí velmoci po atomovou fyziku, od šachů po tajnou policii. Oni se neubránili Ezauově pokušení tím spíš, že k misce čočovice jim nádavkem nabídli budovat ‚zemi zaslíbenou‘... totiž Komunismus.“⁷²

Ano, „existovalo židovské okouzlení idejí, existovaly židovské iluze, že to je ‚jejich‘ země“.⁷³ – Mnozí Židé se vůbec nevrhali do víru revoluce a nevstupovali do strany bolševiků, avšak obecné národnostní pozadí existovalo: sympatie k bolševikům a naděje, že žít teď bude nesrovnatelně snazší. – „Většina Židů přivítala bolševickou revoluci nikoli se strachem, ale upřímně.“⁷⁴ – Takto byli naladěni i Židé Ukrajiny a Běloruska, kteří „tvořili významnou sílu v boji proti ukrajinskému a běloruskému vlivu“ ve prospěch moskevského centralismu (počátek dvacátých let).⁷⁵ A podle svědectví o náladě „převládající části židovské společnosti“ v r. 1923: „Bolševismus je ‚nejmenší‘ zlo, bolševici odejdou – nám bude ještě hůř – takové jsou výsledky této nálady v politicky nezralých myslích.“⁷⁶ Vždyť teď „Žid může být velitelem armády!“ – „Tato

⁷⁰ S. Ivanovič, *Jevrei i sovětskaja diktatura*, in *Jevrejskij mir: Ježegodnik na 1939 g.* (dále JM-1), Paříž, Objedíněnije ruskko-jevrejskoj intělligencii, s. 47.

⁷¹ Michail Chejfec, *Mesto i vremja (Jevrejskije zametki)*, Paříž, Trefja volna 1978, s. 43.

⁷² Tamtéž, s. 44–45.

⁷³ V. Boguslavskij, *V zaščitu Kuňajeva*, in „22“: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intělligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1980, č. 16, s. 174.

⁷⁴ R. Rutman, *Solženitsyn and the Jewish Question*, in „Soviet Jewish Affairs“, 1974, sv. 4, č. 2, s. 7.

⁷⁵ M. Agurskij, *Iděologija nacional-bolševizma*, s. 150.

⁷⁶ *K jevrejam vsech stran!* in RiJ, s. 7.

výhoda je postačující, aby se nesčíslné množství Židů stalo přívrženci komunistické moci“; „bolševický řád se jim jeví jako skvělé vítězství rovnosti, ale úplné zničení svobody nepozorují.“⁷⁷

Historie vězeňsko-lágrového sthání socialistů v SSSR, které začalo již tehdy, odhaluje, jak velký počet židovských socialistů odmítl emigrovat, protože naprosto nepředpokládali, že nová vláda bude tak krvelačná. – Ale vždyť již tehdy byl sovětský stát *zrovna tak* nespravedlivý a krutý jako v letech 1937 nebo 1950 – jenže ve dvacátých letech nevbuzoval v širokých kruzích Židovstva odpor nebo projev vzdoru: hlavní ostří totiž nebylo namířeno proti Židovstvu.

Když Leskov ve zprávě Pahlenově komisi vyvracel jeden za druhým předpokládané následky, které by ruskému obyvatelstvu přineslo svobodné rozšíření Židů po celém Rusku, samozřejmě nemohl předvídat takovou situaci, jaká nastala v sovětských dvacátých letech – takovou hojnou a panovačnou účast Židů v řízení státu, v administrativně-hospodářském vedení a v trendu kultury.

Revoluce však změnila pravděpodobný chod událostí a nedovedeme si představit, jak by se vše rozvíjelo bez ní.

Ale když v roce 1920 petrohradský profesor antických dějin Solomon Lurje odhalil v sovětském internacionálním komunistickém Rusku antisemitismus – najednou zase? – vůbec se nepodivil, naopak, shledal, že „chod událostí... skvěle potvrdil závěry, které (on) předtím učinil“, a to: „příčina antisemitismu tkví v Židech samých“ – vždyť i nyní „přestože vůbec neexistují oficiální židovská omezení, antisemitismus vzplanul s novou silou a dosáhl takového rozkvětu, jaký si za starého režimu nebylo možno ani představit“.⁷⁸

Ten minulý ruský (přesněji řečeno, maloruský) antisemitismus uplynulých staletí a začátku století dvacátého ovšemže smetl z tváře země říjnový vítr, i se semeny ho smetl rázně, jako to revoluce dělala se vším. Ti, kdo byli ve Svazu ruského národa, táhli s korouhvemi pustošit židovské krámky, žádali Bejlisovu popravu, horlivě chránili trůn, a všichni měšťané, kdo byli při nich nebo se jim podobali nebo se zdáli podezřelí – všechny ty tisíce byly už postříleny nebo zavřeny do táborů. U ruských *dělníků* a ruských *rolníků* žádný antisemitismus do revoluce neexistoval, to dosvědčili i všichni revoluční vůdcové. A ruská *inteligence* – ta dokonce s utiskovanými Židy vše sympatizovala. A děti

⁷⁷ I. M. Bikerman, *K samopoznání ževreja: Čem my byli, čem my stali, čem my dolžny byt*, Paříž, 1959, s. 70.

⁷⁸ S. J. Lurje, *Antisemitizm v drevněm mire*, Tel Aviv, Sova 1976, s. 8 (1. vyd., Petrohrad, Byloje 1922).

v porevolučních letech byly vychovávány jen v internacionálním duchu.

A kde se opět vzal ten nesmiřitelný antisemitismus? Zbavený vší síly, diskreditovaný a definitivně potřený – odkud se zase vynořil?

Už jsme psali, s jakým údivem se dovídala i rusko-židovská emigrace o nezlikvidovaném antisemitismu v SSSR, když ji o tom v roce 1922 informovali nepochybní socialisté J. D. Kuskovová a S. S. Maslov, kteří právě přijeli z RSFSR.

Kuskovová uveřejnila v listu Jevrejskaja tribuna článek o tom, že antisemitismus v SSSR není výmysl, „že nyní v Rusku se bolševismus míší s židovstvím – o tom není pochyby“. Setkala se dokonce „s vysoce vzdělanými“ Židy, „kteří byli opravdovými antisemity... nového ‚sovětského typu‘“. Židovská lékařka říká: „Židovští bolševičtí správní úředníci pokazili moje pěkné vztahy s místním obyvatelstvem.“ Učitelka vypovídá: Děti „hulákají, že učím v židovské škole“, protože je „zakázáno vyučovat náboženství a popa vyhnali“, „v lidovém komisariátu osvěty – jsou sami Židé“. Ve studentských kroužcích („z radikálních rodin“) se hovoří „o násilí Židů“. „Mládež je vůbec mnohem víc naladěna antisemitsky než starší lidé“, ale ti „na každém kroku říkají... ‚předvedli se, potrápili nás!‘“. „Těm všem teď patří – plný ruský život.“ – „Na otázku, kdo že jsou oni, ti antisemité, odpovídám: jsou to nejširší vrstvy obyvatelstva.“ Ty vrstvy jsou natolik široké, že „politická správa rozeslala proklamaci, ve které objasnila, proč je v administrativě tolik Židů: ‚Když ruský proletariát potřeboval vlastní inteligenci a polointeligenci, kádry administrativních a technických pracovníků, není divu, že opozičně naladěné Židovstvo mu vyšlo vstříc... Že Židé zaujali administrativní místa v novém Rusku je zcela přirozená a historicky nevyhnutelná záležitost, ať je toto nové Rusko kadetské, eserské nebo proletářské.‘ (A jestli) na místě bývalého Ivana Petroviče Ivanova teď sedí Aron Moisejevič Tankelevič, (z těchto) nepřijemných pocitů... je nutno ‚se vyléčit‘.“ – Hájíc liberální čest Kuskovová paríruje: ano, „i v kadetském, i v eserském Rusku by mnohá administrativní místa byla obsazena Židy“, ale „ani kadeti, ani eseri... by nezakazovali na školách náboženství, nestúnali by hlavy!“ – Takže „přestaňte Tankelevičovými rukama dělat špatné a ohavné věci“, vyzývá, „a pak nebudou existovat ani mikrobi antisemitismu“.⁷⁹

Ale Maslov židovskou emigraci doslova zmrazil: vždyť je to osvědčený eser, jeho společenská reputace je bezúhonná, a co že to říká tento živý svědek prvních čtyř sovětských let? – „Judeofobie je v současném Rusku – všude. Zachvátila okresy, kde dřív Židy skoro nebylo vidět, a kde dokonce nikoho ani nenapadlo uvažovat o židovské otázce“ (ve

⁷⁹ E. Kuskova, *Kto oni i kak byt?* in „Jevrejskaja tribuna“, 19. října 1922 (č. 144), s. 1-2.

Vologdě, „stejně prudká nenávisť k Židům byla v Archangelsku, v sibiřských městech, na Urale“).⁸⁰ A uvádí mnoho epizod. – Na vnímání ruského prostého člověka působily překvapující historky, které rolníky ohromily: jak například tjumeňský gubernský zásobovací komisař Indenbaum (ten, co vyvolal išimské rolnické povstání), který nerozuměl v zemědělství ni čemu, nařídil (už tehdy, ještě před dobou kolchozů): kde rolníci beze zbytku nesplnili rozpis dodávky ovčí vlny, tam musí ještě jednou stříhat ovce na konci podzimu (před příchodem zimních mrazů, chcípnete si, ovečky!), „protože republika natolik potřebuje vlnu“. Maslov neuvádí ty komisaře, kteří vydávali pro osev *jáhly a pražená slunečnicová jádra* nebo vyhrožovali, že zakážou *sít slad* – je však možné s jistotou prohlásit, že nebyli z ruského prostého lidu, ale také ne z „bývalých“, ze šlechty – a tak rolník usoudil, že moc nad ním je „židovská“. – Totéž bylo s dělníky. V některých rezolucích uralských dělníků z února a března 1921 poslaných do Kremle se „s pobouřením psalo o nadvládě Židů v ústředních a místních úřadech“. – „Judeofobií je zachváčena i komunistická strana.“ – „Inteligence ovšem nepovažuje sovětskou moc za židovskou, ale i ona v ní pozoruje výraznou účast Židovstva – účast, která zdaleka neodpovídá proporci“ v obyvatelstvu. A „jestli ke skupince osob (Nežidů), které si bez zábran povídají o sovětských pořádcích, přistoupí Žid, hovor se skoro vždycky náhle přerušuje a přechází na banální téma, dokonce i když je to jejich známý.“⁸¹

Maslov se pokouší pochopit: „V čem jsou příčiny této všeobecné, prudké nenávisť k Židům v současném Rusku?“ – Jako hlavní se mu jeví „ztotožňování sovětské moci s židovskou v širokých vrstvách obyvatelstva. Velice často se používá výraz ‚židovská moc‘ v Rusku, zvláště na Ukrajině a v bývalém pásmu židovského osídlení ne jako polemicky odvádná definice moci, ale jako naprosto objektivní definice jejího složení a její politiky“. Tady „se vkládá dvojitý smysl: za prvé, sovětská moc odpovídá přáním a zájmům Židů, a ti jsou proto jejími vřelými zastánci a přívrženci; za druhé, moc se fakticky nachází v rukou Židů“. – „Mezi příčinami judeofobismu, které (on) vnímal,“ Maslov poukazyval i na „pevnou národnostní soudržnost Židů zformovanou jejich těžkou tisíciletou historií“. „Obzvlášť se projevovala při výběru úředníků do institucí... Jestli se výběr úředníků do instituce nachází v rukou Židů, je možné bez rizika prohry vsadit se, že celý stav aspoň trochu odpovědných úředníků se bude skládat ze Židů“, i kdyby to bylo doprovázeno „zlikvidováním vytvořeného personálního stavu“. A často se předvádí „toto dávání přednosti *svým lidem* příkrým způsobem, který byl nezřídka pro

⁸⁰ S. S. Maslov, *Rossija posle četyrjoch let revolucii*, Paříž, Russkaja pečat 1922, seš. 2, s. 41.

⁸¹ Tamtéž, s. 41, 42, 45, 155, 176–177.

ostatní až hrubě urážlivý“. U židovského úředníka se „sovětská moc... projevuje přehnaněji svými nepříznivými rysy... Jak je vidět, omamné víno moci je pro Židy silnější a stoupá jim víc do hlavy.“ – „Nevím, z čeho pochází zdroj zaznamenaného jevu“, může to být tím, ptá se Maslov, že je tu – úroveň bývalého farmaceuta a kupeckého příručího? Může to být dřívějším bezprávným postavením Židů?⁸²

Pařížský orgán sionistů Rassvet psal v r. 1922: Gorkij nedávno v podstatě řekl „jen to, že *růstu antisemitismu v sovětském Rusku napomáhají sami židovští bolševici* svým chováním, které je v mnoha případech netaktické. Ale vždyť to je svatá pravda!“ A nejde o Trockého, Kamenčeva, Zinovjeva, „Gorkij neměl na mysli tyto osobnosti. Je možné a musí se mluvit o *masovém* typu židovského komunisty, který zaplňuje všelijaké výbory a prezidia, který řídí malé a střední sovětské orgány, který podle druhu své činnosti přichází do každodenního a ustavičného styku s širokými vrstvami obyvatelstva... Tito lidé zauímají přední pozice, což v očích obyvatelstva přirozeně zdesetinásobuje jejich počet.“⁸³

D. Pasmanik komentuje: „Musíme přiznat, že mnozí Židé vlastním jednáním vyvolávají náladu zostřeného antisemitismu“; „všichni ti zhrublí Židé, kteří zaplnili řady komunistů – všichni ti farmaceuti, příručí, obchodní cestující, nedostudovaní mladíci, bývalí externisté a vůbec polointeligence – skutečně působí mnoho zla Rusku i Židovstvu.“⁸⁴

„Asi sotvakdy byla tak vypjatá aktivní nenávisť vůči Židům jak v Rusku, tak i mimo ně; asi sotvakdy dosáhla podobné intenzity i extenzity... Tato mánie nenávisť se živí přesvědčivými a nezvratnými fakty o účasti Židů v destruktivních procesech, které probíhaly v Evropě, ale také zveličováním a báchorkami o této účasti.“⁸⁵ – „Šíří se strašná antisemitická nálada, živěná výhradně bolševismem, který je nadále ztotožňován s Židovstvem.“⁸⁶

Koncem r. 1927 Michail Kozakov (popravený v r. 1930 v procesu s „potravináři“) psal v osobním dopise svému bratrovi do zahraničí o „judeofobských náladách mas (nejen nestraničských, ale i straničských)... Dělnické masy Židy nemají v lásce – to pro nikoho není tajemství.“⁸⁷

A Šulgin po své „tajné“ cestě do SSSR r. 1928: teď už nikdo neříká, že „antisemitismus je úřední smyšlenka šířená ‚carskou vládou‘“ nebo že

⁸² Tamtéž, s. 42, 44–45.

⁸³ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 198–199.

⁸⁴ Tamtéž, s. 198, 200.

⁸⁵ G. A. Landau, *Revoljucionnyje iděi v jevrejskoj obščestvennosti*, in RiJ, s. 101.

⁸⁶ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 217.

⁸⁷ M. Kozakov (Pismo), in Bibliotěka-fond „Russkoje Zarubežje“ (BFRZ), f. 1, E-60, s. 1.

jím „jsou nakaženi jen ‚vyvrhelové společnosti‘... Geograficky – každým dnem zalévá stále větší území a má tendenci rozšířit se po celém Rusku. Hlavním hnízdem se teď podle všeho stává Moskva.“ Avšak „pro Velkorusko je antisemitismus jev nový“, tím ale byl ostřejší (antisemitismus na jihu je tradičně posměšný, je změkčen židovskými anekdotami).⁸⁸

Dokonce i Larin uvádí (jakoby podstrčené bělogvardějci) „heslo proti-židovské agitace“ kolující po Moskvě: „Rusy posílají bůhvíkam na Narym, ale Židy na jih na Krym.“⁸⁹

Posléze se sovětské úřady značně znepokojily. Již roku 1925 Jevrejskaja tribuna oznamovala, i když skepticky: „Komisariát vnitra organizoval nedávno zvláštní komisi, která se zabývá otázkou ‚ochrany Židů před temnými silami‘.“⁹⁰ – V r. 1926 Kalinin (a další funkcionáři) dostávali na mítincích a v dopisech velké množství otázek týkajících se Židů. Tehdy se Larin pustil do zevrubného studia problému a napsal knihu *Židé a antisemitismus v SSSR*.

Z vlastní kolekce „početných vzkazů poslaných při přednáškách o antisemitismu“ (mezi jiným na konzultacích „v kabinetu stranické práce jednoho okresního výboru Moskvy“ – měl tedy co činit výhradně s komunisty nebo se „sympatizujícími“ dělníky) – Larin jich uvádí 66 „bez pozměnění stylu“. Mezi nimi jsou takovéto:⁹¹

- Odkud přijíždějí Židé do Moskvy?
- Převažují v úřadech Židé?
- Proč Židé nestojí ve frontách?
- Proč Židé, když přijedou z Berdičeva a jiných měst, hned dostanou byty? Existuje dokonce anekdota, že z Berdičeva přijel poslední Žid a předal klíče Kalininovi.
- Proč jsou Židé bohatí, mají svoje pekařství, stánky apod.?
- Odkud se u Židů bere usilování o lehčí práci, a ne o fyzickou?
- Proč Židé v práci nebo v zaměstnání podporují jeden druhého a opatřují si místo, kdežto Rusové to nedělají?
- Nechtějí dělat obyčejnou práci, jen si budují kariéru.
- Proč se nezabývají zemědělstvím, i když je to teď Židům povoleno?
- Proč dali Židům dobrou půdu na Krymu, ale Rusům dali tam, kde je horší?

⁸⁸ V. V. Šulgin, „Čto nam v nich ne nraivitsja...“, in *Ob Antisemitizme v Rossii*, Paříž, 1929, s. 41–45.

⁸⁹ J. Larin, s. 254.

⁹⁰ G. Rímskij, *Pravitelstvennyj antisemitizm v Sovětskoj Rossii*, in „Jevrejskaja tribuna“, 7. září 1925, (č. 170), s. 5.

⁹¹ J. Larin, s. 240–244.

- Proč stranickou opozici tvořili ze 76 % Židé?
- Proč se antisemitismus rozvinul jen ve vztahu k Židům a ne k druhým národnostem?
- Co má dělat skupinový agitátor, když se shromáždí velké množství dělníků s antisemitskou náladou, a on je sám, a nikdo ho ve vysvětlování nepodporuje?

Larin má podezření, že v těchto otázkách „pronikají výmysly schválně rozšiřované ilegální organizací (!) kontrarevolucionářů, které se dostaly k dělníkům“.⁹² Jak uvidíme dále – z toho vyplynou i „organizační závěry“.

Larin se nejprve snaží systematicky určit tento nenadálý jev a *vědecky* odpovědět na otázku: „Jak mohl v SSSR nabýt dosti zjevných rozměrů antisemitismus v některých vrstvách, kde byl do revoluce málo patrný“ (tovární dělníci, studenti)⁹³ A rozebírá to důkladně.

Intelektuální antisemitismus. – Mezi intelektuály „antisemitismus je nyní rozšířený více než kdekoli jinde“. Larin však trvá na tom, že „nespokojenost byla vyvolána... nikoli *nadměrností* procenta Židů“, ale jen kvůli tomu, že se Židé vůbec odvážili objevit se a vytvořit zaměstnaneckou konkurenci ruským inteligentům. „Rozvití antisemitských nálad u části městských dělníků a úředníků, které se zřetelně projevily v r. 1928, nijak nelze objasnit tím, že by Židé nadměrně zabírali pracovní příležitosti.“ – Mezi „intelektuálními povoláními v SSSR se antisemitismus pocituje především v lékařském prostředí“; existuje i mezi inženýry; ale v armádě „procházejí dobrou systematickou politickou školou“, a tam antisemitismus není – i když „v důstojnickém sboru Rudé armády... procento Židů... je výrazně vyšší než celkově v obyvatelstvu země“.⁹⁴

Antisemitismus městske buržoazie. – „Stěžejním ohniskem antisemitských nálad jsou... všechny vrstvy městského buržoazního obyvatelstva.“ Ale „boj za potření antisemitismu mezi buržoazií... se rozplývá v ... otázce o vymýcení buržoazie vůbec“. – Takže „antisemitismus buržoazní zmizí, až zmizí sama buržoazie“.⁹⁵

Antisemitismus na vesnici. – Na vesnici „jsme vcelku vypudili soukromého obchodníka od skupování rolnického obilí“, a proto „se mezi širokými *rolnickými* masami antisemitismus neujal, a ve srovnání s předválečným stavem dokonce zeslábl“, teď se projevuje jen tam, kam přestěhovávají Židy. Ale to se prý týká kulaků a bývalých statkářů.⁹⁶

⁹² Tamtéž, s. 244.

⁹³ Tamtéž, s. 47.

⁹⁴ Tamtéž, s. 35, 86, 102, 108–110, 120.

⁹⁵ Tamtéž, s. 121, 134, 135.

⁹⁶ Tamtéž, s. 144, 145, 148–149.

Antisemitismus v dělnickém prostředí. – „Antisemitismus se mezi dělníky začal nápadně rozvíjet hlavně v posledních letech“, od r. 1929 „v nikom už nevzbuzuje pochyby“, že existuje. Teď se projevuje nepochybně častěji a intenzivněji „než před několika lety“. Obzvláště silný je „mezi zaostalou částí dělnické třídy“ – mezi ženami a sezonními dělníky, nicméně „antisemitské nálady lze bohužel pozorovat mezi mnohem širšími vrstvami dělníků“ než mezi „demoralizovanými“. A tady ekonomická konkurence s tím už nemá nic společného, antisemitismus vzniká dokonce tam, kde konkurence neexistuje, ale mezi dělníky Židé tvoří „celkem 2,7 %“. Avšak „v nižších odborových organizacích se *snažili utulovat* projevy antisemitismu“. Obtížnější je to kvůli tomu, že „ta utulávání antisemitismu“ pocházejí z „proletářského aktivu“, a ještě horší je, že se antisemitismus projevuje v samotném „proletářském aktivu“. „Mnoho faktů svědčí o tom, že se mezi antisemity vyskytují komsomolci a členové strany. Zvláště byly rozšířeny řeči o židovské převaze“, na schůzích „se často vyskytují připomínky a referáty, které podporují verzi o boji sovětské moci výhradně jen proti pravoslavnému náboženství“.

Ale jaká je to nehoráznost – antisemitismus u proletariátu? Jak mohl vzniknout v nejpokrokovější a nejuvědomilejší třídě? V čem je příčina? – Autor ji našel. Ta hlavní byla: nezbyly „jiné metody bělogvardějského působení na masy“ kromě antisemitismu; nyní „jeho plánované organizování“ postupuje právě „po antisemitských kolejích“.⁹⁷ Ten hrozný z á v ě r – jak vidíme, narůstá.

Tento tajemný antisemitismus dvacátých let v SSSR, který včas prohlédl Larin, uznávali i po mnoha letech jiní autoři.

S. Švarc uvádí svoji variantu: příčina je ve „vulgární představě o Židech jako o hlavních nositelích NEP“. Avšak i on souhlasí: „Sovětská vláda nikoli bez důvodu viděla v antisemitismu potenciální zbraň kontrarevoluce.“⁹⁸

Autor r. 1968 dodává: „Po občanské válce antisemitské nálady začaly stále šířeji pronikat do způsobu života téměř všude a zachvacovaly vrstvy obyvatelstva, v nichž před revolucí tyto nálady téměř neexistovaly.“⁹⁹

Proti takovým náladám bylo třeba nikoli akademicky argumentovat, ale energicky a zřetelně jednat. V květnu 1928 se konala agitační a propagační porada na ÚV VKS/b/, jež věnovala velkou pozornost otázce „opatření k boji s antisemitismem“. (Podle časté partajní praxe tyto materiály zůstaly nezveřejněné, rozesílaly se oběžníkem stranickým orga-

⁹⁷ J. Larin, s. 258–240, 244–245, 247, 248.

⁹⁸ S. M. Švarc, *Antisemitizn...*, s. 8, 59.

⁹⁹ V. Alexandrova, *Jevrei v sovětskoj literature*, in KRI-2, s. 290.

nizacím.) Je třeba boj s antisemitismem „zapojit do programu stranického školení“, do veřejných referátů, přednášek, do tisku, rozhlasu, filmu a do školních učebnic; vytvořit atmosféru nesmiřitelnosti k antisemitismu. Nakonec: „použít nejvyšší disciplinární tresty vůči viníkům v antisemitské praxi.“¹⁰⁰ – Následovaly ostré články v novinách, například v *Pravdě* – K boji s přísluhovači kontrarevoluce – od Lva Sosnovského (L. S.), jehož vysoké stranické kruhy považovaly za zcela důvěryhodného: jistý funkcionář v Kyjevě „se projevil jako zavilý antisemita“, otevřeně propouští Židy z aparátu, a stranický okresní výbor ho podporuje; „také na kyjevských vysokých školách je to špatné... na stěnách institutu národního hospodářství... visí nápisy ‚Bij Židy, zachraň sověty‘“. A „vedle zesílení boje s antisemitismem“ článek požaduje „radikálně postavit otázku o zesílení represí vůči ‚konkrétním nositelům‘“ antisemitismu, a rovněž vůči „jejich ukrývačům“ – tento novinářský jazyk byl tehdy všem velmi jasný v překladu do jazyka GPU.¹⁰¹

Po Larinově referátu v tomto duchu se stranický aktiv Baumanského okresu v Moskvě usnesl zahrnout otázku o antisemitismu do programu závodních učňovských škol (FZU) a škol druhého stupně, Larin sám pokračoval v teoretickém objasňování obecných a kardinálních „Cest a metod překonání antisemitismu“. – Dosud tu byl „nedostatečný odpor z naší strany“ a „rozšiřovaly se antisemitské šeptandy“; „v okresech a buňkách se zdaleka ne vždy stavějí k antisemitskému ovzduší s náležitou nekompromisností“. – A v našem tisku je zbytečný „klamný strach z ‚vyzdvihování židovské otázky‘ (aby se tímto způsobem ‚nerozbujel antisemitismus ještě víc‘)“ – to přispívá „k oslabování boje s kontrarevoluční sabotáží“. Antisemitismus patří k „sociálním zvrácenostem každodenního života“ jako opilství a výtržnictví – a příliš často jsme se vůči komunistům omezovali jen na důtku. „Vždyť my bez debaty vyloučíme člověka za to, že měl svatbu v kostele, avšak antisemitismus svým významem není v žádném případě menší zlo.“ – I když je celková prognóza výborná: postupně s vývojem SSSR v socialistickou zemi se podkopou kořeny i pod „sovětským“ antisemitismem a pod přežitky předsovětských vztahů – nicméně „je nepochybně nutné přísněji zakročit proti projevům intelektuálního antisemitismu, pokud se vyskytují u úřednické a studující inteligence“.¹⁰²

Avšak v té *nádherné bojové* situaci nezapomenutelných dvacátých let se myšlenky i jazyk samy rozbíhají a tuhnou. – „Charakter současné protizidovské agitace v SSSR“ je „politický, a ne národnostní.“ – „U nás

¹⁰⁰ S. M. Švarc, *Antisemitizm...*, s. 85–84.

¹⁰¹ L. S., *Na borbu s posobnikami kontrarevolucii*, in „Pravda“, 17. května 1928, s. 4.

¹⁰² J. Larin, s. 9, 119–120, 269–270, 276–277, 280–282.

v SSSR je agitace proti Židům zaměřena nejen proti Židům, ale nepřímou i proti sovětské moci.“ Ale co nepřímou: antisemitismus je „prostředek maskované mobilizace proti sovětské moci“. A „kdo je proti postupu sovětské moci v židovské otázce, ten je *proti dělníkům* a je *pro kapitalisty*“. – Řeči o „židovské převaze“ je třeba... považovat za zjevný výpad *proti samotným základům* národnostní politiky proletářské revoluce“. – V projevech antisemitismu je „nepochybná role převodového řemene od buržoazní ideologie (a mnohdy dokonce přímo od bělogvardějštiny), jakou hraje část inteligence“. Ano, jsou to „bělogvardějští naštěptávači“. Je jasné, že je to „systematická... agitace tajných bělogvardějských organizací“; za „měšťáckou protižidovskou agitací je vždycky boj proti sovětské moci ze strany tajných spiklenců monarchistických organizací, kteří ji nenápadně řídí“. A táhne se – z „ústředních orgánů“ antisovětské emigrace („kam společně s židovskými bankéři patří carští generálové“) – a „celý systém hnacích řemenů vede odtud k našim továrnám“, a proto je nám srozumitelný „třídní, a ne národnostní charakter všeobecné protižidovské agitace v SSSR“. – „Je nutné vysvětlit všemu lidu, že rozsévání protižidovských nálad je v podstatě pokusem o přípravu kontrarevoluce. *Je třeba, aby masy zaujímaly ostražitý postoj vůči každému, kdo bude projevovat... sympatie k antisemitismu...* Je třeba, aby v takovém člověku viděli buď tajného kontrarevolucionáře“, nebo „hláskou troubu... tajných monarchistických organizací“ (vždyť všude jsou samá spiknutí!); je třeba, „aby ve vědomí širokých dělnických mas slovo ‚antisemita‘ získalo tentýž význam jako slovo ‚kontrarevolucionář‘“. ¹⁰⁵

Všechno bylo naskrz prosvětleno a pojmenováno: i kontrarevoluce, i bělogvardějštiny, monarchisté i bílí generálové, „podezíravost vůči každému, kdo...“

Ale jestli někdo ještě neměl jasno, revoluční tribun to vysvětluje i dodatečně: „Cesty boje“ s antisemitismem jsou „jasné“. Je třeba organizovat na podnicích veřejná projednávání a schůze „lidového soudu o antisemitských záležitostech“. „*Vysvětlení pro zaostalé, represe pro aktiv.*“ „Necexistují žádné důvody pro to, aby se neaplikoval výše uvedený zákon Leninův.“ ¹⁰⁴

Ale podle „Leninova zákona“ (z 27. července 1918) se navrhovalo, aby byli „aktivní antisemité postaveni *mimo zákon*“, tj. zastřeleni – už jen za pogromovou agitací“, a nejen za přímý pogrom. ¹⁰⁵ Zákon nabádal každého Žida, aby ohlásil národnostní urážku, která mu byla učině-

¹⁰⁵ J. Larin, s. 27, 45–46, 106, 116, 252, 254, 255, 257.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 158, 283, 288.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 259, 278.

na. – Ale pozdější autor si stěžuje: „akt 27. července“ nebyl potom zařazen do Sbírký zákonů a nařízení vlády, nijak se neodrazil v trestním zákoníku roku 1922, a i když v trestním zákoníku z roku 1926 byl paragraf „o vyvolávání národnostní nenávisti a nesvárů“, neexistovaly „zvláštní paragrafy o antisemitistických činech“. – Ale stěžovat si na to bylo nepodstatné. Neboť paragraf 59 odstavec 7 trestního zákoníku („Propaganda nebo agitace směřující k vyvolání národnostní nebo náboženské nenávisti a nesvárů“) zcela postačil, aby byl uložen trest vězení, a tento paragraf ukládal při masových nepokojích i konfiskaci majetku, ale „při obzvlášť přitěžujících okolnostech“ (například třídní původ) – zastřelení. Tento paragraf se zakládal na *Usnesení o velezradách* z 26. února 1927, které „rozšířilo pojem ‚vyvolání národnostní nenávisti‘ tím, že mu bylo postaveno na roveň ‚šíření nebo pořizování a přechovávání literatury‘“.¹⁰⁶

Přechovávání literatury! Jak je nám ta formulace známá! Vždyť to je z našeho miloučkého paragrafu 58 odstavec 10...

V letech 1926–1930 bylo vydáváno mnoho brožur o antisemitismu, a 19. února 1929 „mu Pravda posléze věnovala úvodník Pozor na boj s antisemitismem“.¹⁰⁷

A v rezoluci ÚV KS Běloruska v roce 1929 se uvádělo: při projevech antisemitismu „se nebere v úvahu jejich kontrarevoluční charakter“ a soudní orgány musí „boj s projevy antisemitismu... ještě více prohloubit, pohnat k odpovědnosti nejen konkrétní nositele národnostní nenávisti, ale i jejich inspirátory“.¹⁰⁸

V témž roce 1929 tajemník ústředního výboru Komsomolu Rachmanov řekl, že „nejnebezpečnější v našich podmínkách jsou skrytí antisemité, kteří tají své antisemitské jádro“.¹⁰⁹ Kdo zná sovětský jazyk (a kdo ze sovětských lidí ho nezná?), chápe: je třeba učinit přítrž – *podezřelému* myšlení. (Jak si tady nepřipomenout Grigorije Landaua, který o svých židovských oponentech řekl: oni „podezírají nebo obviňují z antisemitismu... nejrůznější kruhy národů, které nás obklopují... Každého, kdo se odmítavě vyjadřuje o Židech, považují za zjevného antisemitu, a každého, kdo to nedělá – za antisemitu skrytého.“¹¹⁰

V témž roce 1929 jakýsi I. Zilberman v Týdeníku sovětského soudnictví (č. 4) si stěžoval, že lidovými soudy Moskevské gubernie za rok prošlo příliš *málo* soudních řízení o antisemitismu: v Moskvě – celkem 54

¹⁰⁶ S. M. Švarc, *Antisemitizm...*, s. 72–75.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 52.

¹⁰⁸ Tamtéž, c. 88–89.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 90–91.

(to znamená každých 10 dnů byl někdo v Moskvě souzen pro antisemitismus). Ale vždyť list vydávaný lidovým komisariátem spravedlnosti čtou jako instrukci.

Aby se v očích lidu ztotožnila sovětská moc se Židy – mohl by i ten nejzavilejší antisemita vymyslet něco horšího?

Došlo to až tak daleko, že v r. 1930 bylo zapotřebí výkladu Nejvyššího soudu SSSR: paragraf 59 odstavec 7 se nemá používat v případech, kdy se „napadají jednotlivci, kteří patří k národnostním menšinám, v důsledku osobního konfliktu s nimi“.¹¹¹ – Je patrné, že se roztočily procesy.

Ale co se dělo s židovskou „nevládnoucí“ vrstvou?

Jevrejskaja tribuna cituje zprávu zplnomocněnce o cestě v r. 1925 po městech a městečkách jihozápadní končiny Ruska: „Materiální situace městeček a měst je v podstatě bezvýchoďná. Lidé, kteří byli nejpříspěšnější a nejčilejší, se většinou odstěhovali a rozptýlili se, na místě zůstaly především početné rodiny a staří lidé srostlí se svými teplými městečky. Ale výtědky nejsou... Městečka, která předtím překvapovala hojností krámků, teď naopak překvapují jejich naprostým nedostatkem i absencí zboží.“ – Čím se tedy živí obyvatelstvo „bez práce, bez obchodu, bez zásob? – ... většina žije Amerikou... zvěstmi o Americe, naděje mi v Ameriku... A skutečně, značná část jich žije na účet Ameriky: z peněz a zásilek amerických příbuzných a amerických dobročinných spolků.“¹¹²

Opravdu, po období *válečného komunismu* (1918–1920), kdy bylo zcela zakázáno obchodování, jakákoli koupě a prodej, s úplnou rekvizicí majetku a kontribucí, přišly na pomoc ruským Židům dobročinné židovské organizace, počínaje americkým Jointem (Výbor pro rozdělování fondů pomoci Židům poškozeným válkou) přes Celoruský společenský výbor pomoci postiženým pogromy a sociálně nezajištěným skupinám židovského obyvatelstva a poté, v různých letech, nám již známé z předrevolučního období, které jen taktak utekly na Západ, ORT (Společnost pro řemeslnou a zemědělskou práci mezi Židy), JKOPO (Židovská společnost pro pomoc obětem války), JKO (Židovská kolonizační společnost). V letech 1921–1922 v Moskvě a Petrohradu působily i vnitrosovětské židovské dobročinné organizace. Přes všechno vměšování a překážky ze strany „židovských sekcí“ (komunistické organizace židovských aktivistů) „Joint prokazoval sovětským Židům velkou finanční a jinou materiální pomoc“. ORT v SSSR v první polovině dvacá-

¹¹¹ S. M. Švarc, *Antisemitizm...* s. 73, 74.

¹¹² *NEP i jevrej*, in „Jevrejskaja tribuna“, 21. září 1925, (č. 171), s. 3–4.

tých let „koncentrovala svoji pozornost na vytvoření a podporu průmyslových podniků a řemeslnických dílen, ale také židovských zemědělských kolonií na jihu Ukrajiny“.¹¹⁵

Podle soupisu nepovského období bylo složení obyvatelstva následující: „výdělečně činní Židé“ (tj. nepobírající podporu) z celkového židovského obyvatelstva tvořili dvě pětiny, a mezi nimi bylo: 28 % úředníků, malovýrobců (domáckých řemeslníků) 21 %, dělníků (v tom i tovaryši a učňové) 19 %, obchodníků 12 %, rolníků 9 %, vojáků 1 % a 10 % „jiných“. Mezi úřednictvem je „nejvyšší procento Židů mezi zaměstnanci sovětské distribuce“, například v Moskvě v trustech bylo 16 % Židů, v úvěrních družstvech a obchodu 13 % (podle údajů KJE to bylo 30 %¹¹⁶), ve společenských organizacích 19 %, ve finančních orgánech 9 %, v sovětech 10 %, v milici téměř nebyli. (V bývalém pásmu židovského osídlení jsou procenta přiměřeně vyšší, do 62 % ve státním obchodu Běloruska, ale na Ukrajině bylo ve státním obchodu 44 % a 71 % mezi „soukromými obchodníky, kteří se dali najmout“.) Avšak přesun mezi průmyslové dělníky probíhal u Židů mnohem pomaleji, než si to přály úřady. Nestávali se z nich vůbec železničáři a horníci, častěji to byli krejčí, koželužové, tiskaři, truhláři, zaměstnanci potravinářského průmyslu a jiných odvětví lehkého průmyslu. – Pro „získání židovských dělníků do průmyslu“ byly založeny zvláštní odborné školy technického směru, ty však „nevydržoval stát, fungovaly díky velké účasti zahraničních židovských organizací“.¹¹⁷

Existoval však i povolený NEP, který „upevnil ekonomické pozice židovského obyvatelstva na novém, sovětském základu“.¹¹⁸ V Moskvě v r. 1924 Židé vedli 75 % lékárenského a voňavkářského obchodu, 55 % textilních obchodů, 49 % zlatnictví, 39 % galanterií, 36 % skladů s dřívím. „Aby si Žid získal klientelu v novém městě, sražel ceny“ soukromého trhu.“¹¹⁷ Prvními a nejviditelnějšími nepmany byli často Židé. Rozlícenost proti nim pocházela také z toho, že Židé působili i na sovětské půdě, nejen na tržní: mnohé ekonomické procesy pro ně byly usnadněny díky známostem a stykům v sovětském aparátu. Takové styky občas úřady odhalovaly, například proslulý „parafinový proces“ (1922) proti vedoucím pseudodružstevních podniků. Jak jsme viděli, ve dvacátých letech se objevila velkolepá možnost nakupovat všechno, co prodávali utlačovaní, pronásledovaní „bývalí“, především kvalitní nebo

¹¹⁵ KJE, sv. 8, s. 170, 171.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 186.

¹¹⁷ J. Larin, s. 75, 77–80, 107.

¹¹⁸ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 157.

¹¹⁷ J. Larin, s. 121–122

vzácný nábytek. Š. Ettinger konstatuje, že „Židé tvořili většinu nepmanů, zbohatlíků“,¹¹⁸ což se v Izvěstijích z roku 1928 potvrzovalo působivým soupisem jmen těch, „kteří nezaplatili státní daně a cla“.¹¹⁹

Avšak od konce NEP se přes Židy, kteří se nejvíc zabývali financemi, obchodem a řemesly, převalila protikapitalistická opatření sovětské moci. Teď mnozí z nich přecházeli k „zaměstnancům sovětské distribuce“ – se stejnými financemi, kreditem a obchodem. Na soukromý obchod se valila vlna konfiskací a olupování – zabavení i zboží, i domů, zařazení mezi zavržené „bezprávné“ (zbavené práv). „Někteří židovští obchodníci, kteří se snažili vyhnout se diskriminačnímu, neustále vzrůstajícímu daňovému zatížení, při soupisu prohlásili, že nemají určitá zaměstnání.“¹²⁰ Přesto na počátku třicátých let při vymáhání zlata a šperků „v malých městech a městečkách... mučirnou GPU prošli všichni mužští židovští obyvatelé“.¹²¹ Za cara by si to židovští obchodníci nemohli představit ani v děsivých snech. Mnohé židovské rodiny, aby se zbavily statusu „bezprávných“, se přestěhovaly z městeček do větších měst. „V roce 1950 v městečkách zůstala méně než pětina židovského obyvatelstva SSSR.“¹²²

„Sociálně-ekonomické experimenty sovětské moci, znárodnění a socializace různého druhu nejen neušetřily střední buržoazii, ale zasáhly i zdroje existence malých hokynářů a řemeslníků.“¹²³ V městečkách „není čím obchodovat a komu prodávat“; obchodníci „byli nuceni zavřít svoje krámký – jak následkem nedostatku oběživa, tak i následkem mimořádných daní“; „ti nejzdravější a práce schopní pozvolna mizeli“ a zhlý masy „se nesmyslně potloukají po polozbořených ulicích, žebrají, nahlas si stěžují na svůj osud, na lidi, na boha“; „je cítit, že židovské masy nemají naprosto žádnou ekonomickou základnu“.¹²⁴ V početných městečkách bylo toto období skutečně takové. Dokonce rada lidových komisařů přijala koncem roku 1929 usnesení O opatřeních ke zlepšení ekonomického postavení židovských mas.

G. Simon, bývalý emigrant, který přijel na konci dvacátých let jako americký obchodník s úkolem „vyjasnit stupeň potřeby židovských řemeslníků v nástrojích“, poté vydal v Paříži knihu s emocionálním ironickým názvem Židé panují v Rusku. Popisuje v ní stav židovského ře-

¹¹⁸ Samuel Ettinger, *Russian Society and the Jews*, in „Bulletin on Soviet and East European Jewish Affairs“, 1970, č. 5, s. 58–59.

¹¹⁹ „Izvěstija“, 22. dubna 1928, s. 7.

¹²⁰ KJE, sv. 8, s. 187.

¹²¹ Tamtéž, s. 161.

¹²² Tamtéž, s. 188.

¹²³ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 156.

¹²⁴ *NEP i jevrej*, in „Jevrejskaja tribuna“, 21. září 1923, (č. 171), s. 3–4.

mesla a obchodu, které byly působením sovětské moci potlačeny a rozpadaly se, a také reprodukuje četné rozhovory a dojmy ze setkání. Celková nálada obyvatel byla naprosto pochmurná: „Co říct o Rusku? Je tu mnoho špatného, mnoho zločinného, ale myšlenky a city je třeba střežit před zaslepující zlobou“; „Židy chrání jen hřbitov“; „stále častěji mluví o nevyhnutelnosti dovršení revoluce po ruském způsobu, tj. masakrem Židů.“ Židovský bolševik z místních obyvatel soudí: jenom revoluce nás spasí před „přívrženci povznesení Ruska, kteří toho chtějí dosáhnout zhanobením židovských žen, zavražením krví židovských dětí“.¹²⁵

Známý ekonom B. D. Bruckus, který již v r. 1920 poskytl zdrcující rozbor socialistické ekonomiky (a r. 1922 ho Lenin vypověděl za hranice), ke konci NEP v roce 1928 otiskl v časopisu *Sovremennyje zapiski* zevrubný článek pod názvem *Židovské obyvatelstvo pod komunistickou mocí* – o tom, jak se prováděl NEP v bývalém, tehdy ještě úplně nerozpadlém, pásmu židovského osídlení na Ukrajině a v Bělorusku.

Relativní význam soukromého hospodářství a soukromého obchodu po celou dobu klesal. Jestliže řemeslníkům a individuálním malovýrobcům ještě byla povolena jakási práva, obchodníci, dokonce i drobní, byli zbaveni práv politických (účasť v sovětských volbách, *bezprávní*), a v důsledku toho i občanských. „Boj sovětské moci se soukromým hospodářstvím a s jeho představiteli je ve značné míře bojem proti židovskému obyvatelstvu.“ Vždyť „Židé jsou teď nejen téměř jedinými představiteli soukromého městského hospodářství na území Ukrajiny a Běloruska, ale existují i v nevelké kapitalistické špičce metropolí – Moskvy, Petrohradu, Charkova, kde... se jejich účast nyní stala velmi významnou“.¹²⁶

Sám NEP má podle Bruckusova rozlišení tři období: 1921–25, 1925–27, 1925–27. „Soukromé hospodářství naráželo na nejmenší překážky ve svobodném rozvoji ze strany komunistické moci právě za prvních dva a půl roku NEP“, kdy „se bolševici cítili poněkud přišláplí neúspěchy na ekonomické frontě“. – Od konce roku 1925 do jara 1925 „vznikla první komunistická reakce“. „Velkoobchod a maloobchod byly v roce 1924 v pásmu židovského osídlení zničeny, zůstali takřka jen drobní trhovci.“ Řemeslo „bylo zatíženo stejnými daněmi. U řemeslníků rekvírovali jejich poslední nástroje, suroviny, které často patřily zákazníkovi-rolníkovi.“ – „Sama židovská rovnoprávnost se změnila ve fikci. Více než dvě třetiny židovského obyvatelstva neměly právo hlasovat v sovětu.“

¹²⁵ G. Simon, *Jevrei carstvujut v Rossii*, s. 22, 159, 192, 217, 257.

¹²⁶ B. Bruckus, *Jevrejskoje naselenije pod kommunističeskoj vlastju*, in *„Sovremennyje zapiski“*, 1928, seš. 36, s. 511–512.

Jako „židovské socialistické strany v sobě pěstovaly specifickou nenávisť vůči židovskému drobnému měšťanstvu a v boji s ním spatřovaly svoje poslání“ – podobně i Jevsekcija (Židovská sekce komunistické strany) „přežala tuto psychologii“. Proto se „v počátečním období NEP podstatně rozešla s celkovou politikou strany“. Druhé období NEP Židovská sekce využila „k tomu, aby dovršila vyvlastnění židovského měšťanstva, které nestačila dokončit“ v období „válečného komunismu“. Avšak zprávy o krajně truchlivém postavení židovského obyvatelstva pronikaly do židovského tisku v zahraničí. A tak nyní „vedoucí židovských sekcí za to svalovali vinu na starý (předrevoluční) režim, který jako by bránil Židům zabývat se produktivní, tj. podle výkladu komunistů, fyzickou prací. Protože se Židé i teď zabývají ‚neproduktivní prací‘, musí strádat. Sovětská moc za to nemůže.“

Bruckus ale namítá: „Ve skutečnosti byla situace právě opačná. Se zničením židovského drobného průmyslu a zvětšením potíží při vydržování tovaryšů a učňů třída židovských dělníků téměř zmizela... Právě za starého režimu, protože se ruské národní hospodářství postupně rozvíjelo a hospodářské vztahy mezi pásmem židovského osídlení a vnitřním Ruskem se prohloubily, počet nadbytečných drobných prostředníků se neustále zmenšoval a profesionální složení židovského obyvatelstva bylo různorodější. Teď se naopak židovské obyvatelstvo přeměňovalo v masu drobných prostředníků.“

Třetí období NEP od jara 1925 do podzimu 1926, „kdy byly uděleny značné daňové úlevy“ pro řemeslníky i pouliční prodavače a obchod na vesnických trzích byl osvobozen od daní, vůči větším odvětvím obchodu „bylo úřadu finančního inspektora navrženo, aby svou činnost uvedl do zákonného rámce“. V tomto období „rychlý růst zbožně-peněžních vztahů... začal pomáhat židovskému obyvatelstvu“, „nejvíc měli možnost polepšit si židovští řemeslníci“, „mnoho obchodníků začalo skupovat obilí a jiné zemědělské produkty“. „Rychle se začal rozvíjet v obou západních republikách i drobný průmysl, který úspěšně konkuroval státnímu, pokud šlo o suroviny.“ – Souběžně s tím „v důsledku nové instrukce (o volbách do sovětů) značná část židovského obyvatelstva dostala politická, a tedy i některá občanská práva“.

Od konce roku 1926 „Rusko již vstoupilo do druhého období komunistické reakce, přecházející... do úplné likvidace NEP. Reakce začala odstraněním soukromého obchodníka z obchodu obilím. Potom následovaly zakazy výkupu kůže, olejnatých semen, tabáku... vyvlastnění soukromých mlýnů, zavření soukromých másláren, koželužen, tabákových továren. V létě 1927 začalo normování cen v soukromém obcho-

dě.“ A „nyní větší část řemeslníků kvůli nedostatku surovin zůstala bez práce“.¹²⁷

Stav městeček Západního kraje vyvolal znepokojení mezinárodního Židovstva. Pasmanik (r. 1922, kdy končil válečný komunismus) napsal, byť s nadsázkou: „Za bolševismu je Židovstvo odsouzeno k úplnému zániku“; nadvláda bolševiků přeměnila „celé ruské Židovstvo v tlupu žebráků“.¹²⁸

Avšak Západ nechtěl slyšet tohle. Tam veřejnost – a židovská také – si v mnohém zachovala sympatie k sovětské moci. Příznivý vztah světa k sovětskému režimu se vysvětloval nejen obecným pochopením židovské inteligence pro jakékoli socialistické hnutí, ale ve značné míře především proto, že světové a americké Židovstvo se ukonejšilo, pokud šlo o osud ruského Židovstva: za sovětské moci mu bude bez pochyby dobře a nehrozí mu žádný pogrom. A šikovná sovětská propaganda zvěsti o blahobytu a perspektivách sovětských Židů ještě rozdmýchávala.

Taková mezinárodní sympatie usnadnila sovětským vůdcům, aby získali západní, především americkou finanční podporu. Bez ní nemohli pozvednout ekonomiku po tom svém slavném válečném komunismu. V březnu 1921 na sjezdu Ruské komunistické strany Lenin řekl: „Pokud nevyukne revoluce v jiných zemích, potřebovali bychom celá desetiletí, abychom se z toho dostali, proto nesmíme litovat stamilionů, ba ani miliard z našeho nesmírného bohatství, z našich bohatých surovinových zdrojů, jen abychom získali pomoc vyspělého velkokapitálu.“¹²⁹ A podařilo se to, ukázalo se, že vyspělý kapitalismus nemá nic proti tomu hrábnout do ruského bohatství. Na podzim 1922 byla založena první sovětská mezinárodní banka Roskombank, kterou řídily „známé osobnosti“: byl to Olof Ashberg, který po celou revoluci zajišťoval pro Lenina zahraniční pomoc, bývalí soukromí bankéři v carském Rusku (Šlezinger, Kalaškin, Ternovskij) a Max Mei, viceprezident Morganova Guaranty Trustu, který tak pomohl Sovětům ve Státech; nyní vypracovali takové schéma valutových vztahů se sovětským Roskombankem, podle kterého všechny došlé prostředky „se musí použít pro nákup neválečného zboží v USA“. Státní tajemník Charles Hughes protestoval, že prý to je „uznání ‚de facto‘ Sovětů“, ale bezvýsledně. Poradce Roskombanku švédský profesor G. Cassel to zformuloval takto: „Bylo by nerozumné ponechat Rusko s jeho zdroji vlastnímu osudu.“¹³⁰

¹²⁷ B. Bruckus, *Jevrejskoje naselenije...*, s. 513–518.

¹²⁸ D. S. Pasmanik, *Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 194, 195.

¹²⁹ V. I. Lenin, *Sebrané spisy*, sv. 45. Nakladatelství Svoboda 1989, s. 88.

¹³⁰ E. Satton, *Uoll-strit i bolševickaja revolucija*, přel. z angl., Moskva, 1998, s. 64–66, 195.

Do SSSR začali proudit i první koncesionáři, na které Sověti dychtivě čekali a horlivě je zvali, a mezi prvními byl Armand Hammer, který se těšil Leninově zvláštní přízni. V roce 1921 „byl na Urale... a rozhodl se pomoci obnovit uralský průmysl“, získal koncesi na azbestové alapajevské doly. Lenin 14. 10. 1921 v dopise členům ÚV RKS sděluje, že Hammerův otec „dává uralským dělníkům za velice výhodných podmínek (5 %) *milion pudů obilí* a přebírá do komise *uralské dražby*, aby zprostředkoval v Americe jejich prodej“.¹³¹ Dále Hammer za výrobu tužek pro Sověty nestydatě odvěkl pro vývoz umělecké poklady z carských úkrytů. (Potom mnohokrát přijížděl do Moskvy i za Stalina, i za Chruščova, ve velkém rozsahu pokračoval vývoz drahocenných bohoslužebných předmětů, ikon, obrazů, porcelánu, výrobků Fabergého.)

Avšak značné prostředky byly rozděleny po území Sovětů organizací ARA (American Relief Administration). Mnozí úředníci v administraci ARA byli Židé. „Pod vlivem katastrof... a zvláště krvavých pogromů, američtí Židé v letech 1921–1922 vybrali obrovské částky... Tyto částky byly vynaloženy pod vlajkou ARA... na pomoc obětem pogromů, na záchranu jihoruských měst a povolžského rolnictva.“¹³²

A ještě se zmíníme o jedné oblíbené sovětské ideji dvacátých let – ani ne tak židovské ideji, jako určené pro Židy – o židovské kolonizaci půdy. Židé prý byli po celou historii svého rozptýlení zbaveni možnosti být zemědělci a pouze z prokletého přinucení se zabývali lichvářstvím a obchodem – teď se konečně usadí na půdě, zřeknou se zlovyků a svou produktivní práci pod sovětským nebem zaženou zaujaté smyšlenky!

Sovětské úřady se chytily ideje židovské kolonizace zčásti z výrobních důvodů, ale více z politických: šlo o to, vzbudit u Západu vlnu sympatií a ještě důležitější bylo získat velkou peněžitou pomoc... Bruckus píše: „Sovětská moc v honbě za úvěry hledá v kruzích cizí buržoazie stálé sympatie a velmi si cení toho, jaký vztah k ní má zahraniční židovská buržoazie.“ Avšak roku 1924 příspěvky přestaly proudit, a dokonce „vedoucí orgán židovsko-americké dobročinnosti (Joint) byl nucen likvidovat svou činnost v Evropě... Aby se opět (jako přes ARA v r. 1921) vybraly velké částky, bylo třeba, jak se říká ve Státech, udělat boom. A tím boomem se pro židovskou dobročinnost stala kolonizace. Grandiózní projekt kolonizace sta tisíc židovských rodin sledoval zřejmě čistě agitační cíle.“¹³³ – Na

¹³¹ V. I. Lenin, *Sebrané spisy*, sv. 55, Nakladatelství Svoboda 1990, s. 312.

¹³² B. Bruckus, *Jevrejskoje naselenije pod kommunističeskoj vlastju*, in „Sovremennyye zapiski“, 1928, seš. 56, s. 525.

¹³³ Tamtéž, s. 524–526.

podzim 1924 byl vytvořen Výbor pro přiděl půdy pracujícím Židům (KomZJT), připojil se k němu OZJT (Všesvazová dobrovolná společnost pro přiděl půdy pracujícím Židům). (Vzpomínám si, jak v letech 1927–1928 nás, malé školáky, do jednoho nutili vstupovat a platit – vyprosit od rodičů, přinést z domova – členské příspěvky do ODD, Společnost přátel dětí, a... do OZJT.) V mnoha zemích se vytvářely organizace, které pomáhaly OZJT.

A rázem to bylo jasné a vzato v úvahu: „Pomoc sovětské moci... přechodu (židovské chudiny) na půdu“ – to je „jev mezinárodního významu“; podle ní zahraniční dělníci soudí o „síle a pevnosti sovětské moci“. Rozvinutí tohoto záměru se aktivně účastnil a finančně ho podporoval mocný americký Joint. A list *Jewish Chronicle* reagoval z Londýna (16. října 1925): „Předpokládá se, že nyní se z Krymu stane náhrada za Palestinu. Proč posílat Židy do Palestiny, tak neproduktivní a tak málo ospravedlňující... velké oběti a nesmírně těžkou práci... Bohatá půda Ukrajiny je pro ně otevřená a úrodná pole Krymu se usmívají vstříc strádajícímu Židovi... Moskva je příznivkyní ruského Židovstva, a proto si může dělat nárok na morální podporu Židů všech zemí; a navíc „ji tento plán nic nestojí, protože američtí Židé hradí výlohy“.¹³⁴

Také ruský emigrantský tisk nemeškal pochopit sovětský manévr. P. Struve v pařížském listu *Vozrožděnije* napsal: „Celý ten nápad může demonstrativně spojit Židovstvo – i ruské, i mezinárodní – s komunistickou mocí... a definitivně vtisknout Židovstvu komunistickou nálepku.“¹³⁵ Úvodník berlínského listu *Rul*: „Postačí už i to... svět solidarizuje bolševiky s Židy. Je třeba spojit je ještě odpovědností za osud statisíců chudších. Tehdy bude možné vydírat bohaté americké Židy hrozbou: padne sovětská moc – a grandiózní pogrom smete židovské osady, které vytvořila – to znamená, že je třeba stůj co stůj podporovat sovětskou moc.“¹³⁶ – Posledníje novosti: „V tomto projektu se ironií osudu setkal bolševický bluf s americkým elánem,“ – a Američané naletěli, protože nechápali, co se v Rusku děje.¹³⁷

A skutečně, světová židovská veřejnost byla vzrušena radostnou nadějí na rehabilitaci židovské zemědělské práce. V září 1925 „celoněmecký sjezd... židovské buržoazie za předsednictví ředitele německé státní banky“ Hjalmar Schachta přijal rozhodnutí o podpoře. Léon

¹³⁴ J. Larin, s. 293, 297–298.

¹³⁵ P. Struve, *Projekt jevrejskoj kolonizacii Rossii*, in „*Vozrožděnije*“, Paříž, 25. října 1925, (č. 145), s. 1.

¹³⁶ „*Rul*“, Berlín, 1. října 1925 (č. 1469), s. 1.

¹³⁷ M. Benediktov, *Jevrejskaja kolonizacija v SSSR*, in „*Poslednije novosti*“, 6. října 1925, (č. 1699), s. 2.

Blum ve Francii vytvořil Židovský konstruktivní fond a ten poslal novým židovským osadníkům traktory. V New Yorku vznikla Společnost pro pomoc židovskému zemědělství v SSSR. V mnoha zemích světa, až k Jižní Africe, se sbíraly peníze pro židovské zemědělství, dávali příspěvky sociální demokraté, anarchisté, píšou i obyčejní dělníci. – A když „Fishman, redaktor amerického časopisu Morning Journal, stejně jako mnoho dalších, položil otázku: „Je-li ze strany ruského Židovstva etické využít pro svou kolonizaci *vyvlastněnou půdu*“, a Jewish Chronicle ještě připomněla, že z bývalých vlastníků je „většina zavřena ve vězení, zastřelena nebo vyhnána“, – odpověděl jim sám Louis Marshall, významný americký právník, předseda světového Jointu; uznával *blahodárné právo* revolučních konfiskací.¹³⁸ (Vlastně již v letech 1919–1923 „více než 25 000 Židů se usadilo na ladem ležících bývalých statkářských pozemcích poblíž městeček a měst bývalého pásma židovského osídlení“, avšak na jaře 1923 již tyto pozemky nezbyly a „začaly se vytvářet první nevelké skupiny Židů, kteří se rozhodli přestěhovat se na volné stepní pozemky jižní Ukrajiny“.¹³⁹ Toto hnutí se zrychlilo od roku 1925.)

A vynikl mezinárodní židovský Agro-Joint (ve vedení spolu s Marshalllem byl ještě i bankéř Paul Warburg, ale tady našemu komunistickému letopisci selhává třídní odsouzení a on – vyjadřuje souhlas). Agro-Joint uzavřel dohodu s KomZJT o dodávce traktorů, zemědělských strojů, semen nejlepší jakosti, o výstavbě artéských studní, o odborné přípravě židovské mládeže. – Do této pomoci se zapojila i JKO.

Na sjezdu OZJT v r. 1926 Kalinin „ostrě vystoupil proti asimilaci (sovětských Židů) a vyzdvihl mnohoslibný program židovské autonomie“ (na Západě nazvaný „Kalininova deklarace“). „Původní plány počítaly s přestěhováním asi 100 000 rodin na jih Ukrajiny a na sever Krymu, čili kolem 20 % všeho židovského obyvatelstva SSSR“; plánovalo se i vytvoření zvláštních židovských národnostních oblastí. (Ale „mnozí, i když byli bez práce, přesto odmítli možnost zaměstnání v zemědělství“; a „jen kolem poloviny všech Židů, kteří souhlasili s přestěhováním, se uvázalo k pobytu v přesídleneckých osadách“).¹⁴⁰

Ale proti programu OZJT byla zaměřena i kritická vystoupení amerických sionistů, kteří „shledali v propagandě projektů široké židovské zemědělské kolonizace v Sovětském svazu alternativu sionismu s jeho idejí osídlení Erec Jisra'el“. OZJT se pokrytecky ospravedlňoval, že vůbec neodporuje kolonizaci Palestiny.¹⁴¹

¹³⁸ J. Larin, s. 295, 296, 500–502.

¹³⁹ KJE, sv. 8, s. 184.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 185, 188.

¹⁴¹ KJE, sv. 6, s. 159–140.

Velké naděje se vkládaly do Krymu. Pro židovskou kolonizaci se vyhradilo 455 000 hektarů půdy na Ukrajině a v Bělorusku a 697 000 hektarů na Krymu. „Podle desetiletého plánu zemědělského a průmyslového přestěhování Židů na Krym“ měl podíl Židů v obyvatelstvu vzrůst od 8 % r. 1929 do 25 % v roce 1939 (předpokládalo se, že počet Židů výrazně předčí počet Tatarů) – a „nemohou být žádné principiální překážky“ pro vytvoření „v rámci Krymské ASSR samostatné Severokrymské autonomní židovské republiky nebo oblasti“.¹⁴²

U sídlování Židů na Krymu vyvolalo nevráživost Tatarů („Židům dávají Krym?“) a nespokojenost množství tamějších bezzemků. A tak se, píše Larin, „už po celé zemi šíří zlobné smyšlenky (o přidělování lepších pozemků, o tom, že kvůli tomu o ně přicházejí nežidovští pracující, o zvláště zesílené pomoci ze strany režimu především židovským přesídlencům atd.)“. – Došlo to tak daleko, že předseda ústředního výkonného výboru Krymské ASSR Veli Ibraimov uveřejnil interview v simferopolských novinách Krasnyj Krym (26. září 1926). Toto interview Larin neuvádí, ale nazývá ho „štvavým pogromovým“ projevem „zlobného buržoazního šovinismu“, kromě toho Ibraimov zveřejnil usnesení a projekty, které „se zatím neměly publikovat“. Z toho důvodu Larin napsal udání Ústřední kontrolní komisi (což ve své knize hrdě uvádí). To mělo za následek, že byl Ibraimov „odvolán a pak popraven“ a poté židovská kolonizace Krymu zesílila. I zde se projevil zcela charakteristický postup komunistického režimu: soudní líčení s vyloučením veřejnosti se nekonalo pro politické obvinění, ale pro Ibraimovo „prokázané spojení s kulacko-banditskou tlupou“, pro banditismus.¹⁴³ A „jakýsi Mustafa, zastřelený pak společně s Ibraimovem“, stejného smýšlení jako Ibraimov a místopředseda ústředního výkonného výboru, byl také přiřazen k banditům.¹⁴⁴

Zvěsti o vydatné pomoci židovským přesídlencům neustávaly. Úřady se je pokoušely rozptýlit. Otevřeme teď vládní noviny z roku 1927. „Velkou pomoc židovským přesídlencům“ poskytují „židovské společenské organizace“ (není řečeno, že západní), a vůbec ne stát, jak se povídalo. Pro vyvrácení těchto zvěstí musel lidový komisař zemědělství USSR Šlichter (byl ten mladý křikloun v kyjevské dumě v říjnu 1905, vzpomínáte?) podniknout cestu po jihu Ukrajiny. (V rámci kampaně se v tom létě objevily i v jiných novinách články o židovské kolonizaci.) Jde o to, že se šíří pověsti „že Židé sami neobdělávají získanou půdu, ale pronajmou ji nebo najímají lidi“, tj. podle tehdejšího výrazu podruhy. Tak tedy: „My jsme se nesetkali s (takovými) fakty“, ale je třeba v každém pří-

¹⁴² J. Larin, s. 74, 174, 175, 308.

¹⁴³ Tamtéž, s. 150–152, 233–234.

¹⁴⁴ „Izvěstija“, 1. května 1928, s. 4.

padě „zakázat židovským přesídlencům pronajímat svoji půdu“. Co se týká rozšířených pověstí o námezdní práci, Šlichter se omezil na prohlášení: „My (lidový komisař s komisí)... jsme nepozorovali případy použití námezdní práce.“ A koneckonců proti „nezdravé atmosféře, která se vytvořila kolem otázky židovského přesídlení“, je třeba postavit „tu nejširší vysvětlovací kampaň“.¹⁴⁵

Článek poskytuje i jistou představu o číslech: do Chersonské oblasti se od konce roku 1925 do července 1927 přestěhovalo „650 židovských hospodářství“.¹⁴⁶ Po celé Ukrajině, „v roce 1927 ve 48 židovských zemědělských osadách... žilo 4463 Židů“.¹⁴⁷ Zároveň s tím vypadá velmi pochybně sdělení, že v židovských „zemědělských koloniích k roku 1928 se napočítalo 220 000 Židů“,¹⁴⁸ nebo Larinovo tvrzení, že na začátku roku 1929 jich bylo 200 000. Proč takové nesrovnalosti v řadě čísel? Ale i podle Larina v roce 1929 „podíl Židů v zemědělském obyvatelstvu je naprosto bezvýznamný“, méně než 0,2 % (když mezi obchodníky v SSSR bylo Židů „téměř 20 %“, a v celém obyvatelstvu to byla 2 %).¹⁴⁹

Majakovskému se to jevilo takto:

Úpornou prací
Žid
na Krymu
vzdělává
kamenitou zem.

Ale program židovského zemědělství zůstal prakticky neúspěšný. Pro mnoho přesídlenců neexistovaly pohnutky, aby zůstali. Vždyť samo přesídlení (a stavba domů) se provádělo na příkaz shora a na účet západních organizací. Nepomáhalo ani to, že sám stát používal „námezdní“ práci při organizování hospodářství pro židovské přesídlence: tak například „málokdo ví“, že kolony traktorů ukrajinského Ševčenkova kolchozu obdělávaly pole „sousedních židovských vesnic“.¹⁵⁰ A přestože „koncem dvacátých a počátkem třicátých let se každoročně přestěhovalo na Krym dva až tři tisíce rodin“ – „v důsledku pětileté přesídlenecké činnosti“, kdy bylo třeba shromáždit deset až patnáct tisíc rodin, „v židovských osadách Kry-

¹⁴⁵ „Izvěstija“, 13. července 1927, s. 4.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ KJE, sv. 2, s. 552; sv. 4, s. 599.

¹⁴⁸ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 157.

¹⁴⁹ J. Larin, s. 97–98, 256.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 206.

mu žilo asi pět tisíc rodin“. Příčinou bylo „časté navracení přesídlenců na místa předchozího pobytu nebo jejich odchod do krymských měst a do jiných částí SSSR“. ¹⁵¹ S touto „vlnou návratů“ dvacátých a třicátých let, „masového odchodu Židů ze zemědělství v SSSR“ můžeme srovnat odchod z židovských pozemkových kolonií 19. století, jenže nyní „se objevily možnosti nových zaměstnání v průmyslu“ (a rovněž v administrativních institucích, což bylo v 19. století zakázáno). ¹⁵²

Blížila se už i kolektivizace. Semjon Dimanštejn, neochvějný komunist, jenž byl mnoho let v čele Židovské sekce při ÚV VKS/b/ a bez úhony přestál sovětská opatření dvacátých let, v roce 1950 neočekávaně „vystoupil v tisku proti plošné kolektivizaci v národnostních oblastech“ s úmyslem uchránit židovské kolonie před kolektivizací, „za což dostal výstrahu“. ¹⁵³ Kolektivizace však přišla, „neušetřila ani čerstvé výhonky židovského zemědělství“. ¹⁵⁴ Téměř současně pod heslem „internacionalizace“ proběhlo „sloučení židovských kolchozů s nežidovskými“, ¹⁵⁵ a tak program židovského zemědělství na Ukrajině a v Krymu definitivně skončil.

Avšak pokud šlo o židovskou kolonizaci, hlavním sovětským záměrem byl, jak je známo, Birobidžan, území mezi přítoky Amuru u čínské hranice „dosahující téměř rozměrů Švýcarska“. Později bylo toto území charakterizováno různě. Chruščov se v roce 1956 v rozhovoru s kanadskými komunisty chlubil: půda – jedna z nejúrodnějších, klima jižní, „mnoho vody a slunce“, „řeky plné ryb“, „ohromné lesy“. *Socialističeskij věstnik* popisuje Birobidžan jako území „pokryté divokou tajgou, značnou měrou močálovité“. ¹⁵⁶ Britská encyklopedie: „rovina, s rozsáhlými bažinami, místy močálovitý les“, ale i „úrodná půda... podél Amuru“. ¹⁵⁷ – Projekt vznikl v KomZJT (při ústředním výkonném výboru SSSR) roku 1927: měl nejen „přeměnit značnou část židovského obyvatelstva v trvale usazené zemědělské kompaktní obyvatelstvo“ (Kalinin), ale také vytvořit (v protiváze reakčnímu sionismu) národnostní ohniško, Židovskou autonomní republiku, přinejmenším s půlmilionovým obyvatelstvem. ¹⁵⁸ (Není vyloučen ani motiv: vklínit obyvatelstvo věrně sovětskému zřízení do nepřátelského kozáckého kraje.)

¹⁵¹ KJE, sv. 4, s. 600.

¹⁵² Tamtéž, sv. 2, s. 554.

¹⁵³ Tamtéž, s. 554.

¹⁵⁴ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRI-2, s. 157.

¹⁵⁵ KJE, sv. 2, s. 554.

¹⁵⁶ Chruščov i mif o Birobidžane, in „Socialističeskij věstnik“, New York, 1958, č. 7–8, s. 142–143.

¹⁵⁷ *Encyclopaedia Britannica*, 15. vyd., 1981, sv. X, s. 817, slp. 2.

¹⁵⁸ KJE, sv. 1, s. 445–446.

kého postavení sovětských Židů“; přitom „židovské sekce často zaujímaly dokonce radikálnější pozice než ústřední stranické orgány“.¹⁶⁷

Z koho se rekrutovala antisionistická Židovská sekce? Byli to „většinou nedávní bundovci a socialisté-teritorialisté“.¹⁶⁸ Ve velkém množství se vmísili jako přeběhlíci nebo „novopečení komunisté“ do VKS/b/. Cílem Židovské sekce byl rozvoj komunistického vlivu na ruské Židovstvo, upouštělo se od vytváření „židovského sovětského národa“ izolovaného od světového Židovstva – ale současně „činnost Židovské sekce ji paradoxně přeměňovala z ‚technického aparátu‘ zapojení židovského obyvatelstva ‚k socialistické výstavbě‘ do centra konsolidace židovského života v Sovětském svazu“. V Židovské sekci došlo k rozkolu: „stoupenci urychlení asimilace“ stáli proti těm, kdo považovali názornou práci v židovském obyvatelstvu za „nepostradatelný prostředek zachování židovského národa“.¹⁶⁹ – V Knize o ruském Židovstvu je s pochopením zhodnoceno, že činnost Židovské sekce „přesto nesla na sobě pod proletářskou omáčkou velice výrazně vyraženou židovskou národní pečeť“. (Například v roce 1926 Židovská sekce, používajíc heslo strany „Tváří k vesnici!“, přišla s heslem „Tváří k městečku!“) „Ne náhodou tato činnost vyvolala odezvu a časem sympatie dokonce v širokých židovských kruzích Polska a Spojených států“; autor ji dále nazývá „odručou židovského nacionalismu v komunistické podobě“.¹⁷⁰ – Avšak v roce 1926 komunistická strana omezila činnost Židovské sekce, přeměnila ji v Židovské byro. Roku 1930 bylo zavřeno i Židovské byro spolu se všemi národnostními sekcemi ve VKS/b/.¹⁷¹ Poté už činnost židovských sekcí pokračovala pod společným praporem komunismu. „Ruské Židovstvo ztratilo všechny formy svého sebevyjádření, včetně komunistické.“¹⁷²

Jako konec Židovské sekce je také možné brát definitivní rozpuštění bundovského hnutí – „umožnit i separovanou národní existenci, dokonce i kdyby to bylo proti přísné sociálnědemokratické teorii“.¹⁷³ Avšak mnozí bývalí členové židovských sekcí a jiní židovští socialisté i po zastavení činnosti Židovské sekce nevystřízlivěli, neohlíželi se na své soukmenovce, postavili „socialistické budování“ výš než blaho národa svého nebo kteréhokoli jiného: zůstali ve službách stranicko-státního aparátu. A tato služba byla nejvíc na očích.

¹⁶⁷ KJF, sv. 8, s. 166.

¹⁶⁸ Tamtéž, sv. 7, s. 947.

¹⁶⁹ Tamtéž, sv. 2, s. 465.

¹⁷⁰ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 157.

¹⁷¹ KJF, sv. 2, s. 465.

¹⁷² B. Orlov, *Rossija bez jevrejev*, in „22“, 1988, č. 60, s. 161.

¹⁷³ Leonard Schapiro, *The Role of the Jews in the Russian Revolutionary Movement*, in „The Slavonic and East European Review“, sv. 40, 1961–62, s. 167.

Ať hodnotíme statisticky nebo ilustrujeme množstvím všedních příkladů, není pochybnosti o tom, že do sovětské moci těch let prosakovala vydatná židovská vlna. A k něčemu takovému došlo ve státě, který pronásledoval i svobodu slova, i svobodu obchodu, i náboženství, nemluvě již o lidské důstojnosti.

Stav židovské kultury v SSSR Bikermanova a Pasmanikova skupina hodnotila v r. 1923 krajně pesimisticky: „Na nivě židovské kultury je vše vyvráceno a rozšlapáno“;¹⁷⁴ „všechny základy národní židovské kultury jsou podryty, všechny naše svatyně zadupány do bláta.“¹⁷⁵ S. Dubnov r. 1922 to viděl podobně, psal o „žalostných zbytecích“, o obrazu „rozpadu a činech nevzdělaných barbarů, kteří zničili pozůstatky staré kultury“.¹⁷⁶

Jen židovská historiografie, jak o tom svědčí celá řada povolených publikací, neutrpěla v prvním desetiletí sovětské moci zkázou. Již od revoluce byly zpřístupněny státní archivy, včetně policejního departementu, což poskytlo židovským badatelům velké možnosti pro výpisky a publikace – jak o účasti Židů v revolučním hnutí, tak i o pogromech, i o „rituálních“ procesech. V roce 1920 se obnovila Židovská historicko-etnografická společnost, vydala dva díly Materiálů pro dějiny protižidovských pogromů v Rusku. Později tato společnost „byla ostře kritizována Židovskou sekci“, její činnost „slábla“ a v roce 1929 byla zavřena. Vycházely Jevrejskij věstnik a Jevrejskaja letopis; byly zastaveny v letech 1926–1928. Také Dubnovova Jevrejskaja starina pokračovala ve vydávání (i po jeho odjezdu z Ruska v r. 1922); zastavena r. 1930. Již od roku 1916 působilo Židovské etnografické muzeum; r. 1930 bylo zavřeno.¹⁷⁷

Osud židovské kultury ve dvacátých letech – to jsou dva rozcházející se osudy: v ivritu a v jidiš. Ivrit byl značně potlačován, zakazován – protože úřady v něm viděly nositele jak náboženství, tak i sionismu. Ještě před konsolidací sovětské moci v letech 1917–1919 „se v Rusku objevilo více než 180 knih, brožur a časopisů“ (nejvíce v Oděse, ale i v Kyjevě, i v Moskvě). Mínění, že „osud ivritu je spojen s osudem vítězné komunistické revoluce“ se udržovalo i na počátku dvacátých let „mezi mladými lidmi, kteří se snažili vytvořit revolučně literární tribunu, pod jejímž praporem by se dokázaly spojit tvůrčí mladé síly světového Židovstva“.¹⁷⁸ Nicméně „na naléhání Židovské sekce prohlásil Židov-

¹⁷⁴ *K jevrejam vsech stran!*, in RiJ, s. 5.

¹⁷⁵ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 214.

¹⁷⁶ *Tyž, Russkaja revolucija i jevrejstvo*, s. 195.

¹⁷⁷ KJE, sv. 2, s. 439; RJF, sv. 2, s. 432; B. Orlov, *Rossija bez jevrejev*, in „22“, 1988, č. 60, s. 161.

¹⁷⁸ I. Sluckij, *Sudba ivrit v Rossii*, in KRJ-2, s. 241–242, 246.

Tenkrát ale OZJT poslal do Birobidžanu vědeckou expedici a v roce 1928 bylo rozhodnuto zahájit – do příjezdu většího počtu židovských přesídlenců – přípravné práce, výstavbu osad (silami místního obyvatelstva nebo kočujících družstev Číňanů a Korejců). Podle vzpomínek místní starousedlíky (zabajkalští kozáci, kteří se sem přistěhovali v šedesátých až osmdesátých letech 19. století a překonali již mnoho útrap v lesnatém kraji) znepokojilo plánované přistěhování Židů: oni měli úhorové polní hospodářství, které potřebovalo velké prostory, a teď očekávali uskrovnění v přístupu k půdě, omezení senoseče a lovu. – Komise KomZJT „pro orientaci připouštěla ve své zprávě možnost postupné kolonizace 35 000 rodin... Avšak praktické seznámení s oblastí ukázalo, že tyto naděje byly příliš růžové.“ – Ústřední výkonný výbor SSSR v březnu 1928 určil Birobidžan speciálně pro židovskou kolonizaci, a hned se začaly formovat první ešelony přesídlenců do Birobidžanu – byli to „poprvé přecházející do zemědělství městští obyvatelé“ Ukrajiny a Běloruska, kteří nebyli vůbec připraveni pro zemědělskou práci.¹⁵⁹ (Vnadidlem pro přijíždějící bylo zrušení „bezprávnosti.“) Komsomol (jako vždy křečovitě) prováděl „každý měsíc akce pro OZJT“, pionýrské delegace jezdily po celé zemi vybírat prostředky pro birobidžanské přesídlení.

Židovské rodiny, které sem byly poslány tak narychlo, přijely a zhrozily se nad podmínkami. Byly nastěhovány do baráků na stanici Tichoňkaja (budoucí město Birobidžan). „Někteří obyvatelé baráků... dokážou dostávat přesídlenecký kredit a půjčky, sedíce v baráku, a projíždají je, dokonce aniž by vyjeli na pozemek. Jiní, méně vynalézaví, nuzují.“¹⁶⁰ V prvním roce práce v Birobidžanu bylo postaveno pouze 25 chalup, zoráno bylo jen 125 hektarů a z nich ani jeden nebyl oset. Mnoho lidí nezůstalo žít v Birobidžanu: na jaře 1928 přijelo tisíc pracovníků, a již koncem července jich 25 % zklamaně odjelo; z těch, co přijeli za celý rok 1928, „jich do února 1929 více než polovina Birobidžan opustilo“.¹⁶¹ Od r. 1928 do r. 1933 tam přijelo více než 18 000 přesídlenců, ale počet židovského obyvatelstva se zvýšil jen na 6000; podle jiných údajů „sotva 14 % z počtu Židů určených pro osídlení zůstalo roku 1929 v místě pobytu“.¹⁶² Odjížděli buď do míst předchozího pobytu, nebo do Chabarovska a Vladivostoku.

Larin, který věnoval mnoho rozumných i plamenných stránek argumentům pro nejlepší uspořádání židovského zemědělství, je však po-

¹⁵⁹ J. Larin, s. 183–184.

¹⁶⁰ Chruščov: *i mif o Birobidžaně*, in „Socialističeskij věstník“, 1958, č. 7–8, s. 144.

¹⁶¹ J. Larin, s. 188, 189.

¹⁶² KJE, sv. I, s. 148; sv. 8, s. 188.

bouřen: „Nezdravý rozruch... vyvolaný kolem Birobidžanu... je utopii o usazení (tam) milionu Židů... Jeho osídlení bylo pochopeno málem jako národnostní povinnost sovětských Židů“, „sionismus naruby“, „jakési narodnictví“. Ale mezinárodní židovské organizace Birobidžan ne-financovaly od začátku, protože ho považovaly „pro sebe za příliš drahý a riskantní“.¹⁶³ Lépe řečeno, západní židovské organizace Agro-Joint, ORT a JKO naprosto nesympatizovaly s tímto vzdáleným zauralským projektem.¹⁶⁴ Nebyl vůbec „židovský“, ale byl to záměr sovětských úřadů, které začaly bouřlivě bořit celý život země a budovat ho znovu.

Na životě obyčejných sovětských Židů se od samého Října až do konce dvacátých let hmatatelně projevila činnost členů *židovských sekcí*. Kromě státního Židovského komisariátu při lidovém komisariátu národností (od ledna 1918 do 1924) se energicky budovala aktivní židovská organizace při RKS/b/. *Židovské komisariáty* a *židovské sekce* se spěšně vytvářely v guberniích už od jara 1918, div nepředběhly ústřední Židovskou sekci. Bylo to prostředí fanaticky zaujaté komunistickými idejemi, ještě zuřivěji než samy sovětské úřady, a v jistých chvílích je v projektech i předbíhalo. Tak například „na naléhání Židovské sekce začátkem roku 1919 Židovský komisariát vydal nařízení, které prohlásilo ivrit za ‚jazyk reakce a kontrarevoluce‘ a nařizovalo vyučování na školách v jidiš.“¹⁶⁵ Ústřední byro židovských sekcí bylo při ÚV komunistické strany, mnoho místních židovských sekcí působilo v bývalém *pásmu*. „Základní předurčení židovských sekcí se redukovalo na komunistickou výchovu a sovětizaci židovského obyvatelstva v rodném jazyce jidiš.“ Od r. 1924 do r. 1928 „se veškerá sféra židovského vzdělání a kultury podřízovala židovským kancelářím lidových komisariátů osvěty (republik)“; za „přehmaty při násilné jidišizaci“ byly kanceláře zrušeny – a „ještě víc zesílil vliv židovských sekcí“.¹⁶⁶

Činnost židovských sekcí během dvacátých let však byla protichůdná. „Na jedné straně mimořádně aktivní agitačně-propagandistická práce v komunistické výchově v jazyce jidiš, nemilosrdný boj proti judaismu, tradičnímu židovskému vzdělání, strukturám židovských obcí, nezávislým židovským organizacím, politickým stranám a hnutím, sionismu, jazyku ivrit. Na straně druhé – reakce proti asimilaci, podpora jazyka jidiš a kultury v něm, organizování sovětského židovského vzdělání, židovských vědeckých výzkumů, činnost pro zlepšení ekonomie-

¹⁶³ J. Larin, s. 184, 186–189.

¹⁶⁴ KJE, sv. 8, s. 188.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 146.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 165–166.

ský komisariát ivrit za ‚reakční jazyk‘, a již r. 1919 lidový komisariát osvěty „zakázal jeho výuku na všech školách. Začalo odstraňování knih psaných v ivritu z knihoven“.¹⁷⁹

Kulturu v jidiš čekal mnohem rušnější osud. Jidiš byl ještě pořád jazykem židovských mas. Všimněme si, že podle soupisu z roku 1926 ještě 75 % Židů „jako svůj mateřský jazyk uváděli židovský“¹⁸⁰ (podle jiného pramene – 66 %¹⁸¹) – tj. židovské masy si ještě mohly uchránit kulturu v jidiš. To také mohla využít sovětská moc. Jestliže v prvních letech sovětské moci mezi bolševiky panoval názor, že v kotli revoluce Židé musí opovrhnout svým jazykem a svou národností, pak později židovský komisariát při lidovém komisariátu národností a také Židovská sekce a židovská oddělení při republikových lidových komisariátech osvěty začaly vytvářet *sovětskou* kulturu v jidiš. Ve dvacátých letech byl jidiš prohlášen za jeden ze *státních* jazyků Běloruska; v Oděse i ve dvacátých a ještě i v třicátých letech byl jidiš „základním jazykem mnoha státních institucí“, existovalo i soudní řízení v jidiš a v rozhlase vysílací hodiny pro Židy.¹⁸²

„Od roku 1925 dochází k rychlému růstu škol v jidiš po celém Sovětském svazu“ (včetně Běloruska a Moskvy). Od roku 1925 začaly (a pokračovaly do roku 1930) „cykly systematické jidišizace“ židovských škol bývalého „pásma“, dokonce z donucení: celou řadu škol převedli na jidiš, aniž dbali na přání rodičů. Jestliže v roce 1925 bylo v SSSR 495 škol v jidiš a ty navštěvovalo sedmdesát tisíc židovských dětí, pak v roce 1928 to už bylo 900 škol a v roce 1930 se v nich učilo sto šedesát tisíc dětí. (To se objasňovalo i tím, že Ukrajinci a Bělorusové v tomto období získali úplnou kulturní autonomii a nechtěli, aby židovské děti vnášely porušování; židovští rodiče zase nechtěli, aby se děti učily ukrajinsky a bělorusky, a více ruských škol nebylo – takže jim nezbylo nic jiného než se učit v jidiš.) Mimochodem, v těch školách se nevyučovaly židovské dějiny, místo nich byl předmět „třídní boj u Židů“.¹⁸³ (Stejně jako se v ruských školách nevyučovaly nejen ruské, ale vůbec žádné dějiny, byla jen „občanská výchova“.) A vůbec po celá dvacátá léta „probíhal proces postupného vytlačování z programu sovětské židovské školy dokonce i těch nemnoha základních prvků vlastního židovského vzdělání, které se v ní vyskytovaly“. Ale počátkem třicátých let „dostatečně fun-

¹⁷⁹ KJE, sv. 2, s. 422.

¹⁸⁰ S. Svarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze s načala Vtoroj mirovoj vojny (1939–1965)*, New York, izd. Amerikanskogo Rabočego Komiteta, 1966, s. 407.

¹⁸¹ J. Lariu, s. 56.

¹⁸² KJE, sv. 1, s. 526; sv. 2, s. 465, sv. 6, s. 125.

¹⁸³ J. Mark, *Jevrejskaja škola v Sovětskom Sojuze*, in KRJ-2, s. 235–258.

gující systém řízení sovětské židovské školy byl definitivně zlikvidován“.¹⁸⁴

Od roku 1918 existovaly nezávislé vysoké židovské školy – JNU (Židovská národní univerzita) v Moskvě (do r. 1922) a PJNU v Petrohradě, přebudovaná r. 1920 v Petrohradský IVJZ (Institut pro vysokoškolská židovská studia, jedním ze zakladatelů a pak i rektorem byl Semjon Lozinskij), „který měl řadu vynikajících vědeckých pracovníků a který poskytl vzdělání mnoha židovským studentům“; s podporou Jointu se udržel do roku 1925. Vznikla židovská oddělení na pedagogických fakultách Běloruské univerzity (od r. 1922) a druhého MGU (od r. 1926). Nezapomeňme ani na Ústřední židovskou stranickou školu v jidiš – CJPŠ (od r. 1921). Židovský systém vzdělání zahrnoval i samostatné odborné pedagogické školy a existovalo více než 40 odborných škol průmyslových a zemědělských.¹⁸⁵

Židovská kultura pokračovala dál, a dokonce dostala nemalou podporu – ale za podmínek sovětské moci. Hlubina židovské historie – byla zastřena. To probíhalo na pozadí úplného rozdrčení historické a filozofické vědy, i se zatčením vědců.

Bylo by přesnější židovskou kulturu dvacátých let nazývat již sovětskou, „proletářskou“ kulturou v jidiš. Pro takovou židovskou kulturu se za státní peníze zakládaly noviny a divadla. A tak po čtyřiceti letech kniha o sovětském Židovstvu hodnotí vůbec ne chmurně kulturní situaci v SSSR v raně sovětských letech. V Moskvě dál existovalo (až do čtyřicátých let) oddělení světové Židovské tiskové kanceláře (JTA) – u sovětského národa jediná toho druhu, která nenáležela do TASS – a posílalo svoje zprávy za hranice (samozřejmě po sovětské cenzuře). Vycházely též noviny v jidiš, z nich ten nejdůležitější, orgán Židovské sekce moskevský *Der Emeš*, vycházel od r. 1920 do r. 1938. (Podle Dimanštejna v r. 1928 fungovalo 34 nakladatelství v jidiš.)

Literatura v jidiš byla povzbuzována, ale to se rozumí, že se zaměřením, aby se odtrhla od židovské historické minulosti, období „před Říjnem“ bylo jen ponurým prologem k epoše štěstí a rozkvětu; bylo třeba očerňovat všechno náboženské a hledat v sovětském Židovi „nového člověka“. A přece se to jevilo tak přitažlivé pro některé proslulé židovské spisovatele, kteří po revoluci odjeli do zahraničí, že se začali do SSSR vracet: v roce 1925 – básník David Gofštejn (i když „na něm vždy spočívalo podezření z ‚nacionalismu‘“), Lejb Kvitko („lehce se sžil se sovětským prostředím a projevil se jako velice plodný básník“), v roce

¹⁸⁴ KJE, sv. 8, s. 175.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 177–179; RJE, sv. 2, s. 195–196.

1926 – Perc Markiš („ochotně se věnuje oficiální tematice, reaguje na požadavky stranické linie“), v roce 1928 – Mojsej Kulbak a Der Nistor (Pinchos Kaganovič, vynikl pak románem Semja Mašber /Rodina Mašberových/ – „nejméně sovětské a vnitřně nejsvobodnější dílo židovské prózy v Sovětském svazu“), v roce 1929 – David Bergelson, a „začal platit daň mocným tohoto světa“: „revoluce má právo na krutost“.¹⁸⁶ (Což i on, i Markiš, i Kvitko zakusili na sobě v roce 1952.)

„Buržoazní“ kultura v ivritu byla potlačena. Skupina spisovatelů v čele s Ch. N. Bjalikem odjela do Palestiny v roce 1921. Druhá „skupina spisovatelů píšících v ivritu se udržela do poloviny třicátých let. Občas se díla jejích členů objevovala“ v zahraničních časopisech. „Někteří z těchto autorů byli záhy uvězněni a zmizeli beze stopy, jiným se podařilo ze Sovětského svazu uniknout.“¹⁸⁷

Pokud jde o ruskojazyčnou židovskou kulturu, židovské sekce ji vykládaly „jako výplod asimilační politiky úřadů v předrevolučním Rusku“. Mezi spisovateli v jidiš druhé poloviny dvacátých let nastalo rozdělení mezi „proletářskými“ spisovateli a „popučiky“ (souputníky) jako v celé sovětské literatuře. Největší židovští spisovatelé se zapojili do ruskojazyčné sovětské literatury.¹⁸⁸ (Pro značný počet se v této knize neuvádějí.)

V Moskvě od roku 1921 prosperovalo, se státní podporou, Židovské komorní divadlo v jidiš mimořádné umělecké úrovně; v polovině dvacátých let (od r. 1925 – Státní židovské divadlo, GOSJT) už jezdilo s pohostinskými vystoupeními do Evropy a nevídaně tím povzneslo autoritu Sovětů v očích světového Židovstva. To se rozumí, že i zde se objevuje zesměšňování předrevolučního způsobu života a náboženských zvyklostí židovského městečka. V tomto divadle mimořádně vynikl herec Michoels a od roku 1928 stál v jeho čele.¹⁸⁹

Složitější historii mělo druhé divadlo – Habima, kde se hrálo v ivritu. Vzniklo ještě před Říjnem. Zpočátku bylo podporováno Lunačarským, Gorkým, Stanislavským, pak bylo pronásledováno Židovskou sekcí jako „sionistické hnízdo“, bylo zapotřebí Leninovo povolení, aby mohlo existovat dál. Habima se stala státním divadlem a zůstala jako „ojedinělý ostrůvek ivritu v Sovětském svazu, bylo však zřejmé, že toto divadlo nemá budoucnost“.¹⁹⁰ (Dřívější ruský divadelní kritik A. Kugel kritizoval Habimu za to, že se vzdálila židovské tradici a specifickému židovské-

¹⁸⁶ J. Mark, *Literatura na idiš v Sovětskoj Rossii*, in KRJ-2, s. 224–229.

¹⁸⁷ I. Sluckij, *Sudba ivrit v Rossii*, in KRJ-2, s. 245, 247.

¹⁸⁸ KJE, sv. 8, s. 174, 181–182.

¹⁸⁹ G. Svet, *Jevrejskij teatr v Sovětskoj Rossii*, in KRJ-2, s. 266–271.

¹⁹⁰ KJE, sv. 9, s. 477.

mu duchu.¹⁹¹) V roce 1926 soubor odjel na zahraniční turné a už se nevrátil; brzy se však rozpadl.¹⁹²

Naopak Státní židovské divadlo v jidiš „vyvolalo skutečný boom židovského divadelního umění v SSSR. Na počátku třicátých let v zemi působilo 19 profesionálních divadel v jidiš... Existovala také židovská divadelní odborná škola při GOSJT v Moskvě, studia židovského dramatického umění v Kyjevě a Minsku“.¹⁹³ V Moskvě ještě také existovalo ve dvacátých letech židovské divadelní studio Frajkunet.

Tady je vhodné vzpomenout i divadelního, už posmrtného osudu neblahého „židovského Gogola“ Semjona Juškeviče. Roku 1926 vyšla jeho kniha Epizody „zesměšňující způsob života židovských buržoazů v období revoluce“. V roce 1927 Juškevič zemřel, a roku 1928 sovětská cenzura zakázala hru Simka – Zaječí srdce, napsanou na motivy jeho knihy. Hra byla antiburžoazní, tak co ještě? – ale „celý děj se odehrává v židovském prostředí“, je to výsměch „hlouposti, zbabělosti, lačnosti“ – a tak byla hra cenzurou zakázána z „obavy před judeofobskými náladami“.¹⁹⁴

V jaké situaci se tehdy nacházely v SSSR sionistické organizace? Byly od základu pro komunistickou moc nepřijatelné, byly obviněny ze „spolupráce s Dohodou“, se „světovým imperialismem“, avšak kvůli jejich mezinárodnímu uznání bylo nutno s nimi zacházet v rukavičkách. Od roku 1920 jim Židovská sekce vyhlásila „občanskou válku mezi Židy“. Utlačování sionismu zesílilo i zákazy ivritu. Nicméně „antisionistický tlak se nevyskytoval všude a nebyl dostatečně tvrdý“ – to znamená „dlouhotrvající věznění a vyhnanství byly poměrně vzácné“. Na jaře 1920 postrašili pravicové sionisty krátkým uvězněním, ale 1. května jim udělili amnestii. „Polovičatost politiky Kremlu“ se projevila při jednáních (únor 1921) se zástupci Světové sionistické organizace. Čičerin neodpověděl na jejich žádosti povšechným odmítnutím, sovětská moc „ještě nebyla připravena definitivně odsoudit sionismus“ hned po své Židovské sekci. Tím spíše, že se zavedením NEP „všeobecné oslabení administrativního tlaku dopřálo jistý oddych i sionistickým skupinám“.¹⁹⁵ (Je zajímavé, že Dzeržinskij v roce 1923 napsal: „Program sionistů pro nás není nebezpečný, spíše naopak, považují ho za užitečný“; a v roce 1924 psal: „V zásadě můžeme být přáteli sionistů.“¹⁹⁶ – V Mosk-

¹⁹¹ Tamtéž, sv. 4, s. 616.

¹⁹² G. Svet, *Jevrejskij teatr...*, in KRJ-2, s. 275–278.

¹⁹³ KJE, sv. 8, s. 185.

¹⁹⁴ V. Levitina, *Stoilo li sžigať svoj chram...*, in „22“, 1984, č. 54, s. 204.

¹⁹⁵ I. B. Šechtman, *Sovětskaja Rossija, sionizm i Izrael*, in KRJ-2, s. 321–325.

¹⁹⁶ KJE, sv. 8, s. 200.

vě se udržela od r. 1920 do r. 1924 Ústřední sionistická kancelář (v březnu 1924 byli její členové uvězněni a jen díky mnoha peticím v zemi i z ciziny jim bylo vypovězení do Střední Asie změněno na vyhoštění za hranice).¹⁹⁷ Již „roku 1925 v Sovětském svazu zůstaly jen dvě povolené sionistické organizace“: Po’alej Cijon a „legální“ část mládežnické organizace Hechaluc, jejímž cílem byla zemědělská kolonizace Palestiny – připravovala se k tomu kolchozní praxí již v SSSR; v letech 1924–1926 vydávali časopis.¹⁹⁸ Dokonce i členové levého křídla sionisticko-socialistické strany Ceirej Cijon (Mládež Sionu) používali vůči bolševikům stále ostřejší tón, na jaře 1924 jejich uvěznění, byť také krátkodobé, začalo nabývat masového charakteru, proto se vzápětí stáhli do ilegality – a tato ilegální skupina byla definitivně rozehnána až ke konci dvacátých let.

Atmosféru této ilegality můžeme vysledovat v Ceirej Cijonu s její významnou mládežnickou organizací (Kyjev, Oděsa). Měla „heslo ‚Židovská krev nesmí být mazacím olejem pro kola revoluce‘“. Vůči sovětské moci „zaujala pozici formálního uznání sovětské moci, ale v téže době se proklamoval boj s diktaturou komunistické strany“. Jádrem agitací bylo namířeno proti Židovské sekci. „Mezi jiným mladí zvláště ostře agitovali proti prováděnému přesídlování z městeček do zemědělství (na Krym),“ protože v tom viděli narušení „národní svébytnosti“. Někteří z těchto mladých sionistů se dostali do politických věznic. Od počátku roku 1926 strana slábla a rozpadla se.¹⁹⁹

V září a říjnu 1924 proběhla mezi sionisty vlna zatýkání. Část jich soudili s vyloučením veřejnosti a s tresty od tří do deseti let v táborech. Ale v roce 1925 sionističtí delegáti dostali ujištění i od Celoruského ústředního výkonného výboru (Smidovič), i od rady lidových komisařů (Rykov), i od samého GPU (Menžinskij a Deribas), že nemají nic proti sionistům, „pokud nepobuřují židovské obyvatelstvo proti sovětské moci“.²⁰⁰

Roku 1924 Pasmanik navrhoval: „Sionisté, pravověrní a nacionalističtí Židé by měli být v prvních řadách bojovníků se sovětskou mocí a s bolševickým světovým názorem.“²⁰¹ Avšak – neuskutečnil se ani takový svazek, ani taková první řada.

V druhé polovině dvacátých let se pronásledování sionistů obnovilo, radikálně se omezila záměna odsouzení za vyhoštění z SSSR. „V roce

¹⁹⁷ KJF, sv. 8, s. 201.

¹⁹⁸ Tamtéž, sv. 5, s. 476; sv. 7, s. 948.

¹⁹⁹ Michail Chejfec, *Vzpomínáníj grusťnyj svitok*, Jeruzalém, 1996, s. 74–79.

²⁰⁰ I. B. Šečtman, *Sovětskaja Rossija, sionizm i Izrael*, in KRJ-2, s. 324–325.

²⁰¹ D. S. Pasmanik, *Čego že my dobivajemsja?* in RiJ, s. 214.

1928 úřady rozpustily“ do té doby poloilegální Po'alej Cijon, likvidovaly „legální“ Hechaluc a „zavřely farmy, které mu patřily. V téže době byly definitivně rozdrceeny téměř všechny ilegální sionistické organizace“. Možnost odjet „se systematicky zmenšovala“ po roce 1926. Část sionistů zůstala ve vězení a ve vyhnanství.²⁰²

Ale jakkoli masové bylo zapojení mladých městských Židů do komunistické a sovětské kultury a činnosti, neméně úporný byl proti tomu odpor ze strany Židovstva duchovního, Židovstva většinou postaršího a žijícího v bývalém pásmu židovského osídlení. Strana se do nich prostřednictvím Židovské sekce zaryla a drtila je jako skála. „Je třeba pobýt v pravém židovském městě, v nějakém Minsku nebo Vitebsku, aby bylo vidět, že všechno, co bylo v Židovstvu důstojné, vážené a zasluhující si úctu, je svrženo, zdeptáno bídou, zármutkem, zoufalstvím, a jak se dostávají do popředí a na první místa lidé zpustlí, lehkomyšní, nestoudní.“²⁰³ Bolševická moc se stala nositelkou „strašného zpustnutí materiálního i morálního... i v našem židovském prostředí“.²⁰⁴ – „Masy židovských bolševiků z jedné strany a nepmanických Židů ze strany druhé jsou dostatečně hroznou ukázkou hloubi kulturního rozpadu Židovstva. A jestliže se i v ruském národě radikální uzdravení z bolševismu očekává od obnovení nábožensko-morálních zásad národního a státního života, pak i myšlení Židů se musí ubírat tímto směrem.“²⁰⁵

A to se tak i dělo. Avšak údaje o stupni intenzity a úspěchu tohoto procesu se rozcházejí. Jistý současník se domnívá, že „židovská společnost se buď octla úplně bez kormidla a bez plachet, nebo ve zmatenosti, a v důsledku toho se duchovně odvrátila od toho, co se děje“, na rozdíl od ruské společnosti, kde přece jen existoval odpor, i když „neobratný a neúspěšný“.²⁰⁶ „Koncem dvacátých a začátkem třicátých let probíhal masový odklon Židů od tradičního způsobu života.“²⁰⁷ – A později: Židovstvo Ruska „za posledních 20 let (napsáno v r. 1935) se odklánělo stále víc a více od své historické minulosti... usmrcením židovského ducha, židovské tradice“.²⁰⁸ – Ještě po několika letech, těsně před druhou světovou válkou: „S nástupem vlády bolševické diktatury v Rusku

²⁰² KJE, sv. 7, s. 948; I. B. Šechtman, *Sovětskaja Rossija, sionizm i Izrail*, in KRJ-2, s. 525–528.

²⁰³ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in RiJ, s. 92.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 55.

²⁰⁵ I. O. Levin, *Jevrei v revolucii*, in RiJ, s. 158.

²⁰⁶ G. A. Landau, *Revolucionnyje idej v jevrejskoj obščestvennosti*, in RiJ, s. 118.

²⁰⁷ KJE, sv. 8, s. 199.

²⁰⁸ G. B. Sliozberg, *Děla minulých dnů: Zapiski ruskogo jevreja*, Paříž, 1954, sv. 3, s. 576.

boj otců a dětí v židovské společnosti nabyt obzvlášť rozhořčených forem.²⁰⁹

Když se M. Agurskij po padesáti letech, už v Izraeli, ohlížel nazpět, připomenul: všechna neštěstí, která po revoluci postihla Židy, byla v mnohém způsobena tím, že se židovská mládež zřekla náboženství a národní kultury, že nastal „výjimečný vliv komunistické ideologie“... „Masové pronikání Židů do všech oblastí ruského života“ a do sovětského vedení v prvních dvaceti letech po revoluci se pro Židy projevilo jako nekonstruktivní a škodlivé.²¹⁰

A nakonec autor devadesátých let 20. století: „Židé byli elitou revoluce a vítěznou stranou. To je zvláštní stránka ruské internacionálně-sociální revoluce. Mimo to Židovstvo během modernizace bylo politicky bolševizováno a sociálně sovětizováno: židovská obec jako etnická, náboženská a národnostní struktura beze stopy zmizela.“²¹¹

Židovská mládež, která se přimkla k bolševismu, byla opojena svou novou rolí, svým nápirem na život. Přitom se někteří dokonce s nadšením zřikali své národnosti. Avšak tento přechod do internacionalismu a zuřivého ateismu – nebyl *asimilací* v tom starém významu, jehož se dlouhá staletí Židovstvo obávalo: odchod do kultury obklopující většiny. Odcházeli tam, kam i ostatní mládež – vytvářet nový *sovětský národ*. – Jak postřehl M. Agurskij, pouze malý proud, který dokonce přijal pravoslaví, a současně s tím si přál zachovat „politické formy bolševismu“, jako advokát J. Gurovič, obhájce metropolitu Veniamina při jeho hrdelním procesu v roce 1922²¹² – pouze tento proud se snažil rozplynout právě v ruské kultuře, a může tedy být nazván asimilační. – Židovská encyklopedie teď píše o židovských spolupracovnících „stranického a státního aparátu, hospodářských, vědeckých, a dokonce válečných úřadů a institucí“, že „většinou neskrývali svůj židovský původ, ale oni i jejich rodiny rychle převzali ruskou kulturu a jazyk, a tak jejich příslušnost k Židovstvu záhy ztratila veškerý kulturní obsah“.²¹³ Ano, v těchto lidech utrpěla kultura, která je vychovala, vytvářel se „sovětský člověk“, avšak následující desetiletí ukázala, že se v nich zachoval a nebyl zcela zničen zbytek židovského životního pocitu.

Ale i v samotných dvacátých letech, za roky 1924–1926, nehledě na záplavu internacionalismu, smíšených manželství („mezi Židy a Rusy

²⁰⁹ S. Ivanovič, *Jevrei i sovětskaja diktatura*, in JM-1, s. 47.

²¹⁰ „Jerusalem Post“, 13. dubna 1975; 7. října 1979.

²¹¹ Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert*, Berlin, Siedler Verlag, 1992, s. 106.

²¹² M. Agurskij, *Idéologija nacional-bolševizma*, s. 114.

²¹³ KJE, sv. 1, s. 255.

nebo jinými Nežidy“) bylo v průměru po celé zemi všehovšudy jen 6,3 % (z počtu Židů vstupujících do manželství), v RSFSR – 16,8 %, ale v Bělorusku – 2,8 %, na Ukrajině – 4,5%²¹⁴ (podle jiných údajů, za jediný rok 1926, to bylo v celé zemi v průměru 8,5 %, v RSFSR – 21 %, v Bělorusku – 3,2 %, na Ukrajině – 5 %²¹⁵). Asimilační splývání – teprve začínalo.

A jaká byla situace židovského náboženství v nových podmínkách? Bolševická moc, která byla nepřátelská vůči každému náboženství, zpočátku, v letech bezuzdného úderu do pravoslavné církve, se k židovské náboženské praxi chovala zdrženlivě a tolerantně. „V březnu 1922 noviny *Der Ems* oznámily, že oddělení agitace a propagandy ÚV nebude urážet náboženské city... Ve dvacátých letech se tato snášelnost nerozšířila na pravoslaví, k němuž se úřady stavěly jako k jednomu z hlavních nepřátel sovětského zřízení.“²¹⁶ Ostatně kampaň pro zabránění cenností pravoslavné církve se dotkla i synagog. J. Jaroslavskij napsal v novinách *Izvestija* v článku *Co je možné zabavit v synagogách*: „Rabíni velmi často říkají, že v synagogách nejsou cennosti. Obvykle je to skutečně tak... Stěny jsou obyčejně holé. Ale bývají tam i stříbrné sedmiramenné svícny. Ty se musí určitě vzít.“ Ale o tři neděle dřív „v židovské modlitebně ... bylo zabráno 16 stříbrných předmětů“, v sousední chorální synagoze „57 stříbrných předmětů, 2 zlaté“. Jaroslavskij ještě vyžadoval: jestli by se neměla zavést progresivní daň pro kupující drahých míst v synagogách. (Avšak toto opatření nepochybně nebylo zavedeno.)²¹⁷

Nicméně „činitelé Židovské sekce žádali od nejvyššího vedení, aby ve vztahu k judaismu provádělo takovou politiku jako ke křesťanství“.²¹⁸ Již v roce 1921, na židovský Nový rok, Židovská sekce inscenovala „veřejný proces s židovským náboženstvím“ v Kyjevě. Kniha o ruském Židovstvu líčila tento i jiné „monstrprocesy“ v letech 1921–1922, kde byl souzen cheder ve Vitebsku, ješiva v Rostově, samotný Jom kipur v Oděse. Úmyslně byly vedeny v jidiš. Židovská sekce zajišťovala, aby judaismus „soudili“ židovští bolševici.

Náboženské školy byly úředně zakázány, v prosinci 1920 vyšel oběžník židovského oddělení lidového komisariátu o likvidaci chederů a je-

²¹⁴ S. Pozner, *Sovětskaja Rossija*, in JM-1, s. 271.

²¹⁵ J. Larin, s. 304.

²¹⁶ KJE, sv. 8, s. 194.

²¹⁷ *Pochod na sinagogi v Sovětskoj Rossii*, in „Jevrejskaja tribuna“, 21. dubna 1922 (č. 120), s. 7.

²¹⁸ KJE, sv. 8, s. 196.

šiv. „Avšak chedery ještě dlouhou dobu pokračovaly ve své činnosti v ilegalitě“,²¹⁹ existoval „větší počet pololegálních chederů a ješiv“. „Navzdory zákazu náboženské výchovy se dvacátá léta vcelku projevila jako nejliberálnější období pro náboženský židovský život v SSSR.“²²⁰

Samozřejmě „na prosby židovských pracujících“ se podnikly nejednou pokusy zavřít synagogy, to však „naráželo na rozhořčený odpor věřících“. Přesto „ve dvacátých letech byly zavřeny centrální synagogy ve Vitebsku, Minsku, Gomelu, Charkově, Bobrujsku“.²²¹ Ústřední moskevskou synagogu na Marosejce „se podařilo uhájit díky přimluvě rabína Mazeho u Dzeržinského a Kalinina“;²²² r. 1926 byla v Kyjevě „zavřena chorální synagoga, v níž začalo hrát dětské židovské divadlo“.²²³ Ale „většina synagog fungovala dál. A tak v r. 1927 na Ukrajině působilo 1054 synagog a modlitebních domů“, a dokonce „počet synagog se ke konci roku 1927 ve srovnání s rokem 1917 zvýšil“.²²⁴

Úřady se pokusily vytvořit „živou“ synagogu (po vzoru živé církve u pravoslavných), v takové synagoze se „na viditelném místě pověsil Leninův portrét“; pokusily se zavést i „rudé rabíny“, „komunizující rabíny“; ale „nic z toho nebylo, rozkol v židovském prostředí mezi věřícími se vyvolat nepodařilo“.²²⁵ – „Drtivá většina věřících Židů byla rozhodně proti ‚živé synagoze‘, proto plány sovětských úřadů... skončily krachem.“²²⁶

Koncem r. 1930 byla zatčena skupina minských rabínů. „Byli osvobozeni po dvou týdnech věznění a vynuceného podpisu dopisu, který sestavili pracovníci GPU.“²²⁷ Bylo v něm: 1) že židovská víra není v SSSR pronásledována, „jak tomu bylo v carském Rusku“; 2) že za sovětské období nebyl zastřelen ani jeden rabín.

Ještě se v židovských oblastech „pokoušeli vyhlásit dnem odpočinku neděli nebo pondělí; ve školách, podle požadavku židovské sekce, se vyučovalo v sobotu, a dnem odpočinku byla neděle“. (Ale brzy, od roku 1929 – na všechny čekaly „pětidenní pracovní týden“ a „šestidenní pracovní týden“, klouzavý volný den, každý pátý den, každý šestý den – také křesťané ztratili neděli a Židé sobotu.) Členové *židovských sekcí* bésnili o svátcích před synagogami, v Oděse „vtrhli do Brodského synagogy...

²¹⁹ G. Svet, *Jevrejskaja religija v Sovětskoj Rossii*, in KRJ-2, s. 205-207.

²²⁰ KJE, sv. 8, s. 194.

²²¹ Tamtéž, s. 195.

²²² G. Svet, *Jevrejskaja religija...*, in KRJ-2, s. 209.

²²³ KJE, sv. 4, s. 257.

²²⁴ Tamtéž, sv. 8, s. 195.

²²⁵ G. Svet, *Jevrejskaja religija...*, in KRJ-2, s. 208.

²²⁶ KJE, sv. 8, s. 197.

²²⁷ Tamtéž, s. 198.

a demonstrativně jedli chléb před očima postících se věřících“. Organizovali též „jomkipurniky“ (podobně jako „subotniky“ a „nedělníky“ – veřejné práce v soudný den.) „O svátcích, hlavně když byly synagogy zavřené, se obvykle konaly revize talesů, svitků Tóry, modlitebních knížek, náboženských knih.“ – „Dovoz macesů ze zahraničí... se tu povoloval, tu zakazoval“,²²⁸ přitom „od roku 1929 úřady začaly ukládat zvýšené daně na pečení macesů“.²²⁹ Larin se zmiňuje o „báječném povolení“ na Pesach 1929 přivézt z Königsbergu do moskevských synagog macesy.²³⁰

Ve dvacátých letech se v některých tiskárnách ještě vydávala židovská náboženská literatura. „V Leningradě se chasidům chabadského směru podařilo vytisknout modlitební knížky v několika vydáních – každá nákladem několika tisíc“ a leningradský rabín D. Kacnelson byl vydán v tiskárně Rudý agitátor. Během dvacátých let se vydávaly židovské kalendáře, „rozšiřovaly se v desítkách tisíc výtisků“.²³¹ A dokonce „židovská obec byla jediné náboženské sdružení (v Moskvě), které mělo ve dvacátých letech povoleno stavět nové chrámové budovy“: druhou synagogu v Druhé Vyšeslavcovské uličce poblíž Suščevského náspu a třetí v Čerkizově; tyto tři synagogy v Moskvě zůstávaly otevřené v průběhu třicátých let.²³²

Ale „mladí židovští spisovatelé a básníci... s nadšením psali o pustnoucích synagogách, o osamělém rebe, který už neměl koho učit, o chlapcích z městeček, z nichž se stávají krutí rudí komisaři“.²³³

Viděli jsme, jak běsnili ruští komsomolci o velikonočních jitřních poboznostech, jak vytrhávali z rukou věřících svíčky a svěcené bochánky, pak svrhávali z kupolí kříže; viděli jsme též tisíce překrásných kostelů, roztřískaných na cihly; a pamatujeme popravu tisíce duchovních, a tisíce jiných – s táborovým náradím.

My všichni jsme v těch letech – vyháněli Boha.

Od raných sovětských let se před židovskou inteligencí a mládeží blahodárně otevřely cesty k vědě a k ruskojazyčné literatuře – cesty co nejširší, nicméně po sovětsku v podstatě stůsněné. (V nejranějších sovět-

²²⁸ G. Svet, *Jevrejskaja religija...*, in KRJ-2, s. 208–209.

²²⁹ KJE, sv. 8, s. 199.

²³⁰ J. Larin, s. 285.

²³¹ I. Sluckij, *Sudba ivrit v Rossii*, in KRJ-2, s. 246.

²³² *Sorok sorokov: Albom-ukazatel vsech moskovskich cerkvej*, ve 4. sv. . sest. S. Zvonarjov (P. Palamarčuk), Paříž, YMCA-Press, 1988, sv. 1, s. 15; S. Pozner, *Sovětskaja Rossija*, in JM-1, s. 271.

²³³ M. Popovskij, *O nas – so vsej iskrennostju*, in „Novyj amerikanec“, 20.–26. září 1981 (č. 84), s. 7.

ských letech měla patronát nad kulturními špičkami Olga Kameněvová, sestra Trockého.)

Již od r. 1919 „židovská mládež v ohromném počtu vtrhla“ do kinematografie – umění, které chválil Lenin za jeho „velmi aktuální agitační působení“ – kvůli ovládnutí psychologie mas. „Mnozí z nich se postavili do čela filmových studií, republikových a ústřední správy kinematografie, studijních center a natáčecích skupin.“ (B. Šumjackij, jeden ze zakladatelů Mongolské republiky, a S. Dukelskij byli v různé době vedoucími Hlavní správy filmového průmyslu.²⁵⁴) Silným dojmem působící projevy raně sovětské kinematografie jsou nesporně židovským vkladem. – Stručná židovská encyklopedie uvádí dlouhou řadu administrátorů, režisérů, vedoucích režisérů, herců, scenáristů, filmových teoretiků. Z režisérů mezi klasiky sovětského, především dokumentárního filmu patří Dziga Vertov: Leninská kinopravda, Sověte, vpřed!, Symfonie Donbasu, Tři písně o Leninovi²⁵⁵ (méně známé je, že také řídil filmování zničení ostatků Sergije Radoněžského). – V žánru „historického dokumentárního filmu“ Esfir Šubová „tendenčním výběrem fragmentů starého filmového zpravodajství montovala celovečerní propagandistické filmy (Pád dynastie Romanovců, 1927... a jiné) a později týmiž postupy upravovala i oslavně patetické filmy“. V dějinách sovětského filmového umění se proslavili G. Kozincev a L. Trauberg (S. V. D., Nový Babylon) a S. Jutkevič. F. Ermler organizoval Filmový experimentální ateliér. Vynikli též G. Rošal (Páni Skotininové, Jeho Excellence – atentát Girše Lekkerta), J. Rajzman (Nucené práce, Země žízní) a druzí. – Největší postavou celého raně sovětského filmu byl Sergej Ejzenštejn. Vnesl do umění „epičnost, monumentální rozměr masových scén, jejich střídání s detaily, emocionální sytost montáže a jejího rytmu“.²⁵⁶ Avšak svůj dar použil – na zakázku. Světová sláva Křižníku Potěmkin byla beranidlem ve prospěch Sovětů a podstatou svého působení na širokou veřejnost – neodpovědnou výšivkou na ruské historii, stupňováním kleteb na staré Rusko, s vymyšlenou „filmovou rekvizitou“: jako by přehodili přes tlupu námořníků plachtu před popravou (to vstoupilo do vědomí světa jako historický fakt) a „bití“ na oděském schodišti, což vůbec nebylo. (Později bylo třeba posloužit Stalinovi pro totalitní ideu, pak i pro nacionální. – Ejzenštejn byl vždycky po ruce.)

I když Stručná židovská encyklopedie (KJE) vybrala jména v umění podle příznaku národnosti, opakujeme: hlavním klíčem nebyla národnost, ale bouřlivý všestrhávající internacionální víchř celé raně sověť-

²⁵⁴ KJE, sv. 4, s. 275; RJE, sv. 5, s. 459.

²⁵⁵ Tamtéž, sv. 1, s. 655.

²⁵⁶ Tamtéž, sv. 4, s. 276–277.

ske epochy, jež byla nejvíce odcizená jakémukoli národnímu duchu a tradicím. A zde je nejvýraznější postava divadla, ale ruku v ruce s mocí – Mejerchold. Stal se význačnou – a autoritativní – hvězdou sovětského divadla. Měl nadšené obdivovatele, ale ne všichni s ním souhlasili. V pozdějších vzpomínkách Tyrkovové-Williamsově čteme: diktátorsky drtil i autory her, i herce svou „dogmatickou schematizací a strohostí“; herečka Komissarževská „vycítila, že v jeho novátorství není tvůrčí prostota, není v ní ani etické, ani estetické jasno“, „ustříhl křídla hercům... připisoval rámu větší význam než portrétu“²⁵⁷; projevil se též jako úporný protivník Michaila Bulgakova.

To se rozumí, epocha žádala *zaplatit* za svou situaci. Tak platili i Kačalov, i Němirovič-Dančenko, všichni tehdy... Tak platil i talentovaný režisér Komorního divadla A. Tairov-Kornblit, divadelní hvězda toho neopakovatelného raně sovětského období. (V r. 1930 Tairov „usvědčoval“ v novinách „průmyslovou stranu“.)

Marc Chagall v roce 1923 emigroval. Od mnoha umělců dvacátých let se žádalo, aby se zapojili do sovětské názorné masové propagandy, čímž se vyznamenali i někteří židovští umělci, počínaje možná časnou tvorbou L. Lisického (pseudonym El' L), který přijal Říjnovou revoluci jako „nový počátek lidských dějin“, „zapojil se do práce různých výborů a komisí, zhotovil první prapor VCIK (Celoruský ústřední výkonný výbor), který členové vlády vynesli na Rudé náměstí v roce 1918“, vytvořil slavný plakát „Klín rudý vraz mezi bílé“, od r. 1927 uspořádal mnoho sovětských výstav, propagandistická fotoalba pro Západ („SSSR buduje socialismus“ apod.).²⁵⁸ Avšak favoritem úřadů („mnoho portrétů Lenina, Trockého a dalších sovětských činitelů“, Vorošilova, Frunzeho, Buďonného) se stal Isaak Brodskij, od roku 1928 „po dokončení Stalinova portrétu se stal hlavním oficiálním portrétistou SSSR“ – a roku 1934 byl jmenován ředitelem Celoruské akademie výtvarných umění.²⁵⁹

„V prvních porevolučních letech... se hudební život ruských Židů ještě více oživil.“ Počátkem století byla v Rusku vytvořena „poprvé na světě židovská národní hudební škola, která spojovala skryté národní tradice s evropskou skladatelskou technikou“, a nyní, ve dvacátých letech, „se aktivizovala činnost židovských skladatelů – objevilo se množství děl s židovskou tematikou a syžety“ – například opera Abrahamovo mládí M. Gněsina, Píseň písní A. Krejna, Židovská rapsodie jeho bratra G. Krejna, kterého i s jeho synem Julianem poslali (dokonce i při tehdejších sovětských omezeních) na osmiletý studijní pobyt do Vídně

²⁵⁷ A. Tyrkova-Viljams, *Těni minuvšeho*, in VM. New York, 1990, č. 111, s. 214–215.

²⁵⁸ KJF, sv. 4, s. 860–862.

²⁵⁹ Tamtéž, sv. 1, s. 547.

a Paříže „pro zdokonalení skladatelského a interpretačního mistrovství“ syna.²⁴⁰ – Hudební interpretační umění bylo vždy hlavní silou židovských talentů – a nyní se valilo přímo záplavou, naštěstí mimo ideologii. Objevovala se jména tenkrát ještě neznámá, avšak jak uvidíme, v budoucnosti proslavená na desetiletí. – Vyniklo mnoho „pracovníků v oblasti hudby“. Matias Sokolskij-Grinberg byl „hlavním hudebním inspektorem Hlavní umělecké správy lidového komisariátu osvěty“ a odpovědným redaktorem ideologického časopisu *Muzyka i revolucija*. Později (v třicátých letech) Moisej Grinberg, „významný organizátor hudebně-koncertního života“, byl ředitelem Státního hudebního nakladatelství a šéfredaktorem časopisu *Sovětskaja muzyka*, později vedoucím Správy hudebního vysílání Vsesvazového rádia.²⁴¹ V Oděse existovala i Židovská konzervatoř.²⁴²

Na lidových estrádách burácel Leonid Ufosov. Mezi jinými syžety triumfálně šířil po celé zemi oděský kolorit („Z oddycháče v Oděse tři rafani trhli se...“). Textařem mnoha jeho písní byl A. d’Aktil (všude známé „My jsme ti smělí rudí jezdcí/ jen o nás výmluvní potulní pěvci / nesou vám vzkaz“). P. German a J. Chajt složili pochod sovětského letectva, kdopak z naší generace ji z plna hrdla nezpíval: „Vždy výše, jen výše a výše / se naši ptáci rozletí.“²⁴³ Tehdy zakořenil počátek sovětské populární písňové tvorby.

Ale proud sovětské kultury se rok od roku dostával více pod zorný úhel pohledu a do rukou řídicích institucí. GUS (Státní vědecká rada). GIZ (monopolní Státní nakladatelství, které zadusilo mnoho soukromých nakladatelství, i se svým „politickým komisařem“, jímž byl v letech 1922–1923 David Černomordikov.²⁴⁴). Podobné bylo MuzGIZ (Státní hudební nakladatelství). Státní komise pro nakupování uměleckých děl, to znamená moc nad umělci. (Politický dohled – jako nad ředitelem moskevské konzervatoře Glazunovem – byl ještě navíc.)

Samozřejmě, Židé byli jen částí halasně kráčeující *proletářské* kultury. A ve vítězném ovzduší raně sovětské epochy nebyly patrné ani citelné ztráty, to, že *sovětská* kultura intenzivně vytěsňovala kulturu *ruskou* – její zadušená jména nebo ta, která ještě vůbec nezazněla.

Od r. 1923 do r. 1927 probíhal urputný boj o moc ve straně i v zemi mezi Stalinem a Trockým. Poté s nemenší rázností o první místo ve

²⁴⁰ KJE, sv. 5, s. 541–542; RJE, sv. 2, s. 86–87.

²⁴¹ RJE, sv. 1, s. 577.

²⁴² Tamtéž, sv. 2, s. 287.

²⁴³ Tamtéž, sv. 1, s. 288, 409.

²⁴⁴ Tamtéž, sv. 5, s. 556.

straně bojoval Zinovjev. Od r. 1926 se s Trockým spojili Stalinem zklamání Zinovjev a Kameněv („Spojená opozice“) – to znamená, že tři nejvýznamnější židovští vůdcové se octli v jedné frontě. Není překvapující, že také mnoho mladých trockistů nižšího postavení byli Židé. (Na to poukazuje například, jak uvádí Agurskij, svědectví A. Čiligiho, který potom seděl spolu s trockisty ve verchněuralském vězení: „Trockisté byli skutečně mladými židovskými intelektuály a techniky“ a především to byli levicoví bundisté.²⁴⁵)

„Opozice byla považována za především židovskou“, a Trockého to velmi znepokojovalo. V březnu 1924 si stěžoval Bucharinovi, že mezi dělníky Moskvy se otevřeně říká: „Židé se bouří!“, a že prý „dostal stovky dopisů na toto téma“. Bucharin to odmítl jako detail. Tehdy „se Trockij pokusil předložit problém antisemitismu na zasedání politbyra, ale nikdo ho nepodpořil“. Trockij se nejvíc obával, aby Stalin v boji s ním nepoužil veřejně trumfu antisemitismu. A takové využití tu částečně bylo (Uglanov, tehdy tajemník moskevského výboru strany). Ale v Moskvě při rozhánění (zase Uglanov) trockistické demonstrace 7. října 1927 „se rozléhaly antisemitské výkřiky“.²⁴⁶

Možná že Stalin i tíhl k tomu, aby použil proti Spojené opozici proti-židovskou kartu, což se jevilo pro nejbližší okamžik výhodné, ale díky svému jedinečnému politickému citu se toho vyvaroval: vypadalo to, jako by už partii rozehrával – ale couvl. Chápal, že má ve straně v tu chvíli velké množství Židů (a kdyby je sjednotil proti sobě – byla by to pořádná síla), ještě je potřeboval kvůli podpoře ze Západu a věděl, že se mu židovské kádry mohou i v budoucnu hodit. (Nikdy se také nerozloučil se svým oblíbeným přísluhovačem Lvem Mechlisem; a ještě od Caricynu, z dob občanské války, byl jeho věrným spolupracovníkem Moisej Ruchimovič, pořádně za to i vyznamenaný.) – A současně s tím, jak postupně sílila Stalinova osobní moc, koncem dvacátých let začalo omezení počtu Židů v sovětském aparátu, v plném proudu tohoto boje Stalin ne náhodou poslal Jenukidzeho, aby se nechal vyfotografovat „mezi židovskými delegátkami“ na sjezdu „dělnic a rolnických žen“.²⁴⁷ Jaroslavského pověřil, aby otiskl v Pravdě, že „jednotlivé případy projevu antisemitismu vůči opozici“ – jsou pokusem „využít každou skulinu, každou trhlinku“ v proletářské diktatuře, „není nic hloupějšího a reakčnějšího než vysvětlovat kořeny opozice z *národních* rysů toho nebo jiného opozičníka“.²⁴⁸ – A na téměř XV. stranickém sjezdu, kde byla

²⁴⁵ M. Agurskij, *Idéologija nacional-bolševizma*, s. 240.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 240-242, 244.

²⁴⁷ „Izvěstija“, 15. října 1927, s. 2.

²⁴⁸ E. Jaroslavskij, *Protiv antisemitizma*, in „Pravda“, 12. října 1927.

opozice definitivně rozbita – Stalin pověřil Ordžonikidzeho, aby se zvláště vyjádřil k národnostní otázce ve zprávě CKK-RKI (ústřední kontrolní výbor Dělnicko-rolnické inspekce) (tam též uplatnil výše uvedenou statistiku) jakoby na podporu Židů. Aparát se „většinou skládá z Rusů... proto všelijaké žvásty o židovské převaze atd. nemají žádný podklad“.²⁴⁹ – Ale Stalin i na XVI. sjezdu v roce 1930 proklamoval „ruský velmocenský šovinismus“ jako „největší nebezpečí v národnostní otázce“. – A tak Stalin ke konci dvacátých let neprovedl zamýšlenou „čistku“ sovětského aparátu a strany od Židů, ale dále podporoval jejich zakotvení v mnoha odvětvích, zaměstnáních, institucích.

Na XV. sjezdu komunistické strany (prosinec 1927) nastal čas vyjádřit se k zesilující hroživé rolnické otázce: co dělat s tím nesnesitelným rolnictvem, které výměnou za obilí opovážlivě požaduje průmyslové výrobky? Illavní referát měl Molotov. V debatách mezi řečníky vystoupili nezapomenutelní škrtiči rolnictva Šlichter a Jakovlev-Epštejn.²⁵⁰ Na obzoru byla masová válka proti rolnictvu a Stalin si nemohl dovolit odcizení zkušených kádrů a pravděpodobně počítal i s tím, že v této obrovské kampani, zaměřené neúměrně proti slovanskému obyvatelstvu, bude často bezpečnější opřít se o Židy než o Rusy. Ve Státním plánovacím výboru stále zachovával židovskou většinu. Ve vedoucích a teoretických špičkách byl samo sebou také Larin; Lev Kricman sloužil jako ředitel Zemědělského ústavu od r. 1928, v letech 1931–1933 byl místopředsedou Státního plánovacího výboru, sehrál osudnou úlohu ve štvavnici na Kondraťeva a Čajanova. (Zde se uplatnili i Děborin a Jaroslavskij.) – Jakov Jakovlev-Epštejn stanul v čele lidového komisariátu zemědělství. (Dlouhá léta jeho kariéry byla naplněna agitací a propagandou: od r. 1921 byl vedoucím ústřední správy politicko-osvětových institucí, pak následovalo agitační a propagační oddělení ÚV, vedl oddělení tisku ÚV. Ale už v r. 1923, na XII. sjezdu, to byl on, kdo vypracoval projekty řešení vesnické otázky – a tak od r. 1929 ho kariéra vynesla do lidového komisariátu zemědělství.²⁵¹) Pak vedl Velký přelom, útok mnohamilionové kolektivizace, s jejími horlivými vykonavateli. Současný autor píše: „Koncem dvacátých let poprvé velký počet židovských komunistů vystoupil na venkově jako velitelé a páni nad životem a smrtí. Teprve v průběhu kolektivizace se s konečnou platností vyhranil obraz Žida jako nenáviděného nepřítele rolníků – dokonce i tam, kde do těch dob ani jediného Žida neviděli.“²⁵²

²⁴⁹ „Izvěstija“, 11. prosinec 1927, s. 1.

²⁵⁰ Tamtéž, 22. prosince, s. 2–4; 23. prosince, s. 4, 5.

²⁵¹ BJE, sv. 2, s. 95; sv. 3, s. 497.

²⁵² Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert*, s. 84.

Rozumí se, že za jakéhokoli „procenta“ v sovětském a stranickém aparátu – a tu je mylné zdůvodňovat nejhorší záměr komunismu proti rolnictvu právě židovskou účastí. Našel by se na lidovém komisariátu zemědělství i Rus, to se dostatečně projevilo v našich pořijnových dějinách. Význam a následky rozkulačování a kolektivizace nemohly být jen sociální a ekonomické: v milionech se vyhlazovaly nikoli neosobní masy, ale reální lidé, s tradiční kulturou, vyrývaly se jejich kořeny, ničil duch – v podstatě se rozkulačování projevilo nejen jako opatření sociální, ale i opatření *národnostní* – a čím argumentovat? Že to nebylo obsaženo v komunistickém *záměru*? Úder ruskému národu jako hlavní překážce pro vítězství komunismu, který strategicky zosnoval Lenin, se úspěšně realizoval i po jeho smrti. V těch letech komunismus vši svou krutostí trýznil ruský národ. A je kupodivu, že někdo inteligentní se přece jen zachránil. – Kolektivizace nejvíce ze všech jiných komunistických akcí jasně odmítá všechny teorie o „národnostní“, jakoby „ruské“ diktatuře Stalina. O podpoře židovských komunistů vládnoucích kolektivizaci stojí za to připomenout si, že byla usilovná a vynalézavá. Tak slyšíme od emigranta třetí vlny, který vyrůstal na Ukrajině: „Vzpomínám na svého otce, svou matku, na strýce, tety – s jakým nadšením prováděli kolektivizaci, plnili pětiletku za čtyři roky a psali příhodné výrobní romány!“²⁵³ – Ve vládních novinách stálo: „U nás neexistuje židovská otázka. Na ni už dávno dala kategorickou odpověď Říjnová revoluce. Všechny národnosti si jsou rovny – to byla ta odpověď.“²⁵⁴ Avšak když do chalupy přišel rozkulačovat ne obyčejný komisař, ale židovský, otázka vystávala.

„Koncem dvacátých let,“ píše Š. Ettinger, „uprostřed potíží života v SSSR se mnoha lidem jevilo, že jediným národem, který revolucí získal, jsou Židé: zastávali důležité vládní funkce, tvořili značnou část vysokoškolského studentstva, proslýchá se, že na Krymu dostali lepší pozemky, a taky zaplavili Moskvu.“²⁵⁵

Ale po půlstoletí v červnu 1980 se na Kolumbijské univerzitě (slyšel jsem to v rozhlase) konala konference o postavení Židů v SSSR. Učení přednášející popisovali, jak stísněná je situace sovětských Židů, a obzvlášť zdůrazňovali, že se Židům navrhovalo, aby se vzdali svých kořenů, víry, kultury – a vmísili se do jakési nenárodní společnosti – „anebo emigrovali“.

A jeje! Ale vždyť to je totéž, co se ve dvacátých letech vyžadovalo a vynucovalo, pod tlakem výhrůžek Solovkami, na všech národech bývalého Ruska, a také nebylo východisko – „anebo emigrovat“.

²⁵³ M. Popovskij, *O nas - so vsej iskrennostiju*, in „Novyj amerikanec“, 20.–26. září 1981 (č. 84), s. 7.

²⁵⁴ N. Semasko, *Jerrei na zemle*, in „Izvestija“, 20. srpna 1927, s. 5.

²⁵⁵ S. Ettinger, in „Bulletin on Soviet and East European Jewish Affairs“, 1970, č. 5, s. 38–39.

„Světlá“ dvacátá léta – ach, jak ta potřebují střízlivé ohodnocení!

Ty roky byly naplněny zběsilým pronásledováním též podle *třídního* příznaku, počítaje v to i *děti*, které nenesly vinu na minulém životě svých rodičů a které ho ani nezažily – ale *tehdy* nebyly těmi dětmi ani rodiči Židé.

Celé dvacáté roky dobíjely duchovenstvo. (Je zbytečné říkat, že duchovenstvo bylo ruský národní typ koncentrovaný mnoha pokoleními.) Zabývala se tím zvláštní „církvní oddělení GPU“, v jejichž čele národ viděl samozřejmě nejen Židy, ale velmi často i Židy.

Na přelomu dvacátých a třicátých let probíhala celá řada soudních procesů také s inženýry: rozbíjelo se a zabíjelo celé staré inženýrství – a to bylo svým složením převážně ruské, ale existovala v něm i menší vrstva německá.

Rovněž se v té době potíraly i pilíře a kádry ruské vědy v mnoha oblastech – v historii, archeologii, regionalistice – Rusové neměli mít *minulost*. – Nikomu z pronásledovatelů nebudeme připisovat *vlastní* národnostní pohnutku. (Ale jestli v komisi, která připravila a zdůvodnila dekret o zrušení historických a filozofických fakult na ruských univerzitách, byli Gojchbarg, Larin, Radek a Rotštejn, byli tam také Bucharin, M. Pokrovskij, Skvorcov-Stěpanov, Friče, a dekret podepsal v březnu 1921 – Lenin.) Avšak v *duchu dekretu* nacionální pohnutka byla: tento národ – „velkoruský“ – už nepotřebuje ani historii, ani jazyk. Ve dvacátých letech byl zrušen sám pojem „ruská historie“ – ta neexistovala! A byl vymeten pojem „Velkorusové“ – ti neexistovali!

O to bolestnější je, že my sami Rusové jsme se zápalem šli po té sebevražedné cestě. A zrovna to období, dvacátá léta, se považuje za „rozkvět“ kultury osvobozené – od carismu a od kapitalismu! A i samo slovo „Rus“, říct „já jsem Rus“ – znělo jako kontrarevoluční výzva, to si i já dobře pamatuji ze svých školních let. Ale bez ostychu všude znělo a tisklo se: Rus á cí!

V Pravdě se na předním místě předkládalo (V. Alexandrovskij, který se ničím víc neprojevil):

Rusi! Tys mrtvá? Zemřelas? Či zdechla?

Nu, odpočívej v pokoji.

... O berlích šouravě ses vlekla.

Rty líčila sis ikon sazemi.

S krkavčím skřekem do oblak jsi vzlétla.

Střežilas věčný spánek na zemi.

Ech, babizno ty slepá, hluchá! ...²⁵⁶

²⁵⁶ „Pravda“, 15. srpna 1925, s. 5.

A tak V. Bljum ve Večerní Moskvě mohl nestydatě požadovat „odklizení ‚historického‘ harampádí z náměstí“ měst: z Rudého náměstí odklidit Minina a Požarského, z Novgorodu pomník Tisíciletí Ruska, z kyjevského kopce sochu sv. Vladimíra, „všechny ty tuny... kovu si už dávno říkají o odvoz do sběru“. (O národnostních odstínech „přejmenování“ jsme už psali.) – A David Zaslavskij, proslavený politickým přeběhlictvím a osobní nestoudností, vyžadoval zničení restaurátorských dílen Igora Grabara: „Důstojní otcové-umělci... tajně znovu spojili církev a umění!“²⁵⁷

Toto naše sebepokoření se bez meškání odrazilo i na samotném ruském jazyce – ztrátou jeho hloubky, jeho krás a šťavnatosti záměnou za válcovací sovětskou hatmatilku.

V opojení tohoto desetiletí se nestarali, jak to vše vypadá: vždyť ruský patriotismus byl navždy zrušen. Ale my nezapomeneme, ne, nezapomeneme na náš národní cit. Národu se to nejevilo tak, že chrám Krista Spasitele vyhodil do vzduchu inženýr Ževalkin, pocházející z rolníků skopinského újezdu, ale že hlavním původcem toho byl Kaganovič (prosazoval i odstranění chrámu Vasilije Blaženého). Veřejně potírala pravoslavní celá banda „bojovných ateistů“ v čele s Gubelmanem-Jaroslavským. Správně se teď konstatuje: „Zvláště budilo rozhořčení, že židovští komunisté se zúčastnili zničení ruských kostelů.“²⁵⁸ A právě v pronásledování pravoslavné církve (potom i vesnice) – ať bylo jakkoli hanebné, že se zúčastnili synové rolníků – byla zářející, urážlivá a nesmazatelná účast každého příslušníka jiné národnosti. Bylo to přímo proti odkazu ruského přísloví: *Nevyháněj Bohu v les, jestli do chalupy vlez.*

Ve dvacátých letech, podle slov A. Voronela, „Židé přijali jako příznivou situaci, která byla pro ruský národ tragická.“²⁵⁹

Je pravda, že ji ještě příznivěji přijali levicoví západní intelektuálové: jejich uchvácení bylo samozřejmě nikoli národnostní, ale socialistické. Pamatujete se na bleskovou popravu v září 1950 čtyřiceti osmi zaměstnanců v potravinářství – „organizátorů hladu“ (to znamená místo Stalina), „záškodníků“ v masném, rybném, konzervářenském, zelinářském průmyslu? Mezi těmi nešťastníky bylo kolem deseti Židů.²⁶⁰ Jak ale narušit světové nadšení nad sovětskou mocí? Dora Šturmanová pozorně sleduje, jak se B. Bruckus v Evropě bezvysledně pokoušel získat protesty západních intelektuálů. A našel takové, ale koho? – Němce a „pra-

²⁵⁷ Sorok Sorokov: *Album-ukazatel vsech moskovskich cerkvej*, sv. 1, s. 15.

²⁵⁸ Sonja Margolína, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert*, s. 79.

²⁵⁹ A. Voronel, *Trepet iudějskich zobot*, 2. vyd., Ramat-Gan, Moskva-Jeruzalém, 1981, s. 120.

²⁶⁰ „Izvěstija“, 22. září 1950, s. 1, 3–4; 25. září, s. 1.

vičáky“. V prvním vzplanutí podepsal i Albert Einstein – ale pak, aniž se začervenal, svůj podpis o dvola l – neboť: „Sovětský svaz dosáhl velkých úspěchů“ a „západní Evropa... vám bude brzy závidět“, ale takováhle nějaká poprava – je jen „ojedinělý případ“ a „nelze úplně vyloučit možnost viny (potravinářských zaměstnanců)“. Romain Rolland „ušlechtil“ mlčel. Arnold Zweig jen taktak odolal komunistickému hněvu, a podpis neodvolal, ale vysvětlil to tak, že ta poprava je „staroruská metoda“. A co vyčítat v nitru země akademiku Ioffovi, který nabádal Einsteina, aby podpis odvolal?²⁶¹

Ne, nezačala nám západní Evropa závidět. Ale po takových popravných „ojedinělých případech“ zahynuly miliony nevinných lidí. Nebudeme pátrat po tom, proč světové veřejné mínění na ty zločiny zapomělo. Ne zrovna s chutí se na ně vzpomíná i dnes.

Nyní se vytváří mýtus opačným směrem do minulosti: že za sovětské moci Židé vcelku byli vždy oběť druhé kategorie. Nebo se o rané sovětských letech hovoří takto: „Tenkrát ještě nebyl takový útisk, k jakému došlo později.“²⁶²

A vůbec raritou je například přiznání nejen účasti, ale i jakési židovské obratnosti v řízení záležitostí toho mladého barbarského státu: „Směs ignorantství a drzosti, kterou Hannah Arendtová nazývá typickým rysem židovských parvenu, byla první socialistické, politické a kulturní elitě vlastní. Opovážlivost a zápal, s nimiž se uskutečňovala bolševická opatření, ať již šlo o konfiskaci církevního bohatství, nebo o pronásledování ‚buržoazních inteligentů‘, skutečně dodávaly bolševické moci ve dvacátých letech určité židovské rysy.“²⁶³

A v devadesátých letech jiný židovský publicista o dvacátých letech napsal: „Ve studentských posluchárnách často udávali tón Židé, kteří nepostřehli, že jejich intelektuální hodokvas se odbývá na pozadí pustošení v táboře hlavního národa země.“ Ale později „během několika desetiletí se Židé pyšnili těmi svými soukmenovci, kteří za revoluce udělali skvělou kariéru, a příliš se nezamýšleli nad tím, že tato kariéra byla spojena s reálnými útrapami ruského národa“. A dneska je „překvapující jednomyslnost, s jakou moji soukmenovci popírají jakékoli provinění v ruských dějinách 20. století“.²⁶⁴

Ach, jak hojivě by pro oba naše národy zněly takové hlasy, kdyby nezanikaly v ojedinelosti... Neboť je pravda, že ve dvacátých letech se Ži-

²⁶¹ D. Šturman, *Oni – vedali*, in „22“, 1990, č. 75, s. 126–144.

²⁶² I. Zundelevič, *Voschoždenije*, in „22“, 1985, č. 29, s. 54.

²⁶³ Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert*, s. 144–145.

²⁶⁴ G. Šurmak, *Šulgin i jeho apologety*, in „Novyj mir“, 1994, č. 11, s. 224.

dé ve velkém počtu vrhali do služby k bolševickému molochu – a nemysleli na tuto nešťastnou pokusnou zemi, ale nepředvídali ani následky pro sebe. A mnozí z horní vrstvy sovětských Židů přitom ztratili *mysl pro míru*: pocit, kde je třeba se zastavit.

V třicátých letech

Třicátá léta v SSSR probíhala ve znamení usilovného průmyslového vzestupu, v němž byly zešrotovány rolnické masy a život veškerého obyvatelstva dostal nové, nezvyklé formy, které také vyžadovaly neobvyklé schopnosti k přizpůsobení. Za cenu nesmírných obětí a přes všechny absurdity sovětského organizačního systému vedla tato krutá epopej přece jen k vytvoření průmyslové mocnosti.

Ale stalinské pětiletky, ta první i ta druhá, nevznikly a nereализovaly se jen zázračnou spontánností a násilným nahnáním hladových houfů dříců. Potřebovalo to obrovské technické vybavení, moderní zařízení, spolupráci odborníků na tuto techniku – a to vše plynulo štědře od západního kapitalismu, hlavně z USA. Ne ovšem jako dar, ne jako nezištná pomoc, za to sovětské komunisty Západu draze platili nerostným bohatstvím a dřevem, trhem surovinami a slibováním odbytí, a také ukořistěným majetkem carského impéria. Takové obchody probíhaly za pomoci a s požehnáním mezinárodních finančních magnátů, především Wall Streetu, jako trvalé pokračování těch prvních obchodních styků, které se podařilo sovětským komunistům navázat ještě za naší občanské války a které upevnili loděmi plnými carského zlata a pokladů Ermitáže.

Ale počkejme! Copak jsme nebyli důkladně poučeni od Marxe, že kapitalisté jsou zavilí nepřátelé proletářského socialismu a že od nich nepřijde pomoc, ale krvavá vyhlazovací válka? Jakkpak by ne; přese všechno oficiální diplomatické popírání bylo zcela jasné, a dokonce to vyšlo v Izvěstijích: „Američtí obchodníci mají zájem na rozšíření ekonomických vztahů se Sovětským svazem.“¹ – Proti tomuto rozšíření vystoupily americké odbory (bráníce vlastní trh před výrobky levné – otrocké – sovětské práce). Ale Rusko-americká obchodní komora, která byla v té době založena, nechtěla ani slyšet o nějakém

¹ „Izvěstija“, 22. ledna 1928, s. 1.

politickém odporu proti komunismu, „míchat politiku do obchodních vztahů“.²

Ve zpřístupněných diplomatických a finančních archívech prostudoval E. Satton, již dříve zmíněný současný americký vědecký pracovník, vztahy Wall Streetu s bolševiky a prokázal jejich amorální logiku a postupný vývoj po dobu mnoha let již od plánu „Marburg“ na počátku století, na základě Carnegiova obrovského kapitálu: posílit moc mezinárodních finančníků „socializací“ zemí světa „pro kontrolu... a pro světová donucovací nařízení“. A došel k tomuto závěru: „Mezinárodní finanční kruhy jednají raději s centralizovanými režimy. Bankovní společnost vůbec netouží po svobodné ekonomice a decentralizované moci,“ právě naopak. „Revoluce a mezinárodní finančnictví si nebudou příliš protirečit, pokud se díky revoluci vytvoří centralizovanější vláda“ – takže trhy těchto zemí budou řízeny. A druhá linie srozumění: „U bolševiků a bankéřů byl touto reálnou společnou platformou internacionalismus.“³

A tak nebylo nic divného na „Morganové a Rockefellerové podpoře kolektivistického podnikání a masové likvidace individuálních práv“. A pro ospravedlnění této podpory se na senátních jednáních ozývalo: „Proč by si velká průmyslová země jako Amerika měla přát vznik a následnou konkurenci druhého velkého průmyslového rivala?“⁴ Ale se záměrně nekonkurenčním totalitním režimem, který svou ekonomiku centralizoval, netřeba žít v nepřátelství. – Něco jiného je, že Wall Street nepočítal s dalším vývojem bolševického zřízení a s jeho naprosto nečekanou schopností manipulovat lidmi, využít je až do dna – a vytvořit vlastní, sice zrůdný, nicméně mohutný průmysl.

Jak to však souvisí s naším základním tématem? Souvisí to tak, že američtí finančníci, jak jsme viděli, šmahem odmítali půjčky předrevolučnímu Rusku – kvůli oklešťování židovských práv –, ačkoli v Rusku měli vždy perspektivu finančního prospěchu. A je jasné, že když tehdy byli ochotni obětovat zisk, nezačalo by ani teď přes všechny ekonomické kalkulace na sovětský trh „Morganovo a Rockefellerovo impérium“ pomáhat bolševikům, kdyby se v SSSR počátkem třicátých let objevily náznaky útlaku Židů.

Ale šlo právě o to, že námi již vylíčené sovětské omezování tradiční židovské kultury nebo sionistů se tehdy očím Západu snadno ztrácelo ve všeobecném dojmu, že sovětský režim Židy neutiskuje, ba naopak, mnohé dokonce ponechává u kormidel moci.

² Tamtéž, 26. ledna, s. 5.

³ E. Satton, *Wall-street i bolševická revoluce*, přel. z angl., Moskva, 1998, s. 210, 212.

⁴ Tamtéž, s. 214, 215.

Obrazy minulosti se dovedou v našem vědomí lehce měnit tak, aby je uspokojily. Avšak *dnes* vzniká taková představa, že v třicátých letech byli už Židé vytlačeni ze sovětského vedení, že už neměli účast na řízení země. – Setkávali jsme se (v osmdesátých letech) i s takovýmito názory: za sovětské éry byli Židé v SSSR „prakticky zlikvidováni jako národ, stali se sociální skupinou sídlící ve velkoměstech, „vrstvou obsluhující vládnoucí třídu““.⁵

Ne, Židé zdaleka nebyli jen „služebníky“, v nemalé míře tehdy ještě patřili ke své vlastní „vládnoucí třídě“. A „velkoměsta“, metropole – ty právě byly režimem upláceny, zásobovány a dostavovány, když celá širá země zmírala útlakem a bídou. Když přestál útrapy, které přinášely občanská válka, válečný komunismus, NEP a první pětiletky, byl *mirový život* země formován stále více činností svého státního aparátu, v němž hráli Židé značnou roli nejméně do roku 1937–1938.

Roku 1936 na VIII. sjezdu sovětů SSSR pronesl Molotov na Stalinův pokyn (aby se v očích Západu příznivě odlišil od Hitlera?) tuto tirádu: „Naše bratrské city k židovskému národu jsou určovány tím, že zrodil geniálního tvůrce komunistického osvobození lidstva“ – Karla Marxe, „že židovský národ podobně jako jiné nejvyspělejší národy dal světu mnoho velkých představitelů vědy, techniky a umění (což je nepopíratelné a již se to projevilo v sovětských třicátých letech a ještě víc se to projeví v letech poválečných – A. S.), mnoho skvělých hrdinů revolučního boje... a v naší zemi vydal ze svých řad a *stále vydává nové a nové vynikající talentované vedoucí pracovníky a organizátory ve všech odvětvích budování a obrany socialistického řádu.*“⁶

Kurziva je moje. Je nesporné, že tu šlo o propagační účely. Ale Molotovovo prohlášení odpovídalo situaci. A „obranu socialistického řádu“ zajišťovaly po všechna ta léta GPU, armáda, diplomacie a ideologická fronta. Ochotná účast tolika Židů v těchto orgánech trvala v raných i středních třicátých letech, do 1937–1938.

Omezíme se jen na stručný přehled nejvýznamnějších funkcí a jmen, jež se objevují hlavně právě ve třicátých letech – v dobovém tisku, v pozdějších publikacích a v nejnovějších židovských encyklopediích. Takový přehled, zkomplikovaný tím, že neznáme tak důležitý fakt, jako je nacionální nebo nenacionální citění protagonistů, může ovšem obsahovat i dílčí omyly a naprosto nepodává ucelený obraz.

Po porážce „trockistické opozice“ počet Židů ve stranickém aparátě značně prořídl. Ale tato *čistka* ve stranickém a státním aparátě vůbec ne-

⁵ A. Voronel, in „22“: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelligen-cii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1986, č. 50, s. 160.

⁶ „Izvěstija“, 30. října 1936, s. 2.

měla antisemitskou tendenci. Ve významné funkci v *politbyru* se udržel Lazar Kaganovič – muž zároveň zlověstně krutý a anekdoticky nízké úrovně (a od poloviny třicátých let, i tajemník ÚV, i člen organizačního výboru ÚV, tak jako ještě pouze jediný člověk – Stalin). A svým třem bratrům pomohl k velmi vysokým postům. Michail Kaganovič – r. 1931 ještě místopředseda Nejvyšší rady národního hospodářství, od r. 1937 již lidový komisař branného průmyslu, potom současně i leteckého. Julij prošel vedoucími stranickými funkcemi v Nižním Novgorodě jako všichni bratři a stal se náměstkem lidového komisaře zahraničního obchodu.⁷ (A jeden z bratrů, „velké zvíře“ v Rostově na Donu, byl úplný budížkníčem. Připomíná příběh Saltykova-Ščedrína, jak bratr Vooz Ošmjanskij hledal výnosné místo pro bratra Lazara.) – Avšak dvě etnicky ruské opozice na začátku třicátých let – Rykov, Bucharin, Tomskij a Sycov, Rjutin, Uglanov – byly Stalinem rozdraceny i za podpory židovských bolševiků, mezi nimiž si vybral potřebnou náhradu. Kaganovič byl Stalinovou hlavní a nejpevnější oporou v *politbyru*: žádal trest smrti pro Rjutina (říjen 1932–leden 1935) – ale i u Stalina to tehdy ztroskotalo.⁸ Čistka 1930–1933 šla po ruských živlech ve straně.

V předsednictvu *Ústřední kontrolní komise* (CKK) po XVI. sjezdu strany (1930) bylo z 25 členů 10 Židů, mezi jinými: A. Solc – „svědomí strany“ (a v nejhorších „střílecích“ letech 1934–1938 také zástupce generálního prokurátora Vyšinského⁹), Z. Běleňkij (jeden z výše zmíněných bratrů Běleňkých), A. Goleman (který přibrával Trockému v otázce odborů), sekyrářka Rozalija Zemljačková, další bratr M. Kaganovič, čekista Trilisser, „militantní ateista“ Jaroslavskij, B. Rojzenman, zástupce Trockého A. P. Rozengolc. – Srovnáváme-li situaci v ÚV strany ve dvacátých a raných třicátých letech, vidíme, že se skoro nezměnila – i v roce 1925, i po XVI. sjezdu strany tvořili Židé asi šestinu členstva.¹⁰

Ve stranických špičkách zůstala i po XVII. sjezdu („vítězů“) r. 1934 mezi členy ÚV šestina Židů, v Komisi stranické kontroly přibližně třetina, stejně jako v Revizní komisi ÚV (a v jejím čele stál dosti dlouhý čas M. Vladimírskij. Poté přišel do čela ÚV L. Kaganovič). – Stejně proporce byly tehdy i v Komisi sovětské kontroly.¹¹ – Zástupcem generálního prokurátora SSSR byl po pět horkých let (1934–1939) Grigorij Leplevskij.¹²

⁷ *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), 2., oprav. a dopl. vyd., Moskva, 1994, sv. 1, s. 527–528.

⁸ Robert Konkvest, *Bošoj t'error*, přel. z angl., Florencie, Edizioni Aurora 1974, s. 70, 75.

⁹ RJE, sv. 5, s. 95.

¹⁰ „Izvěstija“, 14. července 1930, s. 1.

¹¹ Tamtéž, 11. února 1934, s. 1–2.

¹² RJE, sv. 2, s. 165.

Některé stranické posty se nezveřejňovaly ani v Pravdě. Ale na podzim 1956 jsme mohli číst: tajemník ÚV Všesvazového leninského komunistického svazu mládeže – J. Fajnberg¹³; vedoucí oddělení tisku a vydavatelství ÚV (veškerá ideologie!) – B. Tal (vystřídal Lva Mechlise, který zcela přešel do redakce Pravdy, a od r. 1957 byl náměstkem lidového komisaře obrany a náčelníkem Politické správy Rudé armády).

Holdně jich nacházíme i ve vedoucích funkcích v místních úřadech – jako třeba byro ÚV pro Střední Asii, krajský výbor východosibiřský, první tajemníci oblastních výborů Němců Povolží, tatarského, baškirského, tomského, kalininského, voroněžského a mnoha dalších oblastních výborů. – Například Mendel Chatajevič (člen ÚV od r. 1930), postupně tajemník: gomelského, oděského, tatarského, dněpropetrovského oblastního výboru, středopovolžského krajského výboru, druhý tajemník komunistické strany Ukrajiny. – Jakov Čubin – černigovského, akmolinského oblastního výboru, šachetského okruhového výboru, pak v komisích stranické kontroly – moskevské, krymské, kurské, turkmenské, a od r. 1957 první tajemník ÚV Turkménie.¹⁴ – Nebudeme unavovat výčtem jmen, ale nemůžeme pominout reálný přínos těchto *tajemníků* k všebolševické věci – navíc ještě s podivuhodným geografickým přeoráváním, jako ve dvacátých letech. Kádry byly ještě málo početné a nenahraditelné a při jejich přelétavosti nikomu nedělalo starosti, že každý nováček je pro každé nové působiště cizincem.

Ještě reálnější bolševická moc byla v rukou *lidových komisařů*. Roku 1956 vidíme ve vládě mezi lidovými komisaři devět Židů: tehdy slavný, po celém světě známý *lidový komisař zahraničí* Litvinov (v laskavých karikaturách Izvěstijí býval zobrazován jako rytíř míru s kopím a štítem proti zahraniční sběři); neméně věhlasný, byť jen v rámci SSSR, *lidový komisař vnitra* Jagoda; vychvalovaný a popularizovaný „železný lidový komisař“ *železnic* Lazar Kaganovič; *zahraniční obchod* – A. Rozengolc, kterého jsme viděli také v Ústřední kontrolní komisi; *vnitřní obchod* – I. J. Vejcer; lidovým komisařem *sovchzů* byl zase M. Kalmanovič (od konce roku 1917 komisař pro zásobování); *lehký průmysl* – I. J. Ljubimov; *zdravotnictví* – G. Kaminskij (se svými častými poučnými sloupky v Izvěstijích); a zase Z. Běleňkij – *Komise sovětské kontroly*.¹⁵ – V téže vládě je mnoho židovských jmen i mezi náměstkyněmi lidových komisařů na nejrůznějších komisariátech: financí, spojů, železniční dopravy, vodního hospodářství, zemědělství, lesnictví, potravinářství, osvěty,

¹³ RJE, sv. 5, s. 189.

¹⁴ Tamtéž, s. 285, 344.

¹⁵ „Izvěstija“, 18. ledna 1956, s. 1; 6. února, s. 3.

spravedlnosti (další Solc, tentokrát Isaak), i mezi nejdůležitějšími náměstkyně lidových komisařů: J. Gamarnik (obranu), A. Gurevič („významně se zasloužil o vybudování hutního průmyslu“)¹⁶, Semjon Ginzburg (náměstek lidového komisaře těžkého průmyslu, pak se stal náměstkem lidového komisaře stavebnictví, později ministrem výstavby vojenských objektů).¹⁷

Od konce roku 1929 do začátku roku 1931 proběhl známý „Velký přelom“. Měla následovat brutální kolektivizace – a v tomto rozhodujícím okamžiku pro ni Stalin určil neúprosného vykonavatele, Jakovleva-Epštejna, jehož portréty – ať už fotografie, nebo kresby I. Brodského – tehdy a později rok od roku většího formátu byly reprodukovány v novinách.¹⁸ Spolu s nám již známým M. Kalmanovičem se dostal dokonce do nejvyšší vládní Rady práce a obrany (kde byl jen Stalin, Molotov, Mikojan, Ordžonikidze, Vorošilov a sotva někdo další)¹⁹. V březnu 1931 na VI. sjezdu sovětů měl Jakovlev referát o budování sovchozů i kolchozů (o zhoubě veškerého života národa).²⁰ Na této slavné cestě devastace Ruska se mezi Jakovlevovými spolupracovníky mihli i náměstek lidového komisaře V. G. Fejgin, členové poradního sboru *lidového komisaře zemědělství* M. M. Volf, G. G. Rošal i jiní experti na zemědělství. – Jako významná pomoc byl lidovému komisaři zemědělství dodán *obilnářský trust* (aby ždímal obilí pro stát) v čele s M. G. Gerčikovem, jehož portréty zdobily stránky *Izvěstij* a jemuž poslal povzbudivý telegram osobně Stalin.²¹ – R. 1932 oddělili od lidového komisariátu zemědělství *lidový komisariát sovchozů* – tam dosadili M. Kalmanoviče.²² A předsedou všesvazové *rady kolchozů* byl od r. 1934 opět Jakovlev.²³ A předsedou *Lýboru pro výkup* I. Klejner (vyznamenaný Leninovým řádem). – M. Kalmanovič také byl v hrozných měsících kolektivizace náměstkem lidového komisaře zemědělství, ale koncem roku 1930 ho převedli na místo náměstka lidového komisaře financí a předsedy správy *Státní banky*, poněvadž v peněžnictví je rovněž zapotřebí tvrdé ruky. Předsedou správy Státní banky jmenují r. 1934 Lva Marjasina a r. 1936 Solomona Kruglikova.²⁴

¹⁶ RJE, sv. 1, s. 594.

¹⁷ Tamtéž, s. 515.

¹⁸ Viz např.: „*Izvěstija*“, 12. července 1930; 14. a 17. března 1931; 6. ledna 1931; 10. ledna a 21. února 1936.

¹⁹ Tamtéž, 25. prosince 1930, s. 1.

²⁰ Tamtéž, 14. března 1931, s. 5–4; 17. března, s. 1–2.

²¹ Tamtéž, 2. února, s. 4; 30. května, s. 1.

²² Tamtéž, 20. února 1936, s. 4.

²³ RJE, sv. 5, s. 497.

²⁴ Tamtéž, sv. 2, s. 98, 256.

V listopadu 1950 byl ustaven *lidový komisariát zahraničního obchodu*, do jehož čela byl jmenován (a sloužil tam sedm let) nám již známý A. P. Rozengolc. Třetinu členstva tvořili Židé, z nich Š. Dvojlackij zaujme místo i v *Hlavním koncesním výboru při radě lidových komisařů SSSR* (s vysokou gáží ve valutách) a stane se obchodním zástupcem ve Francii (1954–1956).²⁵ – Koncem roku 1950 je zřízen lidový komisariát *zásobování* s A. Mikojanem v čele (v jeho sboru vidíme M. Běleňkého – to je už pátý Běleňkij, a brzy se právě on stává lidovým komisařem zásobování namísto Mikojana). Zkrátka a dobře, na lidových komisariátech obchodu a zásobování je Židů větší procento než ve vedení strany – čtvrtina až polovina. – Nesmíme také zapomenout na *Ústřední radu* spotřebních společností (byrokratické středisko pseudodružstevnictví). Tu řídil (po Lvu Chinčukovi ve dvacátých letech) od roku 1951 a po roce 1957 I. A. Zelenskij, s nímž jsme se předtím setkávali jako s členem poradního sboru *lidového komisariátu výživy*.²⁶

Znovu připomínáme: tyto výčty situací pouze ilustrují. Nechtějí vyvolat dojem, že se ve všech těch komisích a předsednictvech neprezentovaly jiné národnosti – samozřejmě že tam byly. A také všechny vyjmenované osoby zaujímaly svá místa jen po určitý úsek oněch let, potom je „přesunovali“.

Spoje. Železnice řídí napřed M. Ruchimovič (noviny přinášejí jeho obrovité portréty²⁷), pak je předává L. Kaganovičovi, stane se lidovým komisařem *branného průmyslu* (a M. Kaganovič prozatím jeho náměstkem)²⁸. – K důležitým změnám dojde i v uhelném trustu „Ugol“: z vedoucí funkce je odvolán I. Švarc a jmenován do ní je M. Dejč.²⁹ Správcem naftových polí „Grozneft“ se stává T. Rozenoer. – *Stavbu* Magnitogorského hutního gigantu řídí Jakov Gugel; ředitelem Krivo-orožského hutního kombinátu je Jakov Vesnik; stavba Kuzněckého kombinátu, 200 000 hladových polonahých dělníků – velitelem tohoto pekla byl S. Frankfurt a po něm I. Epštejn (r. 1958 byl zatčen, ale měl štěstí – poslali ho jen na stavbu norilského kombinátu)³⁰. A ve třicátých letech nebylo nic většího než tyto kombináty...

Nejvyšší rada národního hospodářství – měla velmi dlouhé trvání, i když její význam klesá. Po Unšlichtovi ji vedl A. Rozengolc, pak také Ordžonikidze; v jejím osazenstvu převažovali Židé.³¹

²⁵ RJE, sv. 1, s. 418.

²⁶ Tamtéž, s. 483.

²⁷ Viz např.: „Izvěstija“, 17. května 1951, s. 5.

²⁸ Tamtéž, 9. prosince 1956, s. 1.

²⁹ Tamtéž, 7. července 1950, s. 2.

³⁰ RJE, sv. 1, s. 222, 587; sv. 3, s. 257, 464.

³¹ „Izvěstija“, 14. listopadu 1950, s. 2; 16. listopadu, s. 4.

Zato Státní plánovací výbor nabývá na významu. V roce 1951, za Kujbyševova vedení, byla v osmnáctičlenném předsednictvu více než polovina Židů.³²

Aniž opustíme půdu hospodářské sféry, vkročíme nyní do posledního roku „rozkvětu“ stalinské éry – až k samému roku 1957. – Roku 1956 publikovaly³³ *Izvěstija* úplný seznam členů rady lidového komisariátu *vnitřního obchodu* – 155 osob, které měly ve svých rukou (a sotva nezištně) veškerý vnitřní obchod SSSR. Na tomto seznamu je Židů téměř 40 %. Od dvou náměstků lidového komisaře a obchodních inspektorů po celou plejádu vedoucích oblastního potravinářského obchodu, oblastní obchodní sítě s průmyslovými výrobky, spotřebitelských svazů, trustů restaurantů, jídelen, zásobování potravinami, správy jídelních vagonů a nádražních bufetů; a ovšem i *Gastronomu* č. 1 v Moskvě („Jelisejevova firma“). A jak to usnadňovalo harmonickou spoluprací všech instancí – v oněch dosud zdaleka nikoli sytých, nikoli oblečených, nikoli obutých letech!

Na stránkách *Izvěstij* jsme mohli číst i tento titulek: „Vedení Vsesvazového rybného průmyslu se dopustilo velkých politických chyb.“ A v souvislosti s tím byl nedávno zbaven funkce člena poradního sboru lidového komisaře obchodu Moisej Frumkin (ve dvacátých letech jsme ho viděli jako náměstká lidového komisaře zahraničního obchodu). Následovaly tresty: s. Frumkinovi přísná důtka s výstrahou, s. Klejmanovi taktéž a s. Něprjachina vyloučit ze strany.³⁴

Brzy nato otiskly³⁵ *Izvěstija* doplnění stavu v radě lidového komisariátu *těžkého průmyslu* o 215 pracovníků. Zájemci se mohou dostat i tam. Současný autor píše o těch lidech takto: do třicátých let „děti deklasovaných židovských drobných buržoá se dokázaly stát... ‚veliteli‘ ve všednodennosti ‚velikých staveb‘. A jim, kteří dřeli šestnáct hodin denně, kteří po týdny a měsíce nevyšli z děr, marastu, pustiny a tajgy... připadalo, že je to ‚jejich země‘“. ³⁶ Jenže to popletl: to nekvalifikovaní nádeníci a včerejší sedláci nevyšli z děr a marastu, ale ředitelé sem zavítali jen občas, ti seděli v teple, měli zvláštní příděly („Bronzová stavbyvedoucí“). Není však pochyb, že svými tvrdými příkazy přivedli k dokončení tyto stavby, jež se staly průmyslovým potenciálem SSSR.

Tak sovětští Židé získali v SSSR významný podíl ve státní, průmyslové i hospodářské správě na všech jejích stupních.

³² Tamtéž, 15. února 1951, s. 5.

³³ Tamtéž, 9. dubna 1956, s. 2.

³⁴ Tamtéž, 5. listopadu 1950, s. 2; 11. listopadu, s. 5.

³⁵ Tamtéž, 11. června 1956, s. 2.

Vyhradíme zcela zvláštní místo B. Rojzenmanovi. Posuďte sami: obdržel Leninův řád „za mimořádné zásluhy“ při využití státního aparátu „pro úkoly rozsáhlé socialistické ofenzivy“ – jaké tajemné, nám nepřístupné hlubiny se mohou skrývat za tou „ofenzivou“? A nakonec rovnou: za splnění „zvláštních úkolů mimořádného státního významu v očistě státního aparátu na zahraničních zastupitelstvech“.³⁷

Díky tomu náš pohled přirozeně přechází k *diplomacii*. O diplomacii dvacátých let se hovořilo již v předchozí kapitole. Nyní uvidíme i jiné významné osobnosti. Například na jaře 1950 bychom si mohli přečíst v *Izvěstijích* na první straně pod samostatným titulkem tuto důležitou zprávu: „Z dovolené se vrátil a nastoupil k plnění svých povinností člen poradního sboru lidového komisaře vnitra F. A. Rotštejn.“³⁸ (Ale tak se psalo leda jen o Stalinovi? Snad ani o Ordžonikidzem, ani o Mikojanovi?) Čím se to však Rotštejn provinil, že skončil dva měsíce poté: v červenci 1950, když byl Litvinov jmenován lidovým komisařem, F. A. Rotštejn (přestože, jak si vzpomínáme, uvádí ve svém životopise i založení britské komunistické strany) byl z poradního sboru odvolán. V třicátých letech, kdy byl Litvinov na vrcholu, přichází nová generace. Židovská encyklopedie píše: „Existoval pojem ‚diplomati litvinovovské školy‘“ – a mezi nimi vyzdvihuje: K. Umanského, J. Surice, B. Štejna (i když ten slavil úspěchy již ve dvacátých letech), J. Gnědina (Parvusova syna).³⁹ Erenburg k nim dodává J. Rubinina. – Jak ve dvacátých letech přitahovala diplomacie židovské kádry, tak je přitahovala i na počátku a v polovině třicátých let. Od okamžiku přijetí SSSR do Společnosti národů vidíme mezi hlavními členy sovětské delegace Litvinova, Štejna, Gnědina, ale také Brennera, Staševského, Markuse, Rozenberga a Gruzína Svanidzeho. Ti reprezentovali sovětské Rusko na tomto fóru národů. – Zplnomocnění zástupci v Evropě: v Anglii stálý zástupce Majskij, v Německu (později i ve Francii) J. Suric, v Itálii B. Štejn (po Kameněvovi), také ve Španělsku, v Rakousku, v Rumunsku, v Řecku, v Litvě, v Lotyšsku, v Belgii, v Norsku; i leckde v Asii: například v Afghánistánu byl již za občanské války právě Suric a od r. 1936 B. Skvirskij; ten byl po dlouhá léta i neoficiálním sovětským zástupcem ve Washingtonu.⁴⁰ – Na sovětských obchodních zastupitelstvech se v raných a středních třicátých letech úspěšně udrželo a pracovalo mnoho židovských kádřů.

³⁷ „Izvěstija“, 24. dubna 1951, s. 2.

³⁸ Tamtéž, 18. května 1950, s. 1.

³⁹ *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Jeruzalém. Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin, 1988, sv. 4, s. 879.

⁴⁰ RJE, sv. 5, s. 58.

(Ještě jeden Běleňkij, už šestý, B. S., obchodní zástupce v Itálii 1954–1957.⁴¹)

Pokud jde o *Rudou armádu*, píše již nám známý pečlivý izraelský autor: i v třicátých letech v ní „zůstal značný počet židovských důstojníků. Bylo jich mnoho, zvláště v Revoluční vojenské radě, v hlavních správách lidového komisariátu obrany, v generálním štábu atd. Totéž platí o vojenských okruzích, armádních sborech, divizích, brigádách a všech vojenských jednotkách. Tak jako dříve se Židé významně uplatňovali i v politických orgánech“.⁴² A celá *Hlavní politická správa Rudé armády* přešla po sebevraždě spolehlivého Gamarnika do spolehlivých rukou Mechlisových... Tu jsou příklady z horní vrstvy Politické správy (PURKKA): Morduch Choroš, ve třicátých letech zástupce náčelníka PURKKA, pak (do svého zatčení) náčelník politické správy Kyjevského vojenského okruhu. – Lazar Aronštam, od r. 1929 a ve třicátých letech, do r. 1957 náčelník Politické správy Běloruského vojenského okruhu, Samostatné Dálněvýchodní armády, Moskevského okruhu. – Isaak Grinberg, vrchní inspektor PURKKA, pak zástupce náčelníka Politické správy Leningradského okruhu. – Boris Ippo (setkali jsme se s ním již v občanské válce; při pacifikaci Střední Asie náčelník Politické správy Turkestánského frontu, pak Středněasijského okruhu), ve třicátých letech Kavkazské Rudé armády; pak náčelník Vojenské politické akademie. – Již zmíněný Michail Landa, šéfredaktor novin Krasnaja zvezda 1950–1957. – Naum Rozovskij, od občanské války vojenský prokurátor, v r. 1956 hlavní vojenský prokurátor RKKK.⁴³

Do r. 1954, dokud ještě existovala *Revoluční vojenská rada*, byl zástupcem jejího předsedy (Vorošilova) Gamarnik. – Ve třicátých letech se kromě jmenovaných v předchozí kapitole setkáváme s těmito náčelníky *Hlavních správ RKKK*: Abram Volpe – Administrativně mobilizační správa (v minulé kapitole zmíněný jako náčelník štábu Moskevského vojenského okruhu), Semjon Ůrickij (Vojenskoprůzkumná správa, do r. 1957), Boris Feldman – náčelník Hlavní správy kádrů (také do r. 1957), Leontij Kotljár – náčelník Hlavní vojenskoinženýrské správy v letech před válkou. – Mezi veliteli *druhů vojsk* stál v čele vojenského letectva od r. 1952 A. Golcman (viděli jsme ho již v Ústřední kontrolní komisi a jako odborového činovníka; zahynul při letecké havárii). Mezi veliteli *vojenských okruhů* zase vidíme: Ionu Jakira (Krymský okruh, pak důležitější Kyjevský), Lva Gordona (Turkestán-

⁴¹ Tamtéž, sv. 1, s. 101.

⁴² Aron Abramovič. *V rešajušeej vojne: Učastije i rol jevrejev SSSR v vojne protiv nacizma*, 2. vyd., Tel Aviv, 1982, sv. 1, s. 61.

⁴³ RJE, sv. 1, s. 65, 576, 515; sv. 2, s. 120, 491; sv. 3, s. 500–501.

ský).⁴⁴ – Nemáme sice údaje o běžných, nižších hodnostech, ale nemůže být patrně vážných pochyb o tom, že v armádních politických správách, v zásobování armády i v aparátu strany a lidových komisariátů, pokud byl náčelníkem hlavní správy Žid, tvořili pochopitelně významnou složku těchto struktur Židé.

Ale sloužit v armádě není nic špatného a je to možná i velmi budovatelské. A co naše drahé *GPU-NKVD*? Soudobý badatel, který se opírá o archivy: „První polovina třicátých let je charakterizována vzrůstem role Židů v aparátu státní bezpečnosti.“ A „v předvečer nejmasovějších represí“ nám představu o obrazu „národnostního složení vedoucích orgánů NKVD... může poskytnout seznam vyznamenaní k 20. výročí VČK-OGPU-NKVD 407 odpovědných pracovníků, uveřejněný v ústředním tisku. Mezi vyznamenanými je 56 Židů (15,8 %), 7 Lotyšů (1,7 %)“.⁴⁵

Z GPU se stal NKVD (lidový komisariát vnitra) v čele s Jagodou (1934) a jsou publikována jména (a to hned dvakrát! Máme vzácnou příležitost nahlédnout za neproniknutelné zdi⁴⁶) komisařů státní bezpečnosti lidového komisariátu vnitra 1. hodnostní třídy: J. S. Agranov (Jagodův první náměstek), V. A. Balickij, T. D. Deribas, G. J. Prokofjev, S. F. Redens, L. M. Zakovskij; 2. hodnostní třídy: L. N. Bělskij, K. V. Pauker (ty jsme vyznamenali už r. 1927 k 10. výročí ČK), M. I. Gaj, S. A. Goglidze, L. B. Zalin, Z. B. Kacnelson, K. M. Karlson, I. M. Leplevskij, G. A. Molčanov, L. G. Mironov, A. A. Sluckij, A. M. Šanin, R. A. Piljar. Nejsou to ovšem sami Židé, přece však dobrá polovina. A židovští čekisté neodešli ani nebyli propuštěni z NKVD, který po Kirovově smrti krutě řádl v zemi – a jak brzy uvidíme, i ve vlastních řadách.

Sluckij byl náčelníkem zahraničního oddělení NKVD, tj. řídil špionáž v zahraničí. „Jeho zástupci byli Boris Berman a (Sergej) Špigelglas.“ A o Paukerovi se dovídáme: kadeřník z Budapešti, spráhl se s komunisty v ruském zajetí r. 1916, zprvu byl velitelem kremelské stráže, pak náčelníkem operativního oddělení NKVD.⁴⁷ Při utajenosti aparátu a nedostupnosti těchto vysokých funkcionářů nelze ovšem o každém vyslovit definitivní soud. Jasné světlo padlo na Nauma (Leonida) Etingona, který zařídil zavraždění Trockého, byl organizátorem „cambridgeské pětky“ a atomové špionáže po válce – eso výzvědné služby.⁴⁸

⁴⁴ RJE, sv. 1, s. 244, 350; sv. 2, s. 78; sv. 5, s. 179, 206–207, 493–494; A. Abramovič, *U reša-juščeje vojne*, sv. 1, s. 62.

⁴⁵ L. J. Kričevskij, *Jevrei v apparatě VČK-OGPU v 20-je gody*, in *Jevrei i ruskaja revolucija: Materialy i issledovanija*, red.- sest. O. V. Budnickij, Moskva, Jeruzalém, Gešarim 1999, s. 543–544; „Izvěstija“, 20. prosince 1937, s. 2.

⁴⁶ „Izvěstija“, 27. listopadu 1935, s. 1; 29. listopadu, s. 1.

⁴⁷ Robert Konkvest, *Bolšoj těrro*, s. 187.

⁴⁸ RJE, sv. 5, s. 475.

V nižších funkcích – a kolik jich bylo? – sloužil Lev Feldbin, který byl zcela skryt lidským očím a teprve později nechalvalně proslul jako přeběhlík, s efektním pseudonymem Alexandr Orlov, známý dlouholetý pracovník GPU, kde řídil „ekonomické oddělení Zahraniční správy“, což znamenalo, že jménem NKVD kontroloval zahraniční obchod SSSR. Na přísně tajných Stalinových instrukcích pro pracovníky NKVD byl pověřen „páčit z (obětí) falešná doznání“ a „mnozí z (vyšetřovatelů NKVD) byli (jemu) podřízeni“.49 – Ani Michail Kolcov-Fridljand („politický poradce“ republikánské vlády Španělska50) nemohl zůstat stranou největších eskapád GPU.

K Ježovovi, jmenovanému (27. září 1936) lidovým komisařem vnitra, byl za tři dny poslán jako náměstek M. Berman (který zároveň zůstal náčelníkem Hlavní správy pracovních táborů).51 Ale Ježov si přivedl i své vlastní stíny. Jeho dávný (od r. 1951) spolupracovník na ÚV VKS(b) Michail Litvin se stal náčelníkem kádrového oddělení vnitra a do května 1937 to dotáhl až na náčelníka úděsného Tajného politického oddělení Hlavní správy státní bezpečnosti (GU GB) NKVD. Zástupcem náčelníka tohoto oddělení byl (1951–1956) Genrich Ljuškov (zabitý 1945 *japonskou* kulkou, poněvadž k Japoncům přeběhl r. 1938, a teď na konci války ho nechtěli vydat zpátky, neměli na vybranou, a tedy ho zastřelili – tak by šlo ještě dodatečně vyprávět o kariéře každého z nich). V témž oddělení byl „zplnomocněncem pro zvláštní úkoly“ Alexandr Radzivilovskij. A ještě jeden Ježovův dávný spolupracovník – Isaak Šapiro, jeho referent od r. 1954, nyní náčelník sekretariátu NKVD, později náčelník zvláštního oddělení GU GB NKVD (to je další, také pověstné oddělení...).52

V prosinci 1936 nacházíme mezi náčelníky deseti oddělení Hlavní správy státní bezpečnosti NKVD, utajených pod čísly, sedm Židů: strážní oddělení (1) – K. Pauker, kontrašpionážní (3) – L. Mironov, zvláštní (5) – I. Leplevskij, dopravní (6) – A. Šanin, zahraniční (7) – A. Sluckij, evidenčně registrační (8) – V. Cesarskij, vězeňské (10) – J. Vejnštok. V období krvavých represí r. 1937 měli funkce náčelníků oddělení ještě: A. Zalpeter – operativní oddělení (2), J. Agranov, po něm M. Litvin – tajné politické (4), A. Minajev-Cikanovskij – kontrašpionážní (3), I. Šapiro – jak už bylo řečeno, zvláštní oddělení (9).53

⁴⁹ Alexandr Orlov, Z předmluvy ke knize *Tajna istorija stalinskich prestuplenij*, in „Vremja i my“ (dále VM): Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennyh problem, New York, 1982, č. 67, s. 202.

⁵⁰ RJE, sv. 2, s. 62.

⁵¹ „Izvěstija“, 27. září 1936, s. 1; 30. září, s. 5; RJE, sv. 1, s. 124.

⁵² RJE, sv. 2, s. 187, 218, 452; sv. 3, s. 358.

⁵³ A. Kokurin, N. Petrov. *NKI D: struktura, funkcii, kadry*, in „Svobodnaja mysl“, 1997, č. 6, s. 113–116.

Vedení Gulagu (Hlavní správy pracovních táborů) jsem vyjmenoval v Souostroví Gulag. Ano, i tam měli většinu Židů. (Portréty bělomořsko-baltských náčelníků, reprodukováné ze známého sovětského sborníku z r. 1936, vzbudily nelibost: že prý jsem si vybral jenom Židy. Jenže já jsem si je nevybral, já jsem uvedl snímky *všech vyšších náčelníků* Bělomořsko-baltského tábora z této nesmrtelné knihy – a čí je to výběr a čí vina, že to byli Židé?) Pro informaci dodám něco o třech vysokých papaláších, co jsem tehdy nevěděl, až teď jsem se to dočetl. Lazar Kogan byl, než přišel na Bělomořský kanál, taky náčelníkem pracovního tábora, Zinovij Kacnelson byl po r. 1934 zástupcem náčelníka tábora; Izrail Pliner byl od r. 1936 náčelníkem tábora a dostavěl kanál Moskva-Volha.⁵⁴

Nedá se to popřít: Dějiny zanesly mnoho sovětských Židů do řad strůjců všeruského osudu.

Z různých pramenů přicházejí z různých dob informace, které nebyly nikdy veřejně ventilovány: o oblastních (krajských) *zplnomocněncích* GPU-NKVD ve třicátých letech (do r. 1937). Označení jejich hodnosti by se mělo vždy psát s velkým písmenem, neboť právě oni, a nikoli tajemníci oblastních výborů byli neomezenými pány svých oblastí, pány nad životem či smrtí kteréhokoli obyvatele a sami byli podřízeni přímo NKVD. U některých z nich jsou známa plná jména, u jiných jen trosky začátečních písmen, u dalších pouze příjmení. A zeměpisně se jejich posty také měnily, jedni zplnomocněnci se přesunuli na místa druhých (budeme jen závidět tomu, komu se podaří prokázat aspoň okrajové dočasné údaje, vždyť se to všechno dělo utajeně). A po celá třicátá léta bylo ještě mezi těmito oblastními mocipány hodně Židů. Podle nedávno publikovaných údajů sloužilo u místních orgánů státní bezpečnosti, mimo Hlavní správu, 1776 Židů (7,4 %).⁵⁵

Měli bychom se zmínit alespoň o těchto zplnomocněncích: v Bělorusku (Izrail Leplevskij, bratr zástupce generálního prokurátora Grigorije Leplevského – již jsme se s ním setkali na VČK, byl také náčelníkem GPU, mohl se jako komisař 2. hodnostní třídy a od r. 1934 do 1936 byl lidovým komisařem vnitra Bílé Rusi); Západní oblast (I. M. Blat, později působil v Čeljabinsku); na Ukrajině (Z. Kacnelson, i jeho jsme viděli v občanské válce, ale pak proletěl celou zemí od Kaspického moře k Bělému, chvíli dělal zástupce náčelníka Gulagu a hned nato náměstka lidového komisaře vnitra Ukrajiny; ale r. 1937 ho vystřídal Leplevskij); Doněcká oblast, pak i Vinnická (ty obě zvládal D. M. Sokolinskij); Severní Kavkaz (L. J. Fajvilovič, byl tam i Fridberg); Ázerbájdžán (M. G. Rajev-Kaminskij, byl tam i Purnis), Stalingradská (G. Rappoport); Orelská (P. Š. Simanovskij); Tambovská (Livšic); Gorkijská (G. J. Abrampolskij); Ar-

⁵⁴ RJE, sv. 2, s. 22, 51–52, 389.

⁵⁵ A. Kokurin, N. Petrov, *NKVD: struktura, funkce, kadry*; in „Svobodnaja mysl“. 1997, č. 6, s. 118.

changelská (tam vládl A. S. Šijron houfům rozkulačených sedláků); republika Němců Povolží (I. Z. Ressin), Baškirska (Zelikman), Orenburská (N. Rajskej), Sverdlovská (G. I. Škljar), Kazachstán (L. B. Zalin), Střední Asie (Krukovskij), Východní Sibiř (Trockij, nikoli Lev T.) a až k Severnímu kraji (Rutkovskij).

Uvedené oblastní funkce byly přechodné, provizorní, oblastní lídrové NKVD byli přehazováni z jedné oblasti do druhé neméně často a s nemenší mocenskou jistotou než tajemníci oblastních výborů. Tak třeba Vladimír Cesarskij pobýval jako zplnomocněnec GPU-NKVD v Oděse, v Kyjevě, na Dálném východě, ale r. 1957 se vyšvihl na místo náčelníka zvláštního oddělení GUGB-NKVD (zřejmě právě před Šapirem). – Nebo S. Mironov-Korol: 1953–1956 byl náčelníkem Dněpropetrovského GPU-NKVD (současně i na ústředí), r. 1957 Západosibiřského.⁵⁶ – Polovina třicátých let zastihuje nám známého L. Vulje jako „ředitele“ moskevské (a pak i saratovské) policie. Přímo v Moskvě byl zplnomocněncem (po Střední Asii) L. Bělskij; pak povýšil na náčelníka vojsk vnitřní služby NKVD. – Další přemísťování v třicátých letech byli: náčelník pohraničních vojsk Fošan, náčelník plánovacího hospodářského oddělení NKVD Mejerson, náčelník finančního oddělení Gulagu I. I. Berenzon, kterého vystřídal L. M. Abramson, náčelník kádrového oddělení Abram Flikser. To vše uvádíme namátkou, výčet a seznam za celá ta léta se sestavit nedá. – Ale zvláštní oddělení bylo na každém oblastním NKVD. Zde je náhodný údaj: náčelníkem sekretariátu tohoto oddělení v Kyjevě byl Jakov Broverman, pak přešel v téže funkci na ústřední NKVD.⁵⁷

Později, když r. 1940 Sovětský svaz okupoval Pobaltí, je například znám případ náčelníka dvinského NKVD, jistého Kaplana, který tam tak řádil, že r. 1941 – jen co odešla sovětská vojska a ještě před příchodem Němců – dalo se místní obyvatelstvo strhnout výbuchem hněvu proti Židům.

V románě D. P. Vitkovského *Půl života* je odstavec o židovské vizáži jeho vyšetřovatele Jakovleva, už z novějších chruščovovských časů. Tato Vitkovského poznámka vyznívá trochu hrubě, a Židé konce šedesátých let, kteří se už distancovali od komunistického režimu a v této nové politické orientaci velmi citlivě vnímají všechny lágrové memoáry, byli v tomto ohledu vždy nepříjemně dotčeni. Ale V. Geršuni mi k tomu položil otázku: „A kolik *ještě* židovských vyšetřovatelů Vitkovskij za třicet let zažil?“

V tom nevinném podřeknutí: „za třicet let“ – nebylo by přirozenější říct „za padesát“ nebo aspoň „za čtyřicet“? – jak příznačně se tu projevila udivující zapomnětlivost! Za t ř i c e t let, od konce třicátých let, potkal možná Vitkovskij nemálo židovských vyšetřovatelů (ostatně existovali ještě v šedesátých letech), ale Vitkovskij, kterého policie pronásledovala už č t y ř i c e t let a byl na Soloveckých ostrovech, zřejmě nezapomněl na dobu, kdy bylo těžší narazit na vyšetřovatele Rusa než na Žida nebo Lotyšě.

⁵⁶ RJE, sv. 2, s. 295; sv. 3, s. 311.

⁵⁷ Tamtéž, sv. 1, s. 170.

Ale na Geršuniho otázce je pravda v tom, že všechny ty význačné funkce, i ty méně důležité a průměrné – čím blíže k přelomu let 1937–1938 v sobě nesly i záhubu.

Páni nad našimi osudy suverénně vládli na svých suverénních výšinách – a nenadálý úder, který dopadl na ně samé, jim připadal jako zhroucení vesmíru, jako konec světa. Kdo z nich do té doby přemýšlel o osudovém údělu tvůrců revoluce?

Když probíráme zvlášť seznamy *velkých* čelných představitelů, kteří zemřeli v letech 1937–1938, najdeme mezi nimi ohromné procento Židů. Současný pramen uvádí například: jestliže „od 1. ledna 1935 do 1. ledna 1938 řídili příslušníci tohoto etnika přes 50 % základních strukturálních složek ústředního aparátu vnitřa, je to k 1. lednu 1939 pouhých 6 %“.⁵⁸

Při použití množství „popravčích seznamů“, které u nás za posledních deset let vyšly, a autobiografických svazků nejnovější Ruské židovské encyklopedie jsme nyní do jisté míry schopni zjistit další osudy významných čekistů, rudých velitelů, komunistických funkcionářů, diplomatů atd., o nichž jsme se zmiňovali v předchozích kapitolách této knihy jako o držitelích moci.

Řady čekistů postihlo toto vraždění obzvlášť rozsáhle:

G. J. Abrampolskij; L. M. Abramson, zemřel ve vězení r. 1939; *Jakov Agranov, 1938*⁵⁹; *Abram Běleňkij, 1941; Lev Bělskij-Levin, 1941; Matvej Berman, 1939; Boris Berman, 1939; Josif Blat, 1937; J. Vejnštok, 1939; Leonid Vul, 1938; Mark Gaj-Štokljand, 1937; Semjon Gendin, 1939; Veniamin Gerson, 1941; Lev Zadov-Zinkovskij, 1938; Lev Zalin-Levin, 1940; A. Zalpeter, 1939; Lev Zacharov-Mejer, 1937; N. Zelikman, 1937; Alexandr Ioselevič, 1937; Zinovij Kacnelson, 1938; Lazar Kogan, 1939; Michail Kolcov-Fridljand, 1940; Georg Krukovskij, 1938; Izrail Leplevskij, 1938; Michail Litvin, spáchal sebevraždu r. 1938; *Natan Margolin, 1938; A. Minajev-Cikanovskij, 1939; Lev Mironov-Kagan, 1938; Sergej Mironov-Korol, 1940; Karl Pauker, 1937; Izrail Pliner, 1939; Michail Rajev-Kaminskij, 1939; Alexandr Radzivilovskij, 1940; Naum Rajskij-Lechtman, 1939; Grigorij Rappoport, 1938; Ilja Ressin, 1940; A. Rutkovskij; Pinchus Simanovskij, 1940; Abram Sluckij, otráven 1938; *David Soko-***

⁵⁸ G. V. Kostyrčenko, *Tajnája politika Stalina: I last i antisemitizm*, Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 2001, s. 210.

⁵⁹ Kurzívou jsou vyznačena jména popravených a rok popravy; v některých případech číslice označuje rok zatčení; zvlášť jsou vyznačena jména těch, kteří spáchali sebevraždu, když čekali na vazbu, a kteří zemřeli ve vězení.

linskij, 1940; Michail Trilisser; Leonid Fajvilovič, 1936; Vladimír Cesar-skij, 1940; A. Šanin, 1937; Isaak Šapiro, 1940; Jevsej Širvindt, 1938; Gri-gorij Škljar; Sergej Špigelglas, 1940; Genrich Jagoda, 1938.

Byly již vydány stohy seznamů vedoucích pracovníků ústředního aparátu GUGB NKVD, kteří padli za obět „ježovovskému“ odstřelu a represím, kde nacházíme mnoho a mnoho židovských jmen.⁶⁰

Ale jen náhodně, díky dosud nezabrděné „glasnosti“ počátku devadesátých let, se dovídáme něco o záhadných, zcela utajených životopisech. Například profesor *Grigorij Majranovskij*, odborník na jedy, řídil od r. 1937 „Laboratoř X“ ve zvláštním oddělení operativní techniky NKVD, která vykonávala injekcemi jedu rozsudky smrti „na přímé rozhodnutí vlády v letech 1937–1947 a 1950“ jak ve zvláštní cele při „Laboratoři X“, tak i v zahraničí v letech 1960–1970.⁶¹ Zatčen byl Majranovskij až v roce 1951 – a z vězení psal Berijovi: „Mou rukou byla zlikvidována nejedna desítka zapřísáhlých nepřátel sovětského režimu včetně nacionalistů všeho druhu.“⁶² – A r. 1990 se objevila šokující zpráva, z níž jsme se dověděli, že jedinečná „auta smrti“ nebyla vynalezena u Hitlera za druhé světové války, ale na sovětském NKVD r. 1937. Vynalezl je (a jistě ne sám, byl však organizátorem vynálezu) – *Isaj Davidovič Berg*, administrativní vedoucí hospodářského oddělení NKVD Moskevské oblasti. A proto je někdy důležité vědět, kteří lidé zaujímali i místa ne zrovna nejvyšší. Stalo se, že I. D. Berg dostal příkaz splnit rozhodnutí „trojky“ správy pro Moskevskou oblast – a Berg ten příkaz do puntíku splnil: vozil lidi na popravu. Když však v Moskevské oblasti začaly zasedat současně tři „trojky“, popravčí čtyři to už nezvládaly. Tu někdo přišel s nápadem: oběti svléct donaha, spoutat je, zacpat jim ústa a naházet je do krytého nákladáku, zvenčí maskovaného jako dodávka chleba. Při převozu se výfukové plyny pouštěly dovnitř – a než se dojelo ke vzdálené jámě, byli vězňové už „hotoví“. (Nutno dodat, že i sám Berg byl brzy popraven, r. 1939 – samozřejmě však ne za tyto zločiny, nýbrž pro obvinění ze „spiknutí“. A r. 1956 byl zdárně rehabilitován, ačkoli v jeho vyšetřovacím spise i tehdy byla a dodneška zůstala a byla přečtena novináři historie onoho vražedného vynálezu!)⁶³

⁶⁰ Viz např.: N. V. Petrov, K. V. Skorkin, *Kto rukovodil NKVD, 1934–1941: Spravočnik*, Moskva, Zveňja 1999.

⁶¹ Pavel Sudoplatov, *Specoperacii: Lubjanka i Kreml, 1930–1950 gody*, Moskva, OLMA-Press 1997, s. 440–441.

⁶² „Izvěstija“, 16. května 1992, s. 6.

⁶³ J. Žirnov, „Procedura kazni nosila omerzitelnyj charakter“, in „Komsomolskaja pravda“, 28. října 1990, s. 2.

Co osudů s ohnivě narýsovanou křivkou je jen v tomto seznamu! V čekistickém hřebínku uvízl i *Béla Kun*, katan Krymu, a s ním i dvanáct lidových komisařů budapeštské komunistické vlády.⁶⁴

Nemohu však souhlasit – nesedí mi to a musel bych se stydět –, aby se do *pronásledování Židů* zahrnovalo i jejich vyhnání z *orgánů činných v trestním řízení*. To vyhnání nemělo antisemitskou motivaci. (Nehledě na to, že kdyby si stalinští pochopové vážili také něčeho jiného než statků vezdejších a svého uzurpátorského vítězství, nebo aspoň hlasu lidu, jímž manipulovali – museli by *sami* odejít z NKVD a nečekat, až je vyhodí. Něco jiného je, že mnohé by to stejně nezachránilo před smrtí, ale smýlo by to z nich znamení hanby?) – Spíš naopak: „Soudě podle dostupných údajů, jednou z nemnoha národnostních menšin, k nimž koncem třicátých let mohl pracovník NKVD patřit, aniž se to jevílo jako příslušnost k ‚zločinecké bandě‘, byli Židé. U státní bezpečnosti ještě neplatila nařízení o národnostní a kádrové politice, jež byla charakteristická... koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let.“⁶⁵

Ničivou vlnou let 1937–1938 byli smeteni i mnozí význační straničtí funkcionáři. V letech 1936–1937 se osazenstvo na sovětských lidových komisariátech začalo markantně měnit – předválečné čistky neušetřily ani nejpřednější osobnosti z lidových komisariátů. Kulka si našla i iniciátora kolektivizace Jakovleva i jeho spolupracovníka Kalmanoviče i Ruchimoviče a ovšem i mnoho dalších. Masakru neunikli ani staří „zasloužilí“ bolševici, nemluvě už o Kameněvovi a Zinovjevovi; dávno odstavený Rjazanov, organizátor carovraždy Gološčokin. (Smrt se vyhnula jen Lazaru Kaganovičovi, který se dokázal sám stát „železnou metlou“ v několika čistkách let 1937–1938 – například jeho nájezd na město Ivanovo nazvali místní lidé „černá smršť“).⁶⁶

Nabízejí nám tento výklad: „Jde o oběti sovětské diktatury, které využila a nemilosrdně zlikvidovala, když už je nepotřebovala.“⁶⁷ Skvělý argument! Ale co předchozích dvacet let – to byli tito židovští správčové taky *využívání*? Nebyli snad nadšeným *nástrojem této diktatury* a až do chvíle, kdy „už je nepotřebovala“, se horlivě nepodíleli na likvidaci náboženství, kultury, inteligence a mnohamilionového rolnictva?

⁶⁴ Robert Konkvest, *Bolšoj térror*, s. 797–798.

⁶⁵ L. J. Kričevskij, *Jevrei v apparatě VČK-OGPU v 20-je gody*, in *Jevrei i ruskaja revolucija*, s. 543–544.

⁶⁶ Robert Konkvest, *Bolšoj térror*, s. 459.

⁶⁷ J. Margolin, *Tel-Avivskij bloknot*, in „Novoje ruskoje slovo“, New York, 5. srpna 1968.

Vlna smetla i spoustu důstojníků Rudé armády. „Do léta r. 1958 bez výjimky všichni“ velitelé vojenských okruhů, „kteří zaujímali tuto funkci v červnu 1937, beze stopy zmizeli“. – Politická správa Rudé armády při drtivém úderu r. 1937, po Gamarnikově sebevraždě, „utrpěla terorem největší ztráty“. Z politických pracovníků zahynulo všech 17 armádních komisařů, 25 z 28 sborových komisařů, 34 z 36 brigádních (divizních).⁶⁸ – Nemalej počet Židů nalézáme ve zveřejněných seznamech důstojníků, zastřelených v letech 1937–1958.⁶⁹

Zcela zvláštní vojenskou kariéru udělal Grigorij Štern – stoupal po linii politruka: od občanské války vojenský komisař pluku, brigády, divize. V letech 1923–1925 velitel ČON (jednotek zvláštního určení) Chorezské skupiny vojsk (tj. potlačování nepokojů ve Střední Asii). Až do r. 1926 byl velitelem politického oddělení divize. Pak prošel kurzy pro vyšší důstojníky. V letech 1929–1934 „plnil zvláště důležité úkoly u lidového komisaře vojenství a námořnictva“, tj. u Vorošilova. V letech 1937–1938 „vojenský poradce u republikánské vlády Španělska“ (nezaměňovat s Manfredem Šternem, který na sebe také upozornil u rudých Španělů – „generál Kleber“). Potom náčelník štábu Dálnévýchodního frontu, spolu s Mechlisem iniciátor krvavých bojů na jezeře Chasan r. 1938, zároveň intriky kolem zatčení maršála Bljuchera, kterého poslal na smrt a vystřídal ho ve funkci velitele frontu. V březnu 1939 na XVIII. sjezdu strany měl takovýto projev: „Zlikvidovali jsme hromadu všelijakého šmejdu – Tuchačevské, Gamarniky, Ůboroviče a podobnou holotu,“ – a sám byl zastřelen teprve na podzim 1941.⁷⁰ – Šternův spulobojovník v oblasti letectva *Jakov Smuškevič* také udělal závratnou kariéru. Také začínal (a byl až do poloviny třicátých let) jako politruk, komisař, ale udělal si i důstojnické kurzy. V letech 1936–1937 byl rovněž ve Španělsku, ale u letectva, jako „generál Douglas“. R. 1939 velel letce u Chalchyn-golu. Pak to dotáhl až na velitele armádních vzdušných sil; v květnu 1941 byl zatčen a téhož roku zastřelen.⁷¹

Vlna neušetřila ani ekonomy a administrativní pracovníky; diplomaté, o nichž jsme se již dříve zmínili, byli skoro všichni popraveni.

Vyjmenujeme ty postižené stranické, vojenské, diplomatické a hospodářské pracovníky, s nimiž jsme se setkali na těchto stránkách (*popravené* vyznačíme kurzivou):

⁶⁸ Robert Konkvest, *Bošoj t'error*, s. 427–428, 450.

⁶⁹ Viz např.: O. F. Suvėnirov, *Tragedija RKK. 1. 1937–1938*, Moskva, Terra 1998.

⁷⁰ RJE, sv. 3, s. 450; A. Abramovič, *V rešajušeej vojne*, sv. 1, s. 66; V. Katuncev, I. Koc, *Inciđent: Podopljoka Chasanskich sobytij*, in „Rodina“, 1991, č. 6–7, s. 17.

⁷¹ RJE, sv. 5, s. 82; A. Abramovič, *V rešajušeej vojne*, sv. 1, s. 64–66.

Samuil Agurskij, zatčen 1938; *Lazar Aronštam*, 1938; *Boris Běleňkij*, 1938; *Grigorij Běleňkij*, 1938; *Zachar Běleňkij*, 1940; *Mark Běleňkij*, 1938; *Moris Bělockij*, 1938; *German Bitker*, 1937; *Aron Vajnštejn*, 1938; *Jakov Vesnik*, 1938; *Izrail Vejcer*, 1938; *Abram Volpe*, 1937; *Jan Gamar-nik*, spáchal sebevraždu 1937; *Michail Gerčikov*, 1937; *Jevgenij Gnědin*, zatčen 1959; *Filipp Gološčokin*, 1941; *J. Goldin*, 1938; *Lev Gordon*, za-tčen 1959; *Isaak Grinberg*, 1938; *Jakov Gugel*, 1937; *Alexandr Gurevič*, 1937; *Šolom Dvojlackij*, 1937; *Max Dejč*, 1937; *Semjon Dimanštejn*, 1938; *J. Drejcer*, 1936; *Semjon Žukovskij*, 1940; *Samuil Zaks*, 1937; *Zi-novij Zangvil*; *Isaak Zelenskij*, 1938; *Grigorij Zinovjev*, 1936; *S. Zorin-Gomberg*, 1937; *Boris Ippo*, 1937; *Michail Kaganovič*, zastřelil se v oba-vě ze zatčení, 1941; *Moisej Kalmanovič*, 1937; *Lev Kameněv*, 1936; *Abram Kamenskij*, 1938; *Grigorij Kaminskij*, 1938; *Ilja Kit-Vijtenko*, za-tčen 1937 a vězněn 20 let; *I. M. Klejner*, 1937; *Jevgenija Koganová*, 1938; *Alexandr Krasnoščokov-Tobinson*, 1937; *Lev Kricman*, 1937; *Solomon Kruglikov*, 1938; *Vladimír Lazarevič*, 1938; *Michail Landa*, 1938; *Ruvim Levin*, 1937; *Jakov Livšic*, 1937; *Moisej Lisovskij*, zatčen 1958; *Frid Mar-kus*, 1938; *Lev Marjasin*, 1938; *Grigorij Melničanskij*, 1937; *Alexandr Minkin-Menson*, zemřel v táboře 1955; *Naděžda Ostrovská*, 1937; *Lev Pečerskij*, 1937; *I. Pinson*, 1936; *Josif Pjatnickij-Taršis*, 1938; *Izrail Raz-gon*, 1937; *Moisej Rafes*, 1942; *Grigorij Roginskij*, 1939; *Marsel Rozen-berg*, 1938; *Arkadij Rozengolc*, 1938; *Naum Rozovskij*, 1942; *Boris Roj-zenman*, 1938; *J. Rubinin*, vězněn 15 let; *Jakov Rubinov*, 1937; *Moisej Ruchimovič*, 1938; *Oskar Rjvkin*, 1937; *David Rjazanov*, 1938; *Veniamin Sverdlov*, 1939; *Boris Skvirskij*, 1941; *Josif Slavin*, 1938; *Grigorij Sokolni-kov-Brilliant*, zabit ve vězení, 1959; *Isaak Solc*, zemřel ve vězení, 1940; *Naum Sorkin*, 1938; *Lev Sosnovskij*, 1937; *Artur Staševskij-Giršfeld*, 1937; *Jurij Stěklav-Nuchamkis*, 1941; *Nikolaj Suchanov-Gimmer*, 1940; *Boris Tal*, 1938; *Semjon Turovskij*, 1936; *Semjon Urickij*, 1937; *Jevgenij Fajn-berg*, 1937; *Vladimír Fejgin*, 1937; *Boris Feldman*, 1937; *Jakov Fišman*, zatčen 1937; *Moisej Frumkin*, 1938; *Marie Frumkinová-Ester*, zemřela v táboře, 1943; *Leon Chajkis*, 1938; *Avenir Chanukajev*; *Moisej Charito-nov*, zemřel v táboře, 1948; *Mendel Chatajevič*, 1937; *Tichon Chvesin*, 1938; *Josif Chodorovskij*, 1938; *Morduch Choroš*, 1937; *Isaj Calkovič*, za-tčen 1937; *Jefim Cellin*, 1937; *Jakov Čubin*; *N. Čužak-Nasimovič*; *Lazar Šackin*, 1937; *Achij Šilman*, 1937; *Ijerochim Epštejn*, zatčen 1938; *Iona Jakir*, 1937; *Jakov Jakovlev-Epštejn*, 1938; *Grigorij Štern*, 1941.

A je to také martyrologie mnoha a mnoha Židů na vedoucích mís-tech.

A dále osudy několika předních ruských socialistů, kteří se nepřiklo-nili k bolševikům, nebo dokonce proti nim bojovali.

Boris Osipovič Bogdanov (nar. 1884). – Oděsan, vnuk a syn obchodníků dřívím. Absolvoval nejlepší oděskou obchodní školu. Již za studií inklinoval k sociálnědemokratickým kroužkům. V červnu 1905, když do přístavu připlul povstalecký obrněnec Potěmkin, byl prvním civilistou, který pronikl na jeho palubu, pronesl řeč na mítinku posádky, vyzýval ji, aby se připojila k oděské stávce, odvezl na konzuláty písemná provolání k evropským zemím. Trestu se vyhnul odjezdem do Petrohradu, kde pracoval v sociálnědemokratické ilegalitě; menševik. Následovala těsně za sebou dvě dvouletá vyhnanství – do Solvyčegodu a do Vologdy. Před válkou se dostal mezi menševické špičky, legálně se věnoval dělnickým otázkám, r. 1915 se stal tajemníkem v dělnické skupině při Výboru pro válečný průmysl, s ním byl také v lednu 1917 zatčen, osvobozen byl Únorovou revolucí. Stal se členem Výkonného výboru petrohradského sovětu, byl stálým předsedou na jeho bouřlivých tisícíhlavých schůzích, od června členem byra Všeruského ústředního výkonného výboru – a kladl houževnatý odpor tehdejšími bolševickým pokusům o převrat, po červencovém povstání bolševiků přijal kapitulaci námořnického oddílu, který uvázl v Petropavlovské pevnosti. Po Říjnovém převratu byl r. 1918 jedním z organizátorů protibolševického dělnického hnutí v Petrohradě. Občanskou válku prožil v Oděse. Po jejím skončení se pokusil obnovit menševickou činnost, již koncem roku 1920 byl uvězněn na jeden rok. To byl počátek dlouhého řetězu jeho zatýkání a odsuzování, vyhnanství a táborů, transportů – „velký pasiáns“ tolika socialistů v SSSR – a už jen za menševickou minulost a menševické přesvědčení, neboť v krátkých oddechových pauzách pracoval jako ekonom a chtěl už pouze žít obyčejným životem – byl však stále podezříván z hospodářského „záškodnictví“. R. 1922 zažádal o povolení k vycestování, ale před odjezdem byl znovu zatčen. Věznění na Solovkách, vyhnanství na Pečoru, pravidelné prodloužování trestu na tři roky, izolační vězení v Suzdal, nová a nová vyhnanství. R. 1931 se ho snažili zatáhnout do procesu se „Svazovým byrem menševiků“, ale nechali toho. R. 1937 však spadl do všeobecného víru, v omské věznicí (kde byl na společné cele s dříve uvězněnými komunisty) přežil nepřetržitě výslechy, které trvaly někdy celé týdny, jindy po určité období ve dne v noci (vyšetřovatelé na tři směny), odkroutil si sedm let v kargopolském táboře (někteří menševici byli popraveni), vyhnanství v Syktyvkaru, r. 1948 zařazen do nové skupiny „recidivistů“, vyhnanství v Kazachstánu. R. 1956 rehabilitován, jako zlomený stařec zemřel r. 1960.

Boris Davydovič Kamkov-Kac (nar. 1885). – Syn zemského lékaře. Od jinošských let člen strany sociálních revolucionářů. R. 1905 vypovězen do Turuchanského kraje, uprchl. V emigraci vystudoval Právnickou fa-

kultu heidelberské univerzity. Účastník zimmerwaldské konference socialistů (1915). Po Únorové revoluci se vrátil do Ruska. Jeden ze zakladatelů strany levých eserů, v době Říjnového převratu vstoupil do koalice s bolševiky. Účastnil se rozehnutí Ústavodárného shromáždění v lednu 1918. Od dubna vyzýval k rozbití bloku s bolševiky, v červnu i k „revolučním povstáním“ proti nim. Po porážce povstání odešel do ilegality. Po krátkém věznění r. 1920 znovu zatčen r. 1921, r. 1925 vypovězen. Mezi různými vyhnanstvími také dva roky vězení, opět onen „pasiáns“. Od r. 1933 vyhnanství v Archangelsku, zatčen r. 1937, popraven r. 1938.

Abram Rafailovič Goc (nar. 1882). – Vnuk milionáře, obchodníka čajem V. J. Vysockého. Od 14 let v revolučním hnutí a eser od založení strany r. 1901 (jeho bratr Michail byl jejím lídrem), od r. 1906 člen bojové organizace eserů, terorista. 1907–1915 nucené práce, káznice, v obci Alexandrovskaja, tzv. central. Účastník Únorové revoluce v Irkutsku, pak v Petrohradě. Člen Výkonného výboru rady RSD, rovněž Výkonného výboru rady rolnických poslanců, člen předsednictva Všesvazového výkonného výboru. Od 25. října 1917 v čele protibolševického Výboru pro záchranu vlasti a revoluce. V boji proti bolševikům pokračoval i za občanské války. R. 1920 zatčen, v procesu s esery r. 1922 odsouzen k trestu smrti, což bylo změněno na pět let vězení. Pak nastal obvyklý „pasiáns“ nových trestů vězení a vyhnanství. R. 1939 odsouzen k 25 letům pobytu v tábore, kde rok nato zemřel.

Michail Jakovlevič Gendelman (nar. 1881). – Eser od r. 1902, právní zástupce. Účastník Únorové revoluce v Moskvě, člen Výkonného výboru rady RSD, člen předsednictva Všesvazového ústředního výkonného výboru, člen ÚV eserů. 25. října 1917 na znamení protestu proti bolševikům opustil zasedání 2. všeruského sjezdu sovětů. Člen Ústavodárného shromáždění a účastník jeho jediného zasedání 5. ledna 1918. V Samaře se dále účastnil práce ve Výboru členů Ústavodárného shromáždění. Zatčen r. 1921, r. 1922 na procesu s esery odsouzen k trestu smrti, který mu byl změněn na pět let vězení. Následoval stejný „pasiáns“ trestů. Popraven r. 1938.

Michail Isaakovič Liber-Goldman (nar. 1880). – Jeden ze zakladatelů Bundu (1897), člen ÚV Bundu v emigraci, zastupoval Bund na sjezdech RSDDS. Účastník revoluce 1905–1906. R. 1910 vypovězen na tři roky do Vologdské gubernie, brzy uprchl a znovu emigroval. Vyrvalý vášnivý odpůrce Leninův. Vrátil se do Ruska po r. 1914, sympatizoval se socialisty „obranáři“ (ochrana vlasti za války). Po Únorové revoluci člen ÚV petrohradského sovětu, později člen předsednictva Všeruského ústřed-

ního výkonného výboru, po Říjnovém převratu z něho odešel. Vstoupil do RSDDS (menševiků) a zase z ní vystoupil. Pracoval v hospodářských funkcích. Jeden z vůdců menševického podzemí v SSSR. Od r. 1923 vězení, vyhnanství, „pasiáns“. R. 1937 znovu zatčen a téhož roku v Alma-Atě popraven.

Podobný osud, s opakováním rozsudků a vyhnanství, měli mnozí až do rozhodujícího účtování let 1957–1958.

Koště oněch let zametalo a zametalo po celé zemi, smetlo i lidi bez vysokých postavení, kteří neměli žádný vztah k moci, k politice – včetně Židů. Zde je několik ze zavražděných:

Natan Bernštejn (nar. 1876) – hudební vědec a kritik, přednášel dějiny hudby a estetiky, napsal několik knih, zatčen r. 1937, zemřel ve vězení.

Matvej Bronštejn (nar. 1906) – nadaný fyzik teoretik, doktor věd, s vynikajícími výsledky. Manžel L. K. Čukovské. Zatčen r. 1937, popraven r. 1938.

Sergej Ginter (nar. 1870) – architekt a inženýr. Zatčen r. 1934, vypovězen na Sibiř, podruhé zatčen r. 1937 a popraven.

Veniamin Zilberminc (nar. 1887) – mineralog a geochemik, odborník na vzácné prvky, připravil postup prací s polovodivými materiály, podlehl represím r. 1938.

Michail Kokin (nar. 1906) – orientalista, sinolog, historik. Zatčen r. 1937, popraven.

Ilja Kričevskij (nar. 1885) – mikrobiolog, imunolog (také s fyzikálně matematickým vzděláním), doktor lékařských věd, zakladatel vědecké školy, předseda Všesvazové asociace mikrobiologů. Zatčen r. 1938, zemřel r. 1943.

Solomon Levit (nar. 1894) – genetik, zkoumal vliv dědičnosti a prostředí na vývoj onemocnění. Zatčen r. 1938, zemřel ve vězení.

Iochiel Ravrebe (nar. 1883) – orientalista, semitolog, jeden ze zakladatelů Evropské etnografické společnosti, obnovené r. 1920. Obviněn z vytvoření sionistické organizace, zatčen r. 1937, zemřel ve vězení.

Vladimír Finkelštejn (nar. 1896) – fyzikální chemik, profesor, dopisující člen Ukrajinské akademie věd, mnoho prací v oboru užité elektrochemie, podlehl represím r. 1937.

Ilja Checrov (nar. 1887) – hygienik, epidemiolog: hygiena životního prostředí, ochrana vodních nádrží, artéských studní, komunální hygiena. Zatčen r. 1938, popraven.

Nachum Švarc (nar. 1888) – lékař psychiatr, zabýval se studiem psychologických zvláštností Židů. 1921–1923 přednášel ivrit, psal v ivritu verše. Obviněn ze sionistické činnosti, zatčen 1937, zemřel ve vězení.

Tři bratři *Špilrejnovi* z Rostova na Donu:

Jan (nar. 1887) – matematik, využití matematických metod v elektrotechnice a tepelné technice, profesor Moskevské vysoké technické školy, pak i děkan elektrotechnické fakulty. Vystaven represím a zemřel r. 1957;

Isaak (nar. 1891) – psycholog, doktor filozofie. R. 1927 v čele Všeruské společnosti pro psychotechniku a užitou psychofyziologii; rozsáhlý okruh badání v psychologické analýze povolání a racionalizace pracovních podmínek. Zatčen r. 1955, popraven;

Emil (nar. 1899) – biolog, děkan Biologické fakulty univerzity v Rostově. Popraven r. 1957.

Leonid Jurovskij (nar. 1884) – doktor politické ekonomie, jeden z autorů měnové reformy 1922–1924. Blízký A. V. Čajanovovi a N. D. Kondraťevovi. Zatčen r. 1950, propuštěn r. 1955, znovu zatčen r. 1957 a popraven.

I při tak drtivém procentu Židů z nejvyšších kruhů, které zasáhla stalinská sekera, vysvítá ze stránek svobodných západních židovských publicistů, že to v jejich očích nebyl sám o sobě akt namířený proti Židům v národnostním smyslu: Židé se dostávali do toho mlýna jen proto, že jich bylo mezi sovětskými špičkami tolik. Třeba ve sborníku *Jevrejskij mir (Židovský svět, 1939)* čteme takovou poznámku: „Není nejmenších pochyb, že Židé v SSSR mají spoustu možností a šancí, jaké před revolucí neměli, jaké nemají dnes ani v některých demokratických státech. Mohou se stát generály, ministři, diplomaty, profesory, nejvyššími a nejspodlézavějšími hodnostáři,“ ale to vše byly u sovětských Židů právě jen možnosti, „a naprosto ne právo,“ a právě že takové právo neměli, zřítily se z výšek a ztratili i život „Jakirové, Gamarnikové, Jagodové, Zinovjevové, Radkové, Tročtí“.⁷² Žádná národnost za sovětské diktatury neměla takové *právo*, ale: s čím kdo zachází, tím také schází.

Starý skalní socialista, emigrant S. Ivanovič (S. O. Portugejs) přiznává: „Právo pobytu pro Židy bylo za samoděržaví mnohem menší, ale právo na život měli za samoděržaví přece jen mnohem větší než za bolševismu.“ S tím nelze nesouhlasit. – Poněvadž však ví (dále o tom píše) o „kolchozní revoluci“, uzavírá: „Kocourkovské formy zavádění ‚socialismu‘ v Rusku nejtíže dopadly na Židy“, „na žádný národ se škorpioni bolševismu nevrhli s takovou silou jako na Židy.“⁷³

⁷² S. Ivanovič, *Jevreji i sovětskaja diktatura*, in *Jevrejskij mir: Ježegodnik na 1939 g.* (dále JM-1), Paříž. Objednáníje rusko-jevrejskoj intelligenčii, s. 45.

⁷³ Tamtéž, s. 44–46.

Přítom za morové rány rozkulačování ne tisíce, ale miliony rolníků neměly ani právo pobytu, ani právo na život. A všichni sovětské spisovatelé (mezi nimi i nemálo Židů) zachovávali hrobové mlčení o tom ledovém vyhlazování ruského rolnictva. S nimi mlčel i celý Západ – opravdu to bylo z neinformovanosti? Nebo kvůli obraně sovětské moci? Nebo prostě z lhostejnosti? – Vždyť je to až nepředstavitelné: 15 milionů rolníků bylo zbaveno nejen práva studovat, práva obhajovat disertace nebo nastoupit slušná úřednická místa – ale byli vypleněni, jako dobytek vyhnáni ze svých statků a posláni na smrt do tajgy a tundry. – A v nadšených řadách městských aktivistů se hrnuli i Židé s vervou dovršovat kolektivizaci, zanechat po sobě zřetelnou, neblahou památku. Kdo by byl *tehdy* pozvedl hlas na obranu rolníků? – Ale brzy nato, v letech 1952–1953, umírá hladem pět až šest milionů lidí, a je to přece na pokraji Evropy! – a svobodný tisk svobodného světa zachovává naprosté mlčení... I když jako klíčový důvod uznáváme to, že tehdejší západní tisk byl přemrštěně levicový a oddaně nadšený pro socialistický „experiment“ v SSSR, přece jen musíme žasnout, jak strašně daleko může dojít slepota a bezcitnost k utrpení desítek milionů lidí.

Co oko nevidí, toho srdce neželí.

Na Ukrajině již však Židé vystřízlivěli ze svých nálad let 1917–1920, z podporování ruské státnosti, a koncem dvacátých let „ukrajinskými šovinisty ‚samostijnky‘ jsou Židé, kteří mají tak obrovský význam – ale pouze ve městech“.⁷⁴ – Čteme i takovou úvahu: úder proti kultuře v ukrajinském jazyce r. 1937 byl namířen i proti těm Židům, kteří „reálně“ utvořili s Ukrajinci „svaz pro rozvoj místní kultury v ukrajinském jazyce“.⁷⁵ Ale takový svaz v kulturních kruzích nemohl zlepšit vztahy široké ukrajinské veřejnosti k Židům. Viděli jsme již v minulé kapitole, jak za kolektivizace „židovští komunisté v nemalém počtu si na venkově počínali jako velitelé a páni nad životem a smrtí“.⁷⁶ To zasadilo novou ránu ukrajinsko-židovským vztahům, i tak napjatým již po celá staletí. A přestože hlad byl přímým důsledkem stalinské politiky, a to nejen na Ukrajině (krutě řádil i v Povolží a na Urale), mezi Ukrajinci se tehdy rozšířilo podezření, že všecken ukrajinský hlad je dílem Židů. Tento výklad se udržel dlouho (a v ukrajinském emigračním tisku přetrvával až do osmdesátých let 20. stol.). „Někteří Ukrajinci jsou přesvědčeni, že Židé hráli významnou roli

⁷⁴ Pismo I. I. Vernadskogo I. I. Petrunkeviču ot 14 ijuňa 1927, in „Novyj mir“, 1989, č. 12, s. 220.

⁷⁵ Michail Chejfec, *Uroki prošlogo*, in „22“, 1989, č. 65, s. 202.

⁷⁶ Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert*, Berlin, Siedler Verlag 1992, s. 84.

při vzniku hladu... Kdekdo tvrdí, že rok 1933 byl pomstou Židů za politiku Chmelnyckého.⁷⁷

Kdo seje vítr, sklízí bouři. Zpupnost mnoha Židů a také to, že nebyli postiženi tolika útrapami jako ostatní obyvatelstvo, mohlo vést k všelijakým výkladům.

Židovští autoři, kteří bedlivě sledovali „pohyb křivky“ antisemitismu v SSSR, však nepostřehli tento zašlapaný popel a docházeli k poměrně optimistickým závěrům. Například Solomon Švarc píše: „Začátkem třicátých let antisemitismu v Sovětském svazu rychle ubývalo“ a „v polovině třicátých let ztratil charakter masového jevu“, „křivka antisemitismu klesala k nule“. Vysvětluje to zvláště ukončením NEP, zmizením židovských nepmanů a drobných obchodníků, potom pomohla „urychlená industrializace a uragánové tempo kolektivizace“, což roztomile přirovnává k „svěrázně léčbě elektrickými šoky“. – Dodává ještě tuto sentenci: právě v těch letech vedoucí komunistické kruhy zahájily boj s ruským „velkoděržavným šovinismem“. (Nezahájily ho, ale pokračovaly v něm, pokračovaly v leninské nesmiřitelnosti.) Švarc tedy říká, že mocenské kruhy „zarytě mlčely o antisemitismu“, „aby nevzbudily dojem, že boj proti velkoděržavnému šovinismu je bojem za Židy“.⁷⁸ Je to věcná poznámka.

Právě v lednu 1951 se v *New York Times*⁷⁹ a pak i ve všem světovém tisku objevilo nenadálé demonstrativní Stalinovo prohlášení pro Židovskou telegrafní agenturu: „Komunisté jako důslední internacionalisté nemohou nebýt nesmiřitelnými a zásadními odpůrci antisemitismu. V SSSR zákon co nejpřísněji postihuje antisemitismus jako jev hluboce nepřátelský sovětskému zřízení. Aktivní antisemité jsou trestáni podle zákonů SSSR trestem smrti.“⁸⁰ No prosím, nezaváhal vyslovit do demokratických uší Západu ani výši trestu. A pouze jedinou národnost v SSSR *takto* vyčlenil. A světové veřejné mínění tím bylo uspokojeno.

Co však bylo příznačné: v sovětském tisku toto vůdcovo prohlášení *nevyšlo* (díky Stalinově lstivé obezřetnosti), bylo určeno jen pro export, ale před svými poddanými tento postoj tajil – v SSSR bylo otištěno až koncem roku 1956.⁸¹ V těch dnech také Stalin pověřil Molotova, aby udělal obdobné prohlášení na sjezdu sovětů.

⁷⁷ M. Carinnik, *Ukrajinsko-jevrejskij dialog*, in „22“, 1984, č. 57, s. 160.

⁷⁸ S. M. Švarc, *Antisemitizm v Sovětskom Sojuze*, New York, Izdatelstvo imeni Čechova 1952, s. 8. 98-99, 107-108.

⁷⁹ „New York Times“, 15. ledna 1951, s. 9.

⁸⁰ J. V. Stalin, *Sociněnija*, v 13 svazcích, Moskva, Gospolitizdat 1946-1951, sv. 15, s. 28.

⁸¹ „Izvěstija“, 50. listopadu 1956, s. 2.

Židovský autor oněch let, který tuto Molotovovu řeč vykládal, tak jak ji pochopil, mylně píše, že řečník v ní „jménem vlády“ hrozil za projev „antisemitských citů“ trestem smrti.⁸² *Citů!* Ne, nic takového v Molotovově řeči nebylo, od Stalinových „aktivních antisemitů“ se nevzdálil. Tresty smrti za antisemitismus nám z třicátých let nejsou známy, ale *dlouhodobé tresty* se dávaly, a to podle paragrafu trestního zákoníku. (Lidé si šuškali: „Dřív, ani za *cara*, se nedávalo tolik.“)

Dále však zaznamenává S. Švarc změnu: „Ve druhé polovině třicátých let nabývaly tyto nálady (nevraživost lidí k Židům) na rozsahu... hlavně ve velkých centrech, kde byla ve velkém počtu soustředěna židovská inteligence a polointeligence... Ponenáhlu tu znova začaly ožívat pověsti o ‚židovské nadvládě‘ a vznikaly přehnané představy o úloze Židů ve stavu středního a vrcholného státního úřednického aparátu.“ Ať už to byly jen pověsti nebo ne, ale vysvětlují přinejmenším s notnou dávkou naivity ospravedlnění: že tato židovská inteligence a polointeligence prostě neměla „v sovětských podmínkách skoro žádné zdroje existence než státní službu“.⁸³

Něco takového je hanba čist. Jakýpak útlak a beznaděj: skoro žádné zdroje existence než ty privilegované. A ostatní obyvatelstvo mělo plnou svobodu třeba dřít na kolchozních polích nebo kopat jámy a tahat náklady na stavbách pětiletok.

Co se týče úředních nařízení, dá se s určitostí tvrdit, že se ve třicátých letech v židovské otázce od revoluce nic nezměnilo a ještě se neprojevila oficiální averze vůči Židům. A hlásal a vytruboval se „konc veškerých národnostních rozporů“.

Ani v zahraničních židovských kruzích ještě nevládl – a ani nemohl vzniknout – pocit, že v SSSR jsou Židé utiskováni. Nám známý S. Ivanovič napsal v článku *Židé a sovětská diktatura*: „V zahraničí mnozí věří, že v Rusku neexistuje antisemitismus, a z tohoto důvodu se sovětským režimem sympatizují. Ale v Rusku se ví, že to není pravda“, nicméně Židé „doufají, že se Sověty dlouhá léta udrží u moci... a mají velký strach z jejich konce“, neboť: „pogromy Stalin nepřipouští a – doufají – nepřipustí je“. Autor chápe tak rozšířený názor, i když ho považuje za mylný: „Jestliže diktatura bolševismu padne, můžeme najisto počítat s divokým výbuchem antisemitských vášní a násilností... pád sovětského režimu bude pro Židy katastrofou, a každý přítel židovského národa musí s hrůzou odmětat takovou perspektivu“; a ještě dodává, že „sovětské diktatuře již začíná vadit, že se jí připisuje takové židofilství a požidovštění“.⁸⁴

⁸² S. Pozner, *Sovětskaja Rossija*, in JM-1, s. 260.

⁸³ S. M. Švarc, *Antisemitizm...*, s. 118.

Generální linií pro třicátá léta vytyčila rezoluce XVI. sjezdu (1930) k Stalinovu projevu: výzva k energickému boji s šovinismem, a v *první řadě s velkoruským*. Byl to všem srozumitelný partajní jazyk. A tento boj se ještě několik let energicky vedl. Ale jak vůbec Stalin přišel na tehle nesmysl? Po tom „šovinismu“ už nezůstal ani stín. To neviděl tatíček Stalin ani do tak blízké budoucnosti, kdy se bude taktak držet nad vodou – a zavolá o pomoc právě k ruskému vlastenectví?

I ž tehdy začali bít na poplach před nebezpečím vzkříšení ruského vlastenectví. S. Ivanovič r. 1939 pohotově udal trend této diktatury „na Jásku k vlasti“, na „národní hrdost“ (vzdychky v ironických uvozovkách), na „hurávlastenectví“, diktatury, jež se nyní vracela „k některým národním tradicím Moskevské Rusi a carské Rusi“.⁸⁵

Hle v čem bylo pro Rusko hlavní nebezpečí před Hitlerovým zaútočením! V ruském „vlastenčení“!

Ta obava od té chvíle neopouštěla židovské publicisty na půl století dopředu, i při vzpomínce na onu válku, kdy vzplanulo masové vlastenectví, na onu válku, jež zachránila i sovětské Židy. A v izraelském časopise r. 1988 čteme: „Živé fizlovské tradice... byly základem čínorodého sovětského vlastenectví, které se rozbujelo později, v letech Velké vlastenecké války.“⁸⁶

Vzpomeneme-li si na tu válku 1941–1945, musíme uznat: je to velmi nevděčný názor.

A tak jednou provždy: ryzí, na nikom se neprovinivší ruské vlastenectví – *prostě neexistuje?*

Proč tak striktně? Právě jen ruské?

Důležitou událostí židovského života bylo zrušení Židovské sekce při ÚV VKS/b/ r. 1930. Tím aktem skončil separovaný – i když jel podle sovětského programu – vývoj židovské společnosti, „národnostně a kulturně individuální autonomie“ vplynula do všesovětského řečiště. V letech 1937–1938 *Židé* na vedoucích místech, kteří podle hodnocení J. Margolina „ve službách režimu udělali obrovský pogrom na všechny kulturní hodnoty židovského národa“⁸⁷ – Dimanštejn, Litvakov, Frumkinová-Ester a jejich pomocníci (Mott Kiper, Iechok Sudarskij, Alexandr Čemerisskij) – byli zatčeni a brzy zlikvidováni. V propadlišti zmizeli i mnozí členové židovské sekce, „kteří zaujímali vedoucí postavení v centrálních a místních úřadovnách OZJT, v sovětských židovských společenstvech, kulturních a vzdělávacích strukturách“, v letech 1936–1939

⁸⁵ S. Ivanovič, *Jerri...*, s. 51–52.

⁸⁶ B. Orlov, *Rossija bez jerrejer*, in „22“, 1988, č. 60, s. 160.

⁸⁷ J. Margolin, *Tej teirskij bloknot*, in „Novoje ruskoe slovo“, New York, 5. srpna 1968.

„drtivá většina jich byla perzekvována“.⁸⁸ Jedovatá atmosféra sovětských třicátých let pronikla i sem. Na veřejných schůzích byli obviňováni a odhalováni významní Židé komunisté, kteří kdysi bývali členy Bundu, strany sionistů socialistů, dokonce i za sovětu napůl povolené strany Po'alej Cijon. Ale komu bolševici nepředhazovali jeho minulost? „A co dělal před...?“⁸⁹ R. 1938 byly zakázány i noviny Der Emes.

A co školy? „Až do r. 1935 rostl počet židovských škol i jejich záku, přestože již koncem dvacátých let byli v činnosti židovských sekci kritizováni „nacionalističtí fanatici“... za „nucené překládání do židovského jazyka“...“⁹⁰ V letech 1936–1939 je zaznamenáno „období rychlého úpadku a ještě rychlejšího vnitřního oslabení“ škol s vyučovacím jazykem jidiš.⁹¹ Po 1936–1937 „počet židovských škol začíná rychle klesat i na Ukrajině a v Bělorusku“, stále méně rodičů si přeje posílat děti do těchto škol. „Projevilo se i úpadek prestiže vyučování v jidiš, i snaha dát dětem vzdělání v ruském jazyce.“ – Také „od poloviny třicátých let počet vysokých... škol, kde se vyučovalo v jidiš, prudce klesá“; „prakticky všechny židovské vysoké a střední školy v SSSR byly zrušeny v letech 1937–1938“.⁹²

Začátkem třicátých let byly však zrušeny i židovské vědecké ústavy při akademiích věd Ukrajiny a Běloruska; v Kyjevě zanikl Institut židovské proletářské kultury. A brzy následovalo zatýkání (*Michail kokin* z Leningradského institutu filozofie, literatury, lingvistiky a dějin, popraven; lochiel Ravrebe – v minulosti z petrohradského Institutu vyšších židovských věd, v třicátých letech vedl židovský sektor veřejné knihovny, odsouzen k 8 rokům, zemřel při transportu).⁹²

Pronásledování končící zatčením postihlo i židovské literáty píšící jidiš: perzekvováni byli Mojše Kulbak, 1937; *Zelik Axelrod*, 1940; Avram Abčuk, učitel jidiš, kritik, 1937; *Gerel Bazor*, spisovatel, 1938. Jmenován bývá také spisovatel I. Charyk, kritik Ch. Dunec.

Ale „až do konce třicátých let se hojně vydávala literatura psaná jidiš. V Moskvě, v Kyjevě, v Minsku pracovala židovská vydavatelství“. Co to ale bylo za literaturu? V třicátých letech „drtivá většina (děl) byla napsána stereotypně, podle pevných zásad „socialistického realismu““.⁹³ Literatura psaná jidiš od r. 1930 do června r. 1941... nese pečeť *stalinizace*. Pochlebované výlevy věnované Stalinovi zaplavující láno židovské poe-

⁸⁸ KJE, sv. 8, s. 167.

⁸⁹ Tamtéž, s. 176.

⁹⁰ J. Mark, *Jevrejskaja škola v Sovětskom Sojuze*, in *Kniga o russkom jevrejstve*, 1917–1967 (dále KBJ 2), New York, Sojuz Busskich Jevrejev 1968, s. 230.

⁹¹ KJE, sv. 8, s. 176, 177, 179.

⁹² RJE, sv. 2, s. 58, 452.

⁹³ KJE, sv. 8, s. 179, 181.

zie...“⁹⁴ Icik Fefer „dokázal dokonce státní propagandě vdechnout lyrickou notu. Připisuje se mu příšerný výrok: ‚Zradil jsi svého otce – to je správné!‘ a: ‚Říkám Stalin, a myslím tím slunce‘.“⁹⁵ Velkou část těchto spisovatelů, kteří Stalinovi tak horlivě podkuřovali, čekalo zatčení deset let poté. Leckoho ovšem, jak bylo výše řečeno, potkal tento úděl již nyní.

Podobně „ideologický tlak oficiální komunistické doktríny znamenal pro mnohé židovské malíře a sochaře rozchod, často tragický, s národní tradicí“. (A čí kulturu to tehdy v SSSR nepostihlo!) Tak i zmíněných 19 profesionálních divadel hrajících jidiš i „mnoho kolektivů lidové tvorivosti, studií, kroužků“: „převážná většina... židovských divadel věnovala v třicátých letech značnou pozornost inscenacím agitek“.⁹⁶

O kultuře psané v ivritu, která uchovávala národní tradice, škoda mluvit: ta byla už definitivně vyhnána a uchýlila se do podzemí. Že bylo začátkem třicátých let rozdrceno i podzemí sionistů, o tom jsme již psali. Mnoho sionistů bylo již ve vězení, ale „sionistickou konspirací“ házeli na krk i jiným. – Kdo si pamatuje (z kapitoly 8) Pinchase Daševského? R. 1933 byl zatčen jako sionista. – K sionistům se nehlásil, ale v rozsudku smrti byl mezi ně zařazen Pinchas Krasnyj, bývalý ministr petljurovského Direktorია, pak se vrátil do SSSR, byl popraven r. 1939. – Volf Averbuch, od jinošských let člen Po'alej Cijonu, odjel do Izraele r. 1922, tam „pracoval v komunistickém tisku“. R. 1930 byl vypovězen do SSSR a zde byl zatčen.⁹⁷

Tehdy také „drtivá většina pololegálních židovských škol byla zavřena“. Již na sklonku dvacátých let byli hned tu, hned tam zatýkáni pracovníci chasidského ljubavičského podzemí (Jakov-Zacharia Maskalik, 1957; Avrom-Levik Slavin, 1959). Koncem r. 1933 „bylo zavřeno 257 synagog, tj. 57 % z těch, které existovaly v prvních letech sovětské vlády... V polovině třicátých let se zavírání synagog zrychlilo“. Od r. 1929 „úřady začaly ukládat zvýšené daně za pečení macesů“. R. 1937 „Komise pro otázky kultu při ÚVV SSSR zakázala všem židovským náboženským obcím péci macesy“. – V letech 1937–1938 „většina služebníků židovského náboženského kultu byla perzekvována. Většina zachovaných synagog neměla rabíny.“⁹⁸ „R. 1938 bylo v moskevské hlavní synagoze objeveno ‚nepřátelské rabínské hnízdo‘, byli zatčeni rabíni a řada návštěvníků synagogy.“⁹⁹ Moskevský rabín Šmarjagu Medalje byl zatčen

⁹⁴ J. Mark. *Literatura na idiš v Sovětskoj Rossii*, in KRJ-2, s. 216.

⁹⁵ Tamtéž, s. 250.

⁹⁶ KJE, sv. 8, s. 182–185.

⁹⁷ RJE, sv. 1, s. 15, 417; sv. 2, s. 84.

⁹⁸ KJE, sv. 8, s. 198–199.

⁹⁹ G. Svet. *Jevrejskaja religija v Sovětskoj Rossii*, in KRJ-2, s. 209.

a popraven r. 1958. (Fehdy byl zatčen i jeho syn Mojše Medalje.) R. 1957 byl zatčen také saratovský rabín Josif Bogatin.¹⁰⁰

V těchto raných třicátých letech, kdy bylo v SSSR pronásledováno židovské náboženství, probíhalo po celé zemi zavírání tisíců pravoslavných chrámů a mnohé z nich byly zbořeny. Obzvlášť spěchali zbavit kostelů tvář sovětské Moskvy, jejíž „rekonstrukce“ se ujal Boris Iofan. – V trpkém hladovém roce hysterické devastace země se objevily projekty na oslňující Palác sovětů namísto chrámu Krista Spasitele. Izvěstija oznamují: „Na výstavě bylo zatím předloženo 11 projektů. Z nich jsou zvláště zajímavé práce architektů Fridmana, B. Iofana, Bronštejna, Ladovského.“¹⁰¹ – Později neušli zatčení ani architekti.

Ze života sovětských Židů mizel, zanikal i „příděl půdy židovským pracujícím“. „Chronicky vysoký zůstával úbytek přesídlenců zemědělských fondů Výboru pro příděl půdy židovským pracujícím. V letech 1950–1952 aktivita zahraničních židovských dobročinných organizací v SSSR, včetně Agro-Jointu, ORT a JKO, značně poklesla“, v letech 1955–1958 ještě probíhala podle nových omezených smluv, „r. 1958 byla jejich činnost ukončena“. „V první polovině roku 1958 byla rozpuštěna napřed OZJT a pak i Výbor pro příděl půdy židovským pracujícím. Převážná většina pracovníků těchto organizací, kteří ještě byli na svobodě, byla perzekvována.“ – R. 1959 „ÚV KS Ukrajiny schválil usnesení o likvidaci... „uměle vytvořených“ národnostních (židovských) okresů a vesnických sovětů“.¹⁰²

Přesto se od myšlenky Birobidžanu ve třicátých letech nejen neupustilo, ale byla násilnými státními metodami prosazována. V prosinci 1950 uspořádaly úřady v Moskvě pro rozdmýchání člunu 2. všesvazový sjezd OZJT.¹⁰³ Koncem roku 1951 z oblasti o 45 000 obyvatel se však našlo jen něco málo přes 5000 Židů, ačkoli se pro jejich osídlení stavěly hotové osady, domy, příjezdové silnice (a to i rukama muklů z nedalekých táborů, jako například nádraží města Birobidžanu).¹⁰⁴ Nežidovská kolonizace kraje postupovala rychleji než židovská.

Pro nápravu věci nařídilo na podzim 1951 předsednictvo VÚV RSFSR: do dvou let usídlit v Birobidžanu ještě 25 000 Židů – pak ho bude možno prohlásit za Židovskou autonomní republiku. Ale i v následujících letech odliv Židů, kteří tam již byli, převyšoval proudy příjíždějících, a koncem roku 1955, za šest let kolonizace, tu bylo všeho

¹⁰⁰ RJE, sv. 1, s. 145; sv. 2, s. 260.

¹⁰¹ „Izvěstija“, 19. července 1951, s. 2.

¹⁰² KJE, sv. 8, s. 175, 190, 195.

¹⁰³ „Izvěstija“, 12. prosince 1950, s. 2.

¹⁰⁴ S. M. Švarc, *Birobidžan*, in KRJ-2, s. 170–171, 200.

všudy 8000 usedlých Židů, z toho pouze 1500 kolchozníků, méně než pětina všech tamních kolonizátorů. (A zjistilo se, že si židovští kolonizátoři na obdělávání půdy najímají kozáky a Korejce.) Oblast nedokázala zajistit vlastní spotřebu zemědělských produktů.¹⁰⁵

Přesto však v květnu 1934, kdy již počet nežidovského obyvatelstva dosahoval 50 000, byl Birobidžan pompézně vyhlášen za Židovskou autonomní oblast (na republiku to přece jen nedotáhl).

A tak se nenašlo „v židovských masách národní nadšení, které by jim pomohlo snášet nesmírné obtíže spojené s touto kolonizací“. V Birobidžanu nevznikl ani průmysl a přesídlenci „ekonomickou a sociální strukturou připomínali Židovstvo tehdejších ukrajinských a běloruských městeček a městysů“, a hlavně přímo v městě Birobidžanu, s přehnanou „rolí Židů v administrativním aparátě“.¹⁰⁶

V autonomní oblasti vzkvétala (přiměřeně) kultura v jazyce jidiš: noviny, rozhlas, školy, Kaganovičovo divadlo (jeho ředitelem byl budoucí spisovatel E. Kazakevič), Šolom-Alejchemova knihovna, muzcum židovské kultury, čítárny. A Perec Markiš publikoval v ústředním tisku oslavný článek *Znovuzrozený národ*.¹⁰⁷ (V souvislosti s Birobidžanem připomeňme osud statistika Ilji Vejčblita. Zastával názor: „Musíme odmítnout verbování židovské městské chudiny k usazení na vesnici,“ „mezi Židy není deklasovaných, kteří by byli vhodní pro Birobidžan.“ Byl zatčen již r. 1935 a patrně zemřel ve vězení.¹⁰⁸)

Centrální úřady pochopily, že kolonizaci je nutno ještě popostrčit – a od r. 1934 už neposílaly do Birobidžanu jen dobrovolníky, ale uspořádaly nátlakovou kampaň mezi židovskými řemeslníky a dělníky v západních oblastech, tj. mezi městským obyvatelstvem – jaképak prý je tam zemědělství? Zahřmělo heslo: „Celý Sovětský svaz buduje Židovskou autonomní oblast!“ – V zájmu co nejrychlejší výstavby se tam tedy měly posílat i nežidovské kádry. Ano, „neklademe si za cíl nejdříve vytvořit v Židovské autonomní oblasti židovskou většinu... Odporovalo by to internacionalismu.“ napsal neúnavný židovský tajemník Dimanštejn.¹⁰⁹

Ale při vši té náborové agitaci přibýlo v příštích třech letech k dřívějším osmi až devíti tisícům Židů jen jedenáct tisíc (a ti se mačkali v hlavním městě oblasti, u železnice, a hledali, jak a kam utéct). Jenže: bolševici nikdy v ničem nestrpí porážku a nesloží ruce v klín. Protože nebyli spokojeni s výborem ZJT, r. 1936 „ÚVV SSSR schválil usnesení

¹⁰⁵ S. M. Švarc, *Birobidžan*, in KRI-2, s. 177–178.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 175, 180.

¹⁰⁷ „Izvěstija“, 26. listopadu 1936, s. 5.

¹⁰⁸ RJE, sv. I, s. 214.

¹⁰⁹ S. M. Švarc, *Birobidžan*, in KRI-2, s. 176.

o částečném předání funkcí přesídlení do Židovské autonomní oblasti od Výboru ZJT přesídleleckému oddělení NKVD.¹¹⁰ A v srpnu 1936 předsednictvo ÚVV SSSR vyhlásilo: „Poprvé v dějinách židovského národa se uskutečňuje jeho vroucí touha po vytvoření vlasti, po vytvoření vlastní národní státnosti.“¹¹¹ – A chystaly se plány na přesídlení 150 000 Židů do Birobidžanu.

Ale ohlédneme-li se zpátky – sovětsí organizátoři Židů do zemědělství utrpěli stejný krach jako sto let před nimi carští.

A už tu byl rok 1938. Mezitím už zavřeli Výbor ZJT, rozpustili OZJT, pozatýkali hlavní členy židovských sekcí v Moskvě a celé administrativní vedení Židovské autonomní oblasti. Kdo z birobidžanských Židů mohl, odjel buď do některého města na Dálném východě, nebo do Moskvy. Podle sčítání roku 1939 měla již Židovská autonomní oblast celkem 108 000 obyvatel, ale „počet Židů v Židovské autonomní oblasti se uchovával v tajnosti... počet židovského obyvatelstva Birobidžanu zůstával nízký“. Jakžtakž ještě fungovalo 18 kolchozů, 40–50 rodin¹¹², ale i ti v kolchozech... mluvili a korespondovali s nadřízenými orgány ruský.

Ale jaký div? Co mohl znamenat pro Židy Birobidžan?! O 45 let později pádně vysvětlil izraelský generál Beni Peled, proč ani Birobidžan, ani Uganda by nemohly vytvořit vztah židovského národa k zemi: „Prostě cítím, že bych nechtěl umírat za další kousek země pro Rusko, za kousek Ugandy nebo New Jersey!“¹¹³

Tento vztah mu po tisíciletích diaspory znovu dal Izrael.

Migrace Židů do velkoměst v třicátých letech neustávala. Židovská encyklopedie informuje: v Moskvě podle sčítání r. 1926 bylo Židů 151 000, r. 1933–226 500, r. 1939–250 000. „V důsledku masového přesídlení ukrajinských Židů jejich počet ve stavu moskevského Židovstva vzrostl na 80 %.“¹¹⁴ – V Knize o ruském Židovstvu (1968) čteme: ve třicátých letech na půl milionu Židů „pracovalo ve státních službách, často zaujímali významná místa, převážně v hospodářském aparátě“.¹¹⁵ (Autor sděluje také, že ve třicátých letech i „do průmyslu se zapojilo na půl milionu Židů, kteří vykonávali převážně fyzickou práci“. U Larina nacházíme číslíci: z průmyslových dělníků je 2,7 % Židů, je to tedy 200 000,¹¹⁶

¹¹⁰ KJE, sv. 8, s. 190.

¹¹¹ S. M. Švarc, *Birobidžan*, in KRJ-2, s. 177.

¹¹² Tamtéž, s. 178, 179.

¹¹³ Beni Peled, *My ně možem ždat ješčo dve tysjači let!* (Interview), in „22“, 1981, č. 17, s. 116.

¹¹⁴ KJE, sv. 5, s. 477–478.

¹¹⁵ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 157.

¹¹⁶ J. Larin, *Jevrei i antisemitizm v SSSR*, Moskva, Leningrad, GIZ 1929, s. 245.

dvaapůlkrát méně.) – „Přliv Židů do řad úřednictva neustále rostl. Souviselo to jak s masovými migracemi do měst, tak i s prudkým zvýšením úrovně vzdělání především u židovské mládeže.“¹¹⁷ Židé masově žili ve velkých městech, necítili umělé sociální bariéry, tak známé jejich ruským vrstevníkům – a nutno přiznat, že s nadšením studovali, čímž vytvářeli masovou základnu technických kádrů pro příští sovětské roky.

Zde jsou statistické údaje: „R. 1929 tvořili Židé 13,5 % všech studentů na vysokých školách v SSSR, r. 1933 – 12,2 %, r. 1936 – 13,3 % všech studentů a 18 % všech aspirantů (při 1,8 % podílu Židů v obyvatelstvu)¹¹⁸; od r. 1928 do r. 1935 „počet židovských studentů na 1000 hlav židovského obyvatelstva se zvýšil z 8,4 na 20,4, (v té době) na 1000 Rusů připadalo vysokoškolských studentů 2,8, na 1000 Bělorusů 2,4 a na 1000 Ukrajinců 2,0“ – k r. 1935 „procento židovských studentů převyšovalo procento Židů ve veškerém obyvatelstvu země téměř sedmkrát, čímž překonávalo všechny ostatní národy SSSR“,¹¹⁹ a výsledky sčítání r. 1939 komentuje odborník na Stalinovu politiku vůči Židům G. V. Kostyrčenko takto: „Nemohl přece (Stalin) nepočítat s tím, že na začátku roku 1939 z každé tisícovky Židů jich 268 mělo středoškolské a 57 vysokoškolské vzdělání“ (zatímco u Rusů to bylo 81 a 6).¹²⁰ – A jak každý ví, „výrazné úspěchy ve vzdělání dovolovaly po absolvování vysoké školy a aspirantury získat sociálně prestižní místo v sovětské ekonomice, která se v třicátých letech bouřlivě rozvíjela“.¹²¹

Ale v Knize o ruském Židovstvu čteme: „Bez nadsázky se dá tvrdit, že po Ježovově éře nezůstalo na svobodě jediné trochu autoritativní jméno v sovětské židovské veřejnosti, v žurnalistice, kulturní práci, dokonce i ve vědě.“¹²² Není to tak docela pravda, je to právě nadsázka, a neúměrná. (Týž autor, Grigorij Aronson, v téže knize o dvě stránky dál říká paušálně o třicátých letech, že „Židé nebyli zbaveni občanských práv... stále zaujímali místa ve státním a stranickém aparátě“, a „v diplomatickém sboru, rovněž v generalitě armády, mezi vysokoškolskými profesory bylo nemálo Židů... Tak vstupujeme do roku 1939.“¹²³)

Moskva mluvila hlasem národního umělce Jurije Levitana: „hlas SSSR“, neúplatný věstec naší Pravdy, hlavní hlasatel moskevské stanice a Stalinův oblíbenec. Celé generace vyrostly při poslechu jeho hla-

¹¹⁷ KJE, sv. 8, s. 190.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 190.

¹¹⁹ S. Pozner, *Sovětskaja Rossija*, in JM-1, s. 264.

¹²⁰ G. V. Kostyrčenko, *Tajna politika Stalina*, s. 198.

¹²¹ KJE, sv. 8, s. 190.

¹²² G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 138.

¹²³ Tamtéž, s. 140-141.

su: předčítal i Stalinův projev a zprávy „Sovinformbyra“, i že začala válka a že skončila.¹²⁴

R. 1936 se Samuil Samosud stal, a nadlouho, hlavním dirigentem Velkého divadla. Michail Gněsin dál tvořil „ve stylu všeevropské hudby 20. století a ve stylu tzv. novožidovské hudby“, Gněsinovy sestry vedly s úspěchem svou školu, z níž se stal znamenitý Hudební ústav. Balet Alexandra Krejna vystupoval v Mariinském i ve Velkém divadle (Krejn neopomenul ani symfonickou Rapsodii na slova... ze Stalinova projevu), ve flóru byli i další dva Krejnové, jeho bratr a synovec.¹²⁵ Celosvazového a pak i světového věhlasu dosáhla skvělá plejáda virtuosů, uvedme jen několik nezapomenutelných jmen: Grigorij Ginzburg, Emil Gilels, Jakov Zak, Lev Oborin, David Oistrach, Jakov Flier. – Zachovala se s plnou vahou svého významu jména mnoha divadelních režisérů, hudebních, divadelních a literárních kritiků, teoretiků hudby.

Sledujeme-li dále *kulturní práci*, jak bychom mohli v třicátých letech vynechat strhující úspěchy *skladatelů populárních písní*. Tak třeba Isak Dunajevskij, „jeden ze zakladatelů žánrů operety a masové písně v sovětské hudbě“, psal „písně lehké k zapamatování... které často oslavovaly sovětský způsob života (Pochod veselých dětí, 1935, Píseň o Kachovce, 1935, Píseň o vlasti, 1936, Píseň o Stalinovi, 1936 a mnoho dalších). Oficiální kritika prohlásila tyto písně... za ztělesnění myšlenek a citů milionů sovětských lidí“,¹²⁶ vytvořil také znělky pro moskevský rozhlas. (Dunajevskij si dovedl ohlídat každý stupeň sovětské kariéry. Jako první ze všech skladatelů byl vyznamenán Řádem rudého praporu práce – a jako první byl zvolen do Nejvyššího sovětu SSSR v roce 1937. Potom dostal ještě Leninův řád. A poučoval skladatele, že sovětský lid nepotřebuje symfonie.¹²⁷) Dále je tu Matvej Blantěr a bratři Daniil a Dmitrij Pokrassové, dobromyslně uklidňující píseň Jestli zítra válka bude (jak nepřítel v momentě rozsekáme), a ještě předtím – výborný Pochod Buďonného. Dále také Oskar Feleman, Solovjov-Sedoj – nemám ambice na úplný výčet. (Když nahlédnu do pozdějších let, abych se k tomuto tématu už nemusel vracet: básníci písničkáři Ilja Frenkel, Michail Tanič, Igor Šaferan, skladatelé Jan Frenkel, Vladimír Šainskij, dál nepokračuji.) – Milionové náklady, sláva, honoráře – byli snad tihle kulturní pracovníci potlačováni? A kolik všichni kromě dobrých písní přece jen vyprodukovali ohlupujících sovětských agitek

¹²⁴ RJE, sv. 2, s. 150.

¹²⁵ G. Svet, *Jevrei v ruskoj muzykalnoj kulture v sovetskij period.* in KRJ-2, s. 256–262.

¹²⁶ KJE, sv. 2, s. 393–394.

¹²⁷ Jurij Jelagin, *Ukroščenije iskusstv*, předml. M. Rostropoviče, New York, Ermitaž 1988, s. 540–545.

k otupení a zmatení masového vědomí tím, že vtlokali do hlav lež a mrzačili city i vkus?

A co film? V dnešní izraelské Židovské encyklopedii čteme: v třicátých letech „od filmů se požadovalo oslavování úspěchů socialismu a elementárně poutavý děj. Na vypracování standardů unifikované a přímočaře ideologizované filmové produkce, konzervativní formou a vtíravě didaktické, se spolu se všemi filmovými pracovníky podíleli mnozí... židovští režiséři“ (o mnohých z nich jsme psali již v minulé kapitole, například o Symfonii Donbasu D. Vertova 1931, hned po procesu „průmyslové strany“): F. Ermler (Vstřícný plán, Velký občan, Rozrušená země), S. Jutkevič (Vstřícný plán, Horníci), počtami zahrnovaný Michail Romm (Lenin v Říjnu, Lenin v osmnáctém), L. Arnštam (Přítelkyně, Přátelé), I. Trauberg (Syn Mongolska, Devatenáctý rok), A. Zarchi a I. Chejfic (Horké dny, Vyslanec Baltu).¹²⁸ – Zajímavé je, že režiséři v třicátých letech nebyli žalářováni. Zato bylo zatčeno mnoho z těch, co řídili kinematografii, výrobu, natáčení; a vysoké šéfy hlavní správy filmového průmyslu B. Šumjackého a S. Dukelského popravili.¹²⁹

Ve filmové režii třicátých let měli Židé evidentní většinu. A kdo byl tedy utiskován: zpitomělí diváci, kterým se vymývaly mozky lží a hrubou didaktikou, nebo filmoví režiséři, kteří vytvářeli „zfalšované životopisy, lživě historické a domněle aktuální propagační filmy“, s jejich „nafouklou monumentalitou a vnitřní prázdnotou“? A Židovská encyklopedie ještě suše dodává: „Nespočet židovských kameramanů a režisérů pracoval ve vědeckopopulárním, naučném i dokumentárním filmu – v té nejstátotvornější oblasti sovětské kinematografie, kde zručná montáž dovoluje vydávat podvrh za pravý filmový dokument, čímž často nepohrdl například R. Karmen.“¹³⁰ (Slavný sovětský filmový dokumentarista – filmové zpravodajství z občanské války ve Španělsku, natáčení norimberského procesu, film na oslavu výročí Velká vlastenecká válka, Vietnam, film o Kubě – tři Stalinovy ceny, Leninova cena, státní cena, národní umělec SSSR a hrdina socialistické práce.)¹³¹ – Připomeňme také filmového režiséra Konrada Volfa, bratra supermana sovětské výzvědné služby Markuse Volfa.¹³²

Ne, v oficiální sovětské atmosféře třicátých let nebylo ani stopy po averzi k Židům. A drtivá většina sovětských Židů sympatizovala až do vypuknutí války se sovětskou ideologií, souhlasila se sovětským řádem.

¹²⁸ KJF, sv. 4, s. 277.

¹²⁹ Tamtéž, s. 275.

¹³⁰ Tamtéž, s. 277-278.

¹³¹ Tamtéž, s. 116.

¹³² BJF, sv. 1, s. 245-246.

„Židovská otázka“ v SSSR „do války skutečně neexistovala nebo téměř neexistovala“; tehdy „zjevný židožrouti ještě nescděli v redakcích novin a časopisů... nedělali vedoucí kádrových oddělení“¹⁵⁵ (naopak – taková místa často zaujímal Židé).

Ovšem *sovětské vlastenectví*, tj. věrná služba sovětskému řádu, jak to dneska zrovna nařídí, to v oněch letech právě představovalo sovětskou „kulturu“. A v této záludné oblasti byly bohužel hojně zastoupeny i židovské kádry a někdo to dotáhl až k dohledu na tištěné slovo v ruštině. V čele Hlavní správy literatury a umění, moudré Cenzury, která řídila kulturní tok, vidíme na počátku třicátých let – B. M. Volina-Fradkina. Nejedem Žid tehdy šilhal po místě na Hlavní správě literatury. Tak například od roku 1932 do 1941 tam najdeme A. I. Bendika, za války se stal ředitelem Paláce knihy.¹⁵⁴ (Nenajdeme tam – kde bychom ji tam hledali? – Emmu Kaganovovou, manželku čekisty Pavla Sudoplatova, která „byla pověřena řídit činnost informátorů mezi ukrajinskou tvůrčí inteligencí“.¹⁵⁵) A po zrušení soukromých nakladatelství „značnou zásluhu o organizování sovětských vydavatelství a jejich řízení měli M. Aljanskij, M. Volfson, I. Ionov (Bernštejn), A. Kantorovič, B. Malkin, I. Verite, B. Feldman a mnoho dalších“.¹⁵⁶ Brzy byla veškerá vydavatelská činnost země patřičným způsobem soustředěna do spolehlivě ji řídícího Státního nakladatelství – a autor už neměl na vybranou.

A v novinové propagandě, v různých uměleckých i neuměleckých formách, všude jste naráželi na Židy. Toporný karikaturista Boris Jefimov se prezentoval skoro každý den (západní politici v nejhnusnější podobě, dokonce Mikuláš II., jak s korunou na hlavě a puškou přes rameno šlape po mrtvolách). Každý druhý nebo třetí den stejně odporný fejtonista G. Ryklin, jedovatě jízlivý D. Zaslavskij, mazaný ekvilibrista Radek, drzouni L. Šejnin a bratři Turovi. Než se vypracoval na spisovatele, psal drobné črty do Izvěstijí L. Kassil. Mihla se i jiná jména, například R. Karmen, T. Tess, Ch. Rappoport, D. Černomordikov, B. Levin, A. Kantorovič, J. Perelman. A to jsme sáhli jen po Izvěstijích, ještě dobře dva tucty centrálních novin chrlily stejné lži. A kromě toho moře hanebných brožurek na masové oblbování. Když bylo lžeba narychlo slátnat masovou brožuru k procesu s průmyslovou stranou (a na všechny takové věci byla ve třicátých letech poptávka), hned byl po ruce B. Izakson a pohotově napsal: „Rozdrtíme stvůru intervence!“ Přisadil si i J. Gnědin (známý diplomat, syn Parvusův) – lživými články: jednou

¹⁵⁵ Lev Kopelev. *O pravdě i těpimosti*, New York, Khronika Press 1982, s. 56–57.

¹⁵⁴ RJE, sv. 1, s. 108, 258–259.

¹⁵⁵ Pavel Sudoplatov, *Specoperacii*, Moskva, 1997, s. 19.

¹⁵⁶ KJE, sv. 4, s. 597.

o „nevyléčitelných ranách Evropy“, na něž umírá západní svět, podruhé pro vyvrácení západních „pomluv“ o jakési prý nucené práci vězňů na kácení lesa „Socialistická práce v lesích sovětského severu“. (Když se však Gnědin v padesátých letech po dlouhém věznění vrátil z tábora, neměl patrně za sebou kácení stromů – vypadal jako úctyhodný mučedník a nikdo mu nepřipomínal jeho staré lži...)

V letech 1929–1931 byla zlikvidována ruská historická věda – Archeologická komise, Severská komise, Puškinův dům, knihovna Akademie věd, byla zničena veškerá tradice, největší ruští historikové byli deportováni do táborů, aby tam shnili. (A kolik jsme toho slyšeli o tomto vyhlazení?) Na místa *ruských historiků* vtrhla třetí a čtvrtá kategorie a ta nás pak půl století oblovovala. I ruských neumětelů se tam ovšem vyšvihlo pozhnaně, ale ani židovští nepropásli příležitost.

V sovětské vědě vůbec, a tedy i v nejexponovanějších, technicky pokročilých odvětvích hráli židovští vědci již ve třicátých letech významnou roli (která dále rostla). „Již koncem dvacátých let tvořili Židé 13,6 % všech vědeckých pracovníků v zemi, a r. 1937... 17,6 %“, r. 1939 „přes 15 000 vědeckých pracovníků a učitelů na vysokých školách neboli 15,7 % zaměstnanců v této sféře.“¹³⁷

Ve fyzice na sebe upozornila úspěšná mladá škola fyziků odchovaná jaderným fyzikem A. F. Ioffem. R. 1918 byl z Ioffovy iniciativy založen Fyzikálně technický ústav v Petrohradě. V pozdějších letech bylo na jeho základech „vytvořeno 15 vědeckých středisek, v jejichž čele stáli Ioffeho žáci. Vědci odchovanci pracovali také v jiných ústavech země, namnoze určovali vědeckotechnický potenciál Sovětského svazu.“¹³⁸ (Ale k perzekucím docházelo i tam: r. 1938 bylo v charkovském Fyzikálně technickém ústavu z osmi přednostů oddělení šest uvězněno: Vajsberg, Gorskij, Landau, Lejpuskij, Obreimov, Šubnikov; sedmý Rueman byl ve vyhnanství, jen Sluckin se zachránil.¹³⁹) – Dlouho bylo neznámé jméno leteckého konstruktéra Semjona Ajzikoviče (letoun „Lavočkin“).¹⁴⁰ A mnohá jména z Vojensko-průmyslového komplexu se držela v tajnosti. (Samozřejmě se ani dnes všechno nedočteme. Jestli M. Škud „řídil projektování série mohutných rozhlasových stanic“¹⁴¹, tak někdo taky rozmísťoval mohutné „rušičky“?)

Množství židovských jmen v technice, ve vědě a na jejich působištích – kolik nejlepších sil několika židovských generací bylo vynaloženo

¹³⁷ KJE, sv. 8, s. 190–191.

¹³⁸ L. L. Mininberg, *Sovětskije jevrej v nauke i promyšlennosti SSSR v period I toroj mirovoj vojny (1941–1945)*, Moskva, 1995, s. 16.

¹³⁹ Alexander Weissberg, *Conspiracy of Silence*, Londýn, 1952, s. 359–360.

¹⁴⁰ KJE, sv. 4, s. 660.

¹⁴¹ KJE, sv. 5, s. 401.

právě na vědu a techniku! Listujeme-li jen Ruskou židovskou encyklopedií, která zachycuje pouze Židy narozené nebo žijící v Rusku, musíme obdivovat ten dlouhý a výrazný výčet vědců s jejich rozmanitými evidentními výsledky. Jaká záplava úspěšných talentů. (V sociálním smyslu měli ovšem cestu otevřenou.)

I věda musela ovšem odvádět politickou daň. Konala se (r. 1931) „první všesvazová konference plánování vědy“. Akademik Ioffe: „Dnešní kapitalismus již není schopen technické revoluce,“ ta je možná pouze jako výsledek sociální revoluce, „která změnila barbarsky zaostalé Rusko v Socialistický svaz republik.“ Dále mluvil o vedoucí roli proletariátu ve vědě, jedině v socialistickém zřízení je věda svobodná. – Filozof pirát E. J. Kolman („jeden z hlavních ideologů sovětské vědy třicátých let“, bouřil proti moskevské matematické škole): „Musíme zavést... pracovní kázeň ve vědecké práci, přejít na kolektivní metody, na socialistické soutěžení, údernictví,“ věda postupuje podle plánu „díky síle proletářské diktatury“; každý vědec by si měl prostudovat Materialismus a empiriokriticismus. – Na to s nadšením navazuje akademik A. G. Goldman (Ukrajinec): „Akademie se nyní postavila do čela boje za marxistickou dialektiku ve vědě.“¹⁴²

Židovská encyklopedie shrnuje: „Právě koncem třicátých let role Židů v nejrůznějších sférách života sovětské společnosti dosáhla svého vrcholu za celé období existence sovětské moci.“ Podle sčítání lidu r. 1939 činilo 40 % veškerého výdělečně činného židovského obyvatelstva úřednictvo. Ke kategorii inteligence se počítalo kolem 364 000 lidí. Z toho bylo 106 000 inženýrů a technických pracovníků, čili kolem 14 % pracovníků této kategorie v zemi; 139 000 vedoucích na různé úrovni, čili kolem 7 % všech vedoucích v SSSR; „39 000 lékařů, čili o něco méně než 27 % všech lékařů; 38 000 učitelů, čili přes 3 % všech učitelů; přes 6500 spisovatelů, novinářů a redaktorů, přes 5000 herců a režisérů, přes 6000 hudebníků, o něco méně než 3000 malířů a sochařů, přes 5000 právníků“.¹⁴³ Podle názoru Encyklopedie „tak přesvědčivé úspěchy národnostní menšiny, i v situaci režimem deklarovaného internacionálního a bratrství národů v SSSR, vytvářely předpoklady pro odpovídající reakci státu.“¹⁴⁴

Stalin ve své politické kariéře nejednou využil spolků a bloků s židovskými předáky komunistické strany a opíral se o mnohé lídry druhého řádu. A již v polovině třicátých let viděl na Hitlerově příkladu, jak je ne-

¹⁴² „Izvestija“, 7. dubna 1931, s. 2; 11. dubna, s. 5; 12. dubna, s. 4; RJE, sv. 2, s. 61–62.

¹⁴³ KJE, sv. 8, s. 191.

¹⁴⁴ Tamtéž.

výhodné prezentovat se světu jako nepřítel Židů. Ale zdá se, že k nim v hloubi srdce choval trvalou antipatii (potvrzují to i memoáry jeho dcery) – i když to jistě ani před svými nejbližšími politickými společníky nedal znát. Když doširoka rozvinul boj proti trockistům, uvědomoval si v duchu jistě i tuto stránku: ještě se zbavit vlivu Židů ve straně, skoncovat s ním. Ale k tomu ještě jako by se blížila válka? A Stalin začal tušit, že brzy už mu nevytrhne trn z paty „proletářský internacionalismus“, ale že se mu bude hodit pojem „vlast“, a dokonce psaný s velkým písmenem.

Tehdy sociální demokrat S. Švarc oplakal protirevoluční přerod VKS/b/ – „čistka“ ve vládoucí straně, rozsahu dosud nevídaného. faktická likvidace staré komunistické strany a místo ní založení nové (pod starým jménem), nové svým sociálním složením, svou ideologií – a zaznamenal i „postupné zatlačování Židů do pozadí ve všech sférách veřejného života“ od r. 1937. „Mezi starými bolševiky, kteří byli ve straně již před jejím příchodem k moci, a tím spíše mezi předrevolučními členy bylo značně vyšší procento Židů než průměrné, a u mladších generací procento Židů lety stále klesalo... V rámci (čistky) odešli ze scény skoro všichni komunisté Židé, kteří hráli jen trochu významnější roli.“¹⁴⁵ Nejpozoruhodnější byl případ Lazara Kaganoviče. A ještě r. 1939, po všem tom pustošení, si povolali jako náměstkyni předsedy rady lidových komisařů osvědčenou Zemljačkovou, a jako náměstka lidového komisaře zahraničí S. Dridzo-Lozovského.¹⁴⁶ – V tomto širokém spektru jsme i my snesli hojně důkazů.

S. Švarc dodává, že v druhé polovině třicátých let „Židům byly postupně uzavřeny vysoké školy, připravující pracovníky rezortu zahraničí a zahraničního obchodu, a vysoké vojenské školy.“¹⁴⁷ – S. Guzenko (známý přeběhlík z SSSR) vykládal pověsti, že r. 1939 byla zavedena – v absolutní tichosti – procentuální norma pro přijímání Židů na vysoké školy.

A v devadesátých letech se píše otevřeně, že prý když Molotov na jaře 1939 nastupoval jako lidový komisař zahraničí, prohlásil na shromáždění zaměstnanců: „Jednou provždy tady skoncujeme se synagogou.“ A ještě téhož dne začal propouštět Židy. (Litvinov se hodil ještě za války jako velvyslanec v USA, a když odtamtud r. 1943 odjížděl, měl tolik odvahy, aby odevzdal Rooseveltovi osobní dopis, že Stalin rozpoutává v SSSR antisemitskou kampaň.)¹⁴⁸

¹⁴⁵ S. M. Švarc, *Antisemitizm...* s. 111–112, 114, 121–122.

¹⁴⁶ RJE, sv. 1, s. 486; sv. 2, s. 196.

¹⁴⁷ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze s načala Vtoroj mirovoj vojny (1939–1965)*, New York, Izd. Amerikanskogo Jevrejskogo Rabočego Komitěta 1966, s. 410.

¹⁴⁸ Z. Šejnis, in *M. M. Litvinov: Poslednije dni*, in „Soveršenno sekretno“, Moskva, 1992, č. 4, s. 15.

V polovině třicátých let se vzedmula další vlna sympatií evropského Židovstva k SSSR, Trockij to vysvětluje r. 1937 na své cestě do Mexika: „Široké kruhy židovské inteligence... se postavily na stranu Kominterny ne ze zájmu o marxismus a komunismus, ale při hledání opory proti agresivnímu antisemitismu“ – tehdy německému.¹⁴⁹ A tato Kominternu – schválila pakt Ribbentrop–Molotov! Tato smlouva zasadila východoevropskému Židovstvu smrtelnou ránu.

„V září r. 1939 prchaly statisíce polských Židů před útočícími německými vojsky stále dál a dál na východ a snažily se dostat na území obsazené Rudou armádou... První dva měsíce se jim to dařilo, díky blahovolnému přístupu sovětských úřadů. Němci často tento útek podporovali.“ Ale „koncem listopadu sovětská vláda uzavřela hranice“.¹⁵⁰

Na různých místech fronty se situace vyvíjela různě: někde židovské utečence vůbec nepouštěli, jinde je ochotně přijali, pak je někdy hnali zpátky k Němcům. Přece jen se však soudí, že tak či onak se okolo 300 000 Židů dostalo v prvních měsících války ze západního Polska do východního a Sověti je pak evakuovali dál do nitra SSSR. Požadovali na nich, aby se zaregistrovali jako sovětsští občané, ale mnozí polští Židé nespěchali s přijímáním sovětského občanství: válka přece brzy skončí a oni pojedou zas domů nebo do Ameriky nebo do Palestiny. (V očích sovětského režimu už tím upadali do „podezření jako špioni“, zvlášť když se snažili navázat spojení s příbuznými v Polsku.)¹⁵¹ – Přesto čteme ještě v chicagském časopise Časovoj (Strážný), že Sovětský svaz „přijal devět desetin všech evropských židovských uprchlíků, kteří se zachránili před Hitlerem“.¹⁵²

Podle sčítání v lednu 1939 bylo v SSSR 3 020 000 Židů. Nyní, po okupaci Pobaltí a části Polska a s uprchlíky k tomu přibylo ještě okolo dvou milionů – a bylo jich tedy skoro pět milionů.¹⁵³ Jestliže byli Židé k r. 1939 počtem na sedmém místě mezi národy SSSR, stali se po připojení všech západních oblastí čtvrtým národem SSSR, po třech slovanských. „Smlouva o neútočení uzavřená 23. srpna 1939 mezi třetí říší a Sovětským svazem vzbudila vážné obavy o budoucnost sovětských Židů. Politika Sovětského svazu vůči jeho židovským občanům se však nezměnila.“ A třebaže nacházíme důkazy i o zpětných deportacích, celkem vzato „po 20 měsících sovětsko-německé

¹⁴⁹ Lev Trockij, *Počemu oni kajalis*, in VM, New York, 1985, č. 87, s. 226.

¹⁵⁰ J. Kulišer, *Izgnanije i deportacija jevrejev*, in *Jevrejskij mir*: Sb. 2 (dále JM-2), New York, Sojuz russkich jevrejev v Ňju-Jorke 1944, s. 259.

¹⁵¹ S. Svarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 33–34.

¹⁵² „The Sentinel“, Chicago, sv. XXXIII, č. 15, 27. června 1946, s. 5.

¹⁵³ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 141.

spolupráce zůstalo právní postavení židovského obyvatelstva nedotčeno¹⁵⁴.

Na začátku války se v Polsku židovské sympatie definitivně vyhranily a na polském území připojeném k SSSR byla Rudá armáda při svém vstupu v září vítána s bouřlivým nadšením – zvláště židovskou mládeží. Stejně tak v Bukovině, Besarábii a Litvě se Židé podle svědectví mnoha lidí (např. M. Agurského) stali hlavní oporou sovětské moci: když přišla, ze všech sil jí pomáhali!

Co věděla veškerá ta masa východoevropského Židovstva o tom, co se děje v SSSR?

Neomylně však věděla, že se na ni z Německa valí tehdy dosud nikým nepoznaná, nejasná, ale nepochybná – katastrofa.

A sovětská náruč se pro ni otevírala, jak se zdálo, zaručenou záchranou.

¹⁵⁴ I. Šechtman, *Sovětskoje jevrejstvo v germano-sovětskoj vojně*, in JM-2, s. 221–222.

V táborech Gulagu

Kdybch tam nebyl strávil kus života, nemohl bych tuto kapitolu napsat.

Předtím jsem si taky myslel: národnost *se nebere na vědomí*, žádné *národnosti* vlastně neexistují, je jenom lidstvo.

Ale dostaneš se do lágru a zjistíš: když máš *dobrou* národnost, jsi dítě Štěstěny, máš to v suchu, přežiješ! Jestli máš národnost *všeobecnou* – tak to se nezlob.

Jelikož národnost je málem jediné znamení, podle kterého se muklové vybírají do spásného sboru *lupínků*. Každý kriminálník, který si náležitě přičichl k lágrům, vám potvrdí, že národnostní vztahy mezi lupínky zdaleka neodpovídají národnostním vztahům v lágrovém osazenstvu. Zvlášť pobaltské občany mezi lupínky skoro nenajdete, ať je jich v lágru kolik chce (a že jich tam bylo dost); Rusové tam ovšem byli vždycky, ale procentuálně nesrovnatelně méně, než jich bylo v tábore (a často jen díky výběru ze *skalních* komunistů); zato nápadně moc Židů, Gruzínů, Arménů; stoupal příliv Ázerbájdžánců a trochu i kavkazských horalů.

A nikomu se to vlastně nedá klást za vinu. Každá národnost v gulagu se snažila zachránit za každou cenu, a čím byla menší a šikovníjší, tím líp se jí to dařilo. Zato Rusové byli ve „svých vlastních ruských“ lágrech zase ta poslední národnost, jako byli u Němců v zajateckých táborech.

Ostatně ne my je, ale oni nás měli právo obviňovat – ti Arméni, Gruzíni, Kavkazané: Proč jste postavili tyhle tábory? A proč nás násilím držíte ve vašem státě? Nedržte nás! A my sem ani nepáchnem a nebudem zabírat taková příjemná *lupínkovská* místa. Ale dokud jsme u vás v zajetí – vojna není kojná.

A jak na tom byli Židé? Vždyť Rusy se Židy svázal sám osud, možná navždy, proto také píšu tuhle knihu.

Ale ještě předtím, dřív než dočtou tuto řádku, najdou se čtenáři, kteří byli i kteří nebyli v lágru, a pohotově namítnou, že tady nepíšu pravdu. Řeknou, že mnozí Židé byli na *nucených* pracích. Popřou, že byly takové lágry, kde Židé tvořili většinu mezi lupínky. Tím spíš odmítnou, že

si národnosti v lágrech navzájem pomáhaly výběrově, a tedy na úkor těch ostatních. Ale kdo z Židů by se nepovažoval za něco extra, a Rusové je považují za něco extra ve všem. Když někde ve významných lágrových postech převažovali Židé, nebyl v tom záměr, výběr se řídil osobními příznaky, nadáním, dovednostmi. Kdo za to může, že Rusům scházejí pracovní návyky? Najdou se i takoví, co budou vášnivě tvrdit pravý opak: že se v lágrech nikomu nežilo tak zle jako Židům, a i na Západě to tak berou: v sovětských táborech si nejvíc vytrpěli Židé. Mezi dopisy, které jsem dostal po vydání *Jednoho dne Ivana Děnisoviče*, byl i anonym od jednoho Žida: „Stýkal jste se se Židy, kteří trpěli tak jako vy nevinně, byl jste jistě nejednou svědkem jejich mučení a šikanování. Trpěli dvojnásobným útlakem: vězněním a nenávisí ze strany vězňů. Vyprávějte o těchto lidech!“

Kdybch chtěl zobecnit, že se Židům v lágrech žilo obzvlášť zle, bude mi to dovoleno a nebudu zahrnut výčitkami za chybnou nacionální paušalizaci. Jenže v táborech, kde jsem pobýval já, to bylo jinak: Židům, pokud to lze zobecnit, se žilo líp než těm ostatním.

Můj spoluvězeň z Ekibastuzu Semjon Badaš ve svých vzpomínkách vypráví, jak se dostal – později, v norilském táboře – k sanitnímu oddílu. Max Minc poprosil rentgenologa Lászlóa Nusbauma, aby si ho vyžádal na civilním veliteli sanitního oddílu. Vzali ho.¹ Ale Badaš před zatčením aspoň vystudoval tři ročníky lékařské fakulty. A vedle něho tam byl ostatní mladší zdravotnický personál: Genkin, Gorelik, Curevič (a také můj přítel L. Kopelev, z unžského lágru) – a ti si nikdy dřív k medicíně ani nepřičichli.

Některým chybí smysl pro humor a píšou i takhle: A. Bělinskova „šoupli do nejopovrhovanější lágrové kategorie ‚lupenů...‘“ (a úplně vedle jsou s dodatkem „a ‚kriplů‘“, ale kriplové jsou sociální antipodi lupenů a Bělinkov nebyl žádný křípl). – Šoupli ho k lupínkům! To se tedy povedlo! „Povýšili ho k lopatě?“ – A tady jsou argumenty: „Má kopat hlínu? Ale on do svých 23 let nejenže ji ani jednou nekopal, ale nikdy ani lopatu neviděl.“² A tak mu nezbývalo nic jiného, než se dát k lupínkům, to je jasné.

A u Levitina-Krasnova čteme o literárním vědci Pinském, že byl v táboře zdravotnickým instruktorem. Podle lágrové škály: to není špatné, *uchytil se*. Levitin ale o tom píše jako o hrozná degradaci humanitního profesora.

¹ Semjon Badaš, *Kolyma ty moja. Kolyma ...*, New York, Effect Publishing Inc., 1986, s. 65-66.

² V. Lempert, *Ellipsy sudby*, in „Vremja i my“: Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennyh problem, New York, 1991, č. 115, s. 168.

Často o sobě psal i bývalý mukl Lev Razgon, novinář, který také neměl nic společného s medicínou. Ale z jeho povídky v Ogoňku (1988) se dovídáme, že ve Vožajele dělal lapiducha v zdravotnickém útvaru, a přitom bez eskorty. (Podle jiných povídek byl zase vrchním úkolářem na strašně základně těžby dřeva. Ani z jedné jeho povídky nevysvítá, že by se někdy účastnil *nucených* prací.)

A z daleké Brazílie osud zavál do SSSR Žida Franka Diklera, samozřejmě ho zhaflili, neuměl ani slovo rusky – a co se s ním stalo? Měl v táboře protekci, dostal se do správy nemocniční kuchyně – to je přímo pohádkový zlatý důl!

Nebo Alexandr Voronel, který se dostal do lágru jako „politický zeleňák“, vypráví: v táboře od prvních krůčků „pomoc... mi ochotně poskytovali židovští vězni, kteří neměli ani potuchy o mých názorech“. Židovský lázeňský (taky velmi významný lupínek) ho hned vybral a „nařídil, abych za ním přišel, kdykoli budu potřebovat“; Žid ze svépomoci (taky lupínek) uložil židovskému brigádýrovi: „Heleď, Chaime, tadyhle máme dva židovské kluky – nenech jim ublížit.“ A brigádýr je vzal pod spolehlivou ochranu. „Ostatní zloději, hlavně ‚mazáci‘, to schvalovali: ‚Dobře děláš, Chaime! Pomáháš svým lidem! A my Rusové jsme na sebe jak vlci.‘“⁵

A ještě nesmíme zapomenout, že i v lágrových podmínkách mnohým Židům už díky tradičně všeobecnému mínění „samy od sebe“ plynuly do rukou všelijaké kšeftíky, i když je židovský mukl sám neorganizoval ani nevyhledával, jako M. Chejfec. Jeho zmínka je výmluvná: „Škoda že takové situace nelze vylíčit na lágrovém životě. Jaké bohaté, krásné náměty! Ale etika ‚spolehlivého‘ Žida mi přece jen zamyká ústa. Co se dá dělat: třeba jen malé, ale obchodní tajemství musí být – podle rodových zákonů – navždy uchováno.“⁴

Lotyš Ans Bernštejn, jeden z mých *svědků* ze Souostroví, si myslí, že přežil tábory jen díky tomu, že se v těžkých chvílích obracel o pomoc k Židům, a ti ho podle jména i podle čiperného vzezření považovali za svého člověka – a vždycky mu pomohli. V lágrech, kterými prošel (například vichřicové polomy, velitel Perelman), Židé, jak říká, vždy tvořili celé vedení a Židé byli také vedoucí civilů (Šulman – velitel zvláštního oddílu, Grinberg – velitel táborové stanice, Kegels – hlavní strojník závodu), a podle jeho vyprávění v personálu, který si vybírali z vězňů, byli také samí Židé.

Tento židovský národnostní kontakt mezi veliteli a vězni se nedá opomíjet. Žid civil nebyl tak hloupý, aby v židovském muklovi viděl skuteč-

⁴ A. Voronel, *Trepet iudijskich zobot*, 2. vyd., Ramat-Gan, Moskva-Jeruzalém, 1981, s. 28–29.

⁵ Michail Chejfec, *Mesto i vremja (jevrejskije zametki)*, Paříž, Trefja volna 1978, s. 93.

ného „nepřítele lidu“ nebo zlovolného kořistníka na národním majetku (jak ho viděl obalamucený Rus v Rusovi), viděl v něm především trpícího soukmenovce – a chvála buď Židům za tento střízlivý přístup! Kdo poznal nádhernou židovskou svépomoc (ještě umocněnou masovým vyhlazováním Židů za Hitlera), pochopí, že židovský velitel se nemohl lhostejně dívat, jak mu v lágru padají hladem a umírají židovští muklové – a aby jim nepomohl. Ale je nemožné si představit Rusa, který by se pokusil zachraňovat a zařazovat na výhodná místa ruské mukly jediné pro jejich národnost – i když nás jen za kolektivizace 15 milionů zahynulo: je nás mnoho, všechny stejně nezachráníte, a člověka to ani nezapadne.

Někdy se šťastně sejde taková parta židovských muklů, a protože už není cele zaujata krutým bojem o přežití, co všechno si nevymyslí? Tak inženýr Abram Zisman vypráví, že v novoarchangelském lágru „(jsme) se ve volném čase zabývali počítáním: kolik protizidovských pogromů bylo za celou existenci Ruského státu. Zainteresovali jsme do toho i vedení tábora, které se k nám chovalo blahovolně. Velitelem tábora byl kapitán Gremin (N. Geršel – Žid, syn krejčího ze Žlobinu) – vedení napsalo do Leningradu do archivu bývalého ministerstva vnitra – odtamtud přišlo asi po osmi měsících hlášení... od r. 1811 do 1917 na území Ruska bylo 76 protizidovských pogromů, počet obětí se odhaduje asi na 3000 osob“ (neuvádí se, zdali zabitých, nebo všech postižených). Autor podotýká, že ve středověkém Španělsku bylo za šest měsíců zavražděno okolo 20 000 Židů.⁵

V tónu tohoto námětu se nesou i vzpomínky komunisty Josifa Bergera na prominentního práškače Lva Iljiče Inžira: bývalý menševík, zatčený r. 1930, hned přistoupil na spolupráci s GPU v obavě z perzekuce rodiny a ztráty bytu v centru Moskvy; „pomohl v přípravě menševického procesu“ r. 1931, podepisoval falešná obvinění proti svým nejlepším přátelům; už r. 1931 byl propuštěn z vězení a jmenován hlavním účetním na stavbě Bělomořského průplavu; za Ježova se stal hlavním účetním Gulagu, díky „plné důvěře a konexím na nejvyšších místech NKVD“ (Inžir vzpomíná i na jednoho „veterána NKVD, Žida, který prokládal svou řeč sentencemi z Talmudu“) – a byl znovu zatčen za protiježovovské kampaně. Bývalí kolegové z Gulagu Inžira ovšem výhodně zabezpečili i v lágru, jenže tady už se z něho stal evidentní „donašeč a provokatér“, muklové měli podezření, že i bohaté zásilky, které dostává, nejsou od příbuzných, nýbrž od fízlů z třetího oddělení. Nicméně r. 1955 v tajetském lágru dostal nášup, tentokrát byl obviněn z trockismu a také z to-

⁵ A. Zisman, „*Knjiga o ruskom jevrejstve*“, in „*Novaja Zarja*“, San Francisco, 7. května 1960, s. 3.

ho, že zatajil před třetím oddělením „sympatie“ svých kumpánů „k Státu Izrael“.⁶

Světověznámý Běloomořsko-baltský tábor pohltil v letech 1951–1952 *statistice* ruských, ukrajinských a středoasijských rolníků. Když otevřeme srpnové noviny z r. 1955, věnované dokončení průplavu, čteme seznam vyznamenaných. Nižší řády dostávají i betonáři a montéři armatury, ale nejvyšší řád, Leninův, jenom osm lidí, každý tam má velkou fotografii, a pouze dvěma inženýrům je řád udělen osobně, zato však ho dostává celé vedení stavby (podle Stalinova pojetí úlohy osobnosti). A kdopak to tam tedy vede? Genrich Jagoda, lidový komisař vnitř. Matvej Berman, velitel Gulagu. Semjon Firin, velitel Běloomořsko-baltského tábora (ve chvíli vyznamenání již velitel Dmitrovskeho tábora, a tam se bude celá ta scéna ještě jednou opakovat). Lazar Kogan, vedoucí stavby (v té funkci pojede i na Volžský průplav). Jakov Rapoport, zástupce vedoucího stavby. Naftalij Frenkel, vedoucí prací na stavbě Běloomořského průplavu (a zloduch celého Souostroví).⁷

A všechny jejich obrovité portréty byly zase přetištěny v slavnostně odporné knize Bělomorkanal⁸ – formát jako pro církevní evangelium, jako k budoucí tisícileté říši.

A tak jsem po čtyřiceti letech přetiskl tyto portréty darebáků v Souostroví – převzal jsem je z jejich prezentace, nevybíral jsem je, prostě jsem vzal všechny ty šéfy, kteří tam byli. Bože můj – jaká bouře hněvu se strhla po celém světě: jak jsem si to mohl dovolit?! To je antisemitismus! Jsem oceňovaný a beznadějný antisemita. V nejlepším případě: publikovat tyto portréty byl „nacionální egoismus“ – to znamená ruský egoismus! A – začali se na to dívat jinak, když se na dalších stránkách Souostroví dočetli, jak pokorně mrzli „kulačtí“ synkové pod trakaři...

Ale kam dali oči v roce 1955, kdy se o tom prvně v novinách psalo? Proč se nerozhořčili tenkrát?

Opakuji, tak jak jsem to vmetl i bolševikům: není nutno stydět se za ničemnosti, když se o nich píše, ale – když se dějí.

S Naftalijem Frenkelem, neúnavným démonem Souostroví, se táhne záhada: jak vysvětlit jeho podivný návrat do SSSR z Turecka ve dvacátých letech? Šťastně zmizel z Ruska s veškerým kapitálem při prvním vzednutí revoluce; v Turecku již získal pevné, bohaté a svobodné postavení; nikdy v něm nebylo ani stopy po komunistických názorech. A –

⁶ Josif Berger, *Krušenije pokolenija: Vospominanija*, přel. z angl., Florencie, Edizioni Aurora 1975, s. 148–164.

⁷ „Izvěstija“, 5. srpna 1955, s. 1–2.

⁸ *Bělomořsko-Baltijskij Kanal imeni Stalina: Istorija stroitělstva*, za red. M. Gorkého, L. L. Averbacha, S. G. Firina, (Moskva), *Istorija Fabrik i Zavodov*, 1954.

musel se vracet? Vrátit se, aby se stal hříčkou v rukou GPU a Stalina, aby si odseděl spoustu let ve vězení a sám aby za to dovršoval krutý útlak uvězněných inženýrů a likvidaci stalinistů „rozkulačených“? Čím žilo jeho nenávistně zlé srdce? Nenalézám jiné vysvětlení než touhu po pomstě na Rusku. Ať to vysvětlí, kdo to dovede.⁹

Když však pochopíme mechanismus lágrové struktury a podíváme se trochu níž? Velitel prvního útvaru na stavbě Bělomořského průplavu se jmenoval Volf, velitel dmitrovského útvaru Volžského kanálu Bovšover. Finanční útvar stavby Bělomořského průplavu: velitel L. Berenzon, jeho zástupce A. Dorfman, nedávno zmíněný Inžir, dále Lojeveckij, Kagner, Angert. Ale kolik funkcí zůstává skromně nejmenováno? A dá se snad předpokládat, že nechali Židy na kanále házet lopatou, vozit trakaře se zeminou a padnout vyčerpáním na ten trakař? – Myslete si, co chcete. A. P. Skrypniková a D. P. Vitkovskij, kteří byli na Bělomořském kanálu, mi říkali, že tam v řadách lupenů byl až nadbytek Židů, ale ti nejezdili s trakaři a neumírali pod nimi.

A nebyl to jenom Bělomořsko-baltský tábor, kde jste mohli najít Židy ve vysokých funkcích velitelů. Stavba železnice Kotlas–Vorkuta: Moroz (jeho syn se oženil se Světlanou Stalinovou); zvláštní zplnomocněnec Gulagu pro Dálný východ Grač. To je jen pár jmen, na něž jsem náhodou narazil. Kdyby mi nenapsal americký mukl Thomas Sgovio, nevěděl bych o veliteli Čaj-Urjinské horské správy v Kolymě v letech 1943–1944 (v plném proudu Vlastenecké války): „Podplukovník Arm byl vysoký černovlasý Žid s hroznou reputací... Jeho pomocný dozorcí kšeftoval s alkoholem na všechny strany: 50 gramů vodky za 50 rublů. Měl svého osobního učitele angličtiny – mladého Američana, zadrženého v Karélii. Jeho manželka brala plat jako účetní, ale nepracovala, místo ní seděl v kanceláři vězeň.“ (Jeden ze způsobů, jak si rodiny lágrových šéfů ještě přivydělávají.)

Ale potom, už za „glasnosti“, píší sovětské noviny o hrůzostrašné správě lágru, která stavěla tunel z pevniny na Sachalin, říkalo se jí „Arajsův trust“.¹⁰ Kdo to byl, ten soudruh Arajs, nemá tušení. Ale kolik lidí zahynulo v jeho jámách a v nedostavěném tuncelu?

Ovšemže jsem znal i takové Židy (a přátelil se s nimi), kteří dřeli na nucených pracích. V Souostroví jsem vylíčil mladého Borju Gammerova, který v lágru našel brzkou smrt. (A jeho kamaráda, literáta Ingala, který se nevyznal v počtech, vzali hned od prvního dne do účtárny.) Nekompromisního a neúplatného Volodu Geršuniho. Joga Masameda, který ze zásady chodil na *nucené* práce v galejnickém Ekibastuzu,

⁹ Podrobněji o Frenkelovi v „*Souostroví Gulag*“.

¹⁰ G. Mironova, *Tunel v prošloje*, in „*Komsomolskaja pravda*“, 18. dubna 1989, s. 1.

i když ho zvali k lupínkům. Nesmím zapomenout ani na Taťánu Moisejevnu Falikeovou, učitelku, která deset let pracovala „jako kůň“, jak sama říkala. Dále bych jmenoval genetika Vladimíra Efroimsona, který z 36 měsíců svého věznění (zřejmě z prvního výkonu trestu, dostal dva) strávil 13 měsíců na *nucených* pracích, a taky ze zásady (měl možnost zaopatřit se líp). Spoléhaje na zásilky z domova (ale na tom není nic špatného), šel k lopatě právě proto, že v Džezkazganu bylo dost Židů Moskvanů, kteří se všichni dobře zaopatřili, a Efroimson chtěl tedy rozptýlit přirozeně vznikající nevráživost k Židům. A jak ocenila parta jeho chování? – „Je to prostě černá ovce židovského plemene; copak pořádný Žid bude jezdit s trakařem?“ Posmívali se mu i židovští lupínčí (a taky měli zlost, že „se na ně vytahuje“). – Stejně byl v téže situaci ohodnocen i Jakov Davydovič Grodzenskij, který *se huntuje na nucených*. „Copak to je nějaký Žid?“

Jak je to příznačné! Efroimson a Grodzenskij dělali to nejsprávnější a nejlepší, k čemu mohou Židy vést jen vyšší motivy – poctivě se dělit o společný úděl, a nenašli pochopení na jedné ani na druhé straně! Tak jsou vždy v dějinách těžké a směšné cesty sebezapření a sebeobětování, které jediné mohou lidstvo spasit.

Nezapomínám na takové příklady a veškerá má naděje spočívá právě v nich.

Připojuji k nim i odvážného Gerše Kellera, jednoho z vůdců kengirského povstání r. 1954 (zastřelen ve svých 30 letech). A nedávno jsem četl o Icchaku Kaganovovi: za sovětsko-německé války byl velitelem dělostřelecké baterie. R. 1948 dostal 25 let za sionismus; za 7 let ve vězení složil 480 veršů v hebrejštině a nosil je v paměti, aniž je měl napsané.¹¹

U svého třetího soudu (10. července 1978), když už měl odkroucené dva výkony trestu, Alexandr Ginzburg na otázku: „Národnost?“ odpověděl: „Mukl.“ To byla správná odpověď a neměl to být vtip, ovšem soud to rozhněvalo. Ale zasloužil se i o Rusko – svou prací pro ruský Veřejný fond pomoci rodinám politických vězňů *všech národností* a svou statečností v době věznění. Skutečný národ muklů – to jsme *my*, bez rozdílů mezi národnostmi.

Ale takové nebyly naše lágry – počínaje „velikým“ Bělomořským až po mrňavý 121. táborový úsek 15. OLP Moskevského UITLK (který ostatně po sobě zanechal nikterak bezvýznamnou půlkruhovou budovu v Kalužské čtvrti v Moskvě). Tam byl veškerý náš život řízen a deptán třemi vedoucími lupeny: Solomonem Solomonovem, hlavním účetním;

¹¹ *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija*, (dále RJE) 2., oprav. a dopl. vyd., Moskva, 1994, sv. 1, s. 526–527; 1995, sv. 2, s. 27.

Davidem Burštejnem, „vychovatel“ a později úkolářem; a Isaakem Beršaderem. (Solomonov a Beršader předtím dělali totéž v lágru při moskevské dálnici, MADI.) A to vše se dalo pod ruským velitelem, podporučíkem Mironovem.

Všichni tři tam přišli už za mé éry a kvůli nim třem sesadili z funkcí jejich předchůdce, Rusy. Napřed poslali Solomonova, ten suverénně zaujal příslušné místo a vzal si k ruce jednoho podporučíka (myslím, že za jídlo a peníze *zvenčí*). Brzy nato poslali Beršadera, který měl nějaký malér na MADI, s průvodním spisem: „zařadit pouze na nucené práce“ (nezvyklé u normálního mukla, už to znamená, že musel vyvést něco hrozného). Asi padesátník, maličký, tlustý, s dravčím pohledem, obešel a prohlédl si náš obytný prostor opovržlivě, jako generál z Hlavní správy. Vrchní dozorce se ho zeptal: „Co seš vyučenej?“ „Skladník.“ „Takovej obor neexistuje.“ „Ale já jsem skladník.“ „Stejně půjdeš za dráty, do smíšený party.“ – Dva dni ho vodili ven. Pokrčil rameny a šel, v pracovním pásmu si sedl na velký kámen a důstojně odpočíval. Brigádýr by mu byl nejradši nějakou vrazil, ale netroufal si – tak suverénně se nováček choval, až to budilo dojem, že má za sebou mocného zastánce. Celý schlíplý chodil i skladník pásma Sevastjanov. Dva roky tu vedl spojený sklad potravin a spotřebního zboží, byl pevně usazený, dobře vycházel s nadřízenými, ale zavanul na něj chlad: už to mám spočítané! Beršader je „vyučenej skladník“!

Potom zdravotnický útvar zprostil Beršadera „z důvodu nemoci“ všech prací, a tak relaxoval již v obytném prostoru. V té době mu zřejmě něco doručili *zvenčí*. Netrvalo to ani týden – Sevastjanov byl sesazen a skladníkem byl jmenován (za příspěví Solomonova) Beršader. Přitom se však ukázalo, že fyzická práce při přepravě dodávky krup a přemisťování bot, což Sevastjanov zvládal sám, na Beršaderovo zdraví působí taky škodlivě. Přidělili mu tedy výpomoc a Solomonovova účtárna ho převedla mezi civilní zaměstnance. – Ale ani to ještě nebyl naplněný život. Nejkrásnější a nejnepřístupnější ženu z celého lágru, poručíci snajperku M-ovou, si úplně podmanil a donutil ji, aby k němu chodila večer do skladiště. Do lágru přišel Burštejn – a druhou pěknou holku, A. Š., si začal vodit na cimru.

Špatně se to čte? Ale oni sami se ani trochu nestarali, jak se na to kdo dívá, oni jako by to schválně vystavovali na odiv. – A kolik bylo na Souostroví takových lágrů, kde vládly podobné pořádky?

Ale i ruští lupínci se přece chovali stejně nevázaně, bezuzdně! – Ano. Ale *uvnitř* každé národnosti se to bralo *sociálně*, bylo tu věčné napětí: bohatý – chudý, pán – kmán. Když se „pánem nad životem a smrtí“ stane ještě ke všemu *cizák*, je to přívaček k těžké křivdě. Zdálo by se, že nicotnému, zničenému a zavrženému vězni na jednom ze stupňů jeho

umírání může být jedno, kdo se zrovna uvnitř lágru chopil moci a pořádá své krkavčí hody nad jeho mrtvolou v hromadném hrobě. Ale není tomu tak, vryje se mu to do duše nesmazatelně.

Některé události z té lágrové zóny na Velké Kalužské 30 jsem zpracoval ve hře Republika práce. Poněvadž jsem věděl, že se nedá zobrazit všechno tak, jak to doopravdy bylo, považovalo by se to za podněcování nevraživosti k Židům (jako by ji ta trojice nepodněcovala ve skutečném životě, aniž se starala o následky), utajil jsem odporně chlípného Beršadera, zakamufloval Burštejna, změnil jsem šmelinářku Rózu Kalikmanovou na neurčitou orientálku Bellu a nechal jsem tam jen jednoho Žida – účetního Solomonova, takového, jaký opravdu byl.

A co myslíte, že říkali po přečtení hry moji věrní přátelé Židé? U V. L. Teuše vyvolala mimořádně vášnivý protest. Nepřečetl si ji hned, ale až když ji Sovremennik hodlal uvést, r. 1962, takže to nebyl již akademický problém. Manželé Teušovi byli hluboce dotčeni postavou Solomonova, pokládali za nečestné a nespravedlivé ukazovat takového Žida (i kdyby se ve skutečnosti v lágru takový našel!) – v době útlaku Židů. (Ale taková doba snad je *vždycky*? Kdypak u nás Židé nebyli utlačováni?) Teuš byl pobouřen, krajně rozrušen a dal mi ultimátum: jestli Solomonova neodstraním nebo aspoň nezmírním, bude veta po našem přátelství, a oni snad dokonce přestanou být nadále ochránci mých rukopisů. A navíc mi předpovídali, že mé jméno bude nadobro zavrženo a pošpiněno, jestli Solomonova v té hře nechám. Proč z něj neudělám Rusa, divili se. Copak na tom tolik záleží, že to byl Žid? (Ale když na tom tolik nezáleží, proč si tedy Solomonov vybíral za lupeny Židy?)

Zamrazilo mě: přišel náhlý všeobecný zákaz z nečekané strany, a neméně hrubý než oficiální sovětský.

Ale vyřešilo se to tím, že Sovremennik dostal zákaz moji hru inscenovat.

Teuš ještě zvlášť namítal: ten váš Solomonov vůbec nemá židovskou povahu – Žid se vždycky chová opatrně, obezřetně, podbízivě, řekněme chytrácky, kde by se v něm vzala ta bezbřehá drzost triumfující moci? To není pravda, nic takového nemůže být!

Ale já si přece zapamatoval nejen toho Solomonova, takové věci se opravdu děly! Na přelomu dvacátých a třicátých let jsem to viděl v Rostově na Donu. Vždyť i Frenkel se tak choval, vyprávěli to inženýři, kteří přežili. Když člověk získá moc a vítězství, začne být arogantní – právě to všechny kolem nejvíc odpuzuje. Dochází k tomu ovšem u těch horších a hrubých – ale to právě bije do očí. (Jako v ruském případě – skvrny neřestí ničemů z vlastních řad.)

Všechno to přemlouvání a výzvy, abych nepsal, jak to bylo, se jako vejce vejci podobají tomu, co jsme slýchali z vysokých sovětských tri-

bun: o neočerňování, o socialistickém realismu – psát, jak to *má být*, a ne, jak to *bylo*.

Jako by umělec byl schopen zapomenout, nebo přetvořit minulost!

Jako by se plnohodnotná pravda mohla psát jen občas – když je to příjemné, bezpečné a populární.

Co nejpodrobněji se analyzovaly všechny židovské postavy v mých knihách a každý nejmenší rys se vážil na lékárnických vážkách – ale otřesný příběh Grigorije M-za, který ze strachu nevyřídil hynoucímu pluku rozkaz k ústupu (Souostroví Gulag, díl VI., kap. 6) – zůstal nepovšimnut, přešli ho bez jediného slova!

Ale i Ivan Děnisovič nemálo Židů urazil: vždyť tam byli takoví elitní trpitelé, a já jsem vybral do popředí chrapouna! Tak třeba Asir Sandler, který si za gorbačovovské „glasnosti“ troufnul vydat své lágrové vzpomínky. „Jeden den Ivana Děnisoviče jsem hned po prvním přečtení kategoricky odmítl... hlavní postavou se stal Ivan Děnisovič, člověk minimálních duchovních zájmů, pohlcený svými okamžitými starostmi“ – a Solženicyn ho vyzdvihl jako ztělesnění ruského lidu... (Přesně tak, jak tenkrát brblali i všichni opatrní komunisté!) Ale „opravdovou inteligenci, která určovala úroveň ruské kultury a vědy, (Solženicyn) ráčil přejít bez povšimnutí“. A Sandler o tom debatoval s Mironem Markovičem Etlisem (oba to byli lupínci u zdravotnického útvaru). A Etlis také řekl: „Mnohé, o čem román vypráví, je překrouceno, převráceno vzhůru nohama“; „Solženicyn neakcentuje vždy správně, pokud jde o... inteligentní část našeho kontinentu“; „egoistické soustředění (Ivana Děnisoviče) na vlastní osobu... ta trpělivost... ten pseudokřesťanský vztah k bližním“ – A Sandler měl v roce 1964 to štěstí, že si důvěrně pohovořil se samotným Erenburgem. A ten mu souhlasně přikývl na „krajně negativní“ vztah k románu.¹²

Jen jednu drobnost mi žádný Žid nikdy nevytkl: že Ivan Děnisovič v podstatě obskakuje Césara Markoviče jako sluha, i když dobrovolně a rád.

¹² Asir Sandler, *Uzelki na pamjať: Zapiski rehabilitirovannogo, Magadanskoje kniž. izdatel'stvo 1988, s. 22, 62-64.*

Ve válce s Německem

Po „křišťálové noci“ (listopad 1938) přestali němečtí Židé pochybovat o tom, že jim hrozí smrtelné nebezpečí. Smrtonosné mračno se po hitlerovském tažení do Polska hnulo i směrem na východ. Nikdo však zatím nevěděl, že začátek války s SSSR bude znamenat také novou etapu nacistické politiky: totální fyzickou likvidaci Židů.

Třebaže sovětsí Židé od německého vpádu očekávali nejrůznější útrapy, nemohli předpokládat, že budou bezdůvodně hromadně popravení bez rozdílu pohlaví a věku – něco takového si předem nikdo nedokázal představit. A ty, kdo zůstali v trvalém místě svého bydliště, postihla znenadání děsivě nevyhnutelná situace a nebylo jak a kdy se jí postavit na odpor. Jejich životy byly znenadání přervány. Ale předtím si Židé ještě museli leccos prožít – na jednom místě je Němci zahnali do židovského ghetta, na jiném do táborů nucených prací, jinde do nákladních automobilů určených k zplynování a ještě jinde si museli sami vykopat své vlastní hroby a svléci se donaha předtím, než byli zastřeleni.

Ruská židovská encyklopedie uvádí řadu jmen ruských Židů, kteří se stali obětí židovské „katastrofy“. Vyjmenovává zahynuvší v Rostově, Simferopoli, Oděse, Minsku, Bialystoku, Kaunasu a Narvě. Mezi oběťmi byly i významné osobnosti. – Známy historik S. M. Dubnov prožil celé meziválečné období v emigraci a po Hitlerově nástupu odjel z Berlína do Rigy. Poté, co Němci obsadili město, byl zatčen, umístěn do ghetta a „v prosinci 1941 zařazen do jednoho z transportů odsouzených k smrti“. – Z Vilniusů byli do koncentračních táborů odvedeni historik Dina Ioffe a ředitel židovského gymnázia Josif Jašunskij (oba byli zabiti v Treblince v roce 1943). – Rabín Šmuel Bepalov, představený chasidů z Bobrujska, byl zastřelen v roce 1941, když Němci obsadili město. – Ve Varšavě zahynul v roce 1943 Geršon Sirota, synagogální kantor, jehož vystoupení svého času „upoutala pozornost Mikuláše II.“ a který každoročně vystupoval v Moskvě a Petěrburgu. – Nebo například bratři Paul a Vladimír Mincové; starší Paul byl významným lotyšským státníkem,

„jediný Žid v lotyšské vládě“. Vladimír byl chirurg, který ošetřoval Lenina po atentátu v roce 1918. Také on žil od roku 1920 v Lotyšsku. Při okupaci v roce 1940 byl starší Minc zatčen sovětskými orgány a uvězněn v táboře v Krasnojarském kraji, kde brzy zemřel. Mladší, kterého nechali na pokoji, zůstal v Rize. Zemřel v roce 1945 v Buchenwaldu. – Sabina Špilrejnová, lékařka, psychoanalytička, blízká spolupracovnice C. G. Junga; z curyšských, mnichovských, berlínských a ženevských klinik se v roce 1925 vrátila do Ruska a v roce 1942 byla v rodném Rostově na Donu zastřelena společně s ostatními židovskými obyvateli města. (O jejich třech bratrech, vědcích, kteří zahynuli v době stalinského teroru, jsme psali v 19. kapitole.)

Mnohé z nich však před smrtí zachránila evakuace let 1941–1942. Řada židovských pramenů válečného a poválečného období jasně ukazuje, jak rázná opatření tuto evakuaci provázela. Ve sborníku Svět Židů (*Jevrejskij mir*) z roku 1944 se například dočteme: „Sovětská vláda si plně uvědomovala, že Židé představují nejohroženější skupinu obyvatelstva, a i přes naléhavou potřebu zachovat pro armádu možnost pohybu byly na jejich evakuaci vyčleněny tisíce vlaků... Z mnohých měst... byli Židé evakuováni jako první“; autor přitom považuje za přehnané „tvrzení židovského spisovatele Davida Bergelsova, podle kterého bylo úspěšně evakuováno 80 % (z celkového počtu) Židů“.¹ – „V Černigově, kde byla před válkou židovská populace vyčíslena na 70 000 obyvatel, jich v době příchodu Němců zbylo 10 000... Ze 100 000 židovských obyvatel Dněpropetrovska jich do příchodu Němců zůstalo pouhých 30 000.“ Z padesáti tisíc žitomirských Židů jich odjelo nejméně čtyřiačtyřicet tisíc.² – J. M. Kulišer napsal v roce 1946 do časopisu *Chajasa*: „Není pochyb, že sovětská vláda přijímala zvláštní opatření, která měla umožnit evakuaci židovského obyvatelstva, případně usnadnit jeho živelný útěk. Vedle zaměstnanců státní správy a průmyslových dělníků získávali přednost (při evakuaci) také Židé... Sovětská vláda vyčlenila tisíce vlaků zvlášť na evakuaci Židů“³; Z dosahu bombardování byli Židé evakuováni do většího bezpečí i po železničních přípojkách, které byly vedeny od kolchozů

¹ J. Šechtman, *Sovětskoje jevrejstvo v germano-sovětskoj vojně*, in *Jevrejskij mir*, sb. 2 (dále JM-2), New York, Sojuz ruskich jevrejev v Ňju-Jorke 1944, s. 225–226.

² A. A. Goldštejn, *Sudba jevrejev v okkupirovannoj němcami Sovětskoj Rossii*, in *Kniga o ruskom jevrejstve. 1917–1967* (dále KRJ-2), New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1968, s. 89, 92.

³ *Rescue: Information Bulletin of the Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society (HIAS)*, červenec–srpen 1946, sv. 3, č. 7-8, s. 2, in S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze s načala Vto-roj mirovoj vojny (1939–1965)*, New York, Izdatěl'stvo Amerikanskogo Jevrejskogo Rabočego Komitěta 1966, s. 45.

a sovehozů k hlouběji položeným železničním uzlům. – B. C. Goldberg, zeť Šoloma Alejchema, který byl dopisovatelem newyorských židovských novin *Der Tog*, „otiskl po jedné své cestě do Sovětského svazu na přelomu let 1946–1947 článek *Jak byli za války v Sovětském Rusku evakuováni Židé*“ (*Der Tog*, 21. února 1947): ať se na Ukrajině vypytał kohokoliv, „Židů nebo křesťanů, vojáků nebo evakuovaných, všichni odpovídali, že cílem vládní politiky bylo umožnit přednostní evakuaci Židů, že byla snaha zachránit jich co nejvíce, aby je Němci nemohli zlikvidovat.“⁴ – I bývalý sovětský partyzán Moše Kaganovič ve svých pozdějších (1948) vzpomínkách napsaných v zahraničí potvrzuje, že sovětské orgány poskytovaly za účelem evakuace Židů všechny dostupné dopravní prostředky, kromě vlaků například také tažné povozy, a bylo dáno příkazem evakuovat „z oblastí ohrožovaných nepřítelem v první řadě občany židovské národnosti“. (Je třeba poznamenat, že S. Švarc i další badatelé začali později zpochybňovat jak existenci takového příkazu, tak i samotnou evakuaci Židů „jako takových“ z popudu sovětské vlády.)⁵

I tak poskytují starší i novější prameny poměrně jednotné odhady počtu Židů, kteří byli evakuováni nebo utekli z území obsazených Němci. Oficiální sovětské údaje v tomto případě neexistují; všichni badatelé si stěžují, že výchozí statistické údaje jsou jen velice přibližné. My však budeme vycházet z prací posledního desetiletí. – Například demograf M. Kupoveckij, který využívá dříve nedostupné archivní materiály a novátorské postupy v metodologii analýzy, udává následující odhady. Podle konečných výsledků sčítání lidu, které proběhlo v SSSR v roce 1959, bylo v jeho „starých“ hranicích (tedy před anexemi let 1939–1940) napočítáno 3 028 538 Židů. Započítáme-li některé statistické chyby a vezmeme-li v úvahu koeficienty přirozeného přírůstku židovského obyvatelstva od září 1939 do června 1941 v jednotlivých oblastech osídlení, dojdeme podle badatele k závěru, že v SSSR bylo v rámci „starých“ hranic usídleno přibližně 3 080 000 Židů. Z nich 900 000 obývalo území, která nebyla v době sovětsko-německé války okupována, zatímco na územích, která později okupována byla, žilo 2 180 000 Židů (tzv. „východních“).⁶ – „Přesné údaje o počtu Židů, kteří se před německou okupací zachránili útekem nebo kteří byli evakuováni na východ, neexistu-

⁴ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 55.

⁵ Moše Kaganovič, *Der jidišer ontajf in partizanerbavegung fun Sovet-Rusland*. Rim, 1948, s. 188, in S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 45–46.

⁶ M. Kupoveckij, *Ljudskije potěri jevrejskogo naselenija v poslevojennych granicah SSSR v gody Velikoj Otečestvennoj vojny*, in „Věstnik Jevrejskogo Universitěta v Moskvě“, 1995, č. 2 (9), s. 157, 145, 151.

jí. Ale na základě některých výzkumů je známo, že východní oblasti... úspěšně opustilo 1 000 000 až 1 100 000 Židů.⁷

Jinak vypadala situace na územích, která byla krátce předtím, v letech 1939–1940, připojena k SSSR a vzápětí, v počáteční fázi „blitzkriegu“, rychle obsazena Němci. Bleskový průběh německého útoku téměř nepřipouštěl možnost záchrany. Přitom v těchto „nárazníkových“ oblastech žilo k červnu 1941 1 885 000 lidí (tzv. „západní“).⁸ Z tohoto počtu se útekem nebo evakuací dokázalo zachránit „jen nepatrné množství Židů. Odhady mluví o... 10–12 procentech“.⁹

Z toho vyplývá, že na území SSSR v jeho „nových“ hranicích se podle neoptimističtějších údajů za války vyhnulo okupaci asi 2 226 000 Židů (2 000 000 „východních“ a 226 000 „západních“); na územích obsazených Němci zůstalo 2 739 000 Židů (1 080 000 „východních“, 1 659 000 „západních“).

Uprchlíci a lidé evakuovaní z oblastí obsazených nebo ohrožovaných Němci mířili hluboko do týlu, „co se Židů týče, tak především za Ural, nejvíce pak do západní Sibiře, Kazachstánu, Uzbekistánu a Turkmenistánu“.¹⁰ – V materiálech Židovského antifašistického výboru nalezneme následující tvrzení: „Do Uzbekistánu, Kazachstánu a dalších středoasijských republik bylo na začátku Vlastenecké války evakuováno přibližně půldruhého milionu Židů“.¹¹ Tento počet nezahrnuje oblast Volhy, Ural a Sibiř. (V Stručné židovské encyklopedii [Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija] se uvádí, že „číslo 1,5 milionu je značně přehnané“).¹² – Zato do Birobidžanu nezamířili ani organizovaně evakuovaní, ani jednotliví uprchlíci, třebaže tam byl pro zavedení „židovských kolchozů“ vytvořen volný bytový fond pro 11 000 židovských rodin.¹³ – V té samé době „byli židovští kolonisté z Krymu evakuováni v takovém časovém předstihu, že byli schopni s sebou odvézt všechny skot a veškeré zemědělské nástroje“; „je známo, že na jaře roku 1942 židovští kolonisté z Ukrajiny založili kolchozy na Volze“ – jak je to možné? Podle slov autora zasáhla „ironie osudu“: kolchozy byly založeny na pozemcích

⁷ Jicchak Arad, *Cholokaust: katastrofa jevropského jevrejstva (1933–1945)*, sborník statí, Jeruzalém, Jad Va-Šem 1990 (dále – J. Arad, *Cholokaust*), s. 62.

⁸ M. Kupoveckij, *Ijudskije potěri jevrejského naselenija...*, in „Věstník Jevrejského Univerzity...“, 1995, č. 2 (9), s. 145.

⁹ J. Arad, *Cholokaust*, s. 61.

¹⁰ S. Švare, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 181.

¹¹ G. V. Kostyrčenko, *Tajna politika Stalina: 1 lasť i antisemitizm*, Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 2001, s. 451.

¹² *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin 1988, sv. 4, s. 167.

¹³ S. M. Švare, *Birobidžan*, in KRJ-2, s. 187.

německých kolonistů, kteří byli dekretem sovětské vlády ze dne 28. srpna 1941 vysídleni z republiky Povolžských Němců.¹¹

Jak jsme již poznamenali, energický postup při evakuaci sovětských občanů před postupujícími Němci i její široký rozsah byl v uváděných válečných a bezprostředně poválečných pramenech všeobecně uznáván. Ale později, od konce čtyřicátých let, začal být zpochybňován. – V jednom materiálu z šedesátých let se například uvádí (pasáž je v textu zvýrazněna): „*Plánovitá evakuace Židů jako nejohroženější skupiny obyvatelstva se neuskutečnila v žádné z částí Ruska.*“¹² A ještě po dvaceti letech se dočteme následující: „Nehledě na zvěsti, podle nichž měla vláda (po útoku Německa na Sovětský svaz) evakuovat Židy z oblastí, které čelily německé hrozbě, k ničemu takovému nedošlo... Židé byli ponecháni na pospas osudu. Pokud jde o občany židovské národnosti, tolik vychvalovaný ‚proletářský internacionalismus‘ selhal.“¹³ Tento názor je naprosto nespravedlivý.

A přesto i ti židovští autoři, kteří odmítají uznat, že byla Židům během evakuace projevována „dobrá vůle“, uznávají její rozsah. „Vzhledem k specifické sociální skladbě židovského obyvatelstva musel počet evakuovaných Židů citelně převyšovat jejich procentuální podíl na reálném počtu městského obyvatelstva.“¹⁴ A skutečně tomu tak bylo. Dva dny po německém vpádu byla ustavena Rada pro evakuaci (předsedou byl Švernik, místopředsedy Kosygin a Pervuchin) a byly stanoveny její priority: v první řadě evakuovat státní a stranické úřady včetně personálu, dále průmyslové podniky, suroviny, dělníky z evakuovaných závodů s rodinami a mládež v odvodovém věku. – Jen v období od začátku války do listopadu 1941 bylo z ohrožených oblastí do týlu evakuováno přibližně 12 mil. obyvatel.¹⁵ Z nich, jak jsme si ukázali, bylo 1,0 – 1,1 mil. Židů „východních“ a více než 200 000 „západních“ z oblastí, které byly vzápětí obsazeny Němci; k nim je třeba připočíst významný počet Židů, kteří byli součástí obyvatelstva evakuovaného z měst a oblastí RSFSR, kam Němci nedošli (částečně také z Moskvy a Leningradu). – Solomon Švarc: „Všeobecná evakuace státních úřadů a průmyslových podniků s podstatnou částí jejich personálu (často i s rodinami) měla na mnohých místech rozsáhlý charakter. Sociální struktura židovského obyvatelstva na Ukrajině (Židé byli zastoupeni značným procentem v řadách

¹¹ I. Šechtman, *Sovětskoje jevrejstvo v germano-sovětské válce*, in JM-2, s. 226, 227.

¹² G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 144.

¹³ S. Ćirjulnikov, SSSR, *Jevrei i Izrael*, in „Vremja i my“: Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennyh problem. New York, 1987, č. 96, s. 151–152.

¹⁴ I. Šechtman, *Sovětskoje jevrejstvo v germano-sovětské válce*, in JM-2, s. 224.

¹⁵ *Sovětskij tyl v pervyj period Velikoj Otečestvennoj vojny*, sborník, Moskva, 1988, s. 159.

středního a vyššího státního úřednictva, akademické a technické inteligence a významný byl také podíl židovských dělníků v ukrajinském těžkém průmyslu) sehrála kladnou roli v tom ohledu, že v rámci evakuované části populace představovali Židé vyšší procento, než by odpovídalo jejich podílu na skladbě městského (a tím spíše veškerého) obyvatelstva.¹⁹ – (To se týká i Běloruska. Ve dvacátých a třicátých letech tam takřka hromadně „v rámci nejrůznějších školení a kurzů pro negramotné, ve školách s denním a večerním programem i s vyučováním na směny... studovala židovská mládež, ale i starší lidé... Pro chudinu z židovských městeček to byla možnost, jak vplynout do řad průmyslových dělníků. Při podílu 8,9 % na celkovém počtu obyvatel Běloruska Židé v roce 1930 představovali 36 % dělníků v republice.“)²⁰ – „K zvýšení procenta Židů mezi evakuovanými,“ pokračuje S. Švarc, „přispívala i skutečnost, že pro řadu úředníků a dělníků neměla evakuace povinný charakter... A mnozí, především Nežidé, zůstávali“; tímto způsobem se i Židům, „kteří nesplňovali podmínky pro povinnou evakuaci... otvíraly poměrně široké možnosti, jak se evakuovat“.²¹ – „Nicméně,“ pokračuje též autor, „v sovětském tisku se neobjevily žádné vládní dekrety nebo instrukce o evakuaci Židů ani žádná oznámení o podobných rozhodnutích“; a dále: „o evakuaci Židů jako takových není zkrátka nikde ani zmínka. Z toho vyplývá, že k žádné zvláštní evakuaci Židů nedošlo“.²²

Pokud bereme v úvahu sovětskou realitu, takovýto závěr se zdá být nedostatečně podložený a v každém případě formální. *Oznámení* o masové evakuaci Židů se v sovětském tisku přirozeně neobjevila. Je také jasné proč. Za prvé, po uzavření paktu s Německem se v SSSR tajila hitlerovská politika vůči Židům, a když vypukla válka, valná většina sovětského obyvatelstva nevěděla o smrtelném nebezpečí, které pro Židy představoval německý vpád. Za druhé, a to byl nejspíše hlavní důvod, z německé strany se ozýval zuřivý štekot propagandy proti „židobolševismu“ a je zřejmé, že sovětské vedení si uvědomovalo, že po celá dvacátá a třicátá léta tuto propagandu notně přižívovalo – a jak teď měli z ničeho nic začít prohlašovat, že *v první řadě* je potřeba zachránit Židy? To by byla voda na Hitlerův mlýn.

Právě proto se veřejně neprohlašovalo, že mezi evakuovanými „bylo nejvyšší procento Židů“. „Židé nebyli v evakuačních nařízeních zmiño-

¹⁹ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 53.

²⁰ L. L. Mininberg, *Sovětskije jevrei v nauke i promyšlennosti SSSR v period I toroj mirovoj vojny (1941–1945)*. Moskva, 1995, s. 15.

²¹ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 53.

²² Tamtéž, s. 46, 53.

vání“, zároveň však „v době evakuace nebyli Židé žádným způsobem diskriminováni“;²³ odváželi jich tolik, na kolik reálně stačili, ale tajně, aniž by se to uvnitř SSSR rozneslo. Navenek to ovšem neplatilo. Tak v prosinci roku 1941, poté, co byli u Moskvy odrazeni Němci, srovnávalo moskevské rádio – ovšemže ne v ruštině, ale „polsky“ a „další den pětkrát po sobě německy – úspěšnou ruskou zimní ofenzivu se zázrakem Makabejců“ a tvrdilo Němcům, že není náhodou, že 134. *norimberská* divize nazvaná podle města, „kde vznikly rasové zákony“, byla zničena „právě v týdnu, kdy se slaví Chanuka“.²⁴ – Synagogy v Moskvě, Leningradě a Charkově byly plné modlících se Židů a sovětská vláda tuto skutečnost ochotně připouštěla stejně jako velkolepě pojaté oslavy svátku Pesach v roce 1942.²⁵

Nedá se říci, že by domácí sovětský tisk o německých zvěrstvech mlčel. Ilja Erenburg a někteří další, například novinář Kriger, dostali „zelenou“ a po celou válku podporovali a rozpalovali nenávist k Němcům, přičemž neopomněli zmínit palčivé a na vlastní kůži protrpěné židovské téma, třebaže je často ani nemuseli zdůrazňovat. Ilas hlavního trubadúra Erenburga hřměl po celou dobu této války, přesvědčoval o tom, že „Němec je od přirozenosti šelma“, a vyzýval, „aby nebyli šetřeni ani nenarození fašisté“ (jinak řečeno: aby byly zabíjeny těhotné Němky); zabrzdili ho teprve k samému konci, když už se válka převalila na německé území a ukázalo se, že si armáda vzala až příliš za svou myšlenku bezohledné msty na všech Němcích bez rozdílu, kterou hlásala propaganda.

Zároveň není pochyb o tom, že sovětský tisk nepodal dostatečné vysvětlení hitlerovské politiky vyhlazování Židů co se týče její plánovitosti a rozsahu, a široká židovská veřejnost si tak mohla jen stěží uvědomit, jak velké nebezpečí a jaký konec jí hrozí. A za celou dobu války bylo publikováno skutečně jen málo veřejných zpráv o osudu Židů na územích okupovaných Němci. – V projevu z 6. listopadu 1941 (24. výročí Října) Stalin řekl: „Hitlerovci... provádějí středověké protižidovské pogromy se stejným zalíbením, s jakým je prováděl carský režim. Hitlerovská strana je stranou... středověké reakce a černosotěnských pogromů.“²⁶ („Pokud víme,“ píše izraelský historik, „byl to za celou válku

²³ J. Arad, *Otnošenije sovětskogo rukovodstva k Cholokostu*, in „Věstnik Jevrejskogo Universiteta...“, 1995, č. 2 (9), s. 25.

²⁴ I. Šechman, *Sovětskoje jevrejstvo v germano-sovětskoj vojne*, in JM-2, s. 258.

²⁵ Tamtéž, s. 257.

²⁶ *Doklad Predsedatelja Gosudarstvennogo Komiteta Oborony tov. I. I. Stalina na toržestvennom zasedanii Moskovskogo Sověta deputatov trudjaščichsja 6 nojabrja 1941 goda*, in „Pravda“, 7. listopadu 1941, s. 1–2.

jediný případ, kdy se Stalin veřejně zmínil o Židech.“)²⁷ – 6. ledna 1942 v nótě lidového komisaře zahraničních věcí Molotova všem státům, s nimiž Sovětský svaz udržoval diplomatické styky, jsou Židé vyjmenováni jako jeden z postižených národů, a dále jsou zvlášť, s uvedením počtu, zaznamenány případy střelby do Židů v Kyjevě, Lvově, Oděse, Kamence-Podolsku, Dněpropetrovsku, Mariupoli a Kerči. „Strašnou řez a pogromy způsobili němečtí okupanti v ukrajinském hlavním městě kyjevé... byl zajat velký počet Židů včetně žen a dětí všeho věku; před zastřelením byli všichni svlečeni donaha a zbiti... poté byli zastřeleni ze samopalů. Řada hromadných vražd... se odehrála i v dalších ukrajinských městech, přičemž tyto hromadné popravy byly vykonávány především na neozbrojených bezbranných židovských pracujících.“²⁸ – Poté následovalo prohlášení sovětské vlády z 19. prosince 1942, kde byla zmíněna existence Hitlerova „zvláštního plánu všeobecného vyhlazení židovského obyvatelstva na okupovaných územích Evropy“ a v samotném Německu: „zvláště těžce a neúměrně svému nízkému počtu v rámci sovětského obyvatelstva byla zvěrskou krvelačností hitlerovských zrud postižena především židovská menšina“. Ale zdá se, že toto prohlášení bylo zřejmě vynucené: objevilo se dva dny po stejném prohlášení Spojenců a nebylo doprovázeno obvyklou sérií článků v sovětském tisku, která se objevovala vždy, když bylo potřeba rozvířit tiskovou kampaň. – Jen v jedné ze sedmi zpráv vydaných v roce 1943 Mimořádnou státní komisí pro vyšetřování hitlerovských zločinů (o jednotlivých místech, dále pak o likvidaci sovětských zajatců, o ničení kulturního dědictví naší země) se mluvilo o vyhlazování Židů – případ se odehrál v Stavropolském kraji, nedaleko města Miněralnyje Voddy.²⁹ – Když v březnu roku 1944 Chruščov v Kyjevě přednesl projev o útrapách, které Ukrajina přestála v době okupace, „nezmínil se o Židech jediným slovem“.³⁰

Skutečně je tomu tak. Ano, rozsah židovské Katastrofy tehdy nechápaly ani široké masy sovětského obyvatelstva. Byl to společný osud nás všech: pod tvrdým krunýřem SSSR člověk nikdy doopravdy nevěděl, co se děje ve světě. Ačkoliv sovětská Židé nemohli tak doopravdy nevědět, co se děje na německé straně. „V polovině třicátých let bylo v sovětském tisku o německém antisemitismu napsáno mnohé... Na nebezpečí hrozící Židům poukazoval román Liona Feuchtwangera Sourozenci

²⁷ J. Arad, *Otnošenje sovětského rukovodstva k Cholokostu*, in „Věstník Jevrejskogo Universiteta...“, 1995, č. 2 (9), s. 17.

²⁸ „Izvěstija“, 1942, 7. ledna, s. 1–2.

²⁹ S. Švarc, *Jerri v Sovětskom Sojuze...*, s. 158–145.

³⁰ G. Aronson, *Jevrejskij ropros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 146.

Oppermannovi i jeho filmové zpracování nebo jiný film – Profesor Mamlok.⁵¹ – Po pogromech křišťálové noci otiskla Pravda úvodník nazvaný Fašističtí pogromáři a kanibalové, který ostře odsuzoval nacisty: „Roztrpčeně a s nevolí hledí celý civilizovaný svět na zvěřský způsob, jakým němečtí fašisté zúčtovali s bezbranným židovským obyvatelstvem... (Se stejnými pocity) sleduje špinavé a krvavé události v Německu sovětský lid... Zároveň s kapitalisty a měšťáky byly v sovětském státě vymýceny i všechny zdroje antisemitismu.“⁵² A po celý listopad se potom na první straně Pravdy objevovaly titulky: „Protižidovské pogromy v Německu“, „Zvěřské zúčtování s židovským obyvatelstvem“, „Po celém světě probíhá vlna protestů proti zvěrstvům fašistických pogromářů“. Protestní shromáždění odsuzující Hitlerovu antisemitskou politiku probíhaly v Moskvě, Leningradu, Kyjevě, Tbilisi, Minsku, Sverdlovsku, Stalinu. Pravda uveřejnila podrobnou zprávu o celomoskevském setkání inteligence ve Velkém sále konzervatoře, kromě jiného přetiskla také projevy spisovatelů A. N. Tolstého, A. Kornějčuka, L. Soboleva, národních umělců A. B. Goldenvejzera, S. M. Michoelse a společné prohlášení účastníků moskevského setkání: „My, představitelé inteligence města Moskvy... pozvedáme rozhněvaný a pobouřený hlas proti nelidským fašistickým zvěrstvům a proti násilí páchanému na bezbranném židovském obyvatelstvu Německa. Fašisty jsou za bílého dne bití, mrzačení, znásilňování, zabíjení a za živa upalování lidé, kteří se provinili jen svou příslušností k židovskému národu.“⁵³ Informace o podobných shromážděních v dalších sovětských městech otiskla Pravda den poté v celostránkovém článku s velkým titulkem „Sovětská inteligence je pobouřena protižidovskými pogromy v Německu“.

Nicméně od podzimu 1939, kdy byl podepsán pakt Ribbentrop-Molotov, ze sovětského tisku zcela zmizela jak kritika nacistické politiky, tak i všechny informace o pronásledování Židů v evropských zemích okupovaných Němci. „Řada informací pronikala do Sovětského svazu nejrozličnějšími kanály: rozvědka, velvyslanectví, sovětsští novináři... Důležitým zdrojem informací... byli židovští uprchlíci, kterým se podařilo přejít sovětskou hranici. Sovětské sdělovací prostředky včetně židovského tisku o těchto skutečnostech mlčely.“⁵⁴

⁵¹ S. Švejbiš, *Evakuacija i sovětskije jevrei v gody katastrofy*; in „Věstník Jevrejskogo Universiteta...“, 1995, č. 2 (9), s. 47.

⁵² „Pravda“, 18. listopadu 1938, s. 1.

⁵³ Tamtéž, 28. listopadu 1938, s. 2–5.

„Když začala sovětsko-německá válka a znovu se začalo mluvit o nacistickém antisemitismu, mnozí Židé to pochopili jako propagandistickou akci.“ píše současný badatel, který se dnes již může opřít rovněž o půlstoletí shromažďované svědecké výpovědi těch, kdo Katastrofu přežili. „Mnozí Židé věřili spíše své životní zkušenosti než rádiu, knihám a časopisům. V představách mnohých z nich zůstali Němci takovými, jaké je znali po první světové válce. Ze všech režimů, které se v Rusku vystřídal za občanské války, hodnotili Židé ten německý z hlediska vztahu k jejich národu jako jeden z nejtolerantnějších.“⁵⁵ „Mnozí Židé si pamatovali, že se za německé okupace v roce 1918 Němci k Židům chovali lépe než k místnímu obyvatelstvu a to je uklidňovalo.“⁵⁶ A proto byl „počet Židů, kteří v roce 1941 zůstali, značně vysoký“; ale dokonce i v roce 1942 „čekali podle očitéch svědků Židé z Voroněže, Rostova, Krasnodaru a jiných měst, až se fronta převalí přes jejich město, a doufali, že budou moci nadále pracovat a vykonávat svá povolání lékaři, učitelů, krejčích a ševců, kterých je, jak se domnívali, potřeba za všech režimů... Židé se nemohli nebo nechtěli evakuovat i z čistě materiálních důvodů.“⁵⁷

Ve stejné době, kdy byly v sovětském tisku a rozhlasu zamlčovány informace o zvěrstvech, kterých se okupanti dopouštěli na Židech, noviny Einigkeit (Jednota) – orgán Židovského antifašistického výboru vydávaný v jidiš – získaly od léta 1942 právo psát o těchto záležitostech „naplno“. – Za první krok k ustavení tohoto výboru lze považovat rozhlasové setkání „představitelů židovského národa“ uspořádané v srpnu 1941; kvůli propagandistickému zpracování Spojenců byl pořad vyslán v USA i v dalších spojeneckých zemích (účastnili se ho S. Michoels, P. Markiš, I. Erenburg, S. Maršak, S. Ejzenštejn a další). „Efekt, který pořad způsobil na Západě, překonal ta nejoptimističtější očekávání Moskvy... ve spojeneckých zemích začaly vznikat židovské organizace shromažďující prostředky na pomoc Rudé armádě.“ Odtud pochází myšlenka Kremlu vytvořit v SSSR stálý Židovský výbor. „Tak v roce 1941 začala spolupráce sovětské vlády se světovým sionismem, která pokračovala ještě dalších sedm let.“⁵⁸

Samotné založení Výboru proběhlo všelijak a bylo doprovázeno velkými pochybnostmi ze strany státní moci. V roce 1941 byl z vězení propuštěn Genrich Erlich – člověk s autoritou, starý bundovec, který se již

⁵⁵ S. Švejbiš, *Evakuacija i sovětskije jevrei v gody katastrofy*, in „Věstník Jevrejskogo Universiteta...“, 1995, č. 2 (9), s. 47–48.

⁵⁶ KJE, sv. 8, s. 225.

⁵⁷ Tamtéž, s. 49.

⁵⁸ G. V. Kostyrčenko, *Tajna politika Stalina*, s. 251.

v roce 1917 stal členem velevýznamného a tehdy všemocného petrohradského sovětu –, aby mohl stanout v čele Výboru (Erlich později emigroval do Polska, kde byl v roce 1939 zatčen sověty). S Altěrem, svým soudruhem z Bundu, který také přijel z Polska, začal připravovat projekt zaměřený především na mobilizaci světového židovského mínění a orientovaný spíše na zahraniční Židy než na sovětské. „Polští bundovci opilí svobodou... stále častěji riskovali. Poté, co se společně se správou hlavního města evakovali do Kujbyševa (Samary), navázali styky s představiteli západní diplomacie, kteří se přemístili tamtéž... a mimo jiné jim nabídli, že v USA vytvoří Židovské legie a ty budou poté přemístěny na německo-sovětskou frontu“; „věc došla tak daleko, že polští bundovci... začali na vlastní pěst chystat výjezd na Západ“. Oba aktivisté Bundu navíc „sebevědomě předpokládali (a netajili se s tím před svým okolím), že se jim podaří zreformovat sovětský systém směrem k politické liberalizaci“. V prosinci roku 1941 byli svobodou opojení vůdcové Výboru zatčeni (Erlich se oběsil ve vězení, Altěr byl zastřelen).³⁹

Nicméně od jara 1942 se opět začal dávat dohromady Židovský anti-fašistický výbor. Za tím účelem bylo opět uspořádáno setkání „představitelů židovského národa“ a byl zvolen výbor, ale tentokrát již pouze ze sovětských Židů. Předsedou se stal Solomon Michoels, odpovědným tajemníkem bývalý fanatický bundovec a později fanatický čekista Šachno Epštejn – „Stalinova pravá ruka“ v židovských záležitostech; členy se stali spisovatelé David Bergelson, Perec Markiš, Lejb Kvitko, Der Nistor, vědci Lina Šternová, akademik Frumkin a další;⁴⁰ Michoelsovým zástupcem se stal básník Icik Fefer (bývalý trockista, který si však ódami na Stalina vymodlil milost, a „významný agent NKVD“; jako „prověřený agent“ získal povolení vycestovat na Západ).⁴¹ Nový výbor měl v podstatě stejný úkol jako předešlý: ovlivňovat světové veřejné mínění a „apelovat na Židy celého světa“, především na Židy americké,⁴² Sovětskému svazu získávat sympatie a finanční pomoc (za tímto účelem byli do Států vysíláni Michoels a Fefer – cesta, kterou podnikli v létě roku 1943 a která se kryla s rozpuštěním Kominterny, představovala triumfální úspěch – mítinky ve 14 velkých amerických městech, v New Yorku s účastí 50 000 lidí. Přijal je tehdejší vůdce sionismu Chaim Weizmann a Albert Einstein).⁴³ Výbor byl v tajnosti stále podřízen té-

³⁹ Tamtéž, s. 253–255.

⁴⁰ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 148.

⁴¹ Pavel Sudoplatov, *Specoperacii: Lubjanka i Kremľ: 1930–1950 gody*. Moskva, OLM Press 1997, s. 465, 470.

⁴² S. Švare, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 259.

⁴³ G. V. Kostyrčenko, *Tajnaia politika Stalina*, s. 257–259.

muž Lozovskému-Dridzo, zástupci vedoucího Sovinformbyra, v SSSR neměl žádné pobočky, nemohl samostatně fungovat a ve skutečnosti „nebyl ani tak orgánem zajišťujícím prostředky na podporu Rudé armády jako spíše nástrojem prosovětské propagandy v zahraničí“.⁴⁴

Jiní židovští autoři tvrdí, že od konce třicátých let probíhalo na všech úrovních tajné, zato vytrvalé vytěšňování Židů z vedení sovětského aparátu. D. Šub píše, že podle údajů z roku 1943 nezůstal ve vyšším sboru NKVD jediný Žid, „výrazně zastoupení zůstali pouze na komisariátu obchodu a komisariátu průmyslu a zásobování. Značný počet Židů je také na komisariátu lidové osvěty a na lidovém komisariátu zahraničních věcí.“⁴⁵ – Jiný závěr založený na archivních materiálech zpřístupněných v devadesátých letech učinil jeden současný badatel: „Zastoupení Židů v represivních orgánech zůstalo po celá čtyřicátá léta velice zřetelné a definitivně se stalo minulostí teprve v poválečných letech, během kampaně proti kosmopolitismu.“⁴⁶

Spory se naopak nevedou o vysokém počtu Židů na vysokých velitelských postech v armádě. Časopis *Jevrejskij mir* informuje o tom, že „v Rudé armádě lze nyní (za války) napočítat na sto židovských generálů“ a „namátkou jich 17 jmenuje“, přičemž „generály pěchoty nechává stranou“ – (na seznamu je ironií osudu i jméno „generálmajora inženýrsko-technické služby Frenkela Naftalije Aronoviče“ známého z Gulagu).⁴⁷ – Skutečnost, že v době vrcholící války bylo mezi generály nejméně sto Židů, potvrzuje o čtvrt století později i jiný sborník, který uvádí ještě další jména.⁴⁸ (Narazíme přitom i na závažné nedostatky – ve sbornících není mezi generály uveden vrchní generál L. Z. Mechlis, v letech 1937–1940 nejbližší a důvěrný Stalinův přísluhovač, od roku 1941 opět náčelník PŮRKA (politická správa Dělnicko-rolnické Rudé armády), který deset dní po začátku války zatkl tučet generálů z vyššího velitelského sboru Západního frontu.⁴⁹ A to zde nemluvíme o represivních opatřeních, která uplatňoval za finské války a později pod Kerěi.)

V Stručné židovské encyklopedii je seznam židovských generálů rozšířen o dalších patnáct jmen. – Před nedávnem zveřejnil jeden izrael-

⁴⁴ S. Švare, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 166–170.

⁴⁵ D. Šub, *Jevrei v ruské revoluci*, in JM-2, s. 145.

⁴⁶ L. J. Kričevskij, *Jevrei v aparátě VČK-OGPU v 20-e gody*, in *Jevrei i ruskaja revolucija: Materialy i issledovanija*, sest. a red. upravil O. V. Budnickij, Moskva – Jeruzalém, Gešarim 1999, s. 344.

⁴⁷ J. Stalinskij, *Jevrei v Krasnoj armii*, in JM-2, s. 243–245.

⁴⁸ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 145.

⁴⁹ V. Anfilov, *Kak „opravdalsja“ Stalin*, in „Rodina“, 1991, č. 6-7, s. 5; *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále RJE), 2., oprav. a dopl. vydání, Moskva, 1995, sv. 2, s. 276–277.

ský badatel jmenný seznam generálů a admirálů židovského původu (včetně těch, kteří této hodnosti dosáhli během války) – v seznamu je jich uvedeno 270. Generálů a admirálů! Nejenže to „není málo“ – to je kolosální! Zmiňuje i čtyři lidové komisaře z válečného období: kromě Kaganoviče ještě Borise Vannikova (munice), Semjona Ginzburga (stavebnictví), Isaaka Zalcmána (tankový průmysl) a několik náčelníků Hlavní vojenské správy Rudé armády; v tomto seznamu jsou i čtyři Židé, kteří veleli armádám, a dále velitelé dvaceti tří sborů, dvaasedmdesáti divizí a sto tři brigád.⁵⁰

„V žádné spojenecké armádě, ani v americké, nezastávali Židé tolik vysokých funkcí jako v sovětské,“ píše dr. J. Arad.⁵¹ Ne, mluvit o tom, že byli „Židé vytěšňováni z vyšších hodností“, není na místě ani v případě válečného období. Podobné vytěšňování se tehdy neodehrávalo ani ve veřejném životě. Známy socialista Mark Višňak v roce 1944 (v USA) prohlásil: „Ani nejzavilejší nepřátelé SSSR nemohou říci, že by byl v této zemi pěstován antisemitismus na státní úrovni.“⁵² A tak tomu *tehdy* bezesporu bylo.

Podle údajů deníku *Einigkeit* (24. února 1945, téměř na konci války) bylo „za ‚odvahu a hrdinství v bojích‘... řády a medailemi vyznamenáno 63 374 Židů“, přičemž 59 Židů se stalo hrdiny Sovětského svazu. – Podle pozdějších údajů z roku 1963 zveřejněných ve varšavském deníku vydávaném v jidiš pod názvem *Volkstimme* bylo za války vyznamenáno řády a medailemi 160 772 Židů a označení hrdina Sovětského svazu jich získalo 108.⁵³ – Počátkem devadesátých let zveřejnil izraelský autor seznam, kde jsou uváděna jména vyznamenaných i data, kdy byl vydán Výnos o vyznamenání, v němž je uvedeno 135 Židů – hrdinů Sovětského svazu a 12 Židů – nositelů Řádu slávy.⁵⁴ (Stejně údaje jsou uvedeny v třídílných „Črtách o židovském hrdinství“.⁵⁵) – A konečně v pozdějších archivních výzkumech (2001) se uvádí následující počet: „řády a medaile získalo v průběhu celého válečného období 123 822 Židů“.⁵⁶ Vyplyvá z toho, že Židé zaujímají mezi národy Sovětského svazu páté místo podle počtu vyznamenaných, přičemž následují po Rusech, Ukrajincích, Bělorusech a Tatarech.

⁵⁰ Aron Abramovič, *V rešajučšej vojně: Učastije i rol jevrejev SSSR v vojně protiv nacizma*. Tel Aviv, 1992, sv. 2, s. 536–578.

⁵¹ J. Arad, *Cholokaust*, s. 93.

⁵² M. Višňak, *Meždunarodnaja konvencija protiv antisemitizma*, in JM-2, s. 98.

⁵³ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 143.

⁵⁴ A. Abramovič, *V rešajučšej vojně...*, sv. 2, s. 548–555.

⁵⁵ *Očerki jevrejskogo geroizma*, ve 3 svazcích, sest. G. S. Šapiro, S. L. Averbuch. Kyjev, Tel Aviv, 1994–1997.

⁵⁶ G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina*, s. 245 (s odkazem na bývalý Ústřední stranický archiv při ÚV KSSS, nyní RGASPI, f. 17, inv. 125, spis 127, arch. j. 220).

Jak uvádí J. Arad, „antisemitismus, který by Židům bránil ve služebním postupu nebo při získávání vojenských hodností a vyznamenání, v době války v Sovětském svazu neexistoval“.⁵⁷ Vysoce ceněna byla i práce pro potřebu fronty. Vydatný příliv sovětských Židů do oblasti vědy a techniky v třicátých letech nesl ve válečných letech své plody. Řada Židů se uplatnila v oborech vývoje nových typů výzbroje a bojové techniky, ve strojírenství, v leteckém a tankovém průmyslu, v oblasti vědeckého výzkumu, výstavby a rozvoje průmyslových podniků, v energetice, hutnictví a dopravě. Za práci pro frontu bylo v letech 1941–1945 medailemi a řády vyznamenáno 180 000 Židů – vědců, inženýrů, řídicích pracovníků na nejrůznější úrovni i dělníků; z toho více než dvě stě dostalo Řád Leninův; bezmála třem stovkám Židů byla udělena Stalinoва cena v oblasti vědy a techniky. Titul hrdina socialistické práce získalo během války 12 Židů; mezi řádnými členy Akademie věd v odděleních matematicko-fyzikálním, chemickém a technickém bylo osm Židů, mezi dopisujícími členy 13.⁵⁸

Řada autorů, mezi nimi i S. Švarc, poznamenává, že „role, kterou za války sehráli Židé, se systematicky tajila“, záměrně byla uplatňována „politika zatajování role Židů za války“. Jako příklad uvádí skutečnost, že v dílech významných sovětských spisovatelů, například K. Simonova (*Dny a noci*) nebo V. Grossmana (*Nesmrtelný národ*) „se v nekonečné řadě příjmení vojáků, důstojníků, politických pracovníků a dalších opět nenajde ani jedno židovské“.⁵⁹ Především v Grossmanově případě sehrála svoji roli také cenzurní omezení. (V pozdějších Grossmanových črtách se židovská jména vojáků objevila.) – Jiný autor uvádí, že se na celém území SSSR prodávaly pohlednice s vyobrazením hrdinného velitele ponorky Izraila Fisanoviče.⁶⁰ Ostatně publikace tohoto typu byly běžné. Izraelský badatel vyjmenovává 12 Židů – hrdinů Sovětského svazu, jejichž portréty byly masově šířeny na obálkách.⁶¹

Třebaže jsem se této války zúčastnil, nikdy v životě mě nenapadlo studovat ji v knihách, sbírat o ní materiály nebo o ní něco psát. Ale s Židy jsem se na frontě setkal. Znal jsem mezi nimi nejednoho odvážlivce. Zvláště zde musím uvést dva nebojácné dělostřelce: mého přítele z univerzity poručíka Emmanuila Mazina a mobilizovaného studenta, mla-

⁵⁷ J. Arad, *Cholokaust*, s. 128.

⁵⁸ L. L. Mininberg, *Sovětskije jevrei v nauke i promyšlennosti...*, s. 18, 444–445, 452, 474–475.

⁵⁹ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom sojuze...*, s. 154–156.

⁶⁰ J. Stalinskij, *Jevrei v Krasnoj armii*, in JM-2, s. 250.

⁶¹ A. Abramovič, *V rešajuščej vojně*, sv. 2, s. 562.

dičkého vojína Borju Gammerova (oba byli raněni). V mé baterii (60 lidí) byli dva Židé: seržant Ilja Solomin, který statečně bojoval po celou válku, a řadový voják Pugač (velmi brzy utekl do Politického oddělení). Mezi důstojníky naší divize (20 lidí) byl také Žid – major Arzon, velitel zásobování. – Nadmíru opravdově bojoval básník Boris Sluckij, traduje se jeho výrok: „Jsem celý prošíitý kulkami“. – Major Lev Kopelev, který se přesto, že sloužil v Politickém oddělení (zabýval se rozmístěním vojsk nepřitele), nebojácně zapletl do nejedné šlamastiky. – Následující se dočteme ve vzpomínkách statečného důstojníka Semjona Frejlicha: „Začala válka... běžel jsem na vojenské velitelství a narukoval do armády“, aniž jsem dokončil vysokou školu, – „styděli bychom se, kdybychom nesdíleli těžký úděl nesčetných milionů“,⁶² – Nebo Lazar Lazarev, později známý literární teoretik; do války odešel jako mladík, a dokud si nezmrzačil obě ruce, bojoval po dvě léta v přední linii: „Cítili jsme to jako naši povinnost a byla by ostuda se jí vyhýbat... byl to náš život a za tehdejších okolností to byla pro lidi mého věku a vychování jediná důstojná možnost.“⁶³ – Toto napsal pro změnu Boris Izrailevič Fajnerman v roce 1989 v komentáři pro časopis *Kněžnoje obozrenije*: V červnu 1941, když mu bylo 17 let, nastoupil jako dobrovolník u střeleckého pluku; v říjnu byl raněn na obou nohou, upadl do zajetí, utekl a o berlích se dostal z obklíčení; po návratu ho, jak bylo u nás dobrým zvykem, zavřeli za „vlastizradu“, ale v roce 1943 se mu podařilo vyměnit lágr za trestní rotu, kde nějakou dobu bojoval; poté se stal samopalníkem tankového výsadku a byl ještě dvakrát raněn.

Celou řadu příkladů obětavosti v boji najdeme i s pomocí biografických děl nejnovější Ruské židovské encyklopedie. Šik Kordonskij – velitel složky minového a torpédového pluku: „zamířil s hořícím letounem do nepřátelského transportu“, posmrtně jmenován hrdinou Sovětského svazu. Volf Korsunskij: „navigátor leteckého pluku“, stal se hrdinou Sovětského svazu. Viktor Chasin – „hrdina Sovětského svazu... velitel letky... zúčastnil se 257 vzdušných bitev, osobně sestřelil 10 letadel“ a dalších 10 zničil na zemi; byl sestřelen nad „územím okupovaným nepřitelem a trvalo několik dní, než dosáhl frontové linie. Zemřel v lazaretu na následky zranění“, to je snad dostatečně výstižné! – Židů, kteří zemřeli v boji, se v této Encyklopedii najde několik desítek.

A přesto, nehledě na tyto příklady nesporného hrdinství, židovský badatel s hořkostí konstatuje: „V armádě i v týlu byla hluboce zakořeněná představa o tom, že se Židé vyhýbali službě v bojových útvech.“⁶⁴ Je

⁶² S. Frejlích, *Istorija odnogo boja*, in „Kinoscenarii“, Moskva, 1990, č. 3, s. 152.

⁶³ L. Lazarev, *Zapiski požílogo čelověka*, in „Znamja“, 2001, č. 6, s. 167.

⁶⁴ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom sojuze...*, s. 154.

to neuralgický bod, bolestná záležitost. Ale kdybychom měli obcházet bolestivé záležitosti, nebyl by důvod pouštět se do psaní knihy o společně prožitých zkouškách.

Pro historii je důležité i to, co si o sobě národy navzájem myslely. – „V průběhu poslední války antisemitismus v Rusku podstatně zesílil. Židé byli nespravedlivě obviňováni, že se vyhýbají vojenské službě, především pak službě na frontě.“⁶⁵ – „O Židech se říkalo, že místo aby bojovali, vzlali útokem města Alma-Atu a Taškent.“⁶⁶ – Svědectví polského Žida, který bojoval v Rudé armádě: „V armádě se mě staří i mladí snažili přesvědčit, že... na frontě není jediný Žid. ‚Musíme bojovat místo nich‘. Říkali mi ‚přátelsky‘: ‚Vy jste se zbláznil. Všichni od vás sedí doma, v bezpečí, a vy jste na frontě?‘“⁶⁷ – J. Arad: „Výroky typu ‚My jsme na frontě. Židi zase v Taškentě‘, ‚na frontě Žida nepotkáš‘ bylo možné zaslechnout jak mezi vojáky, tak mezi civilisty.“⁶⁸ – To mohu potvrdit: ano, mezi vojáky na frontě bylo možné taková slova zaslechnout. A co po válce? Musel se s tím setkat každý. Mezi masou slovanské populace se zakořenil tíživý pocit, že *naši* Židé se v této válce mohli zachovat obětavěji: že v přední linii, mezi nižšími šaržemi, mohli být početněji zastoupeni.

Nejjednodušší je říci (a také se to říká), že je to projev ruského antisemitismu a že tyto dojmy nejsou ničím opodstatněné (kromě toho, jak zdurazňují některé prameny, že obyvatelstvo podléhalo „nacistické propagandě“; takový národ aby pohledal: jediné, k čemu se hodí, je vstřebávat propagandu, lhostejno jestli Stalinovu, nebo Hitlerovu). Ale proč se tomu raději nepodívat na kloub; vždyť uplynulo půl století.

Oficiální údaje o národnostním složení Sovětské armády v letech druhé světové války se v tisku neobjevují. Ve většině vědeckých prací pojednávajících o počtu Židů v armádě jsou proto uváděna jen přibližná čísla, u nichž není uveden pramen ani metoda výpočtu. Nicméně je možné říci, že se odhady ustálily na čísle 500 000, což potvrzují i nejnovější publikace z devadesátých let: „Židovské obyvatelstvo dalo Rudé armádě přibližně 500 000 bojovníků.“⁶⁹ – „V době druhé světové války

⁶⁵ Dr. Jerzy Gliksman, *Jewish Exiles in Soviet Russia (1939–1943)*, část druhá, červenec 1917, s. 17. Archiv Amerikanského Jevrejského Komitěta v Ňju-Jorke, cit. podle: S. Švare, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 157.

⁶⁶ KJE, sv. 8, s. 225.

⁶⁷ Rachel Erlich, *Summary Report on Eighteen Intensive Interviews with Jewish DP's from Poland and the Soviet Union*, říjen 1948, s. 27, Archiv Amerikanského Jevrejského Komitěta v Ňju-Jorke, cit. podle: S. M. Švare, *Antisemitizm...*, s. 192.

⁶⁸ J. Arad, *Cholokaust*, s. 128.

⁶⁹ J. Stalinskij, *Jevrei v Krasnoj armii*, in JM-2, s. 240.

sloužilo v Sovětské armádě 550 000 Židů.⁷⁰ – V Stručné židovské encyklopedii se uvádí, že „jen v nasazené části armády sloužilo více než 500 000 Židů“, přičemž „tato čísla neberou v úvahu židovské partyzány bojující proti nacistickému Německu“.⁷¹ – Stejný počet je uveden v Črtech o židovském hrdinství v knize Ve válce, která rozhodla od A. Abramoviče a v dalších pramenech.

Narazili jsme na jediného autora, který se pokusil podložit svůj odhad a předložil čtenáři podrobné podklady svého výzkumu – učinil tak izraelský vědec J. Arad v již citované knize o Katastrofě.

Arad dochází k závěru, že „celkový počet Židů, kteří bojovali v Sovětské armádě proti německým nacistům byl minimálně 420 000–450 000“.⁷² (Do tohoto počtu započítává rovněž „tisíce židovských partyzánů bojujících proti německým okupantům v lesích“, kteří byli povoláni do armády v roce 1944 při osvobození západního Běloruska a západní Ukrajiny; Arad se zároveň domnívá, že za celé válečné období „působilo na okupovaných územích Sovětského svazu přibližně 25–30 000 židovských partyzánů“;⁷³ V izraelské Encyklopedii je v hesle Protinacistický odboj uveden nižší počet: „V rámci ilegálních organizací a partyzánských oddílů bojovalo na území Sovětského svazu proti nacistům více než 15 000 Židů.“)⁷⁴ – Badatel vychází ve svých výpočtech z toho, že procento mobilizovaných Židů bylo stejné jako průměrný podíl mobilizovaných vojáků vzhledem k celkovému počtu obyvatel SSSR ve válečných letech, přičemž jej určuje na 13–13,5 %. – Z toho by vycházelo 390 000–405 000 mobilizovaných „východních“ Židů (z celkového počtu o něco vyššího než 3 miliony), přičemž je třeba vzít v úvahu skutečnost, že „v některých oblastech Ukrajiny a Běloruska nebyla velká část židovského obyvatelstva odvedena, protože šlo o území, která byla okamžitě obsazena Němci“; autor nicméně předpokládá, že celkový počet „východních“ Židů, kteří nebyli odvedeni, nebyl vysoký, že do přechodu Němců stihli do armády odvést valnou většinu mužů v odvodovém věku a při výpočtu „východních“ Židů, kteří sloužili v armádě, se zastavuje na počtu 370–380 000. – Pokud jde o Židy „západní“, Arad připomíná, že v roce 1940 bylo v západním Bělorusku a na západní Ukrajině při

⁷⁰ A. Voronel, *Ljudi na vojne, ili ješčo raz ob unikalnosti Izrailja*, in „22“: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1984, č. 54, s. 146.

⁷¹ KJE, sv. 1, heslo *Vojennaja služba*, s. 690; sv. 4, heslo *Katastrofa*, s. 159. V hesle *Sovětskij Sojuz* (sv. 8, s. 224) KJE je uveden počet 450 000 židů sloužících v Sovětské armádě a navíc 25–30 000 v partyzánských oddílech.

⁷² J. Arad, *Cholokaust*, s. 102.

⁷³ Tamtéž, s. 86.

⁷⁴ KJE, sv. 8, s. 441.

mobilizaci branců z ročníků 1919–1922 odvedeno přibližně 30 000 židovských mladíků; nicméně sovětská moc považovala vojáky ze znovu připojených západních oblastí za „nespolehlivé“, a téměř v plném počtu byli počátkem války zařazeni do pracovní armády; „koncem roku 1943 byla zahájena druhá vlna mobilizace... těch, kteří byli původně zařazeni do pracovních oddílů, a také mezi nimi byli Židé“. Autor připomíná, že šest až sedm tisíc Židů z celkového počtu „západních“ utečenců bojovalo v pobaltských národních oddílech. A poté, co přičítává židovské partyzány, kteří byli do armády mobilizováni v roce 1944, vyvozuje závěr, podle něhož „lze počet Židů z území připojených k SSSR, kteří sloužili v Rudé armádě – včetně těch, kteří byli odvedeni před válkou – stanovit na minimálně 50 000“. – Tímto způsobem dospěl J. Arad při odhadu počtu Židů bojujících v armádě v letech 1941–1944 k číslu 420–430 000.⁷⁵

V pramenech všeobecně uváděné číslo 500 000 vojáků by, podle Aradova soudu, vyžadovalo *celkový základ* (tj. celkový počet židovského obyvatelstva, z něhož bylo povoláno těchto 500 000) v počtu 5 700 000–3 850 000 lidí. Soudě podle výše uvedených pramenů činí maximální odhad počtu „východních“ a „západních“ Židů, kteří se zachránili před německou okupací, 2 226 000; i kdybychom k tomuto *základu* připočetli *všech* 1 080 000 „východních“, kteří zůstali na okupovaných územích (navíc za předpokladu, že se jim do příchodu Němců podařilo vyslat do armády brance všech ročníků podléhajících mobilizaci – což se nestalo), do stanovené výše *základu* by i tak stále chybělo *půl milionu* lidí. A to by znamenalo, že by úspěchy evakuace, které jsme posuzovali na začátku této kapitoly, byly závažně podceněny.

V odhadu J. Arada na tuto nesrovnalost nenarazíme. Ačkoliv by jeho jednotlivé proměnné možná snesly upřesnění,⁷⁶ celkově kupodivu přesně odpovídají doposud nezveřejněným údajům Ústavu válečných dějin vypočítaných na základě pramenů Ústředního archivu ministerstva obrany. Podle těchto údajů bylo v letech Velké vlastenecké války mobilizováno:

Rusů – 19 650 000
 Ukrajinců – 5 320 000
 Bělorusů – 964 000
 Tatarů – 511 000
 Židů – 434 000

⁷⁵ J. Arad, *Cholokaust*, s. 98–102.

⁷⁶ Podle našeho soudu byl počet „východních“ Židů, kteří se stačili mobilizovat do příchodu Němců, o něco nižší, a naopak, průměrný procentuální podíl odvedených z celkového počtu obyvatel SSSR byl možná o něco vyšší než ten, který uvádí J. Arad.

Kazachů – 341 000

Uzbeků – 330 000

(Ostatních – celkově ještě přibližně 2 500 000)⁷⁷

Nehledě na všeobecně rozšířenou představu byl tedy počet Židů v Rudé armádě v době Velké vlastenecké války ve správném poměru k celkovému počtu židovského obyvatelstva schopného dodávat vojáky. Počet všech Židů, kteří se účastnili války, proporcčně odpovídá celostátnímu průměru.

Znamená to snad, že lidové představy o této válce vycházejí skutečně z antisemitské předpojatosti? – Ještě na začátku války nebyly pro určitou část obyvatelstva vyššího a středního věku zacelny rány z období dvacátých a třicátých let. Ale podstatnou část frontových vojáků představovali mladí lidé, kteří se narodili v předvečer revoluce nebo po ní a jejichž pohled na svět se výrazně lišil od pohledu starších. Pro srovnání: neexistuje svědectví, které by poukazovalo na výskyt antisemitismu v armádě v době první světové války, až na „špionománii“, kterou proti Židům žijícím v přifrontovém pásmu namířila vojenská správa. Z počtu pěti milionů Židů žijících v Rusku v roce 1914⁷⁸ „bylo do začátku první světové války do ruské armády mobilizováno přibližně 400 000 Židů a do roku 1917 jejich počet vzrostl na 500 000“.⁷⁹ Znamená to, že na začátku první světové války bojoval každý *dvánáctý* ruský Žid, na konci každý *desátý*. A v druhé světové válce již každý *sedmý až osmý*.

Tak o co vlastně jde? – Dá se předpokládat, že velkou roli zde sehrály disproporce, které se nově vytvořily uvnitř armádního sboru a které byly na frontě vnímány tím palčivěji, čím blíže byli vojáci přední linii a smrtelnému nebezpečí.

Co se týče všeobecné branné povinnosti, Židé byli od roku 1874 zrovnoprávněni s ostatními ruskými poddanými, ale i v době první světové války a až do Únorové revoluce byl v platnosti zákon schválený za cara Alexandra, podle kterého nemohli Židé získat vyšší než poddůstojnickou hodnost. (Zákon se nevztahoval na vojenské lékaře.) Za bolševiků se situace radikálně změnila, a jak se uvádí v Izraelské encyklopedii, před druhou světovou válkou „představovali Židé ve srovnání s dalšími národnostmi SSSR nepoměrně větší část důstojnického sboru, a to především proto, že mezi nimi bylo mnohem větší procento vysokoškolsky

⁷⁷ V nedávno vyšle Vojenské encyklopedii jsou snad poprvé zveřejněny informace o celkovém počtu mobilizovaných v letech Velké vlastenecké války – 30 milionů. Viz *Vojennaja enciklopedija*, v 8 svazcích. Moskva, Voenizdat 2001, sv. 5, s. 182.

⁷⁸ KJE, sv. 7, s. 585.

⁷⁹ Tamtéž, sv. 1, s. 686.

vzdělaných lidí“.⁸⁰ – Takto věc posuzuje J. Arad: „Počet Židů mezi komisaři a politruky byl po dobu války v různých jednotkách podstatně vyšší než mezi příslušníky jiných vojenských hodností“: „alespoň počet Židů v politickém vedení armády“ byl „třikrát vyšší, než procento Židů v rámci obyvatelstva tehdejšího SSSR“.⁸¹ – Kromě toho se Židé samozřejmě našli „mezi nejvýznamnějšími představiteli vojenské medicíny... mezi náčelníky sanitárních správ na mnoha frontách... mezi generály Rudé armády bylo 26 židovských generálů zdravotnické služby a 9 generálů veterinární služby“; 33 židovských generálů sloužilo v ženíjním vojsku.⁸² Židovští lékaři a ženisté samozřejmě nepůsobili jen na vysokých postech: „mnoho Židů bylo... mezi vojenským zdravotnickým personálem (lékaři, sestřičky, ošetřovatelé)“;⁸³ připomeňme si, že v roce 1926 bylo mezi vojenskými lékaři 18,6 % Židů, třebaže z celkového počtu mužského obyvatelstva představovali Židé jen 1,7 %⁸⁴, a vzhledem k nárůstu počtu židovských vojenských lékařek mohl tento počet za války pouze stoupnout; „tradičně vysoký počet Židů v sovětské medicíně a inženýrských oborech přirozeně přispěl k jejich početnému zastoupení ve vojenských jednotkách“.⁸⁵

Všechny tyto důležité a nepostradatelné výkony jistě přispěly ke všeobecnému konečnému vítězství, ale ne každý se ho mohl dožít. Když se řadový frontový voják ohlédl z přední linie za sebe, bylo mu (jak se každý domyslí) jasné, že za účastníky války jsou považováni i vojáci nasazení v druhé a třetí frontové linii: štáby umístěné hluboko v týlu, intendantce, veškeré zdravotnictví od zdravotnicko-sanitních praporů výše, řada týlových technických oddílů a spolu s nimi samozřejmě služební personál, písaři a navíc celá mašinerie armádní propagandy včetně mobilních estrádních sborů, frontových uměleckých brigád... a každému bylo jasné, že *tam* je Židů daleko více než v přední linii. – Dočteme se následující: „mezi leningradskými frontovými spisovateli“ bylo „podle nejopatrnějších, spíše snížených odhadů... 31 % Židů“⁸⁶ (tedy možná i více). Z toho ovšem zdaleka není jasné, kolik jich bylo po redakcích, které se zpravidla nacházely 10 až 15 kilometrů za frontou... a když potom někdo z nich zavítal na přední linii a dostal se do nesná-

⁸⁰ KJE, sv. 1, s. 686–687.

⁸¹ J. Arad, *Cholokaust*, s. 118.

⁸² A. Abramovič, *V rešajušeej vojne*, sv. 2, s. 531–532.

⁸³ KJE, sv. 8, s. 232.

⁸⁴ J. Arad, *Cholokaust*, s. 96.

⁸⁵ Tamtéž, s. 126.

⁸⁶ J. Kolker, *Recenzija na spravoenik „Leningradskije pisatelji frontoviki. 1941–1945“*, sest. V. Bachtin. Leningrad, Sovětskij pisatel 1985, in „Strana i mir“: Obščestvenno-političeskij, ekonomičeskij i kulturno-filosofskij žurnal, Mnichov, 1987, č. 5, s. 138.

zí, nutil jej snad někdo „držet lajnu“? Mohli se sebrat a odjet – z hlediska psychologie to bylo něco úplně jiného! Status „frontového vojáka“ si nespravedlivě přivlastnilo nebývalé množství lidí a mezi nimi spousta spisovatelů a novinářů. O slavných se z vyššího nařízení musela psát literární díla. Méně známí a bezejmenní se jako „fronťáci“ zabydleli na stránkách armádních, sborových nebo divizních novin. – Stalo se mimo jiné následující: Podporučík Alexandr Gerškovič byl poté, co absolvoval dělostřelecké učiliště, poslán na frontu. Dostal se však do lazaretu, „a když se vracel ke své jednotce, na jedné železniční zastávce ho upoutala dobře známá vůně tiskařské barvy, nechal se zlákat – a dostal se do redakce divizních novin, která právě náhodou sháněla reportéra pro přední linii“. A jeho osud nabral nový směr. (Ale co jeho pěší oddíl, ke kterému tak spěchal?) „V této hodnosti prošel tisíce kilometrů válečných cest.“⁸⁷ No ovšem, čas od času umírali i váleční novináři. – Nebo jiný příklad: Michail Goldštejn, hudebník, kterého zprostili služby kvůli špatnému zraku, o sobě píše: „... snažil jsem se pobývat na frontě; odehrál jsem tam tisíce koncertů, napsal řadu vojenských písní a často jsem pomáhal vojákům a kopal s nimi zákopy.“⁸⁸ Často? Muzikant na štaci a vrhá se k lopatě? Mohu s jistotou prohlásit, že viděno očima „fronťáka“ je to naprosto nevěrohodný obrázek. – Nebo kupříkladu takovýto naprosto neuvěřitelný životopis: Jevgenij Geršuni „vstoupil v létě 1941 dobrovolně do domobrany, kde dal brzy dohromady malý estrádní soubor“ – člověku, který viděl ty kolony neozbrojených a nevybavených vojáků posílaných na smrt, běhá mráz po zádech. Kde by se tam vzal estrádní soubor!? V září 1941 je „Geršuni společně se skupinou umělců z domobrany převelen do leningradského Domu Rudé armády, kde zakládá cirkus určený pro frontu, jehož se stává ředitelem“. A vše skončilo teprve ve chvíli, kdy „9. 5. 1945 cirkus vedený Geršunim vystoupil na schodech před berlínským Reichstagem“.⁸⁹

Židé samozřejmě také bojovali v pěchotě, i v přední linii. Sovětský pramen z poloviny sedmdesátých let uvádí údaje o národnostním složení dvou set střeleckých divizí v období od 1. ledna 1943 do 1. ledna 1944 vzhledem k podílu každé národnosti na celkovém počtu obyvatel SSSR v rámci „starých“ hranic. K uvedeným datům byl odpovídající počet Židů v těchto divizích 1,50 % a 1,28 % při podílu 1,78 % na celkovém počtu obyvatel (v roce 1939)⁹⁰, – a teprve v roce 1944, kdy začalo do

⁸⁷ S. Čertok, in „Russkaja mysl“, 1. května 1992, s. 18.

⁸⁸ M. Goldštejn, in „Russkaja mysl“, 1. srpna 1968, s. 10.

⁸⁹ RJE, sv. 1, s. 296–297.

⁹⁰ A. P. Artěmjev, *Bratskij bojevoj sojuz narodov SSSR v Velikoj Otečestvennoj vojně*, Moskva, Mysl 1975, s. 58–59.

armády proudit obyvatelstvo z osvobozených území, podíl Židů klesl na 1,14 %: téměř všichni Židé tam byli vyvražděni.

Zde je na místě poznamenat, že někteří Židé, které hnalo zoufalství, se války účastnili s ještě větším nasazením a lepšími výsledky, než kdyby bojovali na frontě. Příkladem je známá „Rudá kapela“ Treppera a Gureviče, která rozvíjela zpravodajskou činnost v Hitlerově okolí až do podzimu 1942 a dodávala informace, jež měly pro strategická a taktická rozhodnutí Sovětů tu největší důležitost. (Oba rozvědčící byli věznění – nejprve gestapem a po válce v SSSR: první si odseděl deset, druhý patnáct let.)⁹¹ – Nebo například sovětský agent výzvědné služby Lev Maněvič, velitel oddílu pro zvláštní úkoly za občanské války, poté mnohaletý agent v Německu, Rakousku a Itálii. V roce 1936 byl v Itálii zatčen, a dokonce z vězení se mu dařilo předávat informace sovětskému vedení; v roce 1943 se pod krycím jménem plukovníka Starostina účastnil protifašistického podzemního hnutí v nacistických táborech. V roce 1945 byl osvobozen Američany, ale zemřel dříve, než se mohl vrátit do SSSR. Nebýt toho, mohl ještě docela dobře *vyfasovat pár let navrch*. Teprve o dvacet let později, v roce 1965, byl posmrtně jmenován hrdinou Sovětského svazu.⁹² (Našly by se i podivné životopisy – tak třeba případ Michaila Šejnmana. Od dvacátých let byl okresním tajemníkem Komсомolu, spolupracoval s vedením Svazu militantních bezvěrců v době jeho rozkvětu, později absolvoval Institut rudé profesury a stal se spolupracovníkem ÚV VKS/b/; v roce 1941 se dostal do německého zajetí, a třebaže byl Žid a vysoce postavený politruk (!), proseděl tam celou válku. A nehledě na to, že jeho činy představovaly v očích SMERŠ /kontrašpionáž/ jasný „kriminál“, nic se mu nestalo /Jak je to jen možné? Vždyť ostatní dostávali vysoké tresty!/ a od roku 1946 už byl šťastně zaměstnán v Muzeu dějin náboženství a později v Ústavu dějin Akademie věd.⁹³)

Ale na základě jednotlivých příkladů vzatých z jedné či druhé strany se nedá vyvodit patřičný závěr. Přitom neexistuje žádná a už vůbec ne podrobná statistika, o kterou by se člověk mohl opřít; a jen těžko můžeme očekávat, že se někdy vynoří.

Ačkoliv nedávno se v izraelském tisku objevilo zajímavé svědectví. Když se na začátku války Iona Degen hlásil jako dobrovolník do komсомolské čety, jiný židovský mladík jménem Šulim Dain, kterého chtěl vzít Iona s sebou, odpověděl, „že by považoval za šťastnější variantu, kdyby Židé mohli sledovat válku z ústraní, že to není jejich válka, pře-

⁹¹ KJE, sv. 8, s. 1051; M. Sudoplatov, *Specoperacii*, s. 217–228.

⁹² Tamtéž, sv. 5, s. 85; *Očerki jevrejskogo geroizma*, sv. 1, s. 405–450.

⁹³ RJE, sv. 3, s. 585.

baže právě ona jim otevře oči a pomůže jim obnovit Izraelský stát. „Když mě povolají do armády, půjdu bojovat. Ale dobrovolně? V žádném případě.“⁶⁴ A v podobném duchu neuvažoval jen Dain, podobné smýšlení lze vysledovat zvláště mezi staršími Židy s velkou životní zkušeností. A takové nálady jsou pochopitelné, především u Židů, kteří byli oddáni věčné myšlence Izraele. Ovšem člověk musí v rozpacích dodat: nepříteli, úhlavnímu nepříteli Židů, šlo především o likvidaci Židů – jak tedy mohl Dain a lidé smýšlející jako on zůstat neutrální? Ať si Rusové svou zemi brání sami, stejně jim nic jiného nezbyvá.

Jeden dobový komentátor (znám ho osobně: je to bývalý frontový voják a mukl) vyvozuje následující závěr: „U žádného ze starých válečných veteránů jsem dodnes nenarazil na tak britké myšlení a na tak hluboké pochopení věci“ jako u Šulima Daina (později zemřel u Stalingu gradu): „Dvě fašistické stvůry se chytly pod krkem“, tak proč bychom se toho my ostatní měli účastnit?⁶⁵

Ano, stalinský režim nebyl o nic lepší než hitlerovský. Ale Židům *válečného období* nemohly stvůry připadat stejné! Co kdyby zvítězila *tamta* stvůra? Představte si, co by se stalo se sovětskými Židy! Copak tato válka nebyla pro Židy také jejich vlastní válkou, na které měli bytostný zájem, jejich *osobní Vlasteneckou válkou*? Nezkřížili snad zbraně s nejstrašnějším nepřítelem celých židovských dějin? A Židé, kteří chápali válku tímto způsobem, i ti, kteří neoddělovali vlastní osud od osudu Rusů – například Frejlich, Lazarev nebo Fajnerman – bojovali bez výhrad.

Chraň bůh, že bych chtěl Dainův postoj vysvětlovat nějakou „židovskou zbabělostí“. Sebezáchova a opatrnost jsou vlastnosti, které Židy provázejí celými dějinami diaspory a z těchto dějin je také jasné, proč tomu tak je. Přitom v šestidenní válce a dalších válkách, které vedl Izrael, prokázali v boji neobyčejnou statečnost.

A tak nezbyvá než chápat Dainův postoj jako pocit slabosti vyplývající z onoho dvojitého poddanství, na které v roce 1922 upozorňoval profesor Solomon Lurje a v němž nacházel jeden z hlavních zdrojů antisemitismu i jeho vysvětlení: Žid žijící v určité zemi není *pouze příslušníkem* této země, a proto nevyhnutně trpí pocitem rozdvojenosti. „Židé vždy zastávali nacionalistické postoje, ale předmětem tohoto nacionalismu bylo židovství a ne země, ve které žili.“⁶⁶ Jejich zájem o *tuto* zemi byl jenom

⁶⁴ V. Kagan, *Pravilnoje rešenije*, in „22“, listopad 1990 – leden 1991, č. 74, s. 252, recenze na knihu: I. Degen, *Iz doma rabstva*, Tel Aviv, Morija 1986.

⁶⁵ *Tamtéž*, s. 252.

⁶⁶ S. J. Lurje, *Antisemitizm v drevnem mire*, Tel Aviv, nakl. Sova 1976, s. 77 (první vydání in „Byloje“, Petrohrad 1922).

částečný. Vždyť aniž si to často uvědomují, po celý čas se jim před očima rýsuje tentokrát již nezpochybnitelně *jejich* Izrael.

A v týlu? – Badatelé hovoří bez váhání o „narůstajícím antisemitismu... v době války“;⁹⁷ „křivka antisemitismu v těchto letech opět prudce stoupla, a antisemitské projevy dokonce co do intenzity a rozsahu předčily antisemitismus druhé poloviny dvacátých let“;⁹⁸ „antisemitismus válečných let se zabydlel i hluboko v sovětském týlu“.⁹⁹

V evakuaci „se v důsledku neutěšené situace úpadku, všeobecného strádání a nedostatku způsobeného válkou opět přihlásil o slovo takzvaný všednodenní antisemitismus, který od počátku třicátých let, kdy byla zavedena stalinská diktatura, zažíval období stagnace“.¹⁰⁰ Týká se to především Střední Asie, Uzbekistánu a Kazachstánu, „zejména v době, kdy tam z fronty proudily zástupy raněných a válečných invalidů“,¹⁰¹ a kdy tam žila také spousta evakuovaných Židů včetně polských, kteří byli v důsledku deportace „vytrženi z tradičního způsobu života“, na hony vzdáleného sovětskému kolchoznictví. Uvedme zde některá záhy po válce shromážděná svědectví Židů, kteří prošli evakuací ve Střední Asii: „Nízká produktivita práce deportovaných Židů představovala pro místní obyvatelstvo důkaz neochoty židovského obyvatelstva věnovat se fyzické práci, což bylo vykládáno jako typicky židovský rys.“¹⁰² – „K nárůstu (antisemitských) nálad přispěla i skutečnost, že uprchlíci z Polska začali brzy vyvíjet aktivitu na trhu“.¹⁰³ „záhy zjistili, že pravidelný výdělek, který jim plyne (z práce) jako dělníkům v průmyslových závodech, kolchozech, družstvech... je neuchráněn před hrozbou smrti hladem. Jedinou zárukou přežití byl trh, obchod, ‚spekulace‘, a tak sovětská realita donutila polské Židy uchýlovat se k tržním operacím, ať už chtěli nebo ne.“¹⁰⁴ – „Nežidovské obyvatelstvo Taškentu nepřivítalo Židy evakuované z Ukrajiny dvakrát přívětivě. Bylo možné zaslechnout: ‚Jen se na ty Židy podívejte. Všichni mají peněz jako že-

⁹⁷ V. Alexandrova, *Jevrei v sovětskoj literaturne*, in KRJ-2, s. 297.

⁹⁸ S. M. Švarc, *Antisemitizm...*, s. 197.

⁹⁹ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 6.

¹⁰⁰ G. V. Kostyrčenko, *Tajnaia politika Stalina*, s. 242.

¹⁰¹ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 157.

¹⁰² Dr. Jerzy Gliksman, *Jewish Exiles in Soviet Russia (1939–1943)*, sv. 2, červenec 1947, s. 6, in Archiv Amerikanskogo Jevrejskogo Komitěta v Ňju-Jorke, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 157.

¹⁰³ S. M. Švarc, *Antisemitizm...*, s. 191.

¹⁰⁴ Rachel Erlich, *Summary Report on Eighteen Intensive Interviews with Jewish DP's from Poland and the Soviet Union*, říjen 1948, s. 91, Archiv Amerikanskogo Jevrejskogo Komitěta v Ňju-Jorke, cit. podle: S. M. Švarc, *Antisemitizm...*, s. 192.

lez.“¹⁰⁵ – „V té době se rovněž objevovaly případy urážení Židů, výhrůžek, vyhánění Židů z front na chleba.“¹⁰⁶ – „Jiná skupina ruských Židů, která se řadila především k byrokracii a disponovala nezanedbatelnými finančními prostředky, si vysloužila nenávisť místního obyvatelstva tím, že uměle zvyšovala ceny na volném trhu, které byly i beztak značně vysoké.“¹⁰⁷

A zatímco autor uvádí podobná svědectví, o pár řádek dál se nerozpakuje vysvětlit tento jev následujícím způsobem: „Až sem doléhaly ozvuky hitlerovské propagandy“,¹⁰⁸ a není jediný, kdo si to myslí.

Tady se nám ovšem někdo pokouší všet bulíky na nos! Jak se mohla hitlerovská propaganda s takovým ohlasem a úspěchem šířit ve Střední Asii, když se ani k vojákům na frontě nedostalo nic víc než pár letáků shozených z letadel, kterých se nebylo radno dotýkat, a když byly všechny radiopřijímače v SSSR zabaveny?

Ačkoliv ne, autor má přece pravdu: byla „ještě jedna příčina, která způsobila nárůst antisemitských nálad v oblastech, kam směřoval proud emigrantů. Skrytě se tu projevoval antagonismus rozdělující masu provinčního obyvatelstva a privilegovanou vrstvu byrokracie z center státu. Po evakuaci úřadů z těchto center do hlubokého týlu mělo místní obyvatelstvo možnost velmi ostře pocítit tento společenský kontrast.“¹⁰⁹

Existovaly ještě jiné příčiny, jež nacházely živnou půdu u těch obyvatel, kteří si prošli německou okupací jako například Ukrajinci. Toto je svědectví zveřejněné v březnu 1945 v bulletinu při Židovské agentuře pro Palestinu: „Ukrajinci vítají vracející se Židy s nenávisí. V Charkově se Židé ještě několik týdnů po osvobození neodvažovali chodit po setmění ven... Vyskytla se řada případů, kdy byli Židé napadeni na trhu... Židé vracející se domů nacházeli jen část svého majetku, ale když se obrátili k soudu, Ukrajinci často křivě přísahali a svědčili proti nim.“¹¹⁰ (To byla všeobecná situace, obracet se na soud bylo marné: mnozí evakuovaní, nejen Židé, nacházeli po návratu své domy vyrabované.) – „O tom, že se na Ukrajině po jejím osvobození od německé okupace vyskytovaly nepřátelské protižidovské nálady, se zachovalo nejedno svě-

¹⁰⁵ Tamtéž. s. 26, cit. podle: S. M. Švarc, *Antisemitizm...*, s. 194.

¹⁰⁶ Dr. Jerzy Gliksman, *Jewish Exiles...*, s. 17, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 159.

¹⁰⁷ Tamtéž. s. 15, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 159.

¹⁰⁸ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 157.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 158.

¹¹⁰ „Bulletin of the Rescue Committee of the Jewish Agency for Palestine“, březen 1945, s. 2-3, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 160.

dectví.¹¹¹ – „Napříč všemi vrstvami ukrajinského, moldavského a litevského obyvatelstva v důsledku německé okupace výrazně zesílil antisemitismus v nejrůznějších podobách.“¹¹²

V tomto případě a na těchto územích hitlerovská protižidovská propaganda skutečně zabrala. Ale podstatné zůstává stále totéž: za vlády sovětů byli Židé ztotožňováni s vládnoucí třídou – a tak jedno německé hlášení z okupovaných území přináší v říjnu 1941 zprávu o tom, že „nenávisť ukrajinského obyvatelstva vůči Židům je nesmírně silná... jsou vnímáni jako informátoři a agenti NKVD, která organizovala teror proti ukrajinskému obyvatelstvu“.¹¹³

Ostatně na počátku války „měli hitlerovci v plánu vzbudit dojem, že s likvidací Židů nezačali Němci, ale místní obyvatelstvo“; S. Švarc se domnívá, že zprávy z německého propagandistického tisku „jsou důvěryhodnější než referáty pořízené na místě, které nejsou určeny k zveřejnění“.¹¹⁴ Hojně cituje z referátu, který zaslal do Berlína *standartenführer* SS F. Schtoleker a v němž pojednává o činnosti jemu podřízených oddílů SS (působily v Pobaltí, v části Běloruska a části RSFSR) v období od začátku války do 15. října 1941: „Přes některé závažné potíže se již v prvních hodinách po vstupu (německých vojsk) podařilo přimět místní antisemitské síly, aby zorganizovaly pogromy proti Židům... Bylo třeba ukázat, že... se jednalo o přirozenou reakci na dlouholetý útisk ze strany Židů a na dlouho snášený teror komunistů... Neméně důležité bylo stvrdit do budoucna jako nezpochybnitelnou a dokazatelnou skutečnost, že... obyvatelstvo použilo proti Židům a bolševikům z vlastní iniciativy ty nejsurovější prostředky, a vyloučit možnost, že by v této věci existovaly pokyny vydané německými orgány.“¹¹⁵

Odhodlanost místního obyvatelstva vykonávat podobnou činnost se na jednotlivých okupovaných územích výrazně lišila. – „V napjaté atmosféře vládnoucí v Pobaltí vzkypěla nenávisť vůči Židům právě ve chvíli, kdy 22. června 1941 začalo Hitlerovo tažení do sovětského Ruska,¹¹⁶ – to proto, že byli obviňováni ze spolupráce s NKVD při vysídlování obyvatel Pobaltí. Izraelská encyklopedie cituje z deníkových zápisů litevského lékaře E. Budvidajte-Kutorgene: „Až na vzácné výjimky

¹¹¹ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 184.

¹¹² I. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Rosii posle Stalina*, in KRJ-2, s. 359.

¹¹³ *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, Norimberk, 14. listopad 1945–1. říjen 1946, Norimberk 1949, sv. 38, s. 292–295, dok. 102–R, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 101.

¹¹⁴ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 88.

¹¹⁵ *Trial of the Major War Criminals...*, sv. 37, s. 672–685, dok. 180–L, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 89.

¹¹⁶ I. Gar, *Jevrei v Pribaltijskich stranach pod německoj okkupacijej*, in KRJ-2, s. 97.

jsou všichni Litevci jednotní ve své nenávisti k Židům.¹¹⁷ – Nicméně, podle slov standartenführera „zorganizovat tam protizhidský pogrom se k našemu nemilému údivu ukázalo jako nelehký úkol“. Podařilo se to s pomocí litevských partyzánů, kteří v noci z 25. na 26. června v Kaunasu zlikvidovali 1500 Židů a v následujících dnech ještě dalších 2300; vypálili židovskou čtvrť a několik synagog;¹¹⁸ „masové popravky Židů vykonali ve dnech 29. října a 25. listopadu 1941 esesáci a litevští policisté. V Pevnosti č. 9 bylo zastřeleno 19 000¹¹⁹ z 36 000 kaunaských Židů. Na podzim roku 1941 „v řadě litevských městeček zlikvidovali židovské obyvatelstvo místní litevští policisté pod vedením Němců“.¹²⁰ – „Mnohem těžší bylo vyvolat odpovídající začišřovací operace a pogromy v Lotyšsku,“ uvádí esesák, neboť tam, „především v Rize, byla celá vrstva představující politické vedení národa zlikvidována nebo odsunuta bolševiky.“¹²¹ Nicméně již 4. července 1941 lotyšští aktivisté „zapálili v Rize několik synagog, do kterých předtím zahnali Židy... Zahynulo přibližně 2000 lidí“; v prvních dnech okupace se účastnili poprav, při kterých bylo Němci v Bikerniekském lese pod Rigou zastřeleno několik tisíc Židů; koncem října a začátkem listopadu bylo nedaleko železniční stanice Rumbule zastřeleno přibližně 27 000 Židů.¹²² – V Estonsku, kde žil jen „zanedbatelný počet Židů, nebylo možné vyvolat pogromy“, účtuje esesák.¹²³ (Estonské Židy zlikvidovali i bez pogromů: „V Estonsku zůstalo přibližně 2000 Židů. Téměř všechny muže zastřelili esesáci a jejich estonští přísluhovači v prvních týdnech okupace. Zbylé... internovali v tábore Charku poblíž Tallina“, a do konce roku 1941 byli do jednoho zabiti.)¹²⁴

Zato Bělorusko německé velení hořce zklamalo. S. Švarc: „Z tajných německých dokumentů (referátů) jasně vyplývá, že pokusy Němců získat u místního obyvatelstva širokou podporu při likvidaci Židů skončily neúspěchem... Musím s určitostí konstatovat, že obyvatelstvo nevyvíjí žádné samostatné akce proti Židům.“¹²⁵ Ale když bylo 14. října

¹¹⁷ KJE, sv. 8, s. 218.

¹¹⁸ *Trial of the Major War Criminals...*, sv. 37, s. 672–685, dok. 180–L, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 89–90.

¹¹⁹ KJE, sv. 8, s. 218.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ *Trial of the Major War Criminals...*, sv. 37, s. 672–685, dok. 180–L, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 90.

¹²² KJE, sv. 8, s. 218.

¹²³ *Trial of the Major War Criminals...*, sv. 37, s. 672–685, dok. 180–L, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 89–90.

¹²⁴ *Uništoženije jevrejev SSSR v gody německoj okkupacii (1941–1944)*, Sb. dokumentov i materialov, red. J. Arad, Jeruzalém, Jad Va-Šem 1991, s. 12.

¹²⁵ *Trial of the Major War Criminals...*, sv. 37, s. 672–685, dok. 180–L, cit. podle: S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 91–92.

1941 v Gorodku ve Vitebské oblasti likvidováno ghetto, podle očitých svědků „byli policajti horší než Němci“.¹²⁶ A v Borisově doslova „ruská policie“ (z referátu vyplývá, že nebyla místní, ale dovezená z Berlína) „zlikvidovala během dvou dní 6500 Židů. Autor referátu zároveň poznamenává, že likvidace Židů nezbudila u místního obyvatelstva naprosto žádné pochopení: ‚Kdo to nařídil...? Jak je to možné...? Dnes zabíjejí Židy, zítra půjdeme na řadu my...? Co tihle neboží lidé provedli? Vždyť jenom pracovali. Skuteční viníci jsou samozřejmě mimo nebezpečí.‘“¹²⁷ A toto je referát pro Němce „důvěryhodné osoby“, Bělorusa, který přijel z Lotyšska: „Pro Bělorusy židovská otázka neexistuje. Je to pro ně čistě německá záležitost, která se Bělorusů netýká... Všichni s Židy soucítí a litují je a na Němce hledí jako na barbary a katy Židů (Judenhenker): Žid je přece člověk stejně jako Bělorus.“¹²⁸ V každém případě, píše S. Švarc, „neexistovaly ‚národní oddíly‘ spojené s německými trestnými útvary, ačkoliv existovaly lotyšské, litevské a ‚smíšené‘ oddíly, ke kterým patřili i někteří Bělorusové.“¹²⁹

Na Ukrajině se německý plán ujal lépe. Nacistická propaganda vyzývala od počátku války ukrajinské nacionalisty (banderovce), aby se pomstili Židům za to, že byl Petljura zavražděn Švarcbardem.¹³⁰ Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) pod vedením Bandery a Melnika se nenechala dvakrát přemlouvat: ještě před začátkem německo-sovětské války v dubnu 1941 schválila na svém druhém sjezdu v Krakově rezoluci, v níž se uvádí (odstavec 17): „Židé v SSSR představují nejodhadnější oporu vládnoucího bolševického režimu a předvoj moskevského imperialismu na Ukrajině... Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) vnímá Židy jako oporu moskevského bolševického režimu, a zároveň v rámci osvěty představuje Moskvu jako hlavního nepřitele.“¹³¹ – Banderovci se také zpočátku spojili s Hitlerem proti bolševikům. Po celý rok 1940 a v první polovině roku 1941 zaměřovalo vedení OUN svou činnost na případnou válku mezi Německem a SSSR. „Hlavní základnou OUN byl tehdy *generalgouvernement* – tedy Němci okupovaná část Polska... (Tam) se postupně vytvářela ukrajinská milice, připravovaly se seznamy podezřelých osob. mezi kterými byli také Židé. Tyto seznamy byly později použity ukrajinskými nacionalisty při likvidaci Židů...“

¹²⁶ KJE, sv. 8, s. 218.

¹²⁷ S. M. Švarc, *Antisemitizm...*, s. 154–155.

¹²⁸ Tamtéž, s. 152.

¹²⁹ Tamtéž, s. 95.

¹³⁰ I. Šechtman, *Sovětskoje jevrejstvo v germano-sovětskoj vojně*, in JM-2, s. 255–256.

¹³¹ A. Vajs, *Otnošenije někotorych krugov ukrajskogo nacionalnogo dviženija k jevream v period IItoij mirovoj vojny*, in „Věstnik Jevrejskogo Universiteta...“, 1995, č. 2 (9), s. 106.

Byly zakládány ‚polní skupiny‘, které měly být vyslány na východní Ukrajinu, v rámci německé armády vznikly prapory ukrajinských nacionalistů nazvané ‚Roland‘ a ‚Nachtigal‘.¹⁵² Příslušníci OUN přijížděli na frontu zároveň s německými vojsky. Na západní Ukrajině se v létě 1941 „spustila vlna protizidovských pogromů, kterých se účastnili... jak ‚melnikovci‘, tak ‚banderovci‘. V důsledku těchto pogromů zahynulo přibližně 28 000 Židů.“¹⁵³ – V dokumentech OUN nalezneme hlášení J. Stecka (v roce 1941 byl jmenován předsedou ukrajinské vlády): „Židé pomáhají Moskvě udržovat Ukrajinu v otroctví, a proto jsem pro zavedení nařízení o likvidaci Židů a pokládám za nezbytné zavést na Ukrajině německé metody likvidace Židů.“ V červenci proběhla ve Lvově porada šéfů Banderovy OUN, na které se probírala i politika v otázce Židů. Byly vysloveny různé návrhy: stavět ji „na principech nacistické politiky prováděné do roku 1939... Navrhovalo se izolovat Židy v ghettech... Ale s nejradikálnějším návrhem vystoupil Štěpán Lenkavskij, který prohlásil: ‚Co se týče Židů, učiníme taková opatření, která povedou k jejich likvidaci.‘“¹⁵⁴ – A dokud se vztahy mezi OUN a Němci nepokazily (stalo se tak kvůli tomu, že Německo neuznalo samostatné vyhlášení ukrajinské nezávislosti), vyskytla se „zejména v prvním roce řada případů..., kdy Ukrajinci přímo pomáhali Němcům při provádění likvidace Židů“; činila tak především „ukrajinská pomocná policie, kterou Němci naverbovali v Haliči a na Volyni“.¹⁵⁴ – „V září 1941 v Umaní zastřelila ukrajinská městská policie pod velením několika důstojníků a poddůstojníků SS přibližně 6000 Židů“; počátkem listopadu, 6 km od Rovna, „vyhladili SS a ukrajinská policie 21 000 Židů z ghetta“.¹⁵⁵ – Nicméně, jak píše S. Švarc: „Nelze určit, jak velká část ukrajinského obyvatelstva sdílela nálady podporující aktivní antisemitismus a pogromy. Podstatné části obyvatelstva, především kulturnějším vrstvám společnosti, byly tyto nálady nejspíše cizí.“ Co se týče původní sovětské Ukrajiny, v německých tajných dokumentech z těchto oblastí „není o ukrajinském ‚lidovém živlu‘ provádějícím pogromy žádná zmínka“.¹⁵⁶ – Zato „na Krymu byly organizovány tatarské sebeobrané oddíly, které likvidovaly Židy“.¹⁵⁷

¹⁵² A. Vajs, *Otnošenije někotorych krugov ukrajinskogo nacionalnogo dviženija k jevream v period Vtoroj mirovoj vojny*, in „Věstník Jevrejskogo Universiteta...“, 1995, č. 2 (9), s. 105–106, 107.

¹⁵³ Tamtéž, s. 106–107.

¹⁵⁴ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 98, 101.

¹⁵⁵ KJE, sv. 8, s. 218.

¹⁵⁶ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 99.

¹⁵⁷ A. A. Goldštejn, *Sudba jevrev v okkupirovannoj němcami Sovětskoj Rossii*, in KRJ–2, s. 74.

Pokud jde o původně ruské oblasti pod německou okupací, tam „Němci nemohli u místního obyvatelstva vzbuzovat protiruské nálady; argument založený na teorii moskevského imperialismu se zde ukázal jako neúčinný a argument postavený na teorii židobolševismu, který se zde nemohl opřít o místní nacionalismus, ztratil do značné míry svůj burcující potenciál“; mezi místním ruským obyvatelstvem se tak „našel jen velmi malý počet lidí, kteří aktivně podporovali německou politiku vyhlašování Židů“.¹³⁸

Badatel zabývající se osudy sovětského Židovstva uzavírá: „Jak v Litvě, tak v Lotyšsku se Němci snažili maskovat provádění pogromů tím způsobem, že záměrně všem na očích předváděli likvidační oddíly složené z místního obyvatelstva, které vznikly pod německou patronací“; nicméně „v Bělorusku, do značné míry na Ukrajině a tím spíše v okupovaných oblastech RSFSR“ se to Němcům nedařilo, „místní obyvatelstvo ve valné většině zklamalo naděje, které do něj v tomto ohledu vkládali“, – a zde „hitlerovským likvidátorům nezbylo, než jednat s otevřeným hledím“.¹³⁹

Součástí Hitlerova plánu válečného tažení proti SSSR (Barbarossa) byly „zvláštní úkoly“ zabývající se přípravou politického řízení, které vyplynuly z totálního charakteru boje dvou navzájem protilehlých politických systémů“. V květnu až červnu 1941 vydalo vrchní velení wehrmachtu upřesňující příkazy, podle kterých měly být v zóně uskutečňování plánu Barbarossa bez soudu a vyšetřování zastřeleny osoby podezřelé z nepřátelské činnosti proti Německu (bez výjimky potom političtí komisaři, partyzáni, sabotéři a Židé).¹⁴⁰

Za účelem plnění *zvláštních úkolů* byly na území SSSR v rámci bezpečnostní služby (SS) a bezpečnostní policie (gestapo) zřízeny čtyři skupiny zvláštního určení (Einsatzgruppen), které disponovaly čtyřmi zvláštními komandami (Einsatzkommandos) o počtu jedné roty. Einsatzgruppen postupovaly společně s předsunutými jednotkami německé armády, ale byly přímo podřízeny veliteli Vrchního ředitelství bezpečnosti třetí říše R. Heydrichovi.

Skupina A (přibližně 1000 vojáků a důstojníků SS pod velením standardenführera SS dr. F. Shtolekera) operovala v rámci armádní skupiny Sever v Litvě, Lotyšsku, Estonsku a v Leningradské a Pskovské oblasti. Skupina B (655 mužů pod velením brigadenführera SS Arthura Neveho) postupovala v rámci armádní skupiny Střed přes Bělorusko

¹³⁸ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 102.

¹³⁹ Tamtéž, s. 74, 90.

¹⁴⁰ *Uništoženije jevrejev SSSR v gody německoj okkupacii*, s. 4.

a Smolenskou oblast směrem k Moskvě. – Skupina C (600 mužů pod velením standartenführera E. Rasche) působila v rámci armádní skupiny Jih na území západní a východní Ukrajiny. – Skupina D (600 mužů pod velením standartenführera SS prof. O. Olendorfa) posílila jedenáctou německou armádu a působila na jihu Ukrajiny, na Krymu, v Krasnodarském a Stavropolském kraji.

S likvidací Židů a komisařů („šifitелů židobolševického světového ná-zoru“) začali Němci v prvních dnech po vpádu v červnu 1941, přičemž postupovali „spíše chaoticky, zato s nesmírně širokým záběrem“.¹⁴¹ „V jiných zemích okupovaných Němci probíhala likvidace židovského obyvatelstva postupně a systematicky. Začínala zavedením zákonných omezení, pokračovala zřizováním ghatt a zavedením nucené práce a končila deportací a masovou likvidací. V Rusku se všechny tyto fáze podivně překrývaly v čase i prostoru. V každém okrese, a někdy dokonce v každém jednotlivém městě se při pronásledování postupovalo podle jiné metody... neexistoval jednotný a důsledně dodržovaný systém.“¹⁴² Někde byly popravy židovských válečných zajatců vykonávány bezprostředně poté, co byli zajati – jinde později, v koncentračních táborech; v některých místech bylo civilní židovské obyvatelstvo nejprve zavíráno do ghatt nebo do táborů nucených prací, jinde bylo rovnou popravováno; byly používány také zplynovací nákladní automobily. „Místem poprav byl zpravidla protitankový zákop nebo obyčejná jáma.“¹⁴³

Počty lidí zlikvidovaných ve městech Západní zóny v období do zimy roku 1941–1942 (v prvním období vyhlazování) jsou zářejší. Podle uvedených pramenů bylo zlikvidováno: ve Vilniusu 40 000 z 57 000 židovských obyvatel města, v Rize 27 000 z 33 000, v Minsku 24 000 ze 100 000 obyvatel ghatta (vyhlazování tam pokračovalo do konce okupace), v Rovnu 21 000 z 27 000; v Mogilevu bylo zastřeleno 10 000 Židů, ve Vitebsku přibližně 20 000, nedaleko vesnice Kiselevič téměř 20 000 Židů z Bobrujska, v Berdičevu 15 000.¹⁴⁴

Na konci září uskutečnili fašisté v Kyjevě masové vyhlazení Židů. 26. září rozvěsili po městě oznámení, která pod hrozbou trestu smrti vyzývala všechny Židy, aby se shromáždili na určených sběrných místech. Židé, kteří neviděli jiné východisko, se pokorně, a leckdy dokonce s dů-

¹⁴¹ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 65.

¹⁴² I. Šechtman, *Sovětskoje jevrejstvo v germano-sovětskoj vojně*, in JM-2, s. 229.

¹⁴³ KJE, sv. 8, s. 218.

¹⁴⁴ Pramen od pramenu se počty do určité míry různí. Statistické údaje mapující toto vyvražďování zřejmě nelze přesně určit. Viz již citovanou staf A. A. Goldštejna v *Knize o ruském Židovstvu* (1968); sborník J. Arada *Uničtoženije jevrejev SSSR v gody německoj okkupacii* (1991); heslo *Sovětský svaz* v KJE, sv. 8 (1996).

věrou shromáždili v počtu 34 000 a ve dnech 29.–30. září byli systematicky popraveni v Babím Jaru, přičemž jejich těla byla poskládána v několika vrstvách do hluboké rokle, takže ani nebylo potřeba kopat hroby. Hrůzostrašná hekatomba! – Podle oficiálního německého hlášení, které nebylo v pozdějších vědeckých pracích nikdy zpochybněno, bylo za tyto dva dny zastřeleno 35 771 Židů. V následujících dvou letech okupace Němci dále popravovali v této rokli, kterou si pro její *výhodnou dispozici* velice oblíbili. Podle některých názorů se tak počet zastřelených – již ne pouze Židů – vyšplhal možná až na 100 000.¹⁴⁵

Popravy v Babím Jaru se dnes staly symbolem celosvětové historie. Jejich hrůzostrašnost tkví v chladnokrevném kalkulu a příčinnosti organizátorů, vlastnostech tak příznačných pro 20. století, které završilo vývoj humanistické civilizace: v „divokém středověku“ se hromadně zabíjelo jen v záchvatu zuřivosti, v zápalu boje.

Zde je také na místě připomenout, že v téže době zahynuly v táborech pro sovětské válečné zajatce ležícím několik kilometrů od Babího Jaru rovněž desítky tisíc sovětských vojáků a důstojníků – což je důležitá věc, které v naší paměti nepřikládáme náležitou pozornost – mnohým lidem to nedochází nebo o tom ani nevědí. Stejně tak se zapomíná na to, že v prvních letech války bylo zastřeleno na dva miliony našich válečných zajatců.

Stopy po svých obětech z okupovaných sovětských území po sobě katastrofa důsledně zametla.

Den po okupaci německými a rumunskými vojsky, 17. října 1941, bylo v Oděse zavražděno několik tisíc židovských mužů. Později, když bylo vyhozeno do povětří rumunské vojenské velitelství, byl zahájen všeobecný teror: bylo zavražděno 5000 lidí, především Židů, a další tisíce jich bylo zahrnuto do předměstské osady a na místě postřeleno. V listopadu proběhl masový transport do Domaněvského okresu, kde bylo od prosince 1941 do ledna 1942 popraveno dalších „přibližně 55 000 Židů“.¹⁴⁶ – V prvních měsících okupace, do konce roku 1941, bylo v Chersonu a Nikolajevě zavražděno 22 464 Židů, v Dněpropetrovsku 11 000, v Mariupoli 8000 a přibližně stejný počet v Kremenčugu; v charkovském Drobeckém Jaru přibližně 15 000; v Simferopoli a v západní části Krymu více než 20 000.¹⁴⁷

Koncem roku 1941 došlo německé velení k závěru, že „blitzkrieg“ selhal a že válka potrvá dlouho. Potřeby válečného hospodářství vyžadovaly reorganizaci týlu. Na některých místech německá armáda zpoma-

¹⁴⁵ KJE, sv. 1, s. 275.

¹⁴⁶ Tamtéž, sv. 6, s. 125–126.

¹⁴⁷ *Uničtožení jevrejev SSSR v gody německoj okupacii*, s. 16.

lila vyhlazování Židů, aby je mohla využívat jako pracovní sílu a jako specialisty. „V důsledku toho byla zachována ghetta i v tak velkých městech, jako Riga, Vilnius, Kaunas, Baranoviči, Minsk a v dalších menších, kde pro potřeby německé válečné ekonomiky pracovalo mnoho Židů.“¹⁴⁸ – Nicméně potřeba pracovních sil, díky které se prodloužila existence těchto velkých ghatt, nezabránila tomu, že od jara 1942 pokračovalo hromadné vyhlazování v jiných okresech: v západním Bělorusku a na západní Ukrajině, na jihu Ruska a na Krymu. 30 000 Židů z okresu Grodno bylo posláno do Osvětimi a Treblinky; byli vyhlazeni Židé v okresech Polesí, v Pinsku, Brest-Litovsku a Smolensku; při útoku v létě 1942 Němci na zabraných územích bez odkladu likvidovali místní Židy; nedaleko Minerálních Vod byli v protitankovém zákopu zabíjeni i Židé, kteří sem byli dopravováni z Kislovodska, Pjatigorska, Jessentuki a tak zahynuli Židé, kteří byli do Jessentuki evakuováni z Leningradu a Kišiněva; byli zabití Židé z Kerče a Stavropolu; v Rostově na Donu podruhé obsazeném Němci koncem července 1942 bylo k 11. srpnu zlikvidováno veškeré zbylé židovské obyvatelstvo.

V roce 1943, po Stalingradu a kurském oblouku bylo jasné, jak se válka vyvine. Ustupující Němci se rozhodli nezanechat naživu žádné Židy. 21. června 1943 vydal Himmler příkaz o likvidaci všech zbylých ghatt. – V červnu 1943 byla zlikvidována ghetta ve Lvově, Ternopolu, Drogobyči. Když byla v roce 1944 osvobozena východní Halič, „zůstalo tam naživu deset až dvanáct tisíc Židů, což představovalo 2 % všech Židů, kteří se na jejím území ocitli v době okupace“. – Práceschopní Židé z ghatt v Minsku, Lidě a Vilniusu byli přemístěni do koncentračních táborů v Polsku, Estonsku a Lotyšsku. Ti, kteří byli posouzeni jako neschopní práce, byli popraveni. Později, při ústupu z Pobaltí v létě 1944, byla část Židů v těchto táborech popravena a část převezena do táborů v Německu (Schtuthof aj.).¹⁴⁹

Židé odsouzení k likvidaci usilovali o záchranu a v mnohých ghettech vznikala podzemní uskupení, která si kladla za cíl organizovat útky. Po útěku již většinou záleželo pouze na místním obyvatelstvu, zdali člověka vydalo Němcům, nebo mu pomohlo obstarat nežidovské doklady, stravu a úkryt. Na územích okupovaných Němci byl za ukrývání Židů stanoven trest smrti.¹⁵⁰ „Ale všude, na všech okupovaných územích se našli lidé, kteří Židům pomáhali... Byly to však případy ojedinělé. Takoví lidé riskovali životy i životy svých rodin... Byly jich stovky, snad i několik tisíc. Většina místního obyvatelstva zaujala pozici nezájímavě-

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 17.

¹⁴⁹ Tamtéž, str. 26–27.

¹⁵⁰ KJE, sv. 8, s. 222.

ného pozorovatele.¹⁵¹ Jak poznamenávají židovští autoři, v Bělorusku a na okupovaných územích RSFSR, kde se místní obyvatelé ke zbylým Židům nechovali nepřátelsky a už v žádném případě proti nim neorganizovali pogromy, byla pomoc, kterou Židům na útěku poskytovali, menší než v západní Evropě, a dokonce menší než „v Polsku, v zemi... kde je všeobecně rozšířen tradiční lidový antisemitismus“.¹⁵² (Ve dvou knihách S. Švarce a ve sborníku J. Arada je uvedena řada svědectví.) Za nejpravděpodobnější důvod takového chování – kromě strachu z trestu smrti – považují autoři pokoru, s jakou se lidé žijící po léta v područí sovětského režimu naučili vzhlížet k státní moci, podřizovat se a do ničeho se nemíchat.

Ano, útlak byl tak silný, byli jsme tak neúprosně drceni, tolik milionů z nás bylo v předchozích desetiletích vytrženo z tkáně národa, že každý pokus o odpor k moci byl zcela bezvýsledný a nemohlo se od nás dostat podpory ani Židům.

Ale odsouzeným Židům valně nepomáhala ani dobře organizované podzemí, ani partyzáni řízení z Moskvy. Vztahy se sovětskými partyzány představovaly pro Židy, kteří se nacházeli na okupovaných územích, závažný a palčivý problém. Pro mužskou část židovské populace představovalo lepší úděl odejít do lesa, tedy k partyzánskému oddílu, nežli čekat, až budou zlikvidováni Němci. V partyzánských oddílech se však přitom k Židům chovali často i tvrdě nepřátelsky. Jak píše bývalý židovský partyzán Moše Kaganovič, „existovaly ruské oddíly, které do svých řad Židy ze zásady nepřijímaly. Zdůvodňovali to tím, že Židé údajně neumějí a nechťejí bojovat“. Nežid, který vstoupil do oddílu, získal zbraň, zatímco u Žida se předpokládalo, že bude mít vlastní, a často mu byla zbraň dokonce vyměněna za horší. „V partyzánských oddílech panovalo ovzduší všudypřítomné nenávisti vůči Židům... v některých oddílech byl antisemitismus tak silný, že Židům nezbývalo nic jiného, než z těchto oddílů uprchnout.“¹⁵³ – Byl zaznamenán případ z roku 1942, kdy z ghetta městečka Mir v Grodnenské oblasti uprchlo do lesů přibližně dvě stě židovských mladých mužů a žen, a „tam, u sovětských partyzánů, narazili na antisemitismus, což pro mnohé z uprchlíků znamenalo smrt; do partyzánských oddílů mohla vstoupit jenom část z nich“.¹⁵⁴ – Uvedme ještě jiný případ. U Minsku operoval Ganzenkúv partyzánský oddíl. Jeho stav byl doplňován „především z řad uprchlíků z Minského ghetta“; když ovšem „stoupl počet Židů v oddíle, došlo ke střetům, je-

¹⁵¹ *Uničtoženije jevrejev SSSR v gody německoj okkupačii*, s. 24.

¹⁵² S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 108.

¹⁵³ Tamtéž, s. 121–124.

¹⁵⁴ KJE, sv. 5, s. 566.

jichž příčinou byl antisemitismus“ – a v důsledku toho se židovská část oddílu musela osamostatnit.¹⁵⁵ – Je zřejmé, že v těchto případech postupovali partyzáni živelně a že se neřídili pokyny z centra. Podle svědectví Moše Kaganoviče zesílil od konce roku 1943 „vliv disciplinovanějších složek, které dorazily ze Sovětského svazu a celkové postavení Židů se do určité míry zlepšilo“.¹⁵⁶ Stěžuje si však zároveň na to, že když byla v důsledku sovětského postupu osvobozována území a partyzáni byli posíláni na frontu (to je pravda, ale byli tam posíláni všichni bez rozdílu), údajně se to v první řadě dotýkalo Židů,¹⁵⁷ což se nezdá být pravděpodobné. – Zároveň se, podle slov Kaganoviče, Židům od partyzánů dostávalo i přímé pomoci. Tak docházelo i k „případům, kdy partyzáni zaútočili na malá městečka s cílem zachránit Židy“ z ghett a táborů; „ruské partyzánské hnutí pomáhalo Židům přecházet přes frontovou linii na sovětskou stranu... a tak převedli přes frontu mnoho tisíc Židů, kteří se rozutekli po lesích Západního Běloruska, což je zachránilo před masakrem“; partyzánská skupina v Černigovské oblasti se pro změnu „ujala pěti set dětí z židovských rodinných táborů roztroušených po lesích, chránila je a starala se o ně... Poté, co Rudá armáda obsadila město Sarny (na Volyni), některým oddílům se podařilo protrhnout frontu a odeslat židovské děti do Moskvy.“ (S. Švarc se domnívá, že „tyto skutečnosti jsou silně přehnané. Ale jsou založené na reálných podkladech a zaslouží si pozornost“.)¹⁵⁸

Židovské rodinné tábory vznikaly tak, že Židé utíkali do lesů a brali s sebou rodiny – „takových uprchlíků byly tisíce“. Zároveň vznikaly i čistě židovské ozbrojené oddíly, které měly tyto tábory bránit (zbraně nakupovali prostřednictvím překupníka od německých vojáků a policistů). Ale jak nakrmit takové množství lidí? Nezbývalo, než potraviny násilně zabavovat rolníkům z nejbližších vesnic – a stejně tak byla zabavována obuv a mužské i ženské šaty. „Rolník se ocitl mezi kladivem a kovadlinou. Když nedodal Němcům ‚normu‘, vypálili mu dvůr nebo ho zabili jako ‚partyzána‘. A na druhou stranu mu partyzáni násilím zabavovali všechno, co potřebovali,“¹⁵⁹ – což přirozeně u rolníků vyvolávalo nevoli: nejenom, že je okrádají Němci, kradou i partyzáni – a teď ještě navíc Židi! A seberou i ženským, co mají na sobě!

Do jednoho takového rodinného tábora se na jaře roku 1945 vypravil Baruch Levin v naději, že získá léky pro své nemocné druhy. Vypráví:

¹⁵⁵ RJE, sv. 1, s. 449.

¹⁵⁶ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 127.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 129.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 125–126.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 121, 128.

Tuvija Bělskij „byl v mých představách legendárním hrdinou... člověk vzešlý z lidu a podařilo se mu zorganizovat v lese oddíl o počtu 1200 osob... V těch nejstrašnějších chvílích, kdy měl každý Žid co dělat, aby nakrmil sám sebe, zajišťoval péči o nemocné, staré lidi i kojence, kteří se narodili v lese.“ Levin říká Tuvijovi o židovských partyzánech: „Pro tu hrstku z nás, které se podařilo přežít, ztratil život jakoukoliv cenu. Smyslem našeho života je dnes msta. Naším úkolem je bojovat s Němci a do jednoho je vyhladit...“ Mluvil jsem dlouho... nabídl jsem, že naučím Bělského lidi provozovat záškodnickou činnost a všechno ostatní, čemu jsem se sám naučil. Ale má slova nemohla změnit Tuvijovo přesvědčení...: „Rád bych, Baruchu, abys pochopil jednu věc. Právě proto, že nás zůstalo tak málo, je pro mě důležité, aby Židé zůstávali naživu. V tom vidím svůj cíl a to považuji za nejdůležitější.“¹⁶⁰ – Ale podle mínění S. Švarce náš starý známý Moše Kaganovič v jedné knize vydané v Buenos Aires dokonce ještě v roce 1956, „v podmínkách míru, mnoho let po zničující porážce Hitlera“, projevuje „přímo krvežíznivý vztah k Němcům, ze kterého je cítit vliv hitlerovské nákazy... oslavuje skutečnost, že židovští partyzáni odsuzovali německé zajatce k židovské smrti, přičemž se řídili úděsnými vzory stanovenými Hitlerem, nebo s nadšením vzpomíná, jak velitel jednoho (židovského) partyzánského oddílu během trestné výpravy vedené proti jakési litevské vesnici, jejíž obyvatelé aktivně pomáhali Němcům při likvidaci Židů, poté, co popravil několik desítek lidí, přednesl řeč k obyvatelům vesnice, které předtím shromáždil na návsi a přinutil klečct na kolena“.¹⁶¹ S. Švarc o tom píše zdrženlivým, ale jasně odsuzujícím tónem.

Ano, stala se spousta, spousta hrůz. Kanibalské vraždění svádí k pomstě, ale každá pomsta je ve své tragičnosti budoucím zárodkem nové msty.

Celkové ztráty Židů SSSR v době druhé světové války (v poválečných hranicích) vyčíslují jednotlivé židovské prameny rozdílně.

„Kolik sovětských Židů přežilo válku?“ – ptá se S. Švarc a nabízí vlastní výpočet: 1,81 – 1,91 milionu (nepočítaje v to bývalé uprchlíky ze západního Polska a Rumunska, kteří jsou dnes repatriováni), – „podle všech výpočtů byl počet Židů na konci války výrazně nižší než dva miliony a na hony vzdálený všeobecně uváděným třem milionům“.¹⁶² Celkové ztráty jsou tedy podle Švarce 2,8 – 2,9 milionů lidí.

Toto je odhad J. Arada z roku 1990: „Když sovětská vojsko osvobozovala území okupovaná Němci... nenarážela prakticky na žádné Židy.

¹⁶⁰ *Uničování ževrejev SSSR v gody německoj okkupačii*, s. 586–587.

¹⁶¹ S. Švarc, *Jevreji v Sovětskom Sojuze...*, s. 152.

¹⁶² Tamtéž, s. 171–175.

Z počtu 2 750 000 – 2 900 000 Židů, kteří se na okupovaných územích SSSR ocitli pod německou nadvládou, zemřeli téměř všichni.“ Arad navrhuje připočíst k tomuto číslu ještě „přibližně 120 000 Židů, kteří sloužili v Sovětské armádě a padli na frontě, a přibližně 80 000 zajatců popravených v táborech“ a také „desítky tisíc Židů, kteří zemřeli během blokády Leningradu, Oděsy a dalších měst i hluboko v týlu... což bylo způsobeno špatnými životními podmínkami v evakuaci“.¹⁶³

Demograf M. Kupoveckij zveřejnil v devadesátých letech řadu studií, v nichž použil nové archivní materiály, jež opravují některé výchozí údaje, a zdokonalil metodu etnodemografické rozvahy. Dospěl přitom k následujícímu závěru: celkové lidské ztráty židovského obyvatelstva v poválečných hranicích SSSR v letech 1941–1945 čítají 2 755 000 lidí (1 112 000 „východních“ a 1 621 000 „západních“), což je 55 % ze 4 965 000 – celkového počtu Židů žijících v SSSR k červnu 1941. Vedle obětí nacistického vyhlazování toto číslo zahrnuje: ztráty mezi vojáky a partyzány, mezi civilním obyvatelstvem, v přífrontovém pásmu, v důsledku evakuace a deportace a také obětí stalinských táborů ve válečných letech (nicméně, jak poznamenává autor, poměr jednotlivých kategorií vzhledem k celkovému počtu ztrát ještě zbývá určit).¹⁶⁴ S tímto odhadem se očividně ztotožňuje Stručná židovská encyklopedie, která uvádí stejné číslo.¹⁶⁵

Dnes udávaný celkový počet ztrát v rámci sovětského obyvatelstva v době Velké vlastenecké války je 27 milionů (pokud použijeme „metodu demografické rozvahy“, je to 26,6 milionu.¹⁶⁶) – a to možná ještě není konečný.

Nemůžeme přece nebrat v úvahu, co tato válka znamenala pro Rusy. Nejenže před Hitlerem zachránili vlastní zemi a sovětské Židovstvo, zachránili i společenský systém celého západního světa! Tato válka si od ruského národa vyžádala takové vzepětí sil a takovou dávku sebeobětavosti, že se mu již nikdy naplno nevrátily síly a jeho zdraví zůstalo podlomeno. Z tohoto přivalu nového utrpení, které se přidalo k předchozím útrapám občanské války a rozkulačování, vyšel národ takřka zcela vyčerpaný.

Sovětské Židovstvo, které se během války ocitlo na okupovaných územích a které bylo likvidováno v různé době a na různých místech,

¹⁶³ J. Arad, *Cholokaust*, s. 91.

¹⁶⁴ M. Kupoveckij, *Ljudskije potěri jevrejskogo naselenija...* in „Věstnik Jevrejskogo I universitěta...“, 1995, č. 2 (9), s. 134–155.

¹⁶⁵ KJE, sv. 8, s. 299.

¹⁶⁶ J. M. Andrejev, I. J. Darskij, T. I. Charkova, *Naselenije Sovětskogo Sojuza, 1922-1991*. Moskva, 1993, s. 78.

pohltila táž krutá a neodvratná Katastrofa, která s větší dávkou vypočítavosti a metodičtěji zahubila i Židovstvo Evropy západní.

Vzhledem k tomu, že jsme okruh našeho zájmu omezili jen na Rusko, katastrofa není v této knize zahrnuta v celkové šíři. Ale pokud jde o nepostižitelnou míru utrpení, která ve 20. století na Zemi postihla rovnou měrou dva národy, židovský a ruský, pokud jde o nesnesitelně tíživou historickou zkušenost a hlodající obavu z budoucnosti, nemůžeme zde alespoň v krátkosti neuvést některé úvahy, vlastní i cizí, a neprozkoumat, jak význační židovští myslitelé s časovým odstupem posuzují Katastrofu a jak se jí pokoušejí postihnout a pochopit.

Ne náhodou píšeme slovo Katastrofa s velkým písmenem. Pro starý historický národ má tato událost nesmírný význam a musela v Židech nutně probudit silné pocity a podnítit je k nejrůznějším úvahám a závěrům.

Celou řadu dávno asimilovaných Židů, kteří opustili svůj národ, přivedla katastrofa k pozornějšímu a intenzivnějšímu vnímání vlastního židovství. „Pro mnohé je zase Katastrofa důkazem toho, že Bůh je mrtev. Kdyby Bůh existoval, nedopustil by Osvětim.“¹⁶⁷ Nebo opačný názor: „Jeden z bývalých vězňů Osvětimi nedávno řekl: V táborech nám byla darována nová Tóra, jenom ji ještě nedokážeme přečíst.“¹⁶⁸

A ještě jiný názor jednoho izraelského autora: „Katastrofa nás postihla, protože jsme nedodržovali Zákon a nevraceli se do své země. Měli jsme se vrátit, abychom obnovili Chrám.“¹⁶⁹

Ale na takovýto výklad narazíme jen u osamocněných myslitelů, a to i přesto, že se vyskytuje ve všech knihách proroků Starého zákona.

Jiní dospěli k trpké myšlence, na kterou je možné narazit dodnes: „Není to poprvé, co se od nás lidstvo odvrátilo... V době Katastrofy jsme nebyli bráni jako součást západního světa. Západ nás odvrhl, vyloučil ze svých řad.“¹⁷⁰ – „Stejně jako Katastrofa samotná nás skličuje i takřka naprostý nezájem celého světa včetně neevropského Židovstva o osud Židů ve fašistických zemích... Jak obrovská je tíha viny, která leží na všech světových demokraciích a zvláště na Židech, kteří v těchto demokraciích žili! Ve srovnání s německými zvěrstvy i s jejich... systematicky provedeným plánem vyhlazení milionů židovských životů, je pogrom v Kišiněvě nedůležitým přestupkem; a přesto Kišiněv vyvolal důrazný protest... Dokonce kyjevský proces s Bejlisem vzbudil po celém světě větší pozornost.“¹⁷¹

¹⁶⁷ KJE, sv. 4, s. 175.

¹⁶⁸ M. Kaganskaja, *Můj protiv realnosti*, in „22“, 1988, č. 58, s. 144.

¹⁶⁹ N. Gutina, *Orientacija na Chram*, in „22“, 1988, č. 58, s. 191.

¹⁷⁰ M. Kaganskaja, *Můj protiv realnosti*, in „22“, 1988, č. 58, s. 141–142.

¹⁷¹ A. Menes, *Katastrofa i vozrožděnie*, in JM-2, s. 111.

Ale to je nespravedlivé. Vzápětí poté, co začala vycházet najevo podstata vyhlazování a jeho rozsah, Židům se ze strany mnoha národů dostalo energické pomoci a hlubokého soucitu.

To uznávají i někteří tehdejší Izraelci, a dokonce krajany varují před některými krajnostmi: „Paměť o Katastrofě postupně přestala být pamětí. Stala se z ní *ideologie* Izraelského státu... Paměť o Katastrofě se proměnila v předmět *náboženského uctívání*, ve státní *kult*... Stát Izrael přijal roli apoštola kultu Katastrofy mezi ostatními národy, roli kněze, který u národů vybírá *desátek*. A běda těm, kdo tento desátek odmítne platit!“ Z toho vyplývá: „Nejhorším dědictvím nacismu je pro Židy tato role *nadoběti*.“¹⁷²

Podobný názor zastává i další autor: kult Katastrofy zaplnil „prázdnotu v duších nereligiózních Židů“; „reakce na prožité trauma Katastrofy se proměnila v nový národní symbol, který odsunul všechny ostatní“. A „tato ‚mentalita Katastrofy‘ rok od roku sílí“; „pokud se nevzpamatujeme z traumatu Osvětími, nikdy se nestaneme normálním národem“.¹⁷³

Také v rámci Židovstva nadále pokračuje často mučivá práce na objasnění Katastrofy. Toto je mínění izraelského historika, bývalého sovětského mukla: „Nepatřím k těm Židům, kteří mají ve zvyku svalovat nešťastný osud národa na zlé ‚góje‘... a kteří se považují za nebohou ovečku nebo hračku v cizích rukou. Především co se týče 20. století! Je mi naopak blízká myšlenka Hannah Arendtové, podle níž byli Židé v tomto století rovnoprávními účastníky dějinné hry národů a úděsná Katastrofa, která na ně dopadla, nebyla jen důsledkem zlých úmyslů nepřátel lidstva, ale také obrovských osudových selhání samotného Židovstva, jeho vůdců a aktivistů.“¹⁷⁴

Hannah Arendtová „hledala příčiny Katastrofy také v řadách samotného Židovstva... Její hlavní argument je následující: dobový antisemitismus byl jedním z důsledků zvláštních vztahů evropských Židů ke státu a společnosti“; Židé „nebyli schopni odhadnout nárůst sil v národním státě a rostoucí společenské neshody“.¹⁷⁵

V práci Dana Levina z konce sedmdesátých let se dočteme: „V této otázce souhlasím s prof. Branoverem, který se domnívá, že Katastrofa byla do značné míry trestem za hříchy, včetně hříchu, kterým bylo vedení komunistického hnutí. Něco na tom je.“¹⁷⁶

¹⁷² Ben Baruch, *Těň*, in „22“, 1988, č. 58, s. 197–198, 200.

¹⁷³ Uri Avneri, *Posledňaja meš' Adolfa Gitlera*, in „22“, 1995, č. 85, s. 152, 154, 159.

¹⁷⁴ M. Chejfec, *Čto nado vyjasnit vo vremeni*, in „22“, 1989, č. 64, s. 218–219.

¹⁷⁵ Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert*, Berlin, Siedler Verlag 1992, s. 157–158.

¹⁷⁶ Dan Levin, *Na kraju soblazna: (interview)*, in „22“, 1978, č. 1, s. 55.

Ne, ne, tyto názory nemají v rámci Židovstva žádnou významnější podporu. Většina dnešních Židů považuje takové názory za urážlivé a znevažující.

Dokonce naopak: „Samotná skutečnost holocaustu posloužila za morální ospravedlnění pro židovský šovinismus. Poučení z druhé světové války bylo pochopeno přesně naopak... stalo se půdou, na které vyrostl a ideově zesílil židovský nacionalismus. A to je nesmírně nepříjemné. Pocit viny a soucit s národem-obětí se proměnil v placení odpustků, které snímá hříchů jinak neodpustitelné. Proto je morálně přípustné veřejně vyzývat k tomu, aby naše starodávná krev nebyla směšována s krví jiných.“¹⁷⁷

Nicméně, jak konstatuje na konci osmdesátých let židovská novinářka žijící v Německu, „morální kapitál Osvětlemi je dnes již vyčerpán“.¹⁷⁸ A o rok později doplňuje: „Zdá se, že solidní morální kapitál, který Židé získali po Osvětlemi, je vyčerpán“, Židé „již zkrátka nemohou kráčet starou cestou výčitek celému světu. Dnes již má svět právo hovořit s Židy jako s kýmkoliv jiným“; „boj za práva Židů není pokrokovější než boj za práva ostatních národů. Je čas rozbít zrcadlo a ohlédnout se: nejsme na světě sami.“¹⁷⁹

K takové důstojné a velkorysé sebekritičností by se měli pozdvihnout i ruští myslitelé, aby mohli posoudit ruskou historii 20. století – počínaje zdivočelostí revolučního období, přes ustrašenou lhostejnost období sovětského až po zlodějské ničemnosti období postsovětského. Aby si přes nesnesitelnou tíhu vědomí, že my, Rusové, jsme v tomto století zbořili vlastní dějiny – rukama našich ničemných vládců, ale i s pomocí vlastní ničemnosti –, i přes hlodající obavy, že je to možná nenapravitelné, – aby si i nad ruskou zkušeností mohli položit otázku: není to snad trest shůry?

¹⁷⁷ D. Chmelnickij, *Pod zvonkij golos krovj, ili s samosoznanijem napereves*, in „22“, 1992, č. 80, s. 175.

¹⁷⁸ S. Margolina, *Germanija i jevrej: vtoraja popytka*, in „Strana i mir“, 1991, č. 3, s. 142.

¹⁷⁹ Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen....*, s. 150–151.

Od konce války do smrti Stalina

Autoři sborníku *Rusko a Židé* počátkem dvacátých let předpověděli, že „všechny tyto zářivé vyhlídky“ (Židů v SSSR) se naplní „pouze v případě, že nás bolševici budou chtít bránit. Ale budou chtít? Je možné věřit tomu, že nám lidé, kteří v rámci svého boje o moc zradili vše, počínaje vlastní a konče komunismem, zůstanou věrní i ve chvíli, kdy to pro ně přestane být výhodné?“¹

Ale ani v příznivém období dvacátých a třicátých let většina sovětských Židů nevěnovala tomuto střízlivému varování pozornost, nebo se k nim dokonce ani nedoneslo.

A přitom Židé, kteří se zapojili do ruské revoluce, mohli očekávat, že se tato revoluce, tak jako každá jiná, jednoho dne obrátí i proti nim, třebaže možná ne s počáteční silou.

Po válce nastala „léta hlubokého zklamání“², která sovětským Židům připravila těžké zkoušky. V posledních osmi letech Stalinovy vlády došlo k boji s „kosmopolitismem“, Židé byli odstraněni z pozic ve vědě, umění a tisku, byl rozeznán Židovský protifašistický výbor, jeho hlavní představitelé byli popraveni a proběhla kampaň „spiknutí lékařů“.

Totalitní režim byl vybudován takovým způsobem, že jediný, kdo mohl omezit účast Židů na jeho řízení, byl sám Stalin – jen on mohl dát věci do pohybu.

Ale Stalinova zákeřná povaha a zkostrnatělý charakter sovětské propagandy znemožňovaly jakkoliv otevřeně mluvit a jednat. Jak jsme si všimli, sovětská propaganda se nad osudem Židů v Německu nikterak nedojímala, a dokonce se snažila tamní události tajit z obavy před tím,

¹ I. M. Bikerman, *Rossija i ruskoje jevrejstvo*, in *Rossija i jevrei*, sb. 1, Otčestvennoje objedíněnie russkich jevrejev za granicej, Paříž, YMCA - Press 1978, s. 80 (1. vyd., Berlín, Osnova 1924).

² S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze s načala Vtoroj mirovoj vojny (1939-1965)*, New York, Izdatelstvo Amerikanskogo Jevrejskogo Rabočego Komitěta 1966, s. 198.

aby v této válce nebyla vlastním lidem podezírána z prožidovských postojů. Vztah sovětské moci k Židům se mohl rok od roku měnit, ale v rámci agitace se takřka nic z toho nedostalo na přetřes. K prvním změnám a reorganizacím ve struktuře státního aparátu začalo velice pozvolna docházet od okamžiku sblížení Stalina s Hitlerem v roce 1939. Kromě toho, že byl Žid Litvinov vystřídán Molotovem, byla rovněž provedena „čistka“ v aparátu lidového komisariátu zahraničních věcí a zároveň byl Židům znemožněn přístup do diplomatických škol a na vojenské akademie. Nicméně ještě uběhlo mnoho let, než vyšlo najevo, že z lidového komisariátu zahraničních věcí zmizeli Židé a že prudce zeslábl jejich vliv na ministerstvu zahraničního obchodu.

Vzhledem k tajnému charakteru vnitrostranických kádrových změn nebyl dočasně nikdo informován o tom, že již v roce 1942 bylo možné v rámci agitpropu (agitačního a propagačního oddělení) zaznamenat tiché hlasy žádající odstranění Židů z uměleckých středisek, jakými bylo Velké divadlo, Moskevská konzervatoř nebo Moskevská filharmonie, kde mají podle zprávy, kterou v létě roku 1942 podal na ÚV předseda agitpropu Alexandrov, „téměř vše v rukou Nerusové“, zatímco „ruští lidé se ocitli v postavení národnostní menšiny“, přičemž ke zprávě je přiložena statistická tabulka.³ Později se objevily snahy „zavést shora organizovaná... kádrová opatření zohledňující národnostní příslušnost, která ve skutečnosti znamenala především vystrnadění Židů ze správních struktur“.⁴ Stalin tyto snahy s ohledem na momentální situaci po dlouhá léta buď podporoval, nebo brzdil.

Napětí přetrvávající z válečného období se citelně projevilo i v případě poválečného návratu z evakuace. Na Sibiři a ve Střední Asii se Židům od tamního obyvatelstva nedostalo přátelského přijetí, a tak se po válce usazovali prakticky pouze v hlavních městech středoasijských republik. Ostatní se vydali na zpáteční cestu, ale nevraceli se již do svých vesnic a městeček, ale do velkých měst.⁵

Největší proud vracejících se uprchlíků mířil na Ukrajinu – ale právě tam je obyvatelstvo přijalo nejchladněji. To se týkalo především vracejících se funkcionářů a majitelů bytů, které se stávaly předmětem zájvu; k tomu je ještě potřeba připočíst zbytky hitlerovské propagandy donedávna šířené na okupovaných územích. Chruščov, který byl od konce roku 1943 nejvyšším představitelem Ukrajiny (v té době byl prvním tajemníkem komunistické strany a předsedou sovnarkomu Ukraji-

³ G. A. Kostyrčenko, *Tajná politika Stalina: Vlasť i antisemitizm*, Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 2001, s. 259–260.

⁴ Tamtéž, s. 510.

⁵ S. Svare, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 181–182, 195.

ny), se ve svých veřejných projevech tomuto tématu vyhýbal a osud Židů v letech okupace přecházel mlčením. Dokonce na Ukrajině vydal tajnou instrukci, která nařizovala nepřijímat Židy do odpovědných funkcí. Podle vyprávění staré Židovky a komunistky Ruži Godesové, která přežila celou německou okupaci díky tomu, že se vydávala za Polku jménem Chelminskaja a kterou po radostně očekávaném příchodu komunistů odmítli jako Židovku přijmout do práce, Chruščov s jeho obvyklou a všeobecně známou přímostí doslova prohlásil: „Židé se v minulosti nejednou prohršili proti ukrajinskému lidu. Lid je za to nenávidí. U nás na Ukrajině Židy nepotřebujeme... bylo by lepší, kdyby se sem nevraceli. Měli by raději odjet do Birobidžanu... tady jsme na Ukrajině. A neradi bychom, aby si lid Ukrajiny vykládal návrat sovětské moci jako návrat Židů.“⁶

„Počátkem září roku 1945 byl židovský major NKVD surově napaden dvěma vojíny a zastřelil je, načež následovaly masové útoky proti Židům a pět jich bylo zabito.“⁷ V pramenech je možné narazit i na další podobné případy.⁸

V listu *Socialističeskij věstnik* se píše: „Židovské národní cítění, které za války získalo výraznější podobu, ostře reagovalo na četné projevy antisemitismu a na ještě rozšířenější lhostejnost vůči antisemitismu.“⁹

Tento motiv je velice charakteristický: *lhostejnost* k projevům antisemitismu pobuřuje stejně jako samotný antisemitismus. Ano, lidé a národy, které si samy prošly utrpením, často lépe cítí utrpení jiných. To platí i o Židech; jedna současná autorka spravedlivě poznamenává: „Doufám, že mě, Židovku, která se vrátila ke svým kořenům a našla si své místo v Izraeli, nebudou podezírat z předpojatosti, když připomenu, že židovští kulturní pracovníci v době, kdy sami nezměrně trpěli, nevystupovali na obranu národů deportovaných z Krymu a Kavkazu.“¹⁰

Když byl v roce 1943 Krym osvobozen Rudou armádou, „mezi židovskou elitou v Moskvě se začalo hovořit o nutnosti obrození krymského projektu z dvacátých let“, tedy o usazení Židů na Krymu. Sovětská vláda, která doufala, že „američtí Židé budou štědrěji obdarovávat Rudou armádu“, se těmto záměrům nevzpírala. V létě 1943, během své triumfální cesty po Spojených státech, mohli Michoels a Fefer, kteří získali

⁶ Chruščov i jevrejskij vopros, in „Socialističeskij věstnik“, New York, 1961, č. 1, s. 19.

⁷ *Kratkaja jevrejskaja Encyklopedija* (dále KJE). Jeruzalém. Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin 1996, sv. 8, s. 236.

⁸ „Socialističeskij věstnik“, 1961, č. 1, s. 19–20; *Kniga o ruskom jevrejstve, 1917–1967* (dále KRJ-2), New York. Sojuz Russkich jevrejev 1968, s. 146.

⁹ Chruščov i mifo Birobidžaně, in „Socialističeskij věstnik“, 1958, č. 7–8, s. 145.

¹⁰ M. Blinkova. *Znanije i mněnije*. in „Strelec“, Jersey City, 1988, č. 12, s. 12.

ústní souhlas Molotova, vést rozhovory s americkými sionisty o finanční podpoře přesídlení Židů na Krym. Myšlenku založení židovské republiky tehdy podporoval i v té době mocný náměstek ministra zahraničních věcí Lozovskij.¹¹

V Židovském antifašistickém výboru (Jevrejskij Antifašistskij Komitēt – dále JAK) se jednalo i o jiném projektu: založit Židovskou republiku na místě vysídlené republiky Povolžských Němců (kde se, jak jsme si ukázali v minulé kapitole, po vyhnání Němců usídlovalo židovské obyvatelstvo). – Ester Markišová, vdova po členu JAK spisovateli Perecu Markišovi, potvrzuje, že Markiš podával žádost „o předání bývalé republiky Povolžských Němců do rukou Židů“.¹²

V politbyru „se k JAK nejvstřícněji stavěli Molotov, Kaganovič a Vorosišov“.¹³ A „proslýchalo se, že někteří členové politbyra... jsou této (krymské) myšlence nakloněni“.¹⁴ Dne 15. února 1944 bylo v tom smyslu Stalinovi zasláno memorandum, které podepsali Michoels, Fefer a Epštejn. (Toto je verze P. Sudoplatova: ačkoliv o vyhnání Tatarů z Krymu rozhodl Stalin již dříve, k Berijovi na stůl se dostalo 14. února,¹⁵ takže memorandum se objevilo právě včas.)

Pro Židy to byla chvíle největších nadějí. Odborník na toto období G. V. Kostyrčenko píše: vedení JAK „zachvátila euforie. Začínali mít pocit (zejména po Michoelsově a Feferově cestě na Západ), že pokud budou dostatečně úporní, je docela reálné, že budou mít, podobně jako američtí Židé, vliv na vládní kruhy a že se budou podílet na vytváření politického kurzu státu a hájit tak zájmy sovětských Židů.“¹⁶

Ale Stalin Krymský projekt neodsouhlasil, nemohl se mu zamlouvat už kvůli strategickému významu Krymu. Sovětští vůdcové, kteří očekávali, že dojde k válce s Amerikou, se nejspíše domnívali, že v případě takové války by se sympatie židovského obyvatelstva Krymu mohly hromadně přiklonit na stranu Spojených států. (Proslýchá se, že na počátku padesátých let některým zatčeným Židům říkali: „Vy byste přece proti Americe nešli! Takže jste naši nepřátelé.“) Chruščov si myslel totéž, a dokonce ještě o 10 let později před delegací kanadských komunistů, která se zvláště zajímala o židovskou otázku v SSSR, prohlásil: Krym „se nesmí stát střediskem židovské kolonizace, protože v případě

¹¹ G. V. Kostyrčenko, *Tajná politika Stalina*, s. 428–429.

¹² E. Markiš, *Kak ich ubivali*, in „22“: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelligenčii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1982, č. 25, s. 203.

¹³ G. V. Kostyrčenko, *Tajná politika Stalina*, s. 450.

¹⁴ KJE, sv. 4, s. 602.

¹⁵ Pavel Sudoplatov, *Specoperacii: Lubjanka i Kreml: 1930–1950 gody*, Moskva, OI.MA-Press 1997, s. 466–467.

¹⁶ G. V. Kostyrčenko, *Tajná politika Stalina*, s. 455.

války by se proměnil ve vojenskou základnu ohrožující Sovětský svaz¹⁷ – Všechny tyto pokusy získat pro Židy území Krymu brzy posloužily jako důkaz „vlastizrádných“ úmyslů členů JAK.

Na konci války se vládní kruhy znovu začaly obírat myšlenkou na přesídlení do Birobidžanu, které se mělo týkat především Židů z Ukrajiny. V letech 1946–1947 tam bylo organizovaně vypraveno několik vlaků, ne více než pět až šest tisíc lidí, a navíc určitý počet rodin,¹⁸ které odjely na vlastní pěst, ale mnozí byli zklamáni a vrátili se zpět. Od roku 1948 veškeré snahy o přesun zcela utichly. A mezitím se v rámci celkového návratu k stalinské politice rozjelo zatýkání v řadách nepočetné skupiny birobidžanských aktivistů (obvinění: umělé šíření židovské kultury, její vnucování nežidovskému obyvatelstvu a samozřejmě špiónáž a plány na odtržení Birobidžanu a jeho připojení k Japonsku). Tím v podstatě končí snahy o židovské osídlení Birobidžanu. Na konci dvacátých let tam v rámci první pětiletky mělo být podle plánu přesídleno 60 000 Židů. K roku 1959 jich tam bylo 14 000, méně než 9 % z celkového počtu obyvatel oblasti.¹⁹

Zároveň se výrazně zlepšila situace Židů na Ukrajině. Vláda se pustila do tvrdých bojů s banderovci a ubrala na své vstřícnosti k ukrajinským nacionalistickým náladám; od konce roku 1946 „spustila komunistická strana tichou a pozvolnou kampaň proti antisemitismu a postupně přivykala obyvatelstvo ke skutečnosti, že byli v sovětských hospodářských podnicích Židé v různých pracovních odvětvích povýšeni do vedoucích pozic“. V té době, od začátku roku 1947, přešlo vedení komunistické strany Ukrajiny (dočasně) z Chruščovových rukou do rukou Kaganoviče. Židé začali obsazovat i stranické funkce, přičemž „velmi příznacným je v tomto ohledu dosazení Žida... do funkce tajemníka... Žitomirského oblastního výboru komunistické strany“.²⁰

Ale mnozí Židé zaujali k těmto novým mocenským změnám oprávněně nedůvěřivý postoj. A když byl těsně po válce organizován návrat bývalých polských občanů do Polska, „situace spěšně využili“ k odjezdu i někteří nepolští Židé.²¹ (To, co se potom stalo v Polsku, je příběh sám pro sebe: v polské poválečné loutkové vládě, ve státní správě, která jí byla podřízena, i v polské tajné službě výrazně převládali Židé – a to mělo později pro řadové židovské obyvatelstvo opět vážné následky. – Podobné konflikty ovšem po válce vznikaly i v dalších zemích východní

¹⁷ *Krymskoje dělo*, in „Socialističeskij věstnik“, 1957, č. 5, s. 98.

¹⁸ S. M. Švarc, *Birobidžan*, in KRJ-2, s. 189.

¹⁹ Tamtéž, s. 192, 195–196.

²⁰ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 185–186.

²¹ Tamtéž, s. 150.

Evropy: „ve všech těchto zemích hráli Židé významnou úlohu v ekonomické oblasti“; za Hitlera přišli o majetek, a když byly po válce v těchto zemích „přijaty restituční zákony... jejich zájmy se zkrřížily se zájmy velkého počtu nových majitelů“. Židé, kteří se vrátili, se dožadovali navrácení svých podniků, které nebyly znárodněny komunisty – a to způsobilo novou vlnu nenávisti vůči Židům.)²²

A mezitím, ve stejných letech, probíhala událost, která nemá v židovských dějinách obdoby – založení Izraelského státu. Když se v letech 1946–1947 sionisté nepohodli s Angličany, Stalin se postavil na jejich stranu – zřejmě chtěl zaujmout protibritské stanovisko, ale také získat spojence pro případ, že by podnik uspěl. Po celý rok 1947 Stalin prostřednictvím Gromyka v OSN aktivně podporoval myšlenku nezávislého židovského státu v Palestině a rovněž poskytoval pomoc v podobě československých zbraní. V květnu 1948 SSSR po osmačtyřiceti hodinách uznal *de jure* nezávislost vyhlášenou Izraelem a odsoudil arabské protiizraelské operace.

Stalin si ovšem nespočítal, nakolik vzroste v důsledku takové podpory národní sebevědomí sovětských Židů. Mnozí vyzývali JAK, aby zorganizoval finanční sbírku na podporu izraelské armády, další chtěli narukovat jako dobrovolníci a obraceli se na JAK s myšlenkou zbudovat zvláštní židovskou divizi.²³

Do takto vzrušené atmosféry přicestovala do Moskvy Golda Meirová, aby se ujala funkce první izraelské velvyslankyně. V moskevských synagogách byla přijata s bouřlivým nadšením, které sdílela celá židovská obec. A vzápětí začali mnozí její členové podávat žádosti o vystěhování do Izraele: v řadách sovětského Židovstva po Katastrofě sílilo a rostlo národní sebevědomí, jehož rozsah očividně překročil Stalinovy předpoklady. Vždyť jeho poddaní tam chtějí masově utíkat! a izraelský stát je, jak se zdá, prozápadní! a americký vliv i přítomnost Američanů tam rychle narůstají, zatímco SSSR ztrácí podporu arabského světa! („Ochlazení vztahů s Izraelem bylo přitom vzájemné. Izrael stále častěji pošilhával směrem k americkému Židovstvu, které bylo jeho hlavní oporou.“)²⁴

Stalin, kterého očividně vyděsil nárůst židovského národního sebevědomí, po roce 1948 tvrdě změnil politický kurz ve vztahu k Židům a udržoval jej po celé zbývající období své vlády. Nicméně nadále postupoval, jak bylo jeho zvykem: změna byla tvrdá, ale ne halasná, postupoval důsledně, avšak navenek prováděl jen drobná a podružná gesta.

²² S. Švare, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 217–218.

²³ G. A. Kostyrčenko, *Tajna politika Stalina*, s. 405–404.

²⁴ S. Girjutnikov, *SSSR, jevrei i Izrail*, in „Vremja i my“ (dále VM): *Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennyh problem*, New York, 1987, č. 96, s. 156.

Ale jakkoliv se zdála být podružná, pro židovské vůdce se ve vzduchu objevil důvod k obavám. Girš Smoljar, tehdejší redaktor polských židovských novin *Volkstimme*, později vzpomínal na „zmatek, do kterého po válce upadli židovští komunisté“. Emmanuil Kazakevič a další židovští spisovatelé propadali zoufalství. Smoljar viděl na Erenburgově stole „hromadu dopisů, které byly jedním velkým nářkem nad protizhidskými náladami v zemi“.²⁵

Pokud jde o samotného Erenburga, ten dobře znal své povinnosti sovětského občana a plnil je se vši svědomitostí. (Jak mnohem později vyšlo najevo, právě v této době šel do stoupy náklad Černé knihy, kterou sestavili I. Erenburg a V. Grossman a která pojednávala o likvidaci a utrpení sovětských Židů za války mezi SSSR a Německem.) A v *Pravdě* se 21. září 1948 objevil Erenburgův článek „Židé nejsou národnost a musejí se asimilovat“,²⁶ který napsal na objednávku jako protiváhu k příjezdu Goldy Meirové. Článek vyvolal paniku nejen mezi sovětskými Židy, ale i v Americe. A s nastupující studenou válkou se z „diskriminace Židů v SSSR“ stal jeden z hlavních protisovětských argumentů. (Stejně jako ze sympatií Západu k separatismu v SSSR, které však do té doby u ruských Židů nenašly podporu.)

Zároveň nadále vzrůstal význam Židovského antifašistického výboru, který byl vytvořen pro potřeby války s Německem (měl přibližně sedmdesát členů, vlastní administrativní aparát, noviny, nakladatelství) a postupně začal zastupovat všechny sovětské Židy jak v duchovních, tak i materiálních záležitostech, před ÚV VKS/b/ stejně jako před Západem. „Vedoucí představitelé JAK si mohli leccos dovolit: dostávali slušný plat, byli vydáváni a dostávali v zahraničí honoráře, mohli přijímat a rozdělovat dárky a zásilky ze zahraničí, a dokonce tam mohli i jezdit.“ Okolo JAK „se zrodilo židovské národní hnutí, které bylo zpočátku elitní, ale postupně stále více narůstalo do šířky“;²⁷ výbor stále více vystupoval jako zástupce židovské národní autonomie. A Stalin začal postupně hledat způsob, jak se nepohodlné instituce zbavit.

První přišla na řadu nejvýznamnější osobnost – šéf Sovinformbyra Lozovskij, který (podle slov Fefera, jenž byl od července 1945 odpovědným tajemníkem JAK) byl „motorem JAK... byl zasvěcen do veškeré jeho činnosti a v podstatě stál v jeho čele“. Z agitpropu ÚV byla do Sovinformbyra v létě 1946 vyslána kontrolní komise, která přišla s obviněním, že „aparát je zaplevelen... že se v něm koncentruje nepřipustné množství Židů“. Lozovskij byl odvolán z funkce náměstka ministra zahraničních

²⁵ Tamtéž, s. 150.

²⁶ I. Erenburg, *Po povodu odnogo pisma*, in „Pravda“, 21. září 1948, s. 3.

²⁷ G. V. Kostyrčenko, *Tajna politika Stalina*, s. 353, 398.

věcí (stejně jako Litvinov a Majskij) a v létě 1947 byl odstraněn i ze Sovinformbyra.²⁸

Poté se začal naplňovat i osud JAK. V září roku 1946 přišla kontrolní komise ÚV s výsledkem šetření, v němž se uvádí následující: „Místo aby JAK sváděl útočnou ideologickou bitvu se západní a především sionistickou propagandou... následuje linii buržoazních sionistů, a především bundovců a v podstatě... bojuje za reakční myšlenku jednotného židovského národa.“ V roce 1947 vydal ÚV prohlášení, podle kterého „práce s židovským obyvatelstvem Sovětského svazu nespadá mezi povinnosti“ JAK. „Výbor byl vyzván, aby soustředil svoji pozornost na rozhodující boj s činností mezinárodní reakce a jejích sionistických agentů.“²⁹

K rozeznání JAK ale nedošlo, neboť SSSR v těchto měsících shodou okolností zastával proizraelskou politiku. Nicméně předseda JAK Michoels, „neformální vůdce sovětského Židovstva, se musel rozloučit s myšlenkou, že by mohl ovlivňovat národnostní politiku Kremlu prostřednictvím příbuzných diktátora“ (měl na mysli především Stalinova zetě Grigorije Morozova). Ale nejvýrazněji JAK pomohla Molotovova žena P. S. Žcměuzina, která byla zatčena začátkem roku 1949, a Vorošilovova manželka „Jekatěrina Davidovna (Golda Gorbmanová), fanatická bolševička, která byla již zamlada vyhnána ze synagogy“. Podle hlášení Abakumova byl Michoels podezírán ze shromažďování „osobních údajů o vůdci“.³⁰ Podle verze MGB zase viditelně „projevoval zvýšený zájem o soukromý život šéfa sovětské vlády“, zatímco vedení JAK pro změnu „získávalo na objednávku americké rozvědky svědectví o soukromém životě J. Stalina a jeho rodiny“.³¹ Nicméně pro Stalina nebylo výhodné uspořádat veřejný proces s Michoelsem, a to především vzhledem k síle jeho autority, a tak byl Michoelsův osud zpečetěn v lednu 1948, kdy byl zavražděn (podle oficiální verze šlo o nešťastnou náhodu). Smrt duchovního vůdce zarmoutila a zděsila sovětské Židovstvo.

Postupně se začal naplňovat i osud JAK. Na konci roku 1948 byly zapečetěny jeho budovy, dokumentace byla odvezena na Lubjanku, noviny a nakladatelství byly zavřeny. Následovalo zatčení Fefera a Zuskina – klíčových osobností JAK, přičemž vše proběhlo v naprostém utajení a zprávy o zatčení byly oficiálně dlouho popírány. V lednu 1949 byl zatčen Lozovskij, v únoru řada dalších vlivných představitelů JAK. Po celý rok 1949 byli podrobováni intenzivním výslechům, ale od počátku

²⁸ G. V. Kostyrčenko, *Tajná politika Stalina*, s. 361, 363–364.

²⁹ Tamtéž, s. 366, 369.

³⁰ Tamtéž, s. 376, 379, 404.

³¹ KJE, sv. 8, s. 245.

roku 1950 vyšetřování utichlo. (Je pravda, že Stalin, který chtěl udržet rovnováhu, ve stejné době likvidoval „nacionalistickou úchylku“ v leningradském vedení strany – „protistranickou skupinu Kuzněcova – Rodionova – Popkova“, přičemž o tomto drtivém úderu a o jeho významu historie mlčí, třebaže v rámci „leningradského procesu“ bylo na počátku padesátých let „zatčeno a později popraveno přibližně 2000 stranických pracovníků“.)⁵²

V lednu roku 1949 vyšel v Pravdě rozsáhlý redakční úvodník, který se týkal zdánlivě nedůležité otázky a který byl nazván „O jedné protivlastenecké skupině divadelních kritiků“⁵³ (o den později vyšel v časopise *Kultura i žizň* obdobný, ale ostřejší článek).⁵⁴ – Takovouto vzdálenou oklikou vydal Stalin povel k vytlačení Židů ze sovětské kultury, přičemž jako záminka mu posloužilo dešifrování jejich ruských pseudonymů. Šéfredaktor jednoho současného židovského časopisu vysvětluje, že v SSSR „zakamuflovali mnozí Židé svůj původ tak rafinovaně“, že „bylo prakticky nemožné je odhalit“.⁵⁵

(S tímto článkem v Pravdě je svázán spletitý a málo známý příběh. Již roku 1946 se v interních materiálech ÚV objevila informace, „že z 29 kritiků, kteří v tisku publikují články o divadle, je jenom šest Rusů. Z kontextu přitom jasně vyplývalo, že ostatní jsou většinou Židé.“ To vyvolalo znepokojení a v lednu téhož roku „někteří kritici, kteří se stále ještě těšili důvěře stranických špiček a kteří se domnívali, že mají vítězství jisté, se rozhodli pro otevřenou konfrontaci s Fadějevem“,⁵⁶ všemocným předsedou Svazu sovětských spisovatelů a Stalinovým oblíbencem. Ale tehdy utrpěli porážku. Aféra nadlouho utichla a znovu se probudila až v roce 1949.)

Kampaň se rozjela v novinách i na stranických schůzích. Jak píše ve své práci o postavení Židů v období stalinismu G. Aronson, „cílem této kampaně bylo vytlačit představitele židovské inteligence ze všech oblastí sovětského života... Zlomyslní udavači slavnostním tónem odhalovali pseudonymy. Ukázalo se, že J. Cholodov je ve skutečnosti Mejerovič, Jakovlev – Cholcman, Melnikov – Milman, Jasnyj – Finkelštejn, Viktorov – Zločevskij, Svetov – Šejdman atd. Časopis *Litěraturnaja gazeta*... se tomuto odhalování věnoval velice intenzivně.“⁵⁷

⁵² Tamtéž, s. 248.

⁵³ „Pravda“, 28. ledna 1949, s. 3.

⁵⁴ *Na čuždých pozicijach: (O proiskach antipatriotičeskoj grupy teatralnych kritikov)*, in „Kultura i žizň“, 30. ledna 1949, s. 2–3.

⁵⁵ V. Perelman, ... *Vinovaty sami jevrej*. in VM. Tel Aviv, 1977, č. 23, s. 216.

⁵⁶ G. V. Kostyrčenko. *Tajna politika Stalina*, s. 321, 323.

⁵⁷ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*. in KRJ-2, s. 150.

Je třeba uznat, že Stalin dokázal zasáhnout citlivé místo, které bylo masám obyvatelstva trnem v oku. Zároveň však nebyl naivní, aby hned vyrukoval se slovem „Židé“. Po zmíněném prvním drobném úderu proti „skupině divadelních kritiků“ následovala rozsáhlá a dlouhodobá kampaň proti „kosmopolitům“ (s příznačnou sovětskou tupostí se upnuli k tomuto pěknému slovu a překroutili ho). „Kosmopolité“, proti kterým byla vedena kampaň, byli výhradně Židé. Nebyla snad oblast, kde by nějaké neobjevili... Přitom to všechno byli loajální sovětské občane, kteří nevyvíjeli žádnou protisovětskou činnost a úspěšně přežili období velkých čistek za Jagody a Ježova. Někteří z nich platili za lidi s velkou zkušeností a vlivem a jejich jméno mělo v oborech, ve kterých působili, často dobrý zvuk.“⁵⁸ V důsledku odhalování „kosmopolitů“ později docházelo k hloupému a směšnému vychvalování ruského „prvenství“ ve všech oblastech vědy, techniky a kultury.

Mimořádně, „kosmopolité“ zpravidla nebyli zatýkáni. Byli veřejně zesměšňováni, vyháněni z redakcí politických i kulturních časopisů, z TASS, Glavlitu, z literárních institutů, divadel, filharmonií, někteří také ze strany a vydávání jejich děl bylo pozastaveno.

Veřejná kampaň nabírala stále větší obrátky a postihovala více a více lidí z nejrůznějších oblastí. Protižidovské čistky a obvinění z „kosmopolitismu“ zasáhly instituty Akademie věd – Institut filozofie (kde již dávno docházelo ke klanovým bojům), Institut ekonomie a práva, Akademii společenských věd při ÚV VKS/b/, Právnickou fakultu (odkud přeskočily i do oblasti prokuratury).

Na Fakultě historie MGU byl za „vůdce kosmopolitů“ prohlášen dokonce starý oddaný komunistický falzifikátor akademik I. I. Minc, který požíval osobní důvěry samotného Stalina, byl nositelem Stalinových cen a vedl katedry na několika vysokých školách. Následně byla ze svých vědeckých míst „uvolněna“ řada dalších, ať již Mincových žáků nebo jiných židovských profesorů.⁵⁹

Obrátky postupně nabíralo také vytlačování Židů z technických a exaktních věd. – „Období přelomu let 1945 a 1946 představovalo pro Židy této společenské kategorie poměrně klidné období.“ Jeden badatel, který se zabývá rolí Židů ve vědě a průmyslu válečného SSSR, uvádí pro ilustraci následující příklad: „V roce 1946 byl proti pracovníkům aparátu veden první závažný úder a byl zahájen vykonstruovaný „monstrproces“. Jeho oběťmi se stali především Rusové... Židé mezi nimi nebyli.“ „Výpovědi ve vyšetřovacích protokolech byly namířené proti ředi-

⁵⁸ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 150.

⁵⁹ A. Někríč, *Pochod protiv „kosmopolitov“ v MGU*, in „Kontinent“: Literaturnyj, obščestvo-političeskij i religioznyj žurnal, Paříž, 1981, č. 28, s. 301–320.

teli saratovského leteckého podniku Izrailu Solomonovičovi Levinovi. Ředitel byl obviňován z toho, že z důvodu závad na letadlech vyrobených v jeho podniku nemohly během bitvy u Stalingradu vzlétnout dva letecké pluky. Jednalo se o skutečnou událost, vyšetřovatelé si ji nevymysleli. Ale Levin odsouzen nebyl, a ani nepřišel o místo.“ – „Své funkce lidových komisařů si v nové vládě sestavené v roce 1946 udrželi B. L. Vannikov, L. M. Kaganovič, S. Z. Ginzburg a L. Z. Mechlis. Ve funkcích ministerských náměstků zůstali téměř všichni Židé, kteří za války pracovali jako náměstci lidových komisařů.“ – První oběti z řad židovských inženýrů a technické inteligence zaznamenává badatel v roce 1947.¹⁰

Akademik A. F. Ioffe „byl v roce 1950... donucen odejít z funkce ředitele Fyzikálně-technické fakulty, kterou v roce 1918 založil a kterou od té doby nepřetržitě vedl“. – Na začátku roku 1951 bylo odvoláno 34 ředitelů a 51 vedoucích inženýrů leteckých továren. „Na tomto seznamu je nejvíce Židů.“ – Jestliže v roce 1942 pracovalo na ministerstvu strojírenství (na lidovém komisariátu pro minometnou výzbroj) téměř 40 židovských ředitelů a vedoucích inženýrů, v roce 1953 z nich zůstali tři. – Čistka, kterou sovětské vedení provádělo v armádě, „se neomezila jen na židovské generály. Odstaveni byli i nižší důstojníci, kteří se zabývali přípravou výzbroje a bojové techniky.“¹¹

Čistky se postupně šířily i do oblasti obranného, leteckého a automobilového průmyslu (oblasti jaderného průmyslu se přitom vyhnuly) a dále zasáhly především oblast administrativy, ředitele a vedoucí inženýry a poté i resortní zaměstnance. Nicméně jako důvod propuštění nebyla v protokolu nikdy uváděna národnost, nýbrž obvinění z hospodářských zločinů nebo příbuzenských vztahů s emigranty, který byl uváděn v souvislosti s nadcházejícím střetnutím s USA. Čistky prováděné v centrech měly dopad i v provincii. Také průběh těchto čistek měl typicky sovětský charakter (tak dobře známý z konce třicátých let): ti, kterým hrozilo nebezpečí, spěchali udat někoho dalšího, aby od sebe odvrátili hrozbu, a tak se uzavíral ďábelský kruh.

Sovětská moc, která ve slabší formě zopakovala nápor z roku 1937, chtěla Židům připomenout, že je nikdy doopravdy nepřijala a že se jich může kdykoliv zbavit. „Každý je u nás nahraditelný!“ (Mimoходом „Lavrentij Berija byl k Židům shovívavý. Alespoň soudě podle toho, že jim přiděloval místa ve státní správě.“)¹²

¹⁰ L. L. Mininberg, *Sovětskije jevrei v nauke i promyšlennosti SSSR v period Vtoroj mirovoj vojny (1941–1945)*. Moskva, 1995, s. 415–415.

¹¹ Tamtéž, s. 416, 417, 427, 450.

¹² Tamtéž, s. 442.

„V letech 1948–1953 byli Židé v nebyvalém rozsahu ‚vyhazování‘ z prestižních a pro vládnoucí skupinu zvláště důležitých oblastí výroby, řízení, kulturní a ideologické činnosti a bylo jim částečně nebo zcela zamazováno v přístupu na řadu vysokých škol. Židé nemohli zastávat žádné významnější posty u KGB, ve stranických orgánech ani v armádě; na řadě vysokých škol a v kulturních zařízeních či vědeckých ústavech byla znovu zavedena procentní norma.“⁴³ – S odkazem na „pátý bod“ *proletářského* Dotazníku (tj. národnost) byli Židé vystavováni stejnému tlaku, jako kdysi ve dvacátých letech ruská šlechta, duchovenstvo, inteligence a nejrůznější „staré struktury“ (s odkazem na jiné body ankety).

„Otrěsy uvnitř stranického aparátu sice postihly i nejvyšší představitele židovské elity, ale kupodivu méně závažně, než bylo možné předpokládat.“ Tolik závěry G. V. Kostyrčenko. „Hlavní úder čistky byl veden proti střední a početně nejsilnější vrstvě židovské elity – řídicím kádram..., ale také proti novinářům, profesorům a dalším představitelům ruské inteligence... Nejtěžší rána v rámci poválečné kádrové čistky dopadla právě na ty, kteří zůstávali Židy jen podle jména a kteří byli téměř úplně odtrženi od svých národních kořenů.“⁴⁴

Přítom statistické údaje týkající se vědeckých kádrů jsou následující: „Na konci dvacátých let představovali Židé 13,6 % všech vědeckých pracovníků v zemi, do roku 1937 tento údaj vzrostl na 17,5 %“,⁴⁵ a v roce 1950 představoval 15,4 % (25 125 Židů z celkového počtu 162 508 vědeckých pracovníků v SSSR).⁴⁶ – S. Margolinová se v osmdesátých letech ohlíží zpět a konstatuje, že i přes rozsah kampaně zůstal po válce „počet Židů, kteří měli vysokoškolské vzdělání a zaujíмали významné postavení, nepoměrně vysoký. Ale v porovnání s předchozími ‚zlatými časy‘ se zřetelně snížil“.⁴⁷ – M. Chejfec zase připomíná „vzpomínkový článek jednoho z otců sovětské atomové bomby akademika Budkera“, ve kterém je popsáno, jak se svými kolegy ve dne v noci, polomrtvým únavou, sestrojoval pro sovětský stát první atomovou bombu právě ve dnech, kdy probíhala kampaň proti „kosmopolitismu“ a že to byly „ty nejnadašenější a nejšťastnější“ dny v Budkerově životě.⁴⁸

Ale jestliže „mezi lidmi oceněnými Stalinovými cenami bylo v roce 1949 stejně jako v předchozích letech značné množství Židů“ (více než

⁴³ KJE, sv. 6, s. 855.

⁴⁴ G. V. Kostyrčenko, *Tajná politika Stalina*, s. 515, 518.

⁴⁵ KJE, sv. 8, s. 190.

⁴⁶ I. Domalskij, *Těchnologija něnavisti*, in VM, Tel Aviv, 1978, č. 25, s. 120.

⁴⁷ Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert*, Berlin, Siedler Verlag 1992, s. 86.

⁴⁸ Michail Chejfec, *Mesto i vremena (jevrejskije zametki)*, Paříž, Trefja volna 1978, s. 68–69.

13 %), v roce 1952 jich bylo podle výpočtů S. Švarce 6 %.⁴⁹ (Zato údaje o počtu Židů mezi sovětskými studenty se v tisku neobjevily téměř čtvrt století – od předválečného období do roku 1963; uvedeme je v následující kapitole.)

Pokud jde o vlastní židovskou kulturu, která užívala jako svůj jazyk jidiš, po válce jen slabě pookřála a v letech 1948–1951 byla zlikvidována a umlčena. Zbývající židovská divadla přišla o finanční podporu a byla zavřena, stejně jako nakladatelství, časopisy a knihkupectví.⁵⁰ V roce 1949 bylo přerušeno i mezinárodní rádiové vysílání v jidiš.⁵¹

Poválečný útlak pocítili i Židé, kteří zastávali funkce armádních velitelů, takže „do roku 1953 museli odejít do výslužby takřka všichni židovští generálové“ a „přibližně 300 plukovníků a podplukovníků“.⁵²

Zatímco zatčení židovští pohlaváři proseděli více než tři roky na Lubjance, Stalin dlouho postupoval opatrně (v roce 1949 si právě včas opatřil první vodíkovou bombu). Chápal, že v případě roztržky s JAK by riskoval bouřlivou reakci zahraničí. Stejně dobře chápal i neporušitelnost svazku, jenž poutal mezinárodní Židovstvo k Americe, kterou považoval od prvních poválečných let, od chvíle, kdy odmítl Marshallův plán, za svého nepřítele.

Vyšetřování případu JAK bylo obnoveno v lednu 1952. Obviněným „byly kladeny za vinu styky s ‚židovskými nacionalistickými organizacemi v Americe‘, informování těchto organizací o ekonomice SSSR... a skutečnost, že ‚otevřeli otázku židovského osídlení Krymu, kde chtěli založit židovskou republiku“.⁵³ Rozsudek byl následující: k trestu smrti bylo odsouzeno třináct obžalovaných: S. A. Lozovskij, I. S. Juzefovič, B. A. Šimeliovič, V. L. Zuskin, přední židovští spisovatelé D. R. Bergelson, P. D. Markiš, L. M. Kvitko, I. S. Fefer, D. N. Gofštejn a dále L. J. Talmi, I. S. Vatenberg, Č. S. Vatenberg-Ostrovská, E. I. Teumin.⁵⁴ V srpnu byli tajně zastřeleni. (Erenburg, třebaže byl členem stejného výboru, nebyl ani zatčen, což byla, jak sám píše, otázka náhody. Stejně dopadl i obratný žurnalista David Zaslavskij. Poté, co byli židovští spisovatelé zastřeleni, Erenburg nepřestával přesvědčovat Západ

⁴⁹ S. M. Švarc, *Antisemitizm v Sovětskom Sojuze*, New York, Izdatelstvo imeni Čechova, s. 225–226, 229.

⁵⁰ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 161–163; I. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Rossii po sle Stalina*, in KRJ-2, s. 373.

⁵¹ KJE, sv. 8, s. 245.

⁵² Tamtéž, sv. 1, s. 687.

⁵³ Tamtéž, sv. 8, s. 251.

⁵⁴ G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina*, s. 473.

o tom, že jsou živí a že píší.)⁵⁵ – Likvidaci JAK doprovázely jako vždy „vedlejší“ tajné procesy, v rámci kterých bylo zatčeno 110 lidí, z nichž deset bylo zastřeleno a pět zemřelo během vyšetřování.⁵⁶

Od podzimu roku 1952 hrál Stalin otevřenou hru: začal zatýkat Židy; v říjnu roku 1952 přišli na řadu profesori kyjevské medicíny, ale také kyjevské literární kruhy. Okamžitě se to rozkřiklo mezi Židy v SSSR i ve světě. Již 17. října Hlas Ameriky odvysílal zprávu „o masových represích“, které postihly sovětské Židy.⁵⁷ Sovětské „Židy zachvátila smrtelná hrůza“.⁵⁸

Nedlouho poté, v listopadu, proběhl v Praze hlasitý „modelový“ proces se Slánským, generálním tajemníkem KSČ, který byl židovského původu, a se skupinou státních a stranických funkcionářů. Proces měl otevřeně antisemitský charakter, byli jmenováni Židé, kteří „řídí svět“, kupříkladu Ben Gurion nebo Morgentau, a teprve v závěsu za nimi američtí vůdcové Truman a Acheson. Bylo oběšeno jedenáct osob, z toho osm Židů. Na závěr procesu Klement Gottwald prohlásil: „V době vyšetřování a během procesu... byl vypátrán nový kanál, kterým do komunistické strany proniká zrádčovství a špionáž. Je to sionismus.“⁵⁹

Tou dobou, již od léta 1951, se v lichosti rozjížděl případ „spiknutí lékařů“, v němž byli významní lékaři blízcí Kremlu obviněni ze zločinů spáchaných při léčení vůdců. Pro státní bezpečnostní služby nebylo takové obvinění novinkou. Již v procesu s Bucharinem z roku 1957 byli ze spáchání podobných deliktů obviněni profesor D. D. Pletňov, doktoři L. G. Levin, I. N. Kazakov, – a důvěřivá sovětská veřejnost již tehdy s údivem kroutila hlavou nad takovou hanebností. A nyní beze studu zopakovali tentýž scénář.

Co se týče skladby obviněných, případ „spiknutí lékařů“, který se později stal velmi známým, nebyl zprvu zaměřen výhradně proti Židům: mezi obviněnými byli i významní ruští lékaři. Aféra byla skutečně živena Stalinovou psychózou, jeho obavami ze spiknutí, podezíravostí k lékařům, především ve chvílích, kdy se zhoršoval jeho zdravotní stav. Významní lékaři byli zatýkáni po skupinách od září 1952. Vyšetřování bylo doprovázeno krutým týráním vyšetřovaných, padala ta nejdivočejší obvinění – a později byla stále více rozvíjena verze „špionského teroristického spiknutí za účasti zahraničních tajných služeb“, „amerických žoldáků“, „záškodníků v bílých pláštích“, „buržoazního nacionalismu“,

⁵⁵ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 155–156.

⁵⁶ G. V. Kostyrčenko, *Tajna politika Stalina*, s. 507.

⁵⁷ G. Aronson, *Jevrejskij vopros v epochu Stalina*, in KRJ-2, s. 152.

⁵⁸ V. Boguslavskij, *U' istokov*, in „22“, 1986, č. 47, s. 102.

⁵⁹ G. V. Kostyrčenko, *Tajna politika Stalina*, s. 504.

jejíž ostří bylo jasně namířené proti Židům. – (Robert Conquest v knize *Velký teror* zkoumá jednotlivě tragické osudy vysoce postavených lékařů. Iživou zprávu o smrti Kujbyševa podepsali lidový komisař zdravotnictví G. Kaminskij, I. Chodorovskij a L. Levin. Totéž zopakovali v roce 1957, když podepsali stejně lživou zprávu o smrti Ordžonikidzeho. – Už jenom proto, že znali tajemství, je nemohlo čekat nic jiného než smrt. Podle Conquesta byl doktor Levin již v roce 1920 spolupracovníkem Čeky, „pracoval s Dzeržinským, Menžinským a Jagodou... ‚viděl jsem, že mi šéf této instituce důvěřuje‘... Levina lze prakticky považovat za člena kruhu Jagodových spolupracovníků“. – A o kousek dál si můžeme přečíst mravoučná slova: „Mezi významnými lékaři, kteří /v roce 1957/ vystoupili proti /profesoru medicíny/ Pletňovovi a kteří podepsali zůřivé rezoluce, v nichž je napadán, nacházíme M. Vovsiho, B. Kogana a V. Zelenina – jména těch, kteří... byli v letech 1952–1953 sami týráni na Ministerstvu národní bezpečnosti v rámci ‚spiknutí lékařů‘“ stejně jako další dva lékaři, N. Šereševskij a V. Vinogradov, kteří poskytli potřebnou expertizu ve věci úmrtí Menžinského.)⁶⁰

Dne 5. ledna 1955 zveřejnily deníky Pravda a Izvestija zprávu o zadržení „skupiny lékařů záškodníků“. Obvinění znělo pro sovětské Židy jako varování. A jak veled jízlivý sovětský zvyk, vzápětí začaly být na významných sovětských Židech vymáhány podpisy pod dopis do Pravdy, který obsahoval příkré odsouzení židovských „buržoazních nacionalistů“ a ospravedlnění vlády. Podařilo se nasbírat několik desítek podpisů. (Dopis podepsali mimo jiné M. Romm, D. Oistrach, S. Maršak, I. Landau, V. Grossman, E. Gilels, I. Dunajevskij. Erenburg jej nejprve nepodepsal, sebral odvahu a napsal Stalinovi dopis, ve kterém jej „žádal o radu“. Bylo k tomu potřeba nepřekonatelného důvtipu. On, tedy Erenburg, chápe, že „židovský národ neexistuje“, že jediným řešením je asimilace a že židovský nacionalismus je „začátek cesty ke zradě“; ale že i dopis, který je mu předkládán, si mohou „nepřátelé naší vlasti špatně vyložit“. Nicméně „já tyto otázky nemohu posoudit“; ale pokud „mně soudruzi z vedení vzkáží... /že je můj podpis/ žádoucí... /a/ potřebný pro obranu Vlasti a pro zachování míru, okamžitě podepíši“.)⁶¹

Projekt dopisu věrně oddaných vznikl s krajními obtížemi na aparátu ÚV, a jeho konečná podoba byla nakonec měkčí a mírnější. Ale v tisku se nakonec stejně neobjevil. Snad za to mohla pobouřená reakce západního veřejného mínění. V každém případě všechno nasvědčuje

⁶⁰ Robert Conquest, *Boľšoj tĕrroř*, překlad z angličtiny, Florencie, Edizioni Aurora 1974, s. 168, 555, 758–759, 754, 756–757.

⁶¹ „Protiv popytok voskresit' jĕvrejskij nacionalizm“, *Obraščeniĕje I. G. Erenburga k I. V. Stalinu*, in „Istočnik, Dokumenty russkoj istorii“, Moskva, 1997, č. 1, s. 141–146.

tomu, že případ „spiknutí lékařů“ byl v posledních dnech Stalinova života pozastaven.⁶²

Po zveřejnění zprávy o „spiknutí lékařů“ následovala po celé zemi vlna pronásledování židovských lékařů. V mnoha městech orgány národní bezpečnosti uměle vykonstruovaly lékařské aféry... Židovští lékaři se báli chodit do práce a pacienti se u nich ze strachu nechtěli léčit.⁶³

Poprvé od kampaně proti „kosmopolitům“ vyvolal případ „spiknutí lékařů“ vlnu „lidového hněvu“, což u mnohých sovětských Židů přirozeně vzbudilo strach: tak se roznesla fáma (která se později zakořenila v povědomí), že se Stalin chystal masově vysídlit Židy do neobydlených oblastí Sibíře a Dalekého severu. Tento strach prohlubovaly i poválečné případy, kdy Stalin vysídlil celé národy. Historik G. V. Kostyrčenko, pečlivý badatel v oblasti Stalinovy „židovské politiky“, ve své nejnovější práci tento „mýtus o deportaci“ důkladně vyvrací, přičemž poukazuje na to, že ani tehdy, ani nikdy později za ním nestála žádná fakta a že v každém případě Stalin neměl dostatečné prostředky, aby takovou deportaci uskutečnil.⁶⁴

Je ovšem neobyčejné, do jaké míry byly událostmi omráčeny ty kruhy sovětských Židů, které byly bezvýhradně oddány sovětské komunistické ideologii. O mnoho let později mi S. K. tvrdila: „V mém životě není jediný moment, za který bych se styděla více než za to, že jsem uvěřila ‚spiknutí lékařů‘! – totiž tomu, že se snad nevědomky podílejí na zahraničním spiknutí...“

V londýnském sborníku vydaném až v šedesátých letech se o této době pro změnu píše: „Nehledě na veškerý zřetelně viditelný antisemitismus stalinského období... se mnozí (Židé) modlili, aby Stalin zůstal naživu, neboť ze zkušenosti věděli, že každé období, kdy je oslabena moc, provázejí protizhidorové pogromy. Jasně jsme cítili vlnu nepřátelství, která se proti nám zdvíhala mezi ‚bratrskými národy‘.“⁶⁵

Dne 9. února vybuchla na sovětském velvyslanectví v Tel Avivu bomba. 11. února přerušil SSSR diplomatické styky s Izraelem. Konflikt týkající se „spiknutí lékařů“ se v důsledku této události ještě dále vyostřil.

A v tu chvíli se Stalin dopustil chybného kroku, snad prvního ve své kariéře. Nepochopil, jak velké osobní nebezpečí mu hrozí, pokud se

⁶² G. V. Kostyrčenko, *Tajnája politika Stalina*, s. 682, 695.

⁶³ KJE, sv. 8, s. 254, 255.

⁶⁴ G. V. Kostyrčenko, *Tajnája politika Stalina*, s. 671–685.

⁶⁵ N. Šapiro, *Slovo rjadorogo sovětskogo jevreja*, in *Russkij antisemitizm i jevrei*, sb., Londýn, 1968, s. 50.

rozhodne v této aféře pokračovat – i na jeho nedosažitelném politickém Olympu a za dobře zavřenými dveřmi. Výbuch hněvu po celém světě se překrýval s prudkým pohybem vnitřních sil, které zřejmě nakonec způsobily Stalinovu smrt. Je velice dobře možné, že se vše událo na Berijův příkaz (tuto variantu uvádí například Avtorchanov).⁶⁶

Po veřejném prohlášení v souvislosti s případem „spiknutí lékařů“ zbývalo Stalinovi pouhých jedenapadesát dnů života. „Propuštění lékařů a skutečnost, že s nimi bylo zastaveno soudní řízení, bylo starší generací sovětských Židů vnímáno jako zopakování zázraku Purim“: Stalin zemřel právě o svátku Purim, kdy Ester zachránila perské Židy před králem Amanem.⁶⁷

Dne 3. dubna byli všichni obvinění v případě „spiknutí lékařů“ propuštěni. Druhého dne to bylo veřejně oznámeno. Židé tak jako tolikrát předtím zase jednou rozhýbali strnulé dějiny.

⁶⁶ A. Avtorchanov, *Zagadka smerti Stalina: (Zagovor Berija)*, Frankfurt nad Mohanem, Posev 1976, s. 251–259.

⁶⁷ D. Šturman, *Ni mně mjoda tvojegho, ni ukusa tvojegho*, in „22“, 1985, č. 42, s. 140–141.

Před šestidenní válkou

Den po Stalinově smrti, 6. března, „přestalo existovat“ ministerstvo státní bezpečnosti – svou existenci ukončilo samozřejmě jen formálně: ve skutečnosti je ovládl Berija, když je podřídil ministerstvu vnitra. To mu uvolnilo ruce, takže mohl odhalit zneužívání MSB a jeho doposud nikým nejmenovaného šéfa Ignatjeva (který tajně vystřídal Abakumova). Je zřejmé, že již od roku 1952 ztrácel Berija Stalinovu důvěru a v souvislosti se „spiknutím lékařů“ začal být vytěsňován Ignatjevem a Rjuminem. A tak k sobě pouhou shodou okolností začal přitahovat nové protistalinské opoziční kruhy. O měsíc později, 4. dubna, již sebral dostatek sil na to, aby uzavřel případ „spiknutí lékařů“ a obvinil Rjumina z šíření pomluv. A ještě o tři měsíce později byly obnoveny diplomatické styky s Izraelem.

Toto období slibovalo sovětským Židům nové naděje a pokud by se Berijovi podařilo upevnit pozice, situace se pro ně mohla zdárně vyvíjet – jenomže Berija byl brzy svržen.

I tak byl udaný směr po určitou dobu ze setrvačnosti udržován. „Po Stalinově smrti se řada propuštěných Židů mohla vrátit ke svému původnímu povolání“; „v období ‚tání‘ bylo z táborů propuštěno mnoho starých sionistů“; „v poststalinském období začaly vznikat první, zpočátku lokální sionistické skupiny“.¹

Ale vítr se opět obrátil směrem, který byl pro Židy nepříznivý. V březnu 1954 Sovětský svaz vetoval návrh Rady bezpečnosti OSN, který měl otevřít Suezský průplav izraelským lodím. Koncem roku 1955 Chruščov vyhlásil proarabskou a protiizraelskou politiku. Když Chruščov v únoru 1956 na XX. sjezdu strany přednesl svůj proslulý projev, v němž obsáhle promluvil o masakrech let 1937–1938, opomněl se zvláště zmínit o tom, že mezi oběťmi byl značný počet Židů; a nejmenoval ani židov-

¹ *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija* (dále KJE), Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin, Jeruzalém, 1996, sv. 8, s. 256.

ské vůdce zastřelené v roce 1952; a když hovořil o případu „spiknutí lékařů“, neřekl přímo, že byl namířen proti Židům. – „Je snadné si představit, jakou hořkost tyto skutečnosti vzbudily uvnitř židovského společenství“; a tyto pocity „ovládly i židovské komunistické kruhy v zahraničí, a dokonce vedení těch komunistických stran, v nichž Židé představují významné procento členské základny (kanadská a americká komunistická strana)“.² V dubnu roku 1956 byl ve Varšavě (kde vládli komunisté, ale kde měli zároveň silný vliv Židé) v židovském časopise *Volkstimme* otištěn senzační článek, v němž byli vyjmenováni Židé z kulturních a společenských kruhů, kteří byli zabiti v letech 1937–1938 a 1948–1952. Článek přitom proklínal „kapitalistické nepřátele“ a „berijovštinu“ a vítal návrat k „leninské národnostní politice“. „Článek ve *Volkstimme* vyvolal doslova bouři.“³

Komunistické a židovské společenské kruhy z celého světa začaly po sovětských vůdcích hlasitě požadovat vysvětlení. „Po celý rok 1956 se cizinci, kteří přijížděli do Sovětského svazu, otevřeně vyptávali na postavení Židů v Sovětském svazu a na důvody, proč se sovětská vláda v otázce Židů nedistancuje od tíživého stalinského dědictví.“⁴ Stalo se z toho skutečné téma pro zahraniční zpravodaje a pro delegace „spřátelených komunistických stran“ přijíždějících do SSSR. (Částečně i to mohlo způsobit hromobití, jež se s neobyčejnou silou sneslo na hlavu Howarda Fasta, kterého tehdy tisk obvinil ze „zrady“ komunismu, třebaže byl do té doby jeho věrným obhájcem.)

V té době se již „stovky sovětských Židů v řadě měst začaly tím či oním způsobem zúčastňovat setkání obrozujících se sionistických skupin a kroužků“; „aktivně se na činnosti těchto skupin podíleli starí sionisté, kteří udržovali spojení s příbuznými nebo přáteli v Izraeli“.⁵

V květnu 1956 přijela do Moskvy delegace francouzské socialistické strany. „Zvláštní pozornost byla věnována postavení Židů v Sovětském svazu.“⁶ Chruščov se ocitl ve složité situaci: některé otázky již nemohl nechávat bez odpovědi, ale zároveň především díky své zkušenosti z poválečné Ukrajiny chápal, že umožnit Židům návrat do postavení, které zaujímali ve dvacátých a třicátých letech, je prakticky nemožné. Odpověděl: „Na počátku revoluce bylo ve vedoucích stranických a vládních orgánech mnoho Židů... Později jsme vytvořili no-

² S. Svarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuzě s načala Vtoroj mirovoj vojny (1939–1965)*, New York, Izdatelstvo Amerikanskogo Jevrejskogo Rabočego Komiteta 1966, s. 247.

³ Tamtéž, s. 247–248.

⁴ *Chruščov i jevrejskij vopros*, in „Socialističeskij věstnik“, New York, 1961, č. 1, s. 20.

⁵ KJĚ, sv. 8, s. 257.

⁶ *Chruščov i jevrejskij vopros*, in „Socialističeskij věstnik“, 1961, č. 1, s. 20.

ve kádry... Kdyby dnes Židé usilovali o získání vedoucích pozic v našich republikách, přirozeně by to vyvolalo odpor místního obyvatelstva. Jestliže je Žid dosazen do vysoké funkce a vybere si do svého okolí židovské spolupracovníky, zákonitě to vzbuzuje závist a nepřátelské nálady vůči Židům.“ – (Časopis Socialističeskij věstnik označuje tento Chruščovův argument o obklopování se „židovskými spolupracovníky“ za „podivný“ a „falešný“.) – V téže diskusi přišla řeč také na židovskou kulturu, na židovské školy a Chruščov se k tomu vyjádřil takto: „Kdyby byly zakládány židovské školy, nejspíše by se nenašlo příliš mnoho těch, kdo by je chtěli navštěvovat. Židé jsou rozptýleni po celé zemi... Kdyby byli Židé nuceni chodit do židovské školy, jistě by to vyvolalo pobouření. Bylo by to pochopeno jako vytváření čehosi na způsob ghetta.“⁷

O tři měsíce později, v srpnu 1956, přicestovala delegace kanadské komunistické strany – tentokrát již „se zvláštním posláním vnést jasno do židovské otázky“. Zdá se, že židovská otázka byla v poválečných letech jednou z nejhlavnějších starostí západních komunistů. „Chruščov odmítl všechna obvinění z antisemitismu jako pomluvu své osoby a strany“, vyjmenoval řadu sovětských Židů, kteří zastávali vysoké funkce, „zmínil se dokonce o tom, že jeho snacha je Židovka“, ale náhle „se tak trochu mimo rámec... začal zabývat otázkou ‚dobrých a špatných rysů každého národa‘ a zastavil se u ‚řady záporných rysů vlastních Židům‘“, přičemž za jeden z nedostatků označil „jejich nespolehlivost v politických záležitostech“ – zároveň ovšem neopomněl zmínit jejich dobré vlastnosti a srovnat je s jinými národy.⁸

Během téže diskuse vyjádřil Chruščov souhlas se Stalinovým rozhodnutím ohledně židovské autonomie na Krymu, přičemž se opřel především o tvrzení, že by taková kolonizace Krymu pro Sovětský svaz představovala bezpečnostní riziko. Tato slova se židovského společenství dotkla obzvlášť bolestně. Kanadská delegace trvala na tom, aby ÚV KSSS zveřejnil mimořádné prohlášení, které by se zabývalo pouze utrpením Židů – „ale narazila na rozhodný odpor“: „Ostatní národy a republiky, jejichž kulturu a umělce postihly Berijovy zločiny, by se udiveně ptaly, proč se prohlášení týká jenom Židů?“ (Komentář S. Švarce je rázný: „Úbohost takové argumentace bije do očí.“)⁹

⁷ Slova N. S. Chruščova jsou zaznamenána v zápisu tlumočnicka francouzské delegace Pierra Lotchaka, in „Réalités“, Paříž, květen 1957, s. 64–67, 101–104. Citujeme zde ze zpětného překladu zveřejněného v časopise „Socialističeskij věstnik“ (1961, č. 1, s. 21).

⁸ J. B. Salsberg, *Talks with Soviet Leaders on the Jewish Question*, in „Jewish Life“, únor 1957, cit. podle překladu v časopise „Socialističeskij věstnik“, 1961, č. 1, s. 20.

⁹ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 250.

Ale tím otázky neskončily. „Tajná lobby zahraničních židovských komunistů usilovala“ o „objasnění osudů židovské kulturní elity“ a v říjnu téhož roku se dvacet šest západních „pokrokových židovských politiků a spisovatelů“ veřejně obrátilo na premiéra Bulganina a na „prezidenta“ Vorošilova s žádostí o vydání „veřejného kompetentního prohlášení o spáchaných nespravedlnostech a o opatřeních, která byla přijata za účelem obnovy židovských kulturních institucí“.¹⁰

Ale politika sovětské moci vůči Židům byla v období „bezvládí“ let 1953–1957 i za Chruščova nedůsledná a opatrná, obezřetná a dvojaká, a její impulzy i naděje, které slibovala, byly nejednoznačné.

Léto roku 1956 probudilo nejružnější naděje, mezi jinými i naděje Židů. Tajemník Svazu spisovatelů Surkov se před jedním newyorským komunistickým nakladatelem dušoval, že existuje plán založit židovské nakladatelství, otevřít židovské divadlo, vydávat židovský čtvrtletník, svolat celosvazovou konferenci židovských spisovatelů a kulturních pracovníků a že již byla vytvořena komise pro obrození židovské literatury (psané v jidiš). V roce 1956 „již byla Moskva opět plná židovských spisovatelů a novinářů“.¹¹ „Optimismus, který v nás probudil rok 1956, nám vydržel na dlouho“,¹² vzpomínali později židovští aktivisté.

Ale sovětská moc nadále otálela, přešlapovala na místě a bezdůvodně zabraňovala rozvoji samostatné židovské kultury. Brzdou byl zřejmě do značné míry i sám Chruščov.

A do toho vtrhly některé události: začala válka v Suez, v níž Izrael, Anglie a Francie společně napadly Egypt („Izrael páchá sebevraždu“ zněl hrozivý titulěk v sovětském tisku) a v Maďarsku vypuklo povstání, které mělo jeden rys historiky téměř úplně zamlčovaný: bylo totiž namířené proti Židům¹³ – snad kvůli velkému počtu Židů v maďarské Státní bezpečnosti. (Není to jeden z důvodů, ne-li důvod hlavní, proč Západ nehnul prstem, aby povstání podpořil? – pomineme-li ovšem skutečnost, že byl pohlcen Suezskou krizí. A nevyplývalo z toho pro Sověty ponaučení, že bude nakonec lepší židovskou otázku ututlat?)

Ještě o rok později Chruščov porazil své vysoko postavené odpůrce a sesadil mimo jiné také Kaganoviče.

¹⁰ Tamtéž, s. 249–251.

¹¹ Tamtéž, s. 241, 272.

¹² J. Štern, *Situacija něustojčiva i potomu opasna*, interview, in „22“, Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelligenčii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1984, č. 58, s. 132.

¹³ Andrew Handler, *Where Familiarity with Jews Breeds Contempt*, in *Red Star, Blue Star: The Lives and Times of Jewish Students in Communist Hungary (1948–1956)*, New York, Columbia University Press 1997, s. 56–57.

Na první pohled se tolik nestalo. Z těch, kdo byli odstraněni, nebyl jediný ani nejdůležitější, a vůbec nebyl odvolán kvůli tomu, že je Žid. Nicméně „pro Židy byl jeho odchod symbolem konce jedné epochy“. Ohlédli se a účtovali: „Židé zmizeli nejen z nejvyšších stranických orgánů, ale také z vedoucích vládních kruhů.“¹⁴

Přišel čas, kdy se Židé museli důkladně zamyslet a rozhodnout se, jak se k t a k o v é t o státní moci postaví.

David Burg, který emigroval již v roce 1956, velmi přesně zformuloval postoj, který by Židé měli zaujmout k státní moci: „Antisemitismus ‚zespoda‘ bývá považován za nebezpečnější než antisemitismus ‚shora‘; třebaže na nás vláda vyvíjí tlak, nebrání nám v existenci. Pokud dojde k revoluční změně, v nevyhnutelném přechodném období anarchie nás jednoduše zmasakrují. Proto budeme na straně vlády, aťsi je jakkoliv špatná.“¹⁵

Na tyto obavy jsme již nejednou naráželi ve třicátých letech: Židé musí podporovat bolševickou moc v SSSR, neboť bez ní by bylo hůře. A třebaže je nyní sovětská moc horší než bývala, Židé se jí musí držet stejně jako dříve.

Západní svět a především Spojené státy pozorně naslouchaly podobným radám, a to i v nejnepjatějších letech studené války. Socialistický Izrael navíc stále překypoval sympatiemi k Sovětskému svazu, a za zničení Hitlera mu mnohé odpouštěl. Ale jak si potom vyložit antisemitismus v SSSR? V té chvíli přišla na řadu doporučení D. Burga a jemu podobných a splnila „sociální objednávku“: umožňovala přesunout pozornost z antisemitismu sovětské vlády na pradávny a zlořečený „antisemitismus ruského lidu“.

Někteří Židé v té době nostalgicky vzpomínali i na Židovskou sekci při ÚV rozehnanou v roce 1930 (Dimanštejn a další lidé z jejího vedení byli již dávno zastřeleni), která se ve dvacátých letech zdála být až příliš komunistická: Židovská sekce „byla do určité míry ochráncem židovských národních zájmů... orgánem, který vykonával i prospěšnou činnost“.¹⁶

Pokud jde o Chruščova, jeho politika neměla jasný směr: Židy zřejmě nikterak nezbožňoval, ale zároveň nebylo v jeho zájmu s nimi bojovat, tím spíše, že si uvědomoval, jak nevýhodné by to pro něj bylo z hlediska zahraničněpolitických zájmů. A tak byly v letech 1957–1958 v mno-

¹⁴ L. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Rossii posle Stalina*, in *Kniga o ruskom jevrejstve, 1917–1967* (dále KRJ-2), New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1968, s. 560–561.

¹⁵ David Burg, *Die Judenfrage in Der Sowjetunion*, in „Der Anti-kommunist“, Mnichov, červenec-srpen 1957, č. 12, s. 35.

hých městech po celé zemi povoleny židovské koncerty a literární čtení (jen „v roce 1961 navštívilo židovské literární a hudební večery přibližně 300 000 posluchačů“);¹⁷ zároveň však přestali do SSSR dovážet varšavský list *Volkstimme*, a tak byl přerušen přísun informací o mezinárodním židovském dění.¹⁸ V roce 1954 byla v ruštině po dlouhé odmlce vydána kniha *Chlapec Motl* od Šoloma Alejchema, a postupně vyšly i další jeho knihy, a to i v překladech do cizích jazyků; ve značném nákladu vyšly v roce 1959 také jeho sebrané spisy. V roce 1961 začal v Moskvě pod názvem *Sovjetiš Gejmland* vycházet časopis psaný v jidiš, který ovšem zastával tvrdě oficiální stanoviska. V jidiš i v ruštině vycházely knihy zastřelených židovských autorů a v rádiu bylo možné zaslechnout židovské melodie.¹⁹ V roce 1966 „žije v Sovětském svazu přibližně sto židovských spisovatelů“, kteří píšou v jidiš, „kteří však pracují s ruštinou jako novináři nebo překladatelé“ nebo „jako učitelé v ruských školách“.²⁰ Židovské divadlo však bylo obnoveno až v roce 1966. A v roce 1966 charakterizuje S. Švarc postavení, v němž se Židé nacházejí, jako „kulturní osiřelost“.²¹ Jiný autor pro změnu s hořkostí poznamenává: „Nedostatek nadšení a zájmu, který k tehdejšímu kulturnímu dění projevovaly široké kruhy židovského obyvatelstva, nelze vysvětlovat jen mocenskou politikou.“ „Židovští herci v té době až na vzácné výjimky vystupovali před poloprázdným sálem. Knihy židovských spisovatelů zůstávaly ležet na skladě.“²²

Podobně nejasné, zato mnohem méně tolerantní byly také Chruščovovy mocenské postoje k židovskému náboženství, které byly součástí Chruščovova všeobecného protináboženského tažení; ví se, jak zničující dopad mělo toto tažení na pravoslavnou církev. Vzdělávací zařízení, ve kterých bylo školeno duchovenstvo, zanikla do jednoho již ve třicátých letech a až do války se v SSSR na tomto stavu pro žádnou z církví nic nezměnilo. V roce 1957 byla v Moskvě otevřena ješiva, škola pro budoucí rabíny, v níž se učilo všeho všudy 35 žáků, kteří byli navíc postupně vytlačováni – například tak, že jim nebylo vydáno povolení k pobytu v Moskvě. Vydávání modlitebních knih bylo ztěžováno, byly kladeány překážky výrobě liturgických předmětů. Jestliže v roce 1956 státní pekárny pekly macesy, které před Pesachem prodávali v obchodech,

¹⁷ Tamtéž, s. 285–287; KJE, sv. 8, s. 258.

¹⁸ Tamtéž, s. 281.

¹⁹ E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR: Puť v Dvadcať pervyj věk*, in „Strana i mir“, Obščestv. političeskij, ekonomičeskij i kulturno-filosofskij žurnal, Mnichov, 1989, č. 1, s. 65–66.

²⁰ I. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Rossii posle Stalina*, in KRJ-2, s. 379–380.

²¹ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 280, 288.

²² E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR: Puť v Dvadcať pervyj věk*, in „Strana i mir“, 1989, č. 1, s. 66.

v roce 1957 již bylo pečení omezeno a v roce 1961 bylo téměř všude zakázáno; přijímání zásilek macesů ze zahraničí, které bylo zpočátku povoleno, později zakázali, zásilky byly zadržovány na celnici, a od příjemců bylo dokonce požadováno, aby se proti takovým zásilkám ohrazovali v tisku.²⁵ – V mnohých městech byly zavřeny synagogy. „V roce 1966 zůstalo v SSSR pouze 62 synagog.“²⁴ V Moskvě, Leningradě, Kyjevě a dalších republikových hlavních městech se úřady k jejich zavření neodhodlaly. V šedesátých letech dokonce o svátcích probíhaly rozsáhlé bohoslužby, při nichž na ulicích kolem synagog probíhala shromáždění, jichž se účastnilo deset až patnáct tisíc lidí.²⁵ S. Švarc poznamenává, že v šedesátých letech náboženský život sovětských Židů procházel těžkým úpadkem, ale projevuje znalost kontextu, když připomíná, že se jedná o vyústění dlouhodobého procesu duchovní sekularizace, který začal v prostředí ruského Židovstva již na konci 19. století (a doplňuje, že tento proces úspěšně proběhl i ve zcela nekomunistickém meziválečném Polsku).²⁶ – Judaismus neměl v SSSR žádné řídicí centrum; když si však sovětská moc usmyslela, že donutí vrchní rabíny, aby se hráli „politické divadélko“ pro zahraničí – ať už měli potvrdit, v jak skvělém postavení se nachází sovětské Židovstvo, nebo hněvivě vystoupit proti atomové válce – poradila si snadno.²⁷ „Sovětská moc nejednou využila židovské náboženské představitele pro své zahraničněpolitické cíle.“ Tak například „v listopadu 1956 zveřejnila skupina rabínů prohlášení protestující proti Sinajskému tažení (Izraele)“.²⁸

Po suezské krizi v roce 1956 se situace židovské náboženské obce v SSSR bezpochyby výrazně zhoršila. Příčinou byl stále módnější „boj se sionismem“. Sionismus, který je spřízněný se socialismem, se mohl snadno stát rodným bratrem marxisticko-leninské strany nebýt toho, že proti němu sovětské vedení od poloviny padesátých let vedlo štvavou kampaň ve snaze zajistit si podporu Arabů. Nicméně sionismus zůstával pro sovětské masy vzdáleným, neznámým a abstraktním jevem. A aby tento boj získal obrysy a obsah, sionismus byl představován jako koncentrát odvěkých představ o židovství a jeho tvářnosti. Do knih a brožur, které měly být namířené proti sionismu, se pletl i boj proti judaismu a otevřeně antisemitské motivy. Jestliže ve dvacátých a třicátých letech nebyl judaismus vystaven tak silnému tlaku

²⁵ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...* s. 504–508.

²⁴ KJE, sv. 8, s. 259.

²⁵ L. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Rossii posle Stalina*, in KRJ-2, s. 558.

²⁶ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 290.

²⁷ Tamtéž, s. 294–296.

²⁸ KJE, sv. 8, s. 258.

jako kruté pronásledovaná pravoslavná církev, pak rok 1957 představuje v očích zahraničního socialistického pozorovatele „výrazné zesílení boje s judaismem“, „mezník ve vývoji boje proti židovskému náboženství“, přičemž „boj není zaměřen pouze proti judaismu, ale proti židovství jako takovému“.²⁹ Avšak jedna událost tohoto období způsobila nebývalý rozruch. V nakladatelství ukrajinské Akademie věd v Kyjevě vyšla v roce 1963 v nákladu 12 000 výtisků ukrajinsky psaná brožura nazvaná *Judaismus bez příkras*, která obsahovala tak očividně antisemitské karikatury, že se v zahraničí vzedmula široká vlna pobouření, k níž se připojili dokonce komunističtí „přátelé“ (stále ještě placení z Moskvy). Rozhořčení nad brožurou vyjádřili lídři americké a britské komunistické strany, noviny *L'Humanité*, *L'Unita*, pročínské bruselské komunistické noviny a celá řada dalších hlasů; komise OSN pro lidská práva dokonce po zástupci Ukrajiny chtěla vysvětlení. Celosvětová židovská kulturní asociace žádala, aby byli autor brožury a karikaturista předáni soudu. Sovětská strana dlouho úporně trvala na tom, že si „kniha, pomineme-li zmíněné obrázky, zaslouží kladné hodnocení“.³⁰ Ale nakonec i *Pravda* byla nucena uznat, že se jedná o „špatně připravenou brožuru“, „která obsahuje řadu nepřesných údajů... a že ilustrace mohou urazit citění věřících a mohou být vykládány v antisemitském duchu“ – „což se, jak známo, v naší zemi neděje ani dít nemůže“;³¹ deník *Izvěstija* však zároveň otiskl následující slova: třebaže brožura trpí nedostatky, „samotný záměr... je bezpochyby dobrý“.³²

Bylo také zatčeno několik moskevských a leningradských nábožensky angažovaných Židů, kteří byli obviněni ze „špionáže ve prospěch jistého kapitalistického státu“ (Izraele), a s cílem zastrašit ostatní byly synagogy označeny za místo „kde se tajně uskutečňují různé kriminální operace“.³³

Třebaže na nejvýznamnějších postech již Židé nebyli, mnozí z nich zastávali druhořadá místa, která však byla stále ceněná a kde mohli vyvíjet značnou aktivitu (ačkoliv takový Veniamin Dymšic od roku 1962 nepřetržitě řídil Státní plánování a zároveň byl náměstkem předsedy rady ministrů SSSR a v letech 1961 až 1986 členem ÚV).³⁴ Vždyť svého

²⁹ *Antisemitskij pamflet v Sovětskom Sojuze*, in „Socialističeskij věstník“, 1965, č. 4, s. 67.

³⁰ Tamtéž, s. 68–75.

³¹ *V' Ideologičeskoj komissii pri CK KPSS*, in „Pravda“, 4. dubna 1964, s. 4.

³² *Ob odnoj neponjatnoj šumiche*, in „Izvěstija“, 4. dubna 1964, s. 4.

³³ S. Švarc, *Jevreji v Sovětskom Sojuze...*, s. 505.

³⁴ *Rossijskaja Jevrejskaja Enciklopedija*. 2., oprav. a dopl. vydání, Moskva, 1994, sv. 1, s. 448.

času se Židé usídlili i „v Čece – NKVD a na ministerstvu vnitra... a to v takovém počtu, že dodnes, i přes všechny čistky, po kterých odtud Židé zmizeli beze stopy, přežily jednotlivé exempláře, jako například slavný kapitán Joffe z mordvinských táborů“.³⁵

Po celosvazových protizidovských represích z roku 1959 žilo v SSSR 2 268 000 Židů. (Pravda, ozývají se hlasy, které varují před důvěryhodností tohoto čísla: „Všichni vědí..., že Židů je v SSSR více, než kolik ukazuje sčítání lidu.“ Během sčítání se Židé nezapisují podle průkazu, ale podle toho, kým *chtějí* být!³⁶) – Z toho ve městech žilo 2 162 000, tj. 95,3 %, zatímco v roce 1926 to bylo 82 % a v roce 1939 87 %.³⁷ A když předběhneme v čase, zjistíme dokonce, že po sčítání z roku 1970 „příčinou nárůstu počtu Židů v Moskvě a Leningradě očividně nebyl přirozený přírůstek, ale (navzdory všem omezením registrace) přistěhovalectví Židů z jiných měst země“. „Přinejmenším několik tisíc Židů se za těch jedenáct let přestěhovalo také do Kyjeva. Proces koncentrace židovského obyvatelstva ve velkých městech trvá již několik desetiletí.“³⁸

Pro toho, kdo ví, jaký je rozdíl v životní úrovni městského a venkovského obyvatelstva SSSR, to nejsou prázdná čísla. G. Rozenblum, redaktor významného izraelského deníku *Jediot Achronot*, zmiňuje téměř anekdotický příběh doktora Harela, izraelského velvyslance v Moskvě, který v polovině šedesátých let podnikl cestu po SSSR. V jednom velkém kolchoze nedaleko Kišineva mu bylo sděleno, že „se s ním chtějí setkat Židé, kteří tam pracují. Izraelec se velmi zaradoval, že v kolchoze pracují Židé“ (v Izraeli je dobrý vztah k zemědělství považován za velké plus). Vypráví: „Přišli tři Židé. Jeden byl pokladník, druhý redaktor kolchozních nástěnných novin a třetí něco na způsob ekonoma. Jiní tam nebyli. Jinak řečeno, Židé se zabývali tím, čím dříve.“ G. Rozenblum za sebe konstatuje: „Valná většina sovětských Židů se skutečně vyhýbala fyzické práci.“³⁹ A L. Šapiro uzavírá: „Snaha přimět Židy k práci v zemědělství, jinými slovy ‚agrarizace‘, skončila naprostým neúspěchem, a to i přes úsilí četných židovských společenských organizací a... přes státní podporu.“⁴⁰

Přítom v Moskvě, Leningradě a Kyjevě, tedy městech, která byla ve srovnání se zbytkem země i s ostatními městy hmotně i kulturně zdale-

³⁵ R. Rutman, *Kolco obid*, in „Novyj žurnal“, New York, 1974, č. 117, s. 185.

³⁶ I. Domalskij, *Těchnologija něnavisti*, in „Vremja i my“ (dále – VM), Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennych problem, Tel Aviv, 1978, č. 26, s. 115–114.

³⁷ KJE, sv. 8, s. 298, 500.

³⁸ I. Ljast, *Alija iz SSSR - demografičeskije prognozy*, in „22“, 1981, č. 21, s. 112–115.

³⁹ G. Rozenbljum, V. Perciman, *Krušenije Čuda: pričiny i sledstviya* (beseda), in VM, Tel Aviv, 1977, č. 24, s. 120.

⁴⁰ L. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Rossii posle Stalina*, in KRJ-2, s. 346.

ka nejlépe zajištěná, žilo podle sčítání lidu z roku 1959 v poměru k celkovému počtu obyvatel těchto měst 3,9 %, 5,8 % a 13,9 % Židů, což rozhodně není málo, uvědomíme-li si, že v roce 1959 Židé představovali 1,1 % z celkového počtu obyvatelstva SSSR.⁴¹

Právě tato závratně vysoká, pětadevadesátiprocentní koncentrace ve městech byla příčinou pro Židy bolestivého „systému zákazu a omezení“, který se, jak jsme si připomněli v minulé kapitole, objevil již na počátku čtyřicátých let – „a přestože tato omezující pravidla nebyla nikdy zveřejněna a oficiální činitelé usilovně popírali jejich existenci, velice efektivně zabraňovala Židům v přístupu do řady oblastí a v získávání nejruznějších povolání a hodností“.⁴²

Proslýchá se, že se svého času mezi Židy rozšířily znepokojivé dohady, podle nichž prý Chruščov v jakémsi svém (neotištěném) projevu prohlásil, že „na vysoké školy bude přijímáno tolik Židů, kolik jich pracuje v dolech“.⁴³ Chruščov snad i mohl něco takového utrousit, bylo by mu to podobné; k takovému „zúčtování“ však nikdy nedošlo. Na druhou stranu je pravda, že počátkem šedesátých let, v době, kdy absolutní čísla židovských studentů stoupala, jejich podíl relativně ve srovnání s předválečným stavem citelně klesal: jestliže v roce 1936 poměrný počet židovských studentů převyšoval podíl Židů na celkovém počtu obyvatel země sedmkrát,⁴⁴ pak nyní jej převyšoval pouze 2,7násobně. Tyto nové údaje o počtech středoškolských a vysokoškolských studentů s ohledem na jejich národnost byly poprvé po válce otištěny ve statistické ročence *Narodnoje chozjajstvo SSSR v 1963 godu*,⁴⁵ a podobná tabulka byla každoročně otiskována až do roku 1972. Z hlediska absolutních čísel zaujímali Židé v letech 1962–1963 čtvrté místo v počtu studentů vysokých a středních škol – před nimi byly tři slovanské národnosti; v případě vysokých škol to představovalo 79 500 z celkového počtu 2 943 700 studentů (tj. 2,69 % z celkového počtu). V následujícím školním roce 1963–1964 počet židovských studentů stoupl na 82 600 a celkový počet studentů v SSSR dosáhl 3 260 700 (2,55 %). Takový poměr vydržel takřka beze změn až do roku 1969–1970, kdy byl počet židovských studentů 101 100 a celkový počet studentů 4 549 900. Poté začal jejich počet klesat a v roce 1972–1973 představoval 1,91 %: židov-

⁴¹ KJE, sv. 8, s. 500.

⁴² E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR...*, in „Strana i mir“, 1989, č. 1, s. 65.

⁴³ N. Šapiro, *Slovo rjadovogo sovětskogo jevreja*, in *Russkij antisemitizm i jevrei: Sbornik*, Londýn, 1968, s. 55.

⁴⁴ KJE, sv. 8, s. 190.

⁴⁵ „Narodnoje chozjajstvo SSSR v 1963 godu“, statistická ročenka, Moskva, Statistika 1965, s. 579.

ských studentů bylo 88 500, studentů celkově 4 630 200.⁴⁶ (Když předběhneme v čase, zjistíme, že tento pokles časově odpovídal začátku židovské emigrace do Izraele.)

Stejně tak klesal v šedesátých letech poměrný počet židovských vědeckých pracovníků vzhledem k jejich celkovému počtu: z 9,5 % v roce 1960 na 6,1 % v roce 1973.⁴⁷ – V téže době „se v sovětském umění a literatuře objevují desítky tisíc židovských jmen“⁴⁸ – 8,5 % spisovatelů a novinářů; 7,7 % umělců a výtvarníků; více než 10 % soudců a advokátů, kolem 15 % lékařů.⁴⁹ (V oboru lékařství bylo obecně tradičně mnoho Židů. A zde se naskytá otázka, kdo představoval sovětskou psychiatrii, která právě v těchto letech začala zavírat zdravé lidi do blázninců? – Když M. Chejfec vyjmenovává „židovská povolání“, píše: „Jak mi nedlouho před (mým) zatčením řekl jeden můj známý, který je psychiatr a Žid, na psychiatrii mají Židé monopol; Rusy k nám začali přidělovat až v poslední době, a to z úředního nařízení.“ A uvádí příklady: nejvýznamnější leningradský psychiatr prof. Averbuch jezdí pravidelně na KGB, kde provádí expertizy; v Moskvě je tím známý Lunc; v Kalužské nemocnici zase Lifšic a „celá ta jeho židovská klika“. (Když zatkli Chejfece, jeho žena začala hledat advokáta s „povolením“, jinými slovy s dobrozdáním od KGB, které advokáta opravňuje brát politické případy, a „nenašla mezi nimi ani jednoho Rusa“ – všichni advokáti s „povolením“ byli Židé.)⁵⁰

V roce 1956 si Furcevová, toho času první tajemnice Moskevského městského výboru strany, „stěžovala, že v některých úřadech představují Židé nadpoloviční většinu zaměstnanců“.⁵¹ (Toto tvrzení je třeba vyvážit, a tak musím říci, že Židé v těchto letech v aparátu nepůsobili ke škodě věci. Sovětské zákony byly vždy tvrdě a nemilosrdně zaměřeny proti všem živým lidem, ať už návštěvníkům úřadu nebo žadatelům. Ale zatímco ruští úředníci, kterým moc často stoupla do hlavy, s potěšením využívali každé příležitosti, aby mohli žadatele slavnostně odmítnout, židovský úředník v té době projevoval daleko živější zájem a byl ochoten věc řešit s větší dávkou lidskosti.) – I. Šapiro si stěžuje i na to,

⁴⁶ „Narodnoje chozjajstvo SSSR v 1969 godu“, Moskva, 1970, s. 690; „Narodnoje chozjajstvo SSSR v 1972 godu“, Moskva, 1972, s. 651.

⁴⁷ I. Domalskij, *Těchnologija nēnavisti*, in VM, Tel Aviv, 1978, č. 25, s. 120.

⁴⁸ E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR*,... in „Strana i mir“, 1989, č. 1, s. 66.

⁴⁹ A. Nov. Z. Njut, *Jevrejskoje naselenije SSSR: demografičeskoje razvitije i professionalnaja zažatost*, in *Jevrei v Sovětskoj Rossii (1917–1967)*, Izrael, Bibliotěka „Alija“ 1975, s. 180.

⁵⁰ Michail Chejfec, *Mesto i vremena (jevrejskije zametki)*, Paříž, Tretija volna 1978, s. 63–65, 67, 70.

⁵¹ I. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Rossii posle Stalina*, in KRJ-2, s. 565.

že v národních republikách jsou Židé ze svých pozic v aparátu vytlačováni místní inteligencí;⁵² ta ovšem získává přednost i programově, což se děje ve všech republikách, přičemž stejně intenzivně jsou ze svých pozic vytlačováni i Rusové.

Člověku přichází na mysl jeden případ, který se v těchto letech odehrál v Americe. V roce 1965 provedla newyorská pobočka Amerického židovského výboru neveřejný průzkum, který trval čtyři měsíce a v jehož rámci byla vyzpovídána více než tisícovka vedoucích pracovníků padesáti newyorských bank. Židovský výbor vzápětí zveřejnil protest, v němž se uvádí, že mezi dotazovanými bylo méně než 5 % Židů, třebaže Židé představují čtvrtinu obyvatel New Yorku – jinými slovy požadoval dodržování *procentní normy*. Předseda Sdružení bank státu New York tehdy odpověděl, že banky postupují podle zákona a kritériem pro nábor zaměstnanců není „rasa, náboženské vyznání, barva kůže či národnostní původ“ a že podle těchto kritérií zaměstnance ani neregistrují (to by přesně odpovídalo našemu zakletému „pátému bodu“!). (Stojí za zmínku, že o dva roky dříve provedl též Židovský výbor obdobný průzkum, který zjišťoval, v jakém poměru jsou národnosti zastoupeny mezi vedoucími pracovníky padesáti největších komunálních služeb USA; v roce 1964 potom provedl obdobný průzkum v oblasti průmyslu filadelfského okresu.)⁵³

Ale vraťme se k sovětským Židům. Když se jim tedy podařilo odecestovat do zahraničí, mnozí z nich hlasitě požadovali, aby jim bylo umožněno zaměstnat se v oboru, tedy v novinových a časopiseckých nakladatelstvích a ve filmové režii. Částečně to potvrzují slova jednoho židovského autora: „Za jeho (Syrokomského) podpory obsadili Židé v Literaturnoj gazete všechna vedoucí místa.“⁵⁴

A přesto si o dvacet let později můžeme přečíst následující zhodnocení tohoto období: „Nový antisemitismus nabíral sílu... a počínaje druhou polovinou šedesátých let již organizovaným způsobem diskriminoval, ponižoval a izoloval celý národ.“⁵⁵

Jenže jak se v tom teď vyznat? Kde vzít klidné a nestranné hodnocení?

Ale právě v té době se ozvaly signály z nejvyšších ekonomických sfér, které v židovských kruzích vzbudily obavy. „V Sovětském svazu do určité míry přežíval jev známý židovským sociologům, kterým byla koncentrace Židů v určitých odvětvích ekonomiky země.“⁵⁶ Mezitím, na

⁵² Tamtéž.

⁵³ „New York Times“, 21. října 1965, s. 47.

⁵⁴ V. Perelman, *O liberalach v sovětských věrchach*, in VM. New York, 1985, č. 87, s. 147.

⁵⁵ E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR...*, in „Strana i mir“, 1989, č. 1, s. 66.

⁵⁶ L. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Rossii posle Stalina*, in KRJ-2, s. 562.

počátku šedesátých let, přepadlo milého Nikitu z ničeho nic podezření, že základy sovětské ekonomiky podryvá všudypřítomná zlodějna a šejdířství.

A tak „v roce 1961 začala kampaň namířená proti ‚rozkrádačům socialistického vlastnictví‘, která měla otevřeně antisemitský charakter“.⁵⁷ Od roku 1961 začal Nejvyšší sovět vydávat řadu trestních zákonných opatření, která postihovala nejprve „spekulaci s valutou“, později úplatkářství a nakonec byl za tyto zločiny zaveden trest smrti, který byl prolizákonně ukládán i za zločiny spáchané před vydáním uvedených zákonných opatření (například v procesu J. Rokotov–V. Fajbišenko). A hned první rok se začalo popravovat. V prvních devíti procesech bylo k smrti odsouzeno jedenáct lidí, z nichž „bylo nejspíše šest Židů“.⁵⁸ Židovská encyklopedie je přesnější: „V letech 1961–1964 bylo v RSFSR za ekonomické delikty popraveno 39 Židů, na Ukrajině 79“ a v ostatních republikách 45.⁵⁹ V těchto procesech „byli drtivou většinou souzeni Židé“. (Vzhledem k veřejnému charakteru procesů byla zveřejňována příjmení, jména i jména po otci souzených, což byla běžná soudní praxe, při níž vycházelo najevo, že „jsou to beze vší pochybnosti Židé“).⁶⁰

V dalším velkém „frunzkém“ procesu z roku 1962 bylo pravděpodobně 19 ze 46 obviněných židovské národnosti. „Není žádný důvod se domnívat, že by tato nová politika byla postavena na systému zákonných opatření namířených proti Židům. Nicméně od první chvíle, kdy začalo být nové zákonodárství uplatňováno, získávalo antisemitský charakter“ – tím je samozřejmě myšleno zveřejňování plného znění jmen (včetně židovských), neboť soud, státní moc ani tisk si nedovolily žádný přímý útok. Ale jestliže se v novinách Sovětskaja Kirgizija psalo: „Působili na různých místech, ale byli mezi sebou těsně propojeni“, člověk se musel ptát: „Co je k sobě vlastně tak ‚pojilo‘?... O tom už v novinách nepadne jediné slovo; čtenář je ponechán vlastním dohadům a je mu přímo podsouována myšlenka, že v hlavním jádru zločinecké organizace působili lidé, kteří ‚mezi sebou byli těsně propojeni‘ – ale co je pojilo? židovství?“, šlo snad o to „zdůraznit roli Židů v tomto procesu?“⁶¹ Jenomže „těsně spojovat je mohly“ také obchody, zjištěné záměry, vypočítavost a nejrůznější machinace. A co je zvláštní, nikdo neargumentuje tím, že to byli zřejmě nevinní lidé (ačkoliv mohli být i vinní). Zatímco skutečnost, že byla *uvedena jejich jména*, je brána jako útok proti Židům!

⁵⁷ KJE, sv. 8, s. 261.

⁵⁸ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 326–327, 329.

⁵⁹ KJE, sv. 8, s. 261.

⁶⁰ N. Šapiro, *Slovo rdavového sovětského jevreja*, in *Ruskij antisemitizm i jevrei*, s. 55.

⁶¹ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 330–333.

Následoval vilniuský proces s překupníky valut z ledna 1962. Tentokrát bylo všech osm obviněných židovské národnosti (v průběhu procesu byla utajována jména představitelů nežidovské nomenklatury, což je typicky sovětský postup). V rámci obžaloby tentokrát zazněl i neskrývaně protižidovský tón: „Kšefty se uzavíraly v synagoze, spory řešil rabín.“⁶²

S. Švarc je naprosto přesvědčen, že toto soudní pronásledování hospodářských deliktů je ve skutečnosti pouze antisemitské běsnění, a definitivně pouští ze zřetele „sklon Židů soustředit se v určitých odvětvích ekonomického života“. – Také západní tisk události jednohlasně vykládal jako surovou protižidovskou kampaň, jako *ponížení a izolování celého národa*. Bertrand Russell napsal Chruščovovi protestní dopis, na který mu Chruščov osobně odpověděl.⁶³ Zdá se však, že si sovětská moc od té doby dávala dobrý pozor, aby se Židů nedotkla.

Na Západě začali oficiální antisemitismus nazývat „nejpalčivějším problémem“ (jako by v zemi nebyly jiné, palčivější) nebo „nejutajovanějším tématem“. (Utajovaných témat přitom bylo moře, včetně monstrózního rozkulačování nebo předání tří milionů rudoarmějců do zajetí v roce 1941 či smrtící jaderný pokus provedený v roce 1954 na polygonu v Tockém, jehož obětí se stali vlastní vojáci.) Otevřené protižidovské výroky komunistická strana po smrti Stalina samozřejmě nepřipouštěla. Snad byla používána metoda agitace s pomocí „interních přednášek“ a „instruktáží“, což by zcela odpovídalo sovětskému stylu. K velice správnému závěru dospívá Solomon Švarc: „Sovětská protižidovská politika nemá žádné dostatečně racionální opodstatnění“, zardoušení židovského kulturního života „se zdá být záhadou. Jak si vysvětlit tuto zuřivou politiku?“⁶⁴

Částečně by se to dalo vysvětlit takto: jestliže bylo v zemi rdoušeno všechno živé, bylo by naivní očekávat, že nedojde na tak živý a činorodý národ. A v šedesátých letech navíc přibyla zahraničněpolitická strategie SSSR: bylo potřeba rozpoutat kampaň proti Izraeli. Byl vynalezen pohodlný, dvousmyslný a neurčitý pojem „antisionismus“, který „se stal Damoklovým mečem visícím nad veškerým židovským obyvatelstvem v zemi“.⁶⁵ Tisková kampaň proti „sionismu“ získala punc nedotknutelnosti – nikdo nemohl dokázat, že jde jednoduše o antisemitismus. A k tomu hrůza! bojte se: „sionismus je nástroj amerického imperialismu“. Židé „museli přímo či nepřímou dokazovat svou loajálnost, museli

⁶² Tamtéž, s. 555–554.

⁶³ *Obmen písmami mezi B. Rasselom i N. S. Chruščovym*, in „Pravda“, 1. března 1965, s. 1.

⁶⁴ S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 421–422.

⁶⁵ E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR...*, in „Strana i mir“, 1989, č. 1, s. 65.

své okolí přesvědčovat o tom, že nemají nic společného s vlastním židovstvím, natož se sionismem“.⁶⁶

Pocity, které v SSSR zakoušel průměrný Žid, byly skutečně stísnující. Jasně to vyplývá na povrch ve výpovědi jednoho z nich: „Za léta pronásledování a urážek se u Židů vytvořil určitý psychický komplex, který se projevoval podezíravostí v běžném styku s kýmkoliv, kdo nebyl Žid. Ve všem dokáží rozpoznat skrytou nebo zjevnou narážku na vlastní národnost... Židé se nikdy nesmí veřejně zmiňovat o svém židovství a oficiálně platí, že je musí zamlčovat, jako by šlo o nějakou vadu nebo o záznam v trestním rejstříku.“⁶⁷

Značnou pozornost vyvolal případ, který se odehrál v říjnu 1959 v Malachovce, vesnici, která se nachází „půlhodinku jízdy od Moskvy... a která má 50 000 obyvatel, z nichž přibližně 10 % jsou Židé... V noci z 3. na 4. října vzplanula střecha místní synagogy a... domek hlídače místního židovského hřbitova... přičemž uhořela hlídačova žena. Téže noci byly v Malachovce vylepény a rozházeny letáky, na kterých stálo: „Vyžehňte židáky z trhů... Zachránili jsme je před Němci...“, ale oni se tak rychle otrkali, že ruský lid pomalu přestává rozumět... komu patří země, na které žije.“⁶⁸

S narůstajícím útlakem docházelo až ke vzniku syndromu, který popisuje D. Šturmanová: někteří „židovští obyvatelé začínají nenávidět Izrael, neboť se domnívají, že je zdrojem antisemitismu v sovětské politice. Vzpomínám si na větu, kterou pronesla jedna vynikající židovská učitelka: „Stačilo by shodit na ten zatracenej Izrael jednu bombu, a hned by se nám žilo lépe.“⁶⁹

Ale to byla přece jen zvrácená výjimka. V důsledku běsnění antisemitické kampaně především „posílilo vědomí vlastního židovství a vzrostly sympatie k Izraeli, který byl vnímán jako bašta všeho Židovstva“.⁷⁰

Stav, ve kterém se tehdy nacházela společnost, bývá popisován i následujícím způsobem: pravda, za Chruščova se „židovské obyvatelstvo nemuselo obávat o život, to se stalo minulostí“, ale „byl položen základ novému antisemitismu“: představitelé nomenklaturní omladiny, kteří bojovali za kastovní privilegia, „se snažili obsadit vedoucí místa v kultuře, vědě, obchodu, oblasti financí atd. Právě zde se novopecčená sovětská aristokracie „seznámila“ s Židy, kteří hráli v těchto oblastech tra-

⁶⁶ E. Finkelstejn, *Jevrei v SSSR...*, in „Strana i mir“, 1989, č. 1, s. 66–67.

⁶⁷ N. Šapiro, *Slovo rjadovogo sovětskogo jevreja*, in *Russkij antisemitizm i jevrei*, s. 48, 55. „Socialističeskij vestnik“, 1959, č. 12, s. 240–241.

⁶⁸ D. Šturman, *Sovětskij antisemitizm – příčiny i prognozy*, (seminář), in „22“, 1978, č. 3, s. 180.

⁷⁰ S. Švare, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 395.

dičně významnou roli.“ Také „sociální struktura typická pro židovské obyvatelstvo, které se soustředilo především v nejdůležitějších střediscích země, připomínala vládnoucí vrstvě strukturu vlastní třídy“. ⁷¹

K takovému setkání bezpochyby došlo a byla to historická „výměna stráží“ – Rusové nahradili na úrovni sovětských špiček Židy. A došlo přitom i na neshody, které se, jak si vzpomínám, v rozhovorech v židovském prostředí projevovaly nejen posměšky, ale i hrubým urážením přivandrovalých venkovanů, „mužiků“, kteří se dostali do vyšších kruhů.

Nicméně celkově vzato, uvážíme-li nejrůznější vlivy, ale i krajní opatrnost sovětské moci, „rozsah a intenzita sovětského antisemitismu (v roce 1965) zdaleka nedosahuje“ úrovně, která byla zaznamenána „za války a v prvních poválečných letech“, a zdá se, že dochází „k výraznému oslabení, nebo dokonce k postupnému odumírání ‚percentní normy‘“. ⁷² – A mnozí autoři uvádějí, že sovětská Židé měli v šedesátých letech spíše dobré životní pocity. (Což je protiváha výše uvedené zmínky o „novém antisemitismu“, který měl ve stejné době získávat na síle.) – A o dvacet let později nám totéž potvrzuje další autor: „Pro Židy jako entitu bylo chruščovovské období jedním z nejpoklidnějších v jejich sovětské historii.“ ⁷³

„V letech 1956–1957 vznikla řada nových sionistických kroužků, na jejichž činnosti se podíleli mladí Židé, kteří se dříve o židovské národní problémy a o sionismus nijak zvlášť nezajímali. Důležitým popudem, který v řadách sovětských Židů probudil národní uvědomění a pocit solidarity se státem Izrael, byla Sinajská operace (1956)“; dalším „katalyzátorem procesu obrození sionistického hnutí v SSSR se pro mnohé Židy stal Mezinárodní festival mládeže a studentů (Moskva, 1957)... V období mezi festivalem a šestidenní válkou (1967) nabývala sionistická činnost v SSSR stále větší obrátky. Zintenzivnily se vztahy mezi sovětskými Židy a izraelským velvyslanectvím a vzájemné styky byly postupně stále méně nebezpečné“; „prudce vzrostl význam židovského samizdatu.“ ⁷⁴

Na rozhraní padesátých a šedesátých let, v období chruščovovského „tání“, se Židům žijícím v SSSR navrátilo sebevědomí a zbavili se pocitu strachu a ponížení, který zakoušeli v období boje s „kosmopolitismem“ a se „spiknutím lékařů“; v prostředí hlavního města „se židovství

⁷¹ E. Finkelštejn, *Jevrei v SSSR...*, in „Strana i mir“, 1989, č. 1, s. 64–65.

⁷² S. Švarc, *Jevrei v Sovětskom Sojuze...*, s. 572, 409.

⁷³ Michail Chejfec, *Novaja „aristokratija“?*, in „Grani“: Žurnal literatury, iskusstva, nauki i obšč.-političeskoj mysli, Frankfurt nad Mohanem, 1987, č. 146, s. 189.

⁷⁴ KJE, sv. 8, s. 262–265.

stalo dokonce velice módní záležitostí“. Téma židovství proniklo do samizdatu a na básnické večery, kde si mládež podávala dveře. Rimma Kazakovová sebrala odvalu a veřejně se z pódia přihlásila ke svému židovskému původu. Tuto atmosféru velice rychle vycítil a vyjádřil Jevtušenko, když v roce 1961 napsal báseň *Babí Jar*,⁷⁵ a připojil se tak k těm, kteří se cítili být s Židy duševně spřízněni. Tato báseň (i odvaha časopisu *Litěraturnaja gazeta*, který ji otiskl) měla nesmírný ohlas u sovětského i světového Židovstva. Jevtušenko ji poté s bouřlivým úspěchem předčítal na celé řadě veřejných čtení. – Později se Jevtušenkovy básně chopil i Šostakovič, který se tématem židovství již nejednou zabýval, a vybral si ji jako předlohu pro svou 13. symfonii. Poslechnout si ji mohlo jen vybrané publikum. – Báseň *Babí Jar* zasáhla (nejen) sovětské Židovstvo jako osvěžující a hojivá vlna, jako „revoluční akt..., jako zlom ve vývoji veřejného mínění v Sovětském svazu“, a stala se pro ně „nejdůležitější událostí od chvíle, kdy byl ukončen případ „spiknutí lékařů“.“⁷⁶

V letech 1964–1965 se židovská tematika vrátila na stránky oficiálně vydávaných knih: vyšly knihy *Léto v borech* od Anatolije Rybakova a deník *Máši Rolnikové*⁷⁷ („zjevná nápodoba *Deníku Anny Frankové*“).⁷⁸

„Poté, co byl N. Chruščov sesazen ze všech funkcí, které zastával, postoj státní moci k Židům se zmírnil. Byl zeslaben boj proti judaismu, takřka všude byla zrušena opatření zamezující pečeni macesů... Postupně byl zastaven boj proti hospodářské kriminalitě...“ Zároveň se však „v sovětském tisku rozjela propagandistická kampaň proti sionistické činnosti vyvíjené sovětskými Židy napojenými na izraelské velvyslanectví“.⁷⁹

Všechny tyto výkyvy a zvraty v sovětské realitě hluboce zasáhly do procesu vytváření židovské identity a způsobily v něm zásadní zlom.

Podle sčítání lidu z roku 1959 uvedlo hebrejštinu jako rodný jazyk pouhých 21 % Židů (v roce 1926 to bylo 72 %).⁸⁰ Ještě v sedmdesátých letech byl rozšířen názor, že „ruské Židovstvo, které platilo za nejžidovštější na světě, se stalo nejméně židovským“.⁸¹ „Současný vývoj so-

⁷⁵ R. Rutman, in „*Soviet Jewish Affairs*“, Londýn, 1974, sv. 4, č. 2, s. 11.

⁷⁶ S. Švarc, *Jevrej v Sovětskom Sojuze...*, s. 371.

⁷⁷ Zároveň: „*Novyj mir*“, 1964, č. 12; Marija Rolnikajte, *Ja dolžna rasskazat*, in „*Zvezda*“, 1965, č. 2–5.

⁷⁸ S. Švarc, *Jevrej v Sovětskom Sojuze...*, s. 373.

⁷⁹ KJE, sv. 8, s. 262, 264.

⁸⁰ Tamtéž, s. 295, 302.

⁸¹ G. Rozenbljum, *Krušenje Čuda...* (beseda s V. Perelmanem), in VM, Tel Aviv, 1977, č. 24, s. 120.

větské společnosti je pro Židovstvo hrozbou, která může zničit jeho duševní a intelektuální potenciál.⁸² Ještě přesnější situaci později popsal jiný autor: Židé v SSSR se „nesmějí ani asimilovat“, ale „nesmějí být ani Židy“.⁸³

Nicméně za celé sovětské období se nestalo, že by se židovské národní povědomí odmlčelo. V roce 1966 se dokonce i ve velice oficiálním Sovětiš Heimland píše, že „třebaže jsou Židé asimilovaní a mluví rusky, zachovávají si charakter, kterým se liší od ostatních vrstev obyvatelstva“.⁸⁴ A to zde nemluvíme o Židech z Oděsy, Kyjeva nebo Charkova, „kteří byli na své židovství občas i pyšní – což zacházelo tak daleko, že se odmítali stýkat s góji“.⁸⁵

Vědec Lev Tumerman (v roce 1977, již v Izraeli) vzpomíná, že v raném sovětském období „odmítal jakoukoli formu nacionalismu“. A nyní, když se vrací do těchto let – „S podivem dnes pozoruji to, co mi tehdy unikalo: přes zdánlivě dokonalou asimilaci v ruském prostředí tvořili okruh mých nejbližších, důvěrných přátel stále pouze Židé.“⁸⁶

O upřímnosti jeho výpovědi nelze pochybovat, dá se říci, že je „jako vyšitá“. A bylo to přijímáno jako něco docela obvyklého, sám jsem takové případy nejednou pozoroval. Ostatně u Rusů rozhodně nevzbuzují nelibost.

Jiný židovský autor poznamenává: v SSSR „neortodoxní Židé různého zaměření jednohlasně hájili princip ‚rasové čistoty‘“. A dodává: „Není nic přirozenějšího. Na člověka, pro kterého je židovství prázdným pojmem a který zároveň není asimilovaný, narazíte jen velmi zřídka-kdy.“⁸⁷

Velice příznačné je také přiznání, které učinil Natan Ščaranskij po svém příjezdu do Izraele: „Mnohé z mého židovství mi bylo vštípeno již v mé rodině, která byla sice asimilovaná, ale stále židovská.“ Otec byl „obyčejný ruský novinář“ a „revoluční myšlenka slibující ‚štěstí pro všechny‘ – nejen pro Židy, ho strhla natolik, že se stal loajálním sovětským občanem“. A v roce 1967, po šestidenní válce a poté v roce 1968, po okupaci Československa, „jsem náhle pocítil, že mě cosi zřetelně odlišuje od mého nežidovského okolí... pocítoval jsem zásadní rozdíl mezi mým, židovským vědomím a národním vědomím Rusů“.⁸⁸

⁸² L. Cigelman-Dymerskaja, *Sovětskij antisemitizm - příčiny i prognozy: (seminář)*, in „22“, 1978, č. 5, s. 175.

⁸³ J. Štern, *Situacija něustojčiva...: (interview)*, in „22“, 1984, č. 58, s. 135.

⁸⁴ I. Šapiro, *Jevrei v Sovětskoj Rossii posle Stalina*, in KŘJ-2, s. 379.

⁸⁵ J. Štern, *Dvojnaja otvetstvennost: (interview)*, in „22“, 1981, č. 21, s. 127.

⁸⁶ „22“, 1978, č. 1, s. 204.

⁸⁷ A. Eterman, *Istina s blizkogo rasstojanija*, in „22“, 1987, č. 52, s. 112.

⁸⁸ A. Ščaranskij, (interview), in „22“, 1986, č. 49, s. 111–112.

A navrch přidejme ještě jedno velice zamýšlené svědectví (z roku 1975): „Úsilí, které za posledních sto let vyvinula židovská inteligence s cílem přizpůsobit se ruskému národnímu charakteru, bylo skutečně nesmírné. Nicméně výsledkem nebyla duševní vyrovnanost; naopak, nezbylo než zakoušet trpkou zkušenost národnostní roz dvojenosti.“ A na „tragickou blokovskou otázku: ‚Má Rusi, můj živote, máme se spolu soužití?‘ – na otázku, na kterou má Rus zpravidla jednoznačnou odpověď, odpovídala ruská židovská inteligence, někdy po krátkém zamýšlení: ‚Ne, spolu ne. Vedle sebe, prozatím a dočasně, ale ne spolu!‘... Povinnost a vlastenečství jsou dvě různé věci.“ A to „ponechávalo Židům v době všech prudkých zvratů ruské historie volné ruce“.⁹⁹

To je řečeno velice upřímně. A člověk si může jen zbožně přát, aby byli všichni ruští Židé také tak jasnozřiví a přiznali si toto dilema.

Obvykle totiž vidí problém pouze „v antisemitismu“: „Poté, co nám tavní (v SSSR) antisemitismus zahradil cestu ke všemu židovskému... Antisemitismus není strašný jenom v tom, jaká příkoří způsobuje Židům (když na ně uvaluje známá omezení), ale především v tom, jak Židy mění, jak je proměňuje v neurotické, zakřiknuté, zakomplexované a neplnohodnotné bytosti.“¹⁰⁰

Ve skutečnosti se z tohoto chorobného stavu plnou měrou, velice rychle a s jistotou probírali ti Židé, kteří se naplno přihlásili ke svému židovství.

Židovské sebeuvědomění v SSSR postupně sířilo, tak jak zároveň muselo překonávat historické milníky, které vymezily život Židů ve 20. století. Jako první přišla katastrofa druhé světové války. (Úsilí, které sovětská moc vyvinula, aby zamlčela a zamaskovala skutečnost, vedlo k tomu, že ji sovětské Židovstvo začalo brát na vědomí až s velkým zpožděním.)

Další utrženou ranou byla kampaň proti „kosmopolitismu“ z let 1949–1950.

Poté se objevila totální hrozba stalinského běsnění, která byla zažehnána jen díky včasné tyranově smrti.

Nicméně sovětské Židovstvo se počínaje chruščovovským obdobím „tání“ a později v šedesátých letech, kdy opět přituhlo, začalo velice rychle duševně narovnávat a nabírat sebejistotu.

Již v druhé polovině padesátých let se „vzdula vlna rozhořčení, která zachvátíla široké vrstvy sovětského Židovstva“ a „prohloubila pocit národní solidarity“.¹⁰¹

⁹⁹ B. Orlov, *Ne tě vy učili ulfavit*, in VM, Tel Aviv, 1975, č. 1, s. 120, 132–133.

¹⁰⁰ V. Boguslavskij, *Galuta – s nadězdaj*, in „22“, 1985, č. 10, s. 135, 134.

¹⁰¹ S. Šarvc, *Izvešt v Sovětskom Sojuze...*, s. 115.

Ale „teprve koncem šedesátých let začala v Rusku nevelká skupinka vzdělanců (mimochoodem nikoliv z humanitních oborů, nejvýraznější z nich byl bezesporu Alexandr Voronel) s velkým zápalem... křisit židovské národní vědomí“.⁹²

V době, kdy v prostředí sovětských Židů nazrávalo vědomí vlastní identity, vypukla znenadání šestidenní válka, která v krátkém okamžiku, a jakoby zázrakem, skončila vítězstvím Izraele. Ten v očích sovětských Židů povýšil a oni pocítili, že jsou s ním duchovně a pokrevně spřízněni.

Ale sovětská moc, kterou rozzuřila ostudná porážka Násira, rozpoutala okamžitě nad hlavami sovětských Židů halasnou kampaň namířenou proti „judaismu, sionismu a fašismu“: vypadalo to, jako by všichni Židé byli „sionisté“ a „celosvětové sionistické spiknutí“ jako by bylo „zákonitým a nevyhnutným důsledkem celé židovské historie, židovského náboženství a z nich vzešlého židovského národního charakteru“; „judaismus se ukázal jako náboženství, které se dobře hodí pro uchvácení vlády nad světem, protože dokáže velice důsledně prosazovat ideologii rasové nadvlády a apartheidu.“⁹³

V době, kdy probíhala televizní a tisková kampaň, došlo k dramatickému přerušení diplomatických styků s Izraelem. Sovětští Židé měli důvod k obavám: „už už to vypadalo, že dojde na výzvy k pogromu.“⁹⁴

Ale pod povrchem tohoto úleku se klubal nový, tentokrát již nepotlačitelný výbuch židovského národního vědomí.

„Hořkost, uraženost, zloba a nevíra v budoucnost se hromadily, až se nakonec prodraly na povrch a zapříčinily definitivní roztržku s (touto) zemí a s (touto) společností – emigrací.“⁹⁵

„Vítězství izraelské armády způsobilo, že se v mnoha tisících zcela asimilovaných sovětských Židů probudilo vědomí národní identity... Započal se proces národního obrození... K činnosti se probraly sionistické skupiny v mnoha městech země... v roce 1969 došlo k pokusu o založení jednotné sionistické organizace (v rámci SSSR)... Rostl počet Židů, kteří si podávali žádost o vycestování do Izraele.“⁹⁶

Opakovaná zamítnutí žádostí o vycestování nakonec vedla k nepodařenému pokusu o únos letadla, který se odehrál 15. června 1970. „Proces s únosci letadla“, který následoval, je možné považovat za historický mezník v osudech sovětského Židovstva.

⁹² G. Fajn, *V roli vysokoopláčivajemych švejcarov*, in VM, Tel Aviv, 1976, č. 12, s. 155–156.

⁹³ B. Nudelman, *Sovetskij antisemitizm – pričiny i prognozy* (seminář), in „22“, 1978, č. 5, s. 144.

⁹⁴ E. Finkelštejn, *Jerri v SSSR...*, in „Straña i miř“, 1980, č. 1, s. 67.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ KJE, sv. 8, s. 267.

Roztržka s bolševismem

Na počátku 20. století, kdy se již Evropa viděla na prahu éry univerzálního rozumu, nemohl nikdo předvídat, s jakou věkovitou silou se právě v tomto století vzedme nacionální citění všech národů světa. A žasneme i o století později: zdá se, že zdaleka nedochází k odumírání národního citění (jak nám po celé století vtoukali do hlavy internacionální socialisté), ale naopak k jeho posílení.

Cožpak národnostní rozmanitost lidstva nepředstavuje jeho bohatství? Zánik národů by nejspíše způsobil ochuzení lidstva a duševní entropii. (A staletí národních kultur by se proměnila ve skladiště mrtvého materiálu.) Jak ubohé je přesvědčení průmyslníků, že všeobecná jednotnost usnadní organizaci života na celé planetě. Ale z takového života by se také člověku mohlo udělat zle.

I v sovětské říši se bez ustání dotěrně slavnostním tónem hovořilo o stírání hranic mezi národy a o jejich splývání, o tom, že u nás neexistuje „národnostní otázka“ a už vůbec ne „otázka židovská“.

Ale proč by židovská otázka neměla existovat? Vždyť v této otázce je zahrnuta neobyčejná existence národa, který byl po tři tisíce let rozptýlený po celém světě a který drželo pohromadě jen duchovní pouto, národa, který existoval navzdory všem zažitým představám o státnosti a teritorialitě a který přitom zásadním způsobem a velice živě ovlivňoval celou světovou historii, a to do té míry, že byli Židé nazýváni „osou světové historie“. Tak proč by neměla existovat? Zvláště když už se dnes probudily k životu všechny národnostní otázky co jich jen je, včetně například gagauzské?

Takové hloupé pochybnosti by jistě ani nevznikaly, nebýt toho, že se židovská otázka v různých obdobích stávala součástí politické hry, ať už byla výhodná pro kohokoliv.

Tak tomu bylo i u nás v Rusku. Jak jsme viděli, v předrevoluční ruské společnosti „bylo za antisemitismus považováno i *zamlčování* židovské otázky. A nejen to: ruské veřejné mínění v té době považovalo židov-

skou otázku, která byla chápána jako otázka občanské rovnoprávnosti nebo *plnoprávnosti* – za bezmála ústřední otázku ruského veřejného života a v každém případě za věc svědomí každého člověka, za jeho lakmusový papírek.

A naopak. Tak, jak nabýval na síle židovský socialismus, všechny národnostní otázky se stávaly mrzutou překážkou stojící v cestě tomuto velikému učení a židovská otázka (kterou Marx považoval přímo za kapitalistickou) se tak jevila spíše jako nafouklá bublina. Německý historik, právník a politik T. Mommsen dosvědčuje, že v kruzích „západoruského socialistického Židovstva“, jak je nazýval, si každý, kdo provedl třeba jen sebenepatrnější pokus o posouzení židovské otázky, vysloužil přívzisko „reakcionář“ a „antisemita“ (to bylo ještě před Bundem).

Tato socialistická zásada pevná jako žula později přesídlila také do SSSR. Od roku 1918 u nás bylo tvrdě (pod hrozbou uvěznění, a dokonce i poprav) zakázáno jakýmkoliv způsobem zviditelňovat židovskou otázku (kromě vyjádření soucitu s utrpením Židů za carského režimu a snahu o jejich aktivní zapojení do věci komunismu). Inteligence se tomuto novému kánonu podřídila dobrovolně a ochotně, zatímco ostatní k tomu byli donuceni.

Tento směr držela komunistická moc tvrdě a neohroženě po celou sovětsko-německou válku: ani tehdy se totiž žádná „židovská otázka“ neobjevila. A tak to šlo dál: za Gorbačova už měla komunistická moc na kahánku, ale ani tehdy nepřestávala s kamennou jistotou přesvědčovat, že žádná „židovská otázka“ n e n í, n e n í a n e n í! (Místo ní vytvořili „otázku sionismu“.)

Ale již na konci druhé světové války, když se sovětská Židé dozvěděli, jaký rozsah mělo vyvražďování za Hitlera, a později i v důsledku stalinské kampaně proti „kosmopolitismu“ z konce čtyřicátých let, si do povědomí sovětské inteligence našel cestu opačný názor – že totiž židovská otázka existuje, a nejenom že existuje, ona existuje velice naléhavě! Bylo oprášeno předrevoluční chápání věci, podle něhož se dokonce jedná o hlavní problém ruské společnosti a otázku svědomí každého jednotlivce. Že židovská otázka je doslova „měřítkem opravdové lidskosti“.¹

Na Západě se do úvah o historické jedinečnosti, o trvalém a podstatném významu židovské otázky, pouštěli od konce 19. století jen sionističtí vůdcové (někteří z nich nadále udržovali živé styky s tvrdohlavými evropskými socialisty).

Avšak bouře doprovázející vznik Izraelského státu vnesly zmatek i do duší nevinných evropských socialistů.

¹ V. Levitina, *Ruskij teatr i jevrei*, Jeruzalém, Bibliotěka Alija 1988, sv. 1, s. 24.

Zde se nabízejí dva ne příliš důležité, zato charakteristické případy, které ve své době způsobily rozruch. – Na začátku roku 1967, během jednoho takzvaného „dialogu mezi Východem a Západem“ (byl to jeden z šikovných mechanismů období studené války, na jehož základě byli do diskuse se západními představiteli vysíláni východoevropští funkcionáři nebo „dorostenci“, kteří vydávali oficiální hatmatilku za své vlastní přesvědčení), slovenský spisovatel Ladislav Mňačko, který důstojně reprezentoval socialistický Východ, důmyslně prohlásil, že se v rámci svého povolání a vůbec *nikdy* v životě nedostal do konfliktu s komunistickou mocí, jen jednou, a to když mu odebrali řidičský průkaz, protože porušil pravidla silničního provozu. Francouzský oponent mu rozezleně odpověděl, že minimálně v *jednom* případě měl Mňačko přejít do opozice – a to, když v sousedním Maďarsku krvavě potlačovali povstání. Ale kdepak, zardoušení Maďarska se Mňačkova duševního klidu nikterak nedotklo a nepřimělo ho k žádné kritické ani odvážné reakci. – Pár měsíců po této „rozpravě“ se rozhořela šestidenní válka. Československá vláda složená ze skálních komunistů v čele s Novotným obvinila Izrael z agrese a přerušila s ním diplomatické styky. Ale co to? Týž Mňačko (byl Slovák, ale za ženu měl Židovku), který bez mrknutí oka přešel represe v Maďarsku, byl natolik rozčilen a pobouřen, že opustil vlast a na protest odešel žít do Izraele.

Druhý příklad se odehrál ve stejném roce. Když začala šestidenní válka, slavný francouzský socialista Daniel Mayer otiskl v deníku *Le Monde* článek, ve kterém prohlásil, že: 1) se stydí za to, že je *socialista*, protože za socialistický se prohlašuje Sovětský svaz (když v SSSR docházelo k masovému vyvražďování, a likvidováni byli i *socialisté!*, to se nestyděl); 2) stydí se za to, že je *Francouz* (zřejmě kvůli nesprávnému postoji de Gaulla); 3) *stydí se za to, že je člověk* (to už je snad trochu přehnané, ne?: a nestydí se jen za jedno – že je Žid.²

Jsmo ochotni nahlédnout jak Mňačkovo znechucení, tak Mayerův hněv. Zaujala nás jen krajnost jejich pocitů – zvláště když uvážíme, jak dlouho byli servilní a tolerantní ke komunismu. Vždyť vzplanutí jejich citů je také jednou ze stránek židovské otázky ve 20. století.

A co má potom znamenat, když někdo řekne, že „neexistovala“?

Tomu, kdo od padesátých do osmdesátých let poslouchal americké vysílání pro SSSR, se dokonce mohlo zdát, že v naší zemi neexistuje otázka, která by byla důležitější než židovská. (Přesto i ve Spojených státech, kde je o Židech možné mluvit jako o „nejprivilegovanější menšině“, která „dosáhla bezprecedentního postavení, byla ve stejné době cítit nenávisť a diskriminace, kterou k Židům projevovali křesťanští

spoluobčané a která byla stinnou stránkou tehdejšího života“;⁵ ale nahlas se o něčem takovém nemluví, protože by to neznělo pravděpodobně a tak židovská otázka *n e e x i s t u j e* a všítat si jí nebo o ní mluvit se nesmí a nesluší.)

Musíme si zvyknout na to, že o židovské otázce by se nemělo mluvit potichu a ustrašeně, ale zřetelně, jasně a zasvěceně. Mělo by se šetřit vášněmi a raději se snažit vnímavě pochopit výjimečný a nesnadný osud Židů na celém světě a kromě toho i naše vlastní ruské dějiny, které skrývají také nemálo utrpení. Teprve tehdy se rozplynou vzájemné, často naprosto obludné předsudky, a zavládne pokoj a zdravé vztahy.

Při práci nad touto knihou si člověk s jistotou uvědomuje nejen to, že židovská otázka byla vždy a všude součástí světových dějin, ale také to, že nikdy neměla čistě národnostní ráz, nepodobala se jiným národnostním otázkám a snad díky judaismu se vždy stávala součástí těch otázek, které byly svou podstatou *z n e j o b e c n ě j š í c h*.

Když jsem se na konci šedesátých let utvrzoval ve svých domněnkách o tom, že je komunistický režim odsouzen k zániku (řikal jsem si, že musí zaniknout – jinak to přece nejde!), jedna očividná skutečnost mi značně dodávala odvalu: totiž že se od něj odklonilo takové množství Židů.

Bývaly časy, kdy Židé jako jeden muž odhodlaně podporovali sovětský režim a žili v přesvědčení, že jedině on představuje budoucnost. Jenomže právě Židé se od něj začali odklánět – nejprve pouze intelektuálové a později i všichni ostatní, což byl přece jasný příznak toho, že dny režimu jsou sečteny!

Kdy však došlo k tomuto konkrétnímu obratu? Kdy se Židé proměnili z přesvědčených zastánců tohoto režimu v jeho zapřisáhlé nepřátele?

Je snad možné říci, že Židům šlo vždy o svobodu? Ne. Příliš mnoho z nich jsme viděli v roli hlasatelů našeho fanatismu. – Jenomže oni se ho zřekli. Bolševický fanatismus stárl i sám o sobě a bez jejich podpory navíc ztratil na zápalu, a dokonce přestal být fanatický, zlenivěl na ruský způsob – zbrežněvovatěl.

Komunistická moc po německo-sovětské válce nenaplnila naděje Židů: ukázalo se, že se jim pod její vládou žije hůře než dříve. Mohli jsme v hlavních bodech sledovat, jak k této roztržce docházelo. – Skutečnost, že Sovětský svaz podpořil novorozený Izraelský stát, přijali Židé s nadšením. – Štvanice na „kosmopolity“ (Co vlastně komunismus zamýšlel? Chtěl se jich zbavit? Chtěl je vystrnadit?) Židy silně znepokojila – ale spíše jen židovskou inteligenci, řadové obyvatelstvo zatím ne. – Strašli-

vá hrozba stalinského zúčtování, která zapůsobila daleko silněji, však trvala jen krátce a záhy se zázračným způsobem rozplynula. – V letech bezvládní a později za Chruščova židovské naděje vystřídalo zklamání, a zdálo se, že cesta k trvalému zlepšení bude ještě dlouhá.

A do toho vypukla šestidenní válka, která s biblickou silou otřásla světovým i sovětským Židovstvem a spustila lavinovitý obrodný proces, v jehož důsledku vzrůstalo židovské národní povědomí. Po šestidenní válce „se mnohé změnilo... stala se impulzem k činnosti. Začaly se posílat dopisy a petice sovětským i mezinárodním orgánům. Obnovily se národní tradice: o svátcích se člověk jen stěží protlačil do synagogy, vznikaly ilegální kroužky, kde se vyučovala židovská historie, kultura a ivrit.“⁴

A z ničeho nic zesílí kampaň proti „sionismu“, který v té době začne být házen do jednoho pytle s „imperialismem“. O to více se Židům ten omezený bolševismus odcizil a zhnusil – bůhví, kde se tady vůbec vzal?!

Pravda je, že pro mnohé vzdělané Židy byl rozchod s komunismem velice bolestnou záležitostí, bylo pro ně těžké loučit se s *ideálem*: vždyť šlo o „velký a zřejmě nevyhnutelný experiment týkající se celého lidstva, který byl podložen prastarými, přitažlivými a na první pohled ušlechtilými idejemi, z nichž zdaleka ne všechny byly zhoubné a některé si dodnes zachovaly svůj pozitivní význam... Marxismus vyžaduje vzdělanost.“⁵

Mnozí židovští publicisté se dlouho a úporně drželi termínu „stalinismus“, který jim umožňoval ospravedlňovat počátky sovětské vlády. Nebylo tak jednoduché rozloučit se s tím, na co si tolik zvykli a oblíbili si. Dá se to ještě vůbec vymýtit?

Objevily se i snahy posílit vliv inteligence na vládnoucí špičky. Jednou z nich je Dopis XXIII. sjezdu KSSS, který v roce 1966 napsal G. Pomeranc. V rámci projektu popsaného v dopise bylo komunistické straně navrhováno, aby „dala důvěru vědecké a tvůrčí inteligenci“, která „neusiluje o anarchii, ale o zákonnost... která nechce bořit existující systém, ale učinit jej pružnějším, rozumnějším a humánnějším“ – a aby bylo z předních představitelů inteligence vytvořeno poradenské „teoretické centrum“, které by dodávalo *komplexní* rady vedení státní administrativy.⁶

Pokus se neuskutečnil.

Mnozí ještě dlouho snili o „zaprášených komisařských helmách“.

⁴ Michail Chejfec, *Mesto i vremena (jevrejskije zametki)*, Paříž, Trefja volna 1978, s. 174.

⁵ J. Kolker, in „Russkaja mysl“, 24. dubna 1987, s. 12.

⁶ G. Pomeranc, *Projekt pisma XXIII sjezdu*, in *Neopublikovannoje*, Frankfurt nad Mohanem, Posev 1972, s. 269–276.

Ale již nebylo na výběr. A sovětští Židé dali komunismu sbohem.

A nyní, když se z nich stali odpadlíci, obrátili proti němu své šiky. Zdálo by se, že nastoupila chvíle očistného pokání, že by měli promluvit o své aktivní účasti na vítězství sovětského režimu a o krutostech, kterých se dopustili.

Ale nic takového se nestalo. Téměř nic. (Výjimky následují níže.) A co sborník Rusko a Židé vydaný v roce 1924, který je dodnes tak aktuální, tak výstižný a pronikavě oduševnělý? Vždyť židovská veřejnost ho tehdy roznesla na kopytech. Podle názoru erudovaného znalce Šimona Markiše se dnes „nikdo neodvází obhajovat křivonosé a ráčkující komisaře: je strašné, když se člověk proslaví jako sovětofil, čekista a bůhví, co ještě... Ale stejně musím bez vytáček prohlásit: skutečnost, že židovští mladíci a dívky přecházeli k rudým je tisíckrát pochopitelnější než názory autorů výše uvedeného sborníku.“⁷

Někteří židovští autoři přece jen začali částečně nahlížet minulost v její pravé podobě – ovšem velice opatrně: „Svou roli dohrála ta část ‚ruskožidovské inteligence‘, která se utvářela v předválečných a prvních poválečných letech, byla (do určité míry skutečně z přesvědčení) nositelkou marxistické ideologie, ale přitom v rozporu s praxí vyznávala ideály liberalismu, internacionalismu a humanismu, třebaže jen v hloubi duše a nesměle.“⁸ Nositelkou marxistické ideologie? To ano, samozřejmě. Ale liberalismu a humanismu? – jen v poststalinském období, když se začala vzpamatovávat.

Nicméně u většiny židovských komentátorů pozdního sovětského období se dočteme něco docela jiného. Když se ohlížejí na celé dlouhé období po roce 1917, zajímá je jediné: jak za tohoto režimu trpěli Židé. „Mezi národnostmi Sovětského svazu byli Židé vždy považováni za nejméně spolehlivý živel.“⁹

Taková slova může v roce 1983 vypustit z úst jenom člověk, který docela ztratil paměť. Prý v ž d y ! A co ve dvacátých a třicátých letech? A co mají znamenat slova *nejméně spolehlivý*?! Jak někdo může takto zapomenout?

„Pohlédneme-li na sovětské dějiny z ptačí perspektivy, budou se nám v celku jevit jako soustavná poroba a likvidace Židů.“ V celku! Však už jsme se tím v předchozích kapitolách zabývali a ukázali jsme si, že mnoho z nich zažilo období spokojenosti (nehledě na vysoký počet

⁷ Š. Markiš, *Ješšo raz o nēnavisti k samomu sebě*, in „22“: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelligencii iz SSSR v Izraile. Tel Aviv, 1980, č. 16, s. 188.

⁸ R. Nudelman, *Sovětskij antisemitizm – pričiny i prognozy: (seminář)*, in „22“, 1978, č. 5, s. 147.

těch, kteří náleželi k nejvyšším vrstvám), že se hromadně stěhovali do měst, získávali přístup na vysoké školy a zažívali období kulturního rozkvětu? Všechno jsou to dodatečná vysvětlení: „Docházelo... ke kolísání“, ale obecná tendence byla stále stejná... sovětská moc, která ničila všechny národnosti, zacházela se Židy obzvláště krutým způsobem.“¹⁰

Další autor považuje toto rané období, kdy Lenin a RKS/b/ povolali Židy, aby se zapojili do práce ve státním aparátu (jeho výzva byla vyslyšena a řada Židů vzápětí přesídlila z městeček ležících v pásmu židovského osídlení, do té doby nenáviděného, do hlavních a velkých měst, blíže k předvoji), dokonce za dobu, kdy došlo k „ustavení bolševického režimu, který proměnil značnou část židovské populace v ‚deklasovaný živel‘, který Židy likvidoval, deportoval do vyhnanství, který rozbíjel rodiny“ a stal se „existenční katastrofou“ pro „většinu židovského obyvatelstva“. (Záleží na tom, z jakého pohledu se na to člověk podívá. Dokonce i sám autor o něco dále v textu uvádí: ve dvacátých a třicátých letech „se dětem deklasovaných židovských maloměšťáků dařilo vystudovat... technické fakulty a univerzity v hlavním městě a nastupovali jako ‚stavbyvedoucí‘ v době, kdy vznikaly ‚velké stavby socialismu‘.“) A dále následují jakási nejasná tvrzení: „na počátku století bylo pro židovské aktivisty charakteristické... *okouzlení*... ideou o vybudování nové, spravedlivé společnosti“, ale armádou revoluce se „stalo ‚tupé stádo, které si vzalo slovo‘, všichni ti, ‚kdo nebyli nikým‘“; „po nastolení nového režimu“ se toto stádo „rozhodlo uskutečnit své heslo, ‚stát se vším‘ a zlikvidovalo i vlastní vůdce... Tak nastala vláda tupého stáda – totalitarismus bez hranic“. (Z kontextu vyplývá, že Židé v tom nesehráli naprosto žádnou roli, byli snad jen mezi vůdci, kterým bylo ublíženo.) A tato čistka trvala „dlouhá čtyři desetiletí“ až do „poloviny padesátých let“; v tomto období museli Židé podle autora spolknout poslední „hořkou pilulku, poslední zklamání, které ‚okouzleným‘ Židům postavila do cesty historie“.¹¹ Opět týž pohled na věc: celé sovětské dějiny jsou dějinami utlačování a vytěšňování Židů.

A dnes se z židovských hrudí dere jeden veliký nářek: „My jsme se pro ten režim nerozhodli!“ Nebo dokonce: „Neexistuje způsob, jak v jejich (Židů) prostředí vytvořit a kultivovat loajální sovětskou elitu.“¹²

Ale dobrý Bože, tento způsob spolehlivě fungoval dlouhých třicet let a teprve potom selhal. Kde by se jinak vzalo tolik skvělých a všeobecně známých jmen, z nichž jsme již nejedno citovali?

¹⁰ J. Štern, *Situacija nĕustojĕiva i potomu opasna*: (interview), in „22“, 1984, č. 58, s.150.

¹¹ V. Boguslavskij, *V zaščitu Kuňajeva*, in „22“, 1980, č. 16, s. 169–174.

¹² J. Štern, *Situacija nĕustojĕiva...*, in „22“, 1984, č. 58, s. 150.

A proč po dobu třiceti čtyřiceti let řada Židů nebyla schopna rozpoznat podstatu sovětského zřízení, a teď ji najednou vidí? Co jim otevřelo oči?

Do značné míry především to, že moc náhle otočila a začala Židy vytlačovat – ovšem nejen z vládních sfér a z oblastí řízení, ale také z kulturních a vědeckých institucí. „Jejich zklamání bylo tak náhlé a bolestné, že v sobě ani nesebrali dostatek sil a mužnosti, aby o něm pověděli dětem. A co na to děti? ... valná většina z nich si nadále přála to samé: udělat doktorát, kariéru atd.“¹³

Nicméně bylo načase prozkoumat podrobněji vlastní situaci.

V sedmdesátých letech začal opět působit jakýsi efekt zrcadlení a v některých případech až totožnosti názorů, na které se půl století nesmělo ani pomyslet.

Tak například v roce 1929 napsal Šulgin: „*Musíme si přiznat, co se stalo. Stroze odmítat... jakýkoliv podíl viny Židů na ruské revoluci, na upevnění komunismu i na hrůzách, které komunismus způsobil, by byla ta nejhorší cesta... Velkým krokem vpřed by bylo již to, kdybychom dokázali rozlišovat, jakou měrou se Židé podíleli na všem tom utrpení, které postihlo Rusko a ze kterého jsou šmahem obviňováni. Přinejmenším by bylo ku prospěchu věci, kdybychom dokázali vnímat „odstíny“.*“¹⁴

Z projevů některých Židů naštěstí vedle této vnímavosti k odstínům zaznívala i vnímavost jiná, daleko konkrétnější, která věcem dodávala smysl a která v sobě skrývala dokonce určitou lítost. A díky upřímnosti, moudrosti a životní zkušenosti dokázali rozlišovat dostatečně jasně. Člověk z toho má radost! A dodává mu to naděje.

Následující slova napsal Dan Levin, americký intelektuál, který se usadil v Izraeli: „Není náhodou, že se žádný z amerických spisovatelů, kteří se pokoušeli popsat a vysvětlit, co se stalo se sovětským Židovstvem, nedotkl jednoho velice závažného tématu – odpovědnosti Židů za komunismus... Ruský lidový antisemitismus je do značné míry dán tím, že ruský lid vidí Židy jako příčinu všeho, co mu způsobila revoluce. Jenomže američtí židovští spisovatelé a bývalí komunisté... nechtějí oživovat fantomy minulosti. Daleko hrůznější je přitom zapomínat na minulost.“¹⁵

Ve stejné době otiskl jeden židovský emigrant z SSSR následující slova: „Při zkoumání zkušeností ruského (sovětského) Židovstva, na rozdíl

¹³ V. Boguslavskij, *V zaščitú Kuňajeva*, in „22“, 1980, č. 16, s. 175.

¹⁴ V. V. Šulgin, „*Čto nam v nich ně nraivitsja...*“, in *Ob Antisemitizme v Rossii*, Paříž, 1929, s. 49–50.

¹⁵ Dan Levin, *Na kraju soblazna: (interview)*, in „22“, 1978, č. 1, s. 55.

od historické zkušenosti Židovstva evropského, která je založena na „střetech se *silami vnějšího zla...*, nelze postupovat zevnitř směrem ven, ale naopak směrem do vlastního nitra, a právě tam... je třeba hledat“: „v našich podmínkách jsme se setkali jen s jedním typem židovské duchovnosti, s tou, která byla vlastní rudým komisařům a jejíž jméno bylo marxismus“. A co se týče „našich mladých sionistů, ti dokáží na Rusko pro jeho ubohost a divokost hledět s nesmírnou dávkou opovržení, vymezují se vůči němu a stavějí proti němu starý židovský národ“ – „a zdá se mi dosti zřejmé, že ti, kdo dnes pějí hymny na oslavu Židovstva jako celku (nemají naprosto žádný pocit viny, nemají nejmenší schopnost pohlédnout do vlastního nitra), včera říkali: ‚Proti sovětské moci bych neřekl slovo, kdyby nebylo jejího antisemitismu.‘ A to se ještě včera v opojení bili do prsou: ‚Ať žije velké bratrství národů! Věčná sláva Otcí a Příteli, geniálnímu soudruhu Stalinovi!‘“¹⁶

Jestliže však dnes člověk jasně vidí, kolik Židů bylo mezi skalními bolševiky, a co víc – kolik z nich působilo v čele ideologického vedení, které mělo za úkol zavléci obrovskou zemi na cestu lži, neměl by *za ně* mít cosi jako pocit zodpovědnosti? Položme si obecnou otázku: existuje morální zodpovědnost? Teď nemám na mysli pocit účastenství, ale *zodpovědnost spočívající v tom, že si člověk pamatuje a že přiznává*. – Tak například Němci mladší generace připouštějí před Židy svou zodpovědnost tím nejprímějším způsobem, a to jak v rovině morální, tak i materiální, stejně, jako by ji připouštěl viník před svou obětí: již řadu let je Izraeli vypláceno finanční vyrovnání a ti, kteří přežili, jsou osobně odškodňováni.

A Židé? Když se Michail Chejfec, kterého jsme v této práci nejdnou citovali, poté, co prošel lágry, jménem svého národa velkodušně omluvil za to, co Židé v SSSR napáchali ve jménu komunismu, zle se mu vysmáli.

Celá vzdělaná část společnosti – *kulturní kruhy* – ve dvacátých a třicátých letech zcela upřímně přehlížela, že jsou *Rusové* obětí ústrků, a dokonce nepřipouštěla, že by takové ústrky mohly existovat. – Zato když začali ubližovat Židům, okamžitě to vycítila. Tak například Viktor Perelman, který v emigraci vydával židovský protisovětský časopis *Vremja i my*, sloužil režimu v nejzaprodanějším periodiku *Litěraturnaja gazeta* v době, kdy ji řídil A. Čakovskij až do chvíle, kdy byl postaven před židovskou otázkou. V tu chvíli se od něho odvrátil.

Na vyšší úrovni se to zobecňovalo následujícím způsobem: „Byl to krach... iluzí o tom, že se nám podaří organicky začlenit do ruských společenských hnutí, že se nám podaří v Rusku cokoliv změnit.“¹⁷

¹⁶ A. Sukonik, *O religioznom i ateističeskom soznaniiji*, in „Věstník Ruskogo Christiansko-go Dviženija“, Paříž, New York, Moskva, 1977, č. 125, s. 45–46.

¹⁷ R. Nudelman, *Ogljanis v razdumje...*, (diskuse), in „22“, 1982, č. 24, s. 112.

Když si tedy Židé uvědomili, že mezi nimi a sovětským režimem došlo k otevřené roztržce, stali se součástí opozice, která se proti němu stavěla, a to opozicí intelektuální (v souladu s rolí, kterou hráli ve společnosti). Nebyli samozřejmě aktéry bouří v Novočerkassku, nepokojů v Krasnodaru, Alexandrovu, Muromu ani Kostromě. Ale filmový režisér M. Romm sebral odvalu a bez vytáček se veřejně vyjádřil k známé kampani proti „kosmopolitům“. Jeho prohlášení bylo ostatně jedním z prvních dokumentů samizdatu (a sám Romm, který měl za sebou filmy *Lenin v říjnu* (1957), *Lenin v roce 1918* (1959) a který byl pětinašobným nositelem Stalinovy ceny, se v té době zbavil ideologických pout a stal se jakýmsi vůdcem sovětského Židovstva). Od té doby začali Židé významně rozšiřovat řady „demokratického hnutí“, „disentu“ a často se stávali jeho nejodvážnějšími představiteli.

Jeden z jeho účastníků se z izraelského exilu ohlíží na tehdejší moskevské vření: „Ruští demokraté jsou z valné části (ne-li většinou) původem Židé... Neuvědomují si své židovství a nechápou, že ti, kdo jim naslouchají, jsou většinou také Židé.“¹⁸

Tak se Židé opět ocitli v ruské revoluci a jako následovníci těch ruských intelektuálů, které židovští bolševici horlivě pomáhali likvidovat v první porevoluční dekádě, se také stali skutečným a zapáleným jádrem nově vzniklého opozičního společenství. Zase se jednou ukázalo, že se žádné pokrokové hnutí bez Židů neobejde.

Kdo učinil přítrž vlně lživých politických (a většinou napůl tajných) procesů? Alexandr Ginzburg. – Vzápětí po něm vystoupili Pavel Litvinov a Larisa Bogorazová. Nebudu přehánět, když jejich výzvu „Světovému veřejnému mínění“ z ledna 1968 – kterou nesvěřili vrtošivému samizdatu, nýbrž vlastnoručně a nebojácně předali západním novinářům před fotoaparáty čekistů – označím za zlomový okamžik v ruských politických dějinách. – Kdo bylo těch sedm statečných, kteří 25. srpna 1968 zamířili pevným krokem na Rudé náměstí na místo, kde dříve bývalo popraviště? Nešlo jim o úspěch protestu, svou obětí chtěli očistit jméno Ruska od hanby, která na něm ulpěla kvůli Československu. Čtyři z těch sedmi byli Židé. (Nezapomínejme přitom, že roku 1970 představovali méně než jedno procento populace.) – Nemůžeme opomenout Semjona Gluzmana, který neváhal obětovat vlastní svobodu v boji proti zneužívání psychiatrických léčeben. – Mnozí moskevští židovští intelektuálové byli mezi prvními oběťmi stranické odplaty.

Ale jen málokdy bylo možné z úst disidentů uslyšet alespoň náznak lítosti nad minulostí vlastních židovských otců. P. Litvinov se nikdy ani slůvkem nezmínil o roli, kterou sehrál jeho děd v oblasti propagandy.

¹⁸ A. Voronel, *Budušeje ruskoj alii*, in „22“, 1978, č. 2, s. 186.

Ani od V. Bělocerkevského se již nikdy nedozvíme nic o tom, kolik nevinných lidí zahubil jeho otec s těžkým mauzerem v ruce. Komunistka Raisa Lertová, která se na stará kolena vrhla do disidentské činnosti, se dokonce ještě po „Souostroví“ pyšnila svou bývalou příslušností k *té* straně, „do které jako mladá vstoupila čestně a s nadšením“, „které obětovala veškerý zápal své duše, všechny síly a každou myšlenku“, a která jí samé nakonec ublížila, – ale dnes už to není *ta strana*, co bývala.¹⁹ Není však schopná domyslet, že v podstatě sama usiluje o to, aby byla brána jako součást raného stranického teroru.

Do řad disidentského hnutí vstoupil po roce 1968 bez zaváhání také Sacharov. Z případů, které se mu nově ocitly na stole a kvůli kterým podával protesty, byla celá řada individuálních, z nichž některé byly vyloženě osobní. Valnou většinou šlo o obranu židovských „odpíračů“ vojenské služby. Jednou mi s naivitou, která svědčila o jeho neschopnosti dohlédnout evidentní význam případu, vypravoval, že když se pokusil toto téma více zviditelnit, akademik Gelfand mu odpověděl: „Už nemáme sílu na to, abychom tomuto národu pomáhali řešit jeho problémy“; a akademik Zeldovič: „Samí nemáme dost sil na to, abychom ještě řešili cizí problémy. Nebudu se podepisovat pod petice, které se zasazují za postižené, ať už jim bylo způsobeno cokoliv – chci si zachovat možnost bránit ty, kteří trpí za svou národnostní příslušnost.“ To jest bránit jenom Židy.

Vznikla i čistě židovská část disentu, která se záměrně věnovala pouze obraně utlačovaných Židů a možnostmi emigrace. Dostaneme se k ní později.

Za obratem veřejného mínění často stojí konkrétní osobnosti, které ho ztělesňují a dodávají mu inspiraci. Jednou takovou typickou (a výstižnou) tváří, která zrcadlila intelektuální ovzduší a nálady v SSSR šedesátých let, se stal *Alexandr Galič*. („Jak vysvětluje N. Rubinštejn, jméno Galič je pseudonym. Vzniklo spojením hlásek obsažených v jeho pravém jménu, jménu po otci a příjmení – Ginzburg Alexandr Arkadjevič. Výběr pseudonymu je důležitá věc.“²⁰ To je pravda, a autor si nejspíše také uvědomoval, že vedle „spojení hlásek“ je v pseudonymu obsažen také název starodávného ruského města, který se dochoval ze slovanského dávnověku.) Pro Galiče byl bouřlivý zvrát nálad v celém intelektuálním prostředí výrazným impulzem. Magnetofonové nahráv-

¹⁹ R. Lert, *Pozdnij opyt*, in „Sintaksis: Publicistika, kritika, polemika“, Paříž, 1980, č. 6, s. 5–6.

²⁰ N. Rubinštejn, *Vyklyučitě magnitofon – pogovorim o poetě*, in „Vremja i my“ (dále VM): Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennyh problem, Tel Aviv, 1975, č. 2, s. 164.

ky jeho kytarových vystoupení, na kterých zpola zpíval, zpola recitoval, se masově šířily, staly se symbolem celého období společenského oživení šedesátých let a vystihly je s velkou silou a někdy až zuřivostí. Mínění *kulturních kruhů* bylo jednotné: „nejpopulárnější lidový básník“, „bard současného Ruska“.

Když začala sovětsko-německá válka, Galičovi bylo 22 let. Vypráví, že byl ze zdravotních důvodů zproštěn vojenské služby a odjel do Grozného. „Tam jsem nad očekávání snadno získal místo dramaturga v městském Dramatickém divadle.“ Kromě toho „jsem organizoval divadlo politické satiry“; později jsem se evakuoval, přes Krasnovodsk se dostal do Čirčiku nedaleko od Taškentu, odkud jsem v roce 1942 spolu s frontovým divadelním souborem, s nímž jsem přečkal zbytek války, pokračoval do Moskvy. Vzpomíná, že často vystupoval s častuškami pro raněné v nemocničním vlaku a po koncertě popíjel se sympatickým vlakvedoucím v jeho kupé lůh. „Všichni jsme pracovali pro jednu velkou společnou věc – bránili jsme svoji vlast, ačkoliv každý po svém.“²¹ (Stránkování uvedené v textu v hranatých závorkách rovněž odpovídá tomuto vydání.) Skončila válka a stal se z něj slavný sovětský dramatik. Nejméně deset jeho her se hrálo „v řadě divadel v Sovětském svazu i v zahraničí“ [216] a jako scenárista se podílel na vytvoření řady filmů. Bylo to ve čtyřicátých a padesátých letech, v letech totálního duševního marazmu – a nebudeme si nic namlouvat, on se z něj uniknout nepokoušel. Jeden jeho film byl dokonce o čekistech, získal za něj i ocenění.

Jenomže na počátku šedesátých let se s Galičem udála změna. Sebral odvahu, opustil úspěšný a sytý život a „vyšel na náměstí“ [98]. Od té doby také začal vystupovat po moskevských bytech, kde zpíval za doprovodu kytary své písně. vzdal se možnosti být oficiálně vydáván, třebaže se mu po ní přirozeně stýskalo: „Je to něco, přečíst si na obálce vlastní jméno – ne jen tak něčí, ale své vlastní!“ [216]

Protirežimní písně, v nichž pranýřoval společenské poměry a které měly svou mravní naléhavost, sehrály bezesporu důležitou roli a uvedly společnost do pohybu.

Texty jeho písní se odehrávají především v dobách pozdního stalinismu a ještě později, zato období světlého leninského období se jeho kárající hlas nedotkl (ačkoliv jednou se mu to povedlo: „Vozy s krvavým nákladem / skřípou u Nikitské brány“ [224]). – V nejlepších pasážích vyzývá společnost k morální očistě, k odporu („Malý zlatokopecký valček“ [26], „Já volím svobodu“ [226], „Balada o čistých rukách“ [181], „Z dotazníků zmodraly nám prsty“ [90], „Den co den fanfáry mlčení

²¹ Alexandr Galič, *Pesni. Stichi. Poemy. Kinopovesť. Pjesa. Statji*, Jekatěrinnburg, U-Faktoria, 1998 (dále Galič), s. 552, 556, 561–562.

oslavují hloubku prázdných myšlenek“ [92]. – Občas zazní krutá pravda o minulosti: „Pro nic za nic rozprašen byl třiačtyřicátý pěší pluk“ [21]; jindy zase „rudé legendy“: bývaly časy – „kdy třetina muklů uctívala Čeku. / Bývaly časy „kdy za rudou / dávali deset let natvrdo!“ [69] – a je to tady, ach ti nebozí komunisté! Jen jednou jedinkrát se dotknul i rozkulačování („Jako první odváděli ty, kterým všechno sebrali“ [115]). – Ale nejhlavnější útok směřoval proti *tehdejší* nomenklatuře („A za městem jsou ploty, za ploty papaláši“ [13]) – jeho příkrost je tu na místě, ale bohužel snižuje téma tím, že je omezuje na nenávisť k jejich hmotným privilegiím – jen se podívejte, jak žerou, chlastaj a flámoujou [151–152]; jeho písně jsou vzteklé, ale je v nich vztek spodiny, což připomíná útočné agitky „rudého proletariátu“. Ale i když se od vůdců zatlouá mezi „lid“, v jeho sbírce lidských charakterů najdeme téměř samé zabeďněnce, strašpytly, syčáky a děvky – opravdový hnůj.

Jeho autorské „já“ nabývalo, zcela v duchu doby, různé podoby: ztotožňoval se se všemi trpícími, pronásledovanými a zemřelými. „Byl jsem řadový voják a jako voják zahynu“ [248]; „nás vojáky zabíjejí v boji“. Ale zdá se, že nejvíce byl muklem a seděl, mnoho svých písní zpívá ústy bývalého mukla: „a ten druhý mukl – jsem já, to bych řekl“ [87]; „Podkova mi zamrzla ve stopě od saní / v ledu, co jsem krumpáčem rozbíjel / ne náhodou jsem se po lágrech / potloukal dlouhých dvacet let“ [24]; „místo lidí čísla umírala / umírala místo nás“; „a z lágru alou na frontu!“ [69], – takže mnozí se dokonce domnívali, že přišel *odtamud*: „Galiče se vyptávali, kdy a v jakých lágrech seděl.“²²

A jak vnímal svou vlastní minulost, svou mnohaletou účast na veřejné sovětské lži, která ohlupovala lid? Právě to mě udivovalo ze všeho nejvíce: v tom návalu patetického obviňování se nenašla *ani stopa po vlastní lítosti, nikde ani slovo osobního pokání!* – A později, když složil slova: „stranická Iliada! lokaj v dárkovém balení“, docházelo mu vůbec, že zpívá sám o sobě? Nebo když si prozpěvoval: „když obchodovat budeš s kadidlem“ [40] – jako by chtěl ostatním radit, ale vždyť to byl on, kdo půl života „obchodoval s kadidlem“. Tak co by mu udělalo, kdyby se zřekl svých státem protežovaných divadelních her a filmů? Kdepak! „My jsme katům ódy nezpívali!“ [119] – háček je ovšem v tom, že zpívali. – Zřejmě si to přece jenom uvědomoval, nebo mu to spíše postupně začalo docházet, neboť později, již v době, kdy nežil v Rusku, prohlásil: „Byl jsem úspěšným scenáristou, úspěšným dramatikem a úspěšným sovětským lokajem. A zjistil jsem, že to takhle dál nevydržím. Že už konečně musím promluvit otevřeně, říci pravdu...“ [639].

²² V. Volin, *On vyšel na ploščaď*, in Galič, s. 632.

Jenomže tehdy, v šedesátých letech, nebojácně obrátil ostrí občanského hněvu dokonce proti příkázání evangelia („nesuďte, abyste nebyli souzeni...“):

Ne! zaslouží si nejhlubší opovržení
tento návod na život!

a opíraje se o utrpení, které oslavil ve svých písních, pasoval se sebevědomě do role žalobce: „Nebyl jsem vybrán. Ale soudce jsem!“ [100] A natolik o tom sám sebe přesvědčil, že v dlouhé „Poemě o Stalinovi“ („Legenda o narození Páně“), v níž vedle sebe nevkusně postavil Stalina a Krista, formuloval své agnostické heslo, své jistě znamenité verše, které šly později od úst k ústům a které napáchaly tolik škody:

Nebojte se pekla ani výhně
jen jediného bojte se,
toho, kdo řekne: „Vím, jak jednat správně!“ [525]

Ale jak jednat správně, to nás přece učil Kristus... Intelektuální anarchie bez hranic, která zapce ústa každému, kdo nabízí možné řešení. Jediné, co nabízí – aby se člověk nechal unášet jako součást nemyslného (třebaže *pluralistického*) stáda – a ono už nás to někam zavane!

Ale jedna bolest ho skutečně vnitřně svírala a naplňovala jeho písně po okraj – pramenila z pocitu židovské sounáležitosti a židovského utrpení: „Náš vlak odjíždí do Osvětími dnes a denně“. „U řek babylonských“ – to je zacílené dílo, a má dramatický obsah. Nebo poema „Kadiš“. Nebo: „Má šestícípá hvězdo, svíť mi na rukávě, svíť mi na hrudi“. Nebo „Vzpomínka na Oděsu“ („chtěl jsem Chagalla spojit s Mandelštamem“). Najdeme tu lyrickou i bojovnou notu. „Váš soukmenovec i vámi zavržený, / poslední pěvec vašeho exodu“ – zde se Galič obrací k odjíždějícím Židům. Byl natolik prodchnut židovskou pamětí, že dokonce i ve verších na nežidovská témata tu a tam utrousil: „bez velkého nosu“, „ani Tatar, ani Žid“ [115, 117], „co že, stará páko, ještě nejsi v Izraeli?“ a dokonce samotná Arina Rodionovna (Puškinova chůva, kterou básník oslavil ve svých verších) si zpívá židovské ukolébavky. – Jenom se v jeho písních neobjevuje ani slovo o dobře situovaných Židech, které nikdo neutiskuje, kteří mají dobré místo v nějakém vědeckém ústavu, v redakci nebo v oblasti obchodu. Žid je vždy ponižený a trpí nebo sedí v lágru a hyne. Nebo jiné slavné verše:

Z vás Židů nikdy nebudou komoři...
Nikdy nezasednete v synodu ani v senátu.
Posedíte si leda na Solovkách nebo Butyrkách [40]

Krátkou paměť nemá jenom Galič, ale také všichni posluchači, kteří tak upřímně a srdečně přijímají tyto jeho sentimentální verše: kam se ztratilo těch dvacet let, kdy sovětští Židé neseděli na Solovkách – ale většinou se producírovali „někde u dvora nebo v senátu“!

Zapomněli. Docela bezelstně na všechno zapomněli. Jak těžké je pamatovat si o sobě to špatné.

A protože mezi kariéristy a režimními prospěcháři už, zdá se, nezbyl jediný Žid, jen samí Rusové, i Galič se, ať už vědomě nebo podvědomě, ve svých satirách utruje na Rusy, na všelijaké Klimy Petroviče a Paramonovy. Veškerá společenská nevole, která na ně dopadá, vyznívá ve výrazně „protiruských“ tónech, obrazech a podrobnostech. Galič předvádí celou galerii donašečů, lágrových dozorců, zhýralců, idiotů a ožralů – většinou ve zkarikované podobě, někdy vyjadřuje i přezíravý soucit (který si bohužel skutečně zasloužíme!) – „Host svěsil masné pačesy / a spustil píseň o Jermakovi... / řehtá se ostošest / a rád by si pobesedoval / o tom jak spasit Rus“ [117–118], ten nekonečný zástup opilců, kteří neodlišují petrolej od vodky a kteří kromě pití nedělají nic – v lepším případě ztracenců, v horším zabeďněnců. A to je, jak už bylo řečeno, považován za ruského *lidového* básníka... Ani jeden válečný hrdina, ani jeden mistr řemeslník, ani jeden ruský intelektuál, a dokonce ani jeden pořádný mukl (to nejdůležitější, co souvisí s mukly, si přivlastnil), vždyť všechno ruské je „z rasova plemene“ [118] nebo se to nosí někde „nahore“. Například tyto verše, které pojednávají přímo o Rusku: „Každý tlučhuba je mesiáš! / (...) Jen se, bratře, zeptej / jen to zkus / byla-li vůbec někdy / na té Rusi Rus.“ – „Přeplněná neřestí od zátky až do dna.“ – A najednou zoufale: „Vždyť přeci někde musí být / to neviditelné Rusko,“ pod „usměvavým nebem / kde se každý s každým rozdělí / o slovo boží i o chleba“.

Snažně tě prosím:

„Vdrž!“

V hnilobě zůstaň živ,

ať alespoň v srdci tvém

zaznívá modlitba

jak v Kitěži zakleté! [280–281].

A když se pak objevila svůdná možnost vycestovat, Galič byl na vázkách, zda zvolit Kitěž nebo nízkou všednodennost: „Je to pořád ten samý začarovaný kruh, pohádka o bílém býkovi, kruh, který se nedá zamknout ani odemknout!“ [559]. – Odjel. A na rozloučenou pronesl tato slova: „Mne, ruského básníka, žádný ‚pátý bod‘ nedonutí, abych se vzdal Ruska!“ [588].

Ale další z těch, kdo se rozhodli odjet, načerpali z jeho písni dávku jedy, která způsobila, že k Rusku pocítili odpor a začali jím opovrhovat. Nebo alespoň jistotu, že je v pořádku se s ním rozejít. Tento hlas již zaznívá z Izraele: „Rozloučili jsme se s Ruskem. Neobešlo se to bez bolesti, ale bylo to navždy... Stále jsme s Ruskem pevně svázaní. Jenomže... za rok, za deset let, možná za sto z něj odejdeme a dosáhneme svého prahu. Když posloucháme Galiče, je nám nad slunce jasné, že jsme zvolili správnou cestu.“²³

²³ N. Rubinštejn, *Výklučitě magnitofon – pogovorim o poetě*, in VM, Tel Aviv, 1975, č. 2, s. 177.

Obrat v obviněních Ruska

Bylo to ovšem celé historické hnutí – odvrát Židů od sovětského komunismu.

Ve dvacátých a třicátých letech se zdálo splynutí sovětských Židů s bolševismem nezvratné. A najednou se rozcházejí? A ještě z toho mají radost!

Jako vždycky u všech lidí i u všech národů se samozřejmě nedalo očekávat, že při takovém přehodnocování zazní lítost nad někdejší semknutostí. Ale *absolutně jsem nečekal* takový odklon, že místo třeba jen náznaku politování, třeba jen citové rozpačitosti bude odtržení Židů od bolševismu provázeno hněvivým výpadem proti ruskému lidu: to *Rusové* zardousili demokracii v Rusku (tj. Únorovou revoluci), *Rusové* jsou vinní tím, že se od roku 1918 udržel tak pevně tento režim!

My tům ovšem vinní jsme, jak by ne! A dokonce už dřív: jako by už ty odporné scény *ze zářivé* Únorové revoluce k tomu nedávaly návod! – Ale čerstvě přeorientovaní bojovníci proti bolševismu se projeví takto: dnes jsou všichni povinni uznat, že oni vždy proti tomu režimu bojovali, a nepřipomínat, že ho kdysi milovali, nepřipomínat, jak skvěle té tyranii sloužili – ne, to ti „domorodci“ ji od začátku budovali, upevňovali a milovali ji:

„Lídři Říjnového převratu... byli spíš vedoucími než vedoucími (železná strana nového typu, to byli ti „vedoucí“) průvodci a realizátoři přání mas, dřímajících v hlubinách podvědomí lidu. Neodtrhli se od rodné hroudě.“ A dále: „Říjnový převrat byl pro Rusko neštěstím. Vývoj v zemi mohl být i jiný... tehdy (tj. v bouřlivém anarchismu Února) se objevily první známky úcty k lidské důstojnosti ze strany státu, počátky práva, svobody, byly však smeteny hněvem lidu.“¹

A zde je pozdější výklad, oslnivě měnící vysvětlení účasti Židů v bolševických řadách: „Bolševismus Leninův a SDDSR/b/ byl jen intelektu-

¹ B. Šragin, *Protivostojanije ducha* (dále B. Šragin), Londýn, Overseas Publications 1977, s. 160, 186–189.

ální a civilizovanou realizací ‚plebejského‘ bolševismu. Nebyt prvního, zvítězil by druhý, mnohem strašnější.“ A proto „lím, že se Židé široce zapojili do bolševické revoluce a dali jí kádry intelektuálů a organizátorů, zachránili Rusko před totální pugačovštinou. Dodali bolševismu nejhumánnější variantu ze všech vůbec možných v té době.“² – Avšak: „Když vzbouřený lid rukama Leninovy strany svrhl intelektuálskou demokracii (kdypak ale nějaká existovala?)... poslušný lid se rukama stalinské byrokracie snažil osvobodit od... všeho, v čem ještě zaznívaly ohlasy volného ducha inteligence.“³ – Ano, ano, ovšem: „Vina inteligence na následných žalostných událostech ruských dějin je silně zveličena.“ A vůbec – provinila-li se, „provinila se na sobě samé“,⁴ nikoli na lidu. Naproti tomu „nebylo by na škodu, kdyby lid sám cítil své provinění na inteligenci“.⁵

Ale marná sláva: „Totalitní režim... je svou podstatou i původem lidový.“⁶ – „Je to totalitní země... Taková je volba ruského lidu.“⁷

A je to proto, že „tatarský živel ovládl zevnitř duši pravoslavné Rusi“⁸ – vždyť „asijská sociální a duchovní struktura, kterou Rusové zdědili od Mongolů... je houževnatá, neschopná vývoje a pokroku“.⁹ – (Teorii, že neexistovalo žádné tatarské jho, nýbrž přátelský svazek s Tatary, zastával ostatně i Lev Gumiljov. Na to dává nejjednodušší odpověď ruský folklor: kolik máme přísloví o Tatarech, všechna o nich mluví jako o nepřátelích a utiskovatelích, a folklor se nedá zfalšovat, nedá se překroutit jako vědecká teorie.) – A tak i „Říjnový převrat byl výbuch asijské substance neuvěřitelné síly“.¹⁰

A pro všechny, kdo chtějí drásat a deptat ruské dějiny, je oblíbeným a nej přednějším vykladačem Čaadajev (myslitel nesporně vynikající). Nejprve samizdat, pak i emigrantská vydání pečlivě vybírala, oškrabávala, horlivě opakovala jeho publikované i nepublikované (jim vyhovující) texty. Ale nevyhovující citáty a to, že hlavními Čaadajevovými opo-

² Nik. Šulgin, *Novoje ruskoe samosoznanije*, in „Věk XX i mir“, Moskva, 1990, č. 5, s. 27.

³ M. Mejerson-Aksjonov, *Rožděnije novoj intelligenii*, in *Samosoznanije: Sb. statěj*. New York, Chronika 1976, s. 102.

⁴ B. Šragin, s. 246, 249.

⁵ O. Altajev, *Dvojnaje soznanije intelligenii i psevdokultura*, in „Věstnik Russkogo Studěničeskogo Christianskogo Dviženija“, Pařž-New York, 1970, č. 97, s. 11.

⁶ M. Mejerson-Aksjonov, *Rožděnije novoj intelligenii*, in *Samosoznanije*, s. 102.

⁷ Beni Peled, *My ne možem ždat ješčo dve tysjači let!* (interview), in „22“: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelligenii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1981, č. 17, s. 114.

⁸ N. Prat, *Emigrantskije komplekxy v istoričeskom aspektě*, in „Vremja i my“ (dále VM): Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennyh problem, New York, 1980, č. 56, s. 191.

⁹ B. Šragin, s. 504.

¹⁰ Tamtéž, s. 505.

nenty z řad jeho současníků nebyli Mikuláš I. s Benkendorfem, nýbrž jeho přátelé – Puškin, Vjazemskij, Karamzin, Jazykov – to vše se ignoruje.

Na začátku sedmdesátých let se odpor k Rusům stále stupňuje. „Russisch-kulturisch“, „lidský chlívěk“ – co je v anonymním samizdatovém článku „S. Tělegina“ (G. Kopylova) pohrdání k Rusku jako k nepovedenému materiálu; a po lesních požárech roku 1972 poslal tentýž „S. Tělegin“ samizdatovým letákem prokletí celému Rusku: Ruské lesy hoří? To máš za své zločiny!!! – „Celý národ splývá v reakční masu“ (G. Pomeranc); „Když slyším tu přelíbeznou garmošku, zmocňuje se mě zuřivost, a při styku s tou masou propadám bezmocnému vzteku“;¹¹ mluví velmi upřímně, a je to tak: srdce si poručit nedá. – „Židé, židovský osud – to je jen parafráze osudu inteligence v této zemi, její kultury, a židovská osířelost je symbolem jiné, duchovní osamocnosti, pramenící z debaklu tradiční víry v lid.“¹² (Jaké změny prodělal v Rusku od 19. až po druhou polovinu 20. století věčný „problém lidu“. Dnes „za lid“ se označuje ta domorodá masa, tupě spokojená se svým vegetováním a se svými manipulátory, mezi kterou ke společnému strádání v městech této země zavál Židy jejich neúprosný osud. Milovat tuto masu nelze, dělat si o ni starosti se přičí přirozenosti.) – Nám již známý B. Chazanov (tehdy nebyl ještě v emigraci) má takový názor: „Rusko, které miluji, je platonská idea: ve skutečnosti neexistuje. Rusko, které vidím kolem sebe, je mi odporné,“ jsou to „svého druhu jedinečné Augiášovy chlévy“; žijí tam „prašivci“; „jednou je (Rusko) stihne strašlivá odplata za to, jaké je dnes“.¹³

Stihne je odplata – ano. Ale ne za pouhé působení útrap. Stihlo je to již dříve.

V šedesátých letech se v intelektuálním prostředí mnoho přemýšlelo a padlo mnoho výroků o situaci v SSSR, o perspektivách a v širším pojetí i o Rusku samém. Za podmínek přísného státního dohledu probíhaly všechny tyto debaty a úvahy jen v soukromých besedách nebo v samizdatových člancích, tehdy ještě většinou nesměle a pod pseudonymy. Ale když začala židovská emigrace – zaplavilo usvědčování Ruska neomezeně a hněvivě svobodný Západ: v židovské emigrantské inteligenci to byl mohutný proud a tak hlučný, že jiné hlasy dlouho nebylo ani slyšet.

Roku 1968 uprchl za hranice Arkadij Bělinkov – jak se zdá, úhlavní nepřítel sovětského režimu? Ne však ruského lidu? Čteme jeho článek

¹¹ M. Dejč, *Zapiski postoronného*, in „22“, 1982, č. 26, s. 156.

¹² B. Chazanov, *Novaja Rossija*, in VM, Tel Aviv, 1976, č. 8, s. 143.

¹³ Tamtéž. s. 141, 142, 144.

ve sborníku *Novyj kolokol*, který sestavil: „Země otroků, země pánů...“ A *proti komu se vrhá jeho hněv?* (Pravda, musíme uvážit, že článek vznikl ještě v SSSR a autor dosud postrádal tu nebojácnost, jakou mu dala až cizina: obvinít přímo *režim*.) Slovo „sovětský“ dokonce nepoužije Bělinkov ani jednou, ale jde vyšlapanou cestičkou: věčně otrocká Rus, svoboda „pro naši vlast je horší než žrát rozdrčené sklo“, v Rusku „se věší buď ne ti praví, nebo ne tak, jak by se mělo, a vždycky málo“. – Prý již ve dvacátých letech 19. století „mnohé svědčilo o tom, že v procesu odvěké evoluce se z obyvatelstva (Ruska)... stane stádo zrádců, udavačů, katů“; „panoval tam ruský strach: měli jsme sbalené teplé věci a čekali zabušení na dveře,“ – dokonce ani tady to není „sovětský“ strach. Copak někdy před revolucí čekali noční zabušení na dveře? – „Soud v Rusku nesoudí, všechno ví předem. Proto se v Rusku jenom odsuzuje,“¹⁴ – to znamená i díky Alexandrovým reformám? A co porota? A smírcí soudci? Takové odpovědné, uvážlivé soudnictví.

Ale to nic! V autorovi kypí tak nezměrný vztek, že staví na pranýř i spisovatele – Karamzina, Žukovského, Tútčeva, ba i Puškina a ruskou společnost jako celek za jejich nedostatečnou revolučnost: „Bídna společnost otroků, potomků otroků a praprapředků otroků“, „společnost strachem a zlostí se třesoucích hovad“, „při pomýšlení na možné následky měli hned plné kalhoty“, „při pokusech zardousit svobodu... ruská inteligence vždy ochotně pomohla“.¹⁵

Čím kdo zachází, tím taky schází.

Jestli to v š e c h n o u Bělinkova byla „zastíračka protisovětského postoje“, kamufláž – proč tedy v zahraničí text nepřepsal? Jestli to ve skutečnosti myslel *jinak, ne takhle* – proč to otiskl v této podobě?

Ne, Bělinkov nenáviděl právě takto.

Tohle tedy byl *ten obrat*, jímž se zřekli bolševismu?

Přibližně v téže době, koncem šedesátých let, vyšel v Londýně židovský sborník na sovětská témata, čteme v něm dopis z SSSR: „V nesmírných hlubinách labyrintů ruské duše jistě sedí pogromista... Sedí tam také otrok a výtržník.“¹⁶ – A na tuto anonymní pořouchlou urážku pohotově navazuje Bělocerkovskij: „Rusové jsou silný národ, jenom na hlavu jsou slabí.“¹⁷ – „Ať všichni ti Rusové, Ukrajinci... hulákají v opilosti i se svými ženami, chlastají vodu a blbnou z komunistič-

¹⁴ A. Bělinkov, *Strana rabov, strana gospod...*, in „Novyj kolokol“: Literaturno-publicističeskij sbornik, Londýn, 1972, s. 325, 359, 346, 350.

¹⁵ Tamtéž, s. 325–328, 337, 347, 355.

¹⁶ N. Šapiro, *Slovo rjadovogo sovětského jevreja*, in *Russkij antisemitizm i jevrei: Sbornik*, Londýn, 1968, s. 50–51.

¹⁷ „Novyj amerikanec“, New York, 23.–29. března 1982, č. 110, s. 11.

kých žvástů... bez nás... Ještě lezli po čtyřech a klaněli se stromům a kamenům, ale my jsme jim dali Boha Abraháмова, Izákova a Jákovova.¹⁸

„Kčž byste konečně zmlkli, bylo by to od vás moudré.“ (Jób 13, 5)

(Povšimněme si, že žádný hanlivý úsudek o „ruské duši“ *obecně*, o „ruské povaze“ *obecně* nevyvolává u nikoho z civilizovaných lidí ani nejmenší protest, ani zapochybování. Otázka „mohou-li se posuzovat národy jako celek“ vůbec nevznikne. Když někdo nemiluje, nebo když dokonce opovrhne vším ruským, nebo když dokonce prohlašuje v pokrokových kruzích, že „Rusko je žumpa“, neplatí to v Rusku za prohrěšek, nezní to nepokrokově. A nikdo se tu neobrací na prezidenty, premiéry, senátory, kongresmany s rozechvělou výzvou: „Jak se díváte na takové rozdmýchávání nacionální nenávisti?“ – Vždyť my sami si spíláme ještě ostřeji – od 19. století, a zvlášť těsně před revolucí. V tom ohledu máme bohatou tradici.)

Čteme a dovídáme se také: „pologramotní hlasatelé náboženství“, „pravosláví si nevysloužilo důvěru inteligence“ (Tělegin). – Rusové „se tak lehce zřekli víry svých otců, lhostejně se dívali, jak se vyhazují do povětří chrámy“. No to jste tomu dali! Ale „možná že se ruský lid jen na čas poddal moci křesťanství?“ – tj. na 950 let – „a jen čekal na okamžik, kdy se od ní osvobodí?“¹⁹ – tj. za revoluce. Kolik se musí člověku v srdci nahromadit nenávisti, aby mohl vyslovit něco takového! (Ale cožpak ruští publicisté obstáli na tomto Poli zkresleného chápání? Mnozí se na něm smekli. Třeba chlouba publicistiky první emigrační vlny S. Rafalskij, dokonce snad syn duchovního, o té době píše: „Pravoslavná Svátá Rus bez zvláštní námahy nechala zbořit své svatyně.“²⁰ V Paříži je sotva slyšet vzlyky těch, kdo byli zmasakrováni čekistickými kulometry již za chrámových bouří roku 1918. Od té doby už znova nepovstali, tak je to. A to bych chtěl vidět, jak by syn kněze ve dvacátých letech v SSSR bránil svatyně před zbořením.)

A zase pravý opak: „Pravosláví je hotentotské náboženství.“ (M. Grobman) Nebo: „Zběsilost aromatizovaná Rubljovem, Dionisijem a Berďajevem“; ideje „restaurace ‚dávného ruského historického pravosláví‘ mnohé odstrašují... Je to ta nejčernější perspektiva pro zemi i pro křesťanství.“²¹ – Nebo prozaik F. Gorenštejn: „Čestným předsedou ‚Svazu

¹⁸ Jakov Jakir, *Ja pišu Viktoru Krasinu*, in „Naša strana“, Tel Aviv, 12. prosince 1975 - cit. podle „Novyj žurnal“, 1974, č. 117, s. 190.

¹⁹ Amram, *Reakcija ottožženija*, in „22“, 1979, č. 5, s. 201.

²⁰ „Novoje ruskoje slovo“, New York, 30. listopadu 1975, s. 3.

²¹ M. Ortov, *Pravoslavnoje gosudarstvo i Cerkov*, in „Pravoslavnyj almanach Puť“, New York, květen-červen 1984, č. 3, s. 12, 15.

ruského lidu' se stal Ježíš Kristus, který na sebe vzal podobu vesmírného atamana.²²

Dej si pozor, jdeš na to zoztra – abys to nepřehnal!

Ode všech těch upřímných hrubostí však musíme odlišit sametové měkkého samizdatového esejistu a filozofa těch let Grigorije Pomerance. Co napsal, má jakoby vyšší úroveň než všechny polemiky – o osudech národů *obecně, obecně* o osudech inteligence: *lid* už skoro nikde neexistuje, leda u Křováků. V samizdatu šedesátých let jsem od něho četl: „Lid je neslaná nemastná břečka a sůl země se nachází v nás samých“, v intelektuálech. – „Solidarita inteligence přetínající hranice je reálnější věc než solidarita inteligence s lidem.“

To znělo velmi moderně a mělo v sobě jakousi novou moudrost. Nicméně v československých událostech roku 1968 právě jednota inteligence s „neslanou nemastnou břečkou“ jejího neexistujícího *lidu* vytvořila duchovní záštitu, Evropou dávno zapomenutou: dvě třetiny milionu sovětských vojáků nezlomily jejich ducha, zatímco českoslovenští komunističtí vůdci ztratili nervy. (O dvanáct let později se tatáž zkušenost opakovala v Polsku.)

Při svém stylu nelpícím na přesnosti, kdy se množství paralelních úvah neslévá do zřetelně jasné konstrukce, nepsal Pomeranc snad nikdy o *nacionalismu* – ó ne! „My si všude nejsme zcela cizí. My si všude nejsme zcela bratry,“ a opěvoval diasporu jako takovou, diasporu v obecném smyslu, jak komu vyhovuje. Procházel relativismem, agnosticismem – jakoby z nejvyššího světového nadhledu. „A jedno volání po víře, tradici, národě uvaluje kletbu na druhé.“ – „Podle pravidel stanovených pro varšavské studenty je možno milovat pouze jeden národ,“ – a „krevním poutem jsem spjat s touto zemí, ale co když miluji i jiné?“ reptá Pomeranc.²³

To je rafinovaný argument. Nemusíme samozřejmě *milovat* jen jeden národ nebo jednu zemi, ale třeba deset. Ale někam patřit, být *doma* lze jenom v jedné vlasti, tak jako můžeme mít jen jedinou matku.

Abych co nejlépe objasnil předmět zkoumání, je na místě tady povědět i o korespondenci, kterou jsme s manželzy Pomerancovými vedli v roce 1967. Toho roku již vyšel v samizdatu můj román, jako rukopis tehdy ještě na indexu, v kruhu prvním. První, kdo mi poslal námitky, byl G. S. Pomeranc a jeho žena Z. A. Mirkinová: že jsem je ranil nepochopením a falešným přístupem k židovské otázce; že jsem v Kruhu neodpustitelně ponižil Židy – a tím i sebe sama. – Jak jsem je ponižil? Snad

²² F. Gorenštejn, *Šestoj koněc krasnoj zvezdy*, in VM, New York, 1982, č. 65, s. 125.

²³ G. Pomeranc, *Čelovek motkuda*, in G. Pomeranc, *Neopublikovannoje*, Frankfurt nad Mohanem, Posev 1972, s. 143, 145, 161–162.

že jsem neukázal ty bezohledné Židy, kteří se vyšvihli v paprscích raných sovětských let. – Ale v dopisech od Pomerancových bylo plno náznaků, nuancí, vytýkali mi lhostejnost k utrpení Židů.

Odpověděl jsem jim a oni zas odpověděli mně. V těch dopisech jsme probrali i právo na posuzování celých národů, i když jsem v románě nikoho nesoudil.

Pomeranc mi tehdy navrhl – a vůbec každému spisovateli a komukoli, kdo vynáší jakékoli lidské, psychologické, sociální soudy –, abych se choval a *posuzoval* tak, jako kdyby na světě neexistovaly vůbec žádné národy: nejen je neposuzovat jako celek, ale ani u žádného člověka nevidět jeho národnost. „Co je přirozené a omluvitelné u Ivana Děnisoviče (přístup k Césarovi Markovičovi jako k Nerusovi), bylo by u intelektuála ostudné a u křesťana (ne u člověka *pokřtěného*, ale u skutečného křesťana) *velký hřích*: „Není pro mne Řeka ani Žida.““

Vznešené stanovisko. Dej Bůh, abychom k němu všichni jednou dospěli. A bez něho by nemělo smysl nic *všelidského*, ani křesťanství?

Ale: již nás jednou drtivě přesvědčili, že *národy neexistují*, a naučili nás rychle ničit ten svůj. Což jsme tehdy taky bezhlavě udělali.

A dále: posuzovat – neposuzovat, ale jak *vykreslit* konkrétní lidi bez jejich národnosti? A ještě: když neexistují národy, pak neexistují ani jazyky? Jenže žádný spisovatel, žádný umělec nemůže psát žádným jiným jazykem než národním. Když vymřou národy, vymřou i jazyky.

Ale z prázdnoty se nedá ani pít, ani jíst.

Povšiml jsem si, že právě Židé častěji než všichni ostatní naléhají: ignorovat národnost! Jaký význam má „národnost“? Jaké mohou být „národní rysy“, „národní povaha“?

A měl jsem chuť praštit čepicí o zem: „Já jsem pro! Jen do toho! Od této chvíle...“

Ale musíme přece vidět, kam spěje naše neblahé století. Lidé na lidích toho bůhvíproč sotva rozeznají víc než právě národnost. A ruku na srdce: ze všech nejostřejší, nejpodezíravější a nejutajenější rozlišují a důkladně zkoumají právě Židé. *Svůj* národ.

A jak to, že – četli jste o tom výše – Židé tak často posuzují Rusy právě jako *celek*, a skoro vždy negativně? Náš Pomeranc: „nezdravé rysy ruské povahy“, mezi nimi „vnitřní nevyrovnanost“. (A neuvědomuje si, že posuzuje rovnou národ. A kdopak kdy řekl: „nezdravé rysy židovské povahy“?) Ruská „masa *dovolila*, aby se na ní páchaly hrůzy opřičiny, tak jako později *dovolila* stalinské tábory smrti“.²⁴ (Dovolily to nikoli sovětské mezinárodní úřednické špičky, ne, ty tomu kladly strašlivý odpor! – nýbrž ta tupá masa...) A něco ještě pádnějšího: „Ruský naciona-

²⁴ G. Pomeranc, *Sny zemi*, in „22“, 1980, č. 12, s. 129.

lisinus nevyhnutelně získá agresivní, pogromistický charakter,²⁵ – tj. každý Rus, který miluje svůj národ, už je potenciální pogromista!

Z toho vyplývá, že nám nezbývá než si s těmi Čechovovými hrdiny, kteří se nedočkali předjarního tahu, povzdychnout: „Příliš brzy!“

Ale to nejzajímavější: čím je korunován druhý Pomerancův dopis, který tak naléhavě žádá, aby se národy nerozlišovaly. V tom mnohastráňkovém bouřlivém dopise (psaném rozháraným, těžkým písmem) mi doporučil, a to ultimativní formou! – jak by se ještě dal ten odporný Kruh první zachránit. Je tu pro mne toto východisko: mám *udělat z Gerasimoviče Žida!* Aby nejvyšší duchovní gesto v románě učinil právě Žid! „Na tom, že je Gerasimovič vykreslen podle ruského prototypu, *vůbec nezáleží*“, píše člověk ignorující národnosti – já jsem to jen zdůraznil kurzivou. Pravda, navrhuje mi ještě jedno alternativní řešení: jestli tam přece jen nechám Gerasimoviče jako Rusa, mám *připsat* do románu stejně působivou postavu ušlechtilého, obětavého Žida. Ale jestli neudělám to ani ono, pohrozil mi Pomeranc, že proti mně rozpoutá novinovou kampaň. (Na tento návrh jsem už neodpověděl.)

Mimořádně, potom tu jednostrannou kampaň skutečně vedl, nazývá ji „naší polemikou“, v zahraničním tisku i v SSSR, když už to šlo, přitom se opakoval a přetiskoval své stejné články s opravami nedomyšleností, na které upozornili oponenti. V tom zápalu se také dal strhnout k prohlášení, že na světě bylo a je pouze jedině Absolutní Zlo, a to hitlerismus – tady náš filozof není relativistou, vskutku ne. Ale řeč se stočí na komunismus – a ten bývalý mukl, který jaktěživ nebyl komunistou, najednou začne vykládat, a rok od roku umanutěji (při odmítání mé nesmiřitelnosti vůči komunismu): že komunismus *není nesporné zlo* (a ranou Čeku dokonce „obestíral duch demokracie“²⁶). Nesporným zlem však je zatvrzelý antikomunismus, zvláště když se opírá o ruský nacionalismus (který, a to říká nám, *nemůže nebýt pogromistický*).

Vida, kam až Pomeranc došel se svou vemlouvavou nadsvětovostí a „beznárodností“.

Copak je možné s *takovým* zkreslováním, s *takovou* zaujatostí posloužit vzájemnému porozumění mezi Rusy a Židy?

Vidíš mrvu v oku bratra svého, a v oku svém břevna neznamenáš?

V těch měsících, kdy jsme si vyměňovali dopisy s Pomerancovými, okopírovaly nějaké liberální ruce v leningradském oblastním výboru strany tajné hlášení jakéhosi Ščerbakova, Smirnova a Utěchina, týkající se údajně „podvratné sionistické činnosti“ v Leningradě, „precizních

²⁵ Týž, *Čelovek niotkuda*, in G. Pomeranc, *Neopublikovannoje*, s. 157.

²⁶ Týž, *Son o spravedlivom vozmezdii*, in „Sintaksis: Publicistika, kritika, polemika“. Paříž, 1980, č. 6, s. 21.

forem ideologické diverze“. – „Jak proti tomu máme bojovat?“ ptali se mě moji židovští známí. – „Jednoduše,“ odpověděl jsem, ještě než jsem si ten dokument přečetl, „zveřejněním! Publikovat to v samizdatu. Naše síla je v šíření informací, v otevřenosti!“ – Ale moji známí se zarazili: „Takhle rovnou – to nejde, to by si lidé vykládali nesprávně.“

Když jsem si to přečetl, pochopil jsem jejich obavy. Z udání bylo patrné, že mládežnický literární večer v Domě spisovatelů 30. ledna 1968 byl v politickém smyslu čestný a odvážný: vysmívali se zjevně i polozastrčeně vládě, jejím příkazům a ideologii. Ale z textu dýchal i *nacionalistický* ráz projevů (pravděpodobně tam byla převážně mládež židovská): zněla tu jasně nevole vůči Rusům, nevraživost, možná i pohrdání, a stesk po vznešenosti židovského ducha. A proto se mým známým nechtělo dát dokument do samizdatu.

Ale co mě zrovna udeřilo – byla *oprávněnost* těch židovských postojů, jež se na tom večeru objevovaly. „Rusko se zrcadlí ve skle pivního stánku,“ tak nějak tam promluvil básník Ufljand. – Vždyť je to pravda! A je to hrůza. – Zdá se, že řečníci přímo nebo nepřímou, možná nesenou explozemi slov a vět, obviňují Rusy, že se válejí pod výčepními pulty a manželky je zvedají z bláta; že se nalévají vodkou až do bezvědomí, že se hádají; že kradou...

Tohle potřebujeme – vidět se očima druhých, vidět své katastrofální chyby. Náhle jsem se přenesl na židovské hledisko, rozhlédl jsem se a zhroutil se s nimi: Bože, kde jsme se to octli, *my*, Židé! Karty, domino, hubu dokořán před televizí... Co to máme kolem sebe za hovada, takovou sběř! Nemají ani Boha, ani žádné duchovní zájmy. A hned se v duši vynořuje plno výčitek za utiskování.

Jenom se zapomnělo na to, že ty pravé Rusy vybili, vymlátili a vyhnali a ty zbylé zblbli, poštváli a zpracovali bolševičtí hrdlořezové, a nikoli bez horlivé asistence otců dnešních mladých židovských intelektuálů. Dnešní mladé lidi dráždí ty maškary, které se vyhouply ve čtyřicátých letech do sovětského vedení – nás dráždí stejně. Ale ty lepší všechny pobili, nenechali tu nikoho.

„Neohlížej se!“ nabádal nás později Pomeranc ve svých samizdatových esejích, neohlížej se, neboť tak ztratil Orfeus Eurydiku.

Jenže *my* jsme toho již ztratili víc než Eurydiku.

Od dvacátých let nás učili: vyhodte všechnu minulost z paluby současnosti.

Je ale jedno staré přísloví, které radí: Vozem kupředu, a očima dozadu.

Nemůžeme si dovolit se neohlížet. To bychom nic nepochopili.

A i kdybychom se snažili neohlížet, připomenou nám: jak se ukazuje, „jádro (ruské otázky) je *komplex méněcennosti bezduchých vůdců lidu*

po celá staletí jeho dějin“ – a ten „přiměl ruský carismus k imperialistickým válkám... Komplex méněcennosti je chorobou průměrnosti.“²⁷ – Ale chcete vědět, čím se vysvětluje revoluce 1917 v Rusku? Neuhodnete to? Přece „právě ten komplex méněcennosti zapříčinil revoluci v Rusku“.²⁸ (Ó, nesmrtelný Freude, *všechno* v životě je hned jasné jak facka.)

A vůbec: „Ruský socialismus se projevil jako přímý dědic ruského samoděržaví.“²⁹ Právě přímý dědic, to si ani neřádá důkazů. V tom je vzácná shoda: „Mezi carismem a komunismem je... přímá posloupnost... kvalitativní shodnost.“³⁰ Co se dá očekávat od ruských dějin „plných krveprolití a provokací?“³¹ – V recenzi na zajímavou knihu Agurského *Ideologie nacionálbolševismu* i malý posun hodnocení mění celkový obraz – a my vidíme: „V reálné historii sovětské společnosti začal velmi brzy proces pronikání tradičních, základních idejí ruského národního uvědomění do praxe a ideologie vládnoucí strany“, „stranická ideologie již v polovině dvacátých let přesedlává z jednoho koně na druhého.“ – Již v polovině dvacátých let?! Vždyť pouhé slovo „ruský“, „jsem Rus“ se nesmělo vyslovit – to byla kontrarevoluce! Dobře si to pamatuji. A teď prý: již tehdy, za největší štvánice proti všemu ruskému a pravoslavnému stranická ideologie „stále houževnatěji a důsledněji ve své praxi se začíná řídit idejí nacionální“, „sovětská moc, zachovávajíc internacionalistickou masku, reálně se zabývala upevňováním ruského státu“.³² – Ano, ano! „Navzdory všem internacionalistickým deklaracím zůstala revoluce v Rusku národní záležitostí.“³³ – „Rus rozvrácená revolucí budovala svůj národní stát.“³⁴

Národní? Jak tohle někdo může vypustit z úst? Vždyť všichni ti autoři vědí o rudém teroru; o *milionech* rolníků, kteří zahynuli za kolektivizace; o nenasytném Gulagu.

Ne, beznadějně, nepochopitelně a nenávratně je Rus odsouzena na celou dobu svého trvání a ve všech svých projevech. Vždy bude vystavena podezření: „Ruská idea“ bez antisemitismu „jako by už nebyla ani idea, ani ruská“. A dokonce: „Nenávist ke kultuře je specifický ruský jev“; „co jsme se naposlouchali ujišťování, že prý oni jediní na celém světě uchovali čistotu a neposkvřněnost, oni že dbají na Boha uprostřed

²⁷ L. Frank, *Ješčo raz o „russkom voprose“*, in „Russkaja mysl“, 19. května 1989, s. 15.

²⁸ Amram, *Sovětskij antisemitizm – příčiny i prognozy*. (seminář), in „22“, 1978, č. 5, s. 155.

²⁹ V. Gusman, *Perestrojka: mify i realnost*, in „22“, 1990, č. 70, s. 159, 142.

³⁰ B. Šragin, s. 99.

³¹ M. Amusin, *Petěrburgskije strasti*, in „22“, 1995, č. 96, s. 191.

³² I. Serman, *(Recenzija)*, in „22“, 1982, č. 26, s. 210–212.

³³ B. Šragin, s. 158.

rodných hlubin“³⁵; „na této zkažené zemi jako by našla přístřeší vznešená oduševnělost. Na tuto oduševnělost poukazují jako na nějaký národní poklad, jedinečný produkt naroveň kaviáru.“³⁶

Ano, vysmívejte se nám, jen se dosyta nasmějte, nám to bude jen svědčit. Ano, v tom, co říkáte, je kus pravdy, bohužel. Ale neměli byste to říkat s takovou nenávisí. Protože jsme si dávno uvědomovali strašný úpadek našeho národa pod komunisty, právě v těch uplynulých sedmdesátých letech jsme tak nesměle psali o naději na obrození naší morálky a kultury. Ale kupodivu: židovští autoři z tohoto proudu s neochabující zlobou zaútočili i na výzvu k ruskému obrození, jako by (nebo právě proto?) se báli, aby sovětskou kulturu nenahradila ruská. „Bojím se, že ‚úsvit‘ zavržené země bude ještě horší než její nynější (70.–80. léta) soumrak.“³⁷

A když jsme se vzpamatovali z devadesátých „demokratických“ let, mám za to, že i v tom je předvídavost. Nicméně: bylo to vyřčeno se soucitem, nebo se zlomyslností?

A čteme dokonce i toto: „Mějte se na pozoru, když vám kážou o lásce k vlasti: ta láska je nakažena nenávisí... Mějte se na pozoru před tvrzením, že na Rusi se nejhůř žije Rusům, že trpěli především Rusové, že počet ruských obyvatel klesá,“ – ale to, jak známo, je lež! – „Buďte ostražití, když vám začnou vykládat o skvělém státníkovi... zločinně zavražděném“ (o Stolypinovi) – to je také lež? Ne: „Nikoli proto, že fakta, která vám předložili, jsou lživá,“ ale i tak, nevěřte ani pravdivým faktům: „Mějte se na pozoru“, „buďte opatrní!“³⁸

Ano, v tom přívalu opožděných vášnivých obvinění je cosi udivujícího.

Kdo by si byl mohl v bouřlivých dvacátých letech pomyslet, že ještě po zchátrání a pádu všeho toho radostného aparátnického zřízení v Rusku mnozí Židé, kteří toho tolik vytrpěli od komunismu, kteří ho snad prokleli, kteří od něho utekli – budou i z Izraele, i z Evropy, i přes oceán proklínat a kopat ne do komunismu, ale do Ruska? S takovou jistotou a výmluvností posuzují mnohoznačnou vinu a špatnost Ruska, jeho nekonečnou provinilost na Židech, a v upřímné víře v bezbřehost této viny skoro všichni šmahem v ni věří! – a zároveň neslyšným úhybným pohybem odvádějí své lidi od odpovědnosti za podíl na popravách ČK, na potopení člunů s oběťmi v Bílém a Kaspickém moři, za svůj podíl na kolektivizaci, na ukrajinském hladomoru, na všech hanebnos-

³⁵ B. Chazanov, *Pisma bez štěmpelja*, in VM, New York, 1982, č. 69, s. 156, 158, 163.

³⁶ Týž, *Noraja Rossija*, in VM, Tel Aviv, 1976, č. 8, s. 142.

³⁷ M. Vajskopf, *Sobstvennyj Platon*, in „22“, 1981, č. 22, s. 168.

³⁸ B. Chazanov, *Po kom zronit potonuršij kolokol*, in „Strana i mir“: Obščestv.-političeskij, ekonomičeskij i kulturno-filosofskij žurnal, Mnichov, 1986, č. 12, s. 93–94.

tech sovětské správy, od odpovědnosti za snaživou horlivost ve službě oblbování „domorodců“. To vše mluví proti kajícínosti.

Jenže o tu odpovědnost se s vámi, bratři nebo cizáci, musíme podělit.

A pokání – společné pokání – za *všechno, co se stalo, dohromady*, to by byla nejčistší, ozdravující cesta.

A já k tomu Rusy nepřestanu vyzývat.

A vyzývám k tomu i Židy. Aby se káli ne za Trockého, Kameněva a Zinovjeva, ti jsou i tak první na ráně, od těch se dá distancovat: „To nebyli žádní Židi!“ Ale aby se poctivě rozhlédli po celé šíři a hloubce raně sovětského despotického aparátu – na ty „nenápadné“, jako byl Isaj Davidovič Berg, který vynalezl báječné „auto smrti“³⁹ k neštěstí samotných Židů, a na ty ještě nenápadnější, kteří přistrkávali k podpisu lejstra v sovětském aparátě a nikdy se nedostali na oči veřejnosti.

Ale Židé by snad přestali být Židy, kdyby byli v něčem zajedno.

Tak i v tomto případě. Zazněly i jiné hlasy.

Právě od té doby – od začátku velkého přesunu Židů za hranice SSSR – ke štěstí pro všechny a ke cti Židů se jistá jejich část při zachování oddanosti Židovstvu dopracovala k poznání víc než obvyklého citového okruhu, ke schopnosti pojímat dějiny jako celek. Jaká to byla radost uslyšet je! A naslouchat jim od té doby neustále. Jakou naději to dává do budoucnosti! Při zdrcujícím úbytku, prořidnutí ruských řad je pro nás obzvlášť cenné jejich pochopení a podpora.

I koncem 19. století se ozýval melancholický názor: „Každá země má takové Židy, jaké si zaslouží.“⁴⁰

Všechno závisí na zaměření citů.

Kdyby se neozvaly hlasy takových Židů z třetí emigrační vlny a z Izraele, museli bychom rezignovat na to, že se Rusové a Židé někdy domluví a navzájem pochopí.

Roman Rutman, kybernetik, na sebe poprvé upozornil v emigrantském tisku roku 1975, hned po své emigraci do Izraele, velmi upřímným, jasným vyprávěním, jak se tato emigrace probouzela, jak se odhodlávala k odchodu, a již tehdy projevil evidentně vřelý vztah k Rusku. Článek měl také výmluvný název: *Odcházejícímu úctu, zůstávajícímu bratrství*.⁴¹ Mezi prvními tóny probouzení znělo, jak píše: „Jsme Židé, nebo Rusové?“ Mezi tóny loučení: „Rus, ukřižovaná za lidstvo.“

³⁹ J. Žirnov, „*Procedura kazni nosila omerzitelnyj charakter*“, in „Komsomolskaja pravda“, 28. října 1990, s. 2.

⁴⁰ M. Morgulis, *Jevrejskij vopros v jego osnovanijach i častnostjach*, in *Foschod*, Petrohrad, 1881, leden, seš. 1, s. 18.

⁴¹ R. Rutman, *U chodaščemu – poklon, ostajuščemusja – bratstvo*, in „Novyj žurnal“, New York, 1975, č. 112, s. 284–297.

V příštím roce, 1974, v článku Kruh příkoří navrhoval zabývat se „některými zavedenými koncepcemi pro ‚židovskou otázku‘“, „nezavírat oči před nebezpečím *absolutizace* těchto koncepcí“. Je trojí: 1. „Mimořádný osud židovského národa z něho udělal symbol lidského utrpení“; 2. „Žid v Rusku byl vždy obětí jednostranného pronásledování“; 3. „Ruská společnost má vůči Židům povinnosti“. – Uvádí mou větu ze Souostroví: „Tato válka nám ukázala, že ze všeho nejhorší na světě je být Rusem,“ – a s porozuměním ji komentuje, že to není planá fráze, která by se dala jen tak přejít: ztráty v této válce a její pustošivost, ale hlavně revoluční teror, hlad, „nesmyslné vyhlazení myslícího výkvětu národa a jeho opory – rolnictva“. Přestože současná ruská literatura a demokratické hnutí proklamují v zájmu vykoupení starých hříchů a represí tezi o vině ruské společnosti na Židech, sám autor raději volí zásadní koncepci o „kruhu příkoří“ – „dojaté žvatláni o neštěstí a vynikajících schopnostech národa“; „aby se přetrhl ‚kruh příkoří‘, musí se za něj tahat ze dvou stran“.⁴²

To je rozvážný, přátelský, klidný hlas.

Mnohokrát, a pevně, zazněl v těch letech hlas Michaila Chejfece, nedávného mukla gulagu. „Jako velký zastánce svého národa nemohu nesympatizovat s vlastencí jiného národa.“⁴³ – Odvážil se vyslovit výzvu k židovskému pokání formou tohoto srovnání: „Postoj německého národa, který se neodvrátil od své strašné a zločinné minulosti, nepokusil se svalit vinu za hitlerismus na jiné viníky, na cizince atd., ale neustále se očišťoval v ohni národního pokání, dokázal vytvořit stát, který především vzbudil nadšení a úctu lidstva k Němcům – tento postoj by se podle mého mínění měl stát vzorem i pro národy, které se podílely na zločinech bolševismu. Včetně Židů“; „my Židé musíme vyvodit čestné důsledky z židovské hry ‚já nic, já muzikant‘, ze hry, o níž s překvapivou jasnozřivostí mluvil Z. Žabotinskij.“⁴⁴

M. Chejfec projevil tolik ušlechtilosti, že mluvil i o „reálné vině asimilovaných Židů na národech těch zemí, v nichž žijí, o vině, která jim nedovolí, nesmí dovolit žít klidně v diaspoře“. A o sovětském Židovstvu dvacátých a třicátých let: „Kdo má právo je odsoudit za historický omyl (horlivou účast na budování komunismu) a historickou odvetu Rusku za pásmo židovského osídlení a za pogromy – kdo jiný než my, jejich hořce litující potomci?“⁴⁵ (Chejfec dodává, že toto mí-

⁴² R. Rutman, *Kolco ibid.*, in „Novyj žurnal“, 1974, č. 117, s. 178–189; v téže době angl.: Soviet Jewish Affairs, Londýn, 1974, sv. 4, č. 2, s. 3–11.

⁴³ M. Chejfec, *Russkij patriot Vladimir Osipov*, in „Kontinent“: Literaturnyj, obščestv.-političeskij i religioznyj žurnal, Paříž, 1981, č. 27, s. 209.

⁴⁴ Tentýž, *Naši obščije uroki*, in „22“, 1980, č. 14, s. 162–165.

⁴⁵ Tentýž, *Mesto i vremena (jevrejskije zametki)*, Paříž, Trefja volna 1978, s. 42, 45.

nění s ním sdíleli jeho stejně uvažující táboroví spoluvězni B. Penson a M. Korenblit.)

V tónu téměř shodném se slovy Chejfece, který byl tehdy již v emigraci, zazněla z nitra SSSR živá výzva k židovskému pokání od Felixe Svetova v samizdatovém románě *Otverzi mi dveri*⁴⁶ (*Otevři mi dveře*). (Není náhodou, že při bystrém židovském citění a myšlení byl F. Svetov mezi prvními, kdo pochopili smysl začínajícího ruského náboženského obrození.)

Později, už za vášnivé debaty kolem Astafjeva a Ejdelmana, psal Jurij Štejn o „našich specifických aškenázských komplexech, vzniklých z vědomí příslušnosti k vyvolenému národu a psychologie rodáka z malého městečka. Odtud pramení i přesvědčení o naší národní neomylnosti, i nároky na uznání našeho monopolu v utrpení... Už bychom si měli uvědomit, že jsme normální národ, ve všech parametrech seriózní a nikoli neomylný, jako všechny ostatní národy světa. Tím spíše nyní, když máme svůj nezávislý stát, a ten už světu dokázal, že Židé dovedou o nic hůř než jiné velké národy bojovat i orat.“⁴⁷

Na obhajobu tvorby V. Astafjeva, V. Rasputina a V. Bělova, když se proti nim zvedla levicově liberální štvance, ohnivě vystoupila literární teoretička Marie Šnejersonová, která si zachovala v emigraci vřelou lásku k Rusku a až dojemné porozumění pro ruské problémy.⁴⁸

V sedmdesátých letech na Západě také vyšla obsáhlá, kvalifikovaná a hrozivá kniha o tom, jak komunisté zničili přírodu v SSSR. Protože autor byl sovětský občan, vydal ji pochopitelně pod pseudonymem – B. Komarov. Za nějaký čas autor emigroval a my se dověděli jeho pravé jméno – Zejev Volfson. Dověděli jsme se i víc: patřil k autorům Alba zbořených a znesvěcených chrámů středního Ruska.⁴⁹

Tak málo v zdevastovaném Rusku zůstalo dělných ruských sil – a náhle nám přispěchali na pomoc přátelští, účastní Židé. V té vylidněnosti a za tvrdých úředních zásahů zahájil pomoc pro postižené náš Ruský veřejný fond, jemuž jsem odevzdal všechny zahraniční honoráře za Souostroví Gulag, a počínaje jeho prvním výtečným a obětavým organizátorem Alexandrem Ginzburgem bylo mezi dobrovolnými pracovníky fondu nemálo Židů a Položidů. (Což poskytlo našim zaslepeným krajním ruským kruhům důvod, aby náš fond *ocejšovali* jako „židovský“.)

⁴⁶ Felix Svetov, *Otverzi mi dveri*, Paříž, Editeurs Réunis 1978.

⁴⁷ J. Štejn, *Pismo v redakciju*, in „Strana i mir“, 1987, č. 2, s. 112.

⁴⁸ M. Šnejerson, *Razrešonnaja pravda*, in „Kontinent“, 1981, č. 28; tatáž, *Chudožestvennyj mir pisatelja i pisatel v miru*, in „Kontinent“, 1990, č. 62.

⁴⁹ B. Komarov, *Uničtoženije přírody*; Frankfurt. Posev 1978; *Razrušennyye i oskverionnyje chramy, Moskva i Srednaja Rossija*, doslov: *Preděly vandalizma*, Frankfurt, Posev 1980.

Stejně to bylo s účastí v naší knižnici INRI (Studie z nejnovějších ruských dějin) – M. Bernštama, později i J. Felštinského a D. Šturmanové.

V boji s komunistickou lží vynikli různorodou, myšlenkově svěží a hluboce zasvěcenou publicistikou důstojně uvážlivého tónu M. Agurskij, D. Šturmanová, A. Někrič, M. Geller, A. Serebrennikov.

A kde jinde než zde nutno připomenout odvážný čin amerického profesora Julia Epštejna, jeho zásluhy o Rusko. V sebevědomé Americe, vždy přesvědčené o své pravdě a zlechčující své zločiny, on, osamocen ve svém úsilí, odhalil tajemství „operace Keelhaul“; po válce Američané vydali už ze své pevniny stalinským agentům k zlikvidování statisíce Rusů a kozáků, kteří se naivně domnívali, že jsou již ve „svobodné“ zemi a jsou zachráněni.⁵⁰

Jak bychom mohli nebýt všemi těmito příklady ujištěni o upřímnosti srdečného rusko-židovského porozumění – pokud mu nebudeme z obou stran zabraňovat netrpělivostí a zlobou.

Bohužel však i nejmírnější pokusy o připomenutí, o omluvu, o spravedlnost budí ostré protesty zástupců krajního nacionalismu – ruského i židovského. „Nepodařilo se Solženicynovi svolat k národnímu pokání,“ – totiž Rusy, a to autor nekritizuje, „tak vidíš! Naši jsou stejně v prvních řadách.“ Nikoho nejmenuje, ale zřejmě má na mysli především M. Čečfeca. „To my jsme ovšem vinni nejvíc ze všech, my jsme pomáhali... nastolit... ale kdepak, nepomáhali, my jsme přímo sami nastolili sovětskou moc... neproporciálně jsme figurovali v různých orgánech.“⁵¹

Na ty, kteří promluvili hlasem pokání, se hned zuřivě vrhli. „Chtějí ze svého hurávlástečnického nitra vychrlit plnou dávku slin“ – to je mi styl! Jak vznešené vyjadřování! „a pečlivě poplivat všechny ty „předky“, s proklínáním Trockého i Bagrického, Kogana i Dunajevského“; „M. Čečfec nás vyzývá, abychom „se očistili v ohni národního pokání“ (!)“.⁵²

Pěkně to schytl F. Svetov za autobiografického hrdinu svého románu: „Kniha o přestoupení na křesťanství... nebude napomáhat abstraktnímu hledání cesty k pokání, ale zcela konkrétnímu antisemitismu a židobijství... je to kniha antisemitská.“ A vůbec – za co se kát? horlí neúnavný David Markiš. – Svetovův hrdina vidí „zradu“ v tom, že „opouštíte tuto zemi v žalostné situaci, kterou jsme výhradně sami zavinili: vždyť my, jak je vidět, jsme tam udělali krvavou revoluci, zastřelili cara-báťušku, zhanobili a znásilnili pravoslavnou církev a navíc inspiro-

⁵⁰ Julius Epstein, *Operation Keelhaul: The Story of Forced Repatriation from 1944 to the Present*. Old Greenwich, Connecticut, Devin-Adair 1975.

⁵¹ V. Zejev, *Děmonstracija objektivnosti*, in „Novyj amerikanec“, 1.–7. června 1982, č. 120, s. 57.

⁵² B. Boguslavskij, *V zaščitu Kuňajeva*, in „22“, 1980, č. 16, s. 166–167, 170.

vali Souostroví Gulag“ – není to tak? Tak za prvé, ti „soudruzi“, Trockij, Sverdlov, Berman a Frenkel nemají nic společného se Židovstvem. A za druhé – sama otázka na jakoukoli *kolektivní* vinu je položena nesprávně.⁵⁵ (Něco jiného jsou Rusové, ty lze obviňovat všichni šmahem, metropolitou Filofejem počínaje.)

A jeho bratr Š. Markiš usuzuje takto: „Pokud jde o poslední vlnu vystěhovalců z Ruska... ať už do Izraele nebo do USA, rusofobii – skutečnou, nikoli ‚vybájenou‘... u nich nenacházíme, zato však sebenenávist, přerůstající v pravý antisemitismus, až moc často to zrovna bije do očí.“⁵⁴

Když tedy Židé projevují lítost, je to antisemitismus. (Další nový úhel pohledu na tento fenomén.)

Zato Rusové si mají uvědomit svou národní vinu: „Ideje národního pokání se nemohou realizovat bez jasného uvědomění národní viny... Je to nesmírná vina, a není na koho ji svěst. Tato vina se týká nejen minulosti, ale i přítomnosti, v níž Rusko dělá dost hanebností, a v budoucnu jich může nadělat ještě víc,“ píše počátkem sedmdesátých let Šragin.⁵⁵

Ovšem, i nás omrzí Rusy vyzývat: bez pokání nebudeme mít žádnou budoucnost. Vždyť zločinnost komunismu uznali ti, které přímo postihla, a jejich blízcí. Ale ti, jichž se nedotkla, se snažili ji nevidět, a nyní zapomněli, odpustili, a nemohou pochopit: z čeho bychom se měli kát? (A co teprve ti, kdo ty zločiny páchali.)

Dennodenně hoříme studem za náš nedovtipný národ.

A – milujeme ho. A nehledáme jiné cesty mimo něj.

A bůhvíproč jsme ještě neztratili všechnu víru v něj.

Ale cožpak na naší obrovské vině, na našich nevydařených dějinách – nemáte na tom podíl i vy?

Šimon Markiš cituje Žabotinského: v článcích z dvacátých let „Žabotinskij několikrát (při různých příležitostech) prohlásil: Rusko je cizí země, náš zájem o ně je odtažitý, chladný, i když účastný, jeho starosti, strasti a radosti nejsou našimi, stejně jako naše nejsou jeho.“ Markiš dodává: „Právě takový vztah k ruským... starostem jsem měl i já.“ A vyzývá: konečně „nazývat věci pravými jmény. Ostatně ani svobodní západní Rusové v tomto delikátním bodě neoplývají statečností... Raději se dohadují s nepřáteli.“⁵⁶

Ale vaši sentenci by bylo třeba rozdělit na dvě části: proč „nazývat věci pravými jmény“, mluvit p ř í m o by mělo znamenat n e p ř á t e l s t v í ?

⁵⁵ D. Markiš, *Vykrest*, in „22“, 1981, č. 18, s. 210.

⁵⁶ Š. Markiš, *O jevrejskoj nēnavisti k Rossii*, in „22“, 1984, č. 58, s. 218.

Vždyť už staré přísloví nám praví: Přítel je, kdo pravdu mluví, ne kdo pochlebuje.

Tohle nedorozumění, že mluvit p ř í m o znamená n e n á v i d ě t – vyzývám všechny, i Židy, aby je odmítli. Aby je historicky odmítli! Jednou provždy aby je odmítli!

Právě v této knize „nazývám věci pravými jmény“. A ani na okamžik jsem neměl pocit, že by to bylo vůči Židům nenávistné. A píšu s větším porozuměním, než píší naopak mnozí Židé o Rusech.

Účelem mé knihy, jak se zračí i v názvu, je právě toto: musíme *si navzájem porozumět*, musíme se vzájemně *vcítit do své situace*. Touto knihou chci podat ruku k vzájemnému porozumění – na celou naši budoucnost.

Ale – musí to být vzájemné!

Vzájemný vztah židovského a ruského osudu, spojených od 18. století a tak bouřlivě probíhajících ve 20. století, má jakýsi hluboký historický význam, který nesmíme ztratit ani v budoucnu. Je v něm možná uložena tajuplný Záměr – a tím spíš musíme usilovat o jeho pochopení a naplnění.

A zdá se jasné, že poznání pravdy o naší společné minulosti je jak pro Židy, tak pro Rusy *morálně nezbytné*.

Začátek exodu

Epocha exodu, jak ji Židé sami záhy nazvali, přišla jaksi pokradmu: její začátek souvisí s článkem v *Izvěstijích* z prosince 1966, kde byl milostivě vyjádřen souhlas úřadů se „znovusjednocením rodin“, a pod tímto „heslem dostali Židé právo opustit SSSR“.¹ A půl roku nato – vypukla, svou historickou logikou, šestidenní válka. – „Jako každý epos začal exodus zázrakem. A jako v každém správném eposu se Židům Ruska – pokolení exodu – dostalo tři zázraků“: zázrak vyhlášení Izraelského státu, „zázrak Purimu 1953“ (tj. Stalinova smrt) a „zázrak radostného, skvělého, opojného vítězství 1967“.²

Šestidenní válka dala silný a nezvratný impulz k vzrůstu sebeuvědomování sovětských Židů a u mnohých z nich k pohasnutí touhy po asimilaci. Podnítila mocný nápor k zakládání nacionálních židovských kroužků sebevzdělávání a studia ivritu. A nakonec dala vznik emigračnímu chápání světa.

Ale jakými, kým se cítili být sovětští Židé ve své většině koncem šedesátých let, na prahu exodu? – Ne, nelžou o svých emocích v retrospektivě ti Židé, kteří píšou o svém tehdy trvalém pocitu útisku nebo omezování: „Když slyší slovo Žid, vtáhnou hlavu mezi ramena, jako by čekali ránu. A sami se snaží užívat toto posvátné slovo co nejméně, a když jsou nuceni je vyřknout, kvapně je zamumlají se staženým hrdlem, jako by je někdo škrtil... Někteří z těchto lidí žijí v zajetí věčného strachu, který se jim vsákl do podvědomí a je již nevyhléditelný.“³ Nebo, jak píše židovská literátka: celý svůj profesionální život prožila s pocitem, že možná její práci zamítnou, protože je Židovka.⁴ Mnozí

¹ F. Kolker, *Novyj plan pomošči sovětskomu jevrejstvu*, in „22“: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intělligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1985, č. 31, s. 145.

² B. Boguslavskij, *Otcy i děti ruskkoj alii*, in „22“, 1978, č. 2, s. 176.

³ I. Domalskij, *Těchnologija nēnavisti*, in „Vremja i my“ (dále VM): Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennyh problem, Tel Aviv, 1978, č. 25, s. 106–107.

Židé i za zřejmě výhodných – ve srovnání s masou obyvatelstva – hmotných životních podmínek tento pocit útisku přece jen bezpochyby měli.

Židovští kulturní pracovníci si ovšem nestěžují na ekonomický útisk, nýbrž nejvíc na kulturní. „Sovětské Židé se snaží... zachovat míru své účasti v ruské kultuře. Hájí ruskou kulturu v sobě.“⁵ Dora Šturmanová vzpomíná: „Když ruští Židé, jejichž zájmy jsou srostlé s Ruskem, jsou náhle jako samozvanci a cizáci zbavováni – třeba jen na papíře nebo slovně – práva zabývat se ruskými záležitostmi, ruskými dějinami, pocítují lítost a rozpaky. S objevením tamizdatu a samizdatu se xenofobie, kterou chová jistá část ruských literátů vůči Židům, cítícím se být Rusy, po mnoha letech projevila nejen na uliční a úřední úrovni, ale i na úrovni elitářsky intelektuální, včetně disidentské. To pochopitelně šokovalo Židy ztotožňující se s Rusy.“⁶ – A Galič: „Mnoho lidí, vychovaných ve dvacátých, třicátých, čtyřicátých letech, si odmalička, od narození zvyklo považovat se za Rusy a jsou skutečně... celou myslí spjati s ruskou kulturou.“⁷

A jiný autor popisuje „typ průměrného dnešního ruského Žida“, který „by sloužil věrně a oddaně všemu v zemi. Důkladně posoudil své nedostatky. Pochopil je nebo je vycítil... A snaží se jich zbavit... přestal gestikulovat. Zbavil se intonačních zvláštností, které přenesl ze svého jazyka do ruštiny... V jisté vývojové etapě v něm vzniklo přání vyrovnat se Rusovi, nebýt od něj k rozeznání.“ A dále: „Celá léta nemusíte uslyšet slovo ‚Žid‘. Mnoho lidí možná zapomnělo, že jste Žid. Ale vy na to nikdy nemůžete zapomenout. Vždy vám to připomene mlčení. To vytvoří ve vašem nitru takové silové pole, že v něm každé zrunko prachu vybuchne. A až uslyšíte slovo ‚Žid‘, zazní vám to jako úder osudu.“ – To jsou velmi přesvědčivá slova. – A též autor se netají tím, jak draze se platí za tu snahu přetvořit se v Rusa. „Překročil toho příliš,“ to člověka ochuzuje. „Teď by potřeboval velmi obsažná, mnohoznačná, velmi ohebná slova. Ale taková slova nemá... Když nemůže najít nebo uslyšet potřebné slovo, cosi v něm umírá,“ ztratil „intonační melodiku židovské mluvy“, a tím „všechnu veselost, hravost, šprým, životní pohodu, ironii“, kterou jen ona dovede vyjádřit.⁸

Ovšem tyto problémy v celé jejich šíři a drtivosti zdaleka neprožívají všichni sovětské Židé, jen nepatrná menšina, nejvyšší kulturní vrstva,

⁵ N. Voronel, *V každého svoj dom*, in „22“, 1978, č. 2, s. 150–151.

⁶ I. Domalskij, *Technologie nenavisti*, in VM, Tel Aviv, 1978, č. 25, s. 129.

⁷ D. Šturman, *Razmyšlenija nad rukopisju*, in „22“, 1980, č. 12, s. 153.

⁸ Aleksandr Galič, *Pesni. Stichi. Poemy. Kinopovesť. Pjesa. Statji*, Jekatěrinburg, U-Faktoria, 1998, s. 586.

⁹ Rani Aren, *V ruskom galutě*, in „22“, 1981, č. 19, s. 133–135, 137.

a pouze ti z nich, kteří se opravdu tvrdošijně snažili *ztotožnit* s Rusy. O takovém kroužku hovoří G. Pomeranc, ale paušalizuje to na veškerou inteligenci: „My nejsme nikde tak docela cizí. Nikde nejsme tak docela doma“; „je z nás něco jako neizraelští Židé, lidé vzduchu, kteří ztratili všechny kořeny k vezdejšímu bytí.“⁹

To je vyjádřeno velmi přesně.

A ještě jeden autor rozvíjí stejnou myšlenku: „Vidím tak jasně podmíněnost jejich (Židů) existence v Rusku dneška.“¹⁰

Tam, kde nedošlo k splynutí – tam nevyhnutelně mrazí odcizení.

Natan Ščaranskij nejdoudu opakoval, že se od jisté doby cítil *ne takový*, jako jsou obyvatelé této země.

L. Chnoch na procesu „s únosem letadla“ v prosinci 1970 upřímně prohlásil (a zřejmě to v něm zrálo déle než dva tři měsíce): „Žít v zemi, kterou nepovažuji za svou, je pro mě nesnesitelné.“

Je to nekompromisní stanovisko. A vyjádřil je odvážně.

A právě *takový* pocit se stále víc zmocňoval sovětských Židů – a zasahoval již i široké vrstvy.

Později, v roce 1982, se jeden židovský novinář vyslovil takto: „Jsem tu cizí... Jsem cizincem ve vlastní zemi, kterou abstraktně miluji, ale konkrétně se jí prostě bojím.“¹¹

Počátkem sedmdesátých let L. K. Čukovská v rozhovoru se mnou (tehdy jsem si to hned zapsal) řekla: „K dnešnímu exodu byli Židé dokopáni. Je mi líto těch, které Rusové donutili, aby se prohlásili za Židy. Židé ztratili svou národní samostatnost a umělé probuzení jejich nacionálních citů mi připadá pochybené.“

Ó, ani zdaleka tomu tak není! Tohle L. K. nevystihla, třebaže byla v kontaktu s mnoha Židy obou našich metropolí. Probuzení židovských citů bylo docela přirozené, zákonité na historické Osc – a nikdo je k němu nemusel „dokopávat“. Nenadálé probuzení! „I ‚Žid‘ může znít hrdě!“¹²

Smysl cesty, kterou v SSSR prošla jeho mladá generace, vykládá ještě jeden židovský publicista takto: „Co můžeme my, ‚vnuci‘ a dědicové toho krutého experimentu, my, kteří jsme hlavou prorazili skořápku a vyklubali se tady, v Izraeli – co můžeme říci o svých otcích a dědech? Že nám nedali ‚židovskou výchovu‘? Ale cožpak zkušenost jejich cest, je-

⁹ G. Pomeranc, *Čelovek niotkuda*, in G. Pomeranc, *Neopublikovannoje*, Frankfurt nad Mohanem, Posev 1972, s. 161, 166.

¹⁰ A. Voronel, *Trepet iudějskich zabot*, 2. vyd., Ramat-Gan, Moskva-Jeruzalém, 1981, s. 122.

¹¹ M. Dejč, *Zapiski postoronného*, in „22“, 1982, č. 26, s. 156.

¹² R. Rutman, *Uchodaščemu – poklon, ostajuščemusja – bratstvo*, in „Novyj žurnal“, 1980, č. 112, s. 286.

jich životů, kterou do sebe vsál, kterou prošel, byl jen dětskými krůčky, každý z nás, od dětského snění až po dospělé řádění – cožpak to není židovská výchova? Vždyť sám náš pocit *židovství* se ve značné míře vyvinul jako důsledek jejich (i našich vlastních) nezdarů, katastrof, zklamání. Važme si tedy té minulosti... Máme snad kamenovat rozbité lebky romantiků minula?!¹³

Upřímně a poctivě je vyjádřena dědičná sounáležitost s otci a dědy, těmi nadšenci z raně sovětských let; dodává obrazu plastičnost. (A článek prozrazuje rozhořčení nad majetky a výhodami „nové třídy“, která vystředala ony „romantiky“.)

A v samizdatovém článku bylo také správně zdůrazněno: „Zdá se velice nepravděpodobné, že by dnešní vzestup národnostního uvědomění sovětských asimilovaných Židů byl jen důsledkem znovuzrození antisemitismu. Je to spíš náhodná časová shoda.“¹⁴

Různí protagonisté tohoto procesu se poněkud odlišují v líčení průběhu svého tehdejšího sebeuvědomování. Jední píší: „Skoro všem se zdálo, že se v šedesátých letech prakticky nic nedělo,“ totiž v hnutí za návrat k židovství, avšak „po válce roku 1967 přišel závan čehosi nového“. A „průlom, jsem přesvědčen, že ho přece jen prorazil proces s únosem letadla“.¹⁵ – Jiní: že „v Leningradě, v Moskvě, v Rize se židovské skupiny zorganizovaly již v polovině šedesátých let“, na jejich konci se v Leningradě vytvořilo židovské „kospirační centrum“. Ale v čem vlastně konspirovali? „Zakládaly se kroužky hebrejštiny, kroužky židovských dějin... nejenom pro výuku hebrejštiny, jako spíš pro schůzky těch, kdo se jí chtějí učit. Ve výuce samé nedošli dál než do dvou tří stovek slov... Všichni funkcionáři bez výjimky, celé jejich okolí byli lidé velmi vzdálení nejen náboženství, ale židovské tradici vůbec“, „Židé šedesátých let měli jen matnou představu o sionismu“. Nicméně „v dostatečné míře jsme se cítili Židy, aniž bychom stáli o nějaké „kurzy pro zvýšení“ své židovské kvalifikace“. Proti náporu antiizraelské propagandy rostla „vnitřní sympatie k židovství jako takovému a k Izraeli... Kdyby nám byl tenkrát někdo řekl, že se Izrael vzdal judaismu, že už s ním nemá vůbec nic společného, v našich očích by nic neztratil“. Pak se hnutí „z ilegálního kroužku začalo měnit v masový, veřejný... „salonní“ fenomén.“ Ale „v možnost odchodu, aspoň za našeho života, tenkrát nikdo nevěřil, zato v možnost transportu do lágru věřili všichni“.¹⁶ (Re-

¹³ V. Boguslavskij, *I zaščitu Kuňajeva*, in „22“, 1980, č. 16, s. 176.

¹⁴ N. Iiskij, *Istorija i samosoznanije*, in „Jevrei v SSSR“, 1977, č. 15, cit. podle: „22“, 1978, č. 1, s. 202.

¹⁵ A. Eterman, *Treťje pokolenije*, (interview), in „22“, 1986, č. 47, s. 124.

¹⁶ V. Boguslavskij, *I istokor*, (interview), in „22“, 1986, č. 47, s. 102, 105–108.

portér to v interviewu komentuje: „Konspirace bohužel je neoddělitelná od ‚posedlosti‘. Poznal jsem to v židovském hnutí v sedmdesátých letech, již po leningradských procesech.“¹⁷

Takže studium židovské kultury začalo a pokračovalo ještě bez určitých úvah o odchodu – a ještě nezastiňovalo a neměnilo každodenní život účastníků. – „Nejsem přesvědčen, že aliji (*alija* /hebr./ – výstup; v přeneseném smyslu: návrat do historické vlasti) začali sionisté“, ty první sionistické skupiny byly na to příliš slabé. „Do jisté míry ji vyvolala sama sovětská vláda, která strhla grandiózní humbuk kolem šestidenní války. V sovětském tisku se zrodila představa bojovného, nepřemožitelného Žida a tato představa vyrovnala komplex méněcennosti, který měli sovětská Židé.“¹⁸

Alc – „skryj svůj ‚strach židovský‘ před zraky spolupracovníků, před sluchem sousedů“. Zpočátku hrozná obava: „Ty papírky, na které se zapisovaly údaje k *předvolání* – jako bys podepisoval ortel sám sobě, svým dětem i příbuzným.“ Brzy však – „přestali si šuškat, promluvili nahlas“, „začali se chystat, slavit“ židovské svátky a „studovat v kroužcích dějiny a hebrejštinu“. – A již od konce roku 1969 „Židé začali po desítkách a stovkách podepisovat dopisy určené ‚zahraničnímu veřejnému mínění‘. Žádali, aby je ‚pustili‘ do Izraele.“¹⁹ Sovětská Židé, „odříznutí od židovského světa, hození do tavicího kotle faraonsko-stalinského impéria... zdáli se být pro Židovstvo definitivně ztraceni – a náhle: renesance sionistického hnutí v Rusku, návrat k dávné Mojžíšově výzvě: Propusť lid můj!²⁰

A „v roce 1970 mluvil celý svět o ruských Židech“. „Povstali, pocítili odhodlání... Mezi nimi a jejich snem stála jen jediná překážka – překážka státního zákazu. Prorazit ji, prolomit, proletět skrz ni bylo jejich jediným přáním... ‚Utečte ze severního Babylonu‘,“ zněl posvátný příkaz vězněných „samoletců“, skupiny E. Kuzněcova a M. Dymšice.²¹ V prosinci 1970 na procesu v Leningradě „nemlčeli, neskrývali se, veřejně vyhlásili svůj úmysl unést letadlo, donutit je letět přes hranici, odletět do Izraele. Za to jim přece hrozil trest smrti!... Jejich ‚doznání‘ byla vlastně deklarací sionismu.“²² Po několika měsících, v květnu 1971 se konal druhý proces se „sionistickou organizací Leningradu“, po něm následovaly procesy v Rize a Kišinevě.

¹⁷ Tamtéž, s. 109.

¹⁸ B. Boguslavskij, *Ogljanis v razdumje...*, (beseda), in „22“, 1982, č. 24, s. 115.

¹⁹ Týž. *Otcy i děti ruskokoj alii*, in „22“, 1978, č. 2, s. 176–177.

²⁰ I. Oren, *Ispoved',* in „22“, 1979, č. 7, s. 140.

²¹ B. Boguslavskij, *Otcy i děti ruskokoj alii*, in „22“, 1978, č. 2, s. 177–178.

²² Týž. *U istokor*, (interview), in „22“, 1986, č. 47, s. 121.

Tyto soudní procesy, zvláště oba „leningradské“, byly další mocnou pobídkou židovskému uvědomování. – Brzy nato začal vycházet samizdatový časopis *Jevrei v SSSR* (od října 1972). Všechny formy boje za vycestování do Izraele a požadavky na svobodný rozvoj židovské kultury pro ty, kdo zůstanou v SSSR, v něm nacházely živou odezvu.

Ale sovětští Židé stržení ideou nové emigrace zdaleka ještě netvořili většinu. – „Když sovětští Židé viděli, že nemají na vybranou a že se musejí prostě obrnit trpělivostí a přizpůsobovat se, bylo pro ně asi snazší čekat, než nyní, kdy se jim dostalo svobodné volby místa pobytu a tvorby... První vlna uprchlíků z Ruska koncem šedesátých let byla ještě vedena pouhou touhou – prožít zbytek svých dnů v té jediné zemi, kde není antisemitismus, v Izraeli.“ (Kromě těch, vymezuje autor, kteří emigrovali kvůli obohacení.)²³

Ale jistá „část sovětských Židů byla s radostí ochotna vzdát se své národní příslušnosti, kdyby jim to dovolili,“²⁴ – tak byli vystrašení. Z této vrstvy pocházeli i ti Židé, kteří nadávali na „ten Izrael“: *kvůli němu se zastavuje služební postup zákona dbalým Židům: „Kvůli odjíždějícím bude i nám hůř.“*

Sovětská vláda byla pochopitelně zaskočena náhlým pro ni – ale i pro celý svět! – probuzením národního uvědomění v sovětských Židech. Zesílila propagandu proti Izraeli a sionismu, aby zvýšila zastrašování. A v březnu 1970 použila osvědčený sovětský trik – vyjádřit odpor „přímo ústy občanů“, v daném případě občanů „židovské národnosti“. Na show této veřejné tiskové konference se poslušně dostavili nejen ti nejpopulárnější „židovští prominenti“ jako Vergelis, Dragunskij, Čakovskij, Bezymenskij, Dolmatovskij, režisér Donskoj, političtí machři Mitin a Minc, ale byli mezi nimi i oba Bjalikové, akademikové Frumkin, Kassirskij, i hudebníci světového jména Flier, Zak, z dalších umělců Plisecká, Bystrická, Pluček – kteří všichni měli tak pevné postavení, že jim nehrozila žádná citelná perzekuce, kdyby odmítli Prohlášení podepsat. Ale – podepsali je... Prohlášení „označilo za hanebnou agresi izraelských vládních kruhů... křisících k životu barbarství hitlerovců“, „sionismus byl vždy hlasatelem šovinistických názorů židovské buržoazie a jejích židovských bludů“ a řečníci chtěli „otevřít oči důvěřivým obětem sionistické propagandy“: „pracující Židé získali pod vedením leninské strany naprostou svobodu oproti nenávisnému carismu“ – ejhle, zabrousili zpátky o půl století, tam byl tedy hlavní utiskovatel!

Jenže – časy se změnily. A do týdne zazněl v odpověď „prominentům“ hlas mladého inženýra Zilberberga, který se nezvratně rozhodl skonco-

²³ G. Fajn, *Ú role vysokooplacivajemych švejcarov*, in VM, Tel Aviv, 1976, č. 12, s. 155.

²⁴ I. Domalskij, *Těchnologija něnávisti*, in VM, Tel Aviv, 1978, č. 25, s. 106.

vat s touto zemí a odjet. Otiskl v samizdatu otevřený dopis s odpovědí na ono Prohlášení, označil jeho protagonisty za „lokajské dušičky“, zřekl se dřívější víry: „Naivně jsme spoléhali na ‚své‘ Židy – Kaganoviče, Erenburgy atd.“ (Přece jen na ně tedy spoléhali?) Následuje výčitka Rusům: cožpak se po padesáti letech „litující a zahanbení Rusové... když uronili skoupou slzu nad minulostí... zapřísahali láskou a oddaností znovu nalezeným bratřím?“ Jednostrannost ruského provinění na Židech v něm nepřipouštěla pochybnosti.

Podobné projevy se pak opakovaly. O rok později se proslavil v samizdatu ještě jeden otevřený dopis – dosud dobře zapsaného filmového režiséra Michaila Kalika, nyní však vyloučeného ze Svazu sovětských filmařů za přiznání, že má v úmyslu odjet do Izraele. Tímto dopisem o věrnosti židovské kultuře se Kalik nečekaně obrací „K ruské inteligenci“. Jako by v SSSR nežil ve vrstvě úspěšných, nýbrž po léta strádal mezi utlačovaným prostým lidem a po léta bojoval za svobodu – a když teď odjíždí, poučuje z hory svých obětí ty zkostnatělé ruské intelektuály: „Vy musíte zůstat... Se svým mlčením? Se svým ‚poslušným entuziasmem‘? ... Kdo tedy ponese odpovědnost za mravní zdraví národa, země, společnosti?“ – A půl roku nato další samizdatový otevřený dopis sovětského spisovatele Grigorije Svirského. Dohnali ho na pokraj šílenství tím, že jako trest za projev proti antisemitismu v Ústředním domě literátů roku 1968 několik let nesměl publikovat, a jeho jméno dokonce bylo v novém vydání Literární encyklopedie vynecháno – což s pochopitelným rozhořčením (ale zapomněl se podívat na to, kolik jich bylo už před ním, a v jakém rozsahu!) označil za „vraždu“. „Jak budu žít dál, nevím,“ napsal v žádosti Svazu spisovatelů. (To bylo společné všem 6000 členům Svazu spisovatelů: mysleli si, že stát má povinnost je trvale zásobovat literárními honoráři.) To jsou „důvody, které donutily mne, člověka ruské kultury, nadto ruského spisovatele a odborníka na ruskou literaturu, abych se cítil být Židem a nezvratně se rozhodl odjet i s rodinou do Izraele“, „chci se stát izraelským spisovatelem“. (Jenže ten profesionálně nacionální kotrmelec byl neuvážený: Svirskij tak jako mnozí časní emigranti netušil, že pro něj nebude snadné přeorientovat se pro Izrael, a musel odjet i odtamtud.)

Ale v mnoha hlasech probuzeného židovského sebeuvědomění překvapily, bodaly do uší i do srdce protiruské city a argumenty. V těchto citech „naprosto zvrhlých“, jak jsme se dočetli, jsme bohužel nezaleschli pokání našich židovských bratří, byť jen za dvacátá léta. Ani stopy po vztahu k Rusům jako k trpitelům. – Mimochodem, v předešlé kapitole mezi „zvrhlými“ zazněly i jiné hlasy. A ve vzpomínkách na tu dobu se našla i strážlivá hodnocení: „V knize Židé v SSSR jsme se příliš mnoho zabývali účtováním s Ruskem...“ – dokonce na úkor toho, že

„příliš málo Izraelem a naším životem v něm... ,programem budoucích akcí“.²⁵

Prorazit ocelový krunýř, obemykající SSSR kolem dokola, se pro žijící lidi, pro prostý všední život a beze zbraní jevílo jako úkol zhola nemožný, beznadějný. A vida – vzchopili se, pustili se do toho, a už to jelo! V boji za svobodu emigrovat do Izraele se projevila výjimečná houževnatost a vynalézavost forem: podávání stížností Nejvyššímu sovětu, demonstrace a hladovky „zamítnutých“ (tak si začali říkat Židé, kterým byla zamítnuta žádost o vystěhování); semináře židovských vědců propuštěných ze zaměstnání, „pro udržení kvalifikace“; svolání mezinárodního sympozia vědců do Moskvy (koncem roku 1976); nakonec i odmítání nastoupit vojenskou službu.

Úspěchu v tomto boji mohlo být ovšem dosaženo pouze za velké mezinárodní židovské podpory. „Existence židovské solidarity po celém světě pro nás byla úžasným a jedinečně povzbudivým objevem v té bezvýchodné situaci,“ vzpomíná jedna z prvních (1971) „zamítnutých“.²⁶ – Okamžitě přišla i materiální pomoc: „V Moskvě vznikla mezi zamítnutými zvláštní forma nezávislosti, spočívající na ohromné ekonomické podpoře Židů, přicházející ze zahraničí.“²⁷ Tím spíš začali očekávat od Západu stejně velkou společenskou, dokonce i politickou podporu.

První její vážný účinek pocítili roku 1972. Někdo v nejvyšších sovětských kruzích usoudil: tak nám odjede židovská inteligence, která dostala v SSSR bezplatné vysokoškolské vzdělání a pak i podmínky pro vědecký postup – a nyní nakrásně vyveze za hranice celý tento výhodně získaný vědecký potenciál – a bude pracovat pro jiné země? Neměli bychom na takové lidi uvalit zvláštní daň? Proč by měla naše země zadarmo vychovávat odborníky pro jiné země na úkor svých domácích obyvatel, kteří by mohli toto vzdělání dostat, ale oni je k tomu nepustili? – A začal se připravovat zákon o takové dani. Projekt se netajil, brzy vešel ve všeobecnou známost, v židovských kruzích se o něm vášnivě debatovalo – a byl uzákoněn 3. 8. 1972 ve vyhlášce prezidia Nejvyššího sovětu SSSR O úhradě státních výloh na výuku občanů SSSR, odjíždějících na místo trvalého pobytu za hranice. Předpis vešel v platnost podle kategorie vysoké školy – 3600 až 9800 obyčejných sovětských rublů (3600 činil v té době roční plat vedoucího vědeckého pracovníka bez doktorátu).

²⁵ R. Nudelman, *Ogjanis v razdumje...*, (beseda), in „22“, 1982, č. 24, s. 141.

²⁶ N. Rubinštejn, *Kto čitatel?*, in VM, Tel Aviv, 1976, č. 7, s. 151.

²⁷ J. Manevič, *(Pismo v redakciju)*, in VM, New York, 1985, č. 85, s. 250–251.

A – vypuklo celosvětové pobouření. Za 55 let existence sovětského režimu ani jeden jeho masový zločin nevyvolal tak obecný důrazný světový protest jako daň pro vzdělané emigranty. – Američtí akademici; 5000 amerických profesorů podepsalo protest (podzim 1972); dvě třetiny amerických senátorů pozastavily chystanou smlouvu o obchodním zvýhodnění pro SSSR. – Protestovali rovněž členové evropských parlamentů. – 500 sovětských Židů poslalo otevřený dopis generálnímu tajemníkovi OSN Waldheimovi (nikdo ještě nevěděl, že bude brzy také zatracován): „nevolnická závislost pro lidi s vysokoškolským vzděláním“. (V zanícené snaze dosáhnout svého neslyšeli, jak to zní v zemi se skutečným nevolnickým kolchozním otročením.)

A – sovětská vláda to vzdala. Vyhláška nebyla schválena.

A co smlouva o obchodním zvýhodnění? V dubnu 1973 tvrdil odborový předák George Mennie, že tato smlouva je pro USA nevhodná a nepřinese žádoucí zmírnění mezinárodního napětí – avšak senátoři, zaujati jedine židovským problémem, ty argumenty ani neposlouchali. Smlouvu schválili, ale na základě „Jacksonovy úpravy“: neuzavřít ji, dokud nebude emigrace Židů z SSSR zcela svobodná. A americký tržní kapitál vykřikoval do celého světa: budeme pomáhat sovětské vládě, když pustí ze země – právě Židy a pouze Židy!

A nikdo neřekne nahlas: pánové, vždyť po celých 55 let ne desetitísíce, ale miliony našich spoluobčanů si mohlo nechat jen zdát o tom, jak by se dostali z nenáviděného sovětského režimu, jenže nikdo z nich neměl právo vycestovat, nikdy – a političtí a veřejní činitelé Západu se tomu nikdy nedivili, neprotestovali, nenavrhovali, aby sovětská vláda byla potrestána aspoň omezením obchodu. (Byla jenom jedna, a neúspěšná kampaň roku 1931 proti sovětskému dřevařskému dumpingu: konala se kvůli levné práci trestanců na lesních polomech – a zřejmě jen z konkurenčních důvodů.) Zlikvidovali 15 milionů rolníků při „roz-kulačování“, nechali umřít hladem 6 milionů rolníků v roce 1932, nemluvě o hromadných popravách a milionech úmrtí v táborech – v té době se sovětskými vůdci přívětivě podepisovali smlouvy, poskytovali jim půjčky, tiskli jejich poctivé ruce, vycházeli jim vstříc, chlubil se svým parlamentům úspěchem. A teprve když šlo výhradně o Židy, proletěla celým Západem jiskra živého soucitu a začali chápat, co je to za režim. (V roce 1972 jsem si zapsal na náhodný kousek papíru: „Vzalo vás to za srdce, slávbóhu. Ale jak dlouho vydrží vaše prozíravost? Vždyť teď máte co dělat s řešením židovského emigračního problému – a ke spoustě věcí, které se dějí, k problému ruskému nebo komunistickému budete zase slepí a hluchí, zase nic nepochopíte.“)

„Nedovedete si představit, s jakým nadšením ji (Jacksonovu úpravu) přijali Židé v Rusku... Konečně byla nalezena mocná páka vlivu na

úřady v SSSR.²⁸ – A v roce 1975 – zčistajasna bylo veta po Jacksonově úpravě: sovětské vedení nečekaně odmítlo výhodnou obchodní smlouvu se Spojenými státy. (Po pravdě řečeno, domnívali se, že od jiných zemí, při jejich soutěživosti, dostanou ještě víc půjček.)

Sovětské odmítnutí zapůsobilo na židovské aktivisty venku i doma, ne však nadlouho. V Americe i v Evropě se stále okázaleji rozvíjela podpora emigrace z SSSR. – „Americká národní konference na ochranu sovětských Židů.“ – „Spolek rad solidarity se sovětskými Židy.“ – „Studentský výbor boje za sovětské Židovstvo.“ – „Den národní solidarity Ameriky se Židy v SSSR“ (13. dubna 1975), přes 100 000 demonstrantů prošlo Manhattanem, mezi nimi senátoři Jackson a Humphrey (oba pretendenti na úřad prezidenta). – „Konaly se stovky protestních akcí různými formami... Nejmasovější z nich bylo každoroční ‚vzkříšení solidarity‘ – demonstrace a mítinky v New Yorku, jichž se účastnilo až 250 000 lidí (konaly se v letech 1974–1987).“²⁹ – Třídenní zasedání v Oxfordu, osmnáct laureátů Nobelovy ceny – na podporu elektrochemika, dopisujícího člena AV Leviče. A ještě dalších 650 světových vědců manifestovalo pro Leviče. A tak ho pustili ven. – V lednu 1978 žádalo více než sto amerických vědců telegramem Brežněva, aby pustil za hranice profesora Mejmana. – Vzápětí se konala druhá světová kampaň s triumfálním úspěchem: matematik Čudnovskij dostal povolení k odjezdu za účelem léčby, která nebyla v SSSR možná. – A nešlo jen o lidi významné – na krátký čas zazněla do celého světa i jména dosud neslyšená a brzy nato zapomenutá. Zvláště důrazně se rozepsal světový tisk (květen 1978) o dojemném případě: sedmiletá moskevská holčička Džessika Kacová trpěla nevléčitelnou chorobou, ale nechtěli ji pustit s rodiči do USA – skandál! Zvláštní osobní petici podal senátor Edward Kennedy. S úspěchem! Tisk jásá. Všechny televizní společnosti ukazují v hlavních zprávách uvítání na letišti, slzy štěstí, holčičku odnášejí v náručí. A Hlas Ameriky věnuje celé ruské vysílání záchraně Džessiky Kacové (aniž pomyslí na to, že před ruskými rodinami, které také mají beznadějně nemocné děti, stojí dál nepřekonatelná bariéra). A tu při lékařském vyšetření vyjde najevo, že Džessika vůbec není nemocná, to její mazaní rodiče obelhali celý svět, jen aby mohli najisto vycestovat. (A rozhlas o tom něco procedil mezi zuby, nenápadně – a utlulo se to. Komu jinému by prošel takový bluf?) – Ještě něco podobného: vězeňská hladovka V. Borisova (prosinec 1976), který si už odseděl devět let „cvo-

²⁸ V. Perelman, *Krušenije Čuda: příčiny i sledstviya*, (beseda s G. Rozenbljumem), in VM, Tel Aviv, 1977, č. 24, s. 128.

²⁹ *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija*, Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin, 1996, sv. 8, s. 580.

kárny“, byla vysílána Hlasem Ameriky v souvislosti s „15 dny“ nezatačeného Ilji Levina, a jemu bylo dokonce věnováno víc pozornosti. – Několik „zamítnutých“ sepsalo prohlášení o tom, že je nechtějí pustit z SSSR – a hned to vysílalo Radio Svoboda, Hlas Ameriky, BBC mezi nejdůležitějšími světovými událostmi, dneska už se ani nechce věřit, jaký tomu dávali prostor.

Správně ovšem zaznamenávají: celá epopej se zahájeným hnutím sovětských Židů probudila i ve světovém, hlavně americkém Židovstvu vzrušující uvědomění vlastní národnosti. – „Nadšení nad společnými prožitky vzniklo u západního Židovstva pod vlivem věštecké posedlosti prvních sionistů“ z SSSR. „Západní Židé uviděli své ideály v akci. Uvěřili v ruské Židy... To pro ně znamenalo věřit v lepší vlastnosti v sobě... Všechno, co západní Židé chtěli vidět kolem sebe a... neviděli.“³⁰ – Existuje i výklad, nepostrádající moudrou ironií: „Nabízené zboží (*vzkříšený židovský duch*) nalezlo nadšené zákazníky (americké Židy). Ani Ameriku, ani americké Židy nezajímají sami o sobě Židé z SSSR. Zbožím se stal právě duch židovské vzpoury. Židé Ameriky (a s nimi i Židé Londýna, Amsterodamu, Paříže atd.), jejichž židovské city byly rozdílné šestidenním triumfem... uviděli šanci na *spoluúčast*... Komfortní boj... přítom bez zvláštního úsilí.“³¹

Ale nutno přiznat: duševní vzněty tam i zde na sebe vzájemně působily a stále víc lomcovaly stěnami sovětského krunyře.

Počítá se, že masová židovská emigrace z SSSR začala roku 1971: 13 000 lidí za rok (z toho 98 % do Izraele). Roku 1972 to bylo 32 000, 1973 55 000 (tři roky za sebou – 85 % až 100 % do Izraele).³² Ale – ne z ruských center, většinou odjížděli Židé z Gruzie a Pobaltí. (Přestože: „Gruzie je země bez antisemitismu“ – jak prohlásil židovský delegát na mezinárodním kongresu; nemálo gruzínských Židů bylo po příjezdu do Izraele zklamáno, chtěli zpátky.) Ze střední části SSSR k masovému hnutí nedošlo. Ale později, když se odjezd zkomplikoval, nastal velký zármutek (R. Nudelman): budoucí *zamítnutí* „opožděnou odvahu by možná nepotřebovali, kdyby byli včas využili proražený průchod“. Namítají mu: „Ale lidé přece potřebují čas, aby dozráli! Jak dlouho to trvalo, než jsme pochopili, že nemůžeme zůstat, že je to prostě zločin na vlastních dětech.“³³

³⁰ A. Voronel, *I mesto posleslovija*, in „22“, 1985, č. 51, s. 140.

³¹ V. Boguslavskij, *Oni ničeho ně poňali*, in „22“, 1984, č. 58, s. 156.

³² F. Kolker, *Nový plan pomůšči sovětskomu jevrejstvu*, in „22“, 1985, č. 51, s. 144.

³³ J. Štern, *Situacija něustojčiva i potomu opasna*. (interview), in „22“, 1984, č. 58, s. 152, 155.

„Běda, běda! Utečte ze severní země, je výrok Hospodinův.“ (Zacharjáš 2,10. 6)

Vzrušené zaujetí židovské emigrace ostatně prudce zachvacovalo i ruská a ukrajinská města. Do března 1973 bylo podáno 700 000 žádostí o emigraci. Ale na podzim 1973 vypukla jomkipurová válka – a tu „nastal přelom“ v přání emigrovat. „Tvář Izraele se po jomkipurové válce ostře změnila. Místo sebejisté a odvážné země s velkým hmotným blahobytem, vírou ve svůj zítřek a s monolitním vedením stál Izrael náhle před světem bezradný, křehký, drásaný vnitřními rozpory. Životní úroveň obyvatelstva prudce poklesla.“⁵⁴

R. 1974 odjelo z SSSR pouze 20 000 Židů. A v letech 1975–76 z tranzitní Vídně „na 50 % sovětských Židů zamířilo... jinam než do Izraele. V tomto období vznikl termín ‚prjamiki‘“⁵⁵ – pro ty, kdo odjížděli *přímo* (prjamo) do Spojených států. Po roce 1977 jejich počet „kolísá mezi 70 a 98 %“.⁵⁶

„Po sovětsku řečeno, dá se to pochopit. Židovský stát byl zamýšlen jako národní útočiště pro Židy celého světa. Útočiště, které jim zaručuje především bezpečnou existenci. Ale to se nesplnilo. Země se na dlouhá léta ocitla v palebné linii.“⁵⁷

K tomu ještě „dosti brzy se ukázalo, že Izrael nepotřebuje židovské intelektuály..., ale židovskou inteligenci“. A tu „myslící Žid... s hrůzou pochopil, že v té kvalitativní úrovni, na jakou se cítí, nemá v Izraeli co dělat“: ukázalo se, že pro Izrael musí být člověk proniknut židovskou národní kulturou – a tak již tehdy „ti, kdo přijeli, došli k názoru, že to byl tragický omyl: nemělo smysl odjíždět z Ruska“ (také kvůli ztrátě společenského postavení)⁵⁸ – a dopisy domů o tom informovaly ty, kdo ještě neodjeli. „Jejich tón i obsah byly v té době téměř šmahem negativní. Izrael je země, kde stát zasahuje a snaží se pečovat o občanův život po všech stránkách.“⁵⁹ – „Varování před emigrací do Izraele se začalo formovat u mnohých již v polovině sedmdesátých let.“⁶⁰ – „Mezi moskevskou a leningradskou inteligencí se vytvořila pevná představa o Izraeli jako o uzavřené, duchovně chudé společnosti, omezené na své úzce národní problémy a podřizující kulturu ideologickým zájmům dneška... V lepším případě kulturní provincie, v horším... další totalit-

⁵⁴ J. Manevič, *Novaja emigracija: sluchi i realnost*, in VM, New York, 1985, č. 87, s. 107–108.

⁵⁵ F. Kolker, *Novyj plan pomošti sovětskomu jevrejstvu*, in „22“, 1985, č. 51, s. 144.

⁵⁶ V. Perelman, *Ogļjanis v somněnii*, in VM, New York, 1982, č. 66, s. 152.

⁵⁷ S. Cirjulnikov, *Izraël – god 1986*, in VM, New York, 1986, č. 88, s. 155.

⁵⁸ G. Fajn, *I roli vysokooplačivajemych švejarov*, in VM, Tel Aviv, 1976, č. 12, s. 155–156.

⁵⁹ J. Manevič, *Novaja emigracija: sluchi i realnost*, in VM, New York, 1985, č. 87, s. 111.

⁶⁰ E. Finkelštejn, *Most, kotoryj ručnu...*, in „22“, 1984, č. 58, s. 148.

ní stát, jen snad bez trestního aparátu.⁴¹ – „Mnozí sovětští Židé nabyli – a ne bezdůvodně – dojmu, že když se přestěhují z SSSR do Izraele, vymění jeden autoritativní režim za druhý.“⁴²

Když v letech 1972–73 přijíždělo do Izraele ročně přes 30 000 sovětských Židů, vítala je na letišti Golda Meirová a plakala, izraelské noviny nazvaly jejich masový příjezd „zázrakem 20. století“. Tenkrát „do Izraele se rozjeli všichni. A na ty, co zahruli do Říma“, tj. jinam než do Izraele, „se ukazovalo prstem. Ale pak rok od roku počet přijíždějících klesal. Z deseti tisíců na tisíce, z tisíců na stovky, ze stovek na jednotky. A ve Vídni už si neukazují prstem na ty, co zahýbají do Říma, ale právě na ty ‚jednotky‘, na ty ‚bláznů‘, na ty ‚nenormální‘, kteří pokračují v cestě do Izraele.“⁴³ „Jestliže dřív byl ‚normální‘ Izrael a museli jste vysvětlovat, proč jedete ‚jinam‘, dnes je tomu naopak: vysvětlovat musejí spíš ti, co zahýbají do Izraele.“⁴⁴

„Idealistická byla jen první vlna“; „od r. 1974 odjížděl z SSSR, dá-li se tomu tak říkat, druhý ešalon Židů, jimž byl Izrael drahý – pokud vůbec – jen zprostředkovaně.“ – A uvažovali takto: „Možná i fakt neširy (*nešira* – odsévání cestou do Izraele; *nošrim* /hebr./⁴⁵ – odpadlíci) souvisí s tím, že dříve nastupovala emigrace hlavně z okrajových území (SSSR), kde byly (židovské) tradice silné, kdežto nyní přešla do center, kde se Židé hodně odtrhli od tradic?“⁴⁶

Ať tak či onak, ale „čím víc se otevírala brána pro vycestování, tím méně židovského bylo v tomto proudu“, většina aktérů neznala ani hebrejské písmo.⁴⁷ – „Nikoli nalézt židovství, ale zbavit se ho se stalo... hlavním důvodem vybízejícím k emigraci.“⁴⁸ – V Izraeli se to ironicky komentuje: „Svět se nenaplnil dupotem nohou Židů spěchajících zabýdlit svůj dům... Ti další si rychle uvědomili omyly avantgardy: masově a bujaře se vrhli tam, kde byl cizíma rukama uspořádán cizí život. Právě že masově – v tom se nakonec projevila příslovečná ‚židovská jednota‘.“⁴⁹ – No ovšem, vždyť ti lidé „odjeli z SSSR kvůli ‚intelektuální svobodě‘, a tak by přece mohli žít v Německu nebo v Anglii“,⁵⁰ ale rad-

⁴¹ E. Sotnikova, (*Pismo v redakciju*), in VM, Tel Aviv, 1978, č. 25, s. 214.

⁴² M. Nudler, (*Ogljanis v razdumje...* (beseda), in „22“, 1982, č. 24, s. 158.

⁴³ V. Perelman, (*Iz počty redakcii*), in VM, Tel Aviv, 1977, s. 25, s. 217.

⁴⁴ J. Štern, (*Dvojnaja otvetstvennost*), (interview), in „22“, 1981, č. 21, s. 126.

⁴⁵ J. Manevič, (*Novaja emigracija: sluchi i realnost*), in VM, New York, 1985, č. 87, s. 109–110.

⁴⁶ G. Frejman, (*Dialog ob alije i emigracii (s A. Foronelem)*), in „22“, 1983, č. 51, s. 119.

⁴⁷ A. Eterman, (*Trefje pokolenije*), (interview), in „22“, 1986, č. 47, s. 126.

⁴⁸ B. Orlov, (*Puti dorogi „rimskih pilgrimov“*), in VM, Tel Aviv, 1977, č. 14, s. 126.

⁴⁹ N. Voronel, (*Ogljanis v razdumje...*), (beseda), in „22“, 1982, č. 24, s. 117, 118.

⁵⁰ Z. Levin, tamtéž, s. 127.

ši jedou do Spojených států. – A šíří se přesvědčení: diaspora byla dobrá i v tom, že „někdo přece musel dát peníze insolventnímu Izraeli a pozvedat hlas, když se mu ubližuje! Ale na druhé straně ta diaspora zajišťuje přetrvávání antisemitismu.“⁵¹

Voronel dochází v tomto ohledu k vyššímu zobecnění: „Situace ruských Židů a problém jejich osvobození je pouze odraz celkové krize veškerého Židovstva... Problém sovětských Židů nám pomáhá vidět zmatek ve vlastních řadách“; „cynismus sovětských Židů“, kteří využívají falešné výzvy z Izraele, místo aby „se odevzdali osudu, který jim ukládá cestu cti, není ničím jiným než odrazem cynismu a rozkladem, který postihl vše židovské (i nežidovské) na světě“; „pod vlivem byznysu, konkurence a neomezených možností Svobodného Světa se otázky svědomí odsunují stále dál.“⁵²

Došlo tedy prostě k hromadnému útěku od těžkého sovětského života k lehkému životu západnímu, což bylo lidsky zcela pochopitelné. Ale v čem potom spočívá „repatriace“? A v čem „duchovní převaha“ těch, kdo se rozhodli pro odjezd ze „země otroků“? – Sovětští Židé, kteří usilovali o emigraci, v té době hlasitě volali: „Propusť můj lid!“ Ale to byl okleštěný citát. V Bibli stojí: „Propusť můj lid, ať mi v poušti slaví slavnost.“ (Ex. 5, 1) Jenže příliš mnoho propuštěných neodešlo na poušť, nýbrž do bohaté Ameriky.

Avšak již od samého začátku, za úspěšných let nenadále emigrace – bylo tenkrát sionistické přesvědčení a touha po Izraeli hlavním stimulem k odjezdu? Někteří židovští autoři tvrdí, že ne.

„Sovětská situace na konci šedesátých let byla situací alie, a ne sionistického hnutí. Byl tu přívál lidí, kteří již byli vnitřně rozhodnuti k útěku ze Sovětského svazu. Ale již uvnitř této vlny začalo to, co by se dalo podmíněně nazvat sionistickým hnutím.“⁵³ Do aktivních kroužků studia židovských dějin a kultury vstupovali ti, „jejichž výrazným rysem byla především naprostá absence kariérismu, tak běžného v kruzích sovětsko-židovské inteligence. Proto také věnovali všechen volný čas židovským záležitostem.“⁵⁴ Pro ty začala už koncem sedmdesátých let „éra učitelů hebrejštiny, a od začátku osmdesátých let „učitelé Tóry byli jediní, kdo ovlivňovali myšlení“.⁵⁵

U mnoha jiných se motiv emigrace vysvětluje takto: „Sovětská moc postavila před Židy překážky k tomu, co pro ně bylo hlavní – k postupu

⁵¹ A. Dobrovič, (*Pismo v redakciju*), in „22“, 1989, č. 67, s. 218.

⁵² A. Voronel, *V mesto posleslovija*, in „22“, 1985, č. 51, s. 159–141.

⁵³ V. Boguslavskij, *Ogljanis v razdumje...*, (beseda), in „22“, 1982, č. 24, s. 159.

⁵⁴ Tž. *I istokor*, (interview), in „22“, 1986, č. 47, s. 105.

⁵⁵ A. Eterman, *Tretje pokolenije*, (interview), in „22“, 1986, č. 47, s. 156, 140.

v zaměstnání“, a tak „Židům hrozí degradace“.⁵⁶ – Židy „zahnal napřed k židovství a pak i k sionismu úřední šiml“.⁵⁷ – „Někteří... se nikdy nesetkali s antisemitismem nebo s politickým pronásledováním. Deprimovala je bezperspektivnost jejich existence jako ruských Židů – nositelů rozporu... jemuž se nedalo uniknout ani k ‚asimilaci‘, ani k ‚židovství‘.“⁵⁸ – „Sílil pocit nesounáležitosti a zatrpklosti“, „tucty a tucty zahalečů... tě táhnou do neznáma... strhují ke dnu.“⁵⁹ A naproti tomu – jen se dostat ze Sovětského svazu. – „A ta světlá perspektiva, kdy člověk ještě před chvílí byl v područí sovětské moci, a náhle, za tři měsíce, je na svobodě... působila velmi nakažlivě.“⁶⁰

Kolem odjezdu vznikala ovšem složitý okruh nálad. Většina Židů, psalo se, „využila onu ‚sionistickou‘ bránu a... se steskem opouští to tak známé, tak snášenlivé Rusko“⁶¹ (jazyk zjišťuje obrácení smyslu, vždyť autor chtěl říct „snesitelné“ pro Židy). Nebo zase píše: „Pro drtivou většinu rozhodnutí k emigraci (bylo) ‚všeobecné‘, odpor proti němu vnitřní“⁶² – to znamená šžitost se zemí a jejími tradicemi. Jestli šlo o „většinu“ – to nikdo neodhadne. Ale nám známé nálady zpochybnily poctivé verše Liji Vladimirovové:

Však vám, milovaní moji, vám navěky
vzpomínku odkazují s odjezdem –

– dokonce tenkrát koloval vtíp: „Kdo bude odjíždět poslední, ať nezapomene zhasnout!“

Probouzení sovětských Židů k emigraci se časově shodovalo s počátkem „disidentského“ hnutí v SSSR. Byla tu i jistá vnitřní spojitost: „Pro některé z nich (židovských intelektuálů) ‚národní uvědomění Židů v SSSR‘ je zvláštní forma růstu stranou... nová forma jiného myšlení“⁶³ – svůj nedočkavý únik ze země považovali také za zoufalý významný politický boj. Opakovalo se vlastně dilema ze začátku 20. století: jestliže zamýšlejí odjet z Ruska, mají v něm současně vést politický boj? Tehdy se víc přikláněli k tomu, aby ho vedli, nyní k tomu, aby ho nevedli. Ale vzrůstající odvaha k emigrování nemohla nepodporovat i politickou odvahu, a osobnosti aktérů mnohdy splyvaly. Tak například (už později,

⁵⁶ A. Voronel, *Dialog ob alije i emigracii (s G. Frejmanom)*, in „22“, 1985, č. 51, s. 119.

⁵⁷ Lev Kopelev, *O pravdě i téřpimosti*, New York, Khronika Press 1982, s. 61.

⁵⁸ (R. Nudelman), *Kolonka redaktora*, in „22“, 1979, č. 7, s. 97.

⁵⁹ J. Angenic, *Spusk v bezdnu*, in „22“, 1980, č. 15, s. 166, 167.

⁶⁰ A. Eterman, *Třetře pokolenije*, (interview), in „22“, 1986, č. 47, s. 125.

⁶¹ V. Boguslavskij, *V zaščitu Kuřajeva*, in „22“, 1989, č. 16, s. 175.

⁶² V. Ljubarskij, *Čto dělat, a kto ně vinovat*, in VM, New York, 1990, č. 109, s. 129.

⁶³ B. Chazanov, *Novaja Rossija*, in VM, Tel Aviv, 1976, č. 8, s. 143.

v roce 1976) někteří aktivisté židovského hnutí – V. Rubin, A. Ščaran-skij, V. Slepak – se samostatně rozhodli podporovat „helsinskou skupinu“ disidentů – to však „bylo přijato v židovských kruzích jako neomluvitelné a nerozumné riskování“, poněvadž to povede „k okamžitému a totálnímu zesílení represí úřadů proti židovským aktivistům“ a udělá z židovského hnutí „přívěsek disidentství“.⁶⁴

Na druhé straně i nemálo disidentů využilo současnosti obou hnutí, využilo emigrace jako útěku z bojiště pro vlastní záchranu. Započítávali do toho i teoretické argumenty: „Každý čestný člověk v SSSR je věčným dlužníkem Izraele, a proto... Emigrační průlom proražený v železné oponě díky Izraeli... zabezpečuje tyl těm nemnoha lidem, kteří jsou odhodláni postavit se bezduché tyranii KSSS a hájí lidská práva v SSSR. Kdyby nebylo ‚východu dírou v oponě‘, znamenalo by to zánik dnešního demokratického hnutí.“⁶⁵

Nutno přiznat, že to je velmi cynické vysvětlení a medvědí služba disidentství. – Oponent má výhrady: v tom případě „tito ‚protivníci‘ (KSSS) hrají dost podivnou hru: začínají se podílet na demokratickém hnutí, ač jsou si předem jisti existencí ‚nouzového východu‘. Tím však demonstrují přechodný a nedůsledný charakter své činnosti. Mají potenciální emigranti právo hovořit o změnách v Rusku, a dokonce – jménem Ruska?“⁶⁶

Jeden disidentský fantasta (později, v emigraci, pravoslavný kněz) navrhoval i takové opatření: že židovská emigrace „provede revoluci ve vědomí sovětského člověka“, „Žid, který bojuje za odjezd, se změní v bojovníka za osvobození“ všeobecné... „Židovské hnutí se stane tou sociální žlázou, která začne produkovat hormony právního vědomí“, jež se stane „jakýmsi fermentem neustálého vzrůstu disidentství“, „Rusko ‚se vylidní‘“, dosud mytologické „zahraničí“ bude osídleno svými lidmi“, „židovský exodus... postupně vyvede sovětské totalitní moskváctví do prostorů svobody“.⁶⁷

Takové mínění se rychle ujalo a po celá léta se hlasitě ozývalo: „Právo na emigraci je nejpřednější z lidských práv...“ Hromadně a mnohokrát se opakovalo, že to je „vynucený útěk“ a „ujišťování o privilegovaném postavení Židů ohledně odjezdu je výsměch“.⁶⁸

Ano, zachraňovat se z lodí na lodičkách je jistě vynucená akce. Ale mít lodičku – to je úžasné privilegium. A po úmorném sovětském půl-

⁶⁴ V. Lazaris, *Ironičeskaja pesenka*, in „22“, 1978, č. 2, s. 207.

⁶⁵ I. Melčuk, *(Pismo v redakciju)*, in VM, Tel Aviv, 1977, č. 25, s. 213–214.

⁶⁶ V. Lazaris, *Ironičeskaja pesenka*, in „22“, 1978, č. 2, s. 200.

⁶⁷ M. Aksjonov-Mejerson, *Jevrejskij Ischod v rossijskoj perspektive*, in VM, Tel Aviv, 1979, č. 41.

⁶⁸ G. Sucharevskaja, *(Pismo v redakciju)*, in „Sem dněi“, New York, 1984, č. 51.

století ji Židé najednou měli, kdežto ostatní ne. Ti taktnější vyjadřovali počestné city: „Může se bojovat za repatriaci Židů – to je všem pochopitelné, může se bojovat za právo na emigraci pro všechny – to je také pochopitelné, nelze však... bojovat za právo na emigraci, ale bůhvíproč jenom pro Židy.“⁶⁹ – Oproti názoru dojatých teoretiků emigrace, že i lidé celého Sovětského svazu takovým způsobem osidlovali zahraničí, a tím se cítili v SSSR svobodnější – právě naopak: sovětská lidé se teď cítí ještě beznadějnější, ještě oklamanejší a zotročenější. – Mezi emigranty byli i takoví, kdo chápali: „Nejzáladnější na celé té situaci je, že odjíždějí Židé. Z problému se tak nesmyslně stalo cosi jako prověrka identity.“⁷⁰

Ba právě. Ale v sebezaslepení si toho nevšimli.

A co si měli myslet ti, kteří zůstali v „totalitním moskváctví“? Jejich pocity se velice různily, od lidové naštanosti (vy Židi smíte, a my ne...) až po inteligentskou depresi. Vyjádřila ji L. K. Čukovská v rozhovoru se mnou: „Odjíždějí desítky nádherných lidí, bez nichž se zpřetrhají vnitřní lidské svazky, pro naši zemi tak důležité. Trhají se vlákna, která tvořila tkáň kultury.“

Jak jsme právě nedávno četli: „Rusko se vyliďňuje...“

O tomto exodu čteme hloubavou úvahu, jejím autorem je židovský emigrant: „Židovstvo Ruska prošlo bezpříkladnou zkušeností splývání s ruským národem a ruskou kulturou, vmísilo se do osudu a dějin Ruska, náhle se však oddělilo, jako se odděluje část od nakaženého těla, a odešlo.“ (Jaká přesnost a hloubka přirovnání!) „Nejvíce na tomto exodu překvapuje dobrovolnost v okamžiku nejvyšší asimilace... Patetický ráz ruské alei sedmdesátých let... Nebyli jsme vyhnáni ze země královským dekretem nebo rezolucemi strany a vlády a nezachraňovali jsme se útekem před zuřivostí lidového pogromu... tento fakt nedochází do vědomí účastníků dějinných událostí naráz.“⁷¹

Přitom však není pochyb, že židovská emigrace z SSSR zahájila velké celohistorické hnutí. Začátek exodu dělá tečku za dvousetletou epochou nuceně společného života Židů a Rusů. Od nynějška má každý ruský Žid na vůli sám se rozhodnout, bude-li žít v Rusku, nebo mimo ně. Ve druhé polovině osmdesátých let je odjezd do Izraele zcela volný, není už zapotřebí bojovat.

Vše, co se po dvě staletí s Židy v Rusku dělo – pásmo osídlení i odchod z jeho živoření i rozkvět i povznesení do ruských mocenských kruhů i nový útlak i pozdější exodus – to vše nebylo hrou náhodných shod na okraji dějin. Židovstvo uzavřelo kruhový cyklus svého rozšíření kolem

⁶⁹ I. Šlomovič, *Ogljanis v razdumje...* (beseda), in „22“, 1982, č. 24, s. 158.

⁷⁰ B. Chazanov, *Novaja Rossija*, in VM, Tel Aviv, 1976, č. 8, s. 159.

⁷¹ B. Orlov, *Ně té vy učili aľfavitj*, in VM, Tel Aviv, 1975, č. 1, s. 127–128.

Středozevního moře, až na východ Evropy – a nyní se vydalo zpět na své původní teritorium.

A v tom cyklu a v jeho řešení se jeví nadlidský záměr. Možná že našim potomkům bude dáno uvidět ho jasněji. A rozluštit ho.

O asimilaci

Kdy a jak došlo k tomu neobvyklému postavení Židů jako „všude hostů“? V lidském povědomí se široce ujala představa, že dlouhověké židovské rozptýlení začalo po rozboření Jeruzaléma Titem roku 70 po Kristu: Židé násilím zbavení rodné země od té doby z donucení putují po celém světě. Ale není to tak – „ohromná většina Židů už tenkrát žila v rozptýlení: v Palestině zůstalo sotva víc než osmina národa“.¹ Počátek židovského rozptýlení je mnohem starší: „Již v epoše babylonského zajetí (6. stol. př. Kr.), ale patrně ještě dříve, byli Židé převážně lidem diaspory; Palestina jim byla jen náboženským a zčásti kulturním střediskem.“²

Rozptýlení bylo předpověděno již v raných knihách Bible. „Vás pak rozptýlím mezi pronárody...“ (Lv. 26, 3) „Hospodin vás rozptýlí mezi kdejaký lid, že z vás v pronárodch, kam vás Hospodin povede, zbude jen malý počet.“ (Dt. 4, 27)

„Jen nepatrná část Židů se vrátila z (babylonského) zajetí, mnozí zůstali v Babyloně, neboť nechtěli opustit majetek.“ Vznikají i jiné velké osady mimo Palestinu, „Židé se vyskytují ve velkém počtu... ve velkých obchodně průmyslových centrech starého světa“ (například v Alexandrii za Ptolemaiovců činili Židé dvě pětiny obyvatelstva). „Byli to převážně kupci a řemeslníci.“³ – Židovsko-helénský filozof Filón Alexandrijský (zemřel v polovině 1. stol., dvacet let před zbořením Chrámu) zaznamenává: „Za svou metropoli považují (Židé) Svaté Město, v němž stojí svatý chrám Nejvyššího Boha; za svou vlast však považují ty země, kterých se jim dostalo jako místa k přebývání

¹ I. M. Bikerman, *K samopoznání jevra: Čem my byli, čem my stali, čem my dolžny být*. Paříž, 1959, s. 17.

² S. J. Lurje, *Antisemitizm v drevněm mire*, Tel Aviv, Sova, 1976, s. 160 (1. vyd. Petrohrad, „Byloje“ 1922).

³ Tamtéž, s. 64, 122, 159.

od otců, dědů, předků a ještě dávnějších předků, a v nichž se sami narodili a byli vychováni.⁴⁴

Michail Geršenzon uvažoval o osudech židovského národa po Babylonu takto: Židé „v cizině se všemi dobře vycházeli a netoužili po staré vlasti, jak by se dalo očekávat“. „Jen si vzpomeňte: Judejská říše ještě trvala, ale velká část Židů již byla rozeseta po všech zemích Orientu; druhý chrám se ještě vypínal ve vši slávě, ale na ulicích a v domech Jeruzaléma již nebylo slyšet biblický jazyk: všichni lidé mluvili syrsky nebo řecky.“ Již tehdy jako by si Židé uvědomovali: „Nemusíme si vážit národní nezávislosti, musíme se učit žít bez ní, pod cizí nadvládou; nemusíme být připoutáni ani k jednomu místu, ani k jednomu jazyku.“⁴⁵

Ani dnešní autoři neupustili od tohoto výkladu: „Židé ve starověku se rozptylovali a budovali velká centra v diaspoře ještě před pádem židovské státnosti.“⁴⁶ – „Národ, který dostal Zákon, se nechtěl vrátit do své země. Je v tom cosi hlubokého, co jsme ještě beze zbytku nepochopili. Mnohem jednodušší je mluvit o židovských hodnotách a uchování židovství než vysvětlit právě příčiny tak dlouhého trvání goletu.“⁴⁷ („Golet“ – vyhnání. Až do poloviny 20. století nebylo dokonce v hebrejštině slovo pro označení „diaspory“ jako přebývání v dobrovolném rozptýlení, ale pouze „golet“ jako vyhanství.)

Z historických zpráv vidíme, že rozptýlení Židů není jen jejich neblahý úděl, ale i *dobrovolné hledání*. Nejen oplakávané neštěstí, ale snad i – prostředek k usnadnění života? Je to důležité k pochopení diaspory.

Mezi Židy neplatí ani dnes jednotný výklad: co vlastně pro ně znamenala diaspora – štěstí, nebo prokletí?

Sionismus od chvíle svého vzniku odpovídal podle své ideologie s jistotou: „Naše rozptýlení je velikým prokletím pro nás samé, a nic dobrého – žádný prospěch a žádný mír – nepřináší ani ostatním... Všude jsme hosty... a stejně jsme nevítaní, všude se nás hledí zbavit.“⁴⁸ – „Člověk bez domova, který se všude cítí jen jako host – to je to skutečné prokletí rozptýlení, jeho opravdová útrapa.“⁴⁹ – „Někdo říká, že vlastnictví mnoha ‚domů‘ zvyšuje šance Židů na přežití. Podle mého mínění lidé, bytující v mnoha cizích domech a nestarající se o svůj

⁴⁴ S. J. Lurje, *Antisemitizm v drevněm mire*, s. 160.

⁴⁵ M. Geršenzon, *Sudby jevrejskogo naroda*, in „22“: Obščestvenno-političeskij i literaturnyj žurnal jevrejskoj intelligencii iz SSSR v Izraile, Tel Aviv, 1981, č. 19, s. 109–110.

⁴⁶ S. Cirjulnikov, *Filosofija jevrejskoj anomalii*, in „Vremja i my“ (dále VM): Meždunarodnyj žurnal literatury i obščestvennych problem, New York, 1984, č. 77, s. 148.

⁴⁷ A. B. Iošua, *Golos pisatelja*, in „22“, 1982, č. 27, s. 158.

⁴⁸ Max Brod, *Ljubov na rasstojanii*, in VM, Tel Aviv, 1976, č. 11, s. 197–198.

⁴⁹ Amos Oz, *O vremeni i o sebe*, in „Kontinent“: Literaturnyj, obščestv.-političeskij i religioznyj žurnal, Moskva, 1991, č. 66, s. 260.

vlastní, nemohou spoléhat na bezpečí. Vlastnictví mnoha přístupných domů člověka kazí.¹⁰

Ale ještě dále – názor opačný, který se zdá reálnější. „Možná že se židovský národ uchoval a udržel ne navzdory svému vyhnání a rozptýlení, ale díky jemu“, „židovská diaspora není epizodou, nýbrž organickou ‚ingrediencí‘ židovských dějin.“¹¹ – „Zamysleme se nad tím: uchoval se židovský národ v celé své jedinečnosti navzdory nebo díky vyhnání a rozptýlení?“; „tragédie, k níž došlo v Jeruzalému v roce 70 n. l., zničila stát, ale byla nezbytnou podmínkou pro záchranu národa“; „neobyčejně zbystrěný instinkt národní sebezáchovy“ stimuloval k záchraně skrze diasporu.¹² – „Židé nikdy neměli zcela jasno v chápání své situace a jejích příčin. Vyhnání pojímali jako trest za spáchané hříchy, ale stávala se z něj zvláštní milost, jíž Hospodin vyznamenal svůj lid. Diasporou Žid odpracoval znamení předurčenosti, které tušil na svém čele... Stav rozptýlení pro něj není ničím nepřírozeným... I v údobí maximální státní stability zůstávalo již Židovstvo na své cestě vojenské posádky, vysílalo do všech krajů předsunuté oddíly, jako by vycítilo hrozbu vyhnání a chystalo se odejít na předem vyhlédnuté pozice“: „diaspora se tak stala specifickou formou existence Židovstva v pozemském prostoru a čase.“¹³ – A jak byli Židé v samé diaspoře pohybliví! „Židovský národ nikde nezakoření, ani po několika generacích.“¹⁴

Ale když se ocitli v tak širokém rozptýlu, malá kapička mezi jinými národy – museli si Židé vypracovat jasný vztah k těmto národům, způsob svého chování mezi nimi a vůči nim: hledat maximální sblížení, splynutí s těmi národy, nebo se od nich distancovat, uzavírat se před nimi? Písmo svaté uvádí nemálo příkazů k izolování. I příbuzenských sousedů, Samaritánů, Izraelitů, se Judejci stranili tak nesmiřitelně, že by od nich nepřijali ani kousek chleba. Panoval i nejpřísnější zákaz smíšených manželství. „Nebudeme dávat své dcery národům země a jejich dcery brát pro své syny.“ (Neh. 10, 30) A Ezdráš přikazoval roztrhnout i uzavřená již manželství, dokonce i když jsou děti!

A přestože žili v rozptýlení, Židé se za ta tisíciletí nesmísili s těmi národy, jako se olej nesmísí s vodou, ale vyplave nahoru a drží se na povrchu. Po celá ta dlouhá staletí se cítili jako cosi odlišného – a až do 18. století „Židé jako národ nikdy nejevili sklon k asimilaci“. Předrevoluční židovská encyklopedie uváděla Marxův názor, že „Židé se neasimi-

¹⁰ A.-B. Iošua, *Golos pisatelja*, in „22“, 1982, č. 27, s. 159.

¹¹ S. Cirjulnikov, *Filosofija jevrejskoj anomalii*, in VI, New York, 1984, č. 77, s. 149–150.

¹² P. Samorodnickij, *Strannyj narodc*, in „22“, 1980, č. 15, s. 155–154.

¹³ J. Fištejn, *Iz galuta s ljubovju*, in „22“, 1985, č. 40, s. 112–114.

¹⁴ M. Šamir, *Sto let vojny*, in „22“, 1982, č. 27, s. 167.

lovali, protože představovali ekonomicky vyšší typ, tj. třídu kapitalistů mezi zemědělskými a maloburžoazními národy“ – a namítá proti němu: ekonomika byla podružná, „Židé diaspory vědomě vytvořili vlastní ekonomiku, která je uzavírala před asimilací. Udělali to, poněvadž si uvědomovali svou kulturní převahu“, a ta byla vytvořena „duchovním obsahem judaismu v jeho nejplnějši formě. To chránilo před napodobováním.“¹⁵

Ale pak „v polovině 18. století Židé začínají věřit v asimilaci, která se v západní Evropě 19. století již stala... fermentem rozkladu židovského národa“. Asimilace začíná tehdy, „když se okolní kultura pozvedá do té výše, na jaké je židovská, nebo když Židovstvo přestane vytvářet nové hodnoty“. U evropských Židů „koncem 18. století národní vůle zeslábla: příliš dlouhým čekáním se otupila. Ostatní národy začaly vytvářet skvělou kulturu, která zastínila židovskou“.¹⁶ A právě v té době, od Napoleona, začala celoevropská emancipace: Židům se v jedné zemi za druhou otevírala cesta k sociální rovnosti, a asimilace se stala tím přirozenější. (Tady se nám vnucuje významná domněnka: že „jednostranná asimilace neexistuje“, nebývá, a že „asimilující se Židé začali vnášet do cizích kultur své národní rysy“. Heine a Börne, Ricardo a Marx, Disraeli z Beaconsfieldu a Lassalle, Meyerbeer a Mendelssohn „se asimilovali s okolním prostředím a vnesli do něho i židovské prvky“.¹⁷)

V jednotlivých případech vede asimilace i k jasnějšímu vyjádření osobních tvůrčích schopností. Ale povšechně „asimilace byla tou cenou, kterou Židé zaplatili za blahodárné sblížení s evropskou kulturou“, a vzdělaní Židé nabyli přesvědčení, že „Židé nejsou národ, nýbrž pouze náboženská skupina“.¹⁸ – „Židovský národ vstupem do zástupu evropských národů začal ztrácet osobitost... výrazně národními rysy se vyznačoval jen Žid z ghetta... kdežto židovský intelektuál se ze všech sil snažil, aby nevypadal jako Žid.“ Díky tomu se rozšířila „teorie, že neexistuje židovský národ, že jsou jen Poláci, Francouzi, Němci, mojžišského vyznání“.¹⁹

Marx a po něm Lenin viděli celé řešení židovské otázky v úplné asimilaci Židů v zemích jejich pobytu.

¹⁵ *Jevrejskaja Enciklopedija* (dále JE), v 16 svazcích, Petrohrad, Obsčestvo dlja Naučnych Jevrejskich Izdanij i Izdatelstvo Brokgauz-Jefron 1906–1915, sv. 5, s. 512.

¹⁶ Tamtéž, s. 515.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ M. Krol, *Nacionalizm i asimilacija v jevrejskoj istorii*, in „Jevrejskij mir“: Ježegodnik na 1959 g. (dále JM-1), Paříž, Objediněnije rusko-jevrejskoj intelligencii, s. 187.

¹⁹ I. I. Klauzner, *Litěratūra na ivrit v Rossii*, in *Kniga o ruskom jevrejstve: Ot 1860-ch godov do Revolucii 1917 g.*, New York, Sojuz Russkich Jevrejev 1960, s. 506.

Na rozdíl od neodobnosti těchto ideologů jsou zajímavé názory M. O. Geršenzona, které předložil roku 1920, tedy již na sklonku svého života – tím zajímavější, že Geršenzon sám pocházel z kruhů nejen hlubokomyslných, ale i velice asimilovaných ruských Židů. Přesto v něm židovská otázka nepohasla a neodumřela, ale promluvila o sobě. Je to jeho článek *Osudy židovského národa*.

Oproti mínění jemu současné Židovské encyklopedie pokládá Geršenzon asimilaci Židů za jev dávný, pramenící v dávnověku. Vždy a neustále jeden hlas „vábil ho (Žida), aby se mísil s prostředím – odtud je v Židovstvu nepřemožitelná touha po asimilaci už od pradávných dob“. Druhý hlas „požadoval, aby více než vlastní život chránil svou národní výjimečnost. Celá historie rozptýlení je nekonečný spor dvou vůlí v Židovstvu: lidské a nadlidské, individuální a národní... Požadavky, které národní vůle kladla na jednotlivce, byly tak nelitostné, téměř nad lidské síly, že bez veliké naděje, společné všem, by Žid na každém kroku propadal zoufalství a byl by v pokušení odpadnout od svých bratří a od divného, mučivého společného díla.“ – Proti názoru, že začátek asimilace koncem 18. století je vysvětlitelný jev, Geršenzon se naopak diví: „Cožpak není podivné, že asimilace neobyčejně zesílila právě za posledních sto let a zrychluje se každou hodinou, přestože nyní v důsledku zrovnoprávnění Židů se pokušení odpadnout nesrovnatelně zmenšuje?“ Nikoli, soudí Geršenzon: „Není to vnější síla, co Židovstvo rozštěpuje: samo se rozpadá zevnitř. Zchátral, zetlel základní pilíř – náboženská jednota židovského národa.“ – A jak probíhá asimilace a k čemu vede? – „Zdá se, že... jsou (Židé) až do morku kostí proniknutí kosmologickým duchem nebo v lepším případě duchem místní kultury: v totéž věří, v totéž nevěří a mají rádi totéž, co ostatní.“ Ale chyba lávky: „Mají rádi totéž, ale jinak... ve skutečnosti je mučí vášnivé přání uvěřit v cizí bohy... snaží se zamilovat si to, čím žije současný kulturní svět... Předstírají, že už to milují, doopravdy milují, a sami sebe o tom přesvědčují.“ Ale není tomu tak! – Milovat můžeš pouze svou rodnou víru, „kterou duše v mukách zrodila ze svého lůna“.²⁰

Židovští autoři nefalšovaně vyjadřují ta duševní muka, jimiž musí Žid projít při asimilaci. – „Když se rozhodnete tvářit, že nejste Žid, nebo přestoupíte na jinou víru, budete muset neustále svádět vnitřní boj se svým židovstvím... Budete žít v strašlivém napětí... V jistém smyslu je to nemorální a je to zvláštní druh duchovního násilí na sobě samém.“²¹ (Toto drama skvěle vystihl Čechov v jedné své próze.) – „Asimilace je zlá

²⁰ M. Geršenzon, *Sudby jevrejskogo naroda*, in „22“, 1981, č. 19, s. 111–115.

²¹ N. Podgorec, *Jevrei v sovremennom mire*, (interview), in VM, New York, 1985, č. 86, s. 117.

macecha... Donutila nás přizpůsobit se ve všem: v chápání smyslu života a mezilidských vztahů, v požadavcích a potřebách, v životním stylu a návycích. Zdeformovala psychologii národa vůbec a inteligence zvlášť.“ Nabádala „k odcizení sobě samému, nakonec k ideji sebezničení“.²² – „Mučivé, ponižující hledání svého ‚My‘.“²³ Ale i „sama úplná asimilace je efemérní: nikdy nebude zcela samozřejmá“, nezabaví „nezbytnosti být ostražitý“ neustále.²⁴

Je tu nedůvěra okolního, domácího národa. A k tomu ještě obviňování od svých, od Židů: růst „spotřebitelských a kompromisnických forem chování“, „snaha utéci, zbavit se svého židovství“, vedoucí „k národnímu renegátství“.²⁵

Nicméně se dá konstatovat, že v 19. století se všechno vyvíjí tak, že asimilace je možná, ba nutná a že k ní dojde, že je dokonce předurčená. Avšak *sionismus* vrhl na problém zcela nové světlo. Před vznikem sionismu „mučivá rozpolcenost... byla vlastní všemu Židovstvu“,²⁶ rozpolcenost na náboženskou tradici a vnější okolní svět.

Počátkem 20. století Žabotinskij napsal: „Když Žid přijme cizí kulturu... nelze spoléhat na hloubku a trvalost tohoto obratu. Asimilovaný Žid nevydrží první nápor, odloží ‚přijatou‘ kulturu bez jakýchkoli zábran, jakmile se přesvědčí, že její nadvláda pominula... nemůže být této kultuře oporou.“ A uvádí markantní příklad: v poněmčeném Rakousko-Uhersku úměrně vzestupu české, maďarské, polské kultury poněmčení Židé přecházeli k těmto nově se vzrůstajícím kulturám. Jsou tu „jakési objektivní momenty, které vytvářejí pevný, pokrevní svazek mezi člověkem a jeho kulturou, zděděnou po předcích.“²⁷ To je zajisté přesný postřeh; i když „objektivní momenty“ nám zní trochu suše. (Žabotinskij nejen ostře vystupoval proti asimilaci, ale vyslovoval také naléhavé varování Židům, aby se nepouštěli do ruské politiky ani do literatury a umění – Rusové nutně odmítnou takové služby.²⁸)

Labilitu asimilace vidíme na mnoha příkladech – masových i individuálních, jak v Evropě, tak v Rusku, jak v dřívější, tak i v poslední době.

²² V. Levitina, *Stoilo li sžigat svoj chram...*, in „22“, 1984, č. 34, s. 194.

²³ B. Boguslavskij, *Zametki na poljach*, in „22“, 1984, č. 35, s. 125.

²⁴ O. Rapoport, *Simptomy odnoj bolezni*, in „22“, 1978, č. 1, s. 122.

²⁵ L. Cigelman-Dymerskaja, *Sovětskij antisemitizm – příčiny i prognózy*, (seminář), in „22“, 1978, č. 3, s. 173–174.

²⁶ G. Šaked, *Trudno li sochranit izraelskuju kulturu v konfrontacii s drugimi kulturami*, in „22“, 1982, č. 23, s. 135.

²⁷ V. Žabotinskij, *Na ložnom puti*, in V. Žabotinskij, *Feljetony*, Petrohrad, Tipografija Gerold, 1913, s. 251, 260–263.

²⁸ Tyž, *Četyrje stalji o „čirikovskom inciděntě“ (1909)*, tamtéž, s. 76.

Přestože se Benjamin Disraeli, syn nábožensky indiferentního otce, v mládí pokřtěný, který se nesžil lehce s anglickými poměry, stal symbolem Britského impéria – a o čem sní ve volném čase, kdy se oddává spisovatelské vášni? O výjimečných zásluhách a mesiášství Židů, s vroucí láskou k Palestině a touhou obnovit izraelskou vlast.²⁹

A Geršenzon? Vynikající ruský kunsthistorik, puškinolog, dokonce mu spílali za „slavjanofilství“ – a na sklonku života napsal: „Od dětství jsem žil evropskou kulturou a hluboce jsem do sebe nasál jejího ducha... a mnoho věcí v ní upřímně miluji... Ale v hloubi vědomí žiji něčím jiným. Již po mnoho let mi odtamtud naléhavě a neumlčitelně zaznívá tajemný hlas: tohle ne, tohle ne! Jakási jiná vůle ve mně se s lítostí odvrací od kultury, ode všeho, co se kolem děje a o čem se mluví... Žiji jako cizinec, který se zabydlil v cizí zemi; tuzemci mě mají rádi a já je také, usilovně pracuji pro jejich blaho... ale já vím, že jsem tu cizí, tajně sním o luzích své vlasti.“³⁰

Právě po tomto Geršenzonově doznání se hodí připomenout názor, který si tato kapitola už od prvních stránek vyžaduje: že v „asimilaci“ je zřejmě třeba rozlišovat asimilaci občanskou, kdy asimilovaný vstupuje jako rovnocenný člen do proudu života a zájmů domácího národa (v tom smyslu by se patrně drtivou většinou Židé Ruska, Evropy a Ameriky označili za asimilované), asimilaci kulturní a – úplnou asimilaci v hlubinách ducha, k níž dochází mnohem vzácněji, ale stává se to. Třetí případ je mnohem složitější a nevyplývá z prvních dvou. (Tak Dopisování ze dvou koutů – mezi Vjačeslavem Ivanovem a M. O. Geršenzonem – tato „malá knížka ohromného významu“ přináší podle mínění kritika „důkazy neúplnosti duchovní asimilace Žida i v případě jeho zřejmé asimilace kulturní.“³¹)

Nuže – v mládí revolucionář, a po revoluci „obrácený“ emigrant, plesá jako nad *zázrakem*: že ruští Židé i v nových zemích emigrace v sobě našli „obrovskou zásobu národní energie“ a vytvářeli „svou samostatnou židovskou kulturu“. Dokonce i v Londýně: mají své školy v jidiš, své společenské organizace, svou pevnou ekonomickou základnu; nesplynuli s anglickým životem, jen se přizpůsobili jeho požadavkům – a stali se posilou pro Židy odedávna anglické. (Kteří měli i svou Britskou radu Židů i pojem „židovské obce Velké Británie“ – a to v Anglii, kde se asimilace považuje za málem dokončenou.) A – totéž shledává i ve Francii. Co potom obzvlášť „úžasný rozmach“ ve Spojených státech!³²

²⁹ JE, sv. 4, s. 560, 566–568.

³⁰ Vjačeslav Ivanov i M. O. Geršenzon, *Perepiska iz dvuch uglov*, Petrohrad. Alkonost, 1921, s. 60, 61.

³¹ O. Rapoport, *Simptomy odnoj bolezni*, in „22“, 1978, č. 1, s. 125.

³² M. Krol, *Nacionalizm i assimilacija v jevrejskoj istorii*, in JM-1, s. 191–195.

Také tu byla stálá, spolehlivá, bezvadně fungující židovská vzájemná podpora – pozoruhodná schopnost, uchovávatelci židovský národ. Ale ta tím víc znejišťovala asimilaci.

Nejen se silním sionismu, ale již samým průběhem 20. století dostávalo Židovstvo impulzy upustit od asimilace.

Přesvědčený sionista Max Brod napsal v roce 1939, v předvečer druhé světové války: „Ve dnech mnohem méně pokročilé státnosti 19. století se ještě dala vyzdvihovat teorie asimilace,“ ale „tato teorie ztratila všechn smysl v epoše, kdy se národy stále pevněji sjednocují“; „nás Židy nevyhnutelně rozdrťí národy planoucí bojovným duchem nacionalismu, pokud my sami nezačneme myslet na sebe a neodejdeme včas.“⁵³

Naprosto nekompromisně se vyslovil Martin Buber (1941): „Doposud se naše jsoucnost vmohla jen na to, abychom otrásali trůny idolů, ale ne na to, abychom povznegli trůn Hospodinův. Právě proto je naše jsoucnost mezi národy tak záhadná. Pretendujeme na to, abychom naučili absolutnu, ale ve skutečnosti jenom říkáme ne jiným národům, nebo jsme snad sami takovou negací a ničím víc. Proto jsme se stali zlým snem národů.“⁵⁴

A dále – židovskými dějinami se táhnou dvě hluboké brázdy: Katastrofa – a vzápětí po ní vytvoření Izraele. Ty vrhly opět nové, ostřejší světlo – na problém asimilace.

Závěry ze založení Izraele pro Židovstvo celého světa hned tenkrát promyslel a přesně formuloval Arthur Koestler v knize *Obetovaníje i pretvoreníje: Palestina 1917–1949 (Zaslíbení a proměnění)* a v článku *Juda na rozcestí*.

V mládí byl horlivým sionistou, v roce 1926 odjel z Vídně do palestinského kibucu, pak jako žurnalista několik let v Jeruzalémě vedl stálou rubriku v ivritu v novinách Žabotinského, byl dopisovatelem několika německých novin, a nyní napsal: „Vypustíme-li z židovského náboženství mystickou touhu po návratu do Země zaslíbené, zmizí sám základ a podstata tohoto náboženství.“ A „převážná většina židovských modliteb, obřadů a symbolů ztratila smysl dnem znovuzřízení židovského státu... Bůh Izraele splnil smlouvu, vrátil zemi Kanaán semeni Abrahamovu... Jestliže se (věřící Žid) odmítá vrátit do země svých předků, porušuje smlouvu a... odevzdává se pecku a vyloučení z řad Židovstva.“ Ale pro kategorii Židů v náboženství „nevyhraněných“ je nepochopitelné, proč by měli přinášet oběť k uchování „židovských hodnot“ nestvrzených v náboženské doktríně. „Náboženství ztratí veškerý smysl, když

⁵³ Max Brod, *Ljubor na rasstojanii*, in VM, Tel Aviv, 1976, č. 11, s. 198–199.

⁵⁴ Martin Buber, *Nacionalnyje bogi i Bog Izrailja*, in VM, Tel Aviv, 1976, č. 4, s. 117.

se budete dál modlit za návrat k Sionu i v případě, že jste se pevně rozhodli tam nejet.“ – Ano, je to bolestná volba, ale „volba musí být udělána neprodleně, a to v zájmu dalšího pokolení... Chci přesídlit do Izraele? Pokud nechci, jaké mám právo říkat si i nadále Žid a vložit tím na své děti cejch odcizení?“, „celý svět upřímně uvítá asimilaci Židů“, a od třetí generace „židovská otázka postupně bude mizet“.⁵⁵

Londýnské židovské noviny (*Jewish Chronicle*) Koestlerovi odporují: možná že „pro Žida diaspory bude mnohem lepší, mnohem rozumnější a důstojnější žít dál tak jako dřív, ale zároveň pomáhat budovat Izraelský stát?“ – Koestler je neústupný: to znamená „chtějí uchránit celý koláč a současně si na něm pochutnávat. To je cesta do záhuby.“⁵⁶

Ale, namítají mu noviny, všechny dřívější pokusy o asimilaci končily přece vždy nezdarem; proč by to teď mělo být jinak? – Protože „všechny dosud podniknuté pokusy o asimilaci byly polovičaté, založené na mylném předpokladu, že se Židé mohou stát plnohodnotnými syny vládnoucího národa a přitom si zachovat své náboženství a zůstat ‚národem vyvoleným‘.“ Avšak „*etnická asimilace je nemožná při zachování žudejské víry; žudejská víra vezme zaslavé při etnické asimilaci. Židovské náboženství prodlouží natrvalo národnostní odcizení – před tímto faktem není úniku.*“ – A tedy: „Před znovuzrozením Izraele zřeknout se židovství znamenalo odmítnout solidaritu s pronásledovanými a bylo možno v něm vidět zbabělou kapitulaci.“ Ale „nyní nejde o kapitulaci, nýbrž o svobodnou volbu“.⁵⁷

Koestler tedy nabídl Židům diaspory tvrdý orříšek: „Buď se stanou Izraelci, nebo přestanou být Židy. Sám si zvolil to druhé.“⁵⁸ (Dlužno podotknout, že v diaspoře se na Koestlerovy argumenty snesla bouřlivá kritika.)

Ale ti, kdo si zvolili to první, občané Izraelského státu – získali novou oporu, od níž přejali i nový názor na tento věčný problém. Současný izraelský autor píše ostře: „Žid z goletu je tvor bez morálky. Využívá všech darů země, která ho přijala, a přitom se s ní zcela neztotožňuje“; „lito lidé pro sebe žádají status, jaký nemá žádný národ na světě – aby jim bylo dovoleno mít dvě vlasti: jednu, v níž žijí, a druhou, v níž žije jejich srdce“. A potom se ještě diví, že je ostatní nenávidí!⁵⁹

A diví se i jiným věcem: „Za co, za co vlastně jsou Židé tak neoblíbení? (A neoblíbení jsou, s tím se nedá nic dělat, jinak by se neměli od če-

⁵⁵ Artur Koestler, *Juda na perepuťe*, in VM, Tel Aviv, 1978, č. 55, s. 104–107, 110.

⁵⁶ Tamtéž, s. 112.

⁵⁷ Artur Koestler, *Juda na perepuťe*, in VM, Tel Aviv, 1978, č. 55, s. 117, 126.

⁵⁸ V. Boguslavskij, *Galutu – s naděždaj*, in „22“, 1985, č. 40, s. 155.

⁵⁹ A.-B. Iošua, *Golos pisatelja*, in „22“, 1982, č. 27, s. 159.

ho osvobodovat.) Od čeho se mají osvobodovat? Od židovství ne, to je jasné...“; „dobře víme, že je nutno se osvobodit, rozhodně je to nezbytné, ale ať řeknou na rovinu, od čeho... zatím to nedokázali.“⁴⁰

Občas se klade i přirozená otázka: jak to zařídit, aby nás měli rádi? Mnohem častěji vidí židovští autoři celý svět neúprosně nepřátelský a propadají zoufalství: „Svět je rozdělen na lidi sympatizující s židovským národem a na ty, kteří se snaží židovský národ vyhladit.“⁴¹ Nebo – v zoufalé hrdošti: „Je ponižující skládat naděje ve vládu, aby tě chránila před lidmi, kteří tě nemají rádi, je ponižující překypovat vděčností k lepším, důstojnějším zástupcům těchto lidí za to, že se za tebe slovíčkem přimluví.“⁴²

Ale konejšivější tón zní z úst jiného Izraelce „Svět se naprosto nedělí jen podle svého vztahu k Židům, jak se nám někdy díky naší přecitlivělosti zdá.“ – A. Voronel: „Židé věnují příliš mnoho pozornosti antisemitům a příliš málo sobě samým.“⁴³

Vlastní stát, Izrael, by se měl stát střediskem, které by zaručovalo budoucnost Židů celého světa. Vždyť již ve dvacátých letech nikdo menší než Einstein! – psal, a komu? Bývalému eserovi, zřejmě hlavnímu autorovi revolučních požadavků 9. ledna 1905, společníku Gaponu na demonstraci a pak i jeho katovi Petru Rutenbergovi, který později odjel budovat Palestinu: „Především musí být zajištěn váš (kolonizátorů Palestiny) život, protože přinášíte sebe v oběť pro Ducha a ve jméno úcty k celému židovskému národu. Je třeba ukázat, že jsme národ, který má dost vůle k životu a dost síly, aby uskutečnil velký čin, z něhož vzejde sjednocující prostředek a záštita příštích pokolení. Pro nás a naše potomky musí Země mít stejně velký význam, jako měl pro naše předky Chrám.“⁴⁴

Tuto jistotu upevňují izraelští autoři různými způsoby. „Židovský problém zřejmě nemá uspokojivé řešení, dokud neexistuje židovský stát.“⁴⁵ – Idea „upevnění Izraele jako centra zaručuje budoucnost Židům celého světa“.⁴⁶ – Jedině Izrael je to pravé místo pro Židy, kde „historická aktivita neskončí historickým fiaskem“.⁴⁷

A jen polopodzemní rachot doléhá z té malé zemičky v jejím ustavičném obklíčení – „t a k a t a s t r o f a, jejíž přízrak stále trvá v kolektivním podvědomí Izraelců“.⁴⁸

⁴⁰ J. Viner, *Chočetsja osvobodítsja*, in „22“, 1985, č. 32, s. 204–205.

⁴¹ M. Goldštejn, *Mysli vsľuch*, in „Russkaja mysl“, 29. února 1968, s. 5.

⁴² M. Kazanskaja, *Naše gostepriimstvo...*, in „22“, 1990, č. 70, s. 111.

⁴³ A. Voronel, *Ogljanis v razdumje...* (beseda), in „22“, 1982, č. 24, s. 151.

⁴⁴ A. Černak, *Nězvestnoje pismo Ejnštejna*, in „22“, 1994, č. 92, s. 212.

⁴⁵ A. Kacencelenbojgen, *Antisemitizm i jevrejskoje gosudarstvo*, in „22“, 1989, č. 64, s. 180.

⁴⁶ I. Libler, *Izrail – diaspora: Krixis identifikacii*, in „22“, 1995, č. 95, s. 168.

⁴⁷ N. Gutina, *Drusmyslennaja srjaz*, in „22“, 1981, č. 19, s. 124.

⁴⁸ M. Kazanskaja, *Mif protiv realnosti*, in „22“, 1988, č. 58, s. 141.

Jaký je dnešní vztah příklonu a nadějí mezi asimilací, diasporou a Izraelem?

Celkově zašla asimilace v devadesátých letech 20. století velmi daleko. Například „pro 80–90 % amerických Židů slibují současné tendence židovského života postupnou asimilací“. A nejenom v USA: „Židovský způsob života postupně mizí ve většině obcí diaspory.“ Většina dnešních Židů „nemá bolestné vzpomínky spojené s katastrofou... mnohem méně se solidarizují s Izraelem než jejich rodiče“. Nepochybná je i tendence „katastrofického konce úlohy diaspory, nevyhnutelné ztráty jejích skutečných charakteristik“. „Budou naši vnuci ještě Židé...? Přežije diaspora konec tohoto tisíciletí? Rabín Adin Steinsalz, jeden z největších učitelů naší doby... upozorňuje, že Židé diaspory přestali být skupinou, „jejíž bezpečnost není zajištěna“. A tím paradoxně „jsou již na cestě k vymření, poněvadž jsou účastníky ‚katastrofy sebezničení‘“. Můžeme to konfrontovat i s tím, že „na antisemitismus v zemích Západu nelze již hledět jako na jev posilující židovské sebeuvědomění. Antisemitská diskriminace v politice, v obchodu, na univerzitách, v soukromých klubech atd. je prakticky odstraněna.“⁴⁹ – V dnešní Evropě „existuje dost Židů, kteří se necítí být Židy a alergicky reagují na každý pokus zahrnout je k této uměle vykonstruované obci“; „asimilovaný Žid se nechce cítit Židem, odvrhuje rysy své rasy (viz Sartre).“⁵⁰ Nepomineme ani uštěpačnou poznámku téhož autora: „Evropští Židé se k svému židovství nehlásí v domnění, že byli k židovství donuceni antisemitismem. Tím vzniká paradox: Žid se stává Židem jen tenkrát, když mu hrozí nebezpečí. Pak se zachraňuje jako Žid. Ale když se sám stane zdrojem nebezpečí, není Židem.“⁵¹

Takže „kontury konce diaspory se začínají rýsovat právě v době, kdy Židé na Západě mají největší svobodu, blahobyt a jsou aspoň navenek silnější než kdykoli v židovských dějinách“. A „pokud se tyto tendence nezmění, velká část diaspory prostě zmizí. Je nutno přiznat reálnou pravděpodobnost ponížujícího, byť dobrovolného postupného zanikání diaspory... Arthur Koestler, stoupenec asimilace, který v padesátých letech věstil diaspoře zánik, měl možná pravdu.“⁵²

Ale zároveň s tím „Židé na celém světě, někdy k svému vlastnímu překvapení, se cítí osobně účastní na osudu Izraele“; „jestli, nedej Bo-

⁴⁹ I. Lábler, *Izrail - diaspora...*, in „22“, 1995, č. 95, s. 149–150, 154, 157.

⁵⁰ Sonja Margolina, *Das Ende der Lügen: Rußland und die Juden im 20. Jahrhundert*, Berlin, Siedler Verlag, 1992, s. 95, 99.

⁵¹ S. Margolina, *Germanija i jevrej: vtoraja popytka*, in „Strana i mir“, 1991, č. 3, s. 145.

⁵² I. Lábler, *Izrail - diaspora...*, in „22“, 1995, č. 95, s. 150, 155.

že, bude Izrael smeten, zmizí Židé i v jiných zemích. Nevím, proč tomu tak je, ale Židé nepřezijí druhou Katastrofu v našem století.⁵⁵ – Jiný autor „židovskou mytologií nevyhnutelné Katastrofy“ spojuje právě s životem v diaspoře, a proto „američtí (a sovětské) Židé často vyslovují tento názor“ a připravují se: jestli Izrael padne, budou muset nést dále prapor národa oni.⁵⁴ – A „při tom množství hypotéz, pokoušejících se vysvětlit význam židovské diaspory... téměř všichni spatřují (její) funkčnost v tom, že činí Židovstvo prakticky nevyhladitelným, zaručuje mu věčný život v hranicích bytí pokolení lidského“.⁵⁵

Existuje i dosti bojovná obhajoba diaspory jako principu: „Jsme proti historickému požadavku dovršit aleu. My se necítíme být ve vyhnanství“ (americký profesor Leonard Fein). V červnu 1994 „předsedkyně Světového židovského kongresu Šošana Kardinová agresivně prohlásila na adresu Izraelců: ‚Nehodláme se stát zaopatřovací alijí do Izraele a pochybujeme, že máte aspoň jakous takous představu o bohatství a harmonii života amerických Židů.‘“⁵⁶ – Pokračovala pateticky: „Jsme-li opravdu něčím pro svět zajímaví, nejsou to naše státní formy, ale diaspora, která je považována za jeden z nejúžasnejších divů světových dějin.“⁵⁷ Pak zase ironicky: „Jeden chytrák si vymyslel... elegantní ospravedlnění: vyvolenost židovského národa prý spočívá v tom, aby věčně žil v rozptýlení.“⁵⁸ – „Zázrak znovuzřízení Izraele dal nechtěně diaspoře nový smysl, ale zároveň geniálně rozlál hrozící gordický uzel – zkrátka korunoval zázrak diaspory. Korunoval, avšak neodstranil.“⁵⁹ – Ale „v tom je také špetka ironie, jelikož cíl, o který jsme tak namáhavě usilovali a který nás naplňoval pocitem hrdosti a výjimečnosti, je už dosažen“.⁶⁰

Jak chápat a předpovídat osud diaspory – to v mnohém závisí na *smíšených manželstvích*. Smíšená manželství jsou nejmocnějším a nejtrvalejším prostředkem asimilace. (Ne náhodou je Bible tak přísně zakazuje. „Zachovali se vůči Hospodinu věrolomně, zplodili cizí syny.“ Oz 5, 7) Když britský filozof Arnold Toynbee uvedl smíšená manželství jako prostředek boje s antisemitismem, ozvaly se proti tomu stovky rabínů. –

⁵⁵ N. Podgorec, *Jevrei v sovremennom mire* (interview), in VM, New York, 1985, č. 86, s. 113, 120.

⁵⁴ Z. Bar-Sella, *Islamskij fundamentalizm i jevrejskoje gosudarstvo*, in „22“, 1988, č. 58, s. 182–184.

⁵⁵ J. Fištejn, *Iz galuta s ljubovju*, in „22“, 1985, č. 40, s. 112.

⁵⁶ I. Libler, *Izrail – diaspora...*, in „22“, 1995, č. 95, s. 152.

⁵⁷ J. Fištejn, *Gljadim nazad my bez bojazni...*, in „22“, 1984, č. 59, s. 155.

⁵⁸ N. Voronel, *Ogljanis v razdumje...*, (beseda), in „22“, 1982, č. 24, s. 118.

⁵⁹ J. Fištejn, *Iz galuta s ljubovju*, in „22“, 1985, č. 40, s. 114.

⁶⁰ I. Libler, *Izrail – diaspora...*, in „22“, 1995, č. 95, s. 156.

„Jakmile se smíšená manželství stanou běžným jevem, bude to konec Židovstva.“⁶¹

V západních zemích je vidět prudký vzestup počtu smíšených manželství: „Dokumentární údaje statistiky ‚mizení‘ vyvolávají mrazení. V šedesátých letech 20. století se počet ‚smíšených manželství‘ v USA, největší židovské obci světa, odhadoval přibližně na 6 %. Dnes (v devadesátých letech), za pouhou jednu generaci, je jich už 60 % – desetinásobný přírůstek. Situace ‚smíšených manželství‘ v Evropě a v Latinské Americe je přibližně stejná... Nadto s výjimkou ortodoxních Židů je téměř u všech židovských rodin v západních zemích velice nízká porodnost.“ A dodejme ještě: „Jen nepatrné procento dětí ze ‚smíšených rodin‘ je ochotné vést vysloveně židovský způsob života.“⁶²

A v Rusku? Izraelská encyklopedie udává tato čísla: v roce 1988 v RSFSR žilo ve smíšených manželstvích 73 % ženatých židovských mužů a 65 % provdaných Židovek (v porovnání s rokem 1978 vzrůst o 15 % u mužů a o 20 % u žen). „Lidé žijící v takovýchto manželstvích objektivně vzato rychle ztrácejí židovské sebeuvědomění a častěji jsou ochotni deklarovat příslušnost k jiné národnosti při sčítání obyvatelstva.“⁶³

A tak skoro všude probíhá větší či menší měrou „eroze židovského života“, „smývání rasových, náboženských a etnických předělů, které donedávna tvořily bariéry pro asimilaci a ‚smíšená manželství‘“. Dnes, „kdy lidový antisemitismus tak náhle ustoupil... zmizely mnohé vznesené principy, jež byly v minulosti mocnou oporou sebeidentifikace“.⁶⁴

„Goletoví“ Židé často sklízejí ostrou kritiku od Izraelců. Po třiceti a čtyřiceti letech od založení Izraele se odtamtud ozývají posměšné a někdy i hněvivé otázky k diaspoře: „Co bude s dnešními Židy? Nejspíš zůstanou navždy ve své pravé historické vlasti – v goletu.“⁶⁵ – „Alžírští Židé dali přednost Francii před Izraelem, a pak i iráňští Židé, kteří opustili zemi Chomejního, se také většinou vyhnuli Izraeli“; „pokud se stěhují ze svých domovů, hledají země s vyšší životní a civilizační úrovní. Láska k Sionu sama o sobě nestačí.“⁶⁶ – „Věčná představa klasické ‚hrozící katastrofy‘ již nemůže přilákat Židy do Izraele.“⁶⁷ – „Židé jsou národ zkažený bezstátním, mimohistorickým životem.“⁶⁸ – „Židé nevy-

⁶¹ E. Norden, *Peresčityvaja jevrejev*, in „22“, 1991, č. 79, s. 126.

⁶² I. Libler, *Izrael – diaspora...*, in „22“, 1995, č. 95, s. 151, 152.

⁶³ *Kratkaja Jevrejskaja Enciklopedija*, Jeruzalém, Obščestvo po issledovaniju jevrejskich obščin, 1996, sv. 8, s. 303, tabul. 15.

⁶⁴ I. Libler, *Izrail – diaspora...*, in „22“, 1995, č. 95, s. 156.

⁶⁵ N. Gutina, *Dvusmyslennaja svjaz*, in „22“, 1981, č. 19, s. 125.

⁶⁶ S. Cirjulnikov, *Filosofija jevrejskoj anomalii*, in VM, New York, 1984, č. 77, s. 148.

⁶⁷ I. Libler, *Izrail – diaspora...*, in „22“, 1995, č. 95, s. 165.

⁶⁸ Z. Bar-Sella, *Islamskij fundamentalizm i jevrejskoje gosudarstvo*, in „22“, 1988, č. 58, s. 184.

drželi zkoušky. Tak jako dřív se nechtějí vracet domů. Raději sedí v goletu a stěžují si na antisemitismus vždy, když je někdo kritizuje... A aby si nikdo nedovolil říci zlé slovo o Izraeli, poněvadž kritika Izraele je „antisemitismus“? Když tolik fandí Izraeli, proč sem nepřijedou a nežijí tady? Ba ne, právě o to oni nestojí!⁶⁹ – „Většina Židů světa už se rozhodla: nechtějí být nezávislí... Podívejte se na ruské Židy. Část jich ztoužila po nezávislosti, ostatní chtějí žít dál životem klíštěte na těle ruského psa. Ale když se ruský pes trochu rozstůně, trochu rozzlobí, začnou si hledat amerického psa. Židé tak koneckonců žili dva tisíce let.“⁷⁰

A tak Žid diaspory „před tvářf Izraelce... je často ochoten na sebe vzít celé břemeno nepochopitelné viny... a neodvažuje se sdílet s Izraelcem jeho osud. Tento nedostatek kompenzuje přehnaným předváděním svého židovství... záměrným zdůrazňováním povrchní židovské symboliky“; a přitom „Žid diaspory na sebe bere specifické riziko ojedinělé opozice k antisemitské živelnosti“; ale „ať Izraelce dělá co dělá, diaspora nemá na vybranou: bude tiše postávat za jeho zády jako nemilovaná, ale věrná manželka“.⁷¹

Existuje i taková prognóza: „Do roku 2021 se diaspora podle všeho scvrkne na milion těl a duší.“ – „Nejpravděpodobnější je, že procesy probíhající v hloubi židovských dějin... ještě dále zmenší počet světového Židovstva a postupně soustředí jeho většinu ne již v diaspoře, nýbrž v Sionu.“⁷²

Ale co když je to docela jinak? Co když měl pravdu ruský Žid Josif Birkerman, který s jistotou prohlásil, že diaspora je nezničitelná: „Přijímám golet, v němž jsme prožili dva tisíce let, kde jsme teprve vytvořili těsnou jednotu a kde musíme i nadále žít a projevovat se.“⁷³ Možná že ty dva hlasy, které se podle Geršenzona neustále ozývají v nitru každého Žida: splynout se svým prostředím, nebo v sobě chránit národní výlučnost – budou zaznívat navždy?

Seriózní autor historik dochází k závěru (po druhé světové válce): „Paradox v životě dnešního Židovstva: všechno usilovné zakořeňování Židů v životě jiných národů nepřekrývá jejich národní sebeuvědomění, a někdy je dokonce prohlubuje.“⁷⁴

⁶⁹ A.-B. Iošua, *Golos pisatelja*, in „22“, 1982, č. 27, s. 158.

⁷⁰ Beni Peled, *Soglašeniye ně s tēm parthorom*, in „22“, 1985, č. 50, s. 125.

⁷¹ J. Fištejn, *Iz galuta s ljubovju*, in „22“, 1985, č. 40, s. 115, 116.

⁷² E. Norden, *Peresčityvaja jevrejev*, in „22“, 1991, č. 79, s. 120, 130–131.

⁷³ I. M. Birkerman, *K samopoznaniju jevreja*, s. 62.

⁷⁴ Š. Ettinger, *Novejšij period*, in *Istorija jevrejskogo naroda*, za red. Š. Ettingera, Jeruzalém. Gešarim, Moskva, Mosty kultury 2001, s. 587.

Zde jsou důkazy z různých kruhů ruského Židovstva za sovětské, „internacionální“ éry:

„Vždy jsem se velmi vyhraněně cítil být Židem... Dostal jsem se do kruhů, kde byla židovská otázka základním tématem, v sedmnácti letech, jen co jsem odrostl plínkám.“ A otec – „člověk silně židovského založení. Zároveň bez tradic, nedodržel micvot, neznal jazyk – ale... všechno, co zná, je v jeho nitru, nitru Žida, v jistém smyslu podřízeno jeho židovské sebeidentifikaci.“⁷⁵

Oděský spisovatel Arkadij Lvov: „Jako desetiletý kluk jsem vyhledával Židy mezi vědci, mezi spisovateli, mezi politickými funkcionáři a – jako pionýr! – především mezi členy vlády,“ a Lazar Kaganovič byl na třetím místě, před Vorošilovem a Kalininem, „a byl jsem hrdý na stalinského lidového komisaře Kaganoviče... Byl jsem hrdý na Sverdlova, na Ůrického... hrdý na Trockého ... ano, ano, na Trockého!“ Domníval se, že Osterman (za Petra Velikého) byl Žid, a když se dověděl, že to byl Němec, „měl jsem zlost, pocit ztráty,“ zato „všem jsem říkal s hrdostí: Šafirov je Žid.“⁷⁶

Jak mnoho však bylo v Rusku takových Židů, kteří se nebáli „zapadnout v haldě asimilujících těl“,⁷⁷ kteří se poddali ruskému živlu, ruské kultuře nezištně:

„Za starých časů ze Židů jen jednotlivci vyzkoušeli tento úděl: Antokolskij, Levitan, Rubinštejn a několik málo dalších. Později jich bylo víc. Jak hluboce pochopili Rusko, pochopili je svou dávnou a vytříbenou intuicí rozumu i srdce! Rusko vstupovalo do jejich chápání – ve svém mihotání, v tajemné hře světla a tmy, ve svých zápasech a útrapách. Získalo si jejich srdce svým dramatickým bojem dobra a zla, svými osudovými blýskavicemi, svými slabostmi, svou silou, svým kouzlem. – Ale před několika desítkami let vstupovali na kulturní nivy Ruska již nikoli jednotlivci, nýbrž tisíce Židů... A mnozí z nich se tak upřímně cítili být Rusy – duší, myšlením, zálibami a zvyky... Přesto však je v duši Žida cosi... jakýsi ojedinělý tón, jakási disonance, jakási ojedinělá nepatrná skulinka, kterou nakonec prosakuje: zvnějšku – nedůvěra, posměšek a nevraživost; a zevnitř – jakási dávná vzpomínka.

Kdo já vlastně jsem? Kdo jsem? Jsem Rus?

Ne, ne. Jsem ruský Žid.“⁷⁸

Ano, asimilace má zřejmě své nepřeklenutelné hranice; v tom se skrývá i rozdíl mezi úplnou duchovní asimilací a asimilací kulturní, tím

⁷⁵ A. Eterman, *Trefje pokolenije* (interview), in „22“, 1986, č. 47, s. 125–124.

⁷⁶ A. Lvov, *Vedi za soboj otca tvojego*, in VM, New York, 1980, č. 52, s. 185–184.

⁷⁷ V. Žabotinskij, *Na tožnom puti*, in V. Žabotinskij, *Feljetony*, s. 251.

⁷⁸ Rani Aren, *J ruskom galutě*, in „22“, 1981, č. 19, s. 135–136.

spíš mezi rozsáhlou občanskou asimilací. Židé jsou osudově pro židovství – uchovávají sebe a při všech vnějších známkách asimilace si uchovávají „vnitřní tvář Žida“ (Solomon Lurje).

Hnutí za úplné splynutí s ostatním lidstvem, navzdory tvrdým překážkám Zákona – zdá se přirozené, živé. Ale je to realizovatelné? Ještě ve 20. století si někteří Židé mysleli: „Sjednocení všeho lidstva je idea judaistického mesiášství.“⁷⁹ – Ale je to pravda? Existovala vůbec někdy taková idea?

Mnohem častěji slyšíme energické námitky: „Nikdo mě nepřesvědčí a nedonutí, abych se vzdal svého, židovského pohledu na svět, abych obětoval své, židovské zájmy nějaké univerzální ideji – ať už je to ‚proletářský internacionalismus‘ (ve který jsme my hlupáci ve dvacátých letech uvěřili), ‚veliká Rus‘, ‚triumf křesťanství‘, ‚blaho veškerého lidstva‘ a podobně.“⁸⁰

Ale ještě s jinými názory se setkáváme u nesionistické a ateistické, ze tří čtvrtin asimilované židovské inteligence. Velmi vzdělaná žena s širokými politickými zájmy, T. M. L., mi v roce 1967 v Moskvě řekla: „Bylo by hrozné žít jen mezi samými Židy. To nejcennější v našem národě je kosmopolitismus. Bude to hrozné, když se všichni shromáždí v malém militantním státě. Pro asimilované Židy je to naprosto nepochopitelné.“ Nesměle jsem jí odpověděl: „Ale pro asimilované Židy v tom není problém, to už přece nejsou Židé.“ Ona nato: „Ne, nějaké geny v nás přetrvávají.“

Klíčový problém není v osudovosti událostí ani v krvi, ani v genech, ale: *čím* bolest je člověku bližší – bolest židovská, nebo bolest původního národa, mezi nímž vyrostl? – „Národnost se bohužel nevyčerpává znalostí jazyka ani přijetím kultury, ba ani láskou k povaze a životnímu stylu země. Má ještě další rozměr – šíří historického údělu, která je u každého člověka určena měrou jeho sounáležitosti s dějinami a osudy vlastního národa. Je-li však ostatním tato sounáležitost dána od samého počátku, pro Žida je to v mnohém otázka volby, a nelehké volby.“⁸¹

Asimilace se tedy projevila nepřilíh přesvědčivě. Všichni, kdo navrhovali cestu asimilace *všecobecně* – zkrachovali.

Problém asimilace trvá ve své obtížné řešitelnosti. A přestože v celosvětovém ohledu proces asimilace došel velmi daleko – nelze z toho usuzovat, že ukončí diasporu.

⁷⁹ G. B. Sliozberg, *Děla minulých dnů: Zapiski ruskogo jevreja*, ve 5 svazcích, Paříž, 1933–1934, sv. 1, s. 4.

⁸⁰ Š. Markiš, *Ještě raz o něnavisti k samomu sebe*, in „22“, 1980, č. 16, s. 189.

⁸¹ L. Cigelman-Dymerskaja, *Sovetskij antisemitizm – pričiny i prognozy* (seminář), in „22“, 1978, č. 3, s. 175.

„Sto procentně asimilovaného Žida (ani) sovětský život... nezpłodil – takového, aby byl asimilován do nejhlubší, psychologické úrovně.“⁸² – A židovský kritik uzavírá: „Ať se podíváš kamkoli, všude najdeš v asimilovaném roztoku nezředitelnou židovskou usazeninu.“⁸³

Ale jednotlivé jasné osudy, úplně asimilované individuality se vyskytují. A my v Rusku je z celého srdce vítáme.

„Ruský Žid... Žid, Rus... Kolik se okolo toho spojení-rozdělení protilo krve, slz, kolik se nahromadilo nevypověděných strastí, jimž dosud není vidět konce, a kolik tu přece jen bylo radosti z duchovního a kulturního růstu... Bylo a zůstalo mnoho Židů, kteří vzali na svá bedra ten těžký kříž: být ruskými Židy a Rusy. Dvě lásky, dvě vášně, dva zápasy... Není to příliš mnoho na jedno srdce? Ano, je. Ale v tom právě spočívá osudová tragika této dvojedinosti. Slovo nezabíjí, a dvojedinost přece jen není jednota. Je tu rovnováha – nic není dáno, ale zadáno.“⁸⁴ – To bylo napsáno na adresu předrevolučního Ruska z řad pařížské emigrace roku 1927.

Uběhlo půl století – a jiný ruský Žid, jehož život plynul v Rusku sovětském, hovoří z Izraele:

„Jsme Židé, vyrostli jsme v Rusku, jsme divný hybrid – ruští Židé... O nás se říká: Židé národností, Rusové kulturou. Copak kultura a národnost jsou kostýmy na manekýnovi...? Když obludný lis vtlačí jeden kov do druhého, nejdou pak oddělit, ani kdybyste je rozřezávali. Nás lisovali pod ohromným tlakem, desítky let. Mé národnostní city nenalézají už jiné vyjádření než v mé kultuře. Má kultura prorostla skrz naskrz mými národními žilkami. Kdybych se mohl rozkouskovat, také by mě zajímalo, která tkáň mé duše je zbarvena ruskou a která židovskou barvou. – Ale nebyl tu jen tlak, jen násilné prorůstání – byla tu i nečekaná příbuznost těchto základních prvků, vzájemně se prostupujících v jakýchsi hlubokých vrstvách duše. Jako by se vzájemně doplňovaly k nové celistvosti: prostor časem, duševní šíře duševní hloubkou, vstřícnost odmítavostí; byla tu i vzájemná řevnivost na předurčení. – Proto nemám dvě duše – jež by na sebe sočily, jedna druhou oslabovala, jež by mne rozdvojovaly. Duši mám jednu... nedvojakou, nerozdvojenou, nemišenu – jedinou.“⁸⁵

A odpověď z Ruska:

⁸² J. Štern, *Dvojnaja otvetstvennosť*, in „22“, 1981, č. 21, s. 127.

⁸³ O. Rapoport, *Simptomny odnoj bolezni*, in „22“, 1978, č. 1, s. 125.

⁸⁴ S. Ivanovič, *Semjon Juškevič i jevrei – Publikacija Ed. Kapitajkina*, in *Jevei v kulture Russkogo Zarubežja*, Jeruzalém, 1992, sv. 1, s. 29.

⁸⁵ (R. Nudelman), *Kolonka redaktora*, in „22“, 1979, č. 7, s. 95–96.

„Věřím, že ne nadarmo se toto odehrálo na cestách Ruska – ten kontakt duše judejské a duše slovanské, že zde byla jakási předurčenost.“⁸⁶

Autor na závěr

Když jsem v roce 1990 dokončoval *Duben 1917* a uspořádával hory materiálu, který mi zbyl po *Rudém kolese*, rozhodl jsem se použít část tohoto materiálu na historickou črtu o Židech v ruské revoluci.

Skoro hned jsem si ujasnil, že pro pochopení toho, co se stalo, bude muset črta nevyhnutelně časově couvnout – a tak couvala až k prvnímu zahrnutí Židů do ruského impéria roku 1772, jímž začínala; na druhé straně, revoluce roku 1917 byla dynamickou pobídkou v osudu ruských Židů – a črta se přirozeně protáhla do porevoluční historie. Tak vznikl i název *Dvě století pospolu*.

Ale nedokázal jsem si hned udělat představu o té historické hranici, kterou vytyčila mohutná emigrace Židů z SSSR, jež začala v sedmdesátých letech 20. století – právě k dvoustému výročí pobytu v Rusku, a jež se naplno uvolnila od roku 1987. Tato hranice poprvé zrušila nedobrovolnost situace ruských Židů: nejsou již připoutáni k životu zde, čeká je Izrael, všechny země světa jsou pro ně přístupné. Tato jasně vyznačená hranice vnesla opravu do mého plánu – dotáhnout vyprávění do poloviny devadesátých let, neboť záměr knihy byl vyčerpán: okamžikem exodu mizí i jedinečnost rusko-židovské provázanosti.

Nyní se otevřela zcela nová éra v dějinách již svobodného ruského Židovstva a jeho vztahů s novým Ruskem. Tato éra vykazovala rychlé a podstatné změny, byla však ještě příliš krátká na to, aby prognostikovala své příští výsledky a posoudila, nakolik charakteristické pro ni budou právě rysy *rusko-židovské*, nebo zdali se projeví celosvětové zákony židovské diaspory. Sledovat vývoj tohoto nového tématu již přesahuje meze časnosti autorova života.

⁸⁶ I.-skij, *Pisma iz Rossii*, in „22“, č. 21, s. 150.

Vysvětlivky

k českému vydání

str. 6

Halacha – původně znamená zvláštní právní rozhodnutí, jehož se dosáhlo po důkladném zkoumání nějakého problému Talmudu. Později postup, který se stal právně závazným, vlastně zákonem.

str. 7

Jidiškejt – (též jidiškajt či idiškajt) znamená v podstatě totéž co judaismus, židovství. Pojednává o způsobu života Židů, náboženských předpisech, dokonce o způsobu vaření (co je a není košer). Jidiškejt je zaměřen na lidový jazyk jidiš, ne na hebrejštinu. Odráží židovskou národní psychologii a etiku.

str. 9

Sergej Nikolajevič Bulgakov (1871–1944), původně „legální marxista“, filozof zabývající se do značné míry ekonomickými problémy. Kritizuje a posléze odmítá Marxe, dochází k názoru, že prognózy v sociálních vědách nejsou možné, že socialismus není nutnou etapou ve vývoji společnosti. Vydává se směrem k idealismu až mysticismu. 1918 se stal knězem (možná proto Solženicyn uvádí jeho rodné jméno v církevní podobě Sergij místo občanského Sergej). Z emigrace kritizuje dění ve své vlasti, k čtenáři se dostává až po rozpadu SSSR.

str. 10

Nikolaj Alexandrovič Berďajev (1874–1948), ruský filozof, zprvu zaujat marxismem, na samém konci 19. století je mezi intelektuály, kteří se marxismu zřekli. Přiklání se k Lassalovi a Kantovi, pak jde dál až k hlásání křesťanství a mysticismu. Kritizuje z emigrace SSSR, ale nezapojuje se do emigrantského protisovětského hnutí. V Sovětském svazu zcela opomíjen, znám až od konce 80. a začátku 90. let.

str. 11

Vladimír Sergejevič Solovjov (1853–1900), ruský filozof idealistického zaměření, básník, kritik, publicista. Též překládal do ruštiny některé antické autory – Platona, Vergilia, dále Petrarcku a další. Do ruského povědomí se vrací od konce 80. let, odvolávky na něj se stávají poměrně častými.

str. 15

Marburská filozofická škola – novokantovský filozofický směr, nejnámější představitelé Hermann Cohen (1842–1918), Paul Natorp (1854–1924), Ernst Cassirer (1874–1945), Stammler. Odmítali materialistické tendence v Kantově učení, zaměřeni subjektivně idealisticky. Podle nich filozofie nemůže být poznáním světa, je metodologií a logikou speciálních věd. Poznání zkoumají jako čistě logický proces konstruování pojmů. Myšlenky marburské školy ovlivnily ruský „legální marxismus“.

str. 28

Griгорij Borisovič Iollos (1859–1907), liberální novinář a právník, před r. 1905 dopisovatel Ruských vědomostí v Berlíně a v dalších tiskovinách. V r. 1905 se vrátil do Moskvy a pracoval pro svůj list, poslanec státní dumy, stoupenec strany kadetů. 14. (27.) 3. 1907 zabit černosotněnci. Knižně vydal *Dopisy z Berlína* (*Pisma iz Berlina*, 1908).

str. 32

Vladimír Dmitrijevič Nabokov (1870–1922), otec věhlasného spisovatele Vladimíra Nabokova, vystudoval práva, aktivně zasahoval do politiky jako přední činitel strany kadetů, liberálně zaměřen, s důrazem na svobodu osobnosti před zákonem. Odpůrce antisemitismu, veřejně vystoupil proti kišinevskému pogromu 1905. Poslanec 1. státní dumy. Jako právník byl odpůrcem trestu smrti. 1917 byl předsedou volební komise Ústavodárného shromáždění. 1918 ministr spravedlnosti krátkodobé krymské vlády, spolu s jejími členy 1919 emigruje z Ruska. K Sovětům je kritický, působí jako žurnalista v listu *Rul* (*Kormidlo*) vycházejícím v Berlíně. 1922 zastřelen dvěma ruskými důstojníky černosotněnského ražení.

str. 33

Kronštdadská vzpoura – vzpoura námořníků dvou řadových lodí a dělníků v Kronštadu na Baltu, která proběhla od 28. 2. do 18. 3. 1921 (a po dvoudenním krvavém boji potlačena). Zvolila prozatímní revoluční výbor v čele s generálem Kozlovským.

str. 42

Ivrit – modernizovaná podoba původní hebrejštiny, která byla spíše jen jazykem církevním. Hovorovým jazykem byl jidiš, který se vyvinul z německého jihofrankého nářečí, dříve než se Židé nuceně hnuli z Němce do Polska a Ruska; jidiš přibíral slova z jazyků, kde daná skupina Židů žila. Ivrit má být obnoveným jazykem starobylého národa.

str. 68

Zemstvo – po zrušení nevolnictví r. 1861 se ukázala potřeba přebudovat administrativní činnost, pozměnila se úloha šlechty a selského stavu. Dějiny SSSR z r. 1968 poznamenávají: „Systém zemských úřadů vznikl k řízení místního hospodářství (zajištění potravin v době hladovění, stavba cest a mostů, problémy vzdělání, medicíny, veterinární, veřejný dohled)...“ Zákon o zem-

stvu vyšel 1. 1. 1864. Zemská správa byla volená (na tři roky), volení „mluvčích“ zemských správ měli shromáždění zhruba jednou do roka. Místní správy tvořil zástupce a několik členů. Volba mluvčích byla nepřímá. Přes snahy státní moci omezovat je měly zemské správy určité možnosti vlivu na místní problémy hospodaření a jistým způsobem oponovaly státní správě. Měly význam konkrétně třeba pro majitele menších polností. Zákon z 12. 7. 1889 zavedl hodnost „zemského správce“ (zemskij načalnik), čímž místní správu poněkud okleštil. Dále pak zákon z 12. 6. 1890 posílil vliv šlechty v zemstvech. Funkcionářům zemstva se říkalo zemci.

str. 70

Krasnaja Presňa – moskevská čtvrť, původně Presňa, jako uznání aktivity v 1. ruské revoluci (1905) byla za sovětské éry pojmenována Krasnaja (Rudá) Presňa. Leží – vzato od středu města – za ulicí Gercenovou a náměstím Povstání.

str. 77

Chrám Vasila Blaženého byl zbudován na počest dobytí Kazaně, postaven v letech 1555–1560 a pojmenován po pohřbeném zde Vasilovi Blaženém, jurodivém Vasilu, tedy Prošťáčkovi. Ruské „blažennyj“ má několik významů, zde jde o význam: prostoduchý. K jurodivým na Rusi měli až láskyplné city a upřímně je litovali.

str. 80

Semjon Ljudvigovič Frank (1877–1950), ruský filozof, zabýval se estetikou a literární kritikou. Od marxistických začátků přešel k idealismu. R. 1922 ze Sovětského svazu vypovězen. Do r. 1957 žil ve Francii, poté v Anglii. V Rusku připomínán až od 90. let, a ne hojně.

Lev Šestov (vl. jm. Lev Isaakovič Švareman, 1866–1938), filozof existencialistického zaměření a kritik. Od r. 1895 do r. 1914 se zdržoval převážně ve Švýcarsku, od r. 1920 žil v Paříži. Jsou mu vlastní myšlenky o bezvýchodnosti lidské existence apod. Z filozofů ho ovlivnil např. Nietzsche. Ruskému čtenáři je znám od konce 80. let.

str. 89

Eduard Georgijevič Bagrickij (1895–1934), populární a také kritizovaný básník. 1918–1925 píše lyrické verše i větší básnické skladby do oděských časopisů. Od r. 1925 působí v Moskvě. Z větších skladeb vyniká například Duma o Opanasovi, pojednávající o sedlákovi, který od lhostejnosti dochází ke zradě revoluce. R. 1928 vydává básnickou sbírku Jihozápad, z níž některé básně sklídily záporný ohlas. Dále píše o budovatelích pětiletky. Další sbírka Vítězové – 1932, třetí – Poslední noc. Překládal některé neruské sovětské básníky a další cizí, například Rimbauda, Hikmeta aj. V jeho vlastní tvorbě převládá revoluční romantika a po formální stránce dokonalá krásة verše. Svou tvorbou ovlivnil některé básníky další generace.

Krymský výsadek – dílčí operace Rudé armády ve válce 1941–1945, došlo k ní v dubnu 1944, německá armáda se v této bitvě zvláště úporně bránila a Ru-

dá armáda potřebovala toto území pro pohyb vojsk v dalších operacích. Ztráty byly na obou stranách značné a vojenské vedení krymského výsadku bylo později kritizováno pro různé chyby v jeho provádění.

str. 92

ARA (American Relief Organisation), americká organizace pro pomoc zemím, jež utrpěly válkou, vznikla r. 1919. V roce hladomoru v Rusku, především v Povolží, ARA nabídla svou pomoc. Komisi, která zkoumala pro ARA situaci v Rusku, byl pověřen vytvořit polární badatel Fridtjor Nansen. Sovětská vláda spatřovala v požadavcích ARA politický nátlak a odmítla ji. Nicméně nějaké dávky potravin pro hladovějící došly.

str. 102

Volost – administrativní dělení zůstalo v prvních letech po Říjnu jako před revolucí: volost (zhruba okres), gubernie (větší správní jednotka, oblast nebo i větší). Později se přešlo na okresy (rajon), oblasti, ojedinele kraje (na úrovni oblasti) a autonomní a svazové republiky. Po zániku SSSR je administrativní rozdělení opět upraveno (gubernie apod.).

str. 114

Vladimír Vynnyčenko (1880–1951) – ukrajinský spisovatel. V letech 1917–1920 stál v čele ukrajinského nacionalistického protisovětského hnutí. Hlásal národnostní a sociální snášenlivost, zahájil ozbrojený odpor proti sovětskému Rusku. Po jeho porážce se uchýlil do Paříže, kde zůstal až do své smrti. Jeho politické smýšlení se projevuje i v jeho próze, viz např. Odkazy otců nebo Na vahách života.

Honta a Železnak – jména obou se vztahují k selským bouřím na pravobřežní (západní půli) Ukrajině v r. 1768. Účastnilo se jich na několik desetitisíců rolníků. V jejich čele stál záporožský kozák Maxim Železnak. Bouře byly provázeny rabováním i zabíjením, nejznámější byla „umaňská řež“ směřující proti Polákům a Židům po dobytí Umaně, sídla hraběte Salezia Potockého, 19. června 1768. Po dobytí Umaně se k povstání přidal kozácký setník Ivan Honta se svými 400 kozáky. Povstání zprvu jako protipolské podporovalo Rusko, ale pro výrazné sociální zaměření se ruská strana přidala k polské šlechtě a pomohla bouře potlačit.

str. 152

M. V. Višňak – inženýr elektrotechnik, v soc. dem. straně od r. 1906. V letech 1907 až 1917 žil ve Francii. Po Říjnu se věnoval vojenské činnosti na Sibiři a na Krymu. V třicátých letech působil v obchodních zastupitelstvích v zahraničí, pak ve vedoucích funkcích v hospodářských orgánech.

str. 158

Šém, Chám a Jefet – synové Noemovi. Noe, poté co zasadil vinnou révu, se z radosti opil a usnul nahý. Tak ho našel Chám a sdělil to bratrům. Ti otce přikryli, přiblíživše se k němu pozadu, aby ho v takové situaci neviděli. Noe za

Chámovu nehoráznost proklel jeho děti a uvalil trest na celé jeho potomstvo. Šém a Jefet se stali prapředky semitských kmenů, Chám praotcem Chamitů a symbolem hulvátství. Slovem chám ruština s oblibou často nazývá hulváta.

str. 150

Euroasijství – směr ruských emigrantských historiků ve 20. letech, který porovnává vliv evropského a asijského prostředí na dějiny Ruska. Převážný důraz je kladen na vlivy východní. Z domácích ruských historiků se k euroasijství jako oponent sovětské historické školy hlásil např. Lev Gumiljov, syn Anny Achmatovové a básníka Nikolaje Gumiljova, omylem zastřeleného v hektických dobách roku 1921. Lev Gumiljov se s euroasijskými názory ozval v tisku za Gorbačovovy přestavby.

str. 154

Nansenův pas – mezinárodní osobní průkaz vydávaný Nansenovým mezinárodním úřadem pro uprchlíky, orgánem Společnosti národů, který vznikl na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století. Konkrétně se týkal například emigrantů ze sovětského Ruska. Navázal na něj Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky. Především se má poskytovat pouze válečným uprchlíkům.

Volčij pasport – Vlčí průkaz – občanský průkaz obsahující upozornění, že jeho držitel je „nespolehlivý“. Protože se každý v místě pobytu policejně přihlašoval, měla bezpečnost důkladný přehled o svých občanech.

str. 161

Směnověchovec – směnověchovský publicista, autor statí ze sborníku Směna věch, kritické reagování bílé emigrace (1921) na dění v sovětském Rusku. Bolševiky prudce odmítáno.

str. 162

Berdičev – město v Žitomirské oblasti tehdy s velkým počtem židovského obyvatelstva, tak trochu symbol menšího židovského města (něco jako „město plné Židů“), a tak trochu humor Židů do vlastních řad, nebo i humor na Židy.

str. 165

Procesy – koncem září až začátkem prosince 1930 se konal proces s průmyslovou stranou, konkrétně s prof. Ramzinem a dalšími sedmi představiteli intelektuálních špiček pro napomáhání zahraničním spiknutím na svržení sov. vlády. Pět obžalovaných dostalo trest smrti a zbylí tři 10 let. Po žádosti odsouzených o zmírnění trestu byl rozsudek změněn na 10 a 8 let. Prof. Ramzin mohl po propuštění vědecky pracovat, a dokonce r. 1943 dostal za technický vynález Stalínovu cenu.

Dva roky před procesem s průmyslovou stranou proběhl šachtinský proces (ve městě Šachty), kde byli rovněž souzeni intelektuálové. Po těchto dvou na ně navázal proces s rolnickou stranou a tak se od r. 1928 a zvlášť od r. 1930 konalo

několik politicko-ekonomických procesů, které vyvrcholily v letech 1936–1938 souzením špiček Stalinovy opozice, kde už padaly hlavy.

str. 169

Michail Furmanov (1891–1926) – vystudoval Filologickou fakultu Moskevské univerzity, za války působil jako zdravotník na frontě, poté za občanské války jako vedoucí politického oddělení nebo komisař na úrovni divize až armádního svazku. Od r. 1921 v Moskvě, pracuje na vydavatelském úseku a začíná soustavněji psát. Po zkušenosti hlavně z válečné dokumentaristiky a novely je jeho vrcholným dílem román Čapajev – o veliteli divize, u něhož působil za občanské války. Tento román byl také zfilmován a zhudebněn jako opera ve své době populárním skladatelem B. Mokrousovem.

Michail Vasiljevič Frunze (1885–1925) – patřil ke generaci profesionálních revolucionářů. Působil v Petrohradě a pak v Moskvě, od občanské války se intenzivně věnoval válečným problémům a pak budování Rudé armády. Byl náčelníkem vojenské akademie RA a poslední rok života působil jako lidový komisař pro vojenství a předseda Revolučního vojenského výboru. K jeho úmrtí bylo vydáno svolání ÚV RKS/b/ a na jeho pohřbu promluvil stručně Stalin. Narážka na smrt Frunzeho může vycházet z úvah, které se objevily v tisku za perestrojky, že Stalin Frunzeho donutil, aby šel na operaci, kterou vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nemohl přežít, nebo že byl při operaci předávkován chloroformem.

str. 171

Amorg – ruská zkratka pro akciovou společnost pro obchod s USA z let 1924 až 1933. Byl to jistý způsob přednostního zásobování v době, než se zkonsolidovala obchodní síť.

str. 192

Erec Jisra'el – země Izrael, ve vznešeném významu, jako „naše vlast Izrael“, chápe se v rozsahu, jako je ve Starém zákonu.

str. 194

Majakovskij to viděl takhle – citováno z básně „Žid“ z básní z roku 1928. Básník použil pro titulky v ruštině tvaru Žid, zakázaného jako hanlivé označení (má být „jevrej“). Staré označení mu symbolizuje všechny dřívější útrapy Žida, básnický si pohrává s dvojím označením téhož, aby poukázal na rozdíl v životě a postavení jednoho z národů v SSSR. Báseň má kladný, prorežimní ráz. Solženicyn si vybral dva verše, v nichž básník vidí Žida u zemědělské práce, která nebyla ani běžná, ani vyloučená.

str. 202

Souputníci nebo **popuťci** (podle ruštiny) – nekomunističtí sovětsí spisovatelé, kteří se snažili spolupracovat s danou sovětskou mocí. Byla snaha získat je na stranu sovětské politiky. Termín platí prakticky pro dvacátá a zčásti třicátá léta 20. století.

str. 206

Pravoslavná církev – Od r. 1917 nastala vleklá krize v pravoslavné církvi, jednak nahromaděnými problémy církevními, jednak jako odraz celospolečenského dění. Bezprostředním nárazem byl dekret O oddělení církve od státu a školy od církve. Dost značná část kléru s patriarchou Tichonem v čele byla protisovětská. Sama církev se rozštěpila na část „obnovitelskou“ (pro radikální změny) a část „starocírkevní“ (tradicionalistická, na změny opatrná). Antisovětiismus církve, Tichona a „tichonovců“ podpořil rozhodnutí vlády z 25. 2. 1922 o konfiskaci církevních drahocenností ve prospěch hladovějících v Povolží a na jižní Ukrajině. Tichon po svém soudním vyšetřování vydal vysloveně prosovětské prohlášení a věřící vyzval, aby sovětskou vládu brali jako svou a všemožně ji podpořili.

Metropolita **Veniamin** patřil mezi stranu obnovitelů („obnovlenecy“), a dokonce stál v jejím čele. Na co naráží autorova letmá poznámka snad o pronásledování Veniamina, není dost jasné. Mohlo by se to pro časovou shodu týkat akce zabavování církevních klenotů.

str. 208

Pojem: **živá církev** – skupina světských kněží a věřících, která zahájila své působení 16. 5. 1922; její program: zrevidovat a změnit všechny stránky života pravoslavné církve, jak to vyžaduje praxe dnešního života. Vznikla Nejvyšší církevní správa v čele s arcibiskupem Antoninem (Granovským). Svou činnost považovali za církevní revoluční, chtěli se zbavit biskupů-mnichů, likvidovat kláštery, reorganizovat církevní správu. Výhledově – modernizovat bohoslužby, prostě zasáhnout do církevní dogmatiky. Skupiny Živá církev, Svaz církevní obrody a Svaz občin staroapoštolské církve tvoří dohromady odnož pravoslavné církve – „obnovitele“ proti „starocírkevníkům“. Vliv obnovitelů postupně upadal a církev se sjednotila až ke konci třicátých let.

str. 210

Sergij (Sergej) Radoněžský (1314 nebo kol. 1321–1381) – pravoslavný duchovní, zakladatel a představený Trojicko-sergijevské lavry (kláštera). Traduje se, že zaváděl mnišský způsob života v kláštorech. Podporoval protitatarský odboj knížete Dmitrije Donského. Odmítl hodnost metropolitu. Brzy začal být ctěn jako světec a je uctíván pravoslavnými věřícími dodnes.

str. 213

Avel Safronovič Jenukidze (1877–1937) – narodil se a v mládí působil na Kavkazu, konkrétně v Tiflisu (Tbilisi) a Baku. Brzy se stává profesionálním revolucionářem, často střídá místa pobytu a má četné nesnáze s policií, až je r. 1914 poslán do vyhnanství na Sibiř. Do armády mobilizován tak, že se ocitá v Petrohradu těsně před Únorovou revolucí. 1917 členem Ústředního výkonného výboru, od 1918 Všeruského ústředního výkonného výboru a v dalších funkcích státního aparátu, až usedne do pracovní v Kremlu. V roce 1937 se však dostává do soukolí procesů, je obviněn ze spolupřípravy vražd nejvyšších sovětských představitelů a státního převratu. Při revizi procesů ze třicátých let uznán nevinným a posmrtně rehabilitován.

str. 217

Igor Immanuilovič Grabar (1871–1970) – ruský a sovětský malíř (především mistr krajinomalby a zátiší), architekt, historik umění a restaurátor.

str. 221

Andrew Carnegie – americký průmyslník a mecenáš. R. 1872 ze tří železářských podniků vytvořil společnost Carnegie Steel Company. Založil nadaci, která vybudovala řadu kulturních institucí, např. koncertní halu Carnegie Hall v New Yorku.

str. 245

Samostijnost – znamená „samostatnost“ – ukrajinské nacionalistické hnutí za osamostatnění Ukrajiny, čímž by se odtrhla od sovětského Ruska a zůstala jako buržoaznědemokratická republika. V tom bolševici spatřovali kontrarevolučnost.

str. 249

Boris Michajlovič Iofan (1891–1976), sov. architekt, autor návrhů obytných domů, Fyzikálně chemického ústavu, stanice metra Baumanská a komplexů Naftového a Báňského ústavu v Moskvě, sovětských pavilonů na světových výstavách v Paříži a New Yorku v roce 1959.

str. 316

Golda Meirová (1898–1978) – narodila se na Ukrajině, 1916 emigrovala do USA, 1921 se přestěhovala do Palestiny. 1949–1974 poslankyně za Izraelskou dělnickou stranu. 1948–1949 velvyslankyně Izraele v SSSR, 1949–1966 ministryně, 1969–1974 ministerská předsedkyně. Dále se věnovala činnosti v Izraelské straně práce.

str. 358

Alexandr Galič (1910–1977) – v SSSR se v době, kdy se začala uvolňovat atmosféra, objevilo několik zpívajících básníků, bardů, kteří většinou satiricky hodnotili různé jevy z nedávné historie či současnosti. Patří mezi ně především Bulat Okudžava, Vladimír Vysockij a Alexandr Galič.

str. 361

Solovky – Solovecké ostrovy na severu Ruska, kde byl původně klášter a pak tábor gulag. Přepychem tohoto tábora bylo, že jeho vězni měli k dispozici pětitisícisvazkovou klášterní knihovnu.

Butyrky – moskevská věznice v Butyrkách. Další moskevská věznice byla na Lubjance (nám. Dzeržinského, nyní opět nám. Lubjanka, kde sídlily bezpečnostní orgány).

str. 362

Kitěž – pohádkové zakleté město, které existovalo jen v pověstech.

str. 368

Andrej Rubljev (kolem r. 1370–1430) – nejvýznačnější ruský středověký malíř. Položil základy vlastní ruské malířské školy. Autor fresek a miniatur. Navázal na Theofana Greka, tj. Řeka, o nějž ruská církev požádala Byzanc. Rubljev spolu s ním vyzdobil katedrálu Zvěstování v moskevském Kremlu.

Dionisij Ferapontský (1440–1508) – moskevský malíř ikon. Nejuznávanější jsou malby Ferapontova kláštera a též ikony klášterů Pavlovo-Obnorského a Vozněsenského. Jeho tvorba navazuje na proud začínající u Rubljeva a samostatně zpracovávající byzantské předlohy ze 14. století.

str. 379

Stařec Filofej Leščinský – metropolita sibiřský a misionář. Se svými stoupenici v letech 1712 až 1717 násilně křtil na Sibiři neruské národy, hlavně v oblasti povodí řek Obu a Jeniseje.

str. 413

Heinrich Johann Friedrich Ostermann (v Rusku pak Andrej Ivanovič Osterman, 1686–1747), nar. ve Vestfálsku. Pro soubor uprchl do Holandska, pak byl doporučen Petru I., u něhož se skvěle osvědčil ve státnických a diplomatických službách (sjednával mír s Turky a se Švédy). Rovněž byl vysokým úředníkem za Kateřiny I., vychovatelem nezletilého Petra II., působil ve významných funkcích za Anny Ivanovny i za vlády regentky Anny Leopoldovny, a teprve Alžběta ho nedokázala ocenit. Byl odsouzen, na popravišti omilostněn a poslán do vyhnanství, kde po pěti letech zemřel.

Petr Šafirov (1669–1739) – favorit Petra I., který ho objevil v Holandsku. V Rusku postupoval po úředním řebříčku a zasloužil se například o to, že Turci postoupili Rusku Azov výměnou za ukončení bojů. Petrova přízeň přinesla Šafirovovi nepřátelství dvořanů, až jej dal car zatknout, a měl být popraven. V poslední chvíli dostal milost. Z vyhnanství ho po Petrově smrti vysvobodila až Kateřina I.

Některé zkratky a zkratková slova

- Amtorg – Americko-sovětská akciová obchodní společnost
ARA – Americká organizace pro hospodářskou pomoc
Bund – Všeobecný židovský dělnický svaz v Litvě, Polsku a Rusku
CIK – Ústřední výkonný výbor
CJPS – Ústřední židovská stranická škola
CKK – Ústřední kontrolní komise
CKK-RKI – ústřední kontrolní výbor Dělnicko-rolnické inspekce
Čeka (ČK) viz VČK – Všeruská mimořádná komise pro potírání kontrarevoluce a sabotáže
ČON – jednotka zvláštního určení
Glavit – Hlavní správa pro tiskový dozor, obdoba cenzury
Glavprodukt – Hlavní správa potravinářského průmyslu
GOSJT – Státní židovské divadlo
Gosplan – Státní plánovací úřad
GPU – Státní politická správa
GLGB (NKVD) – Hlavní správa státní bezpečnosti
Gulag – Hlavní správa (pracovních) táborů
IVJZ – Institut pro vysokoškolská židovská studia
JAK – Židovský antifašistický výbor
Jevsekcija – Židovská sekce komunistické strany
JKO – Společnost pro židovskou kolonizaci
JKOPO – Židovská společnost pro pomoc obětem války
JNU – Židovská národní univerzita
Joint – americký Výbor pro rozdělování fondů pomoci Židům poškozeným válkou
JTA – Židovská tisková kancelář
KGB – Výbor státní bezpečnosti
KIM – Komunistická internacionála mládeže
KomZJT – Výbor pro přiděl půdy pracujícím Židům
MGB – ministerstvo státní bezpečnosti
MGU – Moskevská státní univerzita M. V. Lomonosova
Mosselprom – Moskevský státní trust na zpracování zemědělských výrobků
NEP – nová hospodářská politika

- NKVD – lidový komisariát vnitřní
ODD – Společnost přátel dětí
OGPU – Sjednocená státní politická správa
OPJ – Spolek pro šíření osvěty mezi Židy v Rusku
ORT – Společnost pro řemeslnou a zemědělskou práci mezi Židy
Osvag – Informační agentura (při Děnikinově Dobrovolnické armádě)
OUN – Organizace ukrajinských nacionalistů
OZJ – Společnost pro ochranu zdraví židovského obyvatelstva
OZJT – Všesvazová dobrovolná společnost pro přiděl pŮdy pracujícím Židům
PURKKA – Politická správa Dělnicko-rolnické Rudé armády
RKI – Dělnicko-rolnická inspekce
RKKA – Dělnicko-rolnická Rudá armáda
RKSM – Komunistický svaz mládeže Ruska
RLK – rada lidových komisařů
Rosta – Ruská telegrafní agentura
SDDSR – Sociálně demokratická dělnická strana Ruska
SJRP – Socialistická židovská dělnická strana
SMERŠ (smert špionam) – zvláštní oddělení ve vojsku
TASS – Telegrafní agentura Sovětského svazu
VCIK – Celoruský ústřední výkonný výbor sovětů
VČK – Všeruská mimořádná komise pro potírání kontrarevoluce a sabotáže
VRK – Vojenský revoluční výbor
Zemgor – Svaz zemstev a Svaz měst

Jmenný rejstřík (k I. a II. dílu)

- Abakumov, V. S. II 518, 528
Abramovič, A. L. II 98–99, 287
Abramovič, R. A. I 196; II 44, 88, 132
Adler, F. II 88
Agranov, J. S. II 105, 165, 230–231
Agurskij, M. S. I 189; II 66–67, 86, 158,
162–164, 206, 215, 260, 575, 578
Achad Ha'Am (Gineberg L.) I 172, 203–204,
206, 211, 266
Acheson, D. II 324
Ajchenvald, J. I. II 131, 134
Ajzman, D. J. II 26, 46
Aksakov, I. S. I 142, 155–156
Aldanov (vl. jm. Landau), M. A. I 130, 136;
II 90, 134
Alexandr I., ruský car I 44, 47–53, 55–56,
65, 65–67, 71, 77, 82, 96, 112
Alexandr II., ruský car I 77, 107–108, 112,
115–116, 121, 123, 127, 129, 136, 139, 141,
145–146, 153, 159, 164, 166–168, 171,
175–177, 181, 267, 274
Alexandr III., ruský car I 115, 149, 152, 165,
181, 185, 213, 215, 220, 228, 250, 334
Alexandr Kazimirovič, polský král I 25
Alexandr Něvský, kníže I 15
Alexandra Fjodorovna, ruská carevna,
manželka Mikuláše II. I 388
Alexej Michajlovič, ruský car I 20, 77
Alexej Petrovič, syn Petra I. I 146
Alexejev, M. V. (generál) I 388; II 117
Alexij (duchovní) 15–16
Alžběta Petrovna, ruská carevna I 22–25
Amsterdam, A. I. I 194
Andrej Bogoljubskij, kníže I 14
Andrej Vladimirovič, velkokníže I 386
Andrejev, I. N. I 361, 379
Anna Ivanovna, ruská carevna I 21–23
An-skij, S. (Rappoport, S. A.) I 281, 284
Antonij (Chrapovickij), biskup I 258
Antonov-Ovsejenko, V. A. II 101
Aptěkman, J. (O.) V. I 170–172, 174, 177
Arabažin, K. I. I 289, 363
Arad, J. II 283–284, 286–288, 290, 304, 306
Arendtová, H. II 7, 218, 309
Arnštam, L. O. (režisér) II 254
Arončik, A. B. I 171, 181
Aronson, G. J. I 136, 143, 163, 243; II 31,
132, 160, 252, 319
Ashberg, O. II 84, 189
Astafjev, V. P. II 377
Avksentjev, N. D. II 48, 55, 134, 155
Axelrod, P. B. I 98, 134, 164, 170–172, 183,
186, 196, 203
Axelrod, T. II 85
Axelrodová, („Ortodox“) L. I. I 134, 171,
178
Azbel, D. S. I 383; II 87, 92, 166
Azef, J. F. I 134, 280
Babel, I. E. II 142
Babuškin, I. I 355, 389
Bagrickij, E. G. II 89, 378
Bak, J. B. I 322, 332
Bakunin, M. A. I 170–171, 282
Balfour, A.-D. II 59, 89
Balmont, K. D. (báseník) II 129
Bandera, S. A. II 298
Bar Kochba I 11
Batault, G. II 137
Baťušin, N. S. (generál) I 388–389; II 26–27
Baudouin de Courtenay, J. I 362
Beaconsfield viz Disraeli B.

Jmenný rejstřík

- Bědnyj, D. (vl. jm. Pridvorov, J. A.) II 78
 Bedřich II., pruský král I 31
 Bejlis, M. M. I 346–348, 350–351; II 27–28, 35, 106, 159, 174, 308
 Běleňkij, A. J. II 70, 224
 Běleňkij, G. J. II 70
 Běleňkij, J. J. II 70
 Běleňkij, M. II 226
 Běleňkij, Z. M. II 225
 Bělinkov, A. V. II 262, 366–367
 Bělinskij, V. G. I 108, 172
 Belloc, H. II 137–138
 Běloborodov, A. G. II 75–74
 Bělocerkovskij, V. II 358, 367
 Bělskij, L. N. (Levin, A. M.) II 104, 107, 165, 250, 255
 Bělyj, Andrej (vl. jm. Bugajev, B. N.) I 334
 Ben-Gurion, D. II 11, 324
 Berďajev, N. A. I 330, 360–361; II 10–11, 14, 368
 Berg, I. D. II 235, 375
 Bergelson, D. R. II 202, 272, 281 323
 Berija, L. P. II 235, 314, 321, 327–328, 350
 Berman, B. D. II 105, 230
 Berman, M. D. II 105, 165, 231, 265, 379
 Bezpalov, Š. II 58, 123
 Biberгал, A. N. I 171–172, 186
 Bikerman, J. M. I 207, 240, 256, 263, 341, 350; II 10, 80, 85, 114, 120, 125, 133, 137, 141–144, 146, 148, 152, 155, 159, 199, 412
 Biron, E. J. von I 22
 Bismarck, O. kníže von I 145
 Bjalik, Ch. N. I 246, 266, 269; II 202
 Blioch, I. S. I 127, 238–239
 Bljucher, V. K. II 101, 237
 Blum, L. II 192
 Böckel, G.-T. I 134, 172
 Bogdanov, B. O. II 52, 239
 Bogolepov, N. P. I 218, 276
 Bogoraz V. G. viz Tan-Bogoraz, V. G.
 Bogorazová, L. I. II 357
 Bogrov, D. G. I 190, 283, 343–347, 349, 356
 Boleslav Pobožný, polský král I 25
 Bomaš, M. Ch. I 283; II 26
 Borisov, V. II 390
 Börne, L. II 402
 Brafman, J. A. I 131–132, 141–142
 Braham, D. D. I 261–262
 Bramson, L. M. I 257, 279, 326; II 25, 48
 Brandeis, L. II 9
 Braudo, A. I. I 257, 277, 379
 Brežněv, L. I. II 390
 Brilliant-Sokolnikov viz Sokolnikov, G. J.
 Brod, M. II 18, 406
 Brodskij, I. I. II 79, 211, 225
 Brodskij, I. M. I 234, 237
 Brodskij, Lazar I. I 96, 237
 Brodskij, Lev I. I 96, 237, 297
 Brodští I 127, 222, 237; II 37
 Bronštejn, L. D. viz Trockij
 Bruckus, B. D. II 172, 187–188, 190, 217
 Bruckus, J. D. I 11–13
 Buber, M. II 406
 Budker, G. I. (vynálezce sov. at. bomby) II 322
 Buďonnyj, S. M. II 101, 125–126, 211
 Bucharin, N. I. II 49, 74, 161, 171, 213, 216, 223, 324
 Buchbinder, N. A. I 270, 285
 Bulgakov, M. A. II 211
 Bulgakov, S. N. I 207; II 9, 15, 78, 85
 Bulganin, N. A. II 331
 Bunin, I. A. II 129
 Burcev, V. L. II 44, 140, 149
 Burg, D. II 332
 Cederbaum, J. O. viz Martov
 Cesarskij, V. J. II 251, 253
 Cetlin, M. O. (Amari) II 129, 154
 Cichočkij, V. I. I 295–296, 299
 Cirkulnikov, S. II 66
 Clemenceau, G. B. I 282
 Cohen, H. II 13
 Cohn, N. I 158
 Comte, A. I 134
 Conquest, R. II 325
 Crémieux, A. I 141–143
 Czaplinski I 348; II 27
 Čaadajev, P. J. II 365
 Čajanov, A. V. II 214, 242
 Čajkovskij, N. V. I 169; II 66
 Čakovskij, A. B. II 356, 386
 Čankajšek II 85
 Čapajev, V. I. II 101
 Čeberjaková, V. V. I 349, 351
 Čechov, A. P. II 403
 Černomordikov, D. A. II 212, 255
 Černyševskij, N. G. I 172; II 62
 Čcheidze, N. S. I 389; II 50

Jmenný rejstřík

- Čičerin, G. V. II 168, 205
 Čirikov, J. N. I 565–564
 Čornyj, S. (Gliksberg, A. M.) II 133
 Čou En-laj II 85
 Čudnovskij, G. I. II 59, 99, 113
 Čudnovskij, S. L. I 172–173
 Čukovská, L. K. II 241, 585, 597
 Čužak (Nasimovič), N. N. II 49, 258
- Dain, Š. II 292–295
 Dal, V. I. I 251
 Dan, F. I. I 154, 196, 282; II 48, 50, 132
 Daševskij, P. I 258; II 248
 Daudet, A. I 179
 Deborin, A. M. II 88, 214
 Degen, I. II 292
 Dejč, L. G. I 98–99, 111, 129, 154, 168,
 170–171, 174, 176–177, 179–181, 185, 186,
 196, 205; II 44
 Dělevskij, J. (Judělevskij, J. L.) II 133,
 140
 Děljanov, I. D. hrabě I 214, 218
 Děnikin, A. I. I 145, 245, 275; II 45, 103, 117,
 119–120, 123–124, 153–154
 Der Nistor (Kaganovič, P. M.) II 202, 281
 Deribas, T. D. II 204, 250
 Děržavin, G. R. I 36–49, 82, 84
 Diderot, D. I 25
 Dimanštejn, S. M. I 286, 288, 513, 520; II 45,
 64, 70, 76, 86, 195, 201, 246, 250, 332
 Dionisij (duchovní) I 15–16
 Dionisij (malíř) II 368
 Disraeli, B., hrabě Beaconsfield I 145, 326;
 II 402, 405
 Dmitrij Ivanovič, velkokníže I 16, 18
 Dobroljubov, N. A. I 172
 Dobryj, A. J. I 239, 555, 589
 Dolgorukov, P. D. kníže I 326
 Dolgorukov, V. A. kníže I 226–227
 Dolgušin, A. V. I 170
 Dolmatovskij, J. A. II 386
 Donskoj, M. S. II 386
 Dostojevskij, F. M. I 220, 354, 355; II 13
 Drabkin-Gusev, J. viz Gusev, S. I.
 Drake, L. L. (generál) I 295, 298
 Dreyfus, A. I 204, 247–248
 Dridzo-Lozovskij, S. A. II 66, 85, 258, 282,
 314, 317–318, 323
 Dubnov, S. M. I 25, 111, 154, 149, 262, 266,
 279, 285, 322, 358, 370; II 58, 199, 271
- Dubrovín, A. I. I 356; II 27
 Dühning, E. I 248
 Dukelskij, S. II 210, 254
 Dunajevskij, I. O. II 253, 325, 378
 Durnovo, P. N. I 226, 228, 282, 314, 371
 Dybenko, P. J. II 101
 Dymšic, M. II 385
 Dymšic, V. E. II 335
 Dzeržinskij, F. E. II 74–75, 102, 104–105,
 110, 165, 167, 205, 208, 325
- Einstein, A. II 218, 281, 408
 Eisner, K. II 111
 Ejche, R. I. II 167
 Ejzenštejn, S. M. (režisér) II 210, 280
 El'lisickij, L. M. II 211
 Engels, B. I 248; II 75
 Epštejn, J. II 378
 Epštejn, Š. (A. B.) II 281, 514
 Erenburg, I. G. II 228, 270, 277, 280, 317,
 323, 325
 Erlich, G. M. II 280–281
 Ermler, F. M. (režisér) II 210, 254
 Etingon, N. I. (I. A.) II 105, 230
 Ettinger, Š. II 186, 215
- Fadžev, A. A. II 319
 Fast, H. II 329
 Fedotov, G. P. I 188; II 154, 162
 Fefer, I. S. II 248, 281, 315–314, 317–318,
 323
 Fejgin, I. I 76, 85, 102
 Feldbin, L. (Orlov, A.) II 231
 Feldman, B. M. II 229, 255
 Ferdinand II., král Kastilie-Leónu I 579
 Feuchtwanger, L. II 278
 Filofej (metropolita) II 379
 Filon Alexandrijskij II 399
 Fjodor Alexejevič, ruský car I 20
 Flavian (Goroděckij), metropolita I 297
 Flier, J. V. II 253, 386
 Fondaminskij (Bunakov), I. I. II 129, 134
 Ford, H. II 158
 Frank, I. I 39, 41
 Frank, L. I 351
 Frank, S. L. I 359; II 80
 Frenkel, N. A. II 265, 269, 282, 379
 Fridman, N. M. I 330, 392, 394; II 25–26, 48
 Frumkin, A. N. II 281, 386
 Frumkin, M. I. II 71, 171, 227

Jmenný rejstřík

- Frumkinová (Ester), M. J. II 86, 246
 Frunze, M. V. II 101, 164, 169, 211
 Furmanov, D. A. II 169
- Galič (Ginzburg), A. A. II 358–363, 382
 Galkin * (jméno uvedeno chybně, správně je Golubev, V. S.) I 344
 Galpern, J. M. I 164, 221, 297
 Gamarnik, J. B. II 69, 225, 229, 237
 Ganěckij, J. S. II 69
 Gapon, G. A. (duchovní) I 282, 284, 387; II 44, 408
 Gecov, J. N. I 171, 176, 178
 Gelfmanová, G. M. I 172, 181
 Gendelman, M. J. II 50, 56, 240
 Gennadij, novgorodský arcibiskup I 17, 18
 Gercen, A. I. I 108, 168; II 153
 Gercenštejn, M. J. I 318, 326, 335, 360
 Gerson, V. L. II 104, 165
 Geršenzon, M. O. I 86, 359; II 10, 15, 80, 400, 403, 405, 412
 Geršuni, G. A. I 134, 189, 281–282; II 44
 Geršuni, V. L. II 94, 233–234, 266
 Gessen, J. I. I 16, 18–20, 23, 27–28, 38, 46, 49–50, 69, 76, 79–80, 94, 99, 101, 115, 128, 135, 135–136, 150, 152, 154, 159, 180, 187
 Gessen, J. V. I 331–332, 355, 377; II 129, 131–132, 150
 Gilels, E. G. II 255, 325
 Gimmer-Suchanov viz Suchanov N. N.
 Gincberg, Ušer viz Achad Ha'Am
 Gincburg I.-J. G. (O. G.) I 83, 113, 127, 134, 234, 237, 239
 Gincburg, Alexandr G. I 237
 Gincburg, Alfréd I 237
 Gincburg, D. G. I 237
 Gincburg, Goracij O. baron I 115, 155, 164, 237, 241, 247, 275, 297, 386
 Gincburg, V. G. I 237
 Gincburgové I 85, 127, 237
 Ginsburgová, S. M. I 181
 Ginzburg, A. I. II 267, 357, 377
 Ginzburg, G. R. II 253
 Ginzburg, S. Z. II 225, 285, 321
 Gippiusová, Z. N. II 134
 Girsfeld-Staševskij (Verchovskij) viz Staševskij, A. K.
 Gnědin, J. A. II 228, 255–256
 Goc, A. R. I 190, 281–282; II 49–50, 56, 240
 Goc, M. R. I 134, 182, 190, 281; II 240
 Goethe, J. W. von I 133
 Gogol, N. V. I 108; II 203
 Gojchbarg, A. G. II 88, 170, 216
 Goldenberg, G. D. I 177, 181
 Goldenberg-Getrojman, L. B. I 171–172, 176, 178
 Goldendach, D. viz Rjazanov D. B.
 Goldman, M. I. viz Liber, M.
 Golicyn, A. N. kníže I 54–55, 63, 67
 Gološčokin, Š. (F.) II 75–74, 236
 Golubev, V. I 364, 368
 Gorbačov, M. S. II 349
 Goremykin, I. L. (premiér) I 387
 Gorjanskij, V. I. II 142–143
 Gorkij, M. I 361–362, 379; II 76–77, 169, 177, 202
 Gottwald, K. II 324
 Graetz, H. I 23, 27, 202
 Grinbergová, K. G. I 171, 181
 Gromyko, A. A. II 316
 Grossman, V. S. II 284, 317, 325
 Grossman-Roščin, J. S. I 285, 320–321
 Gruzenberg, M. M. (Borodin) II 85, 169
 Gruzenberg, O. O. I 134, 220, 264, 285, 349; II 25, 27, 48, 58–59
 Gubelman-Jaroslavskij viz Jaroslavskij, J. M.
 Gučkov, A. I. I 190, 330, 345, 385; II 24
 Gumiljov, N. S. II 104–105
 Gurevič, G. J. I 170–171, 178, 180, 198
 Gurevič, I. B. I 393–394; II 26, 48
 Gurvič, I. A. I 182–185, 325
 Gusev, S. I. (Drabkin, J. D.) II 99–100
- Hadrián, římský císař I 11
 Hammer, A. II 190
 Hartman, E. I 248
 Hegel, G. W. F. I 134
 Heine, H. I 134, 221; II 402
 Heine, M. I 221
 Helphand, I. L. viz Parvus
 Herzl, Th. I 188, 204–207, 210–211, 280; II 89
 Heydrich, R. II 300
 Himmler, H. II 303
 Hirsch, M. baron von I 215, 242, 244
 Hitler, A. II 148, 222, 246, 257, 259, 264, 271, 278–279, 292, 296, 298, 300, 306, 307, 312, 316, 332, 349
 Honta, I. II 114

- Hughes, Ch. II 189
 Hugo, V. I 154
- Chagall, M. Z. II 211, 361
 Čejevec, M. R. II 74, 89, 175, 263, 322, 358, 356, 376–378
 Čejič, I. J. (režisér) II 254
 Chimčuk, L. M. II 49, 226
 Chmelnyckij, B. M. I 12, 26, 344; II 109, 113, 244
 Chodorovskij, I. I. II 99, 325
 Chomejní, R.-M. II 411
 Choroš, M. R. II 229
 Chotinskij, A. A. I 170–172, 176, 178
 Chruščov, N. S. II 190, 195, 278, 312–315, 328–333, 337, 340–342, 344, 352
 Churchill, W. II 85, 89, 123
 Chvostov, A. A. (ministr) I 387
- Ignaťjev, N. P. hrabě I 136, 148, 151, 157, 159–160, 164, 393
 Igor, kníže I 11–12
 Ioann Kronštadtský I 258
 Ioffe, A. F. II 218, 256–257, 321
 Iollos, G. B. I 333, 335, 360; II 28
 Isabela, kastilská královna I 379
 Ivan III., kníže I 16–18
 Ivan IV., Hrozný, ruský car I 19
 Ivanovič, S. viz Portugejs, S. O.
- Jagoda, G. G. II 165–166, 224, 230, 265, 320, 325
 Jakovlev (Epštejn), J. A. II 214, 225, 256
 Januškevič, N. N. I 373–374, 376–378
 Jaroslav, kníže I 14
 Jaroslavskij, J. M. (Gubelman, M. I.) II 79, 99, 207, 213–214, 217, 223
 Jevtušenko, J. A. II 344
 Ježov, N. I. II 231, 252, 320
 Joly, M. II 158
 Jurovskij, J. M. II 75–74
 Juščinskij, A. I 347, 349–351
 Juškevič, S. S. II 154, 205
 Jutkevič, S. I. (režisér) II 210, 254
- kaenelson, Z. B. II 104, 165, 250, 252
 Kagan, E. II 44, 55
 Kaganovič, J. M. II 225
 kaganovič, I. M. II 69–70, 217, 223–224, 226, 256, 258, 285, 314–315, 321, 331, 413
 Kaganovič, M. M. II 223, 226
 Kaganovič, M. II 273, 304–306
 Kachanov, I. V. (generál) I 301–303
 Kaledin, A. M. (generál) II 117
 Kalik, M. N. (režisér) II 387
 Kalinin, M. I. II 78–79, 108, 178, 192, 195, 208, 413
 Kalmanovič, M. I. II 71, 224–225, 256
 Kameněv, L. B. II 50, 53, 57, 62–63, 66–67, 74, 84, 165, 177, 213, 228, 375
 Kamenka, B. A. I 239, 340; II 84
 Kamenská, B. A. I 171, 176–177
 Kaminskij, G. N. II 170, 224, 325
 Kamkov (Kac), B. D. II 53, 60, 239
 Kan, F. I 191
 Kankrin J. F. (ministr) I 79, 86
 Kanegisser, L. I. II 90–91
 Kaplanová, F. J. II 90
 Karabčijevskij, J. A. II 8
 Karakozov, D. V. I 168
 Karamzin, N. M. I 12–15, 251; II 366–367
 Karass, I. A. (generál) I 295–296, 299–300
 Kardinová, Š. II 410
 Karmen, R. L. (kameraman a režisér) II 254–255
 Kartašov, A. V. II 14, 140
 Kateřina I., ruská carevna I 21
 Kateřina II., ruská carevna I 24, 29–30, 33–36, 41–42, 57, 93; II 23
 Katkov, M. N. I 53, 83, 155
 Kaulbars, A. V. baron I 305–306, 310–312
 Kautsky, K. I 196
 Kazakevič, E. G. II 250, 317
 Kazakov, I. N. II 324
 Kazimír III. Veliký, polský král I 25
 Kennedy, E. II 390
 Kerenskij, A. F. II 24, 27, 51, 44, 50–52, 118, 131
 Kirov, S. M. II 230
 Kiseljov, P. D. hrabě I 87–88, 91, 102–103, 108, 122
 Klejgels, N. V. I 295–296
 Ključnikov, J. V. II 161–162
 Koestler, A. II 6, 406–407, 409
 Kogan, L. I. II 88, 252, 265, 378
 Kogan-Bernštejn, L. M. I 182
 Kogan-Bernštejnová, N. O. I 182
 Kokin, M. D. II 241, 247
 Kokovcov, V. N. (premiér) I 344
 Kolcov (vl. jm. Fridljand), M. J. II 231, 234

- Kolčák, A. V. II 108, 121, 124
 Kolman, E. J. (filozof) II 257
 Komarov, B. (Volfson, Z.) II 377
 Kon, F. J. I 195; II 110
 Konovalov, A. I. (ministr) II 24, 58
 Kopylov, G. (Tělegin, S.) II 566, 568
 Kornějčuk, A. J. (spisovatel) II 279
 Kornilov, L. G. II 47, 51, 58, 118, 129, 149
 Korolenko, V. G. I 250, 256, 259, 261; II 72, 105
 Kostomarov, N. I. I 26, 53
 Kostyrčenko, G. V. II 252, 314, 322, 326
 Kosygin, A. N. II 275
 Kozincev, G. M. (režisér) II 210
 Krasnyj-Admoni, G. J. I 149, 262
 Krejn, A. A. II 211, 253
 Krejnové II 253
 Krivošein, A. V. (ministr) I 339–340, 381
 Krol, M. A. I 99, 154, 179, 220, 257, 270, 277
 Kropotkin, P. A. kníže I 170, 282
 Krylenko, N. V. I 199, 352
 Kryžanovskij, S. J. (státní tajemník) I 329, 356
 Kujbyšev, V. V. II 70, 169, 325
 Kulbak, M. S. II 202, 247
 Kulišer (Junius), A. M. I 355; II 131, 153
 Kulišer, M. I. I 156, 257, 273, 279
 Kuljabko, I. N. (tajný policista) I 295, 347
 Kun, B. II 99, 110–111, 236
 Kupoveckij, M. II 273, 307
 Kuricyn, F. I 17–18
 Kuskovová, J. D. II 155, 175
 Kuzminskij, A. M. I 301, 304–305, 309–311
 Kvitko, L. M. II 201–202, 281, 323
- Lacis, M. I. II 102, 167
 Landa, M. M. II 100, 229
 Landau, A. J. II 149
 Landau, G. A. I 190, 239, 279, 297; II 10, 33, 48, 57, 81, 91, 106, 112, 151, 144, 149, 152, 183
 Landau, L. D. II 256, 325
 Landauer, G. II 83, 111
 Larin, J. (Lurje, M. Z.) I 187, 235, 314, 332; II 45, 53, 70, 76, 124, 157–158, 161–164, 172, 178–180, 195–194, 196, 209, 214, 216, 251
 Lassalle, F. I 172; II 402
 Lavrov, P. L. I 169–170, 181, 183
 Lazarev, L. I. II 285, 293
 Lekkert, G. D. I 197, 360; II 210
 Lemke, M. K. I 334, 375–377, 384
 Lenin (Uljanov), V. I. I 154, 170, 192–195, 195–197, 314, 345, 372; II 39, 44, 49, 55, 59, 61–64, 66–67, 69–70, 75–78, 84, 86, 88–90, 94, 105, 108, 112, 187, 189, 190, 202, 210–211, 215–216, 240, 272, 354, 364, 402
 Leplevskij, G. M. II 87, 225, 252
 Leplevskij, I. M. II 87, 104, 250–252
 Lermontov, M. J. I 174
 Leskov, N. S. I 85, 94, 125; II 174
 Lev XIII. 1228
 Levanda, L. O. I 135–136, 140
 Levendal, N. L. baron I 257–258, 261
 Levental, L. G. I 170–171, 176, 178
 Levental, N. G. I 170–171, 176–177
 Levin, D. II 309, 355
 Levin, I. O. I 190; II 48, 83, 95, 122, 131, 144, 149
 Levin, L. G. II 324–325
 Levin, M. II 83, 111
 Levin-Bělskij, L. viz Bělskij, L. N.
 Leviné, J. II 83, 111
 Levinzon, I.-B. I 57, 75, 102
 Levitan, J. B. II 252
 Levitan, I. I. II 80, 413
 Libér, M. (Goldman, M. I.) I 194, 196; II 44, 48, 50, 240
 Liberman, A. Š I 169, 180
 Liebknecht, K. II 111
 Lincoln, B. II 109
 Linskij, D. O. I 223; II 121–122, 144, 150
 Litovcev, S. viz Poljakov-Litovcev, S. L.
 Litvakov, M. I. II 86, 246
 Litvinov, M. M. II 169, 224, 228, 258, 312, 318
 Litvinov, P. M. II 557
 Livšic, J. A. II 88, 105
 Ljadov (Mandelstam), M. N. I 196, 282; II 53, 160
 Ljachoveckij-Majskij, I. viz Majskij, I. M.
 Lopuchin, A. A. I 258–259, 262
 Loris-Melikov, M. T. hrabě I 145, 148–149, 152, 179
 Lozinskij, S. G. I 149; II 201
 Lozovskij viz Dridzo-Lozovskij, S. A.
 Lubockij-Zagorskij viz Zagorskij V. M.
 Lukács, G. II 111

Jmenný rejstřík

- Lunačarskij, A. V. II 70, 76, 202
 Lurje, G. I 171–172
 Lurje, Semjon G. I 170–171, 173, 177–178
 Lurje, Solomon J. I 553; II 6, 174, 293, 414
 Lurje-Larin, M. Z. viz Larin, J.
 Luxemburgová, R. II 111
 Lvov, G. J. kníže (premiér) II 24, 30, 52, 117
 Lžidimitrij I. I 19, 251
 Lžidimitrij II. I 19

 Machno, N. I. II 46, 115–116
 Majakovskij, V. V. II 194
 Majranovskij, G. M. II 255
 Majskij (Ljachoveckij), I. M. II 88, 228, 318
 Maklakov, V. A. I 223, 349, 359; II 24
 Manasevič-Manuljov, I. F. I 387–388
 Mandel, V. S. I 191, 199; II 144, 150
 Mandelštam, M. L. I 187, 270
 Mandelštam, O. E. II 87, 361
 Mandelštam-Ljadov, M. viz Ljadov, M. N.
 Manus, I. P. I 386–388; II 27
 Mao Ce-tung II 85
 Margolin, A. D. (advokát) I 349; II 114
 Margolinová, S. II 322
 Markevič, G. I 69–70, 76
 Markiš, P. D. II 202, 250, 280–281, 314, 325
 Markiš, Š. P. II 353, 379
 Markov, N. J. I 385, 391, 393; II 27–28
 Marshall, L. (právník) I 275, 277; II 192, 323
 Marsák, S. J. II 280, 325
 Martov, L. (vl. jm. Cederbaum, J. O.) I 184, 192, 195–196; II 44, 132
 Martynov, A. S. (Pikker, S. S.) I 196; II 69
 Marx, K. I 180, 191, 193, 248; II 75, 222, 349, 401
 Maslov, S. S. II 109, 115, 125, 135, 175–177
 Mayer, D. II 350
 Maze, J. I. (rabín) I 350, 376; II 208
 Mečnikov, I. I. II 8
 Medveděv, P. II 74
 Mechlis, L. Z. II 89, 213, 224, 229, 257, 282, 321
 Meirová, G. II 316–317, 393
 Mejerchold, V. E. II 211
 Melgunov, S. P. I 332, 387; II 102–103
 Mendělejev, D. I. I 143
 Mendelssohn-Bartholdy, F. II 402
 Meňšikov, M. O. I 331, 343, 362
 Menžinskij, V. R. II 166, 204, 325
 Merežkovskij, D. S. I 361, 362; II 134
 Meyerbeer, G. II 402
 Michail Alexandrovič, velkokníže II 75
 Michail Fjodorovič, ruský car I 20
 Michaels, S. M. II 202, 279–281, 313–314, 318
 Mikojan, A. I. II 225–226, 228
 Mikuláš I., ruský car I 32, 76–80, 82–85, 93, 96, 98–104, 106, 108, 114, 166, 221, 293; II 366
 Mikuláš II., ruský car I 210, 213, 271, 288, 321, 329, 371, 373, 393; II 73–74, 139, 271
 Miljukov, P. N. I 188, 252, 327, 361, 366–367, 375, 380, 390; II 25, 25, 52, 151, 153, 140, 153, 155
 Minc, I. I. II 101, 320, 386
 Minor, O. S. I 182, 281; II 49, 132
 Minskij (Vilenkin), N. M. I 136, 207
 Mirkinová, Z. A. II 369
 Mňačko, L. II 350
 Molotov, V. M. II 214, 222, 225, 244–245, 258–259, 278, 312, 314, 318
 Mommsen, T. II 349
 Montefiore, C. I 261, 277
 Montefiore, M. I 101, 104, 145

 Nabokov, V. D. II 32, 48, 55, 131
 Nachamkis, O. viz Stěklov, J. M.
 Nachimson, S. M. II 60, 70, 99, 159
 Napoleon I. Bonaparte I 31–32, 66, 334, 371; II 402
 Napoleon III. II 138
 Nasimovič viz Čužak, N. N.
 Natanson, M. A. I 169–172, 174, 182, 281; II 44, 49, 60
 Naživin, I. F. II 53, 72
 Něčajev, S. G. I 168–169
 Nejdgart, D. B. I 301, 303–304, 306–307, 309, 311
 Někrasov, N. A. I 172
 Němirovič-Dančenko, V. I. II 211
 Neurath, O. II 111
 Nikitin, V. N. I 37–38, 63–64, 85, 91, 124
 Nikolaj Nikolajevič, velkokníže I 373–374, 386; II 136
 Nisselovič, L. N. I 330, 343
 Nordau (vl. jm. Südfeld), M. I 205–207, 212

Jmenný rejstřík

- Notkin, N. Ch. I 59, 45–46, 57
 Novotný, A. II 350
- Oborin, L. N. II 255
 Ogarjov, N. P. I 168
 Oistrach, D. F. II 253, 325
 Ordžonikidze, G. K. II 158–159, 214,
 225–226, 228, 325
 Oršanskij, I. G. I 58, 64, 84, 89, 94, 110, 119,
 125, 126, 139, 148
 Osorgin, M. A. II 130–131
 Osterman, A. I. II 413
 Ovsjaniko-Kulikovskij, D. N. I 361
 Oz, A. II 7, 9, 13
- Pahlen, K. I. hrabě I 125, 164, 251; II 174
 Paléologue, M. I 386
 Parks, J. I 229–230
 Parvus, A. L. (vl. jm. Helphand, I. L.) I 186,
 189, 290; II 69
 Pasmanik, D. S. I 263, 279, 342, 354, 374;
 II 40, 50, 62, 65, 79, 81–82, 94–95, 114,
 117, 119–122, 136–138, 144–145, 149, 155,
 177, 189, 199, 204
 Pasternak, B. L. II 8, 80, 87
 Pauker, K. V. II 166, 230–231
 Pavel I., ruský car I 35–36, 44, 49, 146
 Pavel, apoštol II 15
 Pavlovskij, I. J. (Jakovlev, I.) I 172, 179
 Peretc, A. I. I 34, 45, 115, 222
 Peretc, J. A. I 45, 115, 222
 Pergament, O. J. I 307, 358
 Perl (vl. jm. Karpovská), P. I 182
 Pestěl, P. I. I 45, 54, 68
 Petljura, S. V. II 109, 113–114, 120, 125,
 153–154, 298
 Petr I., Veliký, ruský car I 20–22, 80, 102,
 188; II 413
 Petr II., ruský car I 21–22
 Petr III., ruský car I 24, 146
 Pirogov, N. I. I 129, 137
 Pisarev, D. I. I 136, 172–173
 Pjatickij (Taršis), I. A. II 69, 72, 258
 Platininová-Majzelová, R. A. II 100,
 106–107
 Plechanov, G. V. I 98, 170, 186, 192, 195,
 196; II 55
 Pletňov, D. D. II 324–325
 Pleve, V. K. I 149, 197, 210–211, 229, 253,
 257–258, 261–264, 273, 276, 280–281
- Plisecká, M. M. II 386
 Pobědonoscev, K. P. (politik) I 215, 281
 Pokrovskij, M. N. I 14, 188; II 216
 Poljakov, I. S. I 226–227, 239
 Poljakov, S. S. I 127, 164, 239, 242
 Poljakov-Litovcev, S. I. II 133, 136, 155
 Poljakovovi, bratři (J. S., S. S., L. S.) I 127,
 238–239
 Pomeranc, G. S. II 172, 352, 366, 369–371,
 385
 Popov, V. S. (senátor) I 51, 70
 Portugalov, V. O. I 158, 152
 Portugejs, S. O. (Ivanovič, S.) II 152, 155,
 242, 245–246
 Pozner, S. V. I 257; II 135
 Propper, S. M. I 289, 316, 352
 Protopopov, A. D. I 388, 395; II 27
 Puriškevič, V. M. I 317, 332, 335, 337, 348,
 372; II 28
 Puškin, A. S. I 133; II 366–367
- Raaben, R. S. von (gubernátor) I 255, 258,
 261–262, 264
 Rabinovič, M. A. I 171–172, 177
 Radek (Sobelson), K. B. II 216, 242, 255
 Rafes, M. G. I 189; II 28, 86
 Rákosi, M. II 111
 Rasputin, G. J. I 351, 386–388; II 27–28
 Ratner, M. B. I 270, 293–294
 Remizov, A. M. II 108, 129
 Renan, E. II 18
 Ribbentrop, J. von II 259, 279
 Rjazanov (Goldendach), D. B. I 187, 355;
 II 256
 Rodičev, F. I. I 315; II 140
 Rodzjanko, M. V. I 395; II 24, 32
 Rojzenman, B. A. II 223, 228
 Rolland, R. II 218
 Romm, M. I. (režisér) II 254, 325, 357
 Roosevelt, Th. I 272, 275–276, 380; II 258
 Rothschildové (angličtí) I 380; II 37
 Rothschildové (francouzští) I 205–204, 211,
 273, 380
 Rothschildové I 228, 238–239, 322, 344
 Rotštejn, F. A. II 169, 216, 228
 Rozanov, V. V. I 344, 348, 362
 Rozengolc, A. P. II 70, 99, 223–224, 226
 Rozenštejnová, A. M. I 171, 179
 Rozovskij, N. S. II 229
 Rubanovič, I. A. I 281; II 50

Jmenný rejstřík

- Rubinštejn, D. L. I 586–589; II 26, 84
 Rubinštejnové, bratři (A. G., N. G.) II 80
 Rubljov, Andrej II 368
 Ruchimovič, M. L. II 171, 215, 226, 236, 258
 Russell, B. II 541
 Rutenberg, P. M. I 282; II 44, 48, 408
 Rykov, A. I. II 204, 225
- Sacharov, A. D. II 558
 Saltykov-Ščedrin, M. J. I 156; II 62
 Sartre, J.-P. II 409
 Satton, E. II 84, 221
 Savinkov, B. V. I 281; II 154
 Sedych, A. (Cvibak, J. M.) II 155–154
 Serebrennikov, A. M. I 175; II 378
 Sergej Alexandrovič, velkokníže I 227, 229, 281
 Sergij Radoněžský, svatý (duchovní) I 524; II 210
 Scharia I 15–16, 18
 Schiff, J. I 211, 272–275, 275, 277, 380–381; II 51, 57, 40
 Schiller, F. von I 155
 Šimanovič, A. S. I 586–588; II 27
 Simons, J. II 52, 67
 Sipjagin, D. S. I 229, 253, 276, 281
 Skljanskij, E. M. II 68, 98–99, 107
 Slánský, R. II 524
 Sliozberg, G. B. I 24, 99, 111, 134, 145, 151, 155, 165, 194–195, 199, 210, 214–218, 221–225, 226–227, 232, 243–244, 246–247, 257, 261, 270, 275, 277–280, 313–314, 344, 348, 358, 360, 374, 382; II 6, 13, 25–26, 48
 Sluckij, A. A. II 250–251, 254
 Smolenskij, P. I 140, 200–201, 205; II 14
 Sokolnikov (Brilliant), G. J. II 62, 99, 238
 Solovjov, V. S. I 85, 249–250, 353, 364, 369; II 11
 Sombart, V. I 198
 Spencer, H. I 154
 Speranskij, M. M. hrabě I 45–46, 164
 Stalin, J. V. I 106; II 67, 86, 89, 105, 190, 210, 212–215, 217, 222–223, 225, 228, 244–245, 247–248, 252, 257–258, 266, 277–278, 281–282, 311–312, 314, 316–320, 325–328, 350, 341, 361
 Stalinová (Allilujevová), S. I. II 258, 266
 Stanislavskij, K. S. II 202
 Stankevič, N. V. I 168
 Stankevič, V. B. II 55, 51
 Staševskij (Girsfeld), A. K. II 46, 228
 Steinsalz, A. (rabín) II 11–12, 409
 Stěklův, J. M. (Nachamkis, O. M.) I 282; II 33, 50, 52, 57, 67, 110, 118
 Stolypin, P. A. I 218, 295, 315, 317, 323, 325, 328–329, 331, 337–347, 349, 371–373, 391; II 28, 75, 139, 374
 Stroganov, A. G. (gubernátor) I 109, 114, 118, 136
 Struve, P. B. I 362, 364–368; II 133, 135, 148–149, 191
 Sudoplatov, P. A. II 255, 314
 Suchanov, N. (Gimmer-Suchanov, N. N.) II 28, 35, 51, 62, 88
 Suchomlinov, V. A. I 296, 373, 391
 Sunjatsen II 85–86
 Suvorin, A. S. I 337, 387; II 135
 Sverdlov, J. M. I 108, 353; II 45, 62, 66–68, 75–74, 98–99, 379, 413
 Svetov, F. G. II 377–378
 Svjatopolk Izjaslavič, kníže I 13
 Svjatopolk-Mirskij, P. D. kníže I 252, 274
 Svjatoslav Igorevič, kníže I 11
- Šafirov, P. P. baron I 21; II 413
 Šainskij, V. J. II 255
 Šanin, A. M. II 250–251
 Šapiro, A. M. II 86, 113
 Šapiro, I. I. II 251, 233
 Šapiro, L. I 180; II 167, 336, 338
 Šavelskij, otec Georgij I 375–377
 Ščaranskij, A. B. (N.) II 17, 345, 383, 396
 Ščeglovitov, I. G. I 221, 351; II 27
 Ščepkin, J. N. I 306, 311–312
 Šeftenlová, F. I. I 170–171
 Šechtman, G. I. II 152–153
 Šingarjov, A. I. I 335, 380, 390–392; II 96
 Šlichter, A. G. I 292–294; II 107, 195–194, 214
 Šljapnikov, A. G. I 372
 Šolom-Alejchem (vl. jm. Š. Rabinovič) I 245; II 273, 333
 Šostakovič, D. D. II 544
 Špigelglas, S. M. II 166, 250
 Štejn, B. J. II 168, 228
 Štejnberg, I.-N. Z. II 60, 132
 Štěpán IV. Báthory, polský král I 25
 Štern, G. M. II 237, 238
 Štern, M. („generál Kleber“) II 237

Jmenný rejstřík

- Šternberg, L. J. I 179, 279
 Šternová, L. S. II 281
 Šturmanová, D. M. II 94, 217, 342, 378, 382
 Šub, D. I 185, 281; II 65, 282
 Sulgin, V. V. I 55, 188, 230, 238, 315, 325,
 340, 348, 362, 372; II 101, 107, 109, 120,
 122, 133, 154–155, 177, 355
 Šumjackij, B. Z. II 210, 254
 Švarc, S. (I. I.) II 105, 113, 166
 Švarc, S. M. II 7, 48, 108, 126, 158, 180,
 244–245, 258, 273, 275, 284, 296–299,
 304–306, 323, 330, 333–334, 341
 Švarcbard, S. II 153–154, 298
- Tamerlán I 11
 Tan-Bogoraz, V. G. (Bogoraz, N. M.) I 171,
 174, 178–179, 276
 Tatiščev, V. N. I 13–14
 Tejtjel, J. L. I 129, 159, 218, 221, 225, 227,
 250, 354
 Tělegin, S. viz Kopylov, G.
 Tělnikov, V. I. I 23, 162
 Tichomirov, L. A. I 169, 334
 Tichon, patriarcha (Belavin, V. I.) II 78
 Toller, E. II 83, 111
 Tolstoj, A. N. II 279
 Tolstoj, D. A. hrabě I 130, 160, 165
 Tolstoj, L. N. hrabě I 125, 150, 250, 315,
 360; II 62
 Tomskij, M. P. II 223
 Toynbee, A. II 410
 Trauberg, I. Z. (režisér) II 254
 Trauberg, L. Z. (režisér) II 210
 Treitschke, H. von (historik) I 248
 Trepov, D. F. I 282, 289, 296
 Trilisser, M. A. I 281; II 49, 164–166, 223
 Trockij (vl. jm. Bronštejn), L. D. I 180, 196,
 233, 282, 290, 333; II 44–45, 49, 52, 57,
 59–60, 62–63, 66–68, 70, 74, 84–85, 89,
 92–95, 98–99, 103–105, 118, 121, 177,
 211–212, 223, 230, 233, 259, 375,
 378–379, 413
 Truman, H. II 324
 Trumpeldor, J. I 275; II 40, 57–58
 Tuchačevskij, M. N. II 101, 107
 Turau, J. F. I 290–291, 294, 297, 299–300
 Turgeněv, I. S. I 172, 179; II 62
 Ťutčev, F. I. II 367
 Tyrkiová (-Williamsová), A. V. I 326, 332;
 II 84, 90, 135, 211
- Uglanov, N. A. II 164, 213, 223
 Unšlicht, I. S. II 165–166, 226
 Urickij, M. S. II 45, 62, 68, 90–91, 99, 415
 Urusov, S. D. kníže I 258, 262
 Uspenskij, G. I. I 152
 Ufosov, L. O. II 212
- Vacetis, I. I. II 167
 Vajnštejn (Rachmiel), A. I. II 49, 86–87, 171
 Valt-Lesin, A. I 179–180, 199
 Vannikov, B. L. II 283, 321
 Varšavskij, A. M. I 115, 127, 225, 238
 Vasilij III. Ivanovič, kníže I 18
 Veniamin, metropolita II 206
 Vertov, D. (režisér) II 210, 254
 Veselovskij, I. P. I 21, 24
 Viktorie, anglická královna I 101
 Vilém II. Hohenzollern, něm. císař
 a pruský král II 54
 Vilenkin, A. A. II 91
 Vinaver, M. M. I 220, 257, 265, 275,
 277–279, 326, 328, 358, 367, 370; II 26,
 38, 41, 47–48, 58, 133, 155
 Vinnickij, M. („Miška-Japončík“) II 100,
 107
 Vynnyčenko, V. K. II 114, 120, 124
 Vipper, O. J. (prokurátor) I 349–350, 352;
 II 27
 Višňak, M. V. II 55, 132, 154, 283
 Vitkovskij, D. P. II 233, 266
 Vitte, S. J. hrabě I 188, 272–273, 275–276,
 288–289, 306, 316, 322, 326, 331, 334, 337,
 372
 Vladimír Alexandrovič, velkokníže I 153,
 186, 281
 Vladimír I., Svatý, kníže I 12, 13
 Vladimír II. Monomach I 15
 Vladimirová, L. II 395
 Vladimírskij, M. F. II 74, 223
 Vladislav Jagellonský, král I 20, 25
 Volin (Ejchenbaum), V. M. II 46, 115
 Volodarskij, V. II 45, 67, 99
 Voronež, A. V. II 217, 263, 347, 408
 Vorošilov, K. J. II 101, 211, 225, 229, 257,
 314, 318, 331, 415
 Vysockij, V. J. (továrník) I 190; II 93, 134
 Vyšinskij, A. J. II 223
- Wagner, R. I 248
 Waldheim, K. II 389

Jmenný rejstřík

- Wartburgové I 259
Weizmann, Ch. II 281
Wilson, T. W. I 343, 380
Wrangel, P. N. baron II 103, 117, 125–124
- Zagorskij (Lubockij), V. M. I 282; II 69
Zak, J. I. II 253, 386
Zaks, S. M. II 69, 238
Zalin (Levin), L. B. II 166, 230
Zalkind, I. A. II 45, 67
Zalkindová-Zemljačková viz Zemljačková,
R. S.
Zamyslovskij, G. G. (politik) I 337; II 27–28
Zarchi, A. G. (režisér) II 254
Zarudnyj, A. S. I 257, 261, 264, 270, 349
Zaslavskij, D. I. I 333; II 87, 217, 255, 323
Zasuličová, V. I. I 186, 220
Zelenskij, I. A. II 69, 71, 226
Zemljačková (Zalkindová), R. S. II 69, 110,
223, 258
- Zikmund I., Starý, polský král I 25
Zikmund II., August, polský král I 19
Zinovjev, G. J. II 33, 53, 62–63, 66, 68, 74,
90–91, 105, 164–165, 177, 213, 236, 375
Zlatopolskij, I. S. I 177, 181
Zlatopolskij, S. S. I 181
Zosima, archimandrita I 16–18
Zubatov, S. V. I 197, 281
Zundelevič, A. I. I 169, 178–181; II 44
Zuskin, V. L. II 318, 323
Zweig, A. II 218
Zweig, S. I 204–205; II 17
- Žabotinskij, V. (Z.) J. I 194, 200, 208,
266, 279, 305, 332, 335–337, 355,
357–358, 363–364, 366–368, 370, 379;
II 11, 29, 40, 89, 130–134, 376, 379, 404,
406
Žeměuzina, P. S. II 318
Žukovskij, V. A. II 367

Obsah

Pro objasnění	5
DRUHÝ DÍL	
V období 1917–1995	21
Kapitola 13 Za Únorové revoluce	25
Kapitola 14 Během roku 1917	37
Kapitola 15 Mezi bolševiky	61
Kapitola 16 Za občanské války	97
Kapitola 17 V emigraci mezi dvěma světovými válkami	128
Kapitola 18 Dvacátá léta	157
Kapitola 19 V třicátých letech	220
Kapitola 20 V táborech Gulagu	261
Kapitola 21 Ve válce s Německem	271

Kapitola 22	
Od konce války do smrti Stalina	311
Kapitola 23	
Před šestidenní válkou	328
Kapitola 24	
Roztržka s bolševismem	348
Kapitola 25	
Obrat v obviněních Ruska	364
Kapitola 26	
Začátek exodu	381
Kapitola 27	
O asimilaci	399
Vysvětlivky k českému vydání	417
Některé zkratky a zkratková slova	426
Jmenný rejstřík (k I. a II. dílu)	428

ALEXANDR SOLŽENICYN

Dvě stě let pospolu

Díl druhý
Dějiny rusko-židovských vztahů
v období 1917–1995

Z ruského originálu Dvesti let vmeste.
Část 2, Moskva, Russkij put' 2002,
přeložili Jiří Barbaš, Ema Rozgonyiová, Vlasta Tafelová, Alena Vinterová

Vydala Academia,
nakladatelství Akademie věd České republiky,
Legerova 61. 120 00 Praha 2

Obálka Robin Brichta
Technická redaktorka Běla Trpišovská
Redakční zpracování Ema Rozgonyiová
Odpovědná redaktorka Drahoslava Janderová

Vydání první, 2005
Ediční číslo 10154

Sazba s. r. o., Jinonická 80, Praha 5
Tisk Těšínská tiskárna, a. s., Štefánikova 2, Český Těšín

ISBN 978-80-00-0367-3